39.95 clean carpets

223-2606

alex

JEWISH PUBLIC LIBRARY

י. ג. פאָגט.

וועלטגעשיכטע

פון אורַאלטע צייטען ביז היינטיגען טאָג.

בעַרבייט אין אידיש פון

א. ח. ראָזענבערג.

אונטער דער רעדַאקציאָן פון

אלכסנדר הַארקַאווי.

אילוסטרירט.

צווייטער באנד: אלטע ציט.

ניו יאָרק:
היברו פאבלישינג קאמפאני.
1918.

Made in U. S. A.

אינהאַלט־פערצייכנים

פון צווייטען באַנד.

די אייראָפּעאישע פעלקער.

די גריכען.

זייט

די אורצייט פון די גריכען 6

די הערא̈אישע צייט פון די גריכען 11

פּערסעאוס ז. 11. הערקולעס ז. 13. טהעזעאוס ז. 16. די עדיפּוס־זאַגע ז. 19. די קאַלידאָנישע יאַגד ז 22. דער צוג פון די אַרגאָנאַוו־טען ז. 23. דער טראָיאַנישער קריג ז. 25 . ענטוויקלונג פון דער פאַ־מיליע ז. 42. די גריכישע קולטור אין דער הערא̈אישער צייט ז 48. די שטאַם־פערפאַסונג ז. 49. די עקאָנאָמישע פערהעלטניסען ז. 53. מוזיק און פּאָעזיע ז. 55. די געטער־וועלט ז. 59.

דאָרישע וואַנדערונג און די גרינדונג פון גריכישע קאָלאָניעס 76

די דאָרישע וואַנדערונג ז. 77. די קאָלאָניעס ז. 79. דער האַנדעל ז.82.

די צייט פון בילדונג פון שטאַאַטען 83

ספּאַרטאַ ז. 83. די מעסענישע מלחמות ז 95. אַטהען ז. 97. סאָלאָן׳ס געזעצגעבונג ז. 103. די פערפאַסונג פון קלייסטהענעס ז. 112. דע־מאָקראַטיע אין אַטהען ז. 113. די קלענערע גריכישע שטאַאַטען ז. 117. די פערבינדונג פון די גריכישע שטאַאַטען ז. 119.

די צייט פון די מלחמות מיט פערסיען 131

דער אויפשטאַנד פון די יאָניער ז. 131. ערסטער און צווייטער פעלד־צוג פון דאַריוס׳ן געגען די גריכען ז. 136. דער דריטער קריג מיט די פּערסיער ז. 146. פּלאַטעע און מיקאַלע ז. 160.

Copyright 1918 by the Hebrew Publishing Company, New York.

זייט

די גריכישע קולטור זינט דער פֿעריקלישער צייט . . . 292

די פֿילאָזאָפֿיע ז. 292. פּלאַטאָ ז. 293. אַריסטאָטעלעס ז. 296. די סטאָאישע שולע (סטאָאיקער) ז. 301. די עפּיקורעער ז. 301. די סקעפּטיקער ז. 302. די בילדענדע קונסטען ז. 302. די פּאָעזיע ז. 308. די רעדע־קונסט ז. 310. די ווייסענשאַפֿט ז. 311. די געשיכטע־שרייבונג ז. 312. די קלייִדונג, ערציהונג, וואוינונג, מנהגים אוו. אַז. וו. ז. 313.

אידן אונטער גריכישער הערשאפֿט.

אלכסנדר מוקדון און די הערשאַפֿט פון די פּטאָלעמעער . . 327

דער כהן גדול ידוע ז. 328. יוסף בן טוביה ז. 331.

די גריכיש־סירישע הערשאַפֿט אין יהודה 337

אַנטיאָכוס עפּיפֿאַנעס (אנטיוכוס הרשע) ז. 339. יאָזאָן (ישוע) ז. 341. מענעלאָוס ז. 343. אַנטיאָכוס'ס רדיפות ז. 345. מאַרטירער פֿיר'ן אידישען גלויבען ז. 347.

דער אויפֿשטאַנד פון די חשמונאים און די מלחמות פון יהודה המכבי 349

מתתיהו דער חשמונאי ז. 351. יהודה מכבי ז. 352. זיג איבער אַנטיאָכוס'ן ז. 355. דער יום טוב „חנוכה" ז. 355. דער פּעלד־צוג געגען די אידומעער (בני אדום) ז. 356. ליזיאַס'ס פּעלד־צוג געגען יהודה ז. 357. דער קריג פון ניקאַנאָר ז. 361. יהודה'ס אָפּמאַך מיט רוים ז. 363.

די מלחמות פיר אונאָפּהענגיגקייט: יונתן און שמעון . 364

שטרייט פון יונתן געגען באַקכידעס'ן, דעם פּעלדהערר פון דעמעטריוס דעם 1טען ז. 365. באַקכידעס און יונתן שלוסען פרידען ז. 367. יונתן ערוועהלט אַלס כהן גדול ז. 369. יונתן און דעמעטריוס ז. 371. שמעון החשמונאי ז. 373.

די אידישע ליטעראַטור אין דער צייט פון דער גריכישער הער־שאַפֿט 376

יהושע בן סירא ז. 378. ספר דניאל ז. 380. איבערזעצונג פון דער תורה אין גריכיש ז. 383.

זייט

אַטהען אויף דער העכסטער שטופע פון איהר מאַכט . . 165

די צייט פון דער שלאַכט ביי פּלאַטעע ביז צימאַן'ס טויט ז. 165. דער דעליישער בונד ז. 169. פּעריקלעס ז. 172. די קולטור אין דער צייט פון פּעריקלעס'ן ז. 183. סקולפּטור, מאַלעריי ז. 187. די פּאָעזיע ז. 190. טהעאַטער ז. 195. די פּראָזאַאישע ליטעראַטור ז. 201. סאָקראַטעס ז. 211.

דער פּעלאָפּאָנעזישער קריג 214

דער אַרכידאַמישער קריג ז. 216. די צייט פון ניקיאַס'עס פּרידען ביז דער סיציליישער עקספּעדיציאָן ז. 222. די סיציליישע עקספּעדיציאָן ז. 226. דער דעצעלעאישער קריג ז. 230. דער שטורץ פון אַטהען ז. 234.

די אויבערהערשאַפט פון די ספּאַרטאַנער 235

די דרייסיג טיראַנען אין אַטהען ז. 235. דער פּעלד־צוג פון דעם אינגערען צירוס ז. 238. דער צוריק־צוג פון די צעהן טויזענד ז. 238. דער פּערסיש־ספּאַרטאַנישער קריג ז. 239. דער קאָרינטהישער קריג ז. 243.

די רציחות פון ספּאַרטאַ און איהר געבראָכענע מאַכט דורך טהעבען 246

עפּאַמינאָנדאָס ז. 247.

די פערניכטונג פון גריכענלאַנד'ס פריהייט דורך פיליפּ פון מאַצעדאָניען 251

דעמאָסטהענעס ז. 255.

די מאַצעדאָניש־פּערסישע אימפּעריע 259

אלכסנדר דער גרויסער ז. 259. עראָבערונג פון פּערסיען ז. 269. פּעלד־צוג נאָך אינדיען ז. 271. אלכסנדר'ס טויט ז. 274. די מלחמות צווישען אלכסנדר'ס קאָמאַנדירען נאָך זיין טויט ז. 277.

די שטאַטען, וואָס זיינען ענטשטאַנען פון דער מאַצעדאָניש־פּערסישער אימפּעריע 280

מאַצעדאָניען און גריכענלאַנד ז. 280. אויפשטאַנד פון אַטהען ז. 281. סיריען ז. 287. עגיפּטען אונטער די פּטאָלעמעער ז. 288.

II. די איראָפּאישע פּעלקער.

1. די גריכען.

די געשיכטע פון די אָריענטאַלישע לענדער שטעהט אין ענגען צוזאמענהאנג מיט דער קולטורעלער ענטוויקלונג פון דער מענשהייט. אזיען איז דער אור־אָרט פון אַלע קולטור־ראַסען, און דעריבער האָט זי גמוזט זיין דער אָרט, וואו אַלע קולטורען האָבען זיך אָנגעפאַנגען. וועו די פרי־הערדיגע קולטור־ראַסען האָבען פון זייערע ערטער אויסגעוואַנדערט און זיך בעזעצט אין אַנדערע לענדער, ווי עגיפטען, בבל, אשור א. אז. וו., האָבען זיי מיט זיך געבראַכט ניט נאָר די פּעהיגקייט פיר ערפינדונגען צו פערבעסערן דאָס מענשלעכע לעבען, נאָר זיי האָבען אויך געבראַכט שוין פערטיגע ערפינדונגען. עס איז כמעט גאָווים, דאָס וועו די אויסוואַנדערער פון צענט־ראַל־אזיען זיינען אָנגעקומען אין די נייע לענדער, האָבען זיי שוין מיט זיך געבראַכט מעטאַלענע כלי־זין, מיט וועלכע זיי איז גרינגער געוועו צו בעזיגען די אור־אייגוואוינער פון די נייע לענדער. עס איז קיין צוויפעל ניט, דאָס די אייגוואַנדערער פון אזיען האָבען מיטגעבראַכט די בראָנז און האָבען זי פערשפּרייט איבער דער גאַנצער וועלט. אויך די קענטנים פון אקערבוי האָבען זיי מיט זיך פון צענטראַל־אזיען געבראַכט און האָבען זי איבער דער וועלט פערשפּרייט.

וועו מיר שיידען אָפּ די איראָפּאישע פעלקער פון די אזיאטישע איז עס נאָר אין געאָגראַפישער הינזיכט. ווייל אין גרונד גענומען זיינען אַלע איראָפּאישע פעלקער פון אזיאטישער אָפּשטאַמונג, און זייער קולטור שטעהט אין ענגער צוזאַמען־ענטוויקלונג מיט דער קולטור פון די אזיאטישע פעלקער.

אויסער די כינעזער האָבען אַלע אָריענטאַלישע קולטור־פעלקער זייער עקסיסטענץ ניט אויף אימער ערהאַלטען. נאָר זיי זיינען נאָך א קירצערער

וויט

די אונאַפֿהענגיגקייט פון יהודה אונטער די חשמונאים . . 335
יוחנן הורקנוס (הירקאַנוס) ז. 385. אלכסנדר ינאי ז. 385. צדוקים און פּרושים ז. 387.

די פּירסטען שמעון און יוחנן הורקנוס 388
שמעון זיהן טריאומפּירען אין א קאַמף געגען אַנטיאָכוס סידעטעס ז 389. יוחנן בעפּרייט זיך פון דער הערשאַפט פון סיריען ז. 391. די מלחמה מיט אדום ז. 392.

די אידישע פּאַרטייען און די אינערליכע רעגירונג אין די לעצטע צייטען פון יוחנן הורקנוס 393
די צדוקים ז. 395. די פּרושים ז. 396. די אסיים ז. 398. די סנהדרין ז. 400. די שפּאַלטונג צווישען יוחנן הורקנוס און די פּרושים ז. 403.

די קעניגען פֿון סטאַבולום און אלכסנדר ינאי און די קעניגין סאַלאַמא אלכסנדרא 404
אלכסנדר ינאי און זיינע מלחמות ז. 407. דער אויפֿשטאַנד אין טעמפּעל ז. 409. דער בירגער־קריג ז. 411. סאַלאַמא אלכסנדרא און די פּרושים ז 413.

דער קריג צווישען הורקנוס און פֿון סטאַבולום און דאָס אַריינמישען זיך פון רוים 416
פּאָמפּעיוס אין יהודה ז. 420.

די אידישע קולטור אין יהודה און מצרים 425
די ליטעראַטור אין יהודה ז. 426. די אידיש־גריכישע ליטעראַטור ז. 431.

די אידיש־גריכישע פילאָזאָפּיע און פערטיידיגונג פון דער אידישער נאַציאָן 432

פֿאַרמינער געשטאַלט פון דער ערד האָבען שוין לאַנג געהאַט די יאָניער גריכישע פּעלאָזאָפּען.

די גריכען זיינען וויכטיג פּיר אונז ניט אזוי פיעל מיט דעם שטאַף, מיט דעם אינהאַלט, וואָס זיי האָבען פערשאפט אונזער דענקען, ווי מיט דער מעטאָדע, מיט דער פֿאָרמע פון דענקען, וואָס מיר האָבען פון זיי געלערנט. ווייל די וויכטיגסטע עלעמענטען פון פערשיידענע וויסענשאפטען, ווי אויך דעם אָנפאַנג פון קונסט, האָבען אויך די גריכען ניט געשאפען; זיי האָבען זיי איבערגענומען פון בבל און עגיפטען דורך די פערמיטלונג פון די פעניציער. וואָס די גריכען האָבען ווירקליך געשאפען — דאָס איז די פ א ר מ ע פון דענקען און צו מאַכען שלוסען פון דעם דענקען. די גריכען זיינען געווען די ערסטע, וועלכע האָבען דער מענשהייט געלערנט, געוויזען א וועג ווי צו דענקען, און ווי צו מאַכען פּאָלגערונגען פון דעם דענקען. פּאַר די גריכען האָט דער מענש נאָר געוואוסט צו אויפּנעהמען די נאַטור־ערשיינונגען ווי זיי קומען פּאָר אין דער וועלט, ניט מאַכענדיג קיין שלוס פון זיי אויבער אונבעקאַנטע זאַכען. די גריכען זיינען די ערסטע, וואָס האָבען געשאפען די עלעמענטען פון לאָגיק, ד. ה. די מעטאָדעס פון דענקען, פון מאַכען שלוסען, פּאָלגערונגען.

דיזע נייע וויסענשאפט, וואָס די גריכען האָבען געשאפען, האָט זיי געגעבען די מעגליכקייט צו שאפען גרויסע וויכטיגע נייעס. דער דענקענדער גריף האָט זיך ניט צופרידען געשטעלט און זיך ניט געלאָזט בענוגענען מיט זאַמלען קענטניסען, ער האָט געזוכט צו פערשטעהן דעם צוזאַמענהאַנג פון די געזאַמעלטע קענטניסען און וואָס מען קען נאָך דערפון נייעס שאפען. דער גריף האָט זיך איבערגעגעבען צו געאַמעטריע, צו פילאָזאָפּיע און האָט מיט דיזע געגענשטענדען געשאפען עלעמענטען, וועלכע זיינען געבליבען אלס מוסטער פיר אלע צייטען. דאָס די גריכען האָבען אין קונסט דערלאַנגט אזא הויכע שטופּע, דאָס די מענשהייט האָט נאָך ביז היינט ניט דערגרייכט, איז אלעמען בעקאַנט.

דער וואוין־אָרט פון די גריכען. די גריכען האָבען פערנומען א קליינעם טייל פון דעם זידליכען ענד פון דער באלקאַנישער האלב־אינזל, וועלכע גענפינט זיך צווישען דער אינזל־גרופּע אין דעם יאָנישען מעער. דאָס קליינע שטיקעל לאַנד איז געווען בעדעקט מיט בערג. קיין איין גרויסער טייך איז אין לאַנד ניט געווען. גריכענלאַנד האָט געהאַט נאָך א בעזונדערע אייגענטימליכקייט, דאָס זי איז כמעט אין גאַנצען געשטאַנען ביים בערג פון ים. עס זיינען דאָ אין גריכענלאַנד אזוי פיעל גאָלפען און בוכטען, ווי אין קיין

אדער לענגערער צייט אונטערגעגאנגען. אויך די אייראפעאישע פעלקער האבען דיזע שוואכקייט אין זיך געהאט. די אריענטאלישע קולטור־ראסען האבען די פעלקער פון די נייע לענדער, וואוהין זיי האבען איינגעוואנדערט, בעזיגט און פערשקלאפט, און דאס איז געווען די אורזאך פון זייער אונטערגאנג, וויל די הערשאפט האט זיי געפיהרט דערצו, אויך זייערע אייגענע ברידער, די שוואכערע, צו פערגוואלדיגען און אונטערדריקען, און דער רעזולטאט איז געווען, דאס די קולטור־ראסען האבען איינע די אנדערע אונטערדריקט. די פרייע פערוואלטונג פון די שטאמען איז געשטירצט געוואָרען, אויף איהר אָרט איז געוואָרען פריסטער־הערשאפט, און שפעטער — דער פאליטישער קלאסען־שטאאט מיט א דעספאטישער אויבערהערשאפט. דיזע געזעלשאפטליכע און פאליטישע אייניריכטונגען און אָרדנונגען זיינען אויך צו די אייראפעאישע פעלקער איבערגעגאנגען.

דיזע לאנגע נאכט פון קנעכטשאפט, פון פערגוואלדיגען איינער דעם אנדערען, פון אונטערדריקען יעדע פרייע ענטוויקלונג פון די מענשליכע גייסטיגע קרעפטען, איז א ביסעל בעשטראהלט געוואָרען דורך א ליכטיגען שטערן, דורך דאס גריכישע פאלק. הגם אין אנפאנג האבען אויך די גריכען זייער קולטור געבויט אויף שקלאפעריי, אבער עס האט זיך באלד געצייגט ביי זיי דער דעמאקראטישער גייסט, דער גייסט פון פרייהייט.

דער גריכישער גייסט האט אויפגעוועקט דעם אפשטארבענדען גייסט פון דער אריענטאלישער קולטור. ער האט אויך אין די פינסטערע צייטען א נייעם לעבען אריינגעבלאזען אין די האלב־פערשטארבענע אייראפעאישע קולטורען אין ענדע פון מיטעל־אלטער. נאר די גריכען האבען מיר צו פערדאנקען די נייע קולטור, וועלכע זיי האבען אונז געגעבען נאך דעם אונטערגאנג פון דעם רוימישען רייך. ערסט אלס די אייראפעאישע וועלט איז בעקאנט געוואָרען מיט די גריכישע דענקער און פאעטען האט אנגעהויבען צו פאלען די אויטאריטעט פון די פינסטערע גייסטליכע און זייער סכאלאסטיק (פשט׳לערויי). פון דאמאלס אט האט דער פרייער גייסט פון פארשונג געקריגען בירגער־רעכט. די הויפט־אויפגאבע פון די ערסטען יאהרהונדערטער פון דער וויעדער־געבורט פון די וויסענשאפטען אין געווען זיך ארויפצוארבייטען אויף דעם שטאנדפונקט, וועלכען די גריכען האבען פערלאזען אלס זיי זיינען אראפ פון דער ביהנע פון דער געשיכטע. די ערסטע שאפונגען פון אונזער נייער קולטור זיינען ניט אונזער אייגענטום, נאר געבאָרגט פון די גריכען. אזוי צום ביישפיל איז בעוויזען געוואָרען, דאס קופערניקוס׳ אידעע פון דער קוגעל־

טייל פון גריכענלאנד האט ענטהאלטען די פראווינצען: אטטיקא מיט דער בעריהמטער שטאדט אטהען, באאטיען, לאקריס, דאריס, אטאליען און אקארנאניען. די פעלאפאננעזישע פראווינצען זיינען געווען: מעגאריס, אכאיא, עליס, ארקאדיען, מעסעניען, לאקאניען און ארגאליס.

די אינזלען אין אגאאישען מעער, וועלכע האבען געהערט צו גריכענלאנד, זיינען געווען איינגעטיילט אין צוויי גרופעס: די ספאראדען און ציקלאדען. די הויפט אינזלען פון די ספאראדען זיינען: סאמאס, פאטמאס, קאס, רהאדעס; צווישען די ציקלאדען: אנדראס, קעאס און נאקסאס. די ציקלאדען ליגען אין א קרייז ארום דער אינזל דעלאס, אויף וועלכער עס האט זיך געפונען דער אלטער טעמפעל פון אפאללא. צו גריכענלאנד האבען אויך געהערט די יאנישע אינזלען: קאַרקירא, לעאוקאס, איטהאקא, קעפאלעניא, צעקאנטהאס, ווי אויך אייניגע פעראיינצעלטע אינזלען אין אגאאישען מעער, ווי: עוובאא, סאלאמיס, קיטהערא, אגינא, סאמאטהראקע און קרעטא. דיזע אלע אינזלען זיינען ווי גריכענלאנד זעלבסט געווען בעדעקט מיט בערג און האבען קיין גרויסע טייכען ניט געהאט.

די בערג אין גריכענלאנד שפילען א גרויסע ראלע ווי אין דער גאנצער שיכטע אזוי אויך אין דער זאגע. מיר האלטען דעריבער פיר נעטיג צו דערמאהנען די וויכטיגסטע פון זיי. אין טהעסאליען זיינען די בעקאנטעסטע בערג-גרופעס: אססא און אלימפוס; אין מיטעל-גריכענלאנד: אטא, ביים מזרח-גרענעץ פון אטאליען. דיזע בערג-קייט ציהט זיך צום אגאישען מעער, וואו זי בילדעט דעם בעריהמטען פאס פון טהערמאפילא; די בערג-קייט העליקאן אין באאטיען, דער פארנאס אין פאקיען, און דער הימעטטוס אין אטטיקא, וועלכער איז בעריהמט מיט זיין האניג. אין פעלאפאננעזוס זיינען בעריהמט נעווען די בערג: ערימאנטהאס אין אכאיא, טאיגעטוס אין לאקאניען, און די בערג-קייטען אין ארקאדיען.

די וויכטיגסטע טייכען אין גריכענלאנד זיינען: דער פענעאוס אין טהראקיען, וועלכער פליסט דורך דעם שענעם בעריהמטען טאל טעמפע, דער אלפעאוס אין ארקאדיען און עליס, דער פאמיזוס אין מעסעניען, דער עאורא-טאס אין לאקאניען, און דער קעפיססוס, וועלכער פליסט דורך פאקיס און גיסט זיך אריין אין די באאטישע אזיערע קאפאיס. דיזער טייך איז בעזונדערס מערקווירדיג צוליב די אונטערערדישע קאנאלען, וועלכע פעראייניגען איהם מיט'ן מעער. דיזע קאנאלען זיינען טיילס בעשאפען פון דער נאטור און טיילס פון מענשליכע הענט.

אַנדער לאַנד אין דער וועלט. אין צפון טייל‌ען די בערג אַפּ די האַלב־אינזל פון פּעסטען לאַנד, אזוי ווי די אַלפּען טייל‌ען אַפּ איטאַליען פון אייראָפּעאישען קאָנטינענט. גריכענלאַנד איז נאָך רייכער אין ברעגען אַלס איטאַליען. אויסער דעם איז גריכענלאַנד ארומגערינגעלט מיט זעהר פיעלע אינזל‌ען, אי־בערהויפּט צוויישען גריכענלאַנד און קליין־אזיען. דיזע אינזל‌ען האָבען פיעל געהאָלפען צו פערבינדען גריכענלאַנד מיט קליין־אזיען, וויל זיי האָבען פיעל פערלייכטערט דעם פערקעהר צוויישען די ביידע לענדער. דערצו האָט גריכענלאַנד געהאַט זעהר פיעלע גוטע האפענס, מיט א זעהר גוטער געשמאקער לופט. דאָס אלץ האָט געמאכט גריכענלאַנד פיר א זעהר אויסגעצייכענטעס לאַנד פיר דעם פערקעהר פון שיפען. די גריכען האָבען זיך ווירקליך גלייך

אַטהענא ביי דעם בויען פון דעם ערסטען שיף.

אין אָנפאַנג פון זייער איינוואַנדערונג אין לאַנד בענוצט מיט דיזע מעלות פון דעם אָרט און זייענן גיך געוואָרען גוטע זעע־פאָהרער און האַנדעלס־לייט. דעם בוי פון זייער ערסטען שיף האָבען זיי צוגעשריבען דער גטין אטהענא.

די גריכישע האַלב־אינזל איז פון דער נאַטור אייגנעטייל‌ט אין דריי טייל‌ען: 1) דעם נאָרדליכען טייל, וועלכער בעשטעהט פון טהעסאַליען אין מזרח און עפירום אין מערב; 2) דעם מיטל‌ען טייל, וועלכער ציהט זיך פון טהעסאַליען און עפירום ביז דעם קאָרינטהישען ים־בוזים (בוכט פון קאָרינטה); 3) דעם זידליכען טייל, בעקאַנט מיט דעם נאָמען פּעלאָפּאַננעזום, וועלכער איז פערבונדען מיט'ן מיטל‌ען טייל דורך א שמאַל‌ען פּאַס לאַנד, דעם איסטהמוס פון קאָרינטה. דער מיטל‌ער

מען פּעלאָזגער איז פערגעסען געוואָרען, אוּן אָנשטאָט דעם איז דער נאָמען „גריכען" אָדער „העלענען" בעקאַנט געוואָרען אוּן איז פערבליבען.

די גריכען אָדער ווי זיי פלעגען זיך רופען „העלענען" זיינען געווען פון דער אַרישער ראַסע אוּן האָבען, ווי מען גלויבט, אייגנעוואַנדערט אין גריכענלאַנד דורך דעם ים, ד. ה. זיי זיינען פון קליין־אזיען אַנגעקומען צוערסט אין די אינזלען פון דעם אֶגאֶאישען מעער אוּן נאָכהער האָבען זיי אויך דאָס

לייבען־טויער אין מיצענע.

פעסטלאַנד, דאָס אייגענטליכע גריכענלאַנד בעזעצט. דיזע בעהויפטונג איז אָבער ניט אלגעמיין אָנגענומען. מאַנכע געלעהרטע זיינען געגען דיזער מיינונג. דער פאַקט, דאָס גריכען זיינען געזעסען אין קליין־אזיען נאָר ביי די ברעגען, וועהרענד אין מיטען זיינען געזעסען אַנדערע פעלקער, בעווייזט, דאָס דער אָרט פון די גריכען איידער זיי האָבען אייגנעוואַנדערט אין גרי-

א. די אור־צייט פון די גריכען.

די גריכישע אפשטאמונג איז אין א דונקעלען וואלקען פערהילט. ווי די גריכישע זאגע ערצעהלט, האט אין גריכענלאנד געוואוינט אין דער צייט, וועו די גריכען זיינען אהין געקומען, א פאלק אונטער דעם נאמען פעלאזגער. דיזע אור־איינוואוינער זיינען געווען פרידליכע אקער־בויער און פיה־ציכטער. עס ווערט ערצעהלט, דאס זיי האבען געבויט „ציקלאפישע מויערן", וועלכע זיינען געמאכט געוואָרען פון אונגעהויער גרויסע אונבעהאקטע שטיינער אהן שום צעמענט אדער לעהם. צו דיזע בנינים געהערען דאס שאץ־הויז פון אטרעאוס און דער לייבען־טויער פון מיצענע, וועלכע עקסיסטירען נאך אויך יעצט. ניט ווייט פון דיזע בנינים האט מען געפונען פערשיידענע וואפען, שמוק־זאכען און כלים פון דער גאנץ אלטער צייט, נאך איידער די גריכען זיינען אין לאנד אנגעקומען. מען האט אויך געפונען איבערעסטען פון ציקלאפישע מויער־ווערק ביים זעע (אזיערע) פון יאנינא. דיזע איבערעסטען זיינען אמאל געווען דאס הייליגטום פון די פעלאזגער, אין וועלכען עס האט זיך דאמאלס געפונען דער וועלדעל פון דאדאנא, וואו די פריסטער פלעגען פארויסזאגען די צוקונפט פון דעם גערויש פון די אייכען־בלעטער און פון דעם רויישען פון א קוואל. דער ארט פון די פעלאזגער איז הויפטזעכליך געווען אין עפירום און אין טהעסאליען. פון דאנען זיינען זיי געקומען אין באָאטיען. דאָרט האבען זיי נעגרינדעט די שטאדט ארכאמענאס, וועלכע איז געווען בעריהמט מיט איהר רייכטום. אין דיזער שטאדט האבען זיי נעהאט פיעלע נעביידעם, ווי אויך דעם בעריהמטען אונטערערדישען קאנאל פון דעם קאפאיס־זעע. עס האבען זיך געפונען אין פעלאפאנענזוס (אין ארנאם און אר־קאדיען) זאכען, וועלכע בעווייזען, דאס אויך דא האבען פעלאזגער געוואוינט.

ווער אבער זיינען די פעלאזגער און פון וואנען קומען זיי—דאס איז שווער צו זאגען בעשטימט. אייניגע גלויבען, דאס זיי קומען פון קליין־אזיען, און קומען ארויס פון דעם זעלבען שטאם, וואס די פעניציער, וויל די ארבייט פון די פעלאזגער האט פיעל עהנליכעם מיט דער ארבייט פון די פעניציער. אבער דאס איז זעהר א שוואכער בעווייז. וויל עס קען זיין, דאס די פעלאזגער האבען נעלערנט פון די פעניציער, מיט וועלכע זיי זיינען נעקומען אין בעריהרונג אין האנדעל. קורץ, איבער די אפשטאמונג פון די פעלאזגער וויסען מיר גאר ניט. עס איז נאר וואהרשיינליך, דאס די גריכען האבען זיך פערמישט מיט די פעלאזגער, און עס האט נעקומען א לאנגע צייט ביז דער נא־

פּראָווינץ דאָרים, די אַכאָער אין אַרגאָלים, לאַקאָניען און עלים, די יאָניער — אין אַטטיקאַ און מעגאַראַ. אַנדערע געלעהרטע גלויבען אָבער, דאָס די יאָניער, אַכאָער און אָאָליער זיינען צווייגען פון די פּעלאַזגער. דאָס איז אָבער שווער ריכטיג צו ענטשיידען, ווייל עס זיינען ניטאָ די ריכטיגע בעוויי-זען דערצו.

אָבער אויך די אור־בעוואוינער פון גריכענלאַנד זיינען געקומען אין בע-ריהרונג מיט דער אויסענוועלט. די פעניציער האָבען אויף זייערע רייזעס בע-זוכט ניט נאָר די אינזלען פון גריכענלאַנד, נאָר זיי האָבען אויך בעזוכט דאָס פעסטלאַנד און האָבען געמאַכט געשעפטען מיט די אור־אַיינוואוינער. אין פיע-לע ערטער פון גריכענלאַנד, ווי צום ביישפּיעל אין אָרכאָמענוס, קאָרינטה און אויך אויף אייניגע אינזלען, איז געווען אַיינגעפיהרט דער פעניצישער רע-ליגיאָנס־דינסט. אין דיזע ערטער פלעגען די אור־אַיינוואוינער בריינגען מענ-שען־אָפּפער צום הויפּט־גאָט צעאוס, ווי די פעניציער פלעגען עס טאָן צום מאָלאָך (מולך). דער ליבעס־געטין אַפראָדיטע האָבען זיי געדינט מיט דער זעלבער פאָרמע פון אויסגעלאַסענקייט, ווי די פעניציער האָבען געדינט צו זייער געטין אשרה. אויסער פון די פעניציער האָבען די גריכען פיעל גענומען פון דער עגיפּטישער קולטור, און דעריבער ווערען דערמאָהנט אָפט-מאָל אין די אַלטע זאַגעס עגיפּטישע פּערזאָנען, ווי מיר וועלען עס זעהן ווייטער אין אונזער ערצעהלונג.

דיזע זאַגעס זיינען זעהר וויכטיג פיר די קולטור־געשיכטע. זיי ער-צעהלען פון פיער עגיפּטישע אַיינוואַנדערער. הגם אין דיזע זאַגעס איז דאָ פיעל פאַבעלהאַפטעס, ענטהאַלטען זיי אָבער אויך אַ קערן פון געשיכטלי-כער וואַהרהייט. דער ערסטער פון דיזע פיער אַיינוואַנדערער איז געווען קעקראָפּס פון סאַאיס אין עגיפּטען. דיזער קעקראָפּס האָט אין יאָהר 1550 פ. קר. אַיינגעוואַנדערט אין גריכענלאַנד און האָט זיך בעזעצט אין אַטטיקאַ. דער קעניג פון אַטטיקאַ האָט איהם זעהר פריינדליך אויפגענומען און האָט איהם געגעבען זיין טאָכטער פיר אַ ווייב. די זאַגע ערצעהלט, דאָס קעקראָפּס האָט אויסגעבויט אַ פעסטונג, וועלכע האָט זיך גערופען קעקראָפּיאַ, און האָט אויך געגרינדעט די שטאָדט אַטהען. איהם ווערט אויך צוגעשריבען דאָס אַיינפיהרען פון אַקערבוי אין לאַנד, די הייראַט, רעליגיעזע געברויכען, און אָרענטליכע געריכטס־הייזער, פון וועלכע אין די שפּעטערע צייטען האָט זיך ענטוויקעלט די בעריהמטע געריכטס־אינסטיטוציאָן, וואָס האָט זיך גע-רופען „אַרעאָפּאַגוס" (אַ געריכט וואָס האָט געהאַט צו משפּט'ן איבער לעבען און טויט).

כענלאנד איז ניט געווען קליין־אזיען. פון גריכענלאנד זאלען זיי האבען ארי־
בערגעקומען נאך די ברעגען פון קליין־אזיען. דערפאר נעהמען אונזערע גע־
לעהרטע אן, דאס די גריכען זיינען געקומען מיט צוויי אנדערע ארישע שטא־
מען, נעמליך מיט דעם איללירישען און טהראקישען שטאם, דורך דעם גע־
וועהנליכען לאנד־וועג. מיט וועלכען אלע אנדערע אזיאטישע פעלקער הא־
בען אייגנעוואנדערט אין אייראפא. דיזע דריי שטאמען האבען זיך בעזעצט
אין דעם זידליכען טייל פון אייראפא. דיזע מיינונג איז אנגענומען פון
פיעלע געלעהרטע, וויל די שפראכען פון דיזע דריי שטאמען זיינען עהנליך
און זייערע זאגעם זיינען זעהר שטארק פערוואנדט צווישען זיך.

די גריכישע זאגע ערצעהלט, דאס דער ערסטער פאטער פון זייער
פאלק איז געווען דעווקאליאן, דער זוהן פון פראמעטהעוס. אין דעווקאליאן׳ס
צייטען האט זיך געטראפען אן איבערשוועמונג (א מבול), אלץ אין דער
וועלט איז פערניכטעט געווארען. עם האט זיך גערעטעט דעווקאליאן און
זיין וויב פיררהא דורך א שיף, וואס זיי האבען אויסגעבויט צו דיזען
צוועק. דאס שיף האט לאנג געשוואומען איבער׳ן וואסער ביז עס האט
זיך ענדליך אפגעשטעלט אויף דעם בארג פארנאססוס. דארט האט ער מיט
זיין וויב בעקומען א בעפעהל פון העכסטען גאט צו נעהמען שטיינער און
וואַרפען הינטער זיך און דאן וועלען פון די שטיינער, וואס דעווקאליאן וועט
וואַרפען, ווערען מענער, און פון די, וואס זיין וויב פיררהא וועט וואַרפען,
וועלען ווערען פרויען, מיט דיזען אופן וועט ווערען א נייע מענשען־געשלעכט.
זיי האבען אזוי געטאן, און עם איז ענטשטאנען א נייע מענשהייט. דעווקא־
ליאן זעלבסט האט געהאט א זוהן העללען, פון וועלכען עם זיינען ארויסגע־
קומען די גריכען און דערפאר רופען זיך אן די גריכען מיט׳ן נאמען „העל־
לענען".

די העללענען האבען זיך אויסגעצייכענט פון די אור־איינוואוינער, די
פעלאזגער, מיט זייער קרינערישען גייסט, און דעריבער איז זיי געלונגען די
פעלאזגער צו אונטערדריקען און אליין ווערען די הערשער אין לאנד. די
גריכען זיינען געווען אייגנעטיילט אין פיער שטאמען, נעמליך: אאליער,
דאריער, אכאער און יאניער, וועלכע זיינען געווען פערשיידען אייגער פון
דעם אנדערען מיט דער שפראך און זייערע זיטען. דיזע פיער שטאמען
קומען ארויס פון העללען׳ס צוויי זיהן אאלוס און דארוס, און זיינע צוויי
עניקלאך יאן און אכאאוס. די אאליער האבען פערנומען הויפטזעכליך דעם
זידליכען טייל פון טהעסאליען, די דאריער האבען געוואוינט אין דער

און דורך אטרעאום'ן די 7 טעכטער, און זי, ניאבע (אזוי האָט מען גערופען די שטאָלצע מוטער), אין א שטיין פערוואנדעלט.

כ. די הערֿאישע צייט פון די גריכען.

נאָך דעם, ווי די גריכען האָבען זיך שוין פערשמאָלצען מיט די פֿעלֿאזגער, פאנגט זיך אָן די עפּאָכע, וועלכע איז בעקאנט אונטער'ן נאָמען „די הערֿאישע עפּאָכע" (העלדען־צייט), ווייל אין דיזער צייט האָבען די גריכען אונטערגענומען דורכגעפיהרט זעהר פיעלֿע און גרויסע העלדענטאטען. דיזע צייט איז אויך בעוואוסט מיט דעם נאָמען: די אכאֿאישע, ווייל דער אכאֿאישער שטאם האָט דאמאָלס געשפּילט די הויפּט־רֿאָלֿע, און דער נאָמען „העלֿלענען" פיר די גריכען איז ערסט שפּעטער געקומען. פון דיזער צייט, וועלכע מען רעכענט פון 1400 ביז 900 פ. קר., האָבען מיר ניט קיין ריכטיגע היסטאָרישען ידיעות, מיר האָבען נאָר זאָגעס וועגען איינצעלֿנע העלדען פון דיזען אָדער יענעם שבט, זאָגעס וועגען דער גרינדונג פון דער מעער־הערשאפט דורך מינאָס פון דער אינזעל קרעטא, פון דעם צוג פון די אַרגאָנאָוטען, פון דעם טראָיאָנישען קריג. דיזע זאָגעס האָבען פיר די געשיכטע א גרויסען ווערט, ווייל זיי מאָכען אונז בעקאנט מיט דעם געזעלשאפטלֿיכען לֿעבען פון די גריכען פון יענער צייט. אין יענע זאָגעס געפינט זיך אויך א געשיכטלֿיכער קערן און זיי פערדינען דעריבער פֿלֿאָץ אין דער געשיכטע. זאָגעס זיינען ניט אימער פאבלֿען.

די העלדען און זייערע טאָטען. איינער פון די בעריהמטעסטע העלדען פון דער גריכישער זאָגע איז פ ע ר ס ע א ו ס, דער זוהן פון דעם גאָט צעאוס און פון דאָנאָע, וועלכע האָט געשטאָמט פון דאָנאָאוס'ן, דעם הערשער אין אַרגאָלֿיס. דער אַראָקעל האָט אקריזיוס'ן, דעם פאָטער פון דאָנאָע, נביאות געזאָגט, דאָס ער וועט פערלֿירען זיין לֿעבען דורך זיין עניקעל. דעריבער האָט אקריזיוס זיין טאָכטער דאָנאָע מיט זיין עניקעל, איהר זוהן פערסעאוס'ן, פערפאָקט אין א קאסטען און האָט זיי אין ים אריינגעוואָרפען. די כוואָליעס פון ים אָבער האָבען דעם קאסטען געבראכט צו דער אינזעל סעריפוס. דאָרט האָט דער ברודער פון דעם אינזעל־הערשער פרייונדלֿיך אויפגענומען די מוטער מיט איהר זוהן. דאָ איז פערסעאוס אויסגעוואקסען א שטאַרקער, מוטיגער יונגער מאָן און האָט זיך אויסגעצייכענט אין פיעלֿע זאָבען פון אַנדערע יונגע לֿייט.

איין מאָל איז ער אוועק אין אפריקא אום די מעדוזא צו הרג'ענען און איהר קאָפּ דעם קעניג צו ברייננען אלס בעלֿוינונג אָדער מתנה צו זיין כלה'ס פאָטער, ווייל ער, פערסעאוס, איז געווען זעהר אָרים און האָט ניט געהאט

דער צווייטער איינוואַנדערער איז געווען ק א ד מ ו ס פון פעניציען. ער האָט זיך בעזעצט אין באָאָטיען און האָט אויסגעבויט די פעסטונג קאַד-מעאַ, אַרום וועלכער שפּעטער האָט זיך די שטאָדט טהעבען ענטוויקעלט. קאַדמוס האָט די גריכען געלערנט די בוכשטאַבען־שריפט און די בעאַרבייטונג פון רויהען מעטאַל. אַכט יאָהר נאָך קאַדמוס'ן האָט זיך דער עגיפּטער דאַנאַאוס בעזעצט ביי דער שטאָדט אַרגאָס, איז געוואָרען דאָרט הערשער און האָט אויפגעהויבען די קולטור. דער לעצטער פון די אַיינוואַנדערער איז געווען פ ע ל אָ פּ ס. די אינזעל פּעלאָפּאָננעזוס איז עס נאָך איהם אַ נאָמען. פּעלאָפּס איז געקומען פון פריגיען אין מיטען פון 14טען יאָהרהונ-דערט פ. קר. און האָט זיך בעזעצט ביים ברעג פון עלים. זיינע קינדער האָ-בען בעהערשט עלים, אַרגאָלים און לאַקאָניען.

ווי די זאַגע ערצעהלט האָט פּעלאָפּס געהאַט צוויי זיהן, אַטרעאוס און טהיעסטעס. צווישען די צוויי ברידער איז געוואָרען אַ שרעקליכע שנאה, וועלכע האָט געפיהרט צו גרויסע פערברעכענס און אונגליקען. נעמליך: טהיעסטעס האָט פערפיהרט די פרוי פון זיין ברודער אַטרעאוס, דאַן האָט ער גערויבט זיין ברודער'ס זוהן און האָט איהם אַיינגערעדט צו ערמאָרדען זיין פאָטער. דאָס איז דעם אינגעל ניט געלונגען און ער איז ערמאָרדעט געוואָ-רען אָנשטאָט צו ערמאָרדען זיין פאָטער. אַטרעאוס האָט צו שפּעט דער-קענט, דאָס דער אינגעל, וועלכען ער האָט ערמאָדעט, איז געווען זיין איי-גענער זוהן. ער האָט דאַן געשוואָרען ראַכע צו נעהמען פון זיין ברודער טהיעסטעס, ער האָט פערבאָרגען דעם כעס פון זיין ברודער און האָט זיך געוויזען ווי ער וואָלט וועלען גוט־פריינד ווערען מיט איהם און פערגעסען אַלץ, וואָס ער האָט איהם געטאָן. טהיעסטעס האָט געגלויבט אין די פריינד-ליכקייט פון זיין ברודער און איז געקומען צו איהם אין הויז מיט אַ וויזיט. אַטרעאוס האָט אַריינגעקראָגען טהיעסטעס' קינדער, האָט זיי צוקוילעט און האָט זייער פלייש געגעבען עסען צו טהיעסטעס'ן ביים טיש. דיזע מאָרדען זיינען ניט געבליבען אונבעשטראָפט. דער איבערגעבליבענער זוהן פון טהיעסטעס'ן, מיט'ן נאָמען אָגיסטהוס, האָט ערמאָרדעט אַטרעאוס'ן, דעם מערדער פון זיינע ברידער. אויך די שוועסטער פון פּעלאָפּס'ן האָט געהאַט אַ שרעקליכעס שיקזאַל. זי האָט געהאַט פיעלע שענע און בליהענדע קינדער און איז ביי זיך זעהר שטאָלץ געווען דערמיט. זי האָט זיך געהאַלטען גלייך מיט לאַטאָנאַ'ן, דער פרוי פון דעם גאָט צעאוס, און האָט פערלאַנגט מען זאָל זי אַזוי פערעהרען, ווי די געטין. דיזער שטאָלץ האָט אַזוי פיעל אויפגעבראַכט די געטין לאַטאָנאַ, דאָס זי האָט דורך אַפּאָללאָ'ן געלאָזט שיסען די 7 זיהן

נפש האָט ער זיך ניט אומגעקערט צוריק נאָך ארנאָלים, נאָר ער איז אוועק נאָך טירינס, וואו ער האָט געגרינדעט די שטאָדט מיצענע.

פון פּערסעאוס'ס נאָכפאָלגער איז מעהר פון אַלעמען בעריהמט דער גרויסער העלד ה ע ר ק ו ל ע ס. נאָך אַלס קינד האָט ער בעוויזען גרוי-סע גבורות. די ערסטע פון זיינע העלדענטאָטען איז געווען, וואָס ער האָט צודריקט אין זיין ווייג די צוויי שלאַנגען, וועלכע די געטין הערא האָט געשיקט צו טויטען איהם. אַלס ער איז עלטער געוואָרען האָט ער אויס-געפיהרט 12 העלדענטאָטען צו ערפילען דעם וואונש פון דעם קעניג עוורים-טהעאוס, זיין הערשער. צוערסט האָט ער דערוואָרגען דעם אונפערוואונד-בארען לייב, וואָס האָט זיך אויפגעהאַלטען אין נעמעער-וואַלד. הערקולעס האָט איהם דערוואָרגען און האָט זיך אָנגעקלייידט אין זיין פעל. נאָך דעם האָט ער דער'הרג'עט א שלאַנג מיט 9 קעפ, פון וועלכע יעדער אָפּגעהאקטער קאָפּ איז באַלד אָפּגעוואקסען צוריק. דיזע שלאַנג האָט זיך אויפגעהאַלטען אין די בלאָטעס פון לערנא. אום נאָך דעם, ווי איין קאָפּ איז אָפּגע-שניטען, זאָל מעהר קיין אַנדערער ניט אָפּוואקסען, האָט מען געמוזט דעם אָרט, וואו דער קאָפּ איז אָפּגעהאקט געוואָרען, ארומברענען מיט ברענענדע שטאָמען פון בוימער. דיזעס האָט הערקולעס געטאָן און מיט דיזען אופן האָט ער גערעטעט די נאַנצע געגענד פון דער געפערליכען מזיק. די דריטע העלדענטאָט איז געווען, וואָס ער האָט געכאָפּט א הירש-קוה, וועלכע האָט געהאט גאָלדענע הערנער און איז געווען דאָס אייגענטום פון דער געטין ארטעמיס, אָבער דער קעניג עוורעסטהעאוס האָט זי געוואָלט האָ-בען, און הערקולעס האָט זי געכאָפּט פון זיינעט וועגען. נאָכדעם האָט איהם דער קעניג געהיסען פאָנגען דעם עבער (וויילדען שווין), וואָס האָט זיך געפו-נען אין די ערימאַנטישע בערג. דער אַנבליק פון דעם עבער איז אַזוי שרעק-ליך געווען, דאָס עוריסטהעאוס האָט זיך אין א פאָס בעהאַלטען פון איהם. אז הערקולעס האָט דאָס דורכגעפיהרט האָט איהם ערוריסטהעאוס געהייסען אויסראַמען דעם שטאָל פון אוגיאס, אין וועלכען עס זיינען געשטאַנען 3,000 רינדער און וועלכען מען האָט קיינמאָל ניט גערייניגט. דיזע ארבייט איז איהם לייכט אָנגעקומען, וויל ער האָט געפונען דערצו א קלוגע עצה. ער האָט נעמליך דורכגעפיהרט דעם טייך אלפעאוס דורך דעם שטאָל און דאָס וואַסער האָט זעלבסט דעם נאַנצען מיסט אַוועקגעטראָגען און דער שטאָל איז דורך דעם ריין געוואָרען. נאָך דעם האָט איהם עוריסטהעאוס געגעבען אַנ-דערע ארבייטען. אין די סטימפאָליש בלאָטעס פון ארקאדיען האָבען זיך געפונען זעהר פיעלע רויב-פויגלאָך מיט אייזערנע נעגעל, וועלכע פלעגען בע-

קיין אַנדער מתנה צו געבען. די מעדוזאַ איז געווען איינע פון די גאָר-גאָנען — דאָס זיינען געווען דריי שוועסטער, וועלכע זיינען געווען אַזוי שרעקליך, דאָס ווען אימיצער האָט אַ בליק געטאָן אויף זיי, איז ער באַלד אין אַ שטיין פערוואַנדעלט געוואָרען. מעדוזאַ איז געווען די איינציגע פון די דריי שוועסטער, וועלכע איז געווען שטערבליך, די איבריגע צוויי זיי-נען געווען אונשטערבליך. מיט דער הילף פון דעם גאָט הערמעס איז עס איהם געלונגען צו קומען צו דער העהל, וואו די דריי שוועסטער האָבען גע-שלאָפען צו מיטטאָג־צייט. די העהל איז געווען אַרומגערינגעלט מיט אַ שרעק-ליכער שטינקעדיגער בלאָטע, אין וועלכער עס האָט געקישעט אַן אונגעהייערע מאַסע פּאַסקודנע קליינע ברואים און פליגען. ער איז געגאַנגען צו זיי מיט'ן רוקען, קוקענדיג אין אַ שפּיגעל, וואָס אַ מאַן פון אַטהען האָט איהם גע-שענקט. ווען ער איז צוגעגאַנגען נאָהענט צו די גאָרגאָנען, האָט ער אָפּגע-האַקט דעם קאָפּ פון דער מעדוזאַ, וועלכע איז געווען אַרומגעריגעלט מיט שלאַנגען. די שוועסטערס האָבען זיך אויפגעכאַפּט פון זייער שלאָף און האָבען געוואָלט טויטען פּערסעאוס'ן, אום ראַכע צו נעהמען פון איהם פיר דעם מאָרד. אין דיזען אויגענבליק אָבער איז פון דעם בלוט פון דער מעדוזאַ אַרויסגעשפּרונגען אַ פערד מיט פליגלען, וועלכער איז בעוואוסט מיט דעם נאָמען „פּעגאַזוס", און אויף דיזען פערד האָט ער זיך גערעטעט פון דער ראַכע פון די גאָרגאָנען. אויף זיין רייזע צוריק האָט ער דערזעהן די טאָכ-טער פון עטהיאָפּישען קעניג, אַנדראָמעדאַ, וועלכע איז געווען בעשטימט איבערגעגעבען צו ווערען צו אַ ווילדער ים־חיה צום אויפפרעסען. ער איז גע-וואָרען געריהרט פון איהר אונגליק און האָט זי בעפרייט פון איהר לאַגע דורך דעם קאָפּ פון דער מעדוזאַ, מיט וועלכען ער האָט פערשטיינערט די ווילדע חיה. ער האָט געבראַכט אַנדראָמעדאַ צוריק צו איהר פאָטער, וועל-כער האָט איהם זעהר געדאַנקט פיר די רעטונג פון זיין טאָכטער. ער האָט איהם געגעבען פיעלע אוצרות און אויך די גערעטעטע אַנדראָמעדאַ פיר אַ ווייב.

אָבער אַקריזיוס האָט זיך ניט געקענט אויסדרעהען פון טויט דורך פּערסעאוס'ס האַנט. ביי אַ שפּיל אין אַ געוויסען יום־טוב אין טהעסאַליען האָט פּערסעאוס אָנגעטראָפען זיין זיידען, וועלכער האָט צוגעקוקט, ווי מען שפּילט אין דיסקען (רונדע שטיינער). ניט ווילענדיג האָט איהם פּערסע-אוס געטראָפען מיט זיין דיסק און האָט איהם דער'הרג'עט, ווי דער אָראַקעל האָט פאָרויסגעזאָגט. פּערסעאוס האָט זעהר שטאַרק געטרויערט נאָך זיין זיידען, וועלכען ער האָט ניט ווילענדיג געטויטעט, און פון עגמת־

אויף זיינע וואנדערונגען איז הערקולעס געקומען צו דער ים־שטראס פון גיבראלטאר, וועלכע פאראייניגט דאס מיטעלענדישע מעער מיט דעם אטלאנטישען אקעאן. דא האט ער אויסגעריסען 2 גרויסע פעלזען, וועלכע ער האט אויפגעשטעלט ביי ביידע זייטען פון דער ים־שטראס צום אנדענקען פון זיינע וואנדערונגען. דיזע צוויי פעלזען זיינען יעצט בעקאנט אונטער דעם נאמען: „די זיילען פון הערקולעס".

די לעצטע און די צוועלפטע ארבייט, וואס הערקולעס האט געמוזט דורכפיהרען לויט דער פאדערונג פון עוריסטהעאוס'ן, איז געווען: צו

הערקולעס בעפרייט פראמעטהעאוס'ן.

ברייננען געפאנגען דעם גהינום־הונט צ ע ר ב ע ר ו ס. אלע שרעקען פין דער אונטער־וועלט האט הערקולעס גובר געווען און האט געבראכט דעם צערבערום צו עוריסטהעאוס'ן. דיזער אבער האט זיך שטארק דערשראקען אלס ער האט דערזעהן דעם גיהנום־הונט, און האט בעפוילען הערקולעס'ן דעם הונט צוריק אין גיהנום ארונטערצובריינגען.

נאך דעם, ווי הערקולעס האט אלע צוועלף העלדענטאטען דורכגעפיהרט, איז ער בעפרייט געווארען פון עוריסטהעאוס'עס הערשאפט, און איז געוואנדען א העלד אויף אייגענער רעכנונג. ער האט געקעמפט מיט דעם ריז

פאלען מענשען און בהמות און פלעגען זיי טויטען. עוריסטהעאום האָט גע-
הייסען הערקולעס'ן די פויגלאָך טויטען, און דיזער האָט עס געטאָן. דאָן
האָט ער געפאָנגען דעם ווילדען אָקס אויף דער אינזל קרעטא, און האָט
איינגעהאלטען די מענשענפרעסענדע פערד, וואָס האָבען געהערט צו די-
אָמעדעס, דעם קעניג פון טהראקיין. ער האָט גערויבט דעם געוועהר־גאָרטעל
פון דער קעניגין פון די אמאזאָנען, היפפאָליטע, ווי אויך די רינדער, וואָס
האָבען געהערט צו דעם ריז גאָריאָנעס אין שפאַניען. שוועָר איז געווען פיר
הערקולעס'ן צו בעקומען די עפּל פון די העספּעריידען, וואָס עוריסטהעאום
האָט פערלאַנגט פון איהם, וויל הערקולעס האָט זעלבסט ניט געוואוסט דעם
אָרט, וואו די העספּעריידען געפינען זיך. ער האָט לאַנג געוואַנדערט איבער
דער וועלט און האָט אויך דעם קאווקאזוס בעזוכט. דאָ האָט ער בעפּרייט
דעם פּראָמעטהעאוס, וועלכען די גענטער האָבען צוגעשמידט צום קאווקאזוס,
און אָדלערס האָבען זיין ברוסט גריסען אלס שטראָף דערפאַר, וואָס ער
האָט גערויבט דעם פייער פון הימעל און האָט איהם געגעבען צו מענשען
זיך צו בענוצען מיט איהם. ער האָט צוריסען די קייטען און האָט צושאַסען
די אָדלערס. פון פּראָמאָטהעאוס'ן האָט ער זיך דערוואוסט, דאָס דער גאָר-
טען פון די העספּעריידען געפינט זיך ווייט אין מערב, דאָרט, וואו דער
הימעל־געווילב איז אָנגעשפּאַרט אויף די שולטערן פון „א ט ל א ס". הער-
קולעס האָט געפונען דעם אלטען שטיינהאַרטען אטלאס, וועלכער איז געווען
בעריִט צו אויפזוכען דעם שענעם העספּעריידען־גאָרטען, וועָן ער וועט דער-
וויל האלטען אויף זיינע שטארקע שולטערן די הימעל־קוגעל. הערקולעס
האָט אויף זיך גענומען צו אונטערהאלטען דעם הימעל פיר אטלאס'ן.
דיזער איז אַווענק, האָט אויפגעזוכט דעם העספּעריידען־גאָרטען, האָט אָפּגע-
ריסען דעם עפּל, אָבער אלס ער איז געקומען צוריק, האָט ער ניט געוואלט
נעהמען אויף זיך די לאסט, דעם הימעל צו אונטערשפּאַרען, פון וועלכער
ער איז קוים בעפרייט געוואָרען, און האָט געוואלט בעסער דינען עוריסטהע-
אוס'ן אָנשטאָט הערקולעס'ן. הערקולעס האָט זיך נאָר דורך ליסט (ביטראָסט)
בעפרייט פון דיזער שרעקליכער משא. ער האָט געבעטען אטלאס'ן ער זאל
נאָר אויף א קורצע וויילע די לאסט איבערנעהמען ביז ער וועט זיך צובערי-
טען א קיסעלע אויף'ן רוקען. די משא זאל איהם ניט אזוי שטארק דריקען.
ווי נאָר אטלאס האָט די לאסט אויף זיינע שולטערן צוריק איבערגענומען,
איז הערקולעס באלד ענטלאָפען צו עוריסטהעאוס'ן מיט די וואפען פון דער
אמאזאָנען־קעניגין און מיט די עפּל פון דעם שענעם העספּעריידען־גאָרטען.

וואנדערער, איינס א לאנגעם און דאס אנדערע א קורצעס. א קורצען וואנ-
דערער פלעגט ער ארויפלעגען אויף דאס לאנגע בעט, און האט איהם אזוי
לאנג געצויגען זיינע גלידער ביז יענער איז פון שמערץ געשטארבען. א לאנ-
גען וואנדערער פלעגט ער לייגען אויף דאס קורצע בעט, און פלעגט איהם
אפהאקען די שטיקער פון זיין קערפער, וואס זיינען געווען לענגער פון דעם
בעט. דיזע רויבער האט טהעזאוס אפגעראמט. אין אטהען האט איהם קיי-
נער ניט דערקענט. אבער ער האט זיך דארט באלד זעהר נוצליך געמאכט.
ער האט געפאנגען דעם ווילדען אקס פון קרעטא, וועלכער פלעגט פערווי-
טען די גאנצע געגנד. דיזען אקס האט שוין הערקולעס א מאל געהאט גע-
פאנגען, אבער ער האט זיך וויעדער בעפרייט און האט איבער-א-נייס אנגע-
הויבען צו פערווייסטען די פעלדער פון מאראטהאן. אבער דעם גרעסטען דאנק
האט ער פערדינט דערמיט, וואס ער האט בעפרייט די אטהענער פון א
שרעקליכען מענשען-טריבוט, וועלכען זיי זיינען געווען געצוואונגען צו גע-
בען צו מינאס'ן, דעם קעניג פון קרעטא. דיזער טריבוט איז בעשטאנען
דארין, דאס זיי האבען געמוזט יעדען נייַנטען יאהר שיקען 7 יונגע לייט
און 7 יונגפרויען אויף די אינזל קרעטא, וואו זיי זיינען איבערגעבעבען
געווארען צום אויפפרעסען צום מינאטאוורום, א מין בעשעפענים, וואס איז
געווען האלב-מענש און האלב-אקס. אלס די אטהענער האבען געמוזט ציט
דריטען מאל שיקען דיזען טריבוט נאך קרעטא, האט טהעזאוס געבעטען
מען זאל איהם ארייננעהמען צווישען די יונגע לייט, וואס דארפען געשיקט
ווערען פיר דעם מינאטאוורום. זיין פאטער אגעאוס האט איהם געוואלט
אפהאלטען דערפון, אבער ער האט זיך אייַנגעשפארט צו געהן אהין. טהע-
זאוס האט פערשפראכען זיין פאטער, דאס אין פאל ער וועט גערעטעט ווע-
רען פון דעם מינאטאוורום, וועט ער אויף'ן שיף, וואס וועט איהם פון קרע-
טא צוריקברייַנגען, אויפשטעלען א ווייסען פלאג אנשטאט דעם שווארצען,
וועלכען מען פלעגט געווענליך אויף'ן שיף אנטאן אלס צייכען פון טרוי-
ער. דיזעם האט ער פערשפראכען דעם פאטער אום דיזער זאל וואס גיכער ווי-
סען פון דער גוטער בשורה.

וועז טהעזאוס איז געקומען אין קרעטא, האט זיך באלד אין איהם
פערליבט אריאדנע, די טאכטער פון דעם קעניג מינאס. דיזע אריאדנע האט
איהם פערשאפט די רעטונג. די קרבנות פלעגט מען געווענליך ברייַנגען אין
דעם לאבירינט, א געביידע מיט אין אונגעהייערער צאהל צימערן, מיט
זעהר, זעהר פיעלע פערשיידענע גענג, אזוי אז עס איז געווען כמעט אונמעג-

אנטאָאום, וועלכער פלעגט בעקומען נייע קרעפטען יעדען מאָל, וועז ער האָט די ערד בעריהרט. הערקולעס האָט איהם אויפגעהויבען אין דער לופט אזן האָט איהם דערוואָרנען.

אָבער אויך הערקולעס האָט נעהאָט זיין ביטערען סוף. ביי א וועט־שיסעריי מיט'ן בויגען האָט ער אלס פרייז געוואונען די שענע יאָלע. וועז ער האָט זי געבראכט צו זיך אהיים, האָט זיך אין זיין ווייב דעיאניראַ אָנגעצונדען א פייער פון אייפערזוכט. אום צוריק צו בעקומען זיין ליבע צו איהר, האָט זי איהם נעגעבען אָנצוטאָן א מאנטעל, וואָס איז געווען אָנגע־טרונקען מיט פערגיפטעטען בלוט פון דעם צענטאַוורום נעססוס. ווי הער־קולעס האָט דעם מאנטעל אָנגעטאָן איז דער גיפט אריין אין זיין קערפער אזן האָט איהם פעראורזאכט שרעקליכע שמערצען. ער האָט געוואָלט דעם מאנטעל אראָפווארפען פון זיך, אָבער ער איז געווען אייגנגעסעז אין זיין לייב. ער האָט נענומען מיט אלע קרעפטען רייסען פון זיך דעם מאנטעל אזן האָט זיך דערווייל זיין פלייש צוריסען, אָבער דער מאנטעל איז אלץ גיט אראנטער. אום זיך צו בעפרייען פון זיינע שמערצען, האָט ער קיין צנדער ברירה ניט נעהאט, ווי אויפצושטעלען א שייטער־הויפען אזן זיך פערברענען אויף איהם. פילאָקטעטום האָט אונטערגעצונדען דעם שייטער־הויפען אזן הערקולעס האָט איהם אויס דאנקבארקייט אָפגענעבען זיין פייל אזן בויגען. וועז דאָס האלץ האָט זיך אָנגעצונדען איז אראָפ א וואלקען פון הימעל אזן האָט אויפגענאָפט הערקולעס'ן אזן האָט איהם ארויפגעבראכט אויף דעם בארג אלימפוס, וואו די נעטער האָבען נעווואוינט.

דער שטאם־העלד פון די יאָניער איז נעווען ט ה ע ז א ו ס, דער זוהן פון קעניג אָגעאוס פון אטטיקא. די זאָגע וועגען דיזען העלד איז די וויכטיגסטע פיר די נעשיכטע פון גריכענלאנד. נאָך אין זיינע יונגע יאָה־רען, וועז ער איז נענאָנגען פון זיין נעבורטס־ארט טראָעצען נאָך אטהען, אום דארט די ירושה פון זיין פאָטער צו איבערנעהמען, האָט ער שוין דאמאלס נעהאט די נעלעגענהייט ארויסצוצייגען זיין קראפט אזן זיין קלוגהייט. ער האָט צום ביישפיעל נע'הרג'עט אייניגע רויבער, וועלכע האָבען אנגעוואָרפען א טויט־שרעק אויף די רייזענדע. דער רויבער סינים פלעגט צוזאמענבויגען די שפיצען פון צוויי בוימער, וואָס זיינען געשטאנען נאָהענט אייגער נעבען דעם אנדערן, פלעגט צובינדען איין פום פון דעם וואנדערער צו איין שפיץ בוים אזן דעם אנדערן פום צו דעם אנדערן שפיץ, נאָכדעם פלעגט ער אפלאָזען די שפיצען אזן דער צוגעבונדענער וואנדערער איז צוריסען געווארען אויף צווייען. אן אנדערער רויבער, פראָקרוסטעס, האָט נעהאט צווי בעטלאָך פיר

אונרעכט געהאנדעלט. זיי האבען זיינע ביינער נאך אטהען געבראכט און האבען איהם צו עהרע געבויט טעמפלען און אויפגעשטעלט אלטארען.

אין דער זאגע וועגען טהעזאוס'ן איז דא א געשיכטליכער קערן. די היסטאריקער ערקלערען זי אויף פאלגענדען אופן: פון טראעצען האט אייניגעוואנדערט א יאנישער שטאם אין אטטיקא. אין יענער צייט האבען זיך אויף דעם איסטמום פון קארינטה געפונען זעהר פיעלע רויבער, וואס האבען געשטערט דער פערבידונג פון דער האלב־אינזעל פעלאפענעזוס מיט דעם פעסט־לאנד פון די גריכען. דיזע רויבער־באנדעם האט דער יאניער שטאם אויסגעראטעט. דאמאלס האבען נאך די פעניציער געהערשט אין יענע גענדען און אטהען האט נאך געמוזט שיקען אויף די אינזעל קרעטא מענשען־קרבנות צום פעניצישען גאט מאלאך (מולך), וועלכער האט געהאט א גשטאלט פון האלב־מענש און האלב־אקס. די אטהענער אליין האבען זיך ניט געקענט בעפרייען פון דעם יאך פון די פעניציער ביז דער יאניער שטאם איז זיי צו הילף געקומען.

זעהר אינטערעסאנט איז אויך די זאגע וועגען א ד י פ ו ס ' ן. לאיוס, דער קעניג פון טהעבען, האט ערהאלטען א נביאות פון דעם אראקעל, דאס ער וועט אומקומען דורך די הענט פון זיין אייגענעם זוהן. אום דיזעס אומגליק צו פערהינדערן האט ער זיין זוהן באלד ווי ער איז געבאָרען גע־ווארען ארויסגעווארפען און האט איהם נאך דערצו זיינע פים דורכגעשטאכען. מען האט אבער געפונען דאס קינד, און דער קעניג פון קאָרינטה האט עס גענומען צו ערציהען און האט איהם א נאמען גענעבען א ד י פ ו ס, וואס בעדייטעט אין גריכיש: „געשוואָלענע פים", וויל ביים קינד זיינען די פים געווען געשוואלען פון די וואונדען, וואס זיין פאטער האט איהם גע־מאכט. אדיפוס האט געוואלט וויסען, וער זיינען זיינע עלטערן, און האט געפרעגט דעם אראקעל וועגען דעם. דער אראקעל האט איהם אנגעזאגט, ער זאל זיך קיינמאל ניט צוריקקעהרען אין זיין פאטער־שטאדט. אדיפוס האט געפאלגט דעם אראקעל, און איז אווק קיין טהעבען. אויף וועג האט ער בענאגנט א וואגען, ער האט זיך פיר עפעם צוקריגט מיט דעם מענשען, וואס איז געזעסען אין וואגען, און האט איהם דער'הרג'עט. שפעטער האט זיך ארויסגעוויזען, דאס יענער איז געווען זיין פאטער. נאך דעם האט אדיפוס בעפרייט טהעבען פון א שרעקליכען אונגעהייער (וויל'דע זאך), פון דעם ספינקס. דער ספינקס פלעגט יעדען פאראיבערגעהענדען מענשען פרעגען א רעטענים: „וואס איז דאס, וואס אין דער פריה געהט עם אויף פיער פים, אין מיטען טאג אויף צוויי, און אבענדס אויף דריי פים?" און וער עם

ליך ניט צו פערבלאָנדזען אין איהם. וועז מען האָט דיזען מאָל די קרבנות יום־טוב'דיג צוגעפוצט אוז גענומען אריינפיהרען אין לאָבירינט, וואו דער מינאָטאָוורום האָט זיך אויפגעהאלטען, האָט אריאדנע געגעבען טהעזאוס'ן א קנויל פאָדים מיט א שוועדד. טהעזאוס האָט גליך פערשטאנען דעם צוועק פון די צוויי זאכען, וואָס זי האָט איהם געגעבען. באלד ווי ער איז אריין אין לאָבירינט האָט ער אָנגעבונדען דעם עק פון דעם קנויל פאָדים אָן דער טהיר, אוז אז ער איז געגאנגען וועיטער איבער די צימערז האָט ער דעם קנויל פאָדים געהאלטען אין האנט אוז האָט אפגעוויקעלט, אזוי דאָס ער האָט צו יעדער צייט געקענט דורך דעם קנויל פאָדים געפינען דעם אריוס־נאנג. אין איינעם פון די צימערן האָט ער דערזעהן דעם מינאָטאָוורום אוז האָט איהם מיט'ן שוועדד אומגעבראכט. נאָך דעם איז ער מיט דעם הילף פון דעם קנויל צוריק אריוס פון לאָבירינט. דער אָפמאך צווישען אטהען אוז דעם קעניג מינאָס איז געווען, דאָס וועז עס וועט געלינגען איינעם פון די יונגע לייט, וואָס זיינען בעשטימט אלס קרבנות, צו טויטען דעם מינאָ־טאָוורום אוז אריוס פון לאָבירינט, זיינען זיי מעהר ניט פערפליכטעט איהם מעהר קרבנות צו שיקען. די יונגע לייט אוז די יונגפרויען זיינען דעריבער בעפרייט געוואָרען אוז האָבען זיך צוריקגעקעהרט נאָך אטהען מיט פרייד. פון גרוים שמחה האָבען זיי פערגעסען אויף'ן שיף דעם וויסען פלאָג אריוף־ציהען. אלס טהעזאוס'עם פאָטער, וועלכער איז מיט אונגעדולד געשטאנען אויף'ן ברעג פון ים אוז ערווארט דאָס שיף, האָט דערזעהן דעם שוואר־צען פלאָג, האָט ער זיך אריינגעוואָרפען פון פערצווייפלונג אין ים אריין. דעריבער רופט זיך דיזער ים דער אֶ ג אֶ א י ש ע ר. דאָס פאָלק פון אטהען האָט איהם דאָמאָלס אוים דאנקבארקייט ערוועהלט אלס קעניג.

אלס רעגירער האָט טהעזאוס געוואונען די ליבע אוז אכטונג פון די אטהענער דערמיט, וואָס ער האָט פעראייניגט די פיער שבטים, פון וועלכע די אטהענער זיינען געווען אייגער, אין איין גאנצעם פאָלק—א פאקט, וואָס איז זעהר וויכטיג אין דער געשיכטע פון די גריכען. די אלטע אדעלייט זיי־נען אָבער געווען ניט צופריידען דערמיט. טהעזאוס האָט ענדליך פערלאָ־רען די אכטונג פון פאָלק, ער האָט נעמוזט אטהען פערלאָזען אוז איז אוועק אויף די אינזעל סקירוס, וואו ער האָט געהאט גיטער. אָבער אויך דא האָט ער ניט געהאט קיין גליק. דער קעניג פון לאָנד האָט איהם שרעקליך פערפאָלגט אוז האָט איהם ענדליך פון א פעלז אין ים אריינגעוואָרפען. נאָך זיין טויט האָט זיך דאָס פאָלק ארומגעזעהן, דאָס זיי האָבען נעגען איהם

נאָך דעם טויט פון אַדיפוס'ן זיינען געוואָרען שרעקליכע אונרוהען אין טהעבען. זיינע צוויי זיהן האָבען זיך גערִיסען צווישען זיך איבער די הער־שאפט, און איינער פון זיי, פּאָליניקעס, האָט געמוזט ענטלויפען צום קעניג פון אַרגאָס, וועלכער האָט איהם פריינדליך אויפגענומען און האָט איהם זיין טאָכטער געגעבען פיר א ווייב. עס פערשטעהט זיך, דאָס דער קעניג פון אַר־גאָס, אַדראַסטוס, האָט זיך אָנגענומען פיר זיין איידים, פּאָליניקעס, און האָט אָנגעהויבען צו העלפען איהם דעם טראָן צו בעקומען, און איז אַרויס אין שטרייט מיט פּאָליניקעס ברודער, דעם קעניג פון טהעבען. דיזער

דער בלינדער אָדיפוס אין דעם הייליגען וועלדעל פון די עאומענידען.

שטרייט איז בעקאַנט אין דער געשיכטע אונטער דעם נאָמען „דער צוג פון זיבען געגען טהעבען", וויל אויסער אַדראַסטוס און פּאָליניקעס זיינען נאָך פינף העלדען צוגעשטאַנען צו זיי. אָבער אַלע זיבען העלדען האָבען גאָר ניט געקענט אויספיהרען געגען טהעבען. נאָך דעם, ווי די פינף פיהרער זיינען געפאַלען אין שטרייט און עס זיינען נאָר געבליבען אַדראַסטוס און פּאָליניקעס, האָבען די צוויי ברידער, עטעאָקלעס און פּאָליניקעס, בעשלאָסען ענדיגען דעם שטרייט דורך א צוויי־קאַמף. אין דיזען צוויי־קאַמף זיינען ביידע ברידער געפאַלען טויט. די זאָגע ערצעהלט, דאָס דער האָס פון די צוויי ברי־

האָט ניט געקענט ענטפערן דיזע רעטענים האָט דער ספינקס איהם אריינגע-
וואַרפען אין אָפגרונד. פיעלע מענשען זיינען צו'הרג'עט געוואָרען און קיינער
האָט די פראַגע ניט געקענט ענטפערן. דער קעניג קרעזוס האָט פערשפּראָכען די
מלוכה מיט דער האַנט פון זיין שוועסטער יאָקאַסטע דעם יעניגען, וועלכער עס
וועט טרעפען דיזע רעטענים. אֶדיפוס'ן איז געלונגען צו ענטפערן אויף דיזע
פראַגע און ער איז געוואָרען קעניג פון טהעבען און דער מאַן פון יאָקאַסטע,
וועלכע האָט איהם געבאָרען פיער קינדער. צום אונגליק האָט דער בלינדער
זינגער טירעזיאַס ענטדעקט אזא מין
געהיימנים, וואָס האָט אֶדיפוס'ן אונ-
גליקליך געמאַכט. ער האָט נעמליך
אויפגעוויזען, דאָס אֶדיפוס האָט זיין
פאָטער ערמאָרדעט און האָט חתונה
געהאַט מיט זיין אייגענער שוועסטער,
ווייל יאָקאַסטע איז זיין שוועסטער גע-
וען און ער האָט עס ניט געוואוסט.
פון גרוים עגמת נפש האָט ער זיך
זעלבסט די אויגען אויסגעשטאָכען, און
יאָקאַסטע האָט זיך געהאַנגען. אֶדיפוס
האָט נעמוזט זיין פאָטער־שטאָדט פער-
לאָזען און האָט נענומען וואַנדערן
אַליין איבער דער וועלט, נאָר זיין
טרייע טאָכטער אַנטיגאָנע האָט איהם
געפיהרט. ענדליך איז ער געקומען אין
קאָלאָנאָס, אין אטטיקא, אין א וואַלד,
וואו די שאומעניידען אֶדער ראַכע־גע-
טינס האָבען געוואוינט. די ראַכע־גע-
טינס, זעהענדיג זיינע ליידען, האָבען
איהם ענדליך פערצייהעט, און האָבען איהם געלאָזען צורוה. דא איז איהם
טהעזאוס געקומען צו הילף און האָט איהם אוועקגעפיהרט אין אן אָרט,
וואו אֶדיפוס האָט ענדליך רוהיג זיין טויט געפונען און זיין ערלעזונג פון
זיינע ליידען. דער גרויסער נריכישער דיכטער סאָפאָקלעס האָט פון דיזער
זאַגע געמאַכט א שענעם דראַמא, וועגען וועלכען מיר וועלען נאָך שפעטער
אויספיהרליך רעדען.

דער בלינדער אֶדיפוס געפיהרט
פון זיין טאָכטער אַנטיגאָנע.

דער קאפּ א לאנגע צייט געשטאנען אלס בעוויז פון דער גרויסער העלדענ-טאט. אויך אין דער היסטאריישער צייט האט מען נאך דעם קאפּ געצייגט צו דורכוואנדערער אלס א בעוויז פון די גבורות פון די אלטע גריכען.

דער צוג פון די ארגאנאוטען. די זאגע פון דעם ארגאנאוטען-צוג האט א געשיכטליכען גרונד. די מיניער האבען די ערסטע געמאכט א וועג איבער'ן שווארצען מעער פיר האנדעל, און זיינען געקומען דורך דיזעם מעער אין קאלכים, פון וואנען זיי האבען געבראכט גאלד. דער טייך פאזים שווייגקט אראפּ גאלד פון די בערג, אזוי דאס אין דיזען טייך איז זעהר אפט גאלד צו געפינען. אום דאס גאלד פון וואסער ארויסצובעקומען פלעגט מען אריינלעגען אין וואסער א שפּסענע פעל מיט דער וואל, אין וועלכער דער

די טויטונג פון דעם קאלעדאנישען ווילדען שווין.

גאלד-שטויב פלענט זיך אננעהמען, און ארויסציהענדיג די פעל פון וואסער פלענט מען בעקומען דעם גאלד-שטויב פון צווישען די וואל. צו בעקומען גאלד פון קאלכים האבען זיך א גרופּע גריכישע אונטערנעהמער געלאזען אהין. די זאגע ערצעהלט וועגען דיזער אונטערנעהמונג פאלגענדע געשיכטע.

פעליאס, א פירסט פון די מיניער אין טהעסאליען, האט ערהאלטען פון דעם אראקעל די ווארנונג, ער זאל זיך היטען פון מענשען מיט אן אייניציגען שוך. טרעפט זיך, דאס זיין פעמעניק יאזאן, וועלכער האט געהאט צו בעקו-מען די ירושה פון זיין פאטער פון די הענט פון זיין אנקעל (פעליאס), האט איין שוך פערלאָרען אריבערפאהרענדיג א טייך, און איז דעריבער געקומען צו

דער האָט זיך געלאָזט פיהלען אויך נאָך זייער טויט. ווען מען האָט זייערע קערפּערס פערברענט איינעם נעבען דעם אַנדערן האָבען זיך די פלאַמען צו-טיילט אין בעזונדערע זייטען. אום די אַש פון זייערע קערפּערס זאָלען זיך ניט צוזאַמענמישען.

נאָך דעם טויט פון די צוויי ברידער איז קרעאָן, דער ברודער פון יאָ-קאַסטע, געוואָרען קעניג אין טהעבען. זיין ערסטע האַנדלונג איז געווען, דאָס ער האָט פערבאָטען צו בעערדיגען די ביינער פון פּאָליניקעס. אַנטיגאָנע, די שוועסטער פון דעם פערשטאָרבענעם פּאָליניקעס, האָט ניט געאַכטעט אויף קרעאָן'ס פערבאָט, זי האָט ניט געקענט צוזעהן, דאָס דער קערפּער פון איהר ברודער זאָל זיין אַ רויב פיר חיות, און זי האָט איהם צו קבורה געבראַכט. קרעאָן האָט עס איהר ניט געקענט פערצייהען און האָט געהייסען בעגראָבען זי לעבעדיגערהייד, ניט אַכטענדיג אויף דעם דאָס זי איז געווען די כלה פון קעניג'ס זוהן.

דערווייל האָט אַדראַסטוס פאָרטגעזעצט די בעלאַגערונג פון טהעבען. אָבער קרעאָן'ען איז עס געלונגען איהם צו בעזיגען, אַזוי דאָס אַדראַסטוס איז געווען געצוואונגען צו ענטלויפען, און האָט אַפילו קיין צייט ניט געהאַט צו בעערדיגען די געפאַלענע קריגס־לייט. אָבער די טהעבאַנער האָבען זיך ניט לאַנג געפרייט מיט זייער זיג. די זיהן פון די זיבען, וועלכע זיינען בעוואוסט אַלס ע פּ י ג אָ נ ע ן, האָבען בעזיגט די טהעבאַנער, האָבען בערויבט די שטאָדט, און זיינען געוואָרען איהרע הערשער.

די קאַלידאָנישע יאַגד. איין מאָל האָט אַ ריזיגער ווילדער שוויין פערוויסטעט די פעלדער פון קאַלידאָן אין אֶטאָליען, ווייל די געטין אַרטעמיס איז אין כעס געוואָרען אויף דעם קעניג אֶנעאוס. עס האָט קיין מיה ניט גע-האָלפען זיך צו בעפרייען פון דיזען ווילדען שוויין. דאַמאָלס האָט מען צו-זאַמענגערופען די גרעסטע און בעריהמטעסטע העלדען פון גאַנץ גריכענלאַנד, ווי טהעזעאוס, פּירטהאָוס, נעסטאָר, טעלאַמאָן, יאַזאָן, קאַסטאָר, פּאָלידעאו-קעס, די בעריהמטע יעגערין אַטאַלאַנטאַ און אַנדערע, אום מיט פעראייניגטע קרעפטען די ווילדע חיה בייצוקומען. זיי איז ווירקליך געלונגען דעם ווילדען שוויין צו הרג'ענען. דאַן איז געוואָרען אַ שטרייט צווישען די העלדען, צו וועמען זאָלען געהערען די טראָפעען (צייכענס פון זיג). דער שטרייט האָט זיך געענדיגט דערמיט, וואָס אַלע העלדען זיינען געפאַלען אין דעם קריג, עס איז נאָר געבליבען אַטאַלאַנטאַ, וועלכע האָט גענומען דעם קאָפּ פון דער דער'הרג'עטען שוויין און איז געקומען מיט איהם אין אַרקאַדיען. דאָרטען איז

מעדעאַ געקומען צו הילף. זי האָט אַיינגעגעבען דער שלאַנג, וואָס האָט געהיט די גאָלדענע וואָל, אַ שלאָף־טרונק, און האָט איהר געזונגען אַ שלאָף־ליד ביז זי איז שטאַרק אַיינגעשלאָפען. אין דיזער צייט האָט יאַזאָן געשווינד צוגע-כאַפּט די גאָלדענע וואָל און אין די זעלביגע נאַכט האָט ער מיט זיין גאַנצער קאָמפּאַניע צוזאַמען מיט מעדעאַ, וועלכע יאַזאָן האָט גענומען פיר אַ ווייב, פערלאָזען דאָס לאַנד קאָלכיס. אֶעטעס האָט נאָכגעיאָגט דאָס שיף און איז שוין געווען זעהר נאָהענט צו איהם. מעדעאַ האָט דערצו אויך געפונען אַ מיטעל, אָבער זעהר אַ שרעקליכעס; נעמליך, אַלס זי האָט בעמערקט דעם זעגעל פון איהר פאָטער'ס שיף, האָט זי אויף שטיקער צושניטען איהר קליינעם ברודער, וועלכען זי האָט גענומען מיט זיך, און האָט זיין אָפּגעשניטענעם קאָפּ אַרויפגעשטעקט אויף אַ שפּיז, דער פאָטער זאָל דאָס דערזעהן פון דער ווייטען. דאָס האָט דעם פאָטער שטאַרק דערשראָקען און ער האָט פער-געסען די נאָכיאָגענים אום די גלידער פון זיין ליבען קינד צוזאַמענצוקליי-בען און זיי צו קבורה בריינגען. דערווייל איז די קאָמפּאַניע מיט מעדעאַ פערשוואונדען געוואָרען. די אַרגאָנאַווטען אָבער האָבען געהאַט נאָך גענוג צרות און געפאַהרען ביז זיי זיינען צוריקגעקומען.

נאָך דעם, ווי ער איז געקומען צוריק נאָך גריכענלאַנד, האָט יאַזאָן גע-לעבט מיט זיין ווייב מעדעאַ 10 יאָהר אין פרידען און האָט גענומען פון די רייכע אוצרות, וואָס ער האָט אָנגעבראַכט פון קאָלכיס. ענדליך אָבער איז דער פאַמיליען־פרידען צושטערט געוואָרען צוליב דעם עהרגייץ פון יאַזאָן. דיזער האָט בעשלאָסען צו שיידען זיך מיט זיין ווייב מעדעאַ און הייראַטען קרעאוזאַ, די טאָכטער פון דעם קעניג פון קאָרינטה, אום ער זאָל נאָך דעם קעניג'ס טויט ירש'ענען דעם טראָן. דאָס האָט אַריינגעבראַכט מעדעאַ אין אַ שרעקליכען צאָרן. אום ראַכע צו נעהמען פון קרעאוזאַ, האָט זי איהר געשיקט אַ כלה־קלייד, וועלכעס האָט זיך באַלד אָנגעצונדען ווי נאָר עס האָט זיך צוגעריהרט צו איהר קערפּער. קרעאוזאַ איז באַלד פערברענט געוואָרען און מיט איהר האָט זיך דער גאַנצער פּאַלאַץ אָנגעצונדען און איז פערניכטעט גע-וואָרען. נאָך דעם האָט מעדעאַ ערמאָרדעט איהרע אייגענע קינדער. זי האָט זיך דאַן אַריינגעזעצט אין אַ וואָגען אַיינגעשפּאַנט מיט אַ שלאַנג און איז אַוועק נאָך אַטהען. דאָרט אָבער איז זי שרעקליך פערהאַסט געווען און האָט גערייזט איבער אַנדערע לענדער. איבעראַל איז זי געווען פערפאָלגט און פערהאַסט ביז זי האָט זיך ענדליך נאָך קאָלכיס צוריקגעקעהרט.

דער טראָיאַנישער קריג. די זאַגע וועגען דיזער בעריהמטער מלחמה האָט אויך אַ געשיכטליכען גרונד. מען גלויבט, דאָס אין דיזער זאַגע ווערען

איהם אין איין שוך. פּעליאַס האָט געפונען פיר נעטיג צו זוכען אַ מיטעל אום צו מאַכען יאַזאָן אונשעדליך, אויך האָט זיך איהם ניט געוואָלט אָפּגעבען די אוצרות, וואָס זיין ברודער האָט אין זיין האַנט איבערגעלאָזען פיר יאַזאָן, זיין יורש. צו דיזען צוועק האָט איהם פּעליאַס געגעבען דעם אויפטראַג צו מאַכען אַ רייזע נאָך קאָלכיס פון דאָרט צו רויבען די גאָלדענע וואָל. ווייל דער אָראַקעל האָט פאָרויסגעזאָגט, דאָס די רייזע וועט זיין מיט גרויס ערפאָלג, האָט יאַזאָן אַיינגעוויליגט אונטערצונעהמען די נסיעה נאָך קאָלכיס. אום זי-כער צו זיין מיט'ן ערפאָלג, האָט ער מיט זיך גענומען די גריכישע העלדען הערקולעס און טהעזעאוס, דעם זינגער אָרפעאוס און די ברידער קאַסטאָר און פּאָללוקס. ער האָט געלאָזט בויען דורך די פעניציער אַ גרויסעס שיף, וועל-כעס ער האָט אַ נאָמען געגעבען א ר ג אָ. צוליב דיזען נאָמען האָט זיך דער גאַנצער צוג גערופען: א ר ג אָ נ אַ ו ו ט ע ן = צוג.

אין אָנפאַנג איז די רייזע געגאַנגען דורך בעקאַנטע וואַסערן. נאָך דעם איז מען אַריין אין דאָס שוואַרצע מעער. אויף'ן וועג האָבען זיי געהאַט אויסצושטעהן אייניגע געפאַהרען, ווי צ. ב. דעם שטרייט מיט די האַרפּיען (פויגלאַך מיט מענשליכע געזיכטער און קופּערנע נעגעל), און מיט די סימ-פּלעגאַדען (פעלזען, וועלכע פלעגען צוזאַמענקומען אום דורכרייזענדע צו דערשטיקען).

ענדליך זיינען זיי געקומען צום אָרט, וואו דער טייך פאַזיס גיסט זיך אַריין אין ים. דאָרט האָט זיי דער קעניג אָעטעס, דער אייגענטימער פון דער גאָלדענער וואָל, אויפגעגעבען זעהר שווערע אויפגאַבעס, וועלכע זיי האָ-בען געמוזט ערפילען אום די געווינשטע וואָל צו בעקומען. יאַזאָן האָט געמוזט מיט צוויי פייער=שיטענדע אָקסען אויפאַקערן אַ האַרטען גרונד, בעזעען די אויפגעאַקערטע ערד מיט ציינער פון שלאַנגען און נאָכהער צו קעמפען מיט די שטאַרק בעוואַפענטע מענשען, וואָס זיינען אויסגעוואַקסען פון דיזע ציי-נער. יאַזאָן וואָלט עס בשום אופן ניט געקענט אויספיהרען, ווען מעדעאַ, דעם קעניג'ס טאָכטער, וואָלט איהם ניט געהאָלפען אין דעם. ערסטענס האָט זי איהם געגעבען אַ זאַלב, וועלכע האָט איהם בעשיצט פון פייער און פון שווערד, צווייטענס האָט זי איהם געגעבען אַ שטיין, ער זאָל איהם אַריינ-וואַרפען צווישען די אויסגעוואַקסענע בעוואַפענטע מענשען. דיזער שטיין האָט אָנגעמאַכט קריג צווישען די דאָזיגע מענשען און זיי האָבען איינע די אַנדערע צו'הרג'עט. ווען דער קעניג האָט ערפאַהרען, דאָס יאַזאָן האָט אויס-געפיהרט די אַרבייט, וואָס ער האָט איהם געגעבען, האָט ער בעשלאָ-סען איהם מיט אַלע זיינע חברים צו ערמאָרדען. דאָ איז איהם איבער=אַ=נייס

האָט איהם צוגעזאָגט חכמה, און אפראָדיטע האָט איהם צוגעזאָגט די שענסטע פרוי אין דער וועלט. פאַריס האָט באַלד דעם עפעל איבערגעגעבען צו אפראָדיטען.

אין אייניגע יאָהר שפעטער האָט די נעטין פון ליבע און שענהייט ערפילט איהר פערשפרעכען. זי האָט פעראורזאכט, דאָס פאַריס זאָל פאָהרען אין ספּארטא און זאָל דאָרט אוועקרויבען דעם קעניג מענעלאָוס'עם פרוי, העלענא, וועלכע איז געווען כמעט אזוי שען ווי אפראָדיטע זעלבסט. אין דער זעלביגער צייט האָט די בעליידיגטע נעטין הערע צוגעטראכט ווי ראכע צו נעהמען פון פאַריס פיר די בעליידיגונג, וואָס ער האָט איהר פערשאפט. זי האָט ערמונטערט מענעלאָוס'ן, העלענא'ס מאַן, און זיין ברודער אגאמעמנאָן, דעם מעכטיגען הערשער פון מיצענע, צו אונטערנעהמען א קריגס־צוג געגען דעם רויבער פאַריס און זי האָט אויפגעריצט די בעריהמטע גריכישע העלדען אָנטייל צו נעהמען אין דיזען פעלד־צוג. די וויכטיגסטע פון דיזע העלדען זיינען געווען: אכילעס, וועלכען, ווי די זאגע ערצעהלט, קיינער האָט ניט געקענט פערוואונדען, דער קלוגער אדיסס אוס, דער אלטער נעסטאר, דער בראווער דיאמעדעס און דער שטארקער אייאס.

די גריכישע פלאָטע איז בעשטאנען פון 1,200 שיפען מיט 100,000 קריגס־לייט. דער פערזאמלונגס־האפען איז געווען אולים. פערשיידענע ווינטען האָבען זיי לאַנג אָפּגעהאלטען אָנצופאָנגען זייער צוג. דיזע הינדערנים האָט זיי פערשאפט די נעטין ארטעמים דערפאר, וואָס אגאמעמנאָן האָט געטויטעט א הינדין (הירש), וועלכע איז געווען געהיילִיגט צו איהר. דער אויבער־פּריסטער קאַלכאס האָט ערקלערט, דאָס דער צאָרן פון דער נעטין ארטעמים וועט זיך נאָר דאַן איינשטילען, וען מען וועט איהר אָפּפערן דאָס אונשולדיגע מעדכען איפיגעניע, די טאָכטער פון אגאמעמנאָן. אגאמעמנאָן האָט איינגעשטימט צו בריינגען דיזען שרעקליכען קרבן, מען האָט איפיגעניען מיט גוואלד צוגענומען פון איהר מוטער קליטאָמנעסטרא אום זי אלס קרבן צו דער נעטין ארטעמים צו בריינגען. אָבער ארטעמים זעלבסט האָט זיך ערבארמט איהר די אונגליקליכע איפיגיניע. זי האָט זי אוועקגעפיהרט נאָך טאורים, וואו זי איז פערבליבען דינען אלס פריסטערין צו דער נעטין ארטעמים. נאָך דעם איז די פלאָטע אונגעשטערט נאָך טראָיא געשוואומען. אָנקומענדיג אהין האָבען זיי געלאַנדעט אויף דער אינזל טענעדאָס, וועלכע איז געלעגען גענגען טראָיא, און פון דאָרט האָבען זיי געשיקט אלס נעזאַנדטע אין טראָיא די צוויי בעריהמטע קעניגען אָדיססעאוס און מענעלאוס צו פאָדערן צוריק די שענע העלענא און די אוצרות, וועלכע פאַריס האָט אוועקגעראובט.

פֿאַרגעשטעלט אלע קאמפען, וואס די גריבען האבען געהאט אין זייער שטרע-
בען צו גרינדען קאלאניעס אין קליין-אזיען. די טראיאנער האבען געהערט
צו דעם טהראקישען שטאם, וועלכער האט זיך פערבריימערט אויף בוידע
זייטען פון פראפאנטים און האבען געשעפטען מיט די פעלקער פון
קליין-אזיען. אלס די גריבען אנגעהויבען אריינצודרינגען אין דיזע
שטאמען האבען זיי בעגעגענט א שרעקליכען ווידערשטאנד בעזונדערס פון
די איינוואוינער פון טראיא, א שטאדט, וועלכע האט ווירקליך עקסיסטירט
אין יענע צייטען, ווי עס איז ניט לאנג בעווייזען געוואָרען פון די אויס-
גראבונגען, וואס די געלעהרטע האבען געמאכט אין יענער געגענד. די טרא-
יאנער זיינען ניט געווען די איינציגע, וואס האבען געשטערט די גריכען
צו פערכאפען קליין-אזיען; פיעלע אנדערע פעלקער פון זייערע שכנים הא-
בען זיי געהאלפען אין דיזען שטרייט. אויב די פערזאנען, וועלכע ווערען דער-
מאהנט אין דער זאגע פון דעם טראיאנישען קריג, זיינען ווירקליכע אדער
זיי זיינען פאבעלהאפטע, דאס איז שווער צו זאגען. נאר דאס איז זיכער—
אז די שילדערונג פון דעם גרויסען גריכישען פאעט האמער אין זיינע צוויי
אונשטערבליכע פאעמעס, די „איליאדע" און „אדיססעע", זיינען געשיכט-
ליך וואהר, און דעריבער דינען זיי פיר אונז אלס די בעסטע קוועלען, פון
וועלכע מיר קענען שפעטן ידיעות וועגען דעם קולטור-צושטאנד פון די גריכען
פון יענער צייט. מיר וועלען די זאגע מיט אלע איהרע פאנטאזיעס אויספיהר-
ליך היר איבערגעבען.

צו א חתונה, וועלכע דער הערשער פון די מירמידאנען, פעלעאוס, האט
געפייערט מיט דער געטין פון מעער, טהעטיס, איז ערים, די געטין פון
שטרייט, געווען איינגעלאדען. זי האט בעשלאסען ראכע צו נעהמען פיר
דיזע בעלידיגונג. זי האט נענומען א גאלדענעם עפפל, האט אנגעשריבען
אויף איהם די ווערטער „צו דער שענסטער" און האט איהם אריינגעוואָרפען
צווישען די גאסט פון דער חתונה. באלד האבען דריי געטינס: הערע, פאל-
לאס און אפראדיטע, אנגעפאנגען שטרייטען צווישען זיך וועגען דעם עפפל,
יעדע פון זיי האט געזאגט, דאס זי איז די שענסטע און דער גאלדענער עפפל
געהערט צו איהר. אום צו ענדיגען דעם שטרייט פרידליך, זיינען די דריי
געטינס אוועק צום קעניגליכען פאסטוך פאריס, וועלכער איז געווען דער
זוהן פון פריאמוס, דעם קעניג פון טראיא, ווייל ער, פאריס, איז געווען
דאמאלס בעוואוסט אלס דער גרעסטער מבין אויף פרויען-שענהייט. די גע-
טין הערע האט איהם צוגעזאגט רייכטום און הערשאפט איבער גאנץ אזיען,
ווען ער וועט זי אנערקענען פיר די שענסטע פון די דריי געטינס; פאללאס

געהויבען צו האָבען מפֿלות איינע נאָך דער אַנדערער. עס איז נעקומען אזוי ווייט, דאָס די טראָיאַנער האָבען זיך שוין אין גריכישען לאַגער אַריינגעכאַפּט און האָבען אָנגעפֿאַנגען די שיפֿען צו ברענען. דיזע לאַגע האָט געמאַכט אכילֿלעס'ן ענדערן זיין בעשלוס און ער האָט ערלויבט זיין פֿרײַנד פֿאַטראָקלוס ער זאָל נעהמען די מירמידאָנען אום מיט זייער הילף צו פֿערטרײַבען די טראָיאַנער פון גריכישען לאַגער. אָבער אכילֿלעס האָט אים פֿערבאָטען, נאָך דעם ווי ער וועט פֿערטרײַבען די טראָיאַנער פון לאַגער, זיי ווייטער צו פֿערפֿאָלגען.

פֿאַטראָקלוס האָט זיך אָנגעטאָן אין אכילֿלעס'עס קריגס־קלײַדער, און אָן דער שפּיץ פון די מירמידאָנען, וועלכע האָבען מיט פֿרישע קרעפֿטען גע־וואָלט געהן אין שטרײַט, איז ער אַרוים געגען די טראָיאַנער. די טראָיאַנער, בעמערקענדיג פֿאַטראָקלוס'ן אין אכילֿלעס'עס קלײַדער, האָבען געמיינט, דאָס אכילֿלעס נעהמט ווידער אָנטיל אין דעם שטרײַט און זיינען באַלד ענטלאָפֿען פון די גריכישע קריגער. פֿאַטראָקלוס איז געווען שטאַרק צוהיצט פון דעם שטרײַט און איז געווען ווי פֿער'שכור'ט פון דעם זיג און האָט דערי־בער פֿערגעסען וואָס אכילֿלעס האָט איהם אָנגעזאָגט, ניט נאָכיאָגען די טרא־יאַנער ווייטער פון גריכישען לאַגער. אין ווילֿדען טומעל האָט ער ערהאַלטען צוויי וואונדען פון די טראָיאַנער קריגער, און ענדליך איז ער געפֿאַלען פון די הענט פון דעם גרעסטען טראָיאַנישען העלד העקטאָר, דעם זוהן פון פּריאַמוס, דעם קעניג פון טראָיא און דעם ברודער פון פּאַריס. העקטאָר האָט פון פֿאַט־ראָקלוס'ן באַלד די טייערע קריגס־קלײַדער אַראָפּגעצויגען. דאָן האָט זיך צו־פֿלאָקערט א שרעקליכער שטרײַט צוליב פֿאַטראָקלוס'עס קערפּער, וועלכען די גריכען האָבען געוואָלט אָפּנעהמען פון די טראָיאַנער, זיי זאָלען איהם ניט שענדען, ווי עס איז געווען דער מנהג אין יענע צייטען. אין אָנפֿאַנג פון דיזען שטרײַט האָבען די גריכען געהאַט א נידערלאַגע. אָבער ווי אכילֿלעס האָט ערהערט פון דעם אונגליק, וואָס האָט זיין פֿרײַנד פֿאַראָקלוס'ן געטרא־פֿען, איז ער באַלד אוועקגעלאָפֿען צום שלאַכט־פֿעלד, אָהן געווען אפֿילו אָבער זיין ערשיינען אין דעם שטרײַט האָט אָנגעווואָרפֿען א שרעק אויף די טראָיאַנער.

אכילֿלעס האָט געשוואָרען דעם נעכסטען מאָרגען ראַכע צו נעהמען פון העקטאָר'ן פיר די ערמאָרדונג פון זיין געליבטען פרײַנד פֿאַטראָקלוס'ן. הע־פֿאַסטוס, דער גאָט פון די שמידען, האָט איהם געמאַכט נייע געווען מיט נייע שוץ־קלײַדער, און מיט דיזע נייע געווען און קריגס־קלײַדער האָט ער

די טראָיאַנער האָבען ניט געוואָלט נאָכגעבען דעם פערלאַנג פון די גריכען, און דיזע האָבען בעלאַגערט די שטאָדט טראָיא. נאָך אונזערע בעגריפען פון בעלאַגערונג איז שווער צו פערשטעהן, וואָס פיר א מין סאָרט בעלאַגערונג עם איז דאָמאָלס געווען ביי טראָיא. די שטאָדט איז ניט געווען אַרומגערינגעלט און די הילפס־פעלקער פון די טראָיאַנער האָבען געהאַט א פרייען צוטריט צו דער שטאָדט. די בעלאַגערטע האָבען געקענט צו יעדער צייט לעבענס־מיטעל בעקומען אונגעשטערט. די גאַנצע בעלאַגערונג איז בעשטאַנען דערין, דאָס אויף דעם פלאַץ צווישען דער שטאָדט און די גריכישע שיפען פלעגען פאָרקומען מלחמות צווישען די פיינד. די מלחמות זייערע זיינען אויך ניט געווען לויט אונזערע בעגריפען פון מלחמה. דאָרט איז נאָר קיין רייד ניט געווען וועגען אָרדנונג אין שלאַכט. יעדער קריגער, יעדער העלד האָט געקעמפט פיר זיך אונאָפהענגיג פון וועמען עם איז, קיין קאַמאַנדיר איז ניט געווען. די פיהרער האָבען זיך אויסגעצייכענט פון איינפאַכע קריגער דערמיט, וואָס זיי פלעגען אויף א שטרייט־וואָגען עפטער זיך אריינברעכען אין פיינדליכען לאַגער, מאַנכמאָל אַראָפשפרינגען פון וואָגען און שטרייטען צופום. די הויפט־וואָפען זיינען דאָמאָלס געווען א שפיז אָדער א צוויי־זייטיגער שוערד, דאָס הייסט א שוערד וואָס ביידע זייטען זיינען געווען שאַרפע. זייערע שוץ־וואָפען זיינען געווען: א שילד, וועלכען זיי האָבען געטראָגען אויף לינקען אָרים, א העלם (הוט) מיט א פערדישען עק אויף קאָפ, און א ברוסט־פאַנציר. אלע זייערע זאכען זיינען געמאַכט געוואָרען פון רינדער־לעדער בעדעקט מיט בראָנז. ביי אזא אַרט קריג־פיהרונג איז קיין וואונדער ניט, דאָס די בעלאַגערונג האָט געדויערט 9 יאָהר און די טראָיאַנער האָבען זיך ניט אונטערגענעבען. שפייז האָבען זיי בעקומען צו יעדער צייט אָהן הינדערנים, הילף פון בעפרייַנדעטע שכנישע פעלקער האָבען זיי אויך זעהר אָפט ערהאַלטען. די שטאָדט טראָיא איז ניט געווען פערשלאָסען, אָבער זי האָט געהאַט אָרום און אָרום שטאַרקע מויערן מיט הויכע טורמס. דאָס האָלץ פון די שיפען האָט שוין אָנגעהויבען צו פויליען, און עס האָט נאָך אלץ קיין סוף צו דער בעלאַגערונג ניט געזען. אויף דעם צעהנטען יאָהר האָט זיך די לאַגע געענדערט. אין אָנהויב פון צעהנטען יאָהר האָט עס אויסגעוויזען, אז דאָס אונגליק פערפאָלגט די גריכען. וואָרום אין זייער לאַנגער זעלבסט האָט זיך געמאַכט א קריג צווישען די צוויי גרעסטע העלדען אַנאַמעמנאָן און אכילעס וועגען א שקלאַפין. צוליב דיזען קריג האָט אכילעס מיט זיינע קריגער אויפגעהערט אָנטייל צו נעהמען אין דעם שטרייט און די גריכען האָבען אָנ-

ביז די טויערן פון שטאָדט, און איז שוין געווען פערטיג אריינצוזדרינגען און בערויבען זיי. דאָ האָט איהם פּלוצלונג געטראָפען א פּייל אין זיין פּיאטע, דער אייניציגער אָרט פון זיין קערפּער, וועלכער האָט געקענט פער-וואונדעט ווערען, און פון דיזער וואונד איז ער געשטאָרבען. באלד נאָך אכילעס'ען טויט איז די שטאָדט טראָיא געפאלען אין די הענט פון די גריכען דורך א שפּיצל (כיטראָסט) פון אָדיסעאוס'ן.

דיזער האָט אויסגעבויט פאר די מויערן פון שטאָדט א גרויסען פּום-טען הילצערנעם פערד. אין פערד'ס בויך האָט ער אריינגעזעצט אויסגעציי-כענטע שטרייטער. די איבריגע גריכען האָבען זיך געמאכט אזוי ווי זיי היי-בען אן זיך מאכען רייזע פערטיג אום זיך צו זייער לאנד צוריקצוקעהרען, און זיינען ווירקליך אפּגעשוואומען צו דער אינזל טענעדאָס, דעם הילצער-נעם פערד אבער האָבען זיי געלאָזען שטעהן אויף'ן ברעג. די טראָיאנער הא-בען זיך שטאַרק דערפרייט, וואָס ענדליך זיינען זיי פון דער בעלאגערונג בעפרייט געווארען, און זיי האָבען זיך א לאָז געטאָן צום פיינדליכען לאגער, צו בעטראכטען, וואָס דאָרטען איז געבליבען. אלס זיי האָבען בעמערקט דעם הילצערנעם פערד, האָבען זיי אנגעהויבען צו קלערען, וואָס צו טאָן מיט איהם. דער פּריסטער פון אפּאלא, מיט'ן נאָמען לאאקאָאָן, האָט פערשטאנען, אז דאָס איז עפּעס א שפּיצל פון די גריכען. ער האָט זיין שפּיז אין דעם בויך פון פערד אריינגעשטאָכען און מען האָט געקענט הערען א געוויש פון די געוועהר פון די פערבאָרגענע לייט. אבער אין דער זעלבער צייט האָבען די טראָיאנער פאסטוכער געבראכט א געפאנגענעם גריך מיט'ן נאָמען סינאָן, וועלכער האָט זיי ערצעהלט, דאָס ער איז ענטלאָפען פון א טויט-שטראָף, און האָט געבעטען שוץ ביי די טראָיאנער. וועז דיזע האָבען איהם געפרעגט, וואָס איז דאָס פיר א פערד און צו וואָס האָט מען איהם געמאכט, האָט ער זיי ערצעהלט, דאָס דער פערד איז געמאכט געווארען פיר א כּפּרה פיר די זינד פון אָדיסעאוס און דיאָמעדעס, וועלכע האָבען בערויבט דעם טעמ-פּעל פון אטהענע. אויב די טראָיאנער וועלען דיזען פערד צושטערען וועט טראָיא אריינפאלען אין די הענט פון די גריכען. וועלען זיי אָבער איהם אריינעהמען אין שטאָדט, וועלען זיי בעזיגען די גריכען. אין דעם זעלבען אויגענבליק איז געשעהען א גרויסער וואונדער, נעמליך: עס זיינען פון ים אַרויס צוויי גרויסע שלאנגען, האָבען זיך אַרומגערינגעלט אַרום לאָאקאָאָן און זיינע צוויי קינדער, האָבען זיי דערשטיקט און האָבען זיך בעהאלטען דערנאָך אין טעמפּעל פון דער נעטין אטהענע.

זיך געלאָזען אין שלאָכט. ער האָט געזעטיגט זיין ראַכע־לוסט מיט שרעק־ליכע מאָרדען.

אין דיזען שטרייט האָט ער דורכגעלעבערט פאָלידאָרוס'ן, דעם אינ־גערען זוהן פון פריאָמוס, און האָט פיעלע טראָגישע קריגער אריינגעטריבען אין דעם טיף סקאַמאַנדרוס און האָט זיי אלע צו'הרג'עט, אַווי דאָס דער טיף איז רויט געוואָרען פון זייער בלוט. ער האָט שוין געהאלטען אריינצו־דרינגען אין דעם טויער פון טראָיא, אָבער דאָ איז איהם ענטקעגען ארוים דער טראָגישער העלד העקטאָר. אכיללעס האָט זיך א וואָרף געטאָן אויף איהם. העקטאָר איז ענטלאָפען און אכיללעס האָט זיך א לאָז געטאָן נאָך איהם. דרייַ מאל איז העקטאָר ארומגעלאָפען ארום די מויער פון שטאָדט, ביז ער האָט זיך ענדליך אָפגעשטעלט אום אין א צוויי־קאמף מיט איהם אויפצוטרעטען. העקטאָר האָט איהם געבעטען אָפצומאכען צוויישען זיך, דאָס דער קערפער פון דעם בעזיגטען זאל ניט געשענדעט ווערען דורך דעם זי־גער. אכיללעס האָט דעם פארשלאָג ניט אָנגענומען. עס האָט ניט לאַנג געדויערט און אכיללעס האָט טויט געשלאָגען העקטאָר'ן.

אָבער אויך העקטאָר'ס טויט האָט ניט געקענט לינדערן דעם שמערץ, וואָס דער טויט פון זיין פריינד האָט איהם פאראורזאכט. די גאַנצע נאכט איז ער געזעסען אין טיפען טרויער און איז געווען אין גרויסען צאָרן אויף די גריכען, וואָס האָבען איהם אזלכע גרויסע שמערצען פערשאפט. פערזוו־קען אין טרויעריגע געדאַנקען האָט ער ניט געהערט ווי פריאָמוס, דער אלטער קעניג פון טראָיא, איז אריין און האָט איהם זיינע הענט געקוסט, די קני ארומגענומען און געבעטען ער זאל איהם ארויסגעבען דעם טויטען קערפער פון זיין געליבטען זוהן, דעם בעריהמטען טראָיאַנער העלד העקטאָר.

אכיללעס האָט ניט געקענט ענטזאַגען די ביטע פון דעם אונגליקליכען אלטען פאָטער, ווייל ער איז געווען גאריהרט פון זיין לאַנג ביז צו טרערען. ער האָט באלד געהייסען זיינע דינער ריין וואשען העקטאָר'ס קערפער, וועל־כער איז געווען אייגעשמוצט אין בלאָטע דורך דעם, וואָס ער האָט איהם צו־געבונדען צו זיין קריגס־וואָגען מיט די פים און דאָס געזיכט האָט זיך גע־שלעפט איבער דער ערד בשעת דער קריגס־וואָגען איז געשווינד געשלעפט געוואָרען פון די פערד. נאָך דעם האָט ער זעלבסט איהם ארויפגעלעגט אויף פריאָמוס'עס וואָגען, וועלכער האָט איהם געבראַכט נאָך טראָיא, וואו ער איז מיט כבוד בעגראָבען געוואָרען.

באלד נאָך העקטאָר'ס טויט איז געקומען א סוף אויך צו אכיללעס'ן. איינמאל האָט ער די טראָיאַנער שטארק צושלאָגען און האָט זיי פערפאלגט

דער טויט פון פּאַטראָקלוס.

די טראָיאַנער האָבען געזעהן אין לאַאָקאָאָן'ס טויט אַ געטליכע שטראָף פיר זיין בעליידיגען דעם הייליגען פערד און האָבען איהם גלייך מיט פרייד אין שטאָדט אַריינגעבראַכט, און זיי האָבען זיך אַ גאַנצען טאָג געפרייט מיט זייער בעפרייאונג פון די גריכען. ווען די נאַכט איז אָנגעקומען זיינען די בעוואַפענטע קריגער אַרויס פון דעם הילצערנעם פערד, האָבען גע-געבען אַ פייער־צייכען צו די גריכען, וואָס האָבען זיך בעהאַלטען אויף דער אינזעל טענעדאָס. באַלד איז די שטאָדט פול געוואָרען מיט גריכען, וועלכע האָבען אָנגעמאַכט אַ שרעקליכע שחיטה צווישען די טראָיאַנער, וואָס האָ-בען זיך ניט לאַנג צוריג געפרייט מיט זייער בעפרייאונג פון די גריכען. מע-נעלאַאוס האָט זיך מיט פיעלע קריגער אַריינגעבראָכען אין דאָס הויז פון דעאיפאָבוס, וועלכער האָט געהייראַטעט די שענע העלענאַ נאָך דעם טויט פון פאַריס, און האָט איהם ערמאָרדעט; ער האָט אויך געוואָלט ערמאָרדען זיין אונטרייע פרוי, אָבער זי האָט איהם איבער־אַ־נייס בעצויבערט מיט איהר שענקייט און ער האָט זי אויף זיין שיף צוריקגענומען. שרעקליך איז געווען די שלאַכט פאַר דער פעסטונג און דעם פאַלאַץ פון פריאַמוס. לאַנג האָבען די גריכען געזוכט אַיינצוברעכען די טויערן פון פאַלאַץ און אַריין אינוועניג. אָבער עס איז זיי אַלץ אונמעגליך געווען — די טראָיאַנער האָבען געקעמפט ווי לייבען, און האָבען ניט צוגעלאָזען דעם פיינד צו זייער לי-בען קעניג פריאַמוס. ענדליך האָט נעאָפטאָלעמוס, דער זוהן פון אַכיללעס, אויפגעבראָכען דעם טויער און איז אַריין אין פאַלאַץ. די גריכען האָבען דאָרט אָנגעטאָן שרעקליכע רציחות. נעאָפטאָלעמוס האָט ערמאָרדעט פריאַמוס'עס זוהן פאָליטעס און האָט איהם געבראַכט אַ פערבלוטיגטען צו זיין פאָטער. פריאַמוס האָט געוואָלט ראַכע נעהמען פון נעאָפטאָלעמוס'ן און האָט אויף איהם זיין שפיז געוואָרפען. דער שפיז האָט אָבער נעאָפטאָלעמוס'ן ניט געשאַדט. דאָס האָט איהם נאָך שטאַרקער צורייצט און ער האָט געכאַפט דעם אַלטען פריאַמוס'ן פיר די האָאָר, און האָט אויסגעשטרעקט זיין שווערד איהם צו טויטען. די טראָיאַנער האָבען געבעטען דעם העלד ער זאָל רחמנות האָ-בען אויף דעם אַלטען אונגליקליכען קעניג. די פרויען האָבען געבעטען ביי די געטער זיי זאָלען רעטען זייער קעניג, די קעניגין, פריאַמיוס'עס פרוי, האָט זיך געוואָרפען צו זיינע פיס, בעטענדיג רחמנות, אָבער עס האָט קיין זאַך ניט געהאָלפען. נעאָפטאָלעמוס האָט ערמאָרדעט דעם אַלטען פריאַמוס, און גענומען ראַכע פיר דעם טויט פון זיין פאָטער אַכיללעס. מאָרד, פייער און פערוויסטונג האָט איבעראַל געהערשט. אונשולדיגע פרויען מיט זייערע קליינע קינדער זיינען ווי שאָף צוקוילעט געוואָרען פון די הענט פון די זיגער,

אלייז געגומען אן אונגעהייער גרויסען שטיין, וואָס קיין מענשליכע קראפט וואָלט עס ניט אין שטאַנד געווען צו טאָן, און האָט פערמאַכט דעם ארײַנ-גאַנג. נאָך דעם, ווי ער איז מיט זיין סטאַדע אַרײַן אין די העהל, האָט ער זיי געגומען מעלקען, האָט זיך אָנגעטרונקען מיט מילך און די איבערג-בליבענע האָט ער אָפּגעשטעלט אין כלים. נאָך דעם, ווי ער האָט זיך אָנ-געזעטיגט, האָט ער אָנגעצונדען פייער אין זיין העהל און האָט בעמערקט אָדיססעאוס'ן מיט זיינע מענשען. ער האָט זיי אָנגעפאַנגען אויסצופרעגען, ווער זיי זיינען און ווי זיי זיינען אהער געקומען און וואָס איז דער צוועק פון זייער רייזע, אויב זיי זיינען ים־רויבער אָדער מענשען, וואָס פאָהרען איבער דער וועלט איינשלינגען פרעמדע פעלקער. דאָס גאַנצע אויסזעהן פון דעם ציקלאָפּ און זיינע פראַגען האָבען א שרעק ארויפגעיאָגט אויף אָדיססע-אום'עם מענשען.

אָדיססעאוס.

אָדיססעאוס האָט געפאַסט מוט, האָט געבעטען ביים ריז גאַסטפרײַנדליכע אויפנאה-מע, און אין דעם נאָמען פון דעם גאָט קראָ-ניאָן, דעם בעשיצער פון פרעמדע וואַנדערער, האָט ער איהם בעשוואָרען ער זאָל איהם מיט זיינע לייט קיין שלעכטס ניט טאָן. דער ציקלאָפּ האָט אָדיססעאוס'ן קיין וואָרט ניט געענטפערט. ער האָט געכאַפּט צוויי פון אָדיססעאוס'עס לייט, האָט זיי מיט איין קלאַפּ געהרג'עט, האָט זיי צושטיקערט, גע-מאַכט פון זיי אָן אָבענד־מאָהלצייט, און האָט זיי אויפגעפרעסען מיט די ביינער און אינג-ווייד ביז עס פון זיי קיין גליד ניט געבליבען.

מיט נרויס שרעק האָט אָדיססעאוס מיט זיינע מענשען געקוקט אויף דעם שרעקליכען טויט פון די צוויי פון זיי און זיי האָבען קיין מיטל ניט גע-זעהן, ווי זיך צו רעטען פון דיזען אונגליק. זיי האָבען אָנפאַנגם געטראַכט דעם ציקלאָפּ צו ערמאָרדען אין דער צייט פון זיין שלאָף, אָבער דאָ איז זיי געשטאַנען אין וועג דער גרויסער שטיין, וואָס האָט פערדעקט דעם ארויס-גאַנג, א שטיין, וואָס זיי זיינען אויך קיין פאַל ניט געווען אין שטאַנד אויפ-צוהייבען. אויף'ן אַנדערען טאָג האָט פאָליפעמום נאָך צוויי פון אָדיססע-אום'עם לייט אויפגעפרעסען צום פריהשטיק, נאָכדעם האָט ער ארויסגעלאָ-זען די סטאַדע שאָף און ציגען, איז אויך ארויס מיט זיי און האָט פערמאַכט די

די גריכען. נאָר אַ קליינער טייל פון די טראָיאַנער האָט זיך גערעטעט דורך די ענטשלאָסענהייט פון אָנעאַס. אַלע אַנדערע זיינען צושטאָכען געוואָרען אָדער זיינען אַוועקגעפיהרט געוואָרען אין גריכענלאַנד אַלס געפאַנגענע אום דאָרט אַלס שקלאַפען פערקויפט צו ווערען.

אויף דעם וועג צוריק אַהיים האָבען די גריכען געהאַט פיעלע געפאַהרען אויסצושטעהן און פיעל צו ליידען ביז זיי זיינען געקומען צו זייער לאַנד. נאָך איידער זיי האָבען אָנגעפאַנגען אָפּפאָהרען צוריק האָט זיך צווישען זיי אָנגעהויבען אַ קריג, וועלכען וועג מען זאָל נעהמען אויף דער רייזע אַהיים. זיי האָבען ניט געקענט אַיינשטימען אויף דיזע פראַגע, און האָבען זיך צוטיילט אין פערשיידענע גרופּעס. אויף'ן וועג צוריק האָבען מיט זיי געטראָפען פיעלע אונגליקען, אַזוי דאָס קוים די העלפט פון זיי איז צוריקגעקומען אַהיים. די מעהרסטע פון זייערע שיפען זיינען דערטרונקען געוואָרען, און די שיפען, וואָס זיינען פערבליבען, האָבען פערבלאָנדזעט אין פרעמדע אונבעקאַנטע ימים און האָבען געליטען נויט. מעהר פון אַלץ איז בעריהמט די צוריק־רייזע פון אָדיסעוס. די צופאַלען, וואָס איהם האָבען געטראָפען, און אַלץ, וואָס האָט מיט איהם פּאַסירט אויף זיין צוריקוועג, זיינען מייסטערהאַפט געשילדערט אין דער „אָדיסעע", דעם אונשטערבליכען פּאָעטישען ווערק פון דעם גרעסטען גריכישען דיכטער, האָמער. דיזעס ווערק, הגם עס איז אַ געדיכט, איז זעהר וויכטיג אַלס אַ קוועלע פיר געשיכטע, ווייל עס שילדערט דאָס קולטור־לעבען פון יענער צייט. מיר וועלען ווי ווייט מעגליך אויספיהרליך איבערגעבען דעם אינהאַלט פון דיזען מערקווירדיגען געדיכט.

דאָס ערסטע אונגליק, וואָס האָט געטראָפען אָדיסעאוס'ן אויף זיין רייזע אַהיים, איז געווען וואָס ער האָט פערבלאָנדזעט אין דאָס לאַנד פון די ווילדע ציקלאָפּען, וואו עס האָבען זיך געפיטערט גרויסע סטאַדעס ציגען. ווען די גריכען זיינען אָנגעקומען אין דיזעס לאַנד האָבען זיי אָנפאַנגס ניט בעמערקט קיין שפּור פון מענשליכען לעבען. זיי האָבען אַ לאַנגע צייט געזוכט ביז זיי האָבען ענדליך ענטדעקט אַ גרויסע העהל, אין וועלכער עס האָבען זיך געפונען זעהר פיעלע ציגען מיט פיעל מילך, קעז און פּוטער. אָדיסעאוס האָט בעשלאָסען צו וואַרטען ביז די בעוואוינער פון דער העהל וועלען קומען צוריק. אָבער דערווייל האָבען זיך די גריכען ערלויבט צו שטילען זייער הונגער און דורשט מיט די מילך, קעז און פּוטער, וואָס זיי האָבען דאָרט געפונען גרייט. אַלס עס איז געקומען דער אָבענד, איז אַריין אין די העהל אַ גרויסע סטאַדע שאָף און ציגען און מיט זיי זייער פּאַסטוך פּאָליפעמוס. דיזער איז אַריין מיט זיין סטאַדע דורך דעם אַריינגאַנג אין די העהל און האָט

דאָס צירצע האָט איהם מיט איהר צויבער־שטעקען ניט בעריהרט. דיזער איז גלייך געלאָפען צו אַדיססעאוס'ן, וועלכער איז נאָך געווען אויף שיף, און האָט איהם ערצעהלט וועגען דעם אונגליק, וואָס האָט פאָסירט מיט זיינע שיפס־לייט. אַדיססעאוס איז באַלד געגאַנגען צו צירצע'ן אום צו בעטען, זי זאָל בעפרייען זיינע פרייַנד. אויף'ן וועג אַהין האָט איהם דער גאָט הערמעס געגעבען א גראָז, וועלכער וועט ברעכען די מאַכט פון צירצע'ן. אַדיססעאוס איז אַוועק צו צירצע'ן און האָט זי געצוואונגען זיינע פרייַנד צו בעפרייען פון דעם צויבער.

ענדליך האָט ער זיך בעפרייַנדעט מיט צירצע'ן און זי האָט איהם געגעבען אַן עצה ער זאָל פאָהרען ביז צום ענד פון אָקעאַן־שטראָם און זי וועט אַראָפּגעהן אין די אונטער־וועלט פון די טויטע, און פרעגען דעם נביא טירעזיאָס, ווי זאָל ער פאָהרען צוריק אהיים. אין א קורצער צייט האָט ער אויסגעפונען דעם טויער, וועלכער פיהרט צו דער אונטער־וועלט. דורך א קרבן פון צוויי שוואַרצע שאָף האָט ער בעשוואָרען די טויטע וועגען דעם. אונטער די טויטע האָט זיך אויך געפונען דער נביא טירעזיאָס. דיזער האָט איהם נביאות געזאָגט, דאָס ענדליך וועט ער זיך צוריקקעהרען אהיים, אָבער אָהן זיינע פרייַנד, עלענד אויף א פרעמדען שיף, און וועט זעהן, ווי פרעמדע מענער זוכען די האַנט פון זיין טרייער פרוי, נאָר ער וועט ראַבע נעהמען פון זיי.

דיזע נביאות האָב איהם פיעלע שמערצען פערשאַפט און ער האָט זיך אומגעקעהרט צו צירצע'ן און האָט געפרעגט איהר עצה, ווי זאָל ער זיך בפרייען פון דער געפאַהר, וועלכע שטעהט איהם נאָך פאָר. נאָכדעם איז ער געקומען מיט זיינע שיפס־לייט צו דער אינזל פון די סירענען (ים־נימפען), וועלכע האָבען איהם געוואָלט ארויסקריגען מיט זייער צויבער־געזאַנג, אָבער צירצע האָט איהם פערזאָגט ער זאָל זיך היטען פון זיי.

מיט גרויס האַפנונג באַלד צו קומען אהיים זיינען די רייזענדע מיט אַדיססעאוס'ן אָנגעקומען אין די ים־שטראָס צווישען איטאַליען און סיציליען. זיי האָבען ניט געוואוסט וועלכע שרעקען עס ערווארטען זיי נאָך דא. זיי האָבען געמוזט דורכפאָהרען צווישען סציללא און כאריבדים, דעם געפעהרליכסטען אָרט אין דער וועלט, און זעקס פון די מוטיגסטע העלדען זיינען פון דער האַנט פון סציללא דערטרונקען געוואָרען. ער האָט זיך מיט גרויס מיה צוגעשלאָגען צו סיציליען. דאָרט האָט ער פערבראַכט א היבשע צייט. ענדליך האָט ער בעשלאָסען פאָרטצוזעצען זיין צוריק־רייזע. זייענדיג אין סיציליען האָבען זיינע לייט געטויטעט די רינדער, וואָס זיינען געווען געהיי־

העהל צוריק מיט דעם אונגעהיירען שטיין. דער קלוגער אדיססעאוס האט אבער צוגעטראכט א מיטעל, ווי זיך צו רעטען. ער האט אפגעבראכען א שטיק אייזען פון דער האק פון דעם ריז, האט עס דורך פייער גענאכט שפיציג און הארט. אבענדס, ווען דער ריז איז צוריק געקומען מיט זיין סטאדע און האט אפגעפרעסען זיין אבענד־מאהלצייט און איז שטארק איינגעשלאפען, האט איהם אדיססעאוס מיט'ן שפיציגען אייזען זיין איינציגעם אויג ארויסגענומען. אומזיסט האט זיך דער ציקלאפ געיאגט כאפען די גריבען, זיי האבען זיך בעהאלטען אין פערשיידענע לעכער פון דער העהל, אזוי דאס דער בלינדער ריז האט זיי ניט געקענט געפינען. דאן האט אדיססעאוס צוגעטראכט א מיטעל, ווי ער זאל זיך מיט זיינע מענשען רעטען פון דער העהל נעכסטען מארגען. ער האט נעמליך געבונדען די שאף דריי־ווייז צוזאמען, און האט צו דעם מיטעלען פון יעדע דריי שאף פון אונטען צוגעבונדען איין גריך, אזוי דאס ווען דער בלינדער ריז וועט ארומטאפען די שאף ביים ארויסלאזען זיי פון דער העהל אין פעלד וועט ער ניט בעמערקען קיין גריך, און מיט דיזען אופן וועלען אלע זיין ענטקומען.

דער איינפאל איז געלונגען און די גריבען האבען זיך גערעטעט מיט זייערע שיפען און האבען געלאנדעט אויף דער אלישער אינזעל. היער האט זיי אלים, דער הערשער פון די ווינטען, געגעבען א לאנגל (א לעדערנעם זאק) אנגעפילט מיט ניט קיין גינסטיגע ווינטען. אלם אדיססעאוס איז שוין געווען אזוי נאהענט צו זיין לאנד, דאס ער האט שוין געוזהן דעם רויך פון די הייסישע הייזער. האט איינער פון זיינע שיפס־לייט געעפענט דעם לאנגל, אין וועלכען זיי האבען געדענקט צו געפינען א גרויסען אוצר. ווי נאר זיי האבען געעפענט דעם לאנגל האבען זיך פון איהם באלד ארויסגעבאפט שרעקליכע שטורם־ווינטען, וועלכע האבען די שיפען פערטריבען אויף ווייטע ימים, ווייט, ווייט פון זיין לאנד. אלם דער ווינט האט געטריבען די שיפען ביי די ברעגען פון די ריזיגע אסטרינאנען, האבען די בעוואוינער געוואהרפען שטייגער אויף די שיפען און זיי זיינען אלע דערטרונקען געוואהרען אויסער דעם שיף פון אדיססעאוס זעלבסט. אדיססעאוס איז ווייטער געפאהרען צו דער אינזעל אאא, אויף וועלכער עס האט געוואוינט די כשוף־מאכערין צירצע. זי האט אפילו די שיפס־לייט נאכטפרוינדליך אויפגענומען, אבער ווי זיי האבען זיך אנגעטרונקען מיט ווין, האט זי זיי בעריהרט מיט איהר צויבער־שטעקען און האט זיי פערוואנדעלט אין חזירים, נאר איינער איז געבליבען ניט פערוואנדעלט אין א שוויין, ווייל ער האט זיך פריהער דערשראקען פאר א ווילדער בעשעפענים אויף דיזער אינזעל און ער האט זיך בעהאלטען, אזוי

ער אַריין אין שטאָדט פון די גליקליכע פּאָאַקען, וועלכע האָבען געלעבט אָפּ-
געזונדערט פון דער גאַנצער וועלט און האָבען זיך געשעצט גליקליך. ער
איז אַריין אין דעם פּאַלאַץ פון דעם קעניג אַלקינאָאוס, און האָט געבעטען פון
דער קעניגין פריינדליכע אויפנאַהמע און הילף, ער זאָל קענען צוריקקעהרען
זיך אַהיים. זיי האָבען זיין וואונש ערפילט און אויף׳ן דריטען טאָג האָבען זיי
איהם אויף אַ שנעלען שיף געבראַכט אין איטהאַקאַ, צו זיין הויז.

אָדיססעאוס האָט קוים דערקענט זיין היים, וועלכע ער האָט שוין
צוואַנציג יאָהר ניט געזעהן. ער האָט בעהאַלטען זיינע אוצרות אין אַ העהל,
און אַליין האָט ער זיך אָנגעטאָן אין קליידער פון אַ בעטלער און איז אַוועק

אָדיססעאוס גערופען פון די נימפען.

צו זיין טרייען דינער עאומאָאוס, וועלכער האָט די גאַנצע צייט געהיט און
געפיטערט זיינע גרויסע סטאַדעס שוויינען. דאָ האָט ער זיך בעגעגענט מיט
זיין זוהן טעלעמאַכוס. ער האָט זיך באַלד געלאָזט דערקענען און זיי האָבען
צוזאַמען אויסגעאַרבייט אַ פּלאַן, ווי ראַכע צו נעהמען פון די שטאָלצע חתנים,
וועלכע האָבען געזוכט פּענעלאָפּע׳ס האַנט און האָבען פיעל פון זיין רייכטום
פערשלונגען. פּענעלאָפּע האָט אָבער ניט אָנגעוואָרען די האָפנונג צו זעהן
איבער־אַ־ניים איהר טרייען מאַן, און האָט אימער גענאַרט די שטאָלצע ליב-
האָבער, דאָס זי וועט אויסקלייבען איינעם פון זיי פיר אַ מאַן, ווען זי וועט

ליגט צו העליאָס. צעאוס איז שטאַרק אין כעס געוואָרען אויף אָדיססעאוס'ן און זיינע לייט דערפאַר און האָט דורך אַ בליץ צושטערט דאָס איינציגע שיף, וואָס זיי איז איבערגעבליבען. אַלע פּאַסאַזשירען זיינען דערטרונקען געוואָרען, נאָר איין אָדיססעאוס איז פערבליבען. ער האָט זיך גערעטעט אויף אַ באַלקען פון דעם דערטרונקענעם שיף, אָבער דאָ האָט ער זיך אַריינגעדרעהט אין דעם שטראָם פון כאַריבדיס, און ער איז שיער דערטרונקען געוואָרען. צום גליק האָט ער זיך אָנגעכאַפּט אָן אַ צווייג פון אַ בוים, וואָס איז געשטאַנען איבער דער כאַריבדיס און פון דאָרטען איז ער אַראָפּגעשפּרונגען אויף דעם מאַסט פון זיין שיף, וועלכער איז אין אויגענבליק פון דעם אָפּגרונד אונטער דער כאַריבדיס אַרויפגעשוואומען. ער האָט דאַן גאַנצע ניין טעג איבער'ן ים געוואָגעלט, ביז עס איז איהם ענדליך געלונגען זיך צושלאָגען צו דער אינזעל אָגיגיאַ, וואו די נימפע קאַליפּסאָ האָט געוואוינט. דיזע האָט איהם זעהר פריינדליך אויפגענומען און האָט איהם געוואָלט די אונשטערבליכקייט שענקען, ווען ער זאָל נאָר אַיינשטימען מיט איהר צו פערבלייבען. אָדיססעאוס האָט אָבער זעהר שטאַרק געביינקט אַהיים און האָט פיר קיין גליק אין דער וועלט ניט געוואָלט בלייבען מיט קאַליפּסאָ'ן. די געטער האָבען געגעבען קאַליפּסאָ'ן אַ בעפעהל זי זאָל אָפּלאָזען אָדיססעאוס'ן און זאָל איהם אויך העלפען אויפבויען אַ פלאָס (צוזאַמענגעבונדענע קלעצער) צו דער אָפּרייזע און בעזאָרגען מיט דער נעטיגער שפּייז. אָבער אויך אויף זיין רייזע פון דאַנען זיינען איהם פאָרגעשטאַנען פערשיידענע ליידען. פּאָסיידאָן, דער גאָט פון ים, איז געווען בייז אויף אָדיססעאוס'ן דערפאַר, וואָס ער האָט בלינד געמאַכט זיין זוהן, דעם ציקלאָפּ פּאָליפעמוס, ער האָט געשיקט אַ שטורם־ווינט, וואָס האָט צוריסען זיין פלאָס און ער איז שיער דערטרונקען געוואָרען. צום גליק איז די געטין פון ים לעאוקאָטהעאַ געקומען איהם צו הילף. זי האָט איהם צוגעוואָרפען אַ שלייער, אויף וועלכען ער איז צוגעשוואומען אויף'ן דריטען טאָג צו דער אינזעל סכעריאַ, דעם לאַנד פון די פאָאַקען.

אָדיססעאוס איז געווען שרעקליך מיד פון זיין אָנשטרענגונג, און ער איז אַיינגעשלאָפען אין אַ וואַלד, ביים ברעג פון אַ טייך, און ער האָט זיך אויפגעכאַפּט פון זיין טיפען שלאָף צוליב דעם געשריי פון אייניגע פאָאַקען־מיידלאַך. דיזע האָבען צוזאַמען מיט נאַוזיקאַאַ, דעם קעניג'ס טאָכטער, געוואַשען וועש אין טייך, און נאָך דער אַרבייט האָבען זיי געשפּילט אין באַל. אָדיססעאוס איז אַרויס פון וואַלד אַ נאַקעטער, און די מיידלאַך זיינען צולאָפען, ווי זיי האָבען איהם דערזעהן. נאָר דעם קעניג'ס טאָכטער איז געבליבען שטעהן און האָט איהם געגעבען די נעטיגע קליידער. דאַן איז

טעט פיעללייכט איז דיזער מאַן אַ בעטריגער, וועלכער געהט אונטער דעם נאָ-מען אָדיסעאוס, אָבער ווען ער האָט איהם געזאָגט אַזעלכע זאַכען, פון וועלכע נאָר זי און ער האָבען געוואוסט, און קיין זייטיגער מענש, האָט זי שוין גע-גלויבט, דאָס ער איז דער ריכטיגער אָדיסעאוס, איהר מאַן, דער קעניג פון איטהאַקאַ, און דאַן איז זי מיט הייסע טרערען אין זיינע אָרימס אַריינגע-פאַלען. נאָך דעם האָט אָדיסעאוס געפיהרט אַ רוהיגעס לעבען צווישען זיי-נע פריינד און זיין פאַמיליע, צו וועלכע עס האָט אויך געהערט זיין אַלטער פאָטער לאַערטעס. דאָס נעבען־שטעהענדע בילד שטעלט פאָר, ווי אָדיסע-

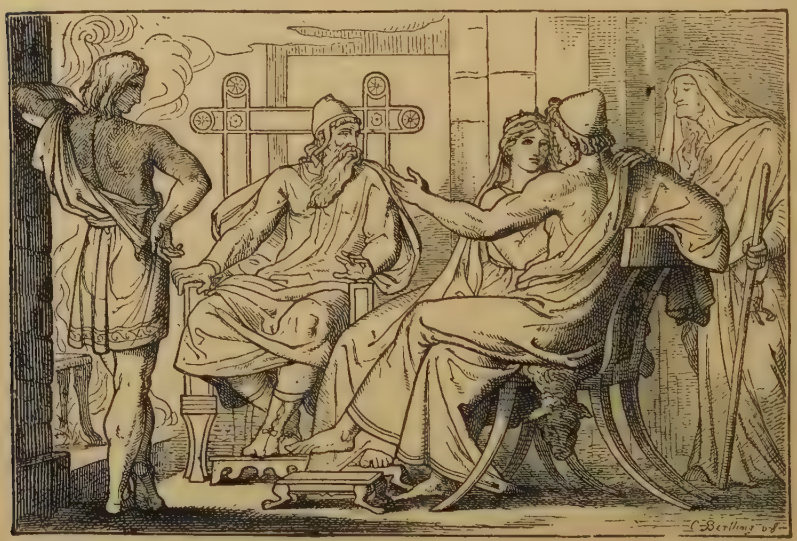

אָדיסעאוס ערצעהלט זיינע רייזע־פאַסירונגען.

אוס ערצעהלט פאַר זיין פרוי און אַנדערע מיטגלידער פון זיין פאַמיליע אַלץ, וואָס האָט מיט איהם פאַסירט אין די 20 יאָהר פון זיין אומוואַנדערן.

אין צוזאַמענהאַנג מיט דעם טראָיאַנישען קריג איז אויך די זאַגע וועגען אָ ר ע ס ט ע ס זעהר וויכטיג פיר די געשיכטע. אין דיזער זאַגע איז פאָרגעשטעלט איינע פון די וויכטיגסטע ענדערונגען, וואָס זיינען פאָרגעקומען אין דעם סאָציאַלען לעבען פון דער מענשהייט: די געשיכטע, ווי דאָס מו-טער־רעכט איז אָפּעגעשאַפט געוואָרען און אָנשטאָט איהם איז דאָס פאָטער־רעכט אַיינגעפיהרט געוואָרען. אום דיזעס צו פערשטעהן, מוזען מיר פריהער עטוואָס וועגען דעם ערקלערען.

ענדיגען די תכריכים, וואָס זי האָט געמאַכט פיר דעם אַלטען העלד לאַערטעס. זי פלעגט אַלע נאַכט צוטרענען די ארבייט, וואָס זי האָט געמאַכט דורך'ן טאָג, און אזוי האָט עס זיך די ארבייט געשלעפט יאָהרען לאַנג.

אויף'ן אַנדערען טאָג איז אַדיססעאוס אין בעגלייטונג פון זיין דינער עאומאַאוס אַוועקגענאַנגען אין שטאָדט נאָך זיין הויז. קיינער האָט איהם ניט דערקענט, אויסער זיין אַלטער טרייער יאגד־הונט, וועלכער איז באַלד צוגע־לאָפען צו איהם, האָט געדרעהט מיט גרויס פרייד דעם וויידעל, און איז פון גרויס שמחה טויט געפאַלען. ביי אַדיססעאוס'ן האָבען זיך געשטעלט טרערען אין די אויגען. עס האָט איהם זעהר געקרענקט דער טויט פון זיין טרייען הונט, ווי אויך דער שפּאָט און די שאַנדע, וואָס ער האָט געהאַט צו איבערטראָגען אין זיין אייגענעם הויז. איינער פון פּענעלאָפּע'ס ליבהאָבער, אַנטינאָוס, האָט איהם געוואָרפען א ביינקעל אין קאָפּ; איינער עווריאַכוס האָט פון איהם חוזק געמאַכט. זיין זוהן טעלעמאַכוס האָט זיי געהייסען געהן אהיים, אַדיססעאוס איז פערבליבען אין זאַל און איז געווען שרעקליך אויפגעבראַכט.

אַדיססעאוס האָט בעשלאָסען ראַבע צו נעהמען דעם אַנדערען טאָג פון די שטאָלצע ליבהאָבער וועלכע זיינען וויעדער אין זיין הויז געקומען, האָבען געפרעסען און געזויפט ניט פרעגענדיג קיינעם'ס ערלויבנים. דאַן האָט די טרייע פענעלאָפּע אריינגעבראַכט אין זאַל דעם גוואַלדיגען בויגען אַדיססעאוס'עס און האָט זיי געזאָגט, דאָס זי איז בעריט אַוועקצוגעהן פון איהר הויז, וואו זי האָט איהרע גאַנצע יאָהרען פערבראַכט, פון איהר געליבטען טרייען מאַן, פון וועלכען זי פלעגט יעדע נאַכט טרוימען, און וועט פאַלגען דעם דאָזיגען מאַן, וועלכער וועט אין שטאַנד זיין אַדיססעאוס'עס בויגען אָנציהען און שיסען.

יעדער פון פענעלאָפּע'ס ליבהאָבער האָט געפרוּבט שיסען מיט דעם בוי־גען, אָבער קיינער האָט עס ניט געקענט טאָן. דאַן האָט טעלעמאַכוס אי־בערגעגעבען דעם בויגען צו אַדיססעאוס'ן. דיזער האָט אָהן בעזונדערער מיה אויסגעשאָסען א פייל אין דעם פרעכטן אָנטינאָוס און האָט איהם אויגענבליק־ליך געטויטעט. נאָך דעם האָט ער די איבריגע חברים געטויטעט איינעם נאָך'ן אַנדערען ביז דעם לעצטען. ער האָט נאָר גלאָזט לעבען דעם זינגער פעמיוס און דעם הערעלד (קוריער) מעדאָן.

נאָך דעם, ווי מען האָט דעם זאַל גערייניגט פון די הרוגים, האָט מען אריינגערופען זיין ווייב, פענעלאָפּע, וועלכע האָט אין דער צייט פון דעם קאַמף געשלאָפען. אָנפאַנגס האָט זי ניט געטרויט אַדיססעאוס'ן. זי האָט געפירכ־

פון די מענער די ברידער האבען זיך ניט געטארט געפינען צווישען די פרויען. אין דיזען פאמיליען־סיסטעם איז יעדער מאנספארשוין דער מאן פון אלע פרויען פון אלע זיינע ברידער, און יעדע פרוי איז די ווייב פון אלע מענער פון איהרע שוועסטער. ליט דיזען סיסטעם פון פאמיליען־לעבען האבען גע־מוזט א רייהע שוועסטער פון אירע פאמיליע היראטען מיט א רייהע ברידער פון אן אנדערער פאמיליע.

אין דיעזען פאמיליען־סיסטעם וויים מען ניט, ווער דער פאטער פון א קינד איז, ווייל אין פרוי האט פיעלע מענער. מען וויים נאר, נאטירליך, ווער די מוטער פון דעם קינד איז. דער סדר הדורות געהט נאר אין ווייב־ליכער ליניע. דעריבער זיינען די רעכטען אין דיזער ארט פאמיליע נאר מו־טער־רעכטען. וועז צ. ב. איינער איז געשטארבען און האט געלאזען קינדער, און מען וויים אפילו געווים, דאם ער איז דער פאטער פון דיזע קינדער, גע־הערט די ירושה ניט צו זיינע קינדער, נאר צו זיין מוטער, אדער צו דער פא־מיליע פון זיין מוטער. די קינדער רעכנען זיך ניט צום פאטער'ס פאמיליע, נאר צו דער מוטער'ס פאמיליע. דעריבער האט די פרוי פערנומען א גאנץ אנדערען ארט אין דער פאמיליע ביי דיזען סיסטעם, ווי זי האט היינט. זי איז געווען דער הויפט פון דער פאמיליע. זי איז געווען דער ריכטער אין דער פאמיליע, זי איז געווען דער פריסטער און האט געבראכט קרבנות פיר די גאנצע פאמיליע. איהר דעה איז געווען די וויכטיג־סטע ניט נאר אין איהר אייגענעם הויז, נאר אויך אין דעם גאנצען שטאם.

אין פערלויף פון דער צייט, איבערהויפט זינט די ארבייט איז צוטיילט געוואָרען, האט דער מאנספארשוין בעקומען מעהר ווערט, ווייל ער האט מעהר נוצען ארייננעבראכט אין די פאמיליע. אבער מעהר פון אלץ איז עם געווען דער רעזולטאט פון געוואלט און קראפט. דאמאלם איז אנשטאט מו־טער־רעכט ארייננעטרעטען אין די פאמיליע פאטער־רעכט. דאמאלם איז די פרוי געוואָרען אונטערוואָרפען און פערשקלאפט צום מאן און דאמאלם האט מען אויפגעהערט זי צו אכטען. אין דער צייט פון מוטער־רעכט איז די פרוי געווען שטאלץ, זעלבשטענדיג; שפעטער, אונטער דעם מאן'ס הערשאפט, איז זי געוואָרען פערשקלאפט און קלייַן ביי זיך. דאם האט זיך אויך אוים־גערריקט אין דער פארמע פון איהרע קלייַדער. דאם קלייד פון דער דאָרישער פרוי אין גריכענלאנד, וואו עם האט נאך דאמאלם געהערשט מוטער־רעכט, איז געווען פריי אויף איהרע שולטערן, א קורצעם אויבערקלייד האט נאר ביז איהרע קני דערגרייכט, די אָרימס און די פים זיינען געווען פריי, די בעווענונג פון די גלידער איז געווען אונגעשטערט. דאגענען האט די יאנישע

די יעצטיגע פאָרמע פון אונזער פאַמיליען־לעבען איז ניט געווען אַזוי פון אייביג אָן, זי איז אַ רעזולטאַט פון אַ לאַנגער רייהע פון געשיכטליכע ענטוויקלונגען. דאָס איז קלאָר בעוויזען געוואָרען דורך די נייעסטע אונטערזוכונגען און פאָרשונגען פון מאָרגאַן, באַכאָפען און אַנדערע. דאָס, וואָס מיר וועלען דאָ אין קורצען בעריכטען וועגען דיזע פאָרשונגען, איז געגרינדעט אויף פאַקטען, וועלכע מיר געפינען ביי אַלע נאַטור־פעלקער פון אַלע וועלט־טיילען. די פאַקטען זיינען דער אויסדרוק פון אַן ענטוויקלונגס־געזעץ, וועלכעס בעהערשט די גאַנצע מענשהייט. דער רוים פון דיזען ווערק ערלויבט אונז ניט זיך אין צופיעל אויספיהרלייכע איינצעלהייטען אַריינצולאָזען.

אין די גאַנץ אַלטע צייטען פון דער מענשהייט איז ניט געווען קיין פאַמיליען־לעבען. די פרויען האָבען ניט געהערט צו געוויסע מענער, ווי עס איז היינט אַיינגעפיהרט, נאָר יעדע פרוי האָט געהערט צו יעדען מאַנספאַרשוין און יעדער מאַנספאַרשוין האָט געהערט צו יעדער פרוי, ווי עס איז ביי דעם גרעסטען טייל פון די חיות. פון דיזער פאָרמע פון פעראייניגונג צווישען די געשלעכטער האָט זיך זעהר פריה ענטוויקעלט די פ אַ מ י ל י ע פ ו ן ב ל ו ט־פ ע ר ו ו אַ נ ד ט ש אַ פ ט, אין וועלכער נאָר מענער און פרויען פון גלייכען עלטער און פון גלייכע קלאַסען פון פערוואַנדטשאַפט האָבען זיך געמעגט פעראייניגען. אַזוי צ. ב. האָבען זיך געמעגט פעראייניגען ברידער מיט שוועסטער, קוזינס מיט קוזינעס (שוועסטערקינדער) פון גלייכע יאָהרען. אויף דיזען אופן האָבען נאָר געקענט זיין מאַן און פרוי אַ גרויספאָטער מיט אַ גרויסמוטער, זייערע קינדער האָבען אויסגעמאַכט אַ בעזונדערען קרייז, וואָס מעגען זיך פעראייניגען צווישען זיך, זייערע עניקלאַך האָבען אויסגעמאַכט וויעדער אַ נייעם קרייז פון מענער און פרויען. די קינדער פון ברידער האָבען זיך גערעכענט פיר שוועסטער און ברידער, די קינדער פון שוועסטער האָבען זיך אויך גערעכענט פיר שוועסטער און ברידער, דאָס זעלביגע איז אויך געווען מיט די קינדער פון שוועסטער און ברידער.

פון דיזער אַרט פערבינדונג פון די געשלעכטער האָט זיך אויסגעבילדעט אַ נייע פאַמיליען־פאָרמע, וועלכע איז בעקאַנט אונטער דעם נאָמען פ ו נ אַ ל ו אַ־פ אַ מ י ל י ע. איז דיזער פאַמיליע האָבען זיך שוין שוועסטער מיט ברידער ניט געטאָרט פעראייניגען אַלס מאַן און ווייב. אַ צאָהל שוועסטער זיינען געווען פרויען פיר אַ צאָהל ברידער, אָבער צווישען די ברידער, וואָס זיינען געווען זייערע מענער, האָבען זיך ניט געטאָרט געפינען די אייגענע ברידער פון די פרויען און די שוועסטער. אַ צאָהל ברידער האָבען געהאַט אַ צאָהל שוועסטער פיר אַלגעמיינע פרויען, אָבער די אייגענע שוועסטער

פריינד. אַלס זיי זיינען אויסגעוואַקסען, האָבען זיי ביידע בעשלאָסען צו נעהמען ראַכע פיר אַגאַמעמנאָן׳ס טויט. אויך דער אָראַקעל האָט זיי אויפ־געפאָדערט צו בעשטראָפען דעם מערדער פיר דאָס אונשולדיגע בלוט, וואָס ער האָט פערגאָסען. צו אויספיהרען דיזע ראַכע האָבען זיך די ביידע יונגע פריינד אָרעסטעס און פילאַדעס אַוועקגעלאָזען אין מיצענע, וואו אֱגיסטהוס איז געזעסען אויף אַגאַמעמנאָן׳ס טראָן. דאָ האָבען זיי אַרויסגעלאָזען אַ קלאַנג, דאָס אָרעסטעס איז טויט. קליטאֱמנעסטראַ איז געווען זעהר ערפרייט פון דער בשורה, דאָס איהר זוהן אָרעסטעס איז טויט, און דאָס זי האָט שוין מעהר ניט צו פירכטען, דאָס ער וועט זיך אַ מאָל נוקם זיין אָן איהר. זי האָט אַריינגענו־מען די צוויי יונגע לייט, וואָס האָבען איהר געבראַכט די גוטע בשורה אין קעניגליכען פּאַלאַץ, און האָט מיט גרויס פרייד מיטגעטיילט איהר געליבטען אֱגיסטהוס די וויכטיגע און פרעהליכע ניים פון דעם טויט פון איהר זוהן. דערווייל האָט זיך אָרעסטעס געזעהן מיט זיין שוועסטער עלעקטראַ, און זי האָט אין איהם אַריינגעבלאָזען פרישע געפיהלען פון ראַכע, ערצעהלענדיג איהם פון דער שלעכטער בעהאַנדלונג, וואָס זי האָט געהאַט פון זייער מוטער קליטאֱמנעסטראַ, וועלכע האָט זיך מיט איהר בעגאַנגען ווי מיט אַ שקלאַפין. אום אין איהם אויפצווועקען אַ שטאַרקען האַס צו דער מוטער, האָט זי איהם געוויזען דעם אָרט, וואו אַגאַמעמנאָן איז ערמאָרדעט געוואָרען, אין וועלכען עס זיינען נאָך געווען צו מערקען די שפּורען פון דיזען שרעקליכען פערברע־כען. ווי נאָר אֱגיסטהוס איז אַריין אין די גאַסט־צימערן פון זיין פּאַלאַץ, האָט איהם אָרעסטעס באַלד ערמאָרדעט. אויף זיינע געשרייען איז קליטאֱמ־נעסטראַ אַריינגעלאָפען. אָרעסטעס האָט זי אויך געוואָלט טויט שלאָגען, אָבער זי האָט איהם מיט טרערען געבעטען זי צו שוינען און ער האָט ניט געקענט זיין אַזוי האַרט צו זיין מוטער. ער האָט זיך שוין געווענדט צו זיין פריינד פּילאַדעס, און האָט איהם געפרעגט אַן עצה, וואָס זאָל ער דאָ טאָן? דיזער האָט איהם דערמאָהנט אָן די פאָרויסזאָגונג פון דעם אָראַקעל. אָרעסטעס האָט זיך אָנגענומען מיט מוט און ערמאָרדעט זיין אייגענע מוטער.

אָרעסטעס האָט ווירקליך ערפילט זיין פליכט צו זיין פאָטער, אָבער אין דער זעלבער צייט איז ער געוואָרען אַ מוטער־מערדער. דאַמאָלס זיינען פון גיהנום אַרויס די ראַכע געטינס, די עריניעס, מיט זייערע שרעקליכע געשטאַל־טען און האָבען אָנגעפאַנגען צו פּייניגען און פערפאָלגען דעם מוטער־מערדער. מיט שרעק איז ער ענטלאָפען פון דעם אָרט, וואו דער מוטער׳ס בלוט איז פערגאָסען געוואָרען און איז געלאָפען זוכען שוץ ביי דעם זעלביגען אַפּאָללאָ, וועלכער האָט איהם געהייסען בעגעהן דיזען מאָרד. אַפּאָללאָ האָט די עריניעס

פרוי, וועלכע איז שוין דאמאלס געווען אונטער דער הערשאפט פון מאן, געטראגען לאנגע קלייד־ער, וואס האבען בערעקט דעם גאנצען קערפער, און זי איז געווען געצוואונגען אפילו צו פערדעקען דאס געזיכט מיט א שלייער אין געגענווארט פון פרעמדע מענשען.

מיר קענען יעצט ניט וויסען מיט אלע איינצעלהייטען, ווי אזוי דיזע גרויסע ענדערונג איז פארגעקומען. אבער פיעלע זאגעס, זיטען און מנהגים בעווייזען, דאס דיזע ענדערונג איז אנגעקומען מיט גרויס שוועריגקייט און נאך א לאנגען שטרייט פון די פרויען פיר זייערע רעכטען. עס וווייזט אויס, דאס אין אטהען איז דאס פאטער־רעכט זעהר לאנג איינגעפיהרט געווארען, דאס מוטער־רעכט איז דארט אונטערדריקט געווארען שנעל. דער קאמף האט ניט לאנג געדויערט, ווי מען קען שליסען פון די זאגעס וועגען די אמאזאנען־פרויען, ד. ה. די פרויען, וואס האבען געהאט אן אייגענע הערשאפט און האבען געשטרייטען מיט מענער. זעהר דייטליכע שפורען פון יענער צייט, וועו דער קאמף צווישען מענער און פרויען איז פארגעקומען צוליב רעכטען, געפינען מיר אין דער זאגע פון אריעסטעס, וועלכע מיר וועלען דא איבערגעבען אויספיהרליך מיט אייניגע בעמערקונגען, וועלכע וועלען די זאך ערקלערען.

אין דער צייט, וועו אגאמעמנאן האט בעלאגערט טראיא, האט אגיס־טהוס, דער זוהן פון טהיעסטעס, אפגערעדט אגאמעמנאן'ס פרוי קליטאמנעסט־רא פון איהר מאן און זי איז אוועק צו איהם, צו אגיסטהוס'ן. צוזאמען מיט דער פרוי האט אגיסטהוס אויך די הערשאפט פון אגאמעמנאן גערויבט. אלס אגאמעמנאן איז צוריקגעקומען אהיים און מיט טרערען פון פרייד זיין פא־טער־לאנד איבער־א־נייס דערזעהן, איז איהם קליטאמנעסטרא ארויס ענטקע־גען מיט א הערצליכען גרוס. אבער ביי דער מאהלצייט, וואס די גריכען האבען געגעבען צו עהרע פון די בעזיגער פון טראיא, האט אגעסיטהוס ער־מארדעט אגאמעמנאן מיט זיינע פרייגד. אגיסטהוס האט לאנג געגאסען דאס פערגניגען פון דער גערויבטער הערשאפט. ענדליך האט ארעסטעס, דער זוהן פון אגאמעמנאן, בעשלאסען ראכע צו נעהמען פון אגיסטהוס'ן פיר דאס אונרעכט, וואס ער האט געטאן זיין פאטער אגאמעמנאן. וועו אגאמעמנאן איז ערמארדעט געווארען פון אגיסטהוס'ן איז ארעסטעס נאך זעהר יונג געווען. אהן צווייפעל וואלט ארעסטעס דאן אויך זיין לעבען פער־לארען, וועו זיין שוועסטער עלעקטרא וואלט איהם ניט גערעטעט און איהם איבערגענעבען צו זיין פאטער'ס שוואגער, סטראפיום. דיזער סטראפיום האט איהם פריינדליך אויפגענומען און האט איהם ערצויגען צוגלייך מיט זיין אייגענעם זוהן פילאדעס. ארעסטעס איז געווארען מיט פילאדעס'ן די בעסטע

דאָ האָט געהערשט איפיגעניע, די שוועסטער פון אַרעסטעס, אָלס פּריס-
טערין, ווי מיר האָבען עס שוין פריהער ערצעהלט. דער דינסט אָלס פּריסטע-
רין איז איהר זעהר שווער פאַרגעקומען. די ווילדע סקיטהען פלעגען אָפּפערן
יעדען פרעמדען, וועלכען דאָס שיקזאל האָט פערטראָגען אין זייער לאַנד,
און איפיגעניע זעלבסט האָט געמוזט בעשפּריצען דעם קאָפּ פון יעדען אונגלי-
כען מיט אָפּפער=וואַסער, אייהר מען האָט איהם אין טעמפּעל אַרײַנגענו-
מען. עס איז קיין וואונדער ניט, וואָס די עדעלע גריכין האָט געוואָלט פון דיזען
ווילדען אַרט זיך רעטען און נאָך גריכענלאַנד צוריקקעהרען. באַלד האָט איהר
וואונש בעראַרפט ערפילט ווערען, און גאָר אונערוואַרטעט.

באַלד ווי אַרעסטעס און פילאַדעס זיינען אָנגעקומען אין דאָס סקיטהען=-
לאַנד, האָט מען זיי געכאַפּט און געבראַכט צום קעניג טהאָאס. דיזער
האָט גלייך געהייסען מען זאָל זיי אָפּפערן. אָלס מען האָט זיי געבראַכט צו
איפיגעניע'ן זי זאָל זיי מיט אָפּפער=וואַסער די קעפּ בעשפּריצען פאַר דער
שלאַכטונג, האָט זי זיי געפרעגט וועגען זייער שיקזאל און זייער פאָטער-
לאַנד. אָלס זי האָט זיך דערוואוסט, דאָס זיי זיינען פון גריכענלאַנד, האָט
זי זיי געפרעגט וועגען איהר פאַמיליע דאָרט. מיט גרוים שרעק האָט זי
זיך דערוואוסט פון די אונגליקען, וואָס האָבען איהר פאַמיליע געטראָפען, און
איהר שרעק און שמערץ זיינען נאָך פערגרעסערט געוואָרען אָלס זי האָט זיך
דערוואוסט, דאָס אָרעסטעס, וואָס איז אייגנער פון די צוויי אָפּפער, איז
איהר ברודער. זי האָט אָבער באַלד געפונען א מיטל, ווי זיך ארויסצודרעהען
פון דעם אונגליק. זי האָט ערקלערט דעם קעניג, אז דאָס הייליגע בילד פון
דער געטין אַרטעמיס איז זעהר פעראונרייניגט געוואָרען פון דער אנווועזע-
הייט פון די פרעמדע, וועלכע זיינען בעפלעקט מיט מוטער=בלוט, און דאָס איי-
דער מען זאָל זיי אָפּפערן, מוז מען זיי צוזאַמען מיט'ן בילד פון דער געטין
אין ים טובל זיין. דער קעניג האָט איהר ערלויבט נעהמען דאָס בילד פון דער
געטין אַרטעמיס און צוזאַמען מיט די געפאַנגענע איז זי אַוועק צום ים. צום
אָרט, וואו דאָס שיף פון אָרעסטעס איז געשטאַנען. זיי האָבען זיך באַלד
אַרויפגעכאַפּט אויף'ן שיף און זיינען גלייך אָפּגעשוואומען. דער קעניג האָט
געוואָלט זיי נאָכיאָגען, אָבער די געטין אטהענע האָט איהם אָנגעזאָגט, ער
זאָל עס ניט טאָן, און ער זאָל לאָזען צורוה איפיגעניע'ן צוזאַמען מיט די צוויי
געפאַנגענע זיי זאָלען אונגעשטערט קומען אהיים.

מיר וועלען בריינגען נאָך א זאָגע, וועלכע דערמאָהנט אָן דעם אונטער-
גאַנג פון מוטער=רעכט. אונטער דער רעגירונג פון קעקראָפּס'ן אין אטהען,

געמאַכט פערזינקען אין אַ טיפען שלאָף, און דאַן איז אָרעסטעס בעפרייט גע-
וואָרען פון זיינע שרעקליכע ליידען. וואָס וועט אָבער זיין, ווען די ראַכע־
געטינס וועלען זיך אויפכאַפּען פון זייער שלאָף? אַפּאָללאָ האָט קיין אַנדער
מיטעל ניט געפונען צו רעטען אָרעסטעס'ן פון די ראַכע־געטינס, ווי צו
שיקען איהם נאָך אַטהען און דאָרט זאָל די געטין אַטהענע איהר אורטייל
אַרויסגעבען, אויב ער איז שולדיג אָדער אונשולדיג. די געטין אַטהענע
האָט אַליין ניט געוואָלט נעהמען אויף זיך די פעראַנטוואָרטליכקייט פון אַזאַ
משפּט, און זי האָט בעשטימט אַ פערזאַמלונג פון די עהרווירדיגע זקנים פון
שטאָדט, זיי זאָלען די זאַך פערהאַנדלען און זייער פּסק אַרויסגעבען. פאַר
דיזען געריכט האָבען די עריניעס פאָרגעבראַכט זייער קלאַגע געגען אָרעס-
טעס'ן, וועלכער האָט זיך געמוזט פערטיידיגען. די עריניעס האָבען ניט גע-
וואָלט אָנערקענען דאָס פאָטער־רעכט, נאָר דאָס מוטער־רעכט. אַפּאָללאָ דאַגע-
גען האָט ניט געוואָלט אַנערקענען קיין מוטער־רעכט, און ער האָט געהייסען
אָרעסטעס'ן ערמאָרדען זיין מוטער. ווייל דער הויפּט איז דער פאָטער, די מו-
טער טראָגט נאָר דאָס, וואָס דער פאָטער האָט איהר געגעבען צו בעהאַלטען.
דאָס לעבען האָט דער פאָטער געגעבען, און די מוטער האָט עס נאָר געהיט אַ
געוויסע צייט. אומזיסט האָבען די עריניעס אָנגעקלאָגט אַפּאָללאָ'ן, דאָס ער
שטירצט די מאַכט פון דער אַלטער צייט, די מאַכט פון די פרויען.

די ריכטער, וואָס אַטהענע האָט בעשטימט צו משפּט'ן אָרעסטעס'ן האָ-
בען זיך צוטיילט אין צוויי העלפטען: איין העלפט איז געווען פיר מוטער־
רעכט און די אַנדערע פיר פאָטער־רעכט. דאַן האָט אַטהענע געגעבען איהר
שטימע פיר פאָטער־רעכט און אָרעסטעס איז בעפרייט געוואָרען.

דאָס פאָטער־רעכט האָט געזיגט. די אַלטע אָרדנונג איז געשטירצט. די
עריניעס האָבען מיט אַ שרעקליכען צאָרן בעקלאָגט זייערע אַלטע רעכטען,
אַטהענע האָט זיי געטרויסט, דאָס זיי וועלען פון היינט זיין „עאומענידען",
ד. ה. גנעדיגע געטינס, און זיי וועלען האָבען זייער אָרט אין אַטטיקאַ. אָבער
אַ טייל פון די עריניעס האָבען בעשלאָסען פאָרטצוזעצען צו פערפאָלגען
אָרעסטעס'ן. דיזער האָט וויעדער געזוכט שוץ ביי אַפּאָללאָ'ן. ער האָט גע-
קריגען אַ בעפעהל צו געהן נאָך טאַוורים, און פון דאָרט זאָל ער בעקומען דאָס
בילד פון דער געטין אַרטעמים, וועלכעס איז אין יענער געגענד פון הימעל
אַראָפּגעפאַלען, און עס בריינגען נאָך גריכענלאַנד. אָרעסטעס איז באַלד אַוועק
נאָך טאַוורים אין בעגלייטונג פון זיין פריינד פּילאַדעס, וועלכער האָט איהם
ניט געוואָלט לאָזען אַליין אין קיין געפאַהר, און זיי זיינען צוזאַמענגעקומען
אין דאָס לאַנד פון די סקיטהען און גלייך אַריין אין טעמפּעל פון אַרטעמים.

די גענס בערוהט אויף בלוט־פערוואַנדטשאפט, דאָס הייסט, דאָס די מיט־גלידער פון דער גענס זיינען נאָהענטע קרובים צוויישען זיך. זיי בעשטעהען פון קינדער פון איין מוטער, וואָלבע רעכענט זיך פיר די גרינדערין פון דער גענס. דער יסוד פון דער גענס זיינען אַזוֹ נאָר די פרויען. די מענער פון דער גענס מוזען הייראטען פרויען פון אַן אַנדער גענס, און זייערע קינדער־ געהערען צו יענער גענס.

די רעכטען און די פליכטען פון די מיטגלידער פון איינער און דערזעלבי־גער גענס זיינען גענוען פאָלגענדע:

1. די מיטגלידער פון גענס ערוועהלען איינעם אלס פאָרשטעהער אין צייט פון פרידען און א קריגס־אַנפיהרער אין קריגס־צייט. דער פרידענס־פאָר־שטעהער מוז זיין פון דער זעלביגער גענס, און ווערט ערוועהלט פון אלע מען־שען פון שבט, פון פרויען ווי פון מענער. ווייל ביי זיי גילט נאָר מוטער־רעכט, האָט דער זוהן פון דעם אַנפיהרער קיין רעכט ניט צו ירש'ענען דאָס אמט פון זיין פאָטער. דער זוהן געהערט נאָר צו אַן אַנדער'ן שבט. דאָגענען טרעפט אָפט, דאָס די שטעלע בעקומט דער זוהן פון א ברודער אָדער פון א שוועסטער. די פליכט פון דעם פאָרשטעהער איז נאָר אויפצוהאלטען פרידען אין שבט, ווי די פליכט פון א פאָטער אין זיין פאמיליע. ער קען קיין צוואַנג־מי־טל ניט געברויכען. עהנליך צו דעם איז אויך די שטעלונג פון דעם קריגס־אַנ־פיהרער. דער אונטערשייד צוויישען דיזע ביידע עמטער בעשטעהט דערין, דאָס דער קריגס־אַנפיהרער האָט נאָר צו זאָגען אין קריגס־צייט, און דער פרי־דענס־פאָרשטעהער רעגירט אימער. דער אויסגעוועהלטער דארף זיך אויסצייכ־נען מיט זיין מוטיגקייט, קלוגהייט און בערעזאמקייט, אָבער ער האָט ניט קיין בעזונדערע מאכט.

2. די מיטגלידער האָבען דאָס רעכט אראָפצוזעצען פון אמט דעם פרי־דענס־פאָרשטעהער אָדער דעם קריגס־פיהרער. דאָס רעכט אראָפצוזעצען פון אמט האָבען פרויען און מענער צוגלייך. די אורזאך פון אראָפזעצען פון אמט איז שלעכטע אויפפיהרונג. דער אראָפגעזעצטער פון אמט ווערט נאָכדעם א געווענליכער מיטגליד גלייך מיט אלעמען.

3. די מיטגלידער פון א שבט טאָרען ניט הייראטען צוויישען זיך, נאָר מיט מיטגלידער פון אן אַנדער שבט.

4. שטאַרבט איינער פון שבט, ווערט זיין פערמעגען צוטיילט צוויישען די מיטגלידער פון שבט. ווייל קיין רייכטום איז אין דיזען צושטאַנד גע־וועהנליך נאָך ניט צו בעמערקען און די זאכען, וואָס דער פערשטאַרבענער לאָזט איבער, מוז מען איהם מיטגעבען אין זיין קבר, איז געווענליך זעהר וועֿ־

האָט פּאָסיידאָן, דער גאָט פון ים, אַריינגעכאַפּט אַ קוואַל, וואָס האָט גע-שפּריצט פון אַ פעלז, בשעת אַטהענע האָט געוואָלט לאָזען שפּראָצען אַן אויל־בוים. די ביידע גאָטהייטען האָבען אָנגעפאַנגען צו שטרייטען, ווער עס האָט מעהר רעכט איבער דאָס לאַנד. דאַן האָט קעקראָפּס גערופען אַ פאָלקס־פער-זאַמלונג, אין וועלכער עס האָבען אָנטייל גענומען מענער און פרויען. די מע-נער האָבען געשטימט פיר פּאָסיידאָן, די פרויען אָבער האָבען געשטימט פיר אַטהענע. ווייל די פרויען־שטימען זיינען געווען מעהר אין צאָהל איז דאָס לאַנד געבליבען דאָס אייגענטום פון דער געטין אַטהענע. פּאָסיידאָן איז דע-ריבער אַריין אין גרימצאָרן און האָט אַטטיקאַ פערפלייצט מיט וואַסער. פּאָ-סיידאָן האָט אַנדערס ניט געוואָלט די שטראָף אַרונטערנעהמען, סיידען די פרויען וועלען פערלירען זייערע רעכטען, ד. ה. זיי זאָלען מעהר ניט האָבען קיין שטימרעכט, די קינדער זאָלען מעהר ניט טראָגען דעם נאָמען פון דער מוטער, נאָר פון דעם פאָטער. און זיי זעלבסט זאָלען זיך מעהר ניט רופען אַטהענערינס (אויף דעם נאָמען פון דער שטאָדט אַטהען).

די גריכישע קולטור אין דער הערא̈אישער צייט. די הויפּט־קוועלע, פון וועלכער מיר שעפּען די ידיעות וועגען דעם צושטאַנד פון דער גריכישער קולטור אין דער הערא̈אישער צייט, זיינען די בעריהמטע געדיכ-טען פון דעם גרויסען גריכישען דיכטער האָמער, וועלכע זיינען בעוואוסט אונטער די נעמען „אילאַדע" און „אָדיסעע". דיזע וואונדערבאַרע פּאָע-טישע ווערק ערצעהלען אונז די פאָרטשריטען, וואָס דער מענשליכער גייסט האָט געמאַכט ביז יענער צייט, זיי ערגענצען די צייגניסען פון די עגיפּטישע דענקמעלער פון די אַלטע צייטען, אַזוי דאָס ביידע צוזאַמען, די עגיפּטישע דענקמעלער מיט דער גריכישער פּאָעזיע, גיבען אונז אַ פאָלשטענדיגען בע-גריף וועגען דער אור־אַלטער קולטור פון דער מענשהייט. די איליאַדע פון האָ-מער גיט אונז אַ פאָלשטענדיגען בעגריף פון דער אַרישער קולטור־ראַסע אין דער צייט, ווען זיי האָבען זיך נאָך געפונען אויף דער שטופע פון באַרבאַרען.

די וויכטיגסטע אַיינריכטונג פון די גריכען אין דער הערא̈אישער צייט איז די שטאַם־פערפאַסונג. דיזע פערפאַסונג איז זעהר וויכטיג פיר אונז צו וויסען, ווייל זי ערקלערט אונז, ווי עס האָבען זיך ענטוויקעלט די געזעלשאַפט-ליכע אַיינריכטונגען. די גרונדלאַגע פון דיזע אַיינריכטונגען איז דער שטאַם, די ג ע נ ס. די פריהערדיגע היסטאָריקער האָבען ניט גוט פערשטאַנען די בעדייטונג פון דיזער אַיינריכטונג. די גענס איז די ערסטע געזעלשאַפטליכע גרופּירונגס־פאָרמע, וועלכע אַלע פעלקער האָבען געמוזט דורכמאַכען איידער זיי זיינען געקומען צו אַ העכערען געזאַלשאַפטליכען לעבען.

רופען זיך די שוועסטער אדער די ברידער פון די פערזאנען, וועלכע האבען געמאכט דעם פארשלאג. וועלן א פרוי מאכט דעם פארשלאג צו אדאפטירען, דאן ווערט דער אדאפטירטער גערעכענט אלס איהר קינד. די אדאפטירטע ווערען בעהאנדעלט ווי נאטירליכע מיטגלידער פון דעם שבט.

8. דער שבט שאפט בעזונדערע רעליגיאנס־צערעמאניעס און פייערטעג. די גענס איז דער געבורטס־ארט פון אלע רעליגיעזע מנהגים.

9. יעדער שבט האט אן אייגענעם בית־הקברות. ער בעזארגט דעם פערשטארבענעם מיט א קבר און אנדערע נעטיגע זאכען צו דער קבורה, ווי בעגלייטען דעם פערשטארבענעם צו זיין לעצטער רוה און האלטען הספדים אויף זיין קבר.

10. די ראט־פערזאמלונגען פון דער גענס זיינען עכט דעמאקראטיש. יעדער ערוואקסענער מיטגליד האט דאס רעכט צו שטימען ביי א וואהל, מע־נער ווי פרויען. די פערזאמלונג איז די הויפט־רעגירונג און די הויפט־מאכט פון דעם שבט. געווענליכע אנגעלעגענהייטען ווערען בעהאנדעלט און בע־שלאסען פון די בעאמטע אדער פארשטעהער, אבער וויכטיגע זאכען מוזען פערהאנדעלט און בעשלאסען ווערען פון דער גאנצער פערזאמלונג, וועלכע ערווענליכט די פיהרער פון שבט אדער זעצט זיי ארויף, בעשליסט וועגען בלוט־ראכע און אדאפטירט פרעמדע.

אלע מיטגלידער פון שבט זיינען געווען פריי, פון שקלאפערייי האבען זיי ניט געוואוסט, געפאנגענע פון קריג זיינען געווארען אדאפטירט. זיי זיינען געווען פערפליכטעט איינער דעם אנדערען צו שיצען זיין פריהייט. אלע זיי־נען געווען גלייך אין זייערע רעכטען. די פארשטעהער און פיהרער אין קריג האבען קיין פארצוג ניט געהאט געגען אלע אנדערע מיטגלידער. פרייהייט, גלייכהייט און ברידערליכקייט זיינען געווען די פרינציפען פון זייער געזעל־שאפטליכען לעבען.

אין דער צייט, וועו די גריכען טרעטען אריין אין די געשיכטע, ווערט שוין זייער ארט לעבען אין פיעלע הינזיכטען געענדערט. אין דיזער צייט הערט שוין ביי זיי אויף דאס מוטער־רעכט און עס ווערט אויף זיין ארט איינגעפיהרט דאס פאטער־רעכט.

די גריכען זיינען דאמאלס געווען אייגעטיימלט אין פ ר א ט ר י ע ס אדער ברידערשאפטען. דריי פראטריעס האבען צוזאמענגעשטעלט א שטאם. יעדע פראטריע האט גהאט דאס רעכט צו פערזאמלען זיך, האבען אייגענע ריכטער, אן אייגענע פערוואלטונג און אן אייגענעם פארשטעהער. וואס אנבעטרעפט די פליכטען פון א פראטריע, זיינען זיי געווען מעהרסטענס

ניג וואָס דאָ צו פערטיילען צווישען אַנדערע, און דאָס ביסעל איבריגע זאַכען ווערט צוטיילט נאָר צו די נאָעהנטסטע קרובים, צו די ברידער, שוועסטער און מוטער־ברידער פון אַ פערשטאָרבענעם מאַן, און צו די קינדער אין שוועסטער פון אַ פערשטאָרבענער פרוי.

5. די מיטגלידער פון איין שבט האָבען אויף זיך די פליכט צו שטיצען איינער דעם אַנדערען אין פאַל פון נויט, העלפען איהם אין פאַל, ווען מען וויל איהם אָנגרייפען, זיך נוקם זיין אָן דעם, ווער עס האָט בעליידיגט איינעם פון זיינע חברים, און איבערהויפּט זיך נוקם זיין פיר דאָס פערגאָסענע בלוט פון אַ מיטגליד פון שבט. ווייל דער שבט פון דעם מערדער מוז זיך אויך אָננעהמען פיר זיינעם אַ מיטגליד, קומט אָפט אויס, דאָס צוויי שטאַמען זיינען געצוואונגען צו אַ בלוטיגען שטרייט. אום דיזעס צו פערמיי-דען זוכען זעהר אָפט די מיטגלידער פון דעם שבט פון דעם מערדער די זאַך צו ענדיגען מיט פרידען: זיי דריקען אויס זייער טיפען בעדויערן פיר דעם מאָרד און שלאָגען פאָר רייכע מתנות צו די קרובים פון דעם ערמאָרדעטען. ווען די זאַך קען מיט פרידען ניט געענדיגט ווערען, ערוועהלען די מיטגלידער פון דעם שבט פון דעם ערמאָרדעטען איינעם אָדער אייניגע בלוט־רעכער, וועלכע נעהמען אויף זיך די פליכט דעם מערדער צו טויטען. נאָך דעם, ווי זיי האָבען די ראַכע דורכגעפיהרט, ווערט אין די ביידע שבטים רוהיג. ווען איין מיטגליד פון אַ שבט געהט אַוועק פון איין דאָרף צו וואוינען אין אַן אַנדער דאָרף, בלייבט זיין טייל ירושה צו די מיטגלידער פון שבט און עס קען איבערגעגעבען ווערען אָדער פערקויפט ווערען צו אַן אַנדערער פּערזאָן. איי-גענטליך גיט עס גאָר ניט קיין פּריוואַט־אייגענטום אין אַ שבט, אַלעס געהערט צו אַלעמען. יעדער איינצעלנער האָט נאָר דאָס רעכט זיך צו בענוצען מיט דעם, וואָס איהם איז נעטיג. האָט ער עס אויפגעהערט צו בענוצען געהט עס איבער צוריק צום שבט.

6. יעדער שבט האָט פיר זיינע מיטגלידער בעזונדערע פּערזאָנען־נעמען. קיין אַנדער שבט פון דעם זעלבען שטאַם האָט קיין רעכט ניט צו געברויכען די זעלביגע נעמען. פון די פּערזאָנען־נעמען קען מען אַלזאָ לייכט וויסען, צו וועלכען שבט איינער געהערט. דאָס רעכט צו געבען אַ נאָמען אַ ניי־געבאָרע-נעם געהערט צו דער מוטער.

7. דער שבט האָט דאָס רעכט צו אַדאָפּטירען (צונעהמען אַלס אייגענע קינדער) פרעמדע פּערזאָנען, און געבען זיי די פולע רעכטען פון דעם שבט. געוועהנליך קומט עס פאָר מיט קריגס־געפאַנגענע. דאָס אַדאָפּטירען ווערט פאָרגעשלאָגען פון איינצעלנע פּערזאָנען פון דעם שבט, און די אַדאָפּטירטע

נע איינקונפטען זיינען בעשטאַנען אין פרייוויליגע געשענקען. אין א מלחמה האָט צו איהם געהערט א גרויסער טייל פון דעם רויב.

ביי די מעהרסטע פעלקער האָט זיך איין שטאַם פיעל אונטערשיידט פון אן אַנדערען דורך זיין בעזונדער ארט רעדען, דורך זיין בעזונדערען דיאלעקט. ביי די גריכען זיינען די דיאלעקטען ניט געווען שטאַרק פערשיידטן, ווייל זייערע שטאַמען זיינען אין לאַנד געזעסען ענג צוזאַמען. דער דיאלעקט פון דער פראָווינץ אטטיקא איז געווען אלגעמיין אָנגענומען אין דער לִיטעראַטור.

דאָך זיינען די גריכען ניט געווען אין דער ערסטער צייט אן אייניהייטלִיכעם פאָלק און דעריבער האָבען זיי דאן נאָך ניט געהאט קיין אלגעמיינעם נאָמען פיר דאָס גאַנצע פאָלק, ווי שפעטער, ווען זיי האָבען זיך אלע גערופען ה ע ל ל ע נ ע ן. די בעציכנונג ג ר י כ ע ן שטאַמט פון א פעלקערשאפט פון עפירוס, וועלכע האָט זיך אזוי אָנגערופען. דער נאָמען איז גראָדע זעהר בעקאַנט געוואָרען אין אַנדערע לענדער, און זיי האָבען אזוי אָנגערופען אלע העלִענישע פעלקערשאפטען.

די אלטע גזעלשאפטלִיכע אָרדנונג האָט אָנגעפאַנגען צו ענדערן זיך נאָך אין דער הערואיען־צייט פון די גריכען. אָנשטאָט מוטער־רעכט איז אייניג־פיהרט געוואָרען פאָטער־רעכט מיט דעם רעכט פון ירושה. אָנשטאָט געמיין־אייגענטום איז אייניגעפיהרט געוואָרען פריוואַט־אייגענטום, און דיזעם האָט גלעזנט דעם פונדאַמענט צו אן אריסטאָקראַטישער פאָרטיי. די היירַאט האָט בעקומען א גאַנץ אַנדערען כאַראַקטער, כמעט דעם זעלבען כאַראַקטער, ווי ביי די היינטיגע ציוויליזירטע פעלקער. די קריגס־געפאַנגענע וואָרען מעהר ניט אָדאָפטירט, נאָר זיי ווערען פערוואַנדעלט אין שקלאַפען.

וואָס אָנבעטרעפט די עקאָנאָמישע פערהעלטניסען פון די גריכען צו יענער צייט, איז צו בעמערקען, דאָס זיי האָבען שוין דאַמאָלס געוואוסט די וויכטיגקייט פון צוטיילען די ארבייט, אָבער די פראָדוקציאָן איז געווען נאָר בערעכענט פיר דעם אייגענעם געברויך, מען האָט נאָך ניט אויסגעארבייט מעהר, ווי מען האָט פערברויכט פיר זיך, אום דאָס איבריגע צו פערקויפען אָדער אויסצוטוישען אויף זאכען, וואָס זיי האָבען ניט גהאט גענוג. דעריבער איז נאָך דאַמאָלס ניט געווען אין עקסיסטענץ דער געברויך פון גלעלט, אי־בערהויפט האָט נאָך ניט עקסיסטירט דער געברויך פון מינץ.

די הויפט בעשעפטיגונג איז דאַמאָלס געווען לאַנד־ארבייט און פיה־צוכט. גזעזעט האָט מען דאַמאָלס אלערלִיי סארטען געטרייידע, אויסער מאַאיס (קוקורוזע). זיי האָבען גהאָדעוועט און גענפיטערט אלע סארטען רייז־מיע־רען,

פון א רעליגיעזען כאראקטער, ווי צ. ב. בעזאָרגען די טויטע, פראָווען די צערעמאָניעס פון ימים טובים א. אז. וו. איינע פון זייערע וויכטיגסטע פליכטען איז געווען די ב ל ו ט = ר א כ ע.

עטליכע פערוואנדטע פראטריעס האָבען צוזאמען אויסגעמאכט איין שטאם. אין אטטיקא זיינען געווען 4 אזעלכע שטאמען. יעדער שטאם איז געזעסען אויף א בעשטימטען אָרט. די פערפאסונג, די געזעצען פון די שטאמען זיינען געווען פאלגענדע:

1. אָן דער שפיץ פון דעם שטאם איז געשטאנען דער ר א ט פ ו ן פ א ש ט ע ה ע ר פון די איינציגע משפחות. די אויפגאבעס פון דיזען ראט זיינען געווען זעהר בערייטענדע. אלע בעאמטע פון שטאם זיינען געווען פעראנטוואָרטליך צו איהם. פון דיזען ראט האָט זיך שפעטער ענטוויקעלט דער בעריהמטער סענאט.

2. די צווייטע אין ראנג נאָך דעם ראט פון פאָרשטעהער איז געווען די פאָלקס=פערזאמלונג. דיזע איז איינבערופען געוואָרען פון דעם ראט פון פאָרשטעהער. די פאָלקס=פערזאמלונג האָט קיין דעה ניט געהאט אין דער רעגירונג, זי האָט נאָר אויסגעדריקט די עפענטליכע מיינונג אין וויכטיגע פראגעס, וועלכע דער ראט פון פאָרשטעהער האָט אויפגעגעבען. די פליכט פון דער פאָלקס=פערזאמלונג איז געווען צו וואכען איבער די פאָלקס=פרייהייט. יעדער פון פאָלק האָט געהאט דאָם רעכט צו בעשפרעכען א פראגע און אויסזאָגען פריהער זיין מיינונג. נאָך אלע דעבאטעס פלעגט מען אפשטימען די פראגע דורך אויפהייבען די הענט.

3. אויסער די צוויי דערמאָהנטע אינסטיטוציאָנען האָט נאָך יעדער שטאם ביי די אלטע גריכען געהאט א ב א ז י ל ע א ו ס. דאָם איז געווען דער אויבער=פיהרער פון דער ארמעע פון שטאם, ווי אויך דער פריסטער און ריכטער. זיין מאכט איז געווען בעשרענקט פון דער פאָלקס=פערזאמלונג און ער איז אימער געווען געבונדען אָן דעם ראט פון די פאָרשטעהער.

דאָם אמט פון באזילעאוס איז ניט איבערגעגאנגען בירושה, נאָר עס איז געווען א וואהל=אמט. דער באזילעאוס האָט זיך אויסערליך אויסגעצייכענט פון אנדערע דערמיט, וואָס ער האָט אימער אין די הענט געהאלטען א סצעפטער און עס האָבען איהם אימער בעגלייט העראָלדען (קוריערען). ביי די פערזאמלונגען איז ער געזעסען אויף'ן ערסטען פלאץ, און ביי די מאָהלצייטען פון קרבנות האָט מען איהם געגעבען א דאָפעלטע פאָרציאָן. אין אלגעמיין איז זיין איינפלוס געווען א פאטערליכער, א מאָראלישער. זיי-

בילדער און אפילו אינסטרומענטען צום שפּינען און וועבען! עס איז צו בעמערקען, דאָס שוין אין דער הערֿאישער צייט איז ביי די גריכען דער זין פון דער פֿלאָסטישער קונסט, ד. ה. פיר שענע פֿאַרמעס פון זאכען געמאכט פון מעטאַל, לעהם, האָלץ, א. אַז. וו., געווען היבש ענטוויקעלט.

גרויס און שטאַרק איז ביי די אַלטע גריכען געווען די ליבע פיר מ ו ז י ק און פּ א ע ז י ע, וועלכע האָבען געשפּילט א זעהר וויכטיגע ראָלע אין דעם לעבען פון די גריכישע פעלקערשאַפטען. נאָך פּאַר האָמער'ן זיינען שוין געווען ביי די גריכען פערפּאַסט לידער צו עהרע פון די געטער, עס פלעגען שוין געזונגען וועלען פון וואַנדערנדע דיכטער העלדען־לידער. עס זיינען שוין דאָמאָלס געווען גאַנצע פּאַמיליעס, וואָס האָבען זיך בעשעפטיגט מיט מוזיק און פּאַזיע

א שוסטערשע וועלקשטאַט. (נאָך א פּאַרציטיגען בילד.)

צו פערהעלכען די פייערטעג, און צו פערזיסען דאָס לעבען אין אַלגעמיין. האָמער זאָלבסט ערצעהלט אין זיינע געדיכטען פון אַזאָלכע זינגער און פּאַטען, צ. ב. פון דעמאָדאָקאָס, דעם זינגער פון די פּאַאקען אין זיין אָדיססעע.

דיזע זינגער האָבען זיך נערופען ר ה א פּ ס א ד ע ן און זיינען געווען די שעפער פון פּאָלקס־עפּאָס און העלדען־עפּאָס. די דיכט־קונסט האָבען די גריכישע קאָלאָניסטען אַריבערגעטראָגען נאָך קליין־אזיען, וואו די בעפעלקערונג איז געווען וואויל־האָבענד, צופרידען, און איז געשטאַנען העכער פון די גריכען אין דעם מוטער־לאַנד, און דעריבער האָט זי דאָרט דערגרייכט א זעהר הויכע שטופע. די העלדען־זאָגעס, וואָלכע זיינען געווען זעהר בעליבט ביים פּאָלק,

וועלכע מיר געברויכען אין אונזערע צייטען, אויסער געפליגעל. אויך פלעגען זיי בעאַרבייטען פרוכט=גערטנער און וויין=גערטנער. פיעלע האָבען זיך בע-שעפטיגט מיט יאַגד און פיש=פאַנג. זיי האָבען שוין געוואוסט צו בעאַרבייטען מעטאַלען: אייזען, צין, בליי און קופּער און צו בענוצען זיך מיט דעם. זיי האָ-בען שוין געקענט שמעלצען און גיסען מעטאַלען.

שוין אין יענער אַלטער צייט האָבען די גריכען בעזעסען די קונסט צו מאַכען כלים און צירונג פון גאָלד און זילבער. דער דייטשער געלעהרטער ג. שליעמאַנן האָט ניט לאַנג געפונען אונטער די רואינען פון דער אַלטער טראָיאַ זעהר פיעלע גאָלדענע און זילבערנע כלים און שמוק=זאַכען. איבער-הויפּט האָט מען געפונען דיזע אַרטיקלען אין אַ זעהר גרויסער צאָהל אין דער שאַץ=קאַמער, וועלכע איז געשטאַנען ניט ווייט פון קעניג פּריאַמוס'עס פּאַ-לאַץ. צווישען די זילבערנע כלים האָט מען געפונען 6 לאַנגע קלינגען, אַ בעכער, אייניגע שאָלען און 6 וואַזעס. פיעל מעהר האָט מען געפונען דאָרט גאָלדענע זאַכען, פון וועלכע עס איז בעזונדערס צו בעמערקען: אַ שווערען גאָלדענעם בעכער פון 226 גראַם געוויכט, אַ גאָלדענע פלאַש מיט שענע בעצי-רונגען פון 400 גראַם, נאָך אַ שווערען בעכער מיט רעהרען צום אויסגיסען פון איהם דעם וויין, 2 דיאַדעמען (קרוינען), איין שטערן=באַנד, 6 אָרם=בענ-דער (בראַסלעטען), איבער 50 אוירינגלאַך און אַן אונגעהייערע צאָהל פון אַנדערע קליינע שמוק=זאַכען. אין דעם שאַץ פון קעניג פּריאַמוס האָט מען אויך געפונען זאַכען פון אַנדערע מעטאַלען, צ. ב. פון קופּער אַ שילד, אַ קעסעל, אַ וואַזע, העק, שפּיזען. מען האָט דאָרט אויך געפונען עלעקטראָן, וועלכעס מען האָט אַמאָל גערעכענט פיר ברוסטין, אָבער עס איז אין אמת'ן אַ צוזאַמענמישונג פון גאָלד און זילבער.

אויסער מעטאַל=אַרבייט האָבען די אַלטע גריכען נאָך געטריבען ו ו ע - ב ע ר י י, וועלכע האָט געליפערט קליידער פון לייווענט און וואָל, מאַנטלען, שלייערס, דעקעס, מאַטען א. אַז. וו.; ש ו ס ט ע ר י י, צו מאַכען סאַנדאַלען אָדער שניר=שיך; ב ו י = ק ו נ ס ט פון הייזער און שיפען. זיי האָבען גוט פערשטאַנען צו מאַכען שטיינערנע מויערן מיט טורמס און טויערן, פיעל=-שטאָקיגע הייזער צום וואוינען און אַנדערע געביידעס. אַ חוץ דעם האָבען זיי געקענט מ אַ כ ע ן ו ו י י ן, מ אָ ה ל ע ן ג ע ט ר י י ד ע מיט האַנט=מיהלען און מ אַ כ ע ן ט ע פּ און אַנדערע כלים פון לעהם. איבער-הויפּט איז די טעפּער=קונסט געווען זעהר שטאַרק ענטוויקעלט ביי זיי. זיי האָ-בען געמאַכט די פערשיידענסטע טעפּ, קוגעל=פערמיגע און האַלב=קוגעל=פער-מיגע כלים, בעכערס, וואַזעס מיט גראַווירטע בעפּוצונגען, זעהר פיעלע געטער=-

דיזע פּאָעמעס זיינען דער בעסטער מוסטער אין דער וועלט פיר עכטע פּאָעזיע. ריין און ניט געפעלשט שטראָמט יעדעס געפיהל, טרויער און פרייד, האָס און צאָרן, ליבע און עהרפורכט, יעדעס וואָרט איז צוגעפאָסט דעם נאַטירליכען געפיהל, יעדעס וואָרט איז זינליך קלאָר.

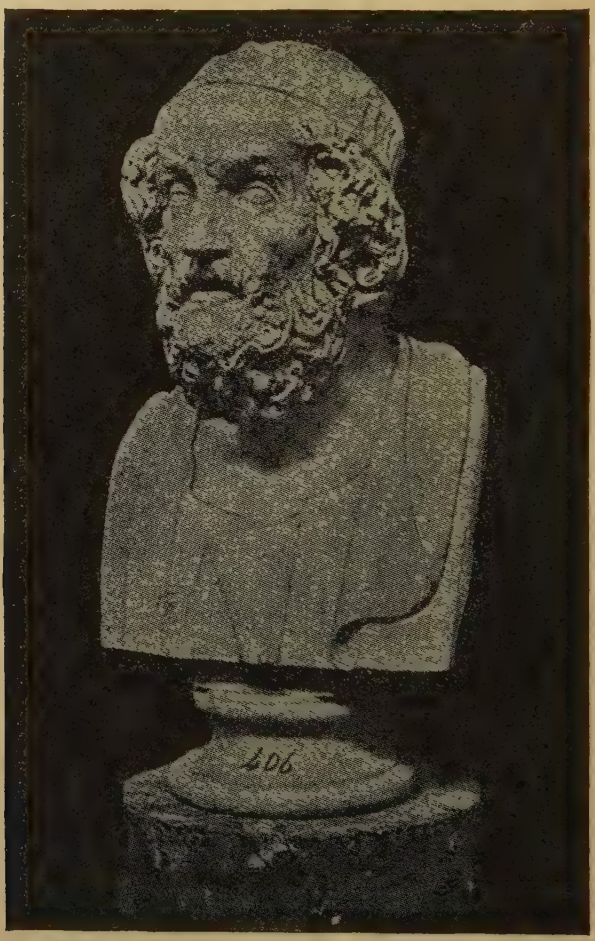

האָמער.

דער גרויסער אינטערעס, וואָס די גריכען האָבען געהאַט אין האָמער׳ס פּאָעמעס, האָט ערוועקט דעם וואונש עטוואָס צו וויסען וועגען דעם אָנפאַנג און דעם סוף פון דעם טראָיאַנישען קריג. וויל דיזעס גראָדע פעהלט אין די-

זיינען געבראַכט געוואָרען אין צוזאַמענהאַנג און בעאַרבייט געוואָרען, פיעלעס האָט מען אַרויסגעוואָרפען און פיעלעס צוגעגעבען. אַזוי זיינען פערשיידענע איינצעלנע פּאָעמעס פערשמאָלצען געוואָרען אין איין גאַנצעס, אין וועלכען דער קריג פון טראָיאַ מיט זיינע נאַציאָנאַלע העלדען זיינען געוואָרען דער מי-טעלפּונקט. אַזוי זיינען עס ענטשטאַנען די צוויי בעריהמטע גריכישע פּאָעמעס: „איליאַס" און „אָדיסעע".

אַלס פערפאַסער פון דיזע צוויי אונשטערבליכע ווערק ווערט אָנגעגעבען האָמער, אָבער אַפילו די אַלטע גריכען האָבען פון זיין פּערזענליכקייט כמעט גאָר ניט געוואוסט. די זאַגע ערצעהלט, דאָס ער איז געווען אַ בלינדער, אָבער פון וואַנען ער שטאַמט האָבען זיי ניט געוואוסט. עס איז בעקאַנט, דאָס זיבען שטעדט האָבען געשטריטען צווישען זיך וועגען זיין געבורטס־אָרט.

די צייט, ווען האָמער האָט געלעבט, רעכענט מען איז געווען אונגעפעהר 900 פ. קר. יעדענפאַלס איז ער ניט געווען דער פערפאַסער פון דיזע צוויי פּאָעמעס. מען רעכענט איהם פיר דעם זאַמלער און רעדאַקטאָר פון די איינ-צעלנע לידער פון יענער צייט.

ווען זיינען די האָמערישע לידער בעקאַנט געוואָרען אין דער וועלט? — איבער דיזער פראַגע ווייסען מיר זעהר וועניג. עס איז פאַראַן אַ זאַגע, דאָס דער ספּאַרטאַנישער געזעצגעבער ליקורג (700 פ. קר.) האָט געבראַכט איינצעלנע שטיקער פון דיזע פּאָעמעס נאָך ספּאַרטאַ. דער גרויסער פי-לאָזאָף און געזעצגעבער פון אַטטיקאַ סאָלאָן (640—558 פ. קר.) האָט פערבאָטען צו איבעראַרבייטען טיילען פון דיזע פּאָעמעס, אָדער נאָכ-מאַכען נייע אין דיזען סטיל. זעהר וויכטיג איז אין דיזער הינזיכט די אַרבייט פון פּיזיסטראַטוס (500 פ. קר.), וועלכער האָט מיט דער הילף פון געלעהרטע אונטערזוכט די לידער ווי זיי האָבען צירקולירט אין זיין צייט, און האָט זיי אויסגעריינינגט פון פאַלשע צוזאַצען. שפּעטער האָט זיי נאָך מעהר אויסגעבעסערט דער טאַלענטפולער קריטיקער אַריסטאַרכוס און האָט זיי געגעבען די פאָרמע, אין וועלכער זיי האָבען זיך ערהאַלטען ביז יעצט.

מיר האָבען שוין פריהער איבערגעגעבען דעם אינהאַלט פון די צוויי פּאָעמעס איליאַס און אָדיסעע. יעצט האָבען מיר נאָר צו זאָגען אַ פּאָאָר ווערטער איבער דעם רעדאַקטאָר פון דיזע צוויי בעריהמטע פּאָעמעס, וועלכע האָבען געהאַט אַן אונגעהייער גרויסען איינפלוס ניט נאָר אויף די בילדונג פון די אַלטע גריכען, נאָר אויך אויף די בילדונג פון דער גאַנצער אייראָ-פּעאישער מענשהייט.

זיינע שילדערונגען פון די מענשליכע זיטען אין דעם אייזערנעם צייט־אלטער בעווייזען דעם צושטאנד פון דער מאראל אין זיינע צייטען. „דער מענש האט קיין רוה ניט ביי טאג און ניט ביי נאכט, אפילו די געטער ווערען געפאנגט פון זארגען. דער פאטער ליבט ניט דעם זוהן און דער זוהן ליבט ניט זיין פאטער, דער פרוינד איז פאלש צום גאסט און דער גאסט צום פרוינד. די ברודער־ליבע, וועלכע האט געהערשט אין די פריהערדיגע דריי צייט־אלטערן, אין דעם גאלדענעם, זילבערנעם און קופערנעם, איז שוין לאנג פערשוואונדען און פון איהר איז יעצט אין דעם אייזערנעם צייט־אלטער קיין זכר ניט געבליבען. קיין עהרע עקסיסטירט יעצט ניט פיר גרויז־גרויע על־טערן, מען בעהאנדעלט זיי שלעכט, מען בעליידיגט זיי, קיין דאנק פיר זייער מיהזאמע ערציהונג און זארג. קיין גערעכטיגקייט איבעראל, נאר דאס רעכט פון פויסט הערשט אין דער וועלט. ווער עס איז גוט, ווער עס איז גע־רעכט, ווער עס איז וואהרהאפט, דער ליידט מעהר ווי אלע. גוט איז נאר דעם פאלשען, דעם רשע, דיזע ווערען הויך געשעצט, בושה און מורא פאר שלעכטעם זיינען פערשוואונדען פון דער מענשהייט, עס איז זיי נאר געבליבען טרויעריגע עלענד און שאנדע. קיין רעטונג איז ניטא פיר די פערדאַרבענע מענשהייט." דיזע שילדערונג פון דעם מאראלישען צושטאנד אין יענע צייטען ביי די גרי־כען איז זעהר עהנליך צו דעם מאראלישען צושטאנד ביי דעם אידישען פאלק אין דער צייט פון די פראפעטען.

די טהעאגניע, אדער געטער־אפשטאמונג, איז איבערהויפט א רעליגיע־זעם ווערק, וועלכעם האט זיך לאנגזאם ענטוויקעלט און איז וואהרשיינליך איבערגעליפערט געווארען אין פריסטערליכע פאמיליעם. די טהעאגניע איז מערקווירדיג דערמיט, וואס זי שטרעבט איינהייט און צוזאמענהאנג צו בריינ־גען אין דעם וועלט־אל. די טהעאגניע בעמיהט זיך די איינצעלנע געטער־זא־געם צו פעראייניגען אין איין גאנצעם הארמאנירענדעם סיסטעם.

די געטער־וועלט. וועגען דעם אור־שפרונג פון דער גריכישער גע־טער־וועלט איז שווער יעצט עטוואס בעשטימטעם צו זאגען. דאס וויסען מיר אבער זיכער, דאס שוין אין דער הערואישער צייט איז די מיטהא־לאגיע געווען אויסגעארבייט אין א פאלשטענדיגעם סיסטעם. ווי די גרי־כען זעלבסט ערצעהלען, האבען זיי אין דער אור־אלטער צייט פערעהרט נ א מ ע נ ל א ז ע געטער. אונטער דיזע געטער מוז מען פערשטעהן, נאך דער מיינונג פון די נייערע פאָרשער פון געשיכטע, די גייסטער פון די פער־שטארבענע. אויך אזא ארט זיינען אין דיזער הינזיכט די גריכען גלייך צו אנדערע אור־פעלקער, ביי וועלכע דער ערכטער בעגריף פון רעליגיאן איז

זע פּאָעמעס, דעריבער איז ענטשטאַנען אין פערלויף פון דער צייט אַ גאַנצע רייהע פון דיכטער, וועלכע האָבען אויסגעפילט דיזען מאַנגעל. דיזע דיכטער זיינען בעקאַנט אונטער דעם טיטעל „צ י ק ל י ק ע ר", פון „קיקלאָס", ד. ה. קרייז. צו דיזע ערגענצענדע געזענג געהערען צ. ב. „די צושטערונג פון טראָיאַ" פון אַרקינוס פון מילעט „די קיפּריען" פון סטאַסינאָס פון קיפּראָס, וועלכע בע-שרייבען דעם אָנפאַנג פון דעם טראָיאַנישען קריג און וואָס עס האָט פּאַסירט דאָרט אין דער צייט פון די 9 יאָהר פון דער בעלאַגערונג, און „די נאָסטען", וועלכע שילדערן די שיקזאַלען פון די פערשיידענע גריכישע העלדען, וואָס האָבען זיך צוריקגעקעהרט פון שלאַכט. אָבער דיזע אַלע ווערק קענען גאָר ניט פערגליכען ווערען מיט דעם מייסטער־ווערק פון האָמער'ן, הגם זייערע פערפאַסערס האָבען זיך די גרעסטע מיה געגעבען נאָכצואַהמען די האָמערישע געדיכטען אין אַלע הינזיכטען, אין דער פאָרמע און אין דעם אינהאַלט.

אין די גריכישע קאָלאָניעס פון מערב קליין־אַזיען האָט זיך די קולטור מיט 100 יאָהר פריהער ענטוויקעלט ווי אין גריכענלאַנד זעלבסט. דאָרט האָט זיך פריהער פון אַלץ ענטוויקעלט דער עפּאָס אָדער דאָס העלדען־געדיכט, וועלכעס האָט אויסגעדריקט די פרייד פון לעבען. די דיכט־קונסט אין גרי-כענלאַנד זעלבסט האָבען פריהער פון אַלע די דאָריער אין באָאָטיען אָנ-געפאַנגען צו קולטיווירען. אָבער דיזע האָבען זיך בעדינט מיט דער פּאָעזיע נאָר אַלס אַ מיטעל צו פערברייטערן רעליגיעזע לעהרעס און פּראַקטישע לע-בענס־ווייזהייט. אַלס גרינדער פון דיזען סאָרט פּאָעזיע ווערט גערעכענט ה ע ז י אָ ד. מען גלויבט, דאָס ער איז געבאָרען געוואָרען 800 פ. קר. אין אַסקראַ, אָאָליען. ער איז געווען דער הויפּט פון אַ דיכטער־שולע אין באָאָטיען און איז ערמאָרדעט געוואָרען אין זיין טיפען אַלטער. מען גלויבט אָבער, דאָס די ווערק, וואָס טראָגען אויף זיך העזיאָד'ס נאָמען, זיינען ניט אַלע פון איהם פערפאַסט, אַזוי ווי די ווערק האָמער'ס שטאַמען ניט אַלע פון האָמער'ן.

צווישען די ווערק, וואָס ווערען צוגעשריבען צו האָמער'ן, זיינען בע-זונדערס וויכטיג די „ווערק און טעג" און די „טהעאָגאָניע" (אָפּשטאַמונג פון די געטער). אין די „ווערק און טעג" שילדערט דער פּאָעט די פיער וועלט־פּעריאָדעס, וואָס די מענשהייט האָט דורכגעמאַכט; ער פאָדערט פון די מענשען טעטיגקייט און גערעכטיגקייט אין אַלע זייערע האַנדלונגען, ער גיט זיי פּראַקטישע עצות אין אַקערבוי, בעאַרבייטונג פון וויין־גערטנער, פערקעהר פון שיפען און אין הייזליכען עקאָנאָמישען לעבען. דאָס אַלץ האָט אַ גרויסען ווערט פיר די קולטור פון יענער צייט. ענדליך גיט ער געוויסע רעגלען אי-בער גליקליכע און אונגליקליכע טעג.

טער־וועלט, גיהנם) אַרײַנגעוואָרפען געוואָרען. קראַנאַם זעלבסט, וועלכער איז געשטאַנען אָן דער שפּיץ פון דעם אויפשטאַנד, האָט געהאַט דעם זעלבען שיק־זאַל, וואָס די טיטאַנען האָבען געהאַט. אָבער דערמיט איז נאָך די הערשאַפט פון צעאוס'ן ניט געווען געזיכערט אין גאַנצען. גאַא איז שרעקליך אויפּגע־

אַפראָדיטע און אַרעס.

רעגט געוואָרען געגען צעאוס'ן, ווײל ער האָט איהרע קינדער, די טיטאַנען, בעזיגט, און האָט פון טאַרטאַרוס געבוירען אַן אונגעהייער גרויסעם בעשעפּע־נים מיט 100 שלאַנגען־קעפּ, מיט גוואַלדיגע הענט און פיס, וועלכעם איז בע־

עלטערן־קולטום, אדער פערעהרונג פון די נשמות פון די פערשטאָרבענע על־
טערן. העאָרדאָט איז פון דער מיינונג, דאָס די געטער־נעמען, וועלכע
האָמער און העזיאָד האָבען געברויכט אין זייערע ווערק, זיינען עניפטישע.

לויט העזיאָד'ן זיינען אלע גריכישע נעטער צווישען זיך קרובים. די אָפ־
שטאָמונג פון די נעטער איז אזוי: פון אָנהויב פון דער בריאה איז געווען
דער כ א א ס (תוהו ובהו), דער אור־גרונד פון אלע בעשעפענישען. פון כאָס
איז ארויסגעקומען די ערד. די ערד האָט געבוירען דעם א ו ר א נ ו ס (דעם
הימעל) און דעם פ א נ ט ו ס (דאָס וויסטע מעער); די קינדער פון דער ערד
און פון הימעל זיינען געווען אויסער די ציקלאָפען די ר י ז ע ן און די ט י־
ט א נ ע ן. קראָנאָס איז דער אינגסטער פון די טיטאָנען. פון דעסטוועגען האָט
ער ארויסגעריסען די הערשאפט פון זיין פאָטער אוראָנוס, וועלכען ער האָט
געמאכט אוים מאנסביל. פון דעם טראָפען בלוט, וואָס איז ארויסגעגאָסען אויף
דער ערד פון דיזער אפעראציאָן, זיינען אויסגעוואקסען די שרעקליכע עריניעס,
וועלכע פערפאלגען יעדען בעל עברה מיט בראנדען (האלוועשקעס) אין די
הענט און שלאָנגען ארום קאָפ, פון דעם זעלבען בלוטס־טראָפען זיינען אויך
ארויסגעקומען די ג י ג א נ ט ע ן (ריזען). פון דעם אפגעשניטענעם גליד,
וואָס קראָנאָס האָט אריינגעוואָרפען אין ים, איז געוואָרען א פ ר א ד י ט ע,
די געטין פון ליבע, וועלכע שטייגט ארויס פון די שוימענדע וואסערן און
וועלט געפיהרט פון ע ר א ס (ליבע) און ה י מ ע ר א ס (שטארקע בענק־
שאפט). קראָנאָס האָט נעהייראָט מיט ר ה ע א. פון דיזער הייראט זיינען
ארויסגעקומען: ה ע ס ט י א, ה ע ר א, ד ע מ ע ט ע ר, פ א ס י ד א ן
און צ ע א ו ס. קראָנאָס האָט פערשלונגען זיינע קינדער. ווי עס ווייזט אוים
האָט דיזע זאָגע א שייכות מיט דעם מאלאָך־דינסט פון די פעניציער. נאָר צע־
אוס איז געבליבען. זיין רעטונג האָט ער צו פערדאנקען זיין מוטער רהעא, וועל־
כע האָט איהם מיט ליסט (כיטראָסט) געראטעט פון טויט. מען האָט איהם גע־
براכט אויף די אינזעל קרעטא, און דא איז ער אויסגעוואקסען און אין געווא־
רען א שטארקער מאן. דורך די ליסט פון גאָא איז איהם געלונגען צו צווינגען
זיין פאָטער קראָנאָס אויסצושפייען די קינדער, וואָס האָט איינגעשלונגען, און
מיט דיזע בעפרייטע שוועסטער און ברידער, וועלכע זיינען בעוואוסט אלס די
אלימפישע נעטער, האָט ער אָנגעפאנגען א שטרייט געגען קראָנאָס'ן און
נאכדעם געגען די טיטאָנען, וועלכע האָבען געמאכט אן אויפשטאנד נעגען
דער נייער נעטער־הערשאפט און האָבען געוואלט שטורמען דעם הימעל.
עס האָט זיך אָנגעהויבען א שרעקליכער קאמף. די טיטאָנען האָבען פערלא־
רען, זיינען געוואָרען בעזיגט, אין קייטען געשמידט און אין טאַרטאָרוס (אונ־

די מילדע לופט און דעם ערפרישענדען טוי. אויך דאָס לעבען פון מענשען איז אין זיין האַנט. געזעץ און רעכט שטאַמען פון איהם, און ווער עס פערבייגט דאָס געזעץ ווערט פון איהם שטאַרק בעשטראָפט. אונטער זיין שוץ שטעהען פאָלקס־פערזאַמלונגען, ווי אויך אַלע געזעלשאַפטליכע איינריכטונגען. ער גיט שטאַרק אַכטונג, דאָס ווען אַ מענש גיט אַ שבועה, זאָל ער זי ריכטיג מקים זיין, און ווער עס איז עובר די שבועה ווערט שטאַרק בעשטראָפט. ער שיצט יעדע פאַמיליע און אַלץ וואָס געהערט צו איהר, און דערפאַר איז אין מיטען פון יעדען הויף געשטאַנען אַן אַלטאַר (מזבח) געווייהעט צו צעאוס'ן און יעדער פאַמיליען־פאָטער האָט אַלס פאַמיליען־פריסטער געאָפּפערט קרבנות אויף דיזען אַלטאַר צו עהרע פון צעאוס'ן.

צעאוס'עס פרוי און שוועסטער איז געווען די געטין, וועלכע איז בעזונדערס פערעהרט געוואָרען אין אַרגאָס און אויף דער אינזעל סאַמאָס. זי האָט געהאָלפען דעם מאַן צעאוס צו רעגירען, זי האָט אויך רעגירט איבער די הימעלס־ערשיינונגען, איבער ווינט, שטורם, דונער און בליץ. אויך דאָס געזעלשאַפטליכע לעבען איז געשטאַנען אונטער איהר שוץ. זי האָט אַכטונג געגעבען, דאָס די הייליגקייט און טרייהייט פון דער הייראַט זאָל ניט צושטערט און פעראונרייניגט ווערען, און זי האָט בעשטראָפט יעדעס פערברעכען אין דיזער הייליגער איינריכטונג. דעריבער פלעגט זיך זעהר אָפט מאַכען קריג צווישען איהר און איהר מאַן צעאוס'ן, ווייל ער פלעגט זיך אָפטמאָל ערלויבען צו זינדיגען מיט אַן אַנדערער געטין. דיזע אָפטע קריג זיינען געווען אַ געגענשטאַנד פון הומאָר ביי די אַלטע גריכישע פּאָעטען און שרייבער, וועלכע פלעגען זיך זעהר אָפט לוסטיג מאַכען איבער דעם אַלטען פרויען־יעגער. דערמיט ווערט אויך ערקלערט, וואָרום הערא, וועלכע איז געווען אַ מוסטערהאַפטע עהרליכע פרוי, ווערט אימער פאָרגעשטעלט פון די גריכישע שרייבער אַלס אַן אייפערזיכטיגע און בייזע פרוי. וואָס אָנבעטרעפט די געשטאַלט פון הערא, ווערט זי אימער פאָרגעשטעלט אַלס אַ גרויסע שענהייט. איבערהויפּט איז בעריהמט געווען אין דיזער הינזיכט די קאָלאָסאַלע סטאַטוע, וואָס פּ אָ ל י ק ל ע ט האָט געמאַכט, וועלכע איז געשטאַנען אין הערא־טעמפּעל צווישען אַרגאָס און מיצענע. דאָס געזיכט איז זאַנפט און ערהאַבען, און דריקט אויס די זיטען־שטרענגקייט פון כאַראַקטער. דער בליהענדער קערפּער איז אין אַ לאַנגען איבערטוך געקליידט, נאָר דער האַלז און די אָרעמס זיינען אונבעדעקט. אין מיטען פון קערפּער איז איבער דעם אַן אַנדער קלייד אַריבערגעוואָרפען, וועלכעס איז בעוואוסט מיט דעם נאָמען הימאַטיאָן. הערא'ס קינדער זיינען דער קריגערישער אַ ר ע ס, דער קרומער ה ע פ אָ ס ט ו ס,

קאנט אלס ט י פ א ן, אום מיט דער הילף פון דיזען בעשעפענים צו בעקעמ-
פען צעאוס'ן. דאמאלס האט זיך אנגעפאנגען א נייער קאמף, אזוי דאס דער ים
האט אנגעהויבען צו זידען פון די פלאמען פייער, וואס דאס אונגעהייערע בע-
שעפענים האט פון זיין מויל ארויסגעלאזען, און דער גאנצער טארטארוס האט
געברענט. ענדליך אבער האט צעאוס בעזיגט, מיט זיינע בליצען האט ער
די קעפ פון דעם אונגעהייער פערברענט און דעם שרעקליך גרויסען קערפער
האט ער אריינגעוואלפען אין טארטארוס.

נאך דעם, ווי צעאוס האט געזיכערט זיין הערשאפט, האט ער בעשאפען
א היבשע צאהל פון געטליכע וועזענס, וועלכע זאלען איהם העלפען דורכפיה-
רען די נייע וועלט־אררנונג. זיין ווייב טהעמיס האט איהם געבאָרען די
ה א ר ע ן, ד. ה. די געטינס פון וועטער, און די מ א ר ע ן, די שיקזאלס־גע-
טינס. זיין אנדערע פרוי דע מ ע ט ע ר האט איהם געבאָרען די פ ע ר ס ע -
פ א נ ע, ל ע ט א האט איהם געבאָרען א פ א ל ל א און א ר ט ע מ י ס,
מ א י א האט איהם געבאָרען ה ע ר מ ע ס, זיין לעצטע פרוי ה ע ר א האט
איהם געבאָרען: ה ע ב ע, א ר ע ס און ה ע פ א ס ט ו ס, און פון זיין אוי-
גענעם קאפ איז ארויס די געטין פ א ל ל א ס א ט ה ע נ ע. דיזע אלע האבען
צוזאמענגעשטעלט די הערשענדע געטער־פאמיליעס פון צעאוס'ן און זיינען
געווען בעקאנט אונטער דעם נאמען „אלימפישע געטער", ווייל זיי זיינען צום
גרעסטען טייל געזעסען אויף דעם בארג אלימפוס נאר האדעם מיט פערסע-
פאנע האבען געהאט זייער אָרט אין דער אונטער־וועלט, און ווערען דעריבער
בעצייכענט מיט דעם נאמען „אונטערערדישע געטער". די הערשאפט פון
דער וועלט איז צוטיילט געוואָרען צווישען צעאוס'ן און זיינע ברידער, אזוי
דאס צעאוס האט ערהאלטען דעם הימעל, האדעם די אונטער־וועלט און פא-
סיידאן די ימים. איבער דער ערד האבען אלע דריי געהערשט, אבער צעאוס
איז דאָ געווען דער אויבערהערשער, צוליב זיין גבורה און זיין שכל. דעריבער
איז צעאוס אנערקענט געוואָרען אלס דער גאט איבער אלע געטער.

די אלימפישע געטער. ווי מיר האבען עס שוין פריהער בעמערקט,
איז צעאוס געווען ביי די גריכען דער העכסטער גאט, דער גאט איבער אלע
געטער (ביי די רוימער: י ו פ י ט ע ר). איידער מען האט איהם דאָרט בע-
טראכט אלס גאט פון דער גאנצער וועלט, האט ער זיך נאָר גערעכנט פיר
הערשער און פיהרער פון הימעל, פון די העכסטע שיכטען פון דער לופט. זיין
טראָן איז הויך אין דער לופט, ער בעשאפט טעג, יאהרען און תקופות הויך
די בעוועגונג, וואס ער מאכט אין דער לופט. פון זיין האנט קומען שטורם,
שנעע און האגעל. ער שיקט אויך אראָפ רעגען, וועלכער בעפרוכטעט די ערד,

קאָלישע אינסטרומענטען זיינען אויך איהרע ערפינדונגען. זי איז די בע־שיצערין פון שטעדט און בירגערליכע אייִנאָרדנונגען. זי גיט אַכטונג אויף די ערציהונג פון דער יוגענד, אויף די גערעכטיגקייט פון די ריכטער און אויף די רעגירונג און הערשאפט איבער מענשען אין אַלגעמיין. דעריבער איז אין פיעלע גריכישע שטעדט איהר בילד געווען געשעצט און געהייליגט. מעהר אָבער, ווי איבעראל, איז איהר בילד געווען געעהרט אין אטהען, דער שטאָדט, וועלכע טראָגט איהר נאָמען. דאָ, אין אטהען, פלעגט מען פייערן איהר יו־ עהרע א גרויסאַרטיגען יום־טוב.

אין דער ענטוויקלונג פון דער מענשליכער קולטור איז הערא פיעל אונטערשטיצט געוואָרען פון העפאַסטוס'ן. דיזער איז געווען דער ערפינדער פון דער קונסט צו בעַרבייטען מעטאַלען, און איז זעלבסט געווען א מיים־טער א שמיד. זיינע וווערקשטאַטען זיינען געווען דער בארג אָטנא און אַנ־דערע פערשיידענע בערג. זיינע ארבייטער זיינען געווען די ריזיגע ציקלאָ־פען, וועלכע האָבען געמאַכט די בליצען. וואָס אַנבעטרעפט דעם כאַראַק־טער פון העפאַסטוס'ן, איז ער געווען גוטמוטיג, הגם דיזער געטליכער שמיד האָט אָפט געברויכט זיין קונסט מיט ליסטיגקייט (כיטראַסט) אום מענשען צו בעשטראָפען. זיין קערפער איז העסליך, ווי געווהנליך ביי שמידען, זיינע פים זיינען שוואַך און הינקען, אזוי דאָס ער מוז שטענדיג האָבען א שטיצע. דיזען גאָט פלעגט מען עהרען איבערהויפט אין לעמנאָס און אין אטהען. אין דיזער לעצטער שטאָדט איז זיין פערעהרונג געווען פערבונדען מיט דער פערעהרונג פון דער געטין אטהענע און דעם גאָט פראָמעטהעאוס, וועלכער האָט גערויבט דאָס פייער פון די געטער אין הימעל און האָט עס איבערגעגע־בען צו די מענשען און האָט זיי געצייגט, ווי מען זאָל געברויך מאַכען דערפון. אין דעם פעסט פון דיזען גאָט פלעגט מען ארומלויפען מיט ברענענדע פאקלען צום אַנדענקען פון דעם פייער, וואָס ער האָט גערויבט פון הימעל פיר די מענשהייט.

אפאָלאָ, דער זוהן פון צעאוס און פון לעטאָ, האָט געהערט הויפט־זעכליך צום דאָרישען שטאַם. האָמער ערצעהלט ווי לעטאָ, וועו זי האָט גע־דאַרפט געבערען אפאָלאָ'ן, האָט געוואַנדערט איבער פיעלע לענדער און האָט ניט געקענט געפינען איין ארט, וואו זי זאָל איהם קענען געבערען, ווייל זיי האָבען זיך אלע געשראָקען פאַר דעם מעכטיגען, וואָס האָט געדאַרפט גע־בערען וווערען. ענדליך איז לעטאָ געקומען נאָך דער אינזעל דעלאָס, וואו די אייִנוואוינער האָבען איהר ערלויבט איהר זוהן צו געבערען, מיט דער בע־דינגונג, דאָס ער זאָל קיינמאָל די אינזעל ניט פערלאָזען. וועו לעטאָ האָט

און די צוויי טעכטער: ה ע ב ע, וועלכע האָט געדינט אויף'ן אָלימפּוס צו דערלאַנגען נעטרענק צו די געטער, און ע י ל ע י ט ה י א, וואָס איהר פֿליכט איז געווען צו בעשיצען פרויען אין דער צייט, וועז זיי געהען צו קינד.

איינע פון די העכסטע גאָטהייטען אויף'ן אָלימפּוס, וועלכע איז אויך גע-וועז די שוץ-געטין פון אטהען, איז געווען פ א ל ל א ס א ט ה ע נ ע (ביי די רוימער: מ י נ ע ר ו ו א), וועלכע איז אַרויסגעקומען פון-דעם קאָפּ פון צע-אום'ן, ווי מיר האָבען שוין פריהער ערצעהלט. די זאָגע ערצעהלט, דאָס צעאום האָט פריהער גהיראָט מ ע ט י ס (די געטין פון קלוגהייט), וועלכע האָט איהם געדאָרפט געבערען צוויי זהר קלוגע קינדער, נעמליך א טאָכטער אטהענע, און א זוהן, וועלכער זאָל איהם פון טראָן שטיר-צען און אַלייז ווערען הערשער איבער דער וועלט. אום צו רעטען זיך פון דיזען אונגליק האָט צעאום איינגעשלונגען זיין ווייב איי-דער אטהענע איז געבאָרען געוואָרען, און נאכהער האָט ער זיי אַרויסגעבראכט אויף דער וועלט דורך זיין קאָפּ. וועז עס איז גע-קומען די שטונדע פון געבערען אטהענע'ן, האָט צעאום געשיקט העפאַסטוס'ן, דעם גאָט פון די שמידען, יענער האָט איהם מיט א האק דעם קאָפּ צושפאַלטען און אטהענע איז אַרויסגעשפרונגען פאַלשטענדיג בעוואָפענט. ברויזענד האָט זי א שלייד ער געטאָן איהר שפיז, דאָם די ערד און דער ים האָבען אויפ-געציטערט, און צעאום האָט פון גרוים שמחה איבער זיין שטאַרקע און קלוגע טאָכטער אַראָפּגעשיקט אויף דער ערד א שטאַרקען שנעע-שטורם.

אטהענע.

אין אָנפאָנג איז אטהענע געווען גערעבענט אלס די געטין פון דעם רייז-נעם בלויען קלאָרען הימעל. נאָך דעם איז זי אָנגערקענט געוואָרען אלס גע-טין פון קריג און פון דעם גייסטיגען און בירגערליכען לעבען פון מענשען. זי פערשאפט און געווינט דעם זיג ניט דורך ווילדען טומעל, נאָר דורך קלוג-הייט און פאָרזיכטיגקייט. זי איז די ערפינדערין פון אלע קונסטען — זי האָט ערפונדען דעם אקער-אייזען; וועבערייי, שפינערייי, מעדיצין, מוזי-

איהם פון העליאָס, דעם גאָט פון דער זון. אפּאָללאָ בעשטראָפט יעדעם אונ־
רעכט און פיר יעדע עברה. ער האָט בעשטראָפט טיטיוס'ן דערפאַר, וואָס
ער האָט די געטין לעטאָ פרעך בעהאַנדעלט. ער האָט אַראָפּגעשיקט די פּעסט
אין גריכישען לאַגער ביי טראָיאַ דערפאַר, וואָס אַגאַמעמנאָן האָט בעליידיגט
א פּריסטער פון זיין (אפּאָללאָ'ס) טעמפּעל. אָבער צו די גערעכטע און עהר־

אַרטעמיס.

לִיכע איז ער גוט און העלפּט אָפט מענשען אין זייער נויט. ער שיקט רפואות
צו קראַנקע, ער רעכענט זיך דער פּאָטער פון א ס ק ל ע פּ י ו ס (דעם גאָט
פון מעדיצין). ער איז דער שיצער פון גאַסען און היט די אַריינגאַנגען אין די
הויזער, עס זאָל קיין שלעכטס אַהין ניט אַריינקומען. מען פלעגט זיין בילד
דערביי אַוועקשטעלען אין די טירען און הויפען. די פרוכטען פון די פעלדער

געבאָרען אַפּאָללאָ'ן, איז די ערד פול געוואָרען מיט שיין און גאָלדענעם גלאַנץ, אַלע געטינס האָבען זיך געפרייט מיט דעם גליק פון דער מוטער. די געטין טהעטיס האָט איהם געגעבען פון דעם נעקטאַר (געטער־טראַנק) און אַמבראָזיאַ (געטער־שפּייז). דיזעס האָט איהם געגעבען קראַפט, מוט און שענקייט, און ער איז באַלד אַרויס אויף דער וועלט צו גרינדען טעמפּלען און הייליג-

אַפּאָללאָ.

טימער, וואו מען זאָל פעהעהרען זיין נאָמען. פון די אַלע טעמפּלען איז דער טעמפּעל אויף דער אינזעל דעלאָס איהם געווען דער ליבסטער. אין די אַלטע צייטען איז אַפּאָללאָ געווען גערעכענט אַלס דער גאָט פון דער זון, האָמער אָבער רעכענט איהם נאָר אַלס גאָט פון ליכט, און אונטערשיידט

שיינליך זיינען זיי געווען גרינדער אָדער גרינדערינס פון געוויסע משפחות, און די אור־עלטערן פון די ערסטע בעוואוינער פון דיזער אָדער יענער געגענד אָדער שטאָדט. מיט דער צייט זיינען דיזע פערזאָנען פערהייליגט און פער-געטערט געוואָרען. געוועהנליך ווערט אָנגענומען, דאָס די גריכישע געטער זיינען נאַטור־קרעפטען פאָרגעשטעלט אַלס פערזאָנען.

אין אייניגע ערטער אין גריכענלאַנד פלעגט מען צו אַרטעמיס'ן בריינ-גען מענשען־קרבנות, ווי צ. ב. אין ספאַרטאַ. דיזען מנהג האָט דער ספאַר-טאַנישער געזעץ־געבער ליקורגוס אָפּגעשאַפט, און אָנשטאָט מענשען־קרבנות האָט ער אַיינגעפיהרט מען זאָל יונגע אינגלאַך שמייסען אויף איהר אַלטאַר ביז בלוט האָט זיך בעוויזען. צו דיזער געטין האָט מען געהייליגט איפיגעניע'ן, וועלכע איז געווען אָנגעשטעלט אַלס פריסטערין אין איהר טעמפּעל, ווי מיר האָבען עס פריהער ערצעהלט. אין אַנדערע ערטער האָט מען איהר געדינט מיט שרעקליכער אויסגעלאַסענהייט, ווי אין אַזיען צו דער אַסטאַרטע.

פאָסיידאָן.

אַ זעהר אַלטע גאָטהייט אין גרי-כענלאַנד איז געווען פאָסיידאָן (די רוי-מער האָבען איהם גערופען נ ע פּ - ט ו ן). שוין די אור־אַיינוואוינער פון גריכענלאַנד, די פּעלאַזגער, האָבען גע-דינט צו דיזען גאָט, איבערהויפּט איז ער געווען פערעהרט אין פּעלאָפּעננע-זוס. ער האָט זיך גערעכענט אַלס דער מעכטיגער הערשער איבער'ן ים. ער ווערט פאָרגעשטעלט האַלטענדיג אין די הענט אַ דריי־צאָהן (אַ געוועהר מיט דריי שפּיצען), מיט וועלכען ער רעגט אויף דעם ים צום שטורם, דאָס די ערד זאָל ציטערן, און נאָכהער בערוהיגט ער איהם צוריק. זיין וואוינונג איז אין אַ פּאַלאַץ אין טיפען ים, אַ פּאַלאַץ, וואָס שימערט ווי גאָלד. דאָ שטעהען אויך זיינע פערד מיט די גאָלדענע גריוועס און זיין וואָגען, אין וועלכען ער פאָהרט איבער'ן ים. מעהר פון אַלע אַנדערע חיות ליבט ער דעם פערד, פון וועלכען ער רעכענט זיך אַלס שעפער. די ווייב פּאָסיידאָן'ס איז די נימפע אַ מ פ י ט ר י ט ע. ער האָט געהאַט זעהר פיעל קינדער און פיעלע שטעדט רעכנען זיך אַלס אָפּשטאַמענ-דע פון דעם אָדער יענעם פון זיינע זיהן, וועלכע זיינען אַנערקענט געווען אַלס די גרינדער פון דער אָדער פון יענער שטאָדט.

און די חיות פון די וועלדער זיינען אויך געשטאַנען אונטער זיין שוץ. אַפּאָללאָ איז אויך געשטאַנען אָן דער שפּיץ פון די 9 מוזעס: קליאָ (די געטין פון געשיכטע), ק אַ ל י אָ פּ ע (די געטין פון העלדען־געשיכטען), מ ע ל פּ אָ-מ ע נ ע (די געטין פון טראַגעדיע), ט ה אַ ל י אַ (די געטין פון קאָמעדיע), ע ר אַ ט אָ, ע א ו ט ע ר פּ ע, ט ע ר פּ ס י כ אָ ר ע, פּ אָ ל י ה י מ נ י אַ (די געטינס פון געזאַנג, מוזיק, טאַנץ), א ו ר אַ נ י אַ (אַסטראָנאָמיע), און דעריבער ווערט אַפּאָללאָ בעצייכענט מיט דעם נאָמען מ ו ז אַ ג ע ט ע ס (פיהרער פון די מוזעס). זיין קולט (רעליגיאָנס־דינסט) איז פערשפּרייט איבער גאַנץ גריכענלאַנד, און בעזונדערס אין דעלפי און אין דעלאָס. דער דאָרישער שטאַם האָט זיך אָנגעשלאָסען הויפּטזעכליך אָן דעלפי, דער יאָנישער שטאַם דאַגעגען האָט אַלע פינף יאָהר געפייערט גלענצענדע פעסטען און שפּילען אויף דער אינזעל דעלאָס. דיזע אינזעל האָבען די יאָניער בעטראַכט אַלס מי-טעלפּונקט פון דעם אַפּאָללאָ־דינסט. אַפּאָללאָ איז געווען פאָרגעשטעלט אַלס אַ זעהר שענער יונגער מאַן. זיינע געזיכטס־ציגען זיינען שטאָלץ און ערהאַ-בען, זיינע האָאָר לאַנג. דער לייב איז נאַקעט, אָבער אַלס מוזאַגעטעס (פיה-רער פון די מוזעס) ווערט ער אויך פאָרגעשטעלט אין אַ לאַנגען יאָנישען קלייד, אַזוי דאָס מען קען איהם ביים ערסטען בליק האַלטען פיר אַ יונגפרוי. ער טראָגט געוועהנליך אַ שיס־בויגען און פיילען. אַלס פיהרער פון די מוזעס טראָגט ער אויך אַ לירע אין די הענט.

אַפּאָללאָ'ס שוועסטער איז די יונגפרוי אַ ר ט ע מ י ס. זי איז אין איהר אויסזעהן און כאַראַקטער זעהר עהנליך צו איהר ברודער. די רוימער קענען זי אונטער דעם נאָמען ד י אַ נ אַ. זי איז אויך אַ ליכט־גאָטהייט, זי בעשיצט אַלע לעבעדיגע בעשעפעניסען: פיש, ווילדע חיות, הויז־טיערען, קינדער א. אַז. יו. זי בעשיצט אויך קעניגרייכען און שטעדט. זי האָט איין אייגענשאַפט, וועלכע איז ביי איהר ברודער כמעט גאָר ניטאָ: די ליבע צו יאַגד. מיט פייל און בויגען לויפט זי דורך די וועלדער און יאָגט זיך נאָך חיות, וועלכע זי בעשיצט מיט אַזוי פיעל זאָרג. שענע נימפען בעגלייטען זי אויף דער יאַגד, אָבער זי שטראַהלט איבער זיי אַלע מיט איהר שלאַנקען, הויכען וואוקס און איהרע זעהר שענע געזיכטס־ציגען. אָפטער פון אַלע בעזוכט זי די וועלדער פון אַרקאַדיען און די רייך בעוואוינטע טאָלען דאָרט. אין אַרקאַדיען ווערט זי מעהר פערעהרט, ווי אין אַלע אַנדערע ערטער. די אַיינוואוינער פון יענער געגענד האָבען זי געהאַלטען פיר זייער שטאַם־מוטער.

דיזער לעצטער פאַקט גיט אונז פיעללייכט אַ וואונק, ווי מען דאַרף פערשטעהן די ענטשטעהונג פון די גריכישע געטער און געטינס. וואַהר-

דרעהען פון די פיילען פון דיזען שטאָלצען אינגעל. ער שיקט זיינע פיילען אפילו אין דאָס האַרץ פון זיין מוטער אַפראָדיטע און פון דעם וועלט־הערשער צעאוס. זיין געליבטע איז פ ס י כ ע (די זעעלע), וועלכע ווערט פאַרגעשטעלט אלס א צארטע יונגפרוי מיט פליגלען פון א שמעטערלינג. די שטענדיגע בעגלייטערינס פון אפראָדיטע'ן האָבען זיך גערעכענט די כ א ר י ט ע ס (ג ר א צ י ע ס), די געטינס פון ליבליכקייט און רייז, און די ה א ר ע ס, די געטינס פון וועטער און צייט.

די לעצטע פון די הימלישע גאָטהייטען איז העסטיא (ו ע ס ט א). זי איז די געטין פון קוך־פייער און פאַמיליען־לעבען. זי איז די פאָרשטעהערין פון געזעלשאפטליכע פעראייניגונגען און פון שטאָטען, און דעריבער איז דאָס פריטאַנעאום, דאָס רעגירונגס־געביידע, בע־

טראכט געווארען אלס איהר טעמפעל און מען פלעגט איהר דאָט בריינגען קרבנות. יעדער פרעמדער, יעדער ענטלאָפענער און פערפאָלגטער האָט אין איהר טעמפעל געפונען שוץ און זיכערהייט.

די געטער פון דער אונטער־וועלט. די געטער דעמעטער און הערמעס דינען אלס איבערגאַנג פון די הימלישע גאָטהייטען צו די אונטערערדישע. דעמעטער (צ ע ר ע ס), די טאָכטער פון קראָנאָס און פון רהעא, א שוועסטער פון צעאוס'ן, איז די ערד־מוטער און געטין פון נאַטירליכען לעבען אויף דער ערד, איבערהויפט פון פלאַנצען־לעבען. זי האָט דעם מענשען די תבואה געגעבען, זי האָט דעם אקערבוי אייננעפיהרט, זי האָט צוגעוויזען דעם מענשען צו פערשאפען זיך א פעסטען, שטענדיגען

עראָס און פסיכע.

ארט צום וואוינען. זי האָט געגרינדעט אלע געזעלשאפטליכע און בירגער־ליכע אַרדנונגען. זי איז פערהערט געווארען מיט א בעזונדערער פרומקייט. מען האָט געפייערט צו איהר עהרע פיעלע זאַאט־פעסטען און שניט־פעסטען. איבערהויפט איז איהר קולט (דינסט) געווען פערברייטערט אין אטטיקא, טהעסמאָליען און סיציליען. איהר טאָכטער איז געווען פ ע ר ס ע פ ה ע נ ע (פראָסערפינא), אדער ק א ר ע (יונגפרוי). איהר מוטער, רעמעטער, האָט זי געליבט מיט דעם גאַנצען פייער פון א מעכטיגען, ריינעם מוטער־האַרץ. די זאַגע ערצעהלט, דאָס צעאוס, דער פאָטער פון פערסעפאָנע, האָט די פערשפראָכען אלס ווייב צו האַדעס'ן, דעם גאָט פון דער אונטער־וועלט,

דער גאָט פון קריג איז א ר ע ס (ביי די רוימער: מ א ר ס). דיזער גאָט איז איבערהויפּט געעהרט געווען אין טהעבען, אַטהען און ספּאַרטאַ. אַרעס איז אויך געווען אַ גאָט פון בלוט־ראַכע, און דעריבער פלעגען פאָר־קומען די געריכטס־זיצונגען איבער בלוט־שולד אויף דעם אַרעאָפּאַג (אַרעס־בערגעל) אין אַטהען; דיזער בערגעל איז געווען געהייליגט צו אַרעס'ן, און דאָרט האָט זיך געפונען אַ טעמפּעל פיר איהם. אַרעס איז געווען פערליבט אין אַפראָדיטע'ן, די געטין פון ליבע און שענהייט. דיזע געטין האָט זיך ביי די רעמער גערופען ו ו ע נ ו ס. די זאַגע ערצעהלט, דאָס זי איז גע־באָרען געוואָרען פון ים און דעריבער האָט זי אויך געטראָגען דעם נאָמען „אַפראָגענעיאַ" (שוים־געבאָרענע). אַפראָדיטע איז געווען פערליבט אין אַדאָ־ניס, אָבער אַ ווילדער שוויין האָט איהם גע'הרג'עט. אַלס אַפראָדיטע האָט זיך דער־וואוסט דערפון, האָט זי אויפגעזוכט זיין טויטען קער־פּער און האָט זיך איבערגע־געבען צו אַן אונענדליכען טרויער. ווען צעאוס האָט ערפאַהרען פון דעם גרויסען טרויער פון זיין טאָכטער אַפ־ראָדיטע, האָט ער אַיינגעאָר־דענט, דאָס אַדאָניס זאָל בלייבען אין דער אונטער־וועלט נאָר איין האַלבען יאָהר און דעם אַנדערען

אַפראָדיטע אַלס מעער־געטין.

האַלבען יאָהר זאָל ער זיך פרייען מיט אַפראָדיטע'ן און זי מיט איהם. דערפון נעהמט זיך דאָס, וואָס אין אַ גרויסען טייל פון מעבר־אַזיען און נאָכהער אויך אין גריכענלאַנד און אין רוים האָט מען געפייערט אין אָנפאַנג פריהלינג דעם אַדאָניס־פעסט. דעם ערסטען טאָג פון דיזען יום טוב פלעגען די פרויען בעקלאָגען דעם טויט פון אַדאָניס'ן און דעם צווייטען טאָג פלעגט ווערען ששון ושמחה פון זיין וויעדער לעבעדיג ווערען. דער זוהן פון אַפ־ראָדיטע'ן איז ע ר אָ ס (אַ מ אָ ר, ק ו פּ י ד אָ), דער גאָט פון ליבע. ער פליהט איבעראַל אויף זיינע גאָלדענע פליגלען און שיסט אַריין אין אַלע הערצער די פיילען פון ליבע. קיין גאָט און קיין מענש קען זיך ניט אויס־

די פרוי פון האדעס'ן און איז פערבליבען א האלב יאהר ביי איהם אין דער אונטער־וועלט, אבער דאס אנדערע האלב־יאהר האט זי געקענט פערברייגנען אויף דער ערד. דיזע זאגע שטעלט פאר אין א פאעטישען בילד דעם וועקסל פון בליהען און אפשטארבען אין דער פלאנצען־וועלט אין ווינטער און זומער.

הערמעס (ביי די רוימער: מערקור) איז געווען דער זוהן פון צעאוס'ן און פון דער נימפע מאיא (מוטער). ער האט אין דער גאנצער נאטור און אויך אין מענשען־לעבען אנרדנונג געשאפען. אבער אלס צעאוס איז געווארען דער הויפט־גאט און אלע אנדערע געטער זיינען געווארען אונטערטעניג צו איהם, איז הערמעס געווארען זיין דינער. ער האט פערלאנגט זיין זעלבשטענדיגקייט און האט געמוזט טאן נאר דאס, וואס צעאוס האט איהם געהייסען און אויפגענעבען. ער וועלט פארגעשטעלט, ווי ער טראגט א שטעקען פון הייליגען האלץ בעדעקט מיט וואל, אויף'ן קאפ טראגט ער א פלאכען הוט מיט ברייטע ראנדען, אויף'ן הוט און אויף די פים האט ער קלייגע פליגלען. ער איז געווען דער העראלד (שליח) פון די געטער. ער האט זיך גערעכענט פיר זעהר א קלוגען און שלויען. ער איז געווען דער בעשיצער פון סוחרים און גנבים. ער רעכענט זיך אויך אלס דער ערפינדער פון בוכשטאבען און שפראכען. ער האט בעשיצט אקערבוי און פיה־צוכט, דערביבער וועלט ער אויך אלס דער גאט פון פאסטוכער פערעהרט. צו זיינע פליכטען האט אויך געהערט צו פיהרען די נשמות פון די פערשטארבענע צו גאט האדעס אין די אונטער־וועלט.

הערמעס.

דער הערשער פון דער אונטער־וועלט, ווי מיר האבען שוין אייניגע מאל געזאגט, איז געווען האדעס (פלוטא). די אונטער־וועלט איז אפגעטיילט פון דער אויבער־וועלט מיט פערשיידענע טייכען ווי: סטיקס, אכעראן, קאקיטוס, לעטהע, א. אנד. האדעס איז געווען דער זוהן פון קראנאס און רהעא. ער איז שרעקליך פערהאסט צוויישען אלע געטער, ווייל ער רייסט ארויס די מענשען פון דער ליכטיגער וועלט און האלט זיי אין דער אונטער־וועלט, וואו עס הערשט אייביגע נאכט. איידער די מענשען קומען אין די אונטער־וועלט מוזען זיי פריהער אריבערפאהרען דעם טייך פון דער אונטער־וועלט, וואס טייל

אָהן זעם וויסען פון איהר מוטער, דעמעטער. ביי אַ גינסטיגער געלעגענהייט האָט האדעס די שענע יונגפרוי אַוועקגעראוּבט און האָט זי אַוועקגעפיהרט אין די אונטער־וועלט. אין גרויס טרויער האָט איהר מוטער דעמעטער זי נייַן טעג געזוכט, זי האָט די גאַנצע צייט ניט געגעסען און ניט געטרונקען. אָבער איהר זוכען איז געווען אומזיסט, ענדליך האָט איהר העליאָס, דער גאָט פון דער זון, ענטדעקט דעם רויב פון איהר קינד. פון גרויס צאָרן

דעמעטער.

האָט זי אָנגעשיקט אַ הונגער, פון וועלכען די מענשהייט איז געווען אין געפאַהר אונטערצוגעהן און די געטער צו פערליערן זייערע קרבנות. צעאוס האָט געמוזט צוזאָגען, דאָס ער וועט פערסעפאָנע'ן אַרויסנעהמען פון דער אונטער־וועלט, אויב זי האָט דאָרט גאָר ניט פערזוכט צו עסען. זי האָט אָבער דאָרט פערזוכט אַ גראַנאַט־עפעל און האָט דעריבער געמוזט בלייבען

גען דעם נאָמען: די באקבאנטינעס, אדער מאָנאדעס. מיט בעגייסטערטען מוט האָט ער דורכגעריזט פיעלע לענדער אום זיין דינסט און זיינע גאבען די מענשען צו איבערגעבען. איבעראל האָט ער געלערנט די מענשהייט צו מאכען ווייַן, ארויסבריינגען פרוכט און בויען שטעדט. ער האָט בעזוכט דרום־איטאליען, די אינזלען פון אָגאָאישען ים, לעסבאָס, נאקסאָס, וואו ער האָט געהייראט אריאדנע'ן, א שענע געטין מיט וואונדער־בארע לאָקען, נאכדעם האָט ער בעזוכט טהראציען, טהעבען, אָרכאָמענאָס, אטטיקא, און האָט נאך אויך בעזוכט אינדיען. אויך זיינע רייזעס האָבען איהם בעגליִיט די באקכאנטינעס מיט זייערע ברידער די סאטירען (וואלד־גייסטער), וועלכע זיינען געווען זעהר שלוי, בייז, גראָב און תאוה'דיג. די נעשטאלט פון דיזע גייסטער איז געווען עהנליך צו א באָק און זיי האָבען איבעראל ארויסגעוויזען זייערע טיערישע לייַדענשאפטען. מעהר פון אלע־מען האָט דיאָניסאָס ליב געהאט דעם סאטיר סילענאָס, וועלכער איז געווען זיין לעהרער אויך דעם בארג ניזא. סילענאָס איז שטענדיג שכור, אזוי דאָס מען מוז איהם אימער פיהרען.

ביי אזא פאָרשטעלונג פון דיאָניסאָס איז קיין וואונדער ניט, דאָס דער דינסט צו איהם איז געווען פערבונדען מיט לאָרם, שכרות און וויל־דע טענץ. אין אטטיקא פלעגט מען פייערן די פעסטען פון דיאָניסאָס מיט אלערליי לוסטיגקייטען, טענץ און מאסקאראדען. אין פערשיידענע ער־טער זיינען געווען איינגעפיהרט וויינטער־פעסטען, פריהלינגס־פעסטען, אי־בעראל מיט דעם זעלביגען לוסטיגען הולטייסקען כאראקטער. פון דיזע יום־טוב'דיגע שטיפערייען און פערשטעלענסען איז שפעטער ענטשטאנען דאָס דראמא, די טראגעדיע און די קאָמעדיע.

צו די דיאָניסישע גייסטער געהערען די צענטאָורען. לויט דער זאגע האָבען זיך דיזע גיפונען אין די בערג־וועלדער און זיינען געווען וויל־דע ברואים מיט קודלעוואטע האָאר. אָבער זייט זיי זיינען צוגעשטאנען צו דיאָניסאָס'ן איז זייער וויל־דקייט געבראָכען געוואָרען. שטיל און רוהיג און מיט חשק ציהען זיי דעם וואָגען פון זייער גאָט דיאָניסאָס. די צען־טאָוורען וועלען פאָרגעשטעלט אין בילדער אלס האלב־מענש און האלב־פערד. דאָס נעבענשטעהענדע בילד שטעלט פאָר א צענטאָוור געטריבען פון א מאָנאדע. די הענט זיינע זיינען געבונדען, און די מאָנאדע האלט איהם ביי די האָאר און מיט די פיס שטויסט זי איהם אין די זייטען און טרייבט איהם צו א וויל־דער יאגד. דער בעריהטעסטער פון אלע צענטאָוורען איז געווען כיראָן, וועלכער איז געוואָרען א גרויסער גלעהרטער, אי־

זי אפֿ פון דער אויבער־וועלט. דער שיפער כאראן זעצט אריין די נשמות פון די פערשטארבענע אין א שיפל און פיהרט זיי אריבער אין די אונטער־וועלט. אבער ניט אלעמען פיהרט ער אריבער. די, וואס זיינען ניט געקומען צו קבורה, בלייבען אויף אימער ביים ברעג פון דעם אונטערערדישען טייך און בלאנדזען דארט אייביג ארום. די נשמות, וואס ווערען אריבערגעפיהרט איבער דעם אונטערערדישען טייך, ווערען נאכדעם צושיקט אין פערשיידענע ערטער, נעמליך די עהרליכע און פרומע געהען אריין אין ע ל י ס י א ו ם (א מין גן ערן) אוז די פערברעכער ווערען אריינגעווארפען אין ט א ר ט א - ר ו ס (א מין גיהנום).

האדעם איז געווען זעהר וועניג געעהרט פון די גריבען צוליב זיין שרעק-ליכער ארבייט. זיי האבען זיך אלע מיה געגעבען צו געפינען אין איהם אויך עטוואס גוטעם און ניצליכעם פיר די מענשהייט. און זיי האבען געפונען, דאס ער מיט זיין ווייב דעמעטער שיקען ארוים פון אונטער דער ווערט די פלא-נעטען, ווי אויך די ניצליכע און רייכע מעטאלען, ווערט ברריינגען דעם מענשען גליק און זעגען. ער איז דעריבער אויך געווען בעוואוסט אונטער דעם נאמען פ ל ו ט א, ד. ה. דער רייכער אדער דער רייכטום־גיבער. די רוימער האבען איהם גערופען פלוטא אדער ד י ס, וועלכעם איז די לא-טיינישע איבערזעצונג פון פלוטא.

דער אינגסטער צווישען די אלימפישע געטער איז ד י א נ י ס א ס (באקכוס), דער זוהן פון צעאוס'ן און פון סעמעלע'ן פון טהעבען. איידער דיאניסאס איז געבארען געווארען האט זיך צעאוס געצייגט צו סעמעלע'ן אין זיין פולען הימלישען גלאנץ, אין זיין נאנצער הערליכקייט. פון זיינע בליצען אבער האט זיך דאס הויז פון סעמעלע'ן אנגעצונדען און פון שרעק פון דעם פייער האט זי מפיל געווען, האט געבארען איין אונצייטיגעם קינד און איז געשטארבען. צעאוס האט ארויסגעצאפט דאס קינד פון די פלאמען און האט עס צונעניהט צו זיין אייגענעם קערפער ביז זיינע היפטען עס זאל נעבען איהם צייטיג ווערען און דערנאך ארוים אויף דער ווערט. מיט ליבע און זארג האבען די נימפעס פון נ י ז א, א בארג אין באאטיען, דאס קינד ערצויגען און האבען עס געהאלטען אין א קיהלער שמעקענדער העהל, און דאס געטער־קינד איז געוואקסען דארט שען און שטארק. נאך דעם, אז דאס קינד איז אויסגעוואקסען, פלעגט עס אומלויפען מיט די נימפעס צווישען די בערג אין ווילדער לוסט, און צוליב דעם האט ער געקראגען דעם נאמען באקכוס אדער בראמיאס (ד. ה. דער לארם־מאכער) און די נימפעס, וואס זיי-נען מיט איהם צוזאמען געלאפען, געשטיפט און געשפרונגען, האבען געקרי-

די אֶ אָ ל י ע ר. דיזע האָבען אויסגעוואַנדערט אין דאָס לאַנד פון די קאַדמעער און מיניער און האָבען זיך דאָרט בעזעצט. דיזעס לאַנד האָט דאַן ערהאַלטען דעם נאָמען באֶאָטיען. אַן אַנדער שטאַם, די ד אָ ר י ע ר, האָט אויסגעוואַנדערט פון דאָרט און האָט זיך בעזעצט ביי דעם באַרג אָעטאַ, און דעריבער האָט דיזעס לאַנד בעקומען דעם נאָמען ד אָ ר י ס. אָבער די טהעס-סאַליער און באֶאָטיער האָבען די דאָריער פון זייער נייעם אָרט אַרויסגע-שטופּט, זיי האָבען געמוזט וואַנדערן ווייטער צו דרום צו און נאָך לאַנגע מלחמות האָבען זיי אַיינגענומען די פּעלאָפּאָננעזישע האַלב־אינזעל.

די אַיינוואוינער פון פּעלאָפּעננעזוס, די אַכאֶער, וועלכע זיינען פער-טריבען געוואָרען פון אַלע טיילען פון לאַנד אויסער פון אַרקאַדיען, האָ-

צענטאַוור מיט מאֶנאַדע.

בען אַרויסגעטריבען די י אָ נ י ש ע בעפעלקערונג פון די נאָרדליכע ברע-גען און האָבען זיך דאָרט בעזעצט, און דעריבער האָט דיזער טייל פון לאַנד געקריגען דעם נאָמען אַ כ אַ י אַ. דערווייל האָבען די דאָריער געמאַכט אַ בעבאַל אין אַטטיקאַ (1068 פ. קר.), און האָבען זיך שוין גענומען אַטהען אַיינצונעהמען. פון דיזען אונגליק האָט דיזע שטאָדט דער קעניג קאָרדוס אַרויסגעהאָלפען. אַן אָראַקעל אין דעלפי האָט פאָרויסגעזאָגט, דאָס אין די-זער מלחמה וועלען די יעניגע זיגען, וועמעס קעניג עס וועט פאַלען אין שטרייט. ווען די דאָריער האָבען זיך דערפון דערוואוסט האָבען זיי שטרענג

בערהויפט אין מעדיצין. די זאגע ערצעהלט, דאָס דיזער צענטאַוור איז געווען דער לעהרער פון אַלע גרויסע און בעריהמטע גריכישע העלדען, ווי אַכיללעס, פּעלעאוס, יאַזאָן, מאַכאַאָן א. אַנד., וועלכע ער האָט געלערנט מע-דיצין, מוזיק, גימנאַסטיק און פאָראויסזאָגען די צוקונפט.

ג. דאָרישע וואַנדערונג און גרינדונג פון גריכישע קאָלאָניעס.

באַלד נאָך דעם טראָיאַנישען קריג זיינען אין גריכענלאַנד פאָרגעקומען גרויסע ענדערונגען. עס האָבען זיך נעמליך אָנגעפאַנגען קריגס־צוגען פון איינצעלנע פעלקערשאַפטען, וועלכע ווערען בעצייכענט מיט דעם נאָמען „די דאָרישע וואַנדערונג". וואָס די אורזאַך פון יענע וואַנדערונגען איז גע-ווען, קען מען יעצט מיט זיכערהייט ניט זאָגען. די היינטיגע היסטאָריקער גלויבען, אַז דאָס זיינען פּשוט געווען רויבער־צוגען. די גבורות פון די גרי-כישע העלדען האָבען דעם גריכישען פאָלק געבראַכט פיעל רייכטום. דיזער רייכטום האָט אויפגערייצט דעם חשק פון נידריגער שטעהענדע פעלקער. שאַפטען זיך אויך רייכטימער צו ערווערבען, ניט דורך אינדוסטריע און אַר-בייט, נאָר דורך רויבעריי. דעם בעפאַלענעם האָט מען ניט נאָר בערויבט פון זיין פערמעגען, נאָר אויך פון זיין פרייהייט; מען האָט איהם פערוואַנ-דעלט אין אַ שקלאַף, ער האָט געמוזט אַרבייטען פיר זיין בעזיגער, וועלכער איז שטאַרקער געווען פון איהם. מיט דיזען אופן האָט זיך ענטוויקעלט דער גייסט און שטרעבען נאָך מלחמות, דורך וועלכע די זיגער האָבען איינגענו-מען גאַנצע לענדער, האָבען פערוואַנדעלט גאַנצע פעלקער אין שקלאַפען, וועל-כע האָבען שווער געאַרבייט פיר די בעזיגער און האָבען זיי רייך געמאַכט. עס קען אָבער אויך זיין, דאָס די אורזאַך פון דער וואַנדערונג איז איינפאַך געווען וואָס עס איז די מענשען פון יענע געגענדען ענג געוואָרען אין זייערע ערטער און זיי זיינען געווען געצוואונגען צו זוכען אַנדערע ערטער, וועניגער בעזעצטע, ווי עס איז געווען מיט דער פעלקער־וואַנדערונג אין 4טען יאָהר-הונדערט נ. קר.

צוערסט (1123 פ. קר.) האָבען די טהעספּראָטישע טהעססאַליער זיך אַריינגעריסען אין דאָס לאַנד, וואָס איז געלעגען אויף דעם פּענעאוס און פּינדוס (בערג), האָבען אַ טייל פון יענער בעפעלקערונג אונטעריאָכט און אַ טייל געצוואונגען צו פערלאָזען דאָס לאַנד און איבערוואַנדערן אין אַנדערע ערטער. די, וואָס זיינען פערבליבען אין לאַנד, זיינען פערשקלאַפט געוואָרען. פון די, וואָס האָבען אויסגעוואַנדערט, ווייל זייער שטאָלץ האָט זיי ניט ערלויבט צו ווערען לייב־אייגענע אָדער שקלאַפען, זיינען איבערהויפּט געווען

האַנדעלס־אינטערעסן; עס איז דעריבער קיין וואונדער ניט, דאָס אין דער פּעריאָדע צווישען דער דאָרישער וואַנדערונג ביז עס האָט זיך בעוויזען דער גרויסער געזעץ־געבער סאָלאָן (594 פ. קר.) האָבען זיך געגרינדעט 250 נייע קאָלאָניאָלי־שטעדט.

די ערסטע גרינדער פון קאָלאָניעס זיינען געווען די אָליער פון באָאָטיען. דיזע האָבען זיך בעזעצט ביי די ברעגען פון קליין־אזיען, אין מיזיען און טראָאָס און אויף די נאָהענטע אינזלען, ווי לעסבאָס און אַנדערע. נאָך זיי האָבען די יאָניער געגרינדעט קאָלאָניעס, צווישען וועלכע עס זיינען געווען מילעט, עפעסוס, פאָקאָאָ. 12 פון דיזע קאָלאָניעס האָבען זיך פערבונדען און געגרינדעט דעם „יאָנישען בונד". דיזע אָלע קאָלאָניעס האָבען געהאט אַן אָלגעמיינעם טעמפּעל, וועלכער איז געווען געהייליגט צו פּאָסיידאָן און איז געשטאַנען אויף דעם פּאַרגעבירג מיקאָלע. דאָ האָבען זיי יעהרליך געפייערט זייערע פעסטען, און דאָ פלעגען זיי זיך בעראַטען וועגען אַלגעמיינע אינטערעסען פון בונד. צו דיזען בונד האָבען זיך שפּעטער צוגעשלאָסען סמירנאָ, סאַמאָס און כיאָס. וווייטער צו דרום זיינען געלעגען די דאָרישע קאָלאָניעס האַליקאַרנאַסוס, קניד עס און די אינזלען רהאָדוס און קאָס. צווישען די יאָנישע שטעדט איז מילעט געווען די וויכטיגסטע. זי איז געווען די גרעסטע האַנדעלס־שטאָדט, אין איהר האָבען געבליהט קונסט און וויסענשאַפט. די קויפלייט פון פאָקאָאָ האָבען די ערסטע אונטער די גריכען אונטערגענומען וווייטע רייזעס נאָך איטאַליען, גאַליען (פראַנקרייך) און שפּאַניען. עפעסוס האָט זיך ביז די צייטען פון די רוימער גערעכענט פיר זעהר א וויכטיגען האַנדעלס־פונקט, סמירנא איז נאָך עד היום די ערסטע האַנדעלס־שטאָדט אין דער אזיאַטישער טערקיי. ניט ווייט פון דיזע שטעדט צו מזרח האָבען זיך געפונען די רייכע געגענדען לידיען און פריגיען, וואו עס זיינען געווען ענטוויקעלט שטאַרק אקערבוי און פיה־צוכט. דיזע געגענדען האָבען אַרויסגעגעבען פיעל ווין און אויל, טייערע וואָלפון שאָף און ציגען, וועלכע זיינען אָלע געווען זעהר וויכטיגע אַרטיקלען פון האַנדעל. קעלאָנאָאין פריגיען און סאַרדעס אין לידיען זיינען אויך געווען בעדייטענדע פונקטען פיר'ן האַנדעל.

אין העלעספאָנט און אויף די ברעגען פון פראָפאָנטים געפינען מיר די קאָלאָניעס אבידוס, לאַמפּסאָקוס, העראַקלעאַ, זיציקוס, פּערינטהוס, כאַלצעדאָן און ביצאַנטיום. דאָס מילעטער האָט אויף די ברעגען פון שווארצען מעער געגרינדעט מעהר פון הונדערט קאָלאָניעס. מיט דער צייט זיינען געווארען נייע שטעדט און א ישוב

אנגעזאגט אלע קריגער קיין בייזעם ניט צו טאן דעם קעניג פון אטהען, קאר-דום'ן. דער קעניג אבער האט זיך פערשטעלט פיר א פאסטוך און האט זיך אריינגע'גנב'עט אין פרידליכען לאגער. דאס האט ער בכיוון זיך צוקריגט מיט אייניגע פון די קריגס-לייט, און אין דיזער קריגעריי איז ער גע'הרג'עט געוואָרען, ווי ער האט עס אליין געוואונשען. באלד ווי די דאריער האבען זיך דערוואוסט, דאס דער דערשלאגענער פאסטוך איז עס דער קעניג קאַרדום, האבען זיי אויפגענעבען זייער האפנונג צו בעזיגען אטהען און זיינען אוועק צוריק מיט גארנישט, נאר מען ארא איז געבליבען פיר זיי.

די דאריער האבען זיך רעגירט אין די נייע ערטער, וואס זיי האבען איינגענומען, נאך זיערע אלטע געזעצען. זיי זיינען געבליבען איינגעטיילט אין 3 שטאמען, יעדער שטאם אין 10 משפחות (געטעם). אין איין הינזיכט אבער האט אין זייער לעבען אויף די נייע ערטער אריינגעטרעטען א גרויסע ענדערונג. די שקלאפעריי, וועלכע איז אין זייער פריהערדיגען צושטאנד געווען כמעט אן אונגעוועהנליכע ערשיינונג, איז אין זיערע נייע ערטער צוליב די אונטעריאכונגען פון פערשיידענע עלעמענטען געוואָרען סיסטע-מאטיש רעגולירט אין דער געזעלשאפט, און איז געוואָרען איינע פון איהרע הויפט-פונדאמענטען. די יעניגע פון די צוריקגעבליבענע, וואס האבען זיך פרייוויליג אונטערגענעבען, האבען נאר בעדארפט צאהלען טריבוט צו די בעזיגער, אום ניט צו ווערען פערשקלאפט. די פון די אונטעריאכטע, וואס האבען זיך מיט זייער גוטען ווילען ניט אונטערגענעבען, זיינען מיט גוואלד פערשקלאפט געוואָרען. דיזע אונטערדריקונג איז איבערהויפט פארגעקומען אין לאקאניען. אין אנדערע דארישע ערטער, ווי אין קאַרינטה, סיציאן און מעסעניען זיינען די אונטעריאכטע אראפטירט געוואָרען פון די דאריער און זיינען ניט פערשקלאפט געוואָרען.

די דארישע וואנדערונג איז נאך וויכטיג פיר די געשיכטע פון די גרי-כען דערמיט, וואס זינט דאן האט זיך אנגעפאנגען דער אנדעל ענטוויקלען אין גריכענלאנד, און מיט דעם און דורך דעם זיינען אפגעשאפט געוואָרען די אלטע געזעצען און די רעגירונגס-ארדנונג און האבען געמאכט פלאץ פיר נייע געזעלשאפטליכע ארדנונגען. דער אנדעל האט געפיהרט צו דער גרינדונג פון נייע קאלאניעס, וועלכע האט זיך אייגענטליך נאך פריהער אנגעפאנ-גען, צוליב דער אויסוואנדערונג פון די פעלקער, וואס די דאריער האבען ארויסגעטריבען. דער צו, ד. ה. צו דער גרינדונג פון קאלאניעס, האבען א סך געהאלפען און מיטגעווירקט אינערע שטרייטיגקייטען פון פערשיידענע פארטייען איבער צופיעל בעפעלקערונג, פערארימונג, און איבערהויפט איבע-

רייכטום און וואוילטאָג, קראָטאָן, מעטאַפּאָנטום, לאָקרי, רהעגיאום, טאַרענט א. אַנד. האָבען זיך געקענט פערגלייכען מיט די ערסטע קאָלאָניעס פון דעם מוטער־לאַנד. מיט אונערמידליכען פלייס האָבען די גריכען געשאַפען וואו עס איז מעגליך געווען נייע קינסטליכע האַפענס, זיי האָבען פערוואַנדעלט זומפּיגע ערטער אין בליהענדע פעלדער און האָבען מיט דיזען אופן געשאַפען גרויסע גיטער. אין טאַרענט האָט זיך פעראייניגט דער האַנדעל פון סיציליען און גריכענלאַנד מיט קאָלאָניאַל־שטעדט פון די ברעגען. פישעריי, וואָל־וועבעריי און פּורפּור־פאַרבעריי האָבען געבראַכט גרויסע פערדינסטען, אַזוי דאָס די שטאָדט טאַרענט איז געוואָרען אייגע פון די גרעסטע און בעדייטענדסטע האַנדעלס־פּונקטען פון יענער צייט. צו אַ העכערער שטופע פון ענטוויקלונג אין האַנדעל האָט דערגרייכט די שטאָדט סיראַקוז אין סיציליען ((785 פ. קר.). זי האָט געהאַט איבער אַ האַלבע מיליאָן אַיינוואוינער. איהר הויפּט־אַרטיקעל פון עקספּאָרט איז געווען געטריידע. צו סיראַקוז האָבען זיך אָנגעשלאָסען די שטעדט: אַגריגענט מיט איהרע רייכטימער אין געטריידע, וויין און אויל, געלאַ מיט איהרע מערקווירדיגע פרוכט־פּלעצער, קאַלאַנאַ, מעססינאַ, סעלינוס, סענעסטאַ א. אַנד. די גרויסאַרטיגע רעסטען פון די אַמאָליגע טעמפּלען און אַנדערע געביידעס, מיט די שען געשטעמפּעלטע מינצען (מטבעות), פּרעכטיגע וואַזעס מיט עדעלע בעמאָלונגען, וועלכע מען האָט געפונען פון יענע צייטען, ווייזען אויף די פּראַכט און בילדונג פון דיזע גריכישע קאָלאָניעס.

די גריכען האָבען געוואָלט גרינדען קאָלאָניעס אין שפּאַניען, אָבער די קאַרטהאַגער האָבען זיי געשטערט דערין. דאַגעגען האָבען זיי געהאַט גרויס ערפאָלג אין גרינדען קאָלאָניעס אויף דעם צפון־ברעג פון אַפריקאַ, איבערהויפּט נאָך דעם, ווי זיי האָבען אָנגעקניפּט פערבינדונגען מיט עגיפּטען; די קאָלאָניע, וואָס זיי האָבען געגרינדעט אין 641 פ. קר. אין דער געגענד, וואו היינט געפינט זיך טריפּאָלים, מיט דעם נאָמען צירענע, איז געשטאַנען אויף איין שטופע מיט די גרעסטע שטעדט פון דעם מוטער־לאַנד אין בילדונג, קונסט און פערקעהר פון שיפען. דער אָרט האָט זיך אויסגעצייכענט מיט רייכע פּראָדוקטען, ווי פערד, רינדער, געטריידע, וויין, אויל, פרוכטען, זאַפרען און האָט פערשאַפט די אַיינוואוינער גרויסע רייכטימער.

די ווירקונג פון דיזער פערברייטערטער קאָלאָניזאַציאָן איז געווען זעהר גרויס. די קאָלאָניעס האָבען געהאַט גרויס ערפאָלג אין זייערע אונטערנעהמונגען. אָנשטאָט דעם, וואָס אָנפאַנגס האָבען זיי קוים געדעקט זייערע קאָסטען און האָבען קוים געהאַט דאָס נעטיגע צום לעבען, האָבען זיי אין אַ

אויך אין בארבארישע לענדער אונטער דעם איינפלוס פון די גריכען, וועלכע האבען מיט זייער קלוגהייט זיך געשטעלט אין געשעפטס־פערבינדונגען מיט זיי. צווישען דיזע שטעדט זיינען געווען: הערא קלעא, סינאפע, צעראסונט, טראפעצוס, דיאסקוריאס, פאסים אין קאלכים, טאנאאיס, פאנטיקאפאאום א. אנד. אין דיאס־קוריאס האבען לויט די בעריכטען פון די אלטע היסטאריקער זיך געפונען אי־בער 300 דאלמעטשערס אלס פערמיטלער צווישען פערשיידענע נאציאנאלי־טעטען, וועלכע זיינען דארט צוזאמענגעקומען וועגען האנדעל. דורך דיזע קאלאניעס זיינען די גריכען געקומען אין פערבינדונג מיט די גרעסטע און וויכטיגסטע האנדעלס־צענטערן פון דער וועלט. זיי האבען אויך געהאט גע־שעפטס־פערבינדונגען מיט די אסט־זעאישע לענדער און די געגענדען פון דעם אינערן רוסלאנד.

אויף די ברעגען פון טהראציען און מאצעדאניען זיינען געלעגען די האנדעלס־שטעדט: אבדערא, אמפיפאלים, סטאגירא, אלינטהעס און פאטיבאא. אויך צו מערב צו האט זיך פערשפרייט די גריכישע קאלאניזאציאן. די קאלאניעס זיינען מעהרסטענס געגרינדעט גע־ווארען פון די אייראפעאישע גריכען. עס איז אבער א גרויסער אונטערשייד צווישען די קאלאניעס, וואס די גריכען פון קליין־אזיען האבען געגרינדעט, און די, וועלכע די אייראפעאישע גריכען האבען געפלאנצט. די קאלאניעס אין מזרח זיינען ווירקליך געווארען גרויסע און וויכטיגע פונקטען פיר דעם וועלט־האנדעל. דיזעם קענען מיר ניט בעהויפטען וועגען די קאלאניעס אין מערב. פון די קאלאניעס אין מזרח האבען זיך דריי זעלבשטענדיג ענטווי־קעלט; די וועסטליכע קאלאניעס האבען זיך אימער איינגעארדענט נאך דעם מוסטער פון דעם מוטער־לאנד מיט אלע שטרייטיגקייטען און פארטיליכקיי־טען ווי דארט.

די ערסטע קאלאניעס זיינען געגרינדעט געווארען אויף די יאנישע אינז־לען. קארציא, א טאכטער־שטאדט פון קארינטה, איז געשווינד אויפ־געוואקסען און האט באלד אליין געגרינדעט נייע קאלאניעס: אפאלל־נ־א און עפידאמענס. מיט דער צייט זיינען פון דאנען ארויס נייע אונטערנעהמער און האבען געגרינדעט קאלאניעס אין זיד־איטאליען. אין 6טען יאהרהונדערט האבען זיך אין זיד־איטאליען געגרינדעט אזוי פיעלע נייע קאלאניעס פון די גריכען, דאס דיזע לאנדשאפט האט בעקומען דעם נאמען: גרויס־גריכענלאנד. די עלטעסטע פון דיזע קאלאניעס איז גע־ווען קומא. סיבארים, וועלכע האט זיך אויסגעצייכענט מיט איהר

דונג פון קאָלאָניעס און דעם פערבריטען פון מסחר אויף פערבעסערט בילדונג, וויסענשאפט און קונסט. אין יעדען נייעם אָרט, וואָס זיי האָבען געגרינדעט א ישוב, האָבען זיי מיט זיך געבראַכט פון זייער פאָטערלאַנד די זאַמען פון גריכישער בילדונג און האָבען עס גלייך פערפלאַנצט אין דער נייער קאָלאָניע, וואו עס האָט באלד געבראַכט גוטע פרוכט.

ד. די צייט פון בילדונג פון שטאאטען.

1) ספּאַרטאַ.

ווי מיר האָבען פריהער געזעהן, האָט די וואַנדערונג פון די דאָריער געהאַט א גרויסען איינפלוס אויף די געשיכטע פון גריכענלאַנד. וואָרום דיזע וואַנדערונגען האָבען בעשאפען שקלאַפעריי און דעם האַנדעל, צוויי זאכען,

מיטילענע.

אטהען.

סאמאס.

קאס.

מטבעות פון גריכישע שטעדט.

וועלכע האָט געמאכט א גאנצע איבערקעהרנים אין אלטען גריכישען לעבען און האָבען איהם נעגעבען א נייע וועגדונג. ליידער וויסען מיר גאנץ וועניג פון דער אינערער ענטוויקלונג און פון די אומענדערונגען אין דער אלטער גריכישער געזעלשאפטליכער אָרדנונג פון יענער צייט. מיר וויסען מעהר ניט, דאָס די אלטע אָרדנונג, וועלכע איז געווען געגרינדעט אויף בלוט-פערוואַנדטשאפט, אויף פאַמיליען-פרינציפ, האָט אויפגעהערט, און אנשטאָט איהר האָט זיך געגרינדעט דער שטאָט. דיזע ענדערונג איז צו בעמערקען ביי אלע פעלקערשאפטען פון גריכענלאַנד. אן אויסנאַהמע פון דיזער רעגעל האָט געמאכט ספּאַרטא. ביי איהר האָט זיך פאַרמירט א נייע אָרד-

קורצער צייט געמאכט די קאָלאָניעס פיר בעריהמטע האַנדעלס־שטעדט מיט גרויסע רייכטימער. אלע גרויסע וועלט־וועגען פיר האַנדעל האָבען דורכגעקרייצט דורך זייערע קאָלאָניעס אין קליין־אזיען. דאָ זיינען געווען ענג פערבונדען דער ים־האַנדעל מיט דעם לאַנד־האַנדעל. דורך די צוזאַמענקונפט מיט די קולטור־פעלקער פון דער אלטער וועלט אין אזיען האָבען די גריכען פון די קאָלאָניעס אין קליין־אזיען געלערנט אייגנפיהרען ביי זיך מאָס, גע־וויכט, האַנדעלס־געזעצען און מאַכען מטבעות, א זאַך וואָס איז זעהר וויכטיג צום פערבריייטערן האַנדעל. מיר וויסען, דאָס אין אַגינא (לידיען) האָט מען געמאַכט מטבעות שוין אין 660 פ. קר., ד. ה. מיט 100 יאָהר פריהער אייידער אין גריכענלאַנד זעלבסט.

די גריכען זיינען דורך די פערבריייטונג פון זייער קאָלאָניזאַציאָן גע־ווארען געפעהרליכע קאָנקורענטען מיט די פעניציער, און דאָס האָט מיט

סיראקוזא.

מאססיליא.

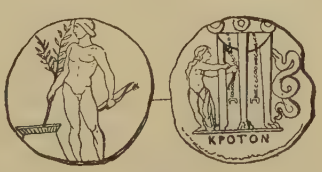

קראטא.

ביזאַנטיום.

מטבעות פון גריכישע שטעדט.

דער צייט פעראורזאַכט א שרעקליכען צוזאַמענשטויס. ביסלאַכווייז האָבען די גריכען ארויסגעשטופט די פעניציער פון די ערטער, וואו זיי האָבען גע־גרינדעט האַנדעלס־פונקטען אין גריכענלאַנד זעלבסט און אויף די גריכישע אינזלען. די וויירקונג פון די גריכען ביים גרינדען קאָלאָניעס אין ביים פער־ברייטען דעם האַנדעל איז זעהר פערשיידען פון דער וויירקונג, וואָס די פע־ניציער האָבען געמאַכט אין דיזער הינזיכט. די פעניציער זיינען געווען די גרעסטע האַנדעלס־לייט אין דער אלטער וועלט. זיי האָבען קיין גלייכען צו זיך ניט געהאַט אין דיזען פאַך, אבער זיי זיינען געווען ניט מעהר ווי האַנדעלס־לייט. די גריכען אבער האָבען איבעראל צוזאַמען מיט דער גרינ־

עס איז קיין צווייפעל ניט, דאָס ליקורג איז אַ געשיכטליכע פּערזאָן, ד. ה., דאָס ער האָט ווירקליך עקסיסטירט אין אַ געוויסער צייט און האָט געווירקט אין ספּאַרטאַ אַלס געזעץ־געבער. אָבער זיין פּערזענליכקייט איז אַזוי אַרומ־געוויקעלט מיט זאַגע, דאָס עס איז אונמעגליך די וואַהרהייט אַרויסצובעקו־מען. געוועהנליך ווערט ערצעהלט, דאָס ליקורג איז געווען דער ברודער פון דעם באַזילעאוס פּאָלידעקטעס. נאָך דעם טויט פון פּאָלידעקטעס׳ן איז זיין פרוי, די אלמנה, געבליבען מעוברת מיט אַ קינד. ליקורג האָט איבער־גענומען די רעגירונג, אָבער ניט אַלס קעניג, ביז זיין שוועגערין וועט געבערען

די עדעל־הערציגקייט פון ליקורג׳ן.

אַ זוהן. נאָך איידער דאָס קינד איז געבאָרען געוואָרען האָט די אלמנה פון פּאָלידעקטעס׳ן פאָרגעשלאָגען ליקורג׳ן ער זאָל מיט איהר הייראַטען און זי וועט דאָס קינד ערמאָרדען באַלד נאָך דער געבורט. ליקורג האָט דעם פאָרשלאַג ניט אָנגענומען, און האָט געגעבען אַ בעפעהל, מען זאָל זי שטרענג בעוואַכען און באַלד נאָך דעם, ווי דאָס קינד וועט געבאָרען ווערען, זאָל מען עס צונעהמען פון איהר. ווען ליקורג איז איין מאָל געזעסען ביי אַ מאָהלצייט מיט פיעלע אַדעללייט פון ספּאַרטאַ, האָט מען איהם דאָס קינד

נונג, וועלכע איז געווען אַ צוזאַמענמישונג פון דער אַלטער אָרדנונג און פון די פּרינציפּען פון שטאַאַט. ספּאַרטאַ איז ניט געווען אַ ריינע שטאַם־אָרגאַניזאַציאָן, ווייל אין איהר איז געווען די שקלאַפעריי אַ גרויסער עלעמענט פון דער געזעלשאַפט, און זי האָט דעריבער געמוזט האָבען אַ פּאָליציי און אַ מיליטער־מאַכט; זי איז אָבער קיין שטאַאַט אויך ניט געווען, ווייל דער פּרינציפּ פון דער בלוט־פערוואַנדטשאַפט האָט נאָך ביי זיי עקסיסטירט, וועניגסטענס פיר די ספּאַרטאַנער, ווי עס איז קלאָר צו זעהן פון דער קאָלאָניסטישער אָרדנונג, וועלכע איז געווען דער הויפּט־גרונד פון זייער געזעלשאַפטליכען לעבען.

מיר האָבען שוין פריהער ערצעהלט, דאָס די אַכאֶער, וועלכע זיינען בעזיגט געוואָרען פון די דאָריער, זיינען נאָך דער אונטעריאָכונג געווען צוטיילט אין 2 קלאַסען. איין קלאַס איז געווען פּערזענליך פריי און האָט געהאַט איהר אייגענטום, אָבער זי האָט געמוזט צאָהלען שטייער צו די בעזיגער און האָט ניט געהאַט קיין אָנטייל אין דער רעגירונג. דיזע קלאַס איז בעוואוסט אונטער דעם נאָמען לאַצעדאֶמאָניער אָדער פּעריאֶקען. צו דיזער קלאַס האָבען געהערט ניט נאָר די ריינע אַכאֶער, נאָר אויך געבאָרענע פון אַכאֶער מיט דאָריער. די צווייטע קלאַס זיינען געווען די העלאָטען, ד. ה. די יעניגע אַכאֶער, וועלכע די דאָריער האָבען מיט גוואַלד אונטערגעוואָרפען, אָדער די, וואָס האָבען שפּעטער געפּרובט זיך בונטעווען געגען די דאָריער. דיזע האָבען פערלאָרען זייער פרייהייט און מען האָט זיי צוטיילט צו איינצעלנע פאַמיליעס פון די דאָריער אַלס שקלאַפען. מען האָט ניט געטאָרט פערקויפען זיי אין פרעמדע לענדער, אָדער זיי ערמאָרדען. אַלס געגען־טייל פון די העלאָטען זיינען געווען די דאָריער, אָדער די ספּאַרטאַנער, ד. ה. די אַיינוואוינער פון דער שטאָדט ספּאַרטאַ, וועלכע זיינען געווען דער אַדעל. שפּעטער איז געוואָרען דער נאָמען ספּאַרטאַנער אָדער לאַצעדאֶמאָניער אַ בעצייכנונג פיר דאָס גאַנצע ספּאַרטאַנישע פאָלק, דעם אַדעל מיט די שקלאַפען צוזאַמען.

עס פערשטעהט זיך פון זעלבסט, דאָס די פערשקלאַפטע אַכאֶער זיינען ניט צופרידען געווען מיט זייער לאַגע; זיי האָבען אָפטער רעבעלירט, געמאַכט אויפשטאַנדען און האָבען געפאָדערט מעהר רעכטען און מענשליכע בעהאַנדלונג. דיזע אומשטענדען האָבען געפאָדערט ענדערונגען און נייע געזעצען. די בעשטימונגען פון די פליכטען און רעכטען אין ספּאַרטאַ פיר די ביידע קלאַסען — די הערשענדע דאָריער און די פערשקלאַפטע אַכאֶער — שרייבט מען צו צו ליקורג'ן (900 פ. קר.).

די צווייטע קלאַס, די פרייע פּ ע ר י אֶ ק ע ן, האָבען אויך ערהאַלטען חלקים ערד, אָבער ניט אזעלכע גוטע, ווי די אדעלייט פון די דאָריער. דיזע ערד האָבען זיי בעקומען ארום און צווישען די ספּאַרטאַנישע אדעלייט, און דאָרום האָבען זיי זיך אויך געפּופען ספּאַרטאַנער. אזוי ווי צום גרעסטען טייל האָט די ערד, וואָס די פּעריאֶקען האָבען געקריגען, ניט געקענט גענוג זיין פּיר זייער אונטערהאַלט, זיינען זיי געווען געצוואונגען זיך בעשעפטיגען אויכער דעם אקערבוי מיט האַנדעל און אינדוסטריע. דיזע לעצטע בעשעפטיגונג האָט זיי פערשאפט מיטלען צום לעבען אין איבערפלום. איבערהויפט זיינען געווען בעריהמט די לאַקאַנישע גיסעריין פון מעטאַל. פּיר זייערע אייגענע אינטערעסען האָבען זיי ערהאַלטען א געוויסע זעלבסט־רעגירונג. אויסער דעם האָבען זיי נאָך דער ליקורגישער געזעצגעבונג געהאט זעהר בערענקטע פּאָליטישע רעכטען. פערבייגעהענדיג מוזען מיר בעמערקען, דאָס די ליקורגישע געזעצגעבונג איז ניט קיין נייע, נאָר א מין רעפּאַרמע פון דער אלטער דאָריישער קאַנסטיטוציאָן. די פּעריאֶקען האָבען קיין רעכט ניט גהאט וועלכעם עס איז אמט אין דער רעגירונג צו בעקליידען. זיי האָבען קיין שטים־רעכט ניט געהאט אין די פּאָלקס־פערזאַמלונגען, אויסער אין דער פּראַגע פון קריג און פריעדען. דאָך זיינען זיי אימער געווען רוהיגע בירגער, און האָבען גרויס אינטערעס געמומען אין דעם וואוילשטאַנד פון דעם לאַנד, ווייל זיי האָבען דאָך געהאט געווייסע פרייהייט, וועלכע האָט זיי געגעבען די מעגליכקייט זיך רייכטום צו שאפען דורך האַנדעל און אינדוסטריע. הגם עס זיינען אין ספּאַרטאַנישען שטאַאט געווען נאָר 9,000 אדעלייט געגען 214,000 העלאָטען אדער שקלאפען, האָט דער שטאַאט דאָך געקענט לאַנג עקסיסטירען, ווייל עס זיינען אויך געווען דאָרט 120,000 פרייע פּעריאֶקען, וועלכע האָבען געשטיצט די רעגירונג. דער כלל פון די רוימער: „divide et impera" (שפּאַלט אין פּאַרטייען און הערש) איז זעהר פּראַקטיש בענוצט געוואָרען פון די דאָרישע בעזיגער. און דעריבער האָבען זיי געגעבען צו א גוויסען טייל פון אונטעריאָכטע אייניגע פרייהייטען, זיי זאָלען קענען שאפען רייכטום און דורך דעם האָבען אן אינטערעס צו שטיצען די רעגירונג פון לאַנד.

די העלאָטען זיינען לויט ליקורג'ס געזעצען געווען שטאַאטס־שקלאפען, זייער לעבען איז געלעגען אין דער האַנט פון דער רעגירונג. דער ספּאַרטאַנער אדעלמאן האָט עס געהאלטען פיר א בזיון זיך בעשעפטיגען מיט וועלכער עס איז ארבייט. אלע ארבייט אין פעלד און צו הויז האָט געמוזט דער שקלאף טאָן. פון זיין ארבייט האָט דער שקלאף גענאסען נאָר אזוי

געבראכט. ער האָט באַלד דאָס קינד אַנערקענט אלס קעניג (באזילעאוס), און ער איז געבליבען אלס רעגענט ביז דאָס קינד וועט אויסוואקסען און וועט זיין אין שטאַנד זעלבסט צו רעגירען. זיין שוועגערין, די אלמנה, האָט בעשלאָסען ראַבע צו נעהמען פון ליקורג'ן. זי האָט אויסגעטראַכט, דאָס ליקורג האָט די גאַנצע געשיכטע מיט'ן ערמאָרדען דאָס קינד אליין בעשאַפען אום ער זאָל איהם זעלבסט ערמאָרדען און בלייבען קעניג. אום צו איבער-צייגען דאָס פאָלק, דאָס די שוועגערין זאָגט ליגען, האָט ער זיך פרייווילינ אָפּגעזאָגט פון רעגענטשאַפט, האָט פערלאָזען ספּארטא און איז אוועק רייזען איבער אַנדערע לענדער, און האָט געפּארשט און געשטודירט די וועזעצען און אָרדנונגען פון די לענדער, וועלכע ער האָט בעזוכט, אום דערמיט נוצען צו ברייננען זיין פאַטערלאַנד. דיזע זאַגע איז אַבער זעהר ווייט פון צו זיין א היסטאָרישער פאַקט, ווייל די הערשער אין יענע צייטען אין ספּארטא זיינען ניט געווען קיין פירסטען אין דעם שפּעטערען זין פון דעם וואָרט, און די געשיכטע האָט ניט געקענט פאַרקומען אין יענער צייט, ווי זי ווערט ערצעהלט.

מיר וועלען זיך ניט צופיעל בעשעפטיגען מיט דער לעבענס-בעשרייבונג פון ליקורג'ן, ווייל אונז איז אונמעגליך עטוואָס גענויעס און ריכטיגעס וועגען זיין פערזענליכקייט צו וויסען. מיר וועלען דערביבער איבערגעהן צו דער געזעצגעבונג, וועלכע ווערט מיט רעכט אָדער אונרעכט צו איהם צו-געשריבען. די צוטיילונג פון דער בעפעלקערונג פון לאַקאָניען אין 3 קלאַ-סען איז געבליבען ווי פריהער. די בעסטע לענדרייען זיינען געבליבען פיר דעם ספּארטאַנער אדעל. הגם דאָס לאַנד האָט זיך גערעכענט פיר דאָס אייי-גענטום פון גאַנצען פאָלק אָדער פון שטאַאט, איז עס דאָך געווען איינגע-טיילט פיר די פאַמיליעס פון אדעל צו זייער אייגענעם נוצען. נאָך דעם טויט פון דעם פאָטער פון א פאַמיליע, וועלכע האָט געהאט אין בעזיץ א געוויסעם שטיק לאַנד, איז דער עלטערער זוהן געוואָרען דער פערוואַלטער פון גוט און ער האָט געמוזט די גאַנצע פאַמיליע אונטערהאַלטען מיט אלעם נעטיגען. וועז קיין זוהן איז ניט געבליבען, האָט א טאָכטער ג'ירש'עט דאָס רעכט. זי האָט אַבער געמוזט הייראָטען א ספּארטאַנער, וואָס האָט זעלבסט קיין גוט ניט. דאָס גוט געהט דאַן אריבער צו דער משפּחה פון זיין פרוי. די ניטער זיי-נען געווען דאָס געמיין-אייגענטום פון דער גאַנצער קלאַס, קיין פריוואַט-אייגענטום. וועז איינער פון די ספּארטאַנישע אדעלייט האָט זיך געפונען אין א נויט, האָט ער געהאט דאָס רעכט זיך צו בענוצען מיט די שקלאַפען און מיט דעם איבערפלוס פון אנדערע ספּארטאַנער אדעלייט.

לונג, אין וועלכער עס האָבען געקענט נעהמען אָנטייל נאָר ספּאַרטאַנער פון דעם עלטער פון 30 יאָהר און העכער, די פערזאַמלונגען פלעגען פּאַרקומען אלע מאָנאַט אין צייט פון נייַ־מאָנד (ראש חדש) אונטער דעם פרייען הימל. די פערזאַמלונג האָט אָנגענומען אָדער פערוואָרפען געזעצען, וואָס דער ראַט האָט פערגעשלאָגען, האָט בעשטימט בעאַמטע און בעשלאָסען איבער קריג און פרידען. אויב עס איז אין דיזע פערזאַמלונגען ערלויבט געווען צו האַלטען רעדעס און צו דעבאַטירען איבער פּאַרשלאָגען, ווייסען מיר ניט. נאָר דאָס ווייסען מיר, אז עס איז געווען ערלויבט צו געזאַנדטע פון אַנדערע מדינות רעדעס צו האַלטען אין דיזע פּאָלקס־פערזאַמלונגען. די פּאַרויצענדע פון

ערד־ציטערנים און אויפשטאַנד אין ספּאַרטאַ.

דיזע פערזאַמלונגען זיינען געווען די קעניגען אָדער דער ראַט, און שפּעטער אויך די ע פ א ר ע ן (מאַגיסטראַטען).

די רעגירונג איז געווען אין די הענט פון דעם ראַט, וועלכער האָט אין ספּאַרטאַ געטראָגען דעם נאָמען ג ע ר ו ס י א, ד. ה. דער ראַט פון די זקנים (סענאַט). די גערוסיא איז בעשטאַנען פון די פּאַרשטעהער פון די ספּאַרטאַנישע משפּחות. וויי מיר האָבען שוין פריהער ערקלערט זיינען אין ספּאַרטאַ געווען 3 שבטים (הילעער, דימאַנען און פּאַמפּילען), יעדער שבט איז בעשטאַנען פון 10 א ב ע ס (משפּחות). דעריבער זיינען אין דער

פיעל, ווי עס איז נעטיג געווען צו זיין אונטערהאלט, דאס איבריגע איז אנ-
געקומען צו זיין הערר. דער שקלאף האט אויך געמוזט אלע הייזליכע ארבייט
פיר דעם הערר טאן. די לאגע פון די העלאטען איז געווען זעהר א גערריקטע.
עס איז קיין וואונדער ניט, וואס דיזע שקלאפען האבען געזוכט צו יעדער צייט
א געלעגענהייט זיך צו בעפרייען און ווערען זעלבשטענדיגע מענשען. מיר בע-
גענגען אין דער געשיכטע פון ספארטא זעהר פיעלע אויפשטאנדען און בונטען
פון די העלאטען. מאנכמאל איז א זייטיגער צופאל געווען אן אורזאך פיר
אן אויפשטאנד. אזוי צ. ב. ערצעהלט די געשיכטע פון אן אויפשטאנד, וואס
די העלאטען האבען געמאכט אין דער צייט פון א ערד־ציטערנים. אבער
יעדער אויפשטאנד איז פערלאשען געווארען מיט דעם בלוט פון די אונגליק-
ליכע העלאטען. דער שקלאפען־קריג אין ספארטא איז געווען איינער פון
די ביטערסטע מלחמות פיר פרייהייט פון די פערשקלאפטע און אונטער-
דריקטע געגען זייערע בעדריקער. עס איז אין גרונד גענומען אין ספארטא
געווען א שטענדיגער, ניט אונטערבראכענער שטרייט צווישען בעדריקער און
בעדריקטע. די ספארטאנער האבען דעריבער געהאט דעם גרעסטען מיסטרויען
צו זייערע שקלאפען, און זיי זיינען שטענדיג געווען אויף דער וואך געגען זיי.
די ספארטאנער פלעגען אלע יאהר ארויסשיקען א געוויסע צאהל יונגע לייט
אין פערשיידענע טיילען פון לאנד שטילערהייד נאכפרעגען, אויב עס איז
ערגעץ־וואו דא א פארבערייטונג צו אן אויפשטאנד פון די העלאטען, און די
יונגע לייט האבען געהאט דאס רעכט צו טויטען יעדען פערדעכטיגען שקלאף.
דיזע צוגען פון די יונגע לייט, וועלכע זיינען ארויסגעשיקט געווארען אין
געהיים, האבען געהייסען קריפטיען, ד. ה. פערבארגענע. די ספאר-
טאנער האבען בענוצט אלע בעטרוגען און שפיצלאך אום לויז צו ווערען
פון העלאטען, וועלכע האבען געשיינט געפעהרליך צו זיין. אזוי צ. ב. הא-
בען זיי איין מאל ארויסגענארט פיעלע יונגע העלאטען אין א טעמפעל מיט
דעם צוזאג, אז דארט וועלען זיי בעקומען דאקומענטען פיר זייער בעפרייאונג,
און דארט האט מען זיי אלע ערמארדעט. די ספארטאנער האבען די העלאטען
ניט ערלויבט צו טראגען קיין געווער. אין קריג איז נאר געווען ערלויבט
זיי צו בעוואפנען מיט לייכטע כלי־זין, אבער ניט מיט א שווערד. אין א
מלחמה אויף ים האט מען זיי נאר בעשעפטיגט אלס רודערער פון די
שיפען.

די פאליטישע מאכט האט ליקורג געלאזען אזוי, ווי די נע-
טיל־פערפאסונג (ד. ה. פערפאסונג פון משפחה און שטאם) האט זי ענטווי-
קעלט. די וויכטיגסטע פאליטישע מאכט האט געביליעט די פאלקס־פערזאמ-

זעהר שלעכטע שפּייז און דערצו זעהר וועניג, אזוי דאָס זיי זיינען אָפּטער געצוואונגען געווען צו גנב׳ענען אום צו שטילען דעם הונגער. סס איז זיי געווען ערלויבט דאָס צו טאָן נאָר מיט דער בעדינגונג, דאָס מען זאָל זיי ניט כאַפּען. וועו עס איז אָבער ניט געווען קלוג געגנג צו גנב׳ענען אזוי אז מען זאָל איהם ניט כאַפּען, האָט בעקומען א שטראָף. זייער קלייד̈ונג איז געוויזן איין אויפּאַכעם אונטער־קלייד. אויף די פים האָבען זיי נאָר קיין שיך ניט געטראָגען. געשלאָפּען האָבען זיי אויף היי אָדער שטרוי, אָדער אויף שילף־ראָהר, וועלכעם זיי האָבען זיך אליין געמוזט פערשאַפּען פון דעם טייך עוו־ראָטאַס. זיי זיינען געווען אָפּגעהאַרטעט געגען קערפּערליכע שמערצען. מען פלעגט זיי אלע יאָהר אין פייערטאָג פון דער געטין ארטעמים שמייסען ביז בלוט איז גערונגען פון זייערע קערפּערס; אייניגע פון זיי פלעגען אויף׳ן אָרט פאלען טויט און קיינער האָט אפילו קיין קול ניט ארויסגעלאָזען, וואָס זאָל צייגען זיין שמערץ.

מיט אזעלכע קערפּערליכע איבונגען איז פיר גייסטיגע בילדונג געבליבען זעהר וועניג צייט. זיי האָבען זייער צייט פערבראכט אין לערנען א ביסעל זינגין און אויפלערנען זיך לידער צו די געטער. מען האָט שטארק געפאָדערט פון יונגע לייט, זיי זאלען אָפּגעבען כבוד דעם לעהרער און אלטע לייט, און זאָלען צוהערען, וועו זיי רעדען איבער די אנגעלעגענהייטען פון שטאאט אן; וועגען די פליכטען פון די בירגער. די ספּארטאנער אָדער לאקאָניער האָבען זעהר פיינד געהאט צו רעדען פיעל. זיי האָבען געלערנט אזוי קורץ און שארף, דאָס זייער ארט פון אויסדריקען זיך איז געווארען שפריכווערטליך. מיר וועלען בריינגען אייניגע ביישפּילען פון זייערע קורצע אויסדריקען:

א פרעמדער, וואָס איז געקומען אין ספּארטא, האָט געפרעגט דעמאראטום׳ן: „וואר איז דער בעסטער ספּארטאנער?" יענער האָט איהם געענטפערט: „דער, וועלכער איז אם וועניגסטען עהנליך צו דיר". אן אטהענער האָט גערופען די ספּארטאנער „אונגעלערנטע". „ריכטיג", האָט איהם א ספּארטאנער געענטפערט, „וויל פון אלע העלענען (גריכען) זיינען מיר די אייניגע, וואָס האָבען פון אייך קיין שלעכטעם ניט געלערנט".

א פרעמדער האָט געוואלט האלטען א לאַנגע לויב־רעדע וועגען הערקולעס׳ן, האָט איהם א ספּארטאנער געפרעגט: „וואר טאדעלט איהם דען"? א ספּארטאנישע מוטער האָט געזאָגט צו איהר זוהן פאר זיין אוועקגעהן צום שלאכט־פעלד: „מ י ט אָדער א ו י ף דעם שילד" (מ י ט דעם שילד הייסט זיגען, א ו י ף דעם שילד הייסט בריינגען א גע׳הרג׳עטען, אָבער קו-

גערוסיא געווען 30 זקנים אדער געראַנטען. פון דיזע 30 געראַנטען זיינען צוויי ערוועלט געווארען אלס אנפיהרער אדער קעניגען. יעדער פון די גע־ראַנטען האט געמוזט אלט זיין ניט וועניגער פון 60 יאהר. זייער פליכט איז געווען צו בעשליסען און צו בעראטען איבער אלע פארשלאגען, וואס וועלען געמאכט אין דער פאלקס־פערזאמלונג. די גערוסיא איז אויך געווען דאס העכ־סטע געריכט צו אורטיילען איבער פערברעכענס, וועלכע קענען בעשטראפט ווערען מיט'ן טויט אדער מיט פערלוסט פון עהרען־רעכט. זיי האבען אויך גע־האט צו זאגען איבער די זיטען פון די אבעס.

ווי מיר האבען פריהער דערמאהנט, זיינען די ספארטאנישע קעניגען, וועלכע זיינען אימער געווען צו צוויי, געווען ניט מעהר ווי פארשטעהער פון א גענס (משפחה). דאס קעניגטום איז אימער געבליבען אין די זעלביגע גענטעס (משפחות), נעמליך אין די גענטעס פון די אגידען און אין די גענטעס פון די עוריפאנטידען. די פליכטען פון די קעניגען זיינען אימער נאר געווען מיליטעריש; אויסער דעם האבען זיי נאך געהאט געוויסע עהרען־רעכטען, ווי צ. ב. צו זיין פארזיצענדע אין דער גערוסיא א. אנד. אין דער פערוואלטונג האבען זיי אבער ניט געהאט די קלענסטע מאכט.

די ליקורגישע געזעצגעבונג האט אויך רעגולירט די קינדער־ערציהונג און דאס פרוואט־לעבען פון די ספארטאנער. אלע דיזע פארשריפטען זיינען געווען געריכטעט נעגען דער שקלאפען־מאסע, פאר וועלכער די ספארטאנער האבען אימער מורא געהאט, און נעגען וועלכער זיי האבען אימער געוואלט זיין גרייט מיט א שטארקער מיליטערישער מאכט. די ספארטאנער האבען גע־מוזט שטענדיג זיין גרייט צום קאמף מיט די אימער אונרוהיגע העלאטען, און דעריבער האבען זיי געמאכט אלערליי געזעצען, וועלכע זאלען רעגולירען דאס פרוואט־לעבען פון די העלאטען, אום זיי זאלען זיך אימער געפינען אונטער דער קאנטראל פון דער רעגירונג. וען א אינגעל איז געבארען געווארען האט די רעגירונג בעדארפט ענטשיידען זיין עקסיסטענץ. שוואכע און פערקרי־פעלטע קינדער האט מען ניט געקענט געברויכען, מען האט זיי דעריבער אי־בערגעלאזען אויף דעם בארג טאיגעטום, וואו ווילדע חיות האבען זיי אויפגע־פרעסען. נאך דעם, ווי קינדער זיינען אלט געווארען פולע 7 יאהר, זיינען זיי אריינגעבראכט געווארען אין אן ערציהונגס־אנשטאלט פון דער רעגירונג. די אינגלאך זיינען דאמאלס געווארען איינגעטיילט אין קלאסען און ערצויגען פון בעזונדערע אויפזעהער. מען האט די קינדער דארט בעשעפטיגט יעדען טאג מיט קערפערליכע איבונגען און מארשירען. דערמיט איז געווען בעצוועקט צו ערציהען שטארקע, אפגעהארטעטע, קריגערישע בירגער. מען פלעגט זיי געבען

אָפּ פון די געזעצען פון די אַנדערע גריכישע שטאַאַטען, הגם אין גרונד גע-נומען שטאַמען זיי ניט פון ליקורג'ן.

עס פערשטעהט זיך פון זעלבסט, דאָס ביי אַזאַ סאָרט לעבען איז פיר די ספּאַרטאַנער אַ מלחמה געווען אַ פערגניגען. ווען דער ספּאַרטאַנער איז געגאַנגען צום שטרייט האָט ער זיך אָנגעטאָן אין טייערע פּורפּור-קליידער, זאַכען, וואָס אין צייט פון פרידען איז איהם ניט ערלויבט געווען צו טראָגען. דערביי האָט מוזיק געשפּילט און מען האָט געזונגען. אויך דאָס לאַגער-לעבען איז געווען פיעל פרייער און פרעהליכער. דער רויב אין מלחמה-צייט האָט זיי געגעבען די מעגליכקייט צו פערשאַפען זיך זאַכען פון לוקסוס, און זיי האָבען אין דיזער צייט גאָר פערגעסען דאָס שטרענגע מעסיגע לעבען פון דער היים. ווער עס האָט געשטריטען ווי אַ העלד און איז געפאַלען אין שטרייט, האָט מען איהם געגעבען פערשיידענע קראַנצען אָדער מען פלעגט איהם בעגראָבען אין פּורפּור-קליידער. דער פייגלינג, דער שרעקעדיגער, וועלכער איז ענטלאָפען פון שלאַכטפעלד, איז געווען אַזוי פעראַכטעט, דאָס מען האָט איהם צום אַלגעמיינעם טיש ניט צוגעלאָזען, קיינער האָט ניט גע-וואָלט מיט איהם מיטשפּייזען, מען האָט איהם קיין זאַך ניט געוואָלט פער-קויפען, אָדער עטוואָס פון איהם קויפען.

מיר זעהען דערפון, דאָס די ליקורגישע געזעצען האָבען דאָס ספּאַרטאַני-שע פאָלק פערוואַנדעלט אין אַ קאַסטע קריגער און די אונטעריאָכטע פעלקער אין אַ מאַסע שקלאַפען. די קריגער זיינען אימער געשטאַנען אויף דער וואַך צו האַלטען די שקלאַפען אין געהאָרזאַמקייט. וועגען דעם הייראַט-צושטאַנד און ספּאָרטס (שפּילען) גיט אונז דער פאָלגענדער געשפּרעך צווישען אַ פרעמ-דען און אַ ספּאַרטאַנער דעם ריכטיגען בעגריף. אַ פרעמדער האָט אַ מאָל געפרעגט אַ ספּאַרטאַנער: „ווי ווערען אונטרייע מאַן און ווייב בעשטראָפט אין ספּאַרטאַ?"—„ביי אונז זיינען ניטאָ קיין אונטרייע מענער און פרויען", האָט איהם דער ספּאַרטאַנער געענטפערט: „אָבער ווען עס טרעפען זיך דאָך אַזעלכע, דאַן מוז ער אָדער זי אַלס שטראָף געבען אַן אָקס, וועלכער זאָל זיין העכער פון דעם הויכען באַרג „טאַיגעטוס". האָט דער פרעמדער געזאָגט: עס איז דאָך אונמעגליך אַזאַ אָקס צו בעקומען". „אַזוי איז עס אונמעגליך אין ספּאַרטאַ צו געפינען אונטרייע מאַן און ווייב", האָט דער ספּאַרטאַנער געענטפערט. יעדערער האָט לייכט געקענט קריגען ערלויבנים ביי אַ ספּאַר-טאַנער צו האָבען פערטרויטען אומגאַנג מיט זיין פרוי.

לאַנגזאַם איז די צאָהל פון די שקלאַפען געוואַקסען און האָט מיט דער צייט דערגרייכט אַ זעהר הויכע צאָהל. די פּעריאָקען האָבען געהאַט דאָס

מען א ה ן דעם שילד, ד. ה. ענטלויפען פון שלאכט־פעלד און אוועק־ווארפען דעם שילד, איז געווען א שאנדע, א צייכען פון פיינהייט).

אויך פרויען זיינען אין ספארטא ערציונגען געווארען אויף דיזע ארט. זיי האבען געוואוסט פון דעם פרינציפ, דאס נאר שטארקע קענען געבערען שטארקע. דעריבער האט מען א מיידעל ניט גע'לאזען שפינען, וועבען און טאן אנדערע ענליכע ארבייטען, וועלכע שוואכען אפ דעם קערפער, און מען האט אזעלכע ארבייטען איבערגענעבען צו די שקלאפינס. די מיידלאך האבען געטראגען לייכטע קורצע קליידער און פלעגען זיך שפילען אין באל, טאנצען, לויפען. דערביי פלעגען אנווועזענד זיין מענער און יונגע לייט, וועלכע פלע־גען לויבען די, וואס האבען זיך אויסגעצייכענט, און געטאדעלט די, וואס זיינען געווען אונפעהיג. ביי די גימנאסטישע און אנדערע איבונגען און שפילעריין פון מענער פלעגען זיין מיידלאך און פרויען און אויך אויסדרי־קען זייער בייפאל אדער טאדעל.

אלע יונגע לייט און מענער זיינען געווען פערפליכטעט צו שווערע אי־בונגען, וויל יעדער ספארטאנער האט געהערט צו דער גאנצער נאציאן. זיי האבען געמוזט עסען צוזאמען צו 15 פערזאן ביי איין טיש. יעדער ספאר־טאנער האט בעקומען פיר זיין אונטערהאלט 33 קווארט גערשטען־מעהל, 19 מאס וויין, 5 פונט קעז, 2½ פונט פייגען און א ביסל געלט צו דעקען די נעטיגע בעדערפנישען. ווער עס איז דאס ניט געווען אין שטאנד, איז געווען אויסגעשלאסען פון אלגעמיינעם טיש. אלס אן ענטשולדיגונג פיר ניט אנטיל נעהמען אין דעם אלגעמיינעם טיש האט נאר געקענט דינען דער צו־פאל פון בריינגען א קרבן אדער בעשעפטיגונג אויף דער יאגד. אין דיזען פאל אבער האט דער פעהלענדער פון אלגעמיינעם טיש געמוזט צושיקען צו די מאהלצייטען א טיל פון דעם קרבן אדער פון דער יאגד. דאס הויפט־גע־ריכט ביי דיזע מאהלצייטען איז געווען די בעוואוסטע „שווארצע זופ", וועל־כע איז געמאכט געווארען פון שווייגען־פלייש, בלוט, זאלץ און עסיג.

איידער דער ספארטאנער האט ערפילט זיין מיליטער־דינסט, האט ער ניט געטארט פערלאזען דאס פאטערלאנד. איבערהויפט איז ניט גרינג געווען פיר דעם ספארטאנער צו האבען וועלכע עם איז בעריהרונג מיט אויסלאנד, וויל דאס איז געווען געגען דעם פרינציפ פון דער ספארטאנישער רעגירונג. אויך איז עס געווען שווער פיר דעם ספארטאנער צו מאכען געשעפטען מיט אויסלאנד, וויל עס איז געווען פערבאטען פון דעם געזעץ צו האבען קופערנע, זילבערנע און גאלדענע מטבעות. מיר מוזען דא בעמערקען, דאס געווהנ־ליך שרייבט מען צו ליקורג'ן אלע ספארטאנישע געזעצען, וועלכע ווייכען

גאָר ניט דעמאָקראַטיש. אויך איז ניט דעמאָקראַטיש דאָס רעכט, וואָס זיי האָבען געהאַט יעדען פערדעכטיגען ספּאַרטאַנער אָהן בעווייז צו אַרעסטירען און אַפילו צו פעראורטיילען. די ספּאַרטאַנער, וועלכע האָבען זיך געריהמט, דאָס זיי פאָלגען נאָר דעם געזעץ — ווי אזוי האָבען זיי געקענט דולדען די אונבעשרענקטע מאַכט פון די עפאָרען, וועלכע זיי האָבען אַלע יאָהר זעלבסט ערוועהלט? ניט אַדערס, ווייל זיי האָבען בעדאַרפט האָבען די אונבעשרענקטע מאַכט צו אונטערדריקען די העלאָטען און פּעריאָקען, פאַר וועלכע זיי האָבען אָנגעפאַנגען שטאַרק מורא צו האָבען. אָהן צווייפעל זיינען די עפאָרען געווען ניט די בעשיצער פון די רעכטען פון פאָלק, נאָר זיינען געווען געזעצט צו דריקען די פערשקלאַפטע העלאָטען, אָפּנעהמען ביי זיי יעדע האָפנונג ווען עס איז צו ווערען פריי, זייערע הענט אין שטאַרקע קייטען צו שמידען און צובינדען זיי אויף עוויג צו די שטאָלצע ספּאַרטאַנער.

די מעססענישע מלחמות. אַ קורצע צייט נאָך ליקורג'ן האָבען די ספּאַרטאַנער אונטערוואָרפען אונטער זייער מאַכט די לאַקאָנישע בעפעלקערונג, וועלכע איז נאָך געבליבען ביז דאַן פריי. באַלד נאָך דעם האָט זיך אָנגעפאַנגען אַ לאַנגע מלחמה מיט די מעססעניער, וועלכע האָבען געוואוינט אין מערב־זייט פון דעם באַרג טאַיגעטוס. דיזע מלחמה האָט זיך געצויגען 19 יאָהר, פון 743 ביז 724 פ. קר., און זי איז בעוואוסט אין דער געשיכטע אונטער דעם נאָמען: „דער ערסטער מעססענישער קריג". וועגען דיזען קריג זיינען ניטאָ קיין געוויסע געשיכטליכע דאָקומענטען, אַלץ וואָס מיר ווייסען פון איהם, איז נאָר פון זאַגעס און לידער. און דעריבער וועלען מיר אויך וועגען איהם ניט צופיעל ריידען. די אורזאַך פיר דיזען קריג זיינען געווען די אָפטע שטרייטיגקייטען צווישען די אַיינוואוינער ביי די גרענצען. די ספּאַרטאַנער האָבען אימער בעזיגט די מעססעניער אין זייערע קליינע שטרייטיגקייטען, זיי האָבען אַפילו אויך אַיינגענומען די מעססענישע פעסטונג א י ט ה אָ מ ע און האָבען זי צושטערט. די מעססעניער האָבען פערלאָרען זייער פּאָליטישע פרייהייט, און זיינען געווען געצוואונגען אַלע יאָהר געבען צו ספּאַרטאַ אַ העלפט פון די תבואות, וואָס זיי האָבען אַראָפּגענומען פון זייערע פעלדער. פיעלע פון די מעססעניער האָבען אויפגעגעבען זייערע פעלדער און האָבען אויסגעוואַנדערט נאָך רהעגיום אין אונטער־איטאַליען.

דער צווייטער מעססענישער קריג האָט געדויערט 17 יאָהר, פון 685 ביז 668 פ. קר. אין אָנפאַנג פון דעם קריג האָט עס אויסגעוויזען, דאָס די מעססעניער וועלען ענדליך בעפרייט ווערען פון זייער יאָך. אונטער דער פיהרונג פון זייער קליגען און אונערשראָקענעם העלד אַ ר י ס ט אָ מ ע נ ע ס האָבען

רעכט אריינצוטרעטען אין די ארמעע, אבער האבען קיין רעכט ניט געהאט וועלכעם עס איז אמט צו בעקליידען. דאם האט געפיהרט דערצו, דאם די מעהרהייט האט אנגעפאנגען צו דענקען וועגען שטירצען די הערשאפט פון די ספארטאנער. עס איז ווירקליך אין א געוויסען פייערטאג אזא פארשלאג גע-מאכט געוואָרען. נאר דער פלאן איז ענטדעקט געוואָרען איידער ער האט געקענט פערווירקליכט ווערען. אבער ווי ווייט די צאהל פון אונצופרידענע געגנער איז געווען גרויס און שטארק בעווייזט דער פאקט, דאם די ספארטא-נער האבען ניט געוואגט דעם שולדיגען צו בעשטראפען.

די ספארטאנער האבען געזוהען און פערשטאנען די געפאהר, וואם זיי שטעהט פאר, און האבען צוגעטראכט א מיטעל געגען דער געפאהר. אלס כ ע י ל א ן איז אין יאהר 580 פ. קר. ערוועהלט געוואָרען צו דער ראטס-פערזאמלונג, האט ער פארגעשלאגען מען זאל ערווועהלען 5 ע פ א ר ע ן (מאגיסטראטען) און מען זאל זיי געבען א בעשרענקטע מאכט, און אפילו די 300 געווועהלטע קריגער, איבער וועלכע דער קעניג אליין האט געהאט צו זאגען, זאלען זיין אונטערוואָרפען אונטער זייער מאכט. דער פארשלאג איז אנגענומען געוואָרען פון דער הערשענדער קלאס, וועלכע האט דעם פאר-שלאגער אנערקענט פיר דעם קלוגסטען געזעץ-געבער נאך ליקורג'ן. די אונ-טערדריקטע קלאסען אבער האבען איהם גערעכענט אלס דעם גרעסטען טי-ראן און אונטערדריקער. די עפארען האבען זייער פליכט טריי ערפילט. זיי האבען אונמענשליך בעהאנדעלט די העלאטען און די פעריאָקען, פיר יעדע קלייניגקייט האבען זיי זיי געגעבען די גרויזאמסטע שטראפען, אפילו דער קלענסטער פערדאכט איז גענוג געווען איינעם פון זיי מיט'ן טויט צו בעשטראפען. די עפארטען האבען גהאט דאם רעכט אפילו די קעניגען אנ-צוקלאגען און זיי אראנטערצוזעצען, זיי האבען אויך געוואלט איבער דעם ראט. זיי האבען גהאט דאם רעכט די פאלקס-פערזאמלונג צו בערופען און צו שטימען איבער וויכטיגע זאכען. זיי האבען גהאט שטימרעכט אין קריגס-ראט. מיט איין וואָרט, עס האט זיך אויסגעבילדעט אין ספארטא א פאלקאמענע שטאאטס-אייגריכטונג און אראנונג מיט א דעספאטישער מאכט.

פון דיזער קורצער בעשרייבונג פון דער מאכט פון די עפארען איז לייכט צו זעהן, דאם די יעניגע היסטאריקער, וועלכע כאראקטעריזירען זיי אלס א דעמאקראטישע מאכט, וואם האט גהאט צו בעשיצען די רעכטען פון פאלק געגען די הערשאפט פון די קעניגען, איז פאלש, דורכאוים געגען דער ווירקליכקייט. וויבאלד די אונבעגרענצטע רעכטען, וואם מען האט געגעבען די עפארען צו שאפען איבער דאם לעבען פון די העלאטען און פעריאָקען איז שוין

האט אויסגעבראכען א דריטער קריג צווישען די מעסעניער און די ספאר-טאנער. דער קריג האט לאנג געדויערט, אבער האט זיך געענדיגט אונגליק-ליך פיר די מעסעניער.

אויך די ארקאדיער, וועלכע זיינען געווען די גרעסטע פיינד פון די ספארטאנער, זיינען ענדליך געווארען אפהענגיג פון זיי. נאך א לאנגען קאמף האט ארגאליס פערלארען דעם לאנד-שטריך קינוריא (500 פ. קר.), וואס האט זיך געפונען ביים גרענץ פון לאקאניען (ספארטא), נאר זי איז גע-בליבען ביי איהר זעלבשטענדיגקייט. די שנאה צו ספארטא איז אזוי גרויס געווען, דאס אפילו מיט א צייט שפעטער, וען אלע איבריגע שטאטען פון גריכענלאנד האבען געמאכט א פערבאנד און האבען אנערקענט איבער זיך די אויבערהערשאפט פון ספארטא, זיינען די ארקאדיער געבליבען אליין און האבען ניט געוואלט ארריין אין דעם פערבאנד מיט די איבריגע שטאטען. אויסער ארקאדיען און דער קלייענר לאנדשאפט אכאיא האבען זיך די אלע שטאטען פון גריכענלאנד פעראייניגט צו אין באנד אונטער דער פיהרער-שאפט פון ספארטא, וועלכע האט בעשטימט, וויפיעל קריגער יעדער שטאט מיט ארויסשטעלען, און האט געגומען די פיהרער פון די חיל נאר פון זיך אליין. דיזע ארדנונג האט זיך איינגעפיהרט אין גריכענלאנד אין מיטען פון 6טען יאהרהונדערט פ. קר. אזוי איז ספארטא געווען א לאנגע צייט אנפיהרערין אין גריכענלאנד ביז אטהען האט זי איבערגעשטיגען און האט פערגומען דעם ערסטען ראנג.

2) אטהען.

אויך אין אטהען האט די אלטע פארמע פון רעגירונג, וועלכע איז געווען געגרינדעט אויף דעם פרינציפ פון בליט-פערוואנדטשאפט, געמוזט אפטרעטען און מאכען פלאץ פאר א נייע ארדנונג, וועלכע איז בעקאנט אונטער דעם נאמען „ארטס-געמיינדע", ד. ה. א געזעלשאפטליכעם סיסטעם, לויט וועלכען די מענשען, וואס זיצען אין איין ארט צוזאמען, זאלען האבען גלייכע רעכטען, און גלייבע פליכטען, ניט קוקענדיג פון וואנען זיי שטאמען און אויב זיי זיי-נען בלוט-פערוואנדטע אדער ניט. די ענדערונג אין אטהען איז ארויסגעקומען פון די עקאנאמישע צושטענדען פון די אטהענער זעלבסט. דעריבער איז דער ענטוויקלונגס-גאנג פון דער אטהענישער בעפערלקערונג פיעל אינטערעסאנ-טער און בעלעהרענדער, און ווירקליך איז אטהען געווארען א מוסטערהאפטע פארמע פון א שטאאט. אונז קומט פאר די ערפינדונג פון א גמיינדע און די ארגאניזירונג פון איהרע אייגנוואונער צו א פאליטישער קערפערשאפט

זיי איינגענומען אייניגע פעסטונגען, אזוי דאָס די ספּאַרטאַנער האָבען פער-
לאָרען דעם מוט און האָבען געבעטען מאַכען שלום. אָבער אונערוואַרטעט
האָבען זיך די אומשטענדען געענדערט. דיזע ענדערונג האָבען זיי געהאַט
צו פערדאַנקען אַ שוהל־לעהרער, אַ געוויסען פּאָעט ט י ר ט אָ א ו ס. דיזער
טירטאָאוס איז אָנגעקומען צו די ספּאַרטאַנער אַלס קריגס־מאַן מיט אַ צופאַל.
די געשיכטע איז אַזוי געווען. די ספּאַרטאַנער האָבען געבעטען ביי די
אַטהענער, זיי זאָלען זיי צושיקען אַ געניטען קריגס־מאַן, וואָס זאָל שטעהן
אָן דער שפּיץ פון זייער אַרמעע און פיהרען די שלאַכט. די אַטהענער האָבען
צוגעשיקט צו זיי אַ שוהל־לעהרער פון אַפידנאָ, וועלכער איז קיינמאָל ניט
געווען קיין פיהרער אין אַ שלאַכט. דיזער לעהרער איז געווען אַ גוטער פּאָעט,
און ער האָט מיט זיינע טרויעריגע שלאַכט־לידער און קריגס־לידער אַזוי
שטאַרק בעגייסטערט די קריגער פון ספּאַרטאַ, דאָס זיי האָבען געוואונען
די שלאַכט. דער מעסענישער העלד אַריסטאָמענעס איז געפאַנגען גע-
וואָרען מיט נאָך פיעלע פון די מיליטער־בעאַמטע, און זיי זיינען אַלע
אַריינגעוואָרפען געוואָרען אין טיפען אָפּגרונד. אַלע אַנדערע, וואָס זיינען
אַריינגעוואָרפען געוואָרען, זיינען אויף'ן אָרט דער'הרג'עט געוואָרען, נאָר
אַריסטאָמענעס איז גאַנץ געבליבען. אָבער ביי אַלעם דעם האָט ער קיין האָפ-
נונג ניט געהאַט פון דעם אָפּגרונד זיך צו רעטען, און ער האָט גערעכענט
פיר געוויס צו שטאַרבען פון הונגער. גליקליכערווייז האָט ער בעמערקט
אַ פוקס, וואָס האָט געפרעסען די טויטע קערפּערס פון די אַנדערע זיינע
חברים. ער האָט זיך אָנגעכאַפּט אָן דעם עק פון פוקס און דיזער האָט גע-
נומען לויפען צוריק פון אָפּגרונד אַרויף דורך פערשיידענע קרומע וועגען
ביז ער איז צוזאַמען מיט איהם אַרויס פון אָפּגרונד. אַריסטאָמענעס האָט זיך
וויעדער גענומען צו פעכטען די ספּאַרטאַנער, אָבער ער האָט ניט געקענט
בעשטעהן געגען זייער מוט. די וויכטיגע פעסטונג ע י ר אַ, וועלכע
האָט זיך גערעכענט פיר די שטאַרקסטע אין יענער צייט, איז געפאַלען אין
די הענט פון די ספּאַרטאַנער, און די מעסענער זיינען דאַן געווען געצוואונגען
אויפגעבען די האָפנונג צו בעזיגען די ספּאַרטאַנער. אַ טייל פון די בעזיגטע
מעסענייער האָבען פערלאָרען זייער לאַנד, און האָבען זיך בעזעצט אין
צ אַ נ ק ל ע אויף דער אינזעל סיציליען. זיי האָבען פון דאָרט פערטריבען
די אור־איינוואוינער און האָבען דער שטאָדט אַ נאָמען געגעבען מ ע ס -
ס אַ נ אַ. די יעניגע מעסענייער, וואָס זיינען פערבליבען אין זייער לאַנד,
זיינען פערוואַנדעלט געוואָרען אין העלאָטען, וועלכע האָבען זיך אָבער זעהר
אָפט געבונטעוועט געגען זייערע בעדריקער. צוויי הונדערט יאָהר שפּעטער

האָט ער איינגעפיהרט, דאָס די אַלע בעזונדערע שטעדט זאָלען ערווע-לען איין דאָט, וועלכער זאָל רעגירען אַלע אינטערעסען פון אַלע שטעדט צוזאַמען. אויף דיזען אופן האָט ער פערבונדען אַלע פערשיידענע שטאַמען צו איין גאַנצען פֿאָלק, וועלכעס האָט געהאַט זיין צענטער אין דער הויפּט-שטאָדט אַטהען. פון דאָרטען האָט דער פֿאָלקס־ראַט אָנגעהויבען ארויסגע-בען געזעצען פיר דאָס גאַנצע פֿאָלק און די איינצעלנע געזעצען פיר די פער-שיידענע שטאַמען האָבען אָנגעווארען זייער קראַפט. דיזער שריט האָט גע-בראַכט דערצו, דאָס גאָר פרעמדע, וועלכע האָבען צו קיינעם פון די פיער אַטטישע שטאַמען ניט געהערט, האָבען אויך געגאַסען די זעלבע רעכ-טען, וואָס דאָס אַטטישע פֿאָלק האָט גענאַסען.

טהעזאָוס האָט איינגעפיהרט נאָך א ניים, וועלכעס האָט נאָך מעהר געהאָלפֿען צושטערען די אַלטע אָרדנונג מיט די אַלטע געזעצען פון די שטא-מען און איינפיהרען א נייע אָרדנונג פיר די געזעלשאַפט. נעמליך, ער האָט איינגעטיילט דאָס פֿאָלק אין דריי קלאַסען: ע ו ו פ א ט ר י ד ע ן אָדער אַדעלינג, ג ע א מ ָ ר ע ן אָדער ערד־אַרבייטער, און ד ע מ י א ו ר - ג ע ן אָדער האַנדעלס־לייט. פון דיזע דריי קלאַסען האָט נאָר די ערסטע קלאַס, די עוופאַטדריטען, געהאַט דאָס רעכט אַן אַמט אין דער רעגירונג צו בעקלייידען. אָבער ביסלאַכווייז, מיט דער צייט, האָבען די רייכע קויפלייט אויך בעקומען דאָס רעכט אַן אַמט צו פערנעהמען. רייכטום איז פון אייביג אָן א מאַכט, וואָס קען זיך שאַפען פֿריווילעגיעס. דיזע אַיינטיילונג איז אָבער ניט שטרענג דורכגעפיהרט געוואָרען און איז מיט דער צייט אין גאַנצען אָפ-געשטאָרבען.

די צייט פון טהעזאָוס'ן ביז סאָלאָן'ס געזעצגעבונג איז פיר די אַטהענישע געשיכטע איינע פון די וויכטיגסטע פעריאָדען, ליידער אָבער הא-בען מיר יעצט זעהר וועניג ריכטיגע נאַכריכטען וועגען איהר. דאָס אַמט פון באַזילעאוס איז אָפּגעשאַפט געוואָרען אין יאָהר 776 פ. קר. און אָנשטאָט איהם האָט דאָס פֿאָלק ערוועהלט אַרכאָנטען פון דעם אַדעל. אין יאָהר 711 פ. קר. איז געוואָרען בעשרענקט דאָס אַמט פון אַרכאָן אויף 10 יאָהר און עס איז א חוץ דעם אַיינגעפיהרט געוואָרען, אז דיזעס אַמט זאָל געגעבען ווע-רען צום בעסטען און פעהיגסטען מאַן פון אַדעל, ניט ווי פריהער, וועו מען האָט די אַרכאָנטען געוועהלט נאָר פון איין פאַמיליע, פון די מעדאָנטידען. א ביסל שפעטער (683 פ. קר.) איז דער טערמין פון דעם אַרכאָן בעשרענקט געוואָרען נאָר אויף איין יאָהר, די צאָהל פון די אַרכאָנטען איז פערגרעסערט

אַלס עטוואָס זעהר געוועהנליכעס און איינפאַכעס, ווייל מיר זיינען אויס-
געוואַקסען אין אַזאַ אָרדנונג, און מיר האָבען גאָר קיין אַנדער פאָרשטעלונג
ניט פון אַן אַנדער געזעלשאַפטליכען גרופּירען פון מענשען. פיר די יע-
ניגע אָבער, וועלכע זיינען אויפגעוואַקסען אין דער אָרדנונג פון אַ געזעל-
שאַפט פון בלוט־פערוואַנדטשאַפט האָט עס געמוזט זעהר שווער זיין צו-
געוועהנען זיך צו דער אידעע און אָרדנונג פון אַן אָרטס־געמיינדע. עס האָט
געפאָדערט אַ געניאַלען קאָפּ, וואָס זאָל קענען די נאַטירליכע אָרדנונג פון
בלוט־פערוואַנדטשאַפט אומענדערן און אָנשטאָט איהר צופּאַסען דאָס לעבען
צו אַן אָרטס־געמיינדע. אום צו קענען פערווירקליכען דיזע אידעע האָט זיך
געפאָדערט אַ לאַנגע רייהע פון ערפאַהרונגען. דיזעס זעהען מיר גאַנץ קלאָר
אין דעם אַיינפיהרען פון דער פּאָליטישער געזעלשאַפט אין אַטהען.

מיר האָבען שוין פריהער געבראַכט די זאַגע, דאָס קעקראָפּס פון עגיפּ-
טען האָט געגרינדעט די פעסטונג אַטהען. אַרום דער פעסטונג האָבען זיך
ביסלאַכווייז בעזעצט פיעלע פון פערשיידענע געגענדען, וועלכע האָבען שפּע-
טער געבילדעט די שטאָדט אַטהען. דאָס צוזאַמענוואוינען פון פיעלע
מענשען אויף אַ קליינעם שטח האָט געפאָדערט זיך צו בעשעפטיגען מיט
אַקערבוי און פיה־צוכט און צו שאַפען פיעלע זאַכען, וועלכע זיי האָבען
אויף'ן אָרט ניט געהאַט. דאָס האָט געפיהרט צו דער ענטוויקלונג פון רייכ-
טום, פון אייגענטום. דאָס אַלץ האָט אַרויסגערופען נייע פאָרמעס פון פער-
וואַלטונג, געריכטס־הייזער, מיליטערישע און בירגערליכע בעאַמטע. דער האַנ-
דעל האָט ענטוויקעלט אַ נייע קלאַס, אַ קלאַס פון קויפלייט, וועלכע האָבען
אַריינגעבראַכט רייכטום און נייע בעדערפניסען אין לעבען. דער האַנדעל האָט
געפאָדערט פון פערשיידענע סוחרים צו פערלאָזען זייערע ערטער און זיך בע-
זעצען אין אַנדערע, וואו דאָס געשעפט האָט זיי געפאָדערט, אַזוי דאָס די
שטרענגע אָפּזונדערונג פון די שטאַמען, וועלכע זיינען אין אַטטיקאַ געווען
פיער אין צאָהל, האָט געמוזט אויפהערען. די שטאַמען האָבען זיך צומישט,
און די פריהעריגע אָרדנונג פון בלוט־פערוואַנדטשאַפט האָט ביסלאַכווייז גע-
מוזט אָפּטרעטען אַ נייער אָרדנונג מיט אַנדערע בעדינגונגען.

צו גרינדען דיזע נייע אָרדנונג האָט פיעל מיטגעהאָלפען ט ה ע ז ע -
א ו ס. לויט ווי דער גריכישער היסטאָריקער ט ה ו ק י ד י ד ע ס ערצעהלט,
האָט דאָס אַטטישע פאָלק אין דער פּעריאָדע פון קעקראָפּס'ן ביז טהע-
זעאוס'ן געוואוינט אין שטעדט. יעדע שטאָדט האָט געהאַט איהרע אייגענע
אַרכאָנטען (פיהרער) און איהרע פּריטאַנעאומס (פערזאַמלונגס־געביידעס פיר
דעם ראַט). ווען אָבער טהעזעאוס איז ערוועהלט געוואָרען אַלס באַזילעוס

האָט יעדערער אָנגעפֿאַנגען צו פּראָדוצירען נאָר איין זאַך און זיך אויסצייכנען דערין, און דיזע פּראָדוקציאָן האָט ער געשיקט צום אָנדעלֶס־מאַרק און האָט פערקויפט צו פּיעלע אָנדערע, וועלכע ער האָט ניט געקענט און ניט געוואוסט און וועלכע זיינען מיט אים קיין קרובים ניט געווען. יעדערער האָט דאָן געאַרבייט ניט נאָר וויפּיעל זיינע בעדערפֿנישען האָבען געפֿאָדערט, נאָר וויפּיעל ער האָט געקענט, ער האָט זעלבסט ניט געוואוסט, אויב זיין פּראָדוקציאָן וועט אין נאָנצען פערקויפט ווערען אין מאַרק, ער האָט געאַרבייט און האָט נערייזיקירט. אין מאַרק האָט יעדערער, וואָס האָט געבראַכט צו פערקויפען זיין פּראָדוקציאָן, זעלטען בעגעגענט דעם מאָן, וואָס ברויכט זיינע וואָאַרע, נאָר ער האָט צום מעהרסטען בעגעגענט דעם קויפמאָן, וועלכער האָט די וואָאַרע צופיהרט און צושיקט אין פערשיידענע געגענדען, וואו ער האָט געוואוסט עס איז דאָ אַ פֿאָדערונג אויף זיי. די קויפֿלייט האָבען דערביי זעהר אָפט געמאַכט גרויסע פּראָפיטען און האָבען דורך דעם אָנגעוואָמעלט רייכטום און זיינען געוואָרען די בעהערשער פון די פּראָדוקציאָנען. די קויפֿלייט אַליין האָבען בעזעסען דאָס געלט, דאָס צויבער־מיטעל, וואָס קען אין יעדע געווינשטע זאַך פערוואַנדעלט ווערען, און פיר וועלכעם אַלע פּראָדוצירער זיינען בעריט געווען זיך אין שטויב צו וואַרפען. די קויפֿלייט אַליין האָבען פון די פּראָדוצירער זייער וואָאַרע אָפּגעקויפט. זיי פֿלעגען געבען די פּראָדוצירער געלט פאָרויס—צו אייניגע, וויל זיי האָבען ניט געהאט די מיטלען צו פּראָדוצירען, און צו אַנדערע, וויל זיי האָבען זיך געפונען אין אַ קריטישער לאָגע צוליב אַנדערע אומשטענדען. דיזע אומשטענדען האָבען בעשאפען די צינזען און וואוכער, ווי אויך די היפּאָטהעקע, דאָס הייסט דאָס פער'משכון'ען. ווי עס איז בעוואוסט האָט דאָס לאָנד לויט דער פערפאַסונג פון די שטאָמען געהערט צום פֿאָלק, יעדער אייניגער האָט נאָר געהאט דאָס רעכט די ערד צו בעאַרבייטען און נעניסען די פרוכט פון זיין אַרבייט. מיט דער צייט אָבער האָט יעדערער אָנגעהויבען בעטראַכטען דאָס שטיקעל ערד, וואָס ער האָט בעאַרבייט, אַלס זיין אייגענטום, וויל זיין פאַמיליע איז געוועסען אויף איהר פון פיעלע דורות צוריק. נאָכהער האָבען זיי אָנגעהויבען צו זוכען מיטלען, ווי צו אָפּשאפען אין גאַנצען דאָס רעכט פון כלל אויף די טיילען פון פרט. נאָך לאָנגען שטרעבען איז זיי געלונגען זיך צו בעפרייען פון די קייטען פון די אַלטע געזעצען, און דאָס לאָנד איז געוואָרען ענדליך דאָס אייגענטום פון יעדען, וואָס איז געזעסען אויף איהר און בעאַרבייטעט זי פון די אַלטע צייטען, אָן אייגענטום, וואָס ער האָט נעהאט דאָס רעכט אפילו צו פערקויפען

געוואָרען ביז 9 און מען האָט אויף זיי אַרויפגעלעגט פּריסטערליכע און ריכ-טערליכע פליכטען.

פאַר סאָלאָן'ס צייט איז דאָס העכסטע געריכט אין לאַנד, דער אַ ר ע - אָ פּ אַ ג, בעשטאַנען פון געוועזענע אַרכאָנטען, וועמעס אויפגאַבע עס איז גע-ווען צו משפּט'ן פערברעכער און אַכטונג געבען אויף די זיטען פון פאָלק. זיי האָבען אויך פערטראָטען פיעלע שטעלעס אין דער אַרמעע און פלאָט און זיינען געווען די הויכע ציוויל-בעאַמטע. זעהר וויכטיג איז געווען די בילדונג פון די נ אַ ו ק ר אַ ר י ע ס, דורך וועלכע די אַטהענער האָבען געשאַפען אַ שטענדיגע זעע-מאַכט צו בעשיצען זייערע האַנדעל-שיפען. צו דיזען צוועק איז יעדער שטאַם געווען אַיינגעטיילט אין 12 בעצירקען, יעדער בעצירק האָט געמוזט צושטעלען איין קריג-שיף מיט דער נעטיגער אויסשטאַטונג און מאַט-ראָזען, און אויסער דעם נאָך צוויי רייטער. דורך דיזע אַיינריכטונג האָט זיך געבילדעט אין אַטהען אַ שטענדיגע מיליטערישע מאַכט, און וואָס איז נאָך וויכטיגער — דיזע אַיינריכטונג האָט געמאַכט אַן ענד צו דער פריהערדיגער אָרדנונג, לויט וועלכער אַלעס איז געווען פער-בונדען מיט בלוט-פערוואַנדטשאַפט. די נאַו-קראַריע איז געווען דער אָנפאַנג פון דעם שטאָדט-בעצירק און מיט איהר איז צום ערסטען מאָל דאָס פאָלק אַיינגעטיילט געוואָרען ניט נאָך קרובה'שאַפט, נאָר לויט די ערטער, וואו זיי האָ-בען געוואוינט צוזאַמען. 12 נאוקראַריעס האָ-בען געבילדעט אַ גרעסערן בעצירק, אַ ט ר י ט ט י ס. פון דיזער טריטטים האָט זיך שפּעטער געבילדעט דער לאַנד-בעצירק.

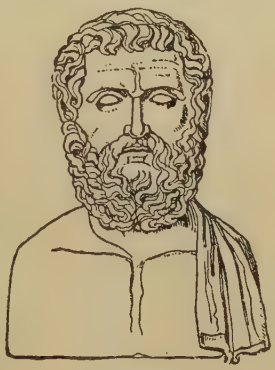

סאָלאָן.

אָבער פיעל שטאַרקער האָט געווירקט צו צושטערען די אַלטע אָרדנונג פון בלוט-פערוואַנדטשאַפט די עקאָנאָמישע לאַגע פון פאָלק. מיר האָבען שוין פריהער געזעהן, דאָס דער האַנדעל האָט אַרויסגערופען אַן ענדערונג אין דער פּראָדוקציאָן. דאָס פאָלק האָט ניט געקענט זיין מעהר צופרידען מיט פּראָדו-צירען זאַכען נאָר צו ערפילען אייגענע בעדערפניסען, עס האָט געמוזט אַר-בייטען און אַרויסבריינגען פיעל נעטיגעס פיר דעם האַנדעלס-מאַרק. דיזעס האָט געפאָדערט אַ גאַנצע רעפאָרמע אין זיין אַרבייט. אָנשטאָט צו פערשאַפען זיך אַליין אַלץ, וואָס ער האָט געהאַט נעטיג צו זיין געברויך, אָנשטאָט צו קע-נען פון אַלע סאָרטען אַרבייטען צו ביסלאַך און קיין זאַך ניט קענען גרינדליך,

קורץ, די אַלטע שטאַם־פערפאַסונג האָט זיך איבערגעלעבט, עס האָבען זיך אין לעבען בעווייזען נייע אומשטענדען, וועלכע האָבען געפאָדערט הילף. דאַמאָלס איז אַרויס ד ר אַ ק אָ (624 פ. קר.) מיט זיינע געזעצען, וועלכע זיינען בעוואוסט אין דער געשיכטע מיט זייער גרויסער שטרענגקייט. אין גרונד גענומען האָט דראַקאָ די אַלטע געזעלשאַפטליכע פערפאַסונג גאָר ניט געענדערט, ער האָט געלאָזען די אַלטע אָרדנונג, און האָט נאָר צוגעגעבען שטרענגע געזעצען איבער פערברעכענס געגען אייגענטום, געגען בירגער־רעכט, געגען געזעלשאַפט. ער האָט אָבער פיר דיזע פערברעכענס באַרבאַרישע שטראָפען בעשטימט, דעריבער האָט זיי דאָס פאָלק ניט אַנערקענט און זיי זיינען געבליבען אָהן ווירקונג און האָבען קיין ראָלע ניט געשפּילט אין דער פערפאַסונגס־געשיכטע פון אַטהען.

וויכטיג איז געווען די געזעצגעבונג פון ס אָ ל אָ ן (594 פ. קר.), וועלכע האָט געלעגט דעם פונטדאַמענט פון דעם אַטהענישען שטאַאַט. וואָס אַנבעטרעפט סאָלאָן'ס פערזאָן, האָבען מיר וועגען איהם ריכטיגערע געשיכטליכע ידיעות ווי מיר האָבען וועגען ליקורג'ן. די געזעצען, וועלכע ווערען צוגעשריבען צו איהם, שטאַמען ווירקליך פון איהם. דאָך זיינען די ידיעות וועגען איהם געמישט מיט זאַגע. לויט דער געוועהנליכער טראַדיציאָן האָט סאָלאָן געשטאַמט פון אַן עוופּאַטרידישער (אַריסטאָקראַטישער) פאַמיליע, איז געווען אַ בעוואוסטער פּאָעט, און מען האָט איהם גערעכענט אַלס איינעם פון די זיבען גריכישע פילאָזאָפען (שבעה חכמי יון). זיין פאָטער האָט פערשווענדט אַ גרויסען טייל פון זיין פערמעגען, און סאָלאָן איז צוליב דעם געווען געצוואונגען זיך נעהמען צו האַנדעל און אינדוסטריע. צוליב זיין האַנדעל איז איהם אויסגעקומען צו זיין אין פערשיידענע שטעדט און געגענדען פון גריכענלאַנד און אַזיען, און דורך דעם האָט ער געקריגען פיעל ערפאַהרונג און קענטניס. ווען ער איז צוריקגעקומען פון זיינע רייזעס אין פרעמדע לענדער איז ער אויפגענומען געוואָרען מיט גרויס רעספּעקט פון זיינע שטאָדטלייט, ווייל ער האָט זיינע מיטבירגער געהאָלפען קריגען צוריק די אינזעל סאַלאַמיס, וועגען וועלכער זיי האָבען פערלאָרען זייער האָפנונג. זיי האָבען פיעל מאָל געפּרובירט צוריק אָפּנעהמען די אינזעל סאַלאַמיס, אָבער עס האָט זיי ניט געלונגען, און זיי האָבען אַלע מאָל גרויסע פערלוסטען געהאַט אין דעם שטרייט, אַזעלכע גרויסע, דאָס זיי האָבען געמאַכט אַ געזעץ, דאָס דער יעניגער זאָל מיט'ן טויט בעשטראָפט ווערען, ווער עס וועט מאַכען דעם פאָרשלאַג נאָך אַמאָל פּרובירען אָפּנעהמען די אינזעל סאַלאַמיס. די זאַגע ערצעהלט, דאָס סאָלאָן האָט זיך געמאַכט משוגע, האָט געמאַכט אַלערליי

צו אַן אַנדערן. מיט דיזען רעכט איז דער באָדען געוואָרען אַ סחורה, וואָס מען קען עס פערקויפען און מאַכען צו געלט.

דיזע נייע אָרדנונג האָט געגעבען די מעגליכקייט דער רייכער קלאַס פון דעם אַדעל צו אַריינכאַפּען אין איהרע הענט דאָס ערד־אייגענטום. אין אַ קורצער צייט איז אַ גרויסער טייל פון לאַנד געווען פער'משכון'ט אין די הענט פון די רייכע. די בויערן זיינען געווען צופרידען, ווען די רייכע בעלי חובות זייערע האָבען זיי ערלויבט צו בלייבען אויף זייערע פריהעריגע פעלדער און בעאַרבייטען זיי פיר די נייע אייגענטימער און זיך נעהמען פיר זייער אַרבייט נאָר איין זעקסטעל פון דער תבואה און די פרוכט, וואָס זיי האָבען אַרויסגעצויגען מיט זייער אַרבייט, און 5 זעקסטעל איבערגעבען צו די הערערן, צו וועמען זיי האָבען זיך פערשולדיגט. נאָך מעהר, אויב דער ווערט פון דער פערקויפטער ערד איז ניט גענוג געווען צו געבען דעם גאַנ-צען חוב, וואָס דער אָרימער בויער איז שולדיג געווען, דאַן האָט דער בעל-חוב געמוזט זיינע קינדער אין אויסלאַנד פערקויפען פיר שקלאַפען אום דעם חוב צו בעצאָהלען. דאָס איז געווען די ערסטע פרוכט פון פאָטער־רעכט — צו פערקויפען זיינע קינדער פיר שקלאַפען. און אויב דער פערקויף פון די קינדער אַלס שקלאַפען האָט נאָך אַלץ ניט געקענט בעצאָהלען דעם גאַנצען חוב, האָט דער מלוה, דער פּראָצענטניק, געהאַט דאָס רעכט צו פערקויפען דעם בעל חוב זעלבסט פיר אַ שקלאַף. דאָס איז געווען דער אָנפאַנג פון דער ציוויליזאַציאָן ביים אַטהענישען פאָלק.

דיזע אָרדנונג, ווי מיר האָבען שוין פריהער בעמערקט, האָט געמאַכט אַן ענד צו די אַלטע מנהגים און פערפאַסונג. דער הויפּט־באַנד וואָס האָט צוזאַמענגעבונדען אַלע שבטים און די איינצעלנע משפּחות פון יעדען שבט אין איין גאַנצעס, די ערד — דיזער באַנד איז צוריסען געוואָרען, און די בלוט־פערוואַנדטשאַפט פון די שבטים איז ניט געווען שטאַרק גענוג אום אויפצוהאַלטען דעם אַלטען פערבאַנד פון דער מענשליכער געזעלשאַפט. דער-צו איז צוגעקומען נאָך איין אומשטאַנד, זעהר ניט קיין גינסטיגער — די צאָהל פון די שקלאַפען האָט זיך אין אַטהען שטאַרק פערמעהרט, און זיי זיינען געוואָרען אַ מאַכט און האָבען אָנגעפאַנגען צו פאָדערן רעכט פיר זיך. עס האָט זיך געפאָדערט אַ שטאַרקע מאַכט דיזע מאַסע צו האַלטען אין צוים. דער האַנדעל האָט אין אַטהען געבראַכט פיעלע פרעמדע, וועלכע האָבען זיך דאָרט בעזעצט, זיי האָבען דאָרט אַלס פרעמדע קיין רעכטען און קיין שוץ ניט געהאַט, און זיי האָבען אויך געבילדעט אַ פרעמדען עלעמענט אין אַטהען.

אמטען האָבען געקענט פערנעהמען נאָר בירגער פון דער ערסטער קלאַס. די לעצטע קלאַס האָט נאָר געהאַט דאָס רעכט צו רעדען און שטימען אין דער פאָלקס־פערזאַמלונג, וועלכע האָט געהאַט דאָס רעכט צו ערוועהלען אלע בעאמטע און ביי זיי רעכענשאפט אפנעהמען פיר זייערע אנדלונגען, ווי אויך דאָס רעכט אנצונעהמען אָדער צוריקווייזען די געזעצען, וואָס דער ראט האָט פאָרגעשלאָגען. די פליכטען פון דיזע קלאַסען זיינען אויך גע־וען פערשיידען. די ערסטע קלאַס האָט געצאָהלט די מעהרהיטע שטייערן. זי האָט געמוזט די קריג־שיפען בעמאנען און אויסהאלטען די צווייטע קלאַס האָט געמוזט שאפען די רייטערס פיר דאָס מיליטער און אויך איהרע קאסטען זיי אויסהאלטען. די דריטע קלאַס האָט קיין שטייערן נית געצאָהלט, נאָר אין פאל פון א קריג האָט זי געמוזט צושטעלען א געוויסע צאָהל לייכט בעוואפענטע פוס־סאָלדאטען.

דאָס וויכטיגסטע פון אלין אין סאָלאָן׳ס געזעצגעבונג איז געווען וואָס מען האָט אנערקענט פיר בירגער מיט אלע רעכטען יעדען פרעמ־דן, וואָס האָט געוואוינט אין לאנד, הגם ער האָט ניט געהערט צו די איינגעבאָרענע שטאמען, און זיי זיינען באלד געוואָרען שטאאטס־בירגער און מיטגלידער פון דער פאָלקס־פערזאַמלונג. דאָך איז אויך נאָך סאָלאָן׳ס רעפאָרמעס די פריהערינע שטאאס־איינטיילונג ניט אין גאנצען אפגעשאפט געוואָרען. דער פאָלקס־ראט, וועלכען סאָלאָן האָט פערגרעסערט ביז 400, האָט נאָר פון די אלטע שטאמען געקענט ערוועהלט ווערען; קיין אנדער בירגער פון די פרעמדע, וואָס זיינען נאטוראליזירט געוואָרען, האָט ניט געקענט ערוועהלט ווערען אלס מיטגליד אין ראט. די מיטגלידער פון ראט זיינען ערוועהלט געוואָרען דורך א גורל. יעדער מיטגליד האָט געמוזט אלט זיין ניט ווי־ניגער ווי 30 יאָהר. דער ראט האָט זיך פערזאמלט יעדען טאָג אויסער אין פייערטעג. אָבער ניט דער גאנצער ראט האָט זיך פערזאמלט יעדען טאָג, נאָר א טייל פון די דעפוטירטע, יעדען טאָג 40 אנדערע מיטגלידער. די דעפוטירטע האָבען זיך נערופען פ ר י ט א נ ע ן, און דאָס רעגירונגס־געבוידע, וואו זיי פלענען זיך פערזאמלען, האָט זיך דעריבער נערופען פ ר י ט א נ ע א ו ם. אין דיזען געבוידע פלענען די פריטאנען זיין דעם גאנצען טאָג, זיי פלענען דאָרט אויך שפייז בעקומען. דאָרט האָבען זיי פערהאנדלט די פאָרקומענדע געשעפ־טען. דער פאָרזיצענדער פון די פריטאנען איז אויסגעקליבען געוואָרען נאָר אויף איין טאָג, וויל יעדען טאָג זיינען געווען אנדערע פריטאנען. אין פאָרזי־צענדען׳ס האנט האָבען זיך געפונען דער זיגעל און דער שליסעל צום שאץ און צו דעם ארכיוו פון אטהען.

נאדישע שטיק, און איין מאל איז ער אריין אין די פאלקס־פערזאמלונג מיט א רייזע־הוט אויף'ן קאפ, אזוי ווי ער קומט יעצט אן פון דער פרעמד. דאן האט ער דעקלאמירט א געדיכט, וואס ער זעלבסט האט פערפאסט וועגן דער אינזעל סאלאמים. דאס געדיכט האט אזוי שטארק בעגייסטערט די פערזאמלונג, דאס זי האט בעשלאסען נאך א מאל צו פרובירען אן אנגריף אויף סאלאמים אונטער דער קאמאנדע פון סאלאן. דער קאמף איז געלונגען און די אינזעל איז בעזיגט געוואָרען.

דאס פאלק איז נעוועז העכסט צופריעדען מיט דעם רעזולטאט פון דעם זיג פון סאלאמים און אום צו צייגען סאלאן'ען זייער דאנקבארקייט, האט מען איהם ערוועהלט צום ארכאן מיט דעם אויפטראג צו ענדערן די געזעצען פון לאנד נאך זיין פערשטאנד. דאס ערסטע, וואס ער האט געטאן, איז געווען צו פערקלענערן די שולדען פון דער אריסער קלאס. צו דיזען צוועק האט ער געלאזען מאבען נייע מינצען (מטבעות), וועלכע זיינען געווען מיט 27 פראצענט וועניגער אין געוויכט ווי די פריהערינע, אבער זיי האבען לויט געזעץ געהאט דעם זעלבען ווערט, אזוי דאס יעדער האט געקענט בעצאהלען א חוב פון 100 דראכמעס מיט 73 דראכמעס. צווייטענס האט ער מבטל געווען אלע קאנטראקטען, דורך וועלכע א בעל חוב אדער זיינע קינדער זיינען געווען פער'משכון'ט אלס שקלאפען, און די פער'משכון'טע פרויזאנען זיינען באלד בעפרייט געוואָרען, און די יענינע, וואס זיינען פערקויפט געוואָרען אין אויסלאנד אלס שקלאפען, זיינען אויסגעקופט געוואָרען פון שקלאפעריי אויף דער רעכנונג פון דער רעגירונג און מען האט זיי אומגעקערט זייערע רעכטען.

אום אזא אונגליקליכע לאגע זאל זיך שוין מעהר ניט צוריקקעהרען, האט סאלאן אייננעפיהרט עקסטרא געזעצען. ער האט געמאכט א געזעץ, דאס קיין מענש טאר ניט האבען מעהר ווי א געוויסען טייל ערד אלס אייגענטום. ער האט איינגעטיילט די נעזעלשאפט אין קלאסען נאך דעם בעסערע פון אייגענטום. דער יענינגער, וואס האט געהאט 500 מעדימנוסען (א מעדימנום האט געהאט אונגעפעהר 40 קוואָרט) אייגקופט פון זיין לאנד, האט זיך גערעכענט צו דער ערסטער קלאס, א מאן מיט 300 מעדימנוסען אייגקופט האט געהערט צו דער צווייטער קלאס, א בירגער מיט 150 מעדימנוסען אייגקופט איז געווען נערעכענט אין דער דריטער קלאס. צו דער פערטער קלאס האבען געהערט די, וואס האבען געהאט וועניגער ווי 150 מעדימנוסען אייגקופט, אדער האבען גאר קיין ערד־אייגענטום ניט געהאט. גאר בירגער פון די ערסטע דריי קלאסען האבען געקענט בעקליידען אן אמט. העכערע

עדעלסטע מענשענפרײנדלעכע געדאַנקען און שטרעבונגען אין זײנע רעפּאָר-טעס, וועלכע האָבען ווירקליך פּיעל פּערבעסערט דעם צושטאַנד פון דער גע-דרוקטער קלאַס. ער האָט געשטרעבט אויסצוגלײכען אויף ווי פּיעל עס איז מעגלעך געווען די סאָציאַלע פערשיידענהייטען צווישען די קלאַסען פון פּאָלק. ער האָט אָבער איבערהויפּט געהאַט אין אויסזיכט די עקספּלואַטאַציאָן פון די ערד־בעזיצער געגען די, וועלכע האָבען קיין גרונד־בעזיץ ניט געהאַט. ער האָט פערזוכען די עקספּלואַטאַציאָן פון די רייכע אין אַלגעמיין, די עקס-פּלואַטאַציאָן פון די האַנדעלס־לײַט און פּאַבריקאַנטען. דיזע קלאַסען צו-זאַמען מיט דעם אַדעל האָבען אַלע מיטלען אָנגעוועندט סאָלאָן'ס פּלאַנען צו צושטערען און בריינגען צוריק די אַלטע אָרדנונג.

שוין פריהער פּאַר סאָלאָן'ען האָבען זיך געביל̈דעט פערשיידענע פּאַר-טייען אין אַטהען, וועלכע האָבען געוואָלט מיטלען צו פערטיידיגען זייערע אינטערעסען געגען די אָנגריפען פון אַנדערע. אָן דער שפּיץ פון דיזע פּאַר-טייען זיינען געשטאַנען די פּ א ד י אָ ע ר, ד. ה. די בעוואוינער פון פלאַכ-לאַנד. דאָס זיינען געווען די אַדעלײַגע גוטס־בעזיצער. צו די פּ א ר א ל ע ר האָבען געהערט די האַנדעלס־לײַט און זעע־פּאָהרער. זיי געגענאיבער זיי-נען געשטאַנען די ד י א ק ר י ע ר, די אָרימע קלאַס, וועלכע האָט געשטרעבט נאָך גלײַכע רעכטען. אַזוי באַלד, ווי סאָלאָן האָט זיין אַרבייט געענדיגט, האָט ער פערלאָזען אַטהען און איז אַוועק רייזען איבער דער וועלט. ער איז געווען אין ציפּערן, לידיען, עגיפּטען און אַנדערע לענדער. אין דער צייט, וועו ער איז געווען אַוועק, זיינען דיזע דריי פּאַרטייען איבער־אַנייס אַרויף אויף די כצענע. עס האָט אויסגעוויזען, דאָס סאָלאָן'ס רעפּאָרמעס זיינען געווען אין געפּאַהר אָפּגעשטעלט צו ווערען. די אָנהענגער פון זיינע רעפּאָרמעס האָבען זיך זאָגאָר געוועלדט צו איהם מיט דער ביטע, ער זאָל אַליין ווערען הערשער אין אַטהען, אום מיט אַ מעכטיגער האַנט די רעפּאָרמעס דורכצופּיה-רען און צו בעשיצען. דיזע ביטע האָט סאָלאָן אָפּגעוויזען צוריק.

אין דער צייט, וועו סאָלאָן איז געווען אַוועק, האָט זיינער א קרוב פּ י ז י ס ט ר א ט ו ס, אַריינגעכאַפּט די הערשאַפט אין זיינע הענט. פּי-זיסטראַטוס איז געווען א מאַן פון א הערשזיכטיגען כאַראַקטער און דערצו זעהר שלוי. ער האָט זיך געשטעלט אָן דער שפּיץ פון דער דריטער פּאַרטיי, די ד י א ק ר י ע ר, ער האָט אָבער געוואוסט אויך די קעפּ פון יענע צוויי פּאַרטייען צו פערדרעהען. ער האָט פערנומען די פעסטונג פון אַטהען, און האָט קיין רעכפּאַקט ניט געהאַט פאַר די פּאַדערונגען פון דעם אַדעל אין די ווינשען פון פּאָלק, ער האָט אָפּגעשאַפּט די סאָלאָנישע פערפאַסונג אוו האָט

דאָס נעריכט איז געווען איינגעטיילט אין צוויי קאטעגאָריעס. צו איין קאטעגאָריע האָבען געהערט די ה ע ל א א אָדער נעריכט פון די גע-שוואָרענע. צו דיזען נעריכט זיינען על פי גורל אויסגעקליבען געוואָרען 4,000 פערזאָן פון די 4 אטהענער שבטים, פון יעדען שבט צו 1,000, און נאָך דעם, ווי זיי האָבען געשוואָרען צו זיין עהרליכע ריכטער, האָט מען זיי צוטיילט צו די 10 נעריכטס־הייזער, אין יעדען נעריכטס־הויז צו 400 ריכטער. זיי האָבען געהאט צו אורטיילען טיילס איבער פערברעכענס, טיילס איבער בירגערליכע שטרייטיגקייטען. די אנדערע קאטעגאָריע איז געווען דער ארעאָפאג, פון וועלכען מיר האָבען שוין געררעט.

די פאָלקס־פערזאמלונג פלעגט צוזאמענקומען 4 מאל אין 35 טעג אויף דעם בערגעל פ נ י ק ס, אויף וועלכען עס זיינען געווען אויף איין זייט ערטער צום זיצען ווי אין א טהעאטער רייהען־וויז. וועז די פאָלקס־פער-זאמלונג האָט זיך אנגעפאנגען זיינען אלע טויערן פון שטאדט געשלאָסען געוואָרען, די געשעפטען זיינען אויף א צייט צוגעמאכט געוואָרען, און יעדער בירגער, וואָס האָט זיך בעוויזען אין נאָס, איז געצוואונגען געווען צו געהן אין די פאָלקס־פערזאמלונג. קיין בירגער האָט ניט געטאָרט פער-לאָזען די פאָלקס־פערזאמלונג אויסער זי איז געשלאָסען געוואָרען. דערי-בער איז די נאָס, וואָס האָט געפיהרט צום פניקס, פערשפאָרט געווען. די אָפּשטימונג איז געווען אָדער דורך אויפגעהויבענע הענט, אָדער דורך שטים־-ברעטלאָך אָדער שטיינדלאָך.

סאָלאָן האָט געבראכט דעם האנדעל און די אינדוסטריע צו אן עהרען־-שטופע. ער האָט פערפליכטעט אָרימע עלטערן זייערע קינדער צו לערנען אן אָרבייט, ער האָט געשאפען א געזעץ, וועלכעם האָט בעשטראפט יעדען, וואָס האָט בעליידיגט א מענשען, וויל ער האָט זיך בעשעפטיגט מיט קליין־-האנדעל. ער האָט אייגנעלאדען פון אויסלאנד טיכטיגע אָרבייטער און האָט זיי פערזיכערט מיט געוויסע רעכטען אום זיי זאָלען דינען אלס מוסטער פיר די אטהענער. דיזע רעפאָרמעס פון סאָלאָן האָבען גענעבען די אטהענער א בעזונדערע ריכטונג, אן וועלכע זיי האָבען זיך געהאלטען אייניג הונדערט יאָהר. האנדעל, אָרבייט און פאבריקאציאָן האָבען דערלאנגט א הויכע שטופע, עס איז ענטשטאנען א נייע קלאס, וועלכע האָט געשטרעבט נאָך מאכט און האָט געשאפען נייע קאָנקורענטען צום אלטען אדעל.

עס איז לייכט צו פערשטעהן, דאָס סאָלאָן'ס געזעצגעבונג האָט געהאט פיעלע גענגער צווישען דעם אדעל און עס איז ניט אזוי לייכט אנגענומען זי אין פראקטיק דורכצופיהרען. סאָלאָן האָט אהן צווייפעל געהאט די

טויט (527 פ. קר.). אין דער צייט פון זיין רעגירונג האָט ער זיך כסדר בעמיהט אויפצוהייבן דעם עקאָנאָמישען, קאָמערציעלען און אינדוסטריעלען צושטאַנד פון פאָלק און האָט אויך געבראַכט די גייסטיגע בילדונג פון אטהען צו א זעהר הויכער שטופע.

פּיזיסטראַטוס האָט אָהן צווייפעל געהאַט אין אויסזיכט צו גרינדען א זעלבסט־הערשאפט אין אטהען אויף אימער. איהם איז געלונגען זיין הערשאפט איבערצולאָזען צו זיינע צוויי זיהן ה י פ פ י א ס און ה י פ פ א ר כ ו ס. דיזע צוויי הערשער האָבען איינגעאָרדענט ביי זיך אן עכטען אזיאטישען קעניגליכען הויף מיט'ן גאַנצען גלאַנץ און לוקסוס. עס האָבען זיך אפילו געפונען ביי זיי אין הויף אויך בעריהמטע פאָעטען, קינסטלער און פילאָזאָפען, ווי אנאקרעאָן און סימאָנידעס, אָבער דאָס איז געווען א בייזאָך. די הויפט־זאך איז געווען לוקסוס און שוועלגערייַ. דאָס הויף־לעבען האָט געפאָדערט גרויסע סומעס געלט. די רייכע און די שטאַרקע האָבען וויעדער פערמעהרט און פערגרעסערט די שטייערן אויף ערד, דאָס פאָלק האָט פראָטעסטירט, אָבער קיינער האָט זיך ניט געקימערט וועגען דעם. דאָס פאָלק איז געווארען שרעקליך אויפגעבראַכט אויף די נייע אָרדנונג און אויף די צווייַ קעניגליכע ברידער, און ביי א פעסט־פערזאַמלונג האָט דאָס פאָלק ערמאָרדעט היפּפּאַרכוס'ן. מען האָט אפילו דאָמאָלס בעהויפטעט, דאָס דיזער מאָרד האָט ניט געהאַט קיין פאָליטישען גרונד, נאָר עס איז גע־וועהן א פערזענליכקייט, אָבער עס איז קיין צווייפעל ניט, דאָס די הויפט־אור־זאך פון דעם מאָרד איז געווען דאָס דעמאָקראַטישע געפיהל פון פאָלק. אלס היפּפּיאָס האָט בעשטראָפט מיט'ן טויט די מערדער פון זיין ברודער, האָט דאָס פאָלק זיי געריהמט אלס מארטירער, וועלכע האָבען געאָפּפערט זייער לעבען אום דעם פאָלק זיין פרייהייט צוריקצוקעהרען. אין שפעטערע צייטען האָט מען זיי נאָך מעהר פערהערליכט: מען האָט צו זייער אָנדענקונג אויפגעשטעלט סטאַטועס, מען האָט פערפאַסט פיר זיי לידער און זאָגאָר פעסטען איינגעריכטעט.

היפּפּיאָס האָט געקוקט פון דאָמאָלס אן אויף יעדען איינעם פון פאָלק מיט חשד און איז געוואָרען א טיראַן. אום דאָס פאָלק זאָל פון איהם ניט אוועקגענעהמען זיין דעספּאָטישע הערשאפט, האָט ער זיך פערבונדען מיט'ן פערסישען קעניג, וועלכער האָט איהם פערשפּראָכען הילף גענגען דעם פאָלק. אין דער זעלבער צייט האָבען די אדעלייט, וועלכע האָבען געמוזט פערלאָזען אטהען צוליב פּיזיסטראָטוס'ן, איבערהויפט די אלקמאָאָנידען, געמאַכט אלע אָנשטרענגונגען די טיראַנען ארונטערצואוואַרפען און די הערשאפט אי־

איינגעפיהרט די זעלבסט-הערשאפט. דערווייל איז סאלאן צוריקגעקומען פון זייע רייזעס, מען האט מיט אלע קרעפטען געארבייט געגען דער טיראניי פון פיזיסטראטום'ן, אבער געגען איהם האט קיין זאך ניט געהאלפען. פיזיסטראטום געוואוסט מיט זיין שלויהייט דעם פאלק און דעם אדעל די אויגען צו פערבלענדען, זיי זאלען ניט זעהן די זאכען אין זייער ריכטיגען ליכט, און איז געבליבען זעלבסט-הערשער (566 פ. קר.).

פיזיסטראטום איז אבער געווען א מאן מיט א הויכען גייסט. ער האט געוואוסט, ווי אזוי די זעלבסט-הערשאפט אויפצוהרנען, דאם אטהען זאל צופריעדען זיין מיט איהר. ער האט מיט קיין זאך ניט געשטערט דער ענטוויקלונג פון אטהען. אין געגענטייל, ער האט די קולטור-ענטוויקלונג פון דיזער בעריהמטער שטאדט געבראכט צו אזא הויכער שטופע, אויף וועלכער זי איז נאך קיינמאל ניט געשטאנען. ער האט שטארק געדריקט די הערשאפט פון דעם אדעל און האט פיעל געהאלפען צו פערשטארקען די דעמאקראטיע. אונטער פיזיסטראטום'עס הערשאפט איז אטהען צום ערסטען מאל ערשינען אלס ז' גרויסע זעע-מאכט. ער האט זיך אויך פערדינט געמאכט דורך זיין זאמלען די געריכטען פון האמער'ן.

פיזיסטראטום האט אבער געהאט צוויי שטארקע און געפעהרליכע געגנער אין מ ע ג א ק ל ע ס און ל י ק ו ר ג, וועלכע זיינען געשטאנען אן דער שפיץ פון די צוויי העכערע קלאסען, די פאראלער און די פעריאָער. אנפאנגס איז עס פיזיסטראטום'ן גלונגען זיי צו בעזיגען, אזוי דאם זיי האבען געמוזט אטהען פערלאזען. אבער אין יאהר 554 פ. קר. האבען זיי זיך צוריקגעקעהרט נאך אטהען מיט א גרויסער מאכט און האבען פערטריבען פיזיסטראטום'ן. באלד אבער האט זיך ליקורג צוקריגט מיט מעגאקלעס'ן, וועלכער האט זיך געוועלדט וועגען הילף צום פערטריבענעם פיזיסטראטום'ן, און האט איהם פערשפראכען צו גבעבן זיין טאכטער פיר א ווייב און העלפען איהם צוריק בעקומען די אויבערמאכט אין אטהען. פיזיסטראטום איז צופריעדען געווען מיט דיזען פארשלאג און האט אנגעפאנגען צו ארביטען צוזאמען מיט מגאקלעס'ן אום צו דערגרייכען די זעלבסט-הערשאפט אין אטהען איבער-א-נייס. ער האט זיך אבער באלד צוקריגט מיט מעגאקלעס'ן, און האט וויעדער פערלאזען אטהען. אין די בענאכבארטע לענדער האט ער דערווייל צוזאמענגעקליבען א גרויסע מאנשאפט מיט גלט און אין יאהר 538 פ. קר. האט ער זיך צוריקגעקעהרט נאך אטהען. ער האט בעזעצט מ א ר א ט ה א ן, און האט בעקומען הילף פון אטטיקא און האט בעזיגט זיינע גענגער ביי פאלענע. נאך דעם האט ער גהערשט אין אטהען אהן קיין שום שטערונג ביז זיין

צווייטער גרויסער גרונד־פאָרמע פון דער געזעלשאַפטס־פערפאַסונג, נאָך וועל-
כער עס אָרגאַניזירען זיך אַלע ציוויליזירטע פעלקער.

קלייסטעהענעס האָט אַיינגעטיילט אַטטיקאַ אין 100 געמיינדעס אָדער דעמאָסען. יעדער ביר-
גער האָט זיך געמוזט אַיינשרייבען אין דעם דעמאָס, וואו ער האָט געוואוינט. ביים אַיינ-
שרייבען זיך האָט ער אויך געמוזט זיין איי-
גענטום גענוי פערשריי-
בען. דיזע רעגיסטרירונג איז געווען דער בעווייז און די גרונדלאַגע פון זיינע בירגער־רעכטען. יעדער דעמאָס האָט גע-
האַט דאָס רעכט זיך זעלבסט צו פערוואַלטען. די געמיינדע־בירגער האָ-
בען ערוועהלט אַ פאָר-
שטעהער אָדער דעמאַר-
כוס. דיזער האָט גע-
פיהרט די בירגער־ליסט, בעזאָרגט די וואַהל פון בעאַמטע און ריכטער, וועלכע האָבען געמוזט זיין ניט ווענינער פון 30, און וועלכע האַבען געהאַט דאָס רעכט קליינע שטרייטיגקייטען אויסצוגלייכען. די העכ-
סטע מאַכט איז געווען

די אַטטיקאַ אין 100 געמיינדעס

אין די הענט פון דער אַלגעמיינער פערזאַמלונג. יעדער דעמאָס האָט געהאַט זיין אייגענעם טעמפּעל מיט זיינע אייגענע גאָטהייט און פּריסטער.

בער דאָס פאָלק ווי פריהער צו זיך צו ציהען. די ספּאַרטאַנער, וועלכע זיינען אימער געווען פיר די הערשאַפט פון דעם אַדעל, האָבען געשטיצט די אַלק-מאֶעאָנידען געגען די טיראַנען מיט וואָס זיי האָבען געקענט. היפּפּיאַס האָט זיך פערבונדען מיט אַ פירסט פון טהעססאַליען און מיט דער הילף פון זייערע רייטער האָט ער צושלאָגען די אַרמעע פון די אָנגרייפער און האָט געטויטעט דעם אָנפיהרער פון די ספּאַרטאַנער. די עהרע פון ספּאַרטאַ האָט געפאָדערט ראַכע. דער ספּאַרטאַנישער קעניג ק ל ע אָ מ ע נ ע ס מיט אַ גרויסער מאַכט צו-זאַמען מיט די אַלקמאֶעאָנידען זיינען געגאַנגען געגען אַטהען און האָבען בע-זיגט די שטאָדט. היפּפּיאַס האָט זיך אין זיין פעסטונג פערשלאָסען און האָט זיך פאָרבערייטעט פיר אַ לאַנגע בעלאַגערונג. די ספּאַרטאַנער האָבען קיין לוסט ניט געהאַט צו פערבריינגען פיעל צייט אויף בעלאַגערונג און זיינען אַוועק צוריק אין זייער לאַנד. די אַלקמאֶעאָנידען האָבען פאָרטגעזעצט די בע-לאַגערונג. אָבער די פעסטונג איז געווען זעהר שטאַרק און זיי האָבען כמעט קיין האָפנונג ניט געהאַט זי אַיינצונעהמען. גליקליכערווייז זיינען די קינדער פון היפּפּיאַס'ן, וועלכע ער האָט געשיקט נאָך אויסלאַנד, אום צו בריינגען זיי אין אַ זיכערען אָרט, אַריינגעפאַלען אין די הענט פון די אַלקמאֶעאָנידען, וועלכע האָבען איהם דורך דעם געצוואונגען צו פערגלייכען זיך מיט זיי, היפּפּיאַס האָט איבערגעגעבען די פעסטונג און האָט פערלאָזען אַטטיקאַ (510 פ. קר.). ער איז גלייך אַוועק נאָך פּערסיען. דער פּערסישער קעניג דאַריוס (דריוש) האָט איהם פריינדליך אויפגענומען, און ער האָט איהם געהאַלטען פיר אַ ראַט־געבער אין דער צייט, ווען ער האָט אונטערגענומען קריג געגען גריכענלאַנד.

אַזוי איז פערגאַנגען אַ גאַנצער יאָהרהונדערט זינט סאָלאָן האָט אַיינ-געפיהרט זיינע מערקווירדיגע רעפאָרמעס אין פערשיידענע אונאָרדנונגען און רייסערייען, ביז עס איז ענדליך געלונגען דעם אַדעל צו קריגען צוריק די הערשאַפט איבער די קויפלייט און פאַבריקאַנטען, וועלכע האָבען גע-שטרעבט נאָך מאַכט און נאָך גלייכהייט. אָבער דער טריאומף פון דעם אַדעל איז געווען נאָר אויף אַ קורצע צייט. וואָרום די רעוואָלוציאָן פון ק ל י י ס - ט ה ע נ ע ס ' ן האָט געמאַכט אויף אימער אַן ענד צו דער הערשאַפט פון אַדעל און צו דעם אַלטען סיסטעם פון בלוט־פערוואַנדטשאַפט און שטאַם־רעכט, און האָט געלעגט דעם פונדאַמענט צו אַ נייער אָרדנונג, צו דער אָ ר ט ס ־ ג ע מ י י נ ד ע, אַן אָרדנונג וועלכע דינט עד היום אַלס מוסטער פיר אַלע ציוויליזירטע פעלקער. קלייסטהענעס איז דער גרינדער פון דער

געגאַנגען, אין סענאַט בערופען געוואָרען, אַן אמט בעקומען. זיין געהערען צו דעם אָדער יענעם שטאַם פון לאַנד האָט קיין איינפלוס ניט געהאַט אויף זייַנע בירגער־רעכטען. אַלע רעכטען פון די שטאַמען זיינען איבערגעגעבען געוואָרען צו דעמאָסען. זיי איז נאָר געבליבען דאָס רעכט צו פעראייניגען זיך צו רעליגיאָנס־געזאָסענשאַפטען אום צוזאַמען צו פייערן רעליגיעזע פייער־טעג. דאָך איז דער מאַראַלישער איינפלוס פון די שטאַמען און זיין בלוט־פערוואַנדטשאַפט נאָך לאַנג פערבליבען אין פאָלק. דיזעס האָט זיך זעהר דייטליך ארויסגעצייגט אין דער איינריכטונג פון דער אטהענער פאָליטיי. אטהען האָט פריהער געהאט נאָר איין ארמעע און איין פלאָטע אום די שטאָדט צו בעשיצען און אום די שקלאַפען אין געהאָרזאַמקייט צו

אָפפער, טאַנץ און מאַהלצייט פון א רעליגיעזער געזעלשאַפט.

האַלטען. די נייע אָרדנונג האָט געפאָדערט אייניצופיהרען א פאָליטיי פון פוס־פאָלק און רייטערייי, וועלכע זאָל דאָס פאָלק זעלבסט אין אָרדנונג האַלטען. די אלטע שטאַם־געזאָסען האָבען עס געהאַלטען פיר א שאנדע צו דינען אין דער פאָליטיי, עס איז יעדען פון זיי ליבער געווען זיך לאָזען ארעסטירען פון א שקלאַף איידער ער זעלבסט זאָל אויף זיך נעהמען די ערנידרינונג צו פערהאפטען א בירגער. דעריבער איז די פאָליטיי איבער־געגעבען געוואָרען צו שקלאָפען.

אלם גרינדער פון דעמאקראטיע אין אטהען רעכענט מען געוועהנליך סאָלאָן'ען, נאָר אייניגע שריפטשטעלער שרייבען צו א טייל פון דיזער

צוהן געמיינדעם אדער דעמאסען האבען אויסגעמאכט אן ארט־שטאם, אנשטאט דעם פריהערדיגען געשלעכט־שטאם. די איינוואוינער פון יעדען ארט־שטאם האבען געהאט געוויסע רעכטען פון דער ארטליכער זעלבסט־פערוואלטונג, זיי האבען ערוועהלט א פילארכוס — א בעאמטען איבער די רייטעריי, א טאקסיארכוס — א בעאמטען איבער דאם פוס־פאלק, און א פעלדהערר, וועלכער איז געווען דער אנפיהרער פון די ביידע, פון דער רייטעריי און פון דעם פוס־פאלק. אויסער דעם האט דער שטאם געמוזט צושטעלען 5 דריי־רודערדיגע שיפען מיט די נעטיגע בעאמטע דערצו. יעדער שטאם האט בעארפט אויסוועהלען פון זיינע אייגוואוינער 50 סענאטארען. דער ראט איז בעשטאנען פון 500 בירגער. אין פאלקס־פערזאמלונג האט יעדער בירגער געהאט שטים־רעכט.

אום צו זיכערן די פערפאסונג געגען אומשטירצונג פון דער זייט פון אדעל אדער פון הערשזיכטיגע פערזאנען, ווי פיזיסטראטוס, האט קלייסטהענעס אייננעפיהרט דעם אסטראציזם, אדער דאם שרבעל־גריכט. דאם איז געווען א מין פאלקס־גריכט, דורך וועלכעם יעדער בירגער, וועלכער איז געוואהרען געפעהרליך פאליטיש, האט געקענט ארויסגעשיקט ווערען פון לאנד אויף 10 יאהר און שפעטער נאר אויף 5 יאהר. דיזע פעראורטיילונג איז ניט געווען אלס שטראף פיר א זינד, אדער א בזיון, און דעריבער איז דער פעראורטיילטער צום ארויסשיקען געליבען ביי זיין פערמעגען און מען האט עם ניט קאנפיסיקירט, ווי מען פלעגט עם טאן מיט פערבראכער. אלע יאהר פלעגט מען דעם פאלק פאר־לעגען די פראגע, אויב עם איז דא א מאן, וועלכער פערדינט מען זאל איהם ארויסשיקען. אויב עם האט זיך געפונען אזא מאן, האט מען אין דער נעכסטער פאלקס־פערזאמלונג יעדען בירגער געגעבען אן אסטראקאן (א שרבעל), אויף וועלכען יעדער האט געדארפט אנשרייבען דעם נאמען פון דעם מאן, וואס פערדינט ארויסגעשיקט צו ווערען. און אויב א בירגער האט געהאט מעהר מזן 6,000 שטימען געגען זיך, האט ער געמוזט דאם לאנד פערלאזען. דאם פאלק האט אבער געהאט דאם רעכט איהם צוריקצורופען איידער זיין טערמין האט זיך געענדיגט.

קלייסטהענעס האט אלזא אפגעשאפט די געזעצען און פערפאסונג פון בלוט־פערוואנדטשאפט און האט איינגעפיהרט אנשטאט דעם די ארט־געמיינדע. אום צו זיין א בירגער, האט מען געמוזט זיין אייננעשריבען אלס איינוואוינער אין וועלכען עם איז דעמאם. דא האט יעדער בירגער זיין שטימע אפגענעבען, דא האט ער געצאהלט שטייער, צום מיליטער־דינסט

שטאַטען פערגלײכען, נעמלעך — אין דער פאָלקאָמענער דעמאָקראַטיע פון די פרייע בירגער צוויישען זיך.

ווי עס איז לייכט צו בעגרייפען, האָבען די רעפּאָרמעס פון קלייסטהענעס'ן ארויסגערופען א שרעקליכען האַס צו איהם פון דעם אדעל. איבערהויפּט איז ארויס געגען איהם א י ז א ג א ר א ס, איינער פון די גרעסטע און אייגפלוסרייכסטע אונטער דעם אדעל. איזאגאראס האָט זיך פערבונדען מיט ספּארטא און האָט געווירקט, זי זאל איהם העלפען קלייסטהענעס'ן פין אטהען ארויסצוטרייבען. די ספּארטאנער האָבען געשיקט א העראָלד (שליח) צו די אטהענער מיט דער פאָדערונג קלייסטהענעס'ן פון לאנד ארויסצושיקען. די אטהענער זיינען געצוואונגען געווען נאכצוגעבען דעם מערלאנג פון ספּארטא, און קלייסטהענעס מיט זיין פאמיליע האָבען געמוזט די שטאָדט פערלאָזען. נאָך דעם האָט קלעאָמענעס, דער באזיילאוס (קעניג) פון ספּארטא, אונטערגענומען א קריגס־צוג נאָך אטהען, האָט פערטריבען פון דאָרט 700 פאמיליעס, וועלכע איזאגאראס האָט אנגעצייגט, האָט אויפגעלעזט דעם פאָלקס־ראט פון 500 און האָט געוואָלט איבערגעבען די גאנצע פערוואלטונג צו 300 לייט פון דעם אדעל. אָבער דער פאָלקס־ראט האָט ניט נאכגעגעבען, האָט ארויסגערופען די אטהענער צום וויעדערשטאנד און האָט איינגעשלאָסען די אדעליגע און די ספּארטאנער אין אקראָפּאָליס, דער פעסטונג פון אטהען. אויף'ן דריטען טאָג האָבען זיך די בעלאָגערטע אונטערגעגעבען, ווייל עס האָט זיי געפעהלט לעבענסמיטעל. קלעאָמענעס און איזאגאראס זיינען ענטלאָפען און אלע זייערע אנהענגער זיינען געטויטעט געוואָרען.

דער זיג פון די דעמאָקראַטען האָט די אטהענער פיעל צוגעגעבען קראפט און מוט, וואָס זיי האָבען יעצט בעוונדערס נעטיג געהאט. די נידערלאגע פון קלעאָמענעס'ן האָט ארויסגערופען א קריג מיט ספּארטא, ווי מען האָט עס געקענט ערוואַרטען. דערצו קומט נאָך די אייפערזוכט פון דער אינזעל אָגינא, וועלכע איז רייך געוואָרען פון האנדעל, שיפען־פערקעהר און אינדוסטריע, און האָט געקוקט אויף אטהען ווי אויף א געפעהרליכע קאָנקורענטקע. דאָס זעלבע איז אויך געווען מיט כאלצים. דיזע ביידע האָבען זיך פעראיניגט מיט ספּארטא צו דערשטיקען אטהען. אויך טהעבען האָט זיך צוגעשלאָסען צו דיזען בונד געגען אטהען. די אטהענער האָבען זיך געוועגדט וועגען הילף צום פערסישען שטאַטהאלטער ארטאַפערנעס, וועלכער האָט רעגירט אין סארדעס אין לידיען. ארטאפערנעס האָט זיי פערשפּראָכען הילף, אָבער אונטער דער בעדינגונג, דאָס זיי

אַרבייט צו קלייסטהענעס'ן און טהעזעאוס'ן. אין גרונד גענומען איז די דעמאָקראַטיע אין אַטהען עלטער פון דיזע אַלע דריי. זיי האָבען נאָר גע-מאַכט גרויסע פערענדערונגען אין דער אַטהענישער פערפאַסונג. קיינער פון זיי האָט ניט געוואַגט די פּרינציפּען פון דעמאָקראַטיע צו פערוואַרפען אָדער אומצוענדערן. אין דער נייער פּאָליטישער געזעלשאַפט האָבען די אַטהע-נער פערווירקליכט אַ פאָלשטענדיגע דעמאָקראַטיע, וועלכע האָט נאָר גע-פאָדערט אַ פערענדערונג אין דער פערפאַסונגס־פאָרמע. פיעלע היס-טאָריקער האָבען אַ טעות, ווען זיי בעהויפּטען, דאָס די אורשפּרינגליכע פערפאַסונג פון די גריכישע שטאַמען זיינען געווען מאָנאַרכיש, און דאָס עס האָט געפאָדערט גרויסע רעוואָלוציאָנען ביז עס איז געלונגען אין אַטהען אַיינצופיהרען די דעמאָקראַטישע אָרדנונג. דאָס איז ניט וואַהר. די אַלע אַלטע גריכישע אַיינריכטונגען זיינען אימער געווען דעמאָקראַטיש. עס איז אמת, דאָס מאַנכמאָל האָבען איינצעלנע פּערזאָנען פערכאַפּט די אויבערהערשאַפט, אָבער מיר דאַרפען ניט פערגעסען, דאָס דיזעס האָט אַרויסגערופען העפטיגע שטרייטיגקייטען אום די דעמאָקראַטיע צוריק אַיינ-צופיהרען. אָבער קיינמאָל האָבען די גריכישע שטאַאַטען ניט פערלאָרען זייערע פרייהייטען און דאָס רעכט זיך זעלבסט צו פערוואַלטען, וועלכע זיינען אין אַלע צייטען געווען זייער הייליגעס אייגענטום.

ווען מיר פערגלייכען יעצט די פערפאַסונג פון ביידע גריכישע הויפּט־שטאַאַטען, אַטהען און ספּאַרטאַ, זעהען מיר גלייך דעם גרויסען אונטערשייד צווישען זיי. דער איינציגער ציעל פון ליקורג'ס געזעצען אין ספּאַרטאַ איז געווען די אונטערדריקטע מאַסען, די העלאָטען, מיט דעם שווערד צו האַל-טען אונטערטעניג. אין אַטהען אָבער האָט מען געזוכט מיטלען ווי צו אַיינאָרדנען די בעציהונגען פון פרייע בירגער איינער צום אַנדערן, דאָס קיינער זאָל ניט אָנגרייפען דעם אַנדערן'ס רעכטען. די שקלאַפען אין אַטהען האָבען גענאָסען מעהר פרייהייט ווי די שקלאַפען אין ספּאַרטאַ. אין אַטהען זיינען די שקלאַפען בעהאַנדעלט געוואָרען פיעל מענשליכער. דעריבער זיינען אין אַטהען געווען וועניגער רעוואָלוציאָנערע בעוועגונגען פון די שקלאַפען ווי אין ספּאַרטאַ, און די וועניגע בעוועגונגען זיינען ניט געווען אַזוי ביטער ווי אין ספּאַרטאַ. אין אַטהען האָט געמוזט די אַלטע פערפאַסונג פון די שטאַמען אָפּגעשאַפט ווערען, ווייל זי האָט געשטערט צו דער ענטוויקלונג פון האַנדעל און אינדוסטריע, אין ספּאַרטאַ אָבער איז זי פערשטאַרקט געוואָרען דורך די געזעצגעבונג אום בעסער צו קענען אונ-טערדריקען יעדע פרייע ענטוויקלונג. אין איין הינזיכט האָבען זיך ביידע

אלע קולטור־ארבייטען, זיי האָבען געשאפען דעם גאנצען וואוילשטאנד און רייכטום פון לאנד. די שקלאפען האָבען נעטריבען די מאנופאקטורען, זיי זיינען געווען די טרעגער פון האנדעל. די פרייע האָבען זיך בענוגענט דערמיט, וואָס זיי האָבען פערצעהרט די פראָדוקטען, וואָס די שקלאפען האָבען מיט זייער שווערער מיה געשאפען. די פרייע האָבען גערעכענט פיר זיך אלס אן ערנידריגונג צו בעשעפטיגען זיך מיט ארבייט. פיר זיי האָט נאָר גענאסט זיך בעשעפטיגען מיט פאָליטיק, מיט שטאָטס־אינטערעסען. מען קען פערגלייכען אטהען מיט דעם יאנוס־קאָפּ (יאנוס איז געווען א גאָט מיט צוויי געזיכטער). איין געזיכט, דאָס געזיכט פון דער בירגערשאפט, איז שען, ערהאבען, אידעאל, דורכגעגליהט מיט פרייהייט, בעשיינט מיט דעם גלאנץ פון קונסט, פערגייסטיגט מיט א געניאלער דענק־קראפט. דאָס אנדערע, דאָס געזיכט פון דער שקלאפערי, איז העסליך און פערדאָרבען פון האָרטער, אייביגער ארבייט, נידערגעדריקט פון דעם בעוואוסטזיין פון קנעכטשאפט און פול מיט כעס און גיפט געגען זיינע העררען די פאראזיטען.

3) די קלענערע גריכישע שטאָטען

די פערפאסונגען פון ספארטא און אטהען זיינען געווען די הויפט־מוסטערן פיר די פערפאסונגען פון אלע קלענערע גריכישע שטאָטען. אין ענדע פון 7טען יאָהרהונדערט פ. קר. איז אין די דאָרישע שטאָטען געווען די ספארטאנישע ארגאניזאציאן און אין די יאָנישע שטאָטען זיינען געווען דעמאָקראָטישע אייניריכטונגען מיט מעהר אָדער וועניגער ענדערונגען. די אלטע אָרדנונג, וועלכע איז געווען נעגרינדעט אויף בלוט־פערוואנדטשאפט און שטאם־פערפאסונג, איז שוין דאמאלס געווען אין גאנצען פערשוואונדען. אָבער וועגן אתילו די פערפאסונגען פון די פערשיידענע שטאָטען זיינען געווען פערשיידען אויפן פון דער אנדערער, האָבען זיי דאָך אלע געהאט איין דעמאָקראָטישע גרונדלאגע, ניט רעכענדיג די העסליכע זייט פון שקלאפערי. איבראל איז די פאלקס־פערזאמלונג געווען דער הויפט־פונדאמענט פון דער געזעצגעבונג, און אין דיזער פערזאמלונג האָבען אנטייל גענומען אלע בירגער. די בעאמטע פלעגען ערוועהלט ווערען געוועהנליך נאָר אויף איין יאָהר און זיי האָבען בעדארפט רעכענשאפט אָפּגעבען צו דעם פאלק. די ריכטער זיינען געווען אָדער די פאלקס־פערזאמלונג, אָדער אייניגע ערוועהלטע בירגער. הגם די דאָרישע שטאָטען האָבען אייניגע־פיהרט זייערע פערפאסונגען נאָך דעם מוסטער פון דער ספארטאנישער, זיינען זיי דאָך אזוי ניט פערגליבען אין דער גאנצער געשיכטליכער צייט,

זאָלען איהם בריינגען ערד און וואסער אלס צייכען פון זייער אונטערטע-
ניגקייט צו איהם. די אטהענער האָבען זיך אָפּגעזאָגט פון אזא ערניד-
גונג. קלייסטהענעס האָט איינגעשטימט אויף דיזע בעדינגונג, ער האָט
אָבער דערפאר פערלאָרען דאָס גאנצע צוטרויען פון פאָלק, און ווי עס
ווייזט אויס איז ער פון זיין פאָטערלאנד פערטריבען געוואָרען. די ספאר-
טאנער, די טהעבאנער און די איינוואוינער פון כאלצים זיינען בעפא-
לען אטטיקא און די אָגינער האָבען גענפלינדערט די ברעגען. צום גליק
פון די אטהענער האָט זיך באלד געמאכט א שטרייטיגקייט צווישען זוי-
ערע געגנער.

אויך אין ספארטאנישען לאגער זעלבסט האָט זיך געמאכט א שפאל-
טונג. דער צווייטער באזילעאוס (קעניג) פון ספארטא, דעמאראטוס, האָט
ניט געהאט קיין צוטרויען צום ערסטען באזילעאוס, קלעאָמענעס, ווייל ער
איז געווען צו פיעל עהרגייציג. דעריבער איז עס גרינג געווען פיר די
אטהענער צו בעזיגען די באָאטיער און נאָך אין דעם זעלבען טאָג זוי-
נען זיי אריבער אין כאלצים, אויף דער אינזל ע ו ב אָ א, האָבען זי אין
גאנצען בעזיגט, און האָבען גלייך געשיקט 4,000 קאלאָניסטען צו בעזעצען
די שטאָדט. דיזע האָבען זיך צוטיילט מיט די בעסטע גיטער פון די רי-
כע פון כאלצים, און האָבען מיט דער צייט געביל־דעט איינע פון די רייכסטע
קאָלאָניעס פון די אטהענער.

אזוי איז די פערפאסונג פון אטהען נערעטעט געוואָרען, ווייל די
דעמאקראטיע האָט בעגייסטערט די בירגער. די בירגערליכע גלייכהייט און
פרייהייט איז אן אויסגעצייכענטעם געווהר, זאגט הערָאדאט. אין א דע-
מאקראטישען שטאָאט וויים יעדערער, דאָס ער שטרייט פיר זיך זעלבסט,
פיר זיינע אייגענע אינטערעסען. די דעמאקראטיע האָט עס אויך געהאלפען
אטהען צו בעקומען איהר וועלטגעשיכטליכען רוהם. נאָך דעם, ווי די אינ-
טערעסען אין לאנד זיינען איינגעארדענט געוואָרען, האָט אטהען אָנגע-
פאנגען נאָך מעהר צו פערשפרייטען דעם האנדעל און די אינדוסטריע, אין
דערמיט איז איהר מאכט גענואקסען אויך אין אויסלאנד צו אן אונגעוועהנ-
ליכער שטופע. דער קלאסען־האס צווישען דעם אדעל און די איבריגע
פרייע בירגער איז אין גאנצען פערשוואונדען גענואָרען, עס איז נאָר גע-
בליבען דער אונטערשייד צווישען פרייע און שקלאפען. מיר מוזען נעדענ-
קען, דאָס די אטהענישע דעמאקראטיע איז געווען געגרינדעט אויף שקלא-
פערייי. די שקלאפען זיינען דאָרט געווען 18 מאל מעהר ווי די פרייע,
און זיינען געווען אויסגעשלאסען פון אלע רעכטען, דאָך האָבען זיי געטאן

די פערפאַסונגס־געשיכטע פון סיציאָן איז זעהר עהנליך צו דער קאָרינטהישער. אין יאָהר 665 פ. קר. האָט אַן אַדעלמאַן אָ ר ט ה אַ ג אָ ר אַ ס אָפּגענומען די רעגירונג פון די הערשטענדע דאָריער און איז געוואָרען אַליין הערשער. זיין נאָכפאָלגער ק ל י י ס ט ה ע נ ע ס, וועלכער איז געווען בעריהמט דורך זיין ליבע צו פּראַכט און קונסט, האָט אין גאַנצען גע־שטירצט די אַלטע שטאַם־פערפאַסונג, האָט אָפּגענומען פון די דאָריער אַלע רעכטען און האָט דעם יאָנישען שטאַם פון די אֶגיאַלעער געמאַכט פיר דעם הערשענדען. זיין ענד איז ניט בעקאַנט. מען ווייס ניט, אויב ער האָט גע־פיהרט זיין טיראַניי ביז דעם סוף פון זיין לעבען, אָדער ער איז פון טראָן געשטירצט געוואָרען פאַר דער צייט. נאָר דאָס ווייס מען אויף געוויס, דאָס אין יאָהר 600 פ. קר. זיינען די דאָריער וויעדער געשטאַנען אָן דער שפּיץ פון דער רעגירונג אין סיציאָן. אויך אין די יאָנישע שטעדט און אויף די אינזלען פון קליין־אַזיען האָט זיך דער שטאַאַט ענטוויקעלט אויף דער זעלביגער אַרט, ווי אין דעם גריכישען מוטער־לאַנד.

4) די פערבינדונג פון די גריכישע שטאַאַטען.

פון דעם, וואָס מיר האָבען ביז יעצט ערצעהלט, אייז קלאָר צו זעהן, דאָס די גריכען זיינען ניט געווען פעראייניגט אין איין נאַציאָן, נאָר זיי זיינען געווען צוטיילט אין פערשיידענע שטאַאַטען און פעלקערשאַפטען. פון דיזען צושטאַנד זיינען זיי ביז צו ענדע פון זייער געשיכטע ניט אַרויס־געוואַקסען. זיי האָבען אימער געלעבט אין געגענזייטיגער פיינדשאַפט איי־נער מיט דעם אַנדערן. דאָך געפינען מיר אייניגע פערבינדונגס־פּונקטען צווישען די פערשיידענע שטעדט און שטאַאַטען, וועלכע האָבען אין אויס־לאַנד געמאַכט דעם אַיינדרוק, דאָס זיי זיינען אַן איינהייטליכעס פאָלק מיט גע־מיינשאַפטליכע אינטערעסען. די פערבינדונגס־פּונקטען זיינען געווען: די גע־מיינזאַמע שפּראַך און די גלייכאַרטיגקייט פון זייער כאַראַקטער, וועלכער האָט זיך געצייגט דורך געבאָרענעם מוט, ריהרעוודיגקייט פון גייסט, פרייהייטס־זין, ליבע פיר פּאָעזיע און קונסט, ווי אויך פיר אַ פרעהליכעס לעבען, וואָס האָט זיך אויסגעדריקט אין אַלערליי פייערטעג און פערשיידענע צייט־פערטרייבען. דיזע געמיינזאַמע לעבענס־אַרט און ריכטונג פון גייסט האָבען די גריכען גע־בראַכט דערצו, זיי זאָלען אַיינפיהרען אייניגע אַלגעמיינע אַיינריכטונגען, וועלכע האָבען זיי ביז אַ געוויסען גראַד געהאַלטען צוזאַמען. דיזע אַיינ־ריכטונגען זיינען געווען די נאַציאָנאַל־שפּילען, די אַמפיקטיאָנען (בונד פיר פּאָליטישע און אַנדערע צוועקען) און דער אָראַקעל (אַ מין אורים ותומים).

אויסער אין קרעטא. די איבריגע שטאַטען זיינען בישלאַכווייז איבער-געגאַנגען צום אַנדעלן און אינדוסטריע, און דעריבער האָט זיך ביי זיי וויעדערהאָלט דער זעלביגער ענטוויקלונגס-גאַנג ווי אין אַטהען, אַזוי דאָס די מעהרסטע דאָרישע שטאַטען האָבען זיך וועניג אונטערשידען פון דער דעמאָקראַטיע, וואָס האָט געהערשט אין די יאָנישע שטאַטען.

אין די גריכישע שטאַטען האָט זיך אָפט געטראָפען, דאָס א מעכטיגער אַדעלמאַן האָט זיך בענוצט מיט דער אונאַרדנונג און האָט זיך גע-מאַכט צום זעלבסט-הערשער. איבערהויפט זיינען געווען פיעלע אזעלכע פעלען פון הערשאפט-פערכאָפונג אין 6טען און 7טען יאָהרהונדערט פ. קר. די בעריהמטעסטע טיראַנען פון יענער צייט זיינען געווען: פ ע ר י א נ ד ע ר פון קאָרינטה און פ אַ ל י ק ר א ט ע ס פון סאַמאָס. ווייל אויסער קאָ-רינטה און סיציאָן האָבען די איבריגע שטאַטען צו יענער צייט געשפילט א זעהר קלייגע ראָלע, דעריבער געפינען מיר נאָר פיר נעטיג צו רעדען איבער די פערפאסונגען פון דיזע צוויי שטעדט.

נאָך דעם, ווי די שטאַם-פערפאַסונג אין אונטערגעגאַנגען, איז די מאַכט איבער די גאַנצע בירגערשאפט אין קאָרינטה איבערגעגאַנגען אין די הענט פון אייניגע אַדעל-לייט, ווי אין אטהען. עס האָבען זיך דאָן אָנגעפאַנגען שטענדיגע צאַנקערייען און רייסערייען צווישען די בירגער, און אין דיזער פערווירונג איז עס געלונגען איין אַדעל-מאַן מיט'ן נאָמען ק י פ ס ע ל אָ ס זיך צו מאַכען צום טיראַן. ער האָט בעצירט קאָרינטה מיט פּרעכטיגע נעבייעס. די מיטלען דערצו האָט ער גענומען פון די גיטער, וואָס ער האָט אָפגענומען פון די פערטריבענע אַדעל-לייט, וועלכע האָבען זיך גע-שטעלט געגען זיין טיראַניי. ער האָט אויך דעם האַנדעל שטאַרק פער-בריימערט דורך גרינדען נייע קאָלאָניעס. זיין זוהן פ ע ר י א נ ד ע ר האָט נאָך איבערשטיגען זיין פאָטער אין האַנדעלס-פּאָליטיק און אין אונ-טערנעהמונגען און ער האָט געבראַכט קאָרינטה צו א הערשענדער פאָזיציאָן אין גריכענלאַנד, אָבער זיין רעגירונג איז געווען פול מיט גרויזאַמקייטען. דיזעס האָט ארויסגערופען גרויסע ערביטערונגען צווישען די בירגער. די אונצופריידענהייט פון פאָלק האָט געגרייכט די העכסטע שטופע אלס זיין נאָכפאָלגער פ ס א מ ע ט י ך האָט פאַרטגעזעצט די זעלביגע טיראַניי. פּסאַמעטיך איז אין פערטען יאָהר פון זיין רעגירונג געשטירצט געוואָרען, און די אלטע אַדעל-הערשאפט, אין א מילדערער פאָרמע, איז וויעדער אייג-געפיהרט געוואָרען, און דיזע פאָרמע פון רעגירונג האָט זיך לאַנג געהאַלטען אין קאָרינטה.

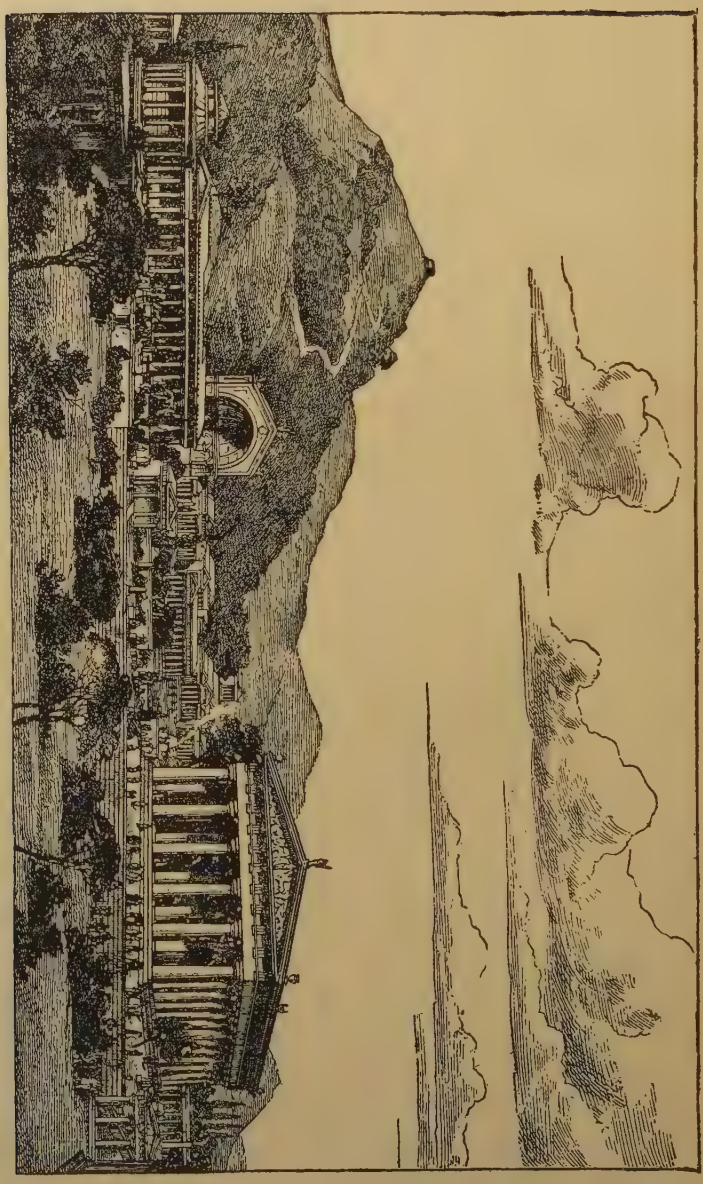

אוניברסיטת אלכסנדריה

די נאצי־אנאל־שפילען פון די גריבען האבען זיך ענט-וויקעלט פון די וועט־קאמפען, וועלכע זיינען געווען פעסט צוזאמענגעקניפט מיט די רעליגיעזע פייערטעג. די עלטעסטע פון דיזע פעסט־שפילען זיי-נען געווען די, וועלכע די יאנישע שטאמען האבען איינגעפיהרט אויף דער אינזעל דעלאס צו עהרע פון אפאללא. אויך אנדערע קולט־ערטער האבען געהאט אזעלכע וועט־קאמפען, אבער אין זיי האבען אנטייל גענומען די נאהענטע נאכבארען. נאר פיער פון די אלע זיינען געווען אלגעמיינע, נאציאנאלע, אין וועלכע עס האבען אנטייל גענומען אלע גריכישע שטאטען, נעמליך: **די אלימפישע, פיטהישע, נעמעאישע** און **איסטהמישע**.

מעהר פון אלע זיינען בעריהמט און בעזוכט געווען די אלימפישע נאציאנאל־שפילען, וועלכע פלעגען אפגעהאלטען ווערען אין אלימפיא, אין דער לאנדשאפט עליס. די זאגע שרייבט צו די גרינדונג פון דיזע שפילען צו הערקולעס'ן. אבער די אלגעמיינע בעדייטונג האבען זיי געקריגען דורך דעם קעניג **איפיטוס**, וועלכער האט געמאכט מיט ליקורג'ן א פער-טראג, דאס די אטאליער זאלען דיזע פעסטען צוזאמען מיט די ספארטאנער מייערן. מיט דער צייט זיינען אויך אנדערע גריכישע שטאטען צו די שפילען צוגעלאזען געווארען, אפילו די ווייטעסטע קאלאניעס. הונדערט יאהר שפעטער (776 פ. קר.) האט מען אנגעפאנגען צו פערצייכנען דעם נאמען פון דעם זיגער אין דיזע שפילען, און מען האט איהם פערפעקטליכט אין אלימפיא. פון דאמאלס אן איז עס אימער אזוי געשעהן אהן אונטער-ברעכונג. און וויל דיזע שפילען פלעגען אפגעהאלטען ווערען זעהר רע-געלמעסיג, האט מען זינט יענעם יאהר געשאפען א זיכערע צייטרעכנונג, מיט וועלכער די געשיכטע־שרייבער פון יענער צייט און פון שפעטערע ציי-טען האבען זיך בעדינט. מען דאט געטיילט נעמליך די גאנצע צייט אין אפישניטען פון פיער יאהר, וועלכע זיינען געווען בעוואוסט מיט דעם נא-מען: **אלימפיאדעס**, וויל די שפילען פלעגען פארקומען אייך מאל אין פיער יאהר. די ערסטע אלימפיאדע האט זיך אנגעפאנגען צו רעכנען פון דעם יאהר 776 פ. קר. נאך דעם האט מען גערעכענט די אלימפיא-דעם נאך דעם נאמען פון דעם זיגער אדער נאך דער צאהל פון די אלימפיא-דעם פון דער ערסטער. אזוי ערצעהלט דער געשיכטע־שרייבער דיאדאר, דאס די פערבאנונג (ארויסשיקונג פון לאנד) פון טהעמיסטאקלעס'ן איז גע-ווען אין דעם 2טען יאהר פון דער 75טער אלימפיאדע, ד. ה. אין דעם יאהר 474 פ. קר.

דער צענטער פון גאנצען יום טוב זיינען געווען די וועט־קאמפּען, וועלכע זיינען בעשטאנען אין שפּרינגען, לויפען, זיך ראנגלען, ווארפען דיסקען (רונדע פלאטע שטיינער אדער שטיקער מעטאל) אדער שפּיזען, ווי אויך אין פויסט־קאמף. די רייכע האבען זיך בעשעפטיגט מיט וועט־לויפען אויף וואגענס מיט א געשפּאן פון פיער פערד. דער פרייז פיר אלע סארטען וועט־קאמפּען איז געווען דער זעלביגער. דאך האט געגאלטען אלס דער ערסטער זיגער דער יעניגער, וואס האט זיך אויסגעצייכענט אין וועט־לויפען. די ריכטער, וועלכע האבען געוארפט אורטיילען, ווער עס האט געווואונען דעם פּרייז, זיינען שטענדיג געווען מענער פון עלים. בעקומען א פּרייז האט געקענט נאר א פּרוי־געבארענער גריך, וועלכער האט נאך איידער די וועט האט זיך אנגעפאנגען געמוזט בעווייזען זיין יחוס, דאס ער שטאמט פון עכטע גריכען. אויסלענדער האבען געקענט צוגעלאזען

וועט־לויף אין א וואגען.

ווערען צו די שפּילען נאר אלס צושויער. די פרייזען האט מען אויסגעטיילט דעם לעצטען טאג פון פעסט. נאך דעם, ווי מען האט געבראכט א גרויסארטיגען קרבן צו צעאוס'ן, האט מען פארגעלעזען די נעמען פון די זיגער פאר'ן פובליקום, וועלכעם האט מיט גרוים בייפאל און פרעהליכען יובעל בעלויבט דעם זיגער מיט אן איינפאכען קראנץ פון אויל־צווייגען. נאך דעם האט מען די זיגער בענלייט מיט גרוים פּאראד צו זייערע געבורטס־ערטער, וואו מען האט זיי געצייגט גאנץ בעזונדערע צייכענס פון עהרע. דעם אליוון־קראנץ פלעגט דער זיגער טראגען ביי אויסערגעוועהנליכע גלעגענהייטען און פייערטעג. צו דיזען קראנץ פלעגט מען אפטער צוגעבען א גאלדענעם קראנץ, און מען פלעגט מאכען א מארמארנע סטאטוע פון דעם זיגער אין אלימפּיא. דורך לידער פלעגט מען פערשפּריטען זיין נאמען און זיין כבוד ביז אין די גאנץ ווייטע געגענדען, און מען האט אנגע־

די שפּיעלען פלעגען פאָרקומען אין אַ הייליגען וועלדעל פון אויל־בוימער ביים ברעג פון טייך אַלפעאוס, וואו עס איז געשטאַנען דער טעמפּעל פון צעאוס'ן. דאָרט האָבען זיך געפונען אַ ה י פּ פּ אָ ד ר אָ ם און אַ ס ט אַ ד י אָ ן. דאָס סטאַדיאָן איז געווען אַ געמאַכטער וועג צום וועט־לויפען, מיט זיץ־ערטער פון ביידע זייטען פיר צושויער. דער וועג איז געווען 600 גריכישע פוס לאַנג. נעבען דעם סטאַדיאָן איז געווען דער היפּפּאָדראָם, וועלכער איז געווען אַיינגעריכטעט ווי דאָס סטאַדיאָן, נאָר ער איז געווען פיעל גרעסער, ווייל דאָ איז דער וועט־לויף פאָרגעקומען אין וואָגענס מיט פערד.

דאָס פעסט איז געפייערט געוואָרען אין דער צייט פון דער ערסטער פולער לבנה נאָך דער תקופה פון זומער (דאָס הייסט נאָך דעם יום הארוך).

וועט־לויף.

אָנפאַנגס פלעגט מען פייערן נאָר איין טאָג, און עס פלעגט פאָרקומען נאָר איין וועט־לויף אין סטאַדיאָן. אָבער גיך האָט מען די צייט פערגרעסערט אויף 5 טעג און אויך די צאָהל פון די שפּילען איז פיעלפאַך פערמעהרט געוואָרען. ווען די צייט פון פעסט איז אָנגעקומען, האָט מען צושיקט הערא̇לדען (שלוחים) אין אַלע געגענדען צו געבען צו וויסען וועגען דעם. דאַמאָלס פלעגען אַלע גריכישע שטאַאַטען אַרויסשיקען פעסט־געזאַנדטשאַפטען רייך בעפּוצט מיט פאָהנען און מיט אַ קרבן, און צוזאַמען מיט די וועט־קעמפער האָבען זיי זיך געצויגען נאָך אָלימפּיאַ. צו דיזע זיינען נאָך צוגעקומען זעהר פיעלע רעדנער, דיכטער, פילאָזאָפען און געשיכטע־שרייבער אום עפענטליכע פאָרטראַגען צו האַלטען און דורך דעם זייערע ווערק בעקאַנט צו מאַכען צו אַלע גריכען.

די פּ י ט י ש ע נ א צ י אָ נ א ל ־ ש פּ י ל ע ן זיינען כמעט געווען אַזוי וויכטיג און אַזוי געעהרט ווי די אָלימפּישע. דיזע שפּילען פלעגען געפייערט ווערען נאָהענט פון דעלפי צו עהרע פון אַפּאָללאָ. די שפּילען האָבען זיך גערופען פּ י ט י ש ע, ווייל פּ י ט י ע ר איז געווען דער צונאָמען פון אַפּאָללאָ. די פּיטישע שפּילען פלעגען אויך אָפּגעהאַלטען ווערען אַלע 4 יאָהר, נעמליך דעם 3טען יאָהר פון דער אָלימפּיאַדע. אין דעם שפּיל פלעגען פאָרקומען דיכטערישע, מוזיקאַלישע וועט־קאַמפען צוזאַמען מיט גימנאַסטישע, ווייל אַפּאָללאָ איז געווען דער גאָט פון פּאָעזיע און מוזיק. אָנפאַנגס פלעגט מען דעם זיגער געבען אַ גאָלדענעם קראַנץ, שפּעטער פלעגט מען איהם געבען נאָר אַ לאָרבעער־צווייג, וועלכען מען פלעגט אָפּרייסען פון דעם בוים, וואָס איז געווען געהייליגט צו אַפּאָללאָ'ן.

פויסט־קעמפער.

די נ ע מ ע א י ש ע ש פּ י ל ע ן זיינען געווען געגרינדעט צו עהרע פון צעאוס'ן. זיי פלעגען פאָרקומען ניט ווייט פון דער שטאָדט נ ע מ ע א אין אַרגאָליס. דיזע שפּילען פלעגען פאָרקומען אַלע צוויי יאָהר. ד י א י ס ט ה מ י ש ע ש פּ י ל ע ן זיינען געווען זעהר עהנליך צו די נעמעאישע. זיי האָבען זיך גערופען די איסטהמישע, ווייל מען פלעגט זיי פייערן אויף דעם איסטהמוס (לאַנד־פּאַס) פון קאָרינטה. אָנפאַנגס פלעגט מען דאָרט פייערן די שפּילען אַלע 3 יאָהר, שפּעטער האָט מען זיי אָנגעהויבען צו פייערן אַלע 5 יאָהר. דיזע שפּילען זיינען געווען געגרינדעט צו עהרע פון פּאָסיידאָן, דעם גאָט פון ים.

וועגדט מיטלען, דאָס זיין נאָמען זאָל בלייבען בעוואוסט און געשעצט אויף אין די שפעטעסטע צייטען. עס איז געווען דאָס גרעסטע גליק פיר א גריך ארויסצוגעהן א זיגער אין אָלימפיא. מיט דעם האָט שטאָלצירט ניט נאָר דער זיגער, נאָר אויך די שטאָדט פון וועלכער ער איז געווען א בירגער. עס איז אונז פערבליבען א קליינע ערצעהלונג פון איינעם א געוויסען דעמא-ראָטום'ן, וועלכער כאראקטעריזירט דייטליך דעם כבוד, וואָס א זיגער איז אָלימפיא האָט דאָמאָלס גענאָסען. אן אלטער מאן פון רהאָדום, וועלכער האָט א מאָל געוואונען דעם פרייז אין אָלימפיא, האָט בעגלייט זיינע צוויי זיהן צו די שפילען, און האָט געהאט דאָס זעלטענע גליק צו זעהן, ווי זיי-נע ביידע זיהן זיינען ארויס די זיגער. די קינדער האָבען באלד געזומען זייערע קראנצען, האָבען זיי ארויפגעלעגט אויף'ן פאָטער'ס קאָפּ און הא-

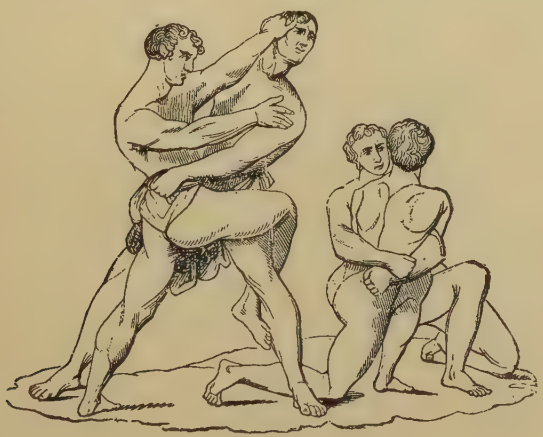

ראנגלען.

בען איהם אויף זייערע שולטערן געטראָגען צו דער גאנצער פערזאמלונג אום איהם דעם גאנצען כבוד איבערצוגעבען. מיט גרויס בייפאל האָט די גאנצע פערזאמלונג געצייגט עהרע דעם אלטען פאָטער און האָט שטארק בעלויגט די טאט פון די קינדער. דאן איז איינער פון דער פערזאמלונג ארויס מיט די ווערטער: „שטארב, דיאגאראס, אין דעם אָלימפוס ארויי-צוקומען איז דיר ניט בעשערט!" (ד. ה. די אויצייגע עהרע, וועלכע שטעהט העכער פון דעם זיג פון אָלימפיא, איז דיר ניט בעשטימט). דיאגאראס האָט ווירקליך ניט געקענט אריבערטראָגען די צו גרויסע פרייד, איז אראָפ-געפאלען פון די הענט פון זיינע קינדער און איז געשטארבען.

וואוינער פון קריססעאַ פיר אַ פערברעכען, וואָס זיי האָבען בעגאַנגען געגען אַפּאָללאָ'ן, און האָט דערפאַר צושטערט זייער שטאָדט. דער בונד האָט אויך בעשטראָפט די ספּאַרטאַנער און די אֶגינעער מיט אַ געלט־שטראָף פיר גוואַלדטאַטען, וואָס זיי האָבען בעגאַנגען. אין די שפּעטערע צייטען איז זייער מאַכט שוואַכער געוואָרען, ווייל די שטאַאַטען זיינען געוואָרען שטאַרקער און גרעסער, און זייערע בעשליסען זיינען געווען גילטיג נאָר פיר די 12 שטאַאַטען, וועלכע האָבען צוזאַמענגעשטעלט דעם בונד. אַפילו ביי דיזע שטאַאַטען זיינען אָפט פאָרגעקומען שטרייטיגקייטען.

דער אַמפיקטיאָנען־בונד, וועלכער איז געגרינדעט געוואָרען מיט'ן צוועק צו בעשיצען דאָס הייליגטום, וואָס איז געשטאַנען אויף דער אינזעל דעלאָס,

דיסק־וואַרפער.

איז געווען כמעט אַזווי וויכטיג, ווי דער דעלפישער אַמפיקטיאָנען־בונד. אין דעם בונד פון דעלאָס זיינען אויך געווען 12 שטאַאַטען פערבונדען, וועלכע פלעגען זיך פערזאַמלען אין געוויסע טעג צו פייערן אַ פעסט צו עהרע פון דעם גאָט אַפּאָללאָ. דער האַנדעל, וואָס איז דורך דיזען בונד פערברייטערט געוואָרען, איז געווען פיעל גרעסער, ווי דער האַנדעל פון דעלפי.

נאָך איין וויכטיגע איינפיהרונג איז געווען אַלגעמיין פיר אַלע גריכישע שטאַאַטען — די אָ ר אַ ק ל ע ן. דער וויכטיגסטער פון זיי איז געווען דער אָראַקעל פון דעלפי, וועלכער האָט געשפּילט אַ בעדייטענדע ראָלע אין

צווישען די גריכישע פעלקערשאפטען איז צו בעמערקען אן ערשיינונג, וועלכע מיר האבען ניט געפונען צווישען אלע אנדערע פעלקערשאפטען, נעמלידּ — אייניגע שטאטען האבען זיך צוזאמענגעבונדען צו בעשיצען איין הייליגטום, וואס זיי אלע האבען פערעהרט. דיזער בונד האט זיך ביי זיי גערופען א מ פ י ק ט י א ן. זייער צוועק איז געווען צוזאמען צו פיירען געווייסע פעסטען און פייערטעג און א בעשטימטען טעמפעל צו ערהאלטען און בעשיצען. מיט דער צייט האט דיזעס געפיהרט דערצו, דאס אויך די איינצעלנע מיטגלידער פון בונד זיינען געווארען פרייגדליך איינער צום אנדערן, האבען געמאכט דעם קריג געווייסע גרענצען און האבען זיך פערפליכטעט איינער דעם אנדערן צו שטיצען. אין פאל, וועז איין שטאאט פון דער אמפיקטיאן איז געצוואונגען געווען צו שטרייטען מיט אן אנדערן שטאאט פון דער זעלביגער אמפיקטיאן, איז געווען פערוואהרט די קריגער אפצושניידען פון די, וועלכע בעלאגערן, דעם צופיהר פון נעטיגע לעבענס־מיטלען, אדער אפצוואוועגדען דעם פלום פון טייכען פון דער בעלאגערטער שטאדט, דאס די בעלאגערטע זאלען ליידען פון מאנגעל אין שפייז און וואסער. עס איז אויך געווען פערבאטען די בעזיגטע שטאדט צו צושטערען. לאנגזאם האבען די אמפיקטיאנען בעקומען א זהר גרויסע וויכטיגקייט פיר דעם האנדעל. וויל זייער אלגעמיינער טעמפעל איז געווען בעשיצט פון אלע בונד־שטאאטען, איז ער געווען א זיכערער פלאץ, וואו זיי אלע פלעגען בהאלטען זייערע טייערע זאכען. אויסער דעם האבען אלע קויפלייט, וועלכע פלעגען קומען פון פערשיידענע נעגענדען צו פיירען ביים טעמפעל די אלגעמיינע פייערטעג, אויך געהאט א געלעגנהייט צו ברייננען זייערע סחורות צום פערקויף צו פערשיידענע איינצעלנע מענשען און קויפלייט, אזוי דאס דער פלאץ פון טעמפעל איז געווארען א וויכטיגער מיטעלפונקט פיר דעם אינערליכען האנדעל פון אייניגע שטאאטען.

דער בעריהמטעסטער אמפיקטיאנען־בונד איז געווען דער דעלפישער. צו איהם האבען נעהערט צוועלף פעלקערשאפטען, דארישע, טהעסאלישע און יאנישע. די נעזאנדטע פון דיזע פעלקערשאפטען פלעגען זיך פערזאמלען 2 מאל א יאהר, איין מאל אין פריהלינג אין דעלפי, און דעם צוויטטען מאל אין הערבסט אין די טהערמאפילען. דארט פלעגט מען זיך בעראטען ארום אן אלטאר, וואס איז געווען געהייליגט צו הערקולעס', וועגען די אנגעלעגנהייטען פון דעם בונד. דיזער בונד האט געהאט אן אייגנפלום איבער גאנץ גריכענלאנד. איין מאל האט דיזער בונד בעשטראפט די אייג-

ענדליך נעפינען מיר פיר נעטיג צו דערמאהנען נאך איניגע שפילען און פעסטען, וועלכע זיינען געווען איינגעפיהרט נאר אין אייניגע ערטער אדער שטאטען. צו דיזע נעהערען די גרויסע פאנאטענאען, די עלעאוסיניען און די טהעסמאפאריען.

צווישען די פיעלע פעסטען פון אטהען זיינען זעהר וויכטיג געווען די פאנאטהענאען (יום טוב פון אלע אטהענער), וועלכע מען פלעגט דארט

עלעאוסיניש׳ער יום טוב.

פייערן צום אנדענקען פון די פעראיניגונג פון די 4 אטהענישע שטאמען אין איין פאלק. עס זיינען געווען צווייערלייי פאנאטהענאען: די קלייגע און די גרויסע. די קלייגע פלעגט מען פייערן יעדען יאהר, די גרויסע אלע 4 יאהר. דעם ערסטען טאג פון דעם יום טוב פלעגען שטרייטען פיר דעם

דער געשיכטע פון גריכענלאנד. צוויישען די בערג פון פּאַרנאַססוס געפינט זיך א טיפע שפּאלט, פון וועלכער עס שטייגען אימער ארויס שארפע, בע-טויבענדע גאזען. איבער דיזער שפּאלט איז געווען אויפגעשטעלט אן אלטע ציקלאָפּישע מויער, אין וועלכער עס איז געשטאנען א דריי־פוס. צו דיזען ארט האָבען געהערט פּראָפּעצייהענדע פּריסטערינס אדער פּיטהיאס, וועל-כע זיינען אנפאנגס געווען געווארען פון יונגפרויען און שפּעטער פון עלטערע פרויען. וועז א פּיטהיא האָט זיך געזעצט אויף דיזען דריי־פוס, איז זי דורך די שטייגענדע גאזען אריינגעקומען אין בעגייסטערונג אוז האָט אין דיזען צושטאנד ארויסגעזאגט אונדייטלייכע ווערטער, וועלכע זיינען אנ-גענומען געווארען אלס ענטפּלעקונג פון גאָט אוז זיינען פון די פּריסטער אויסגעטייטשט געווארען לויט אומשטענדען. די ערקלערונגען פון די פּריס-טער זיינען אויך ניט געווען דייטלייך. זיי פלעגען די נביאות פון דעם ארא-קעל ערקלערען אזוי, אז ווי די זאך וועט זיך אויסלאָזען, זאל אלץ היסען, אז זיי האָבען געטראָפען. צוליב דעם האָבען די נביאות פון דעם דעלפישען אראקעל געהאָט א גרויסע וויכטיגקייט פיר גריכענלאנד. עם האָט פיעלע מאל געטראָפען, דאָס דער אראקעל האָט פערהיט א קריג, וועלכער האָט געהאלטען ביים אויסברעכען צוויישען די שטאָטען. שפּעטער, וועז דאָס גריכישע פאלק איז געווארען מעהר אויפגעקלערט אוז די פּריסטער האָ-בען אנגעפאנגען צו מאכען גלט פון זייערע אויסדייטונגען, האָט דער ארא-קעל פערלאָרען זיין ווערט אוז מען האָט איהם אנגעפאנגען צו פערשפּאָטען אוז פעראכטען.

אין די פּריהעריגע צייטען איז דער אראקעל געווען ארומגערינגלט מיט א פרעכטיגען טעמפּעל. אין דיזען טעמפּעל האָבען זיך געפונען זעהר פיעלע טייערע זאכען, וואָס פערשיידענע שטאָטען פלעגען צושיקען צום אראקעל אלס דאנק פיר די אנטווארטען, וועלכע ער האָט געגעבען אויף זייערע אנפראָגעס; צוויישען דיזע זיינען געווען: א סטאטוע פון האָמער'ן געגאָסען פון מעטאל, צווייי אונגעהייער גרויסע מיש־קריג פון גאלד אוז זיל-בער פון קרעזוס'ס אוצר, א בראָנזענער שיף־מאסט מיט 3 שטערן, וואָס די אינזעל אגינא האָט געגעבען נאָך דעם זיג ביי סאלאמים א. אנד. דער טעמפּעל איז געווען אזוי רייך אין אנטיקען, דאָס מען האָט געדענט זייער ווערט אויף 10,000 טאלענטען אדער אונגעפעהר 12 מיליאן דאללאר.

דיזע אלע אנטיקען זיינען געווען אנפערטרויט צו די פּריסטער זיי זאלען אכטונג געבען מען זאל זיי ניט צונעהמען.

האָט מען די נאכט פערבראכט אין פערשיידענע פייערלעכקייטען, וועלכע האָבען פאָרגעשטעלט, ווי פערסעפאָנע ווערט געזוכט פון איהר מוטער. נאָך דעם, וועו מען האָט פיעל געטרויערט און געפאסט, האָט מען דעם יום טוב געשלאָסען מיט א צערעמאָניע פון גיסען וואסער פון פערשיידענע כלים, וואָס זיינען געווען בעשטימט צו דיזען צוועק. די אָנטיי־נעהמער אין דיזע פייערלעכקייטען זיינען געווען געטיילט אין 2 קלאסען. די ערסטע קלאס האָט געהייסען מ י ס ט ע ן; דיזע האָבען אָנטיי־ל גענומען נאָר אין די אויבען־ערצעהלטע פייערלעכקייטען און צערעמאָניעס. די צווייטע קלאס האָט גהייסען ע פ א פ ט ע ן (צושויער); דיזע זיינען אויך צוגעלאָזען געווארען צו געהיימע פייערלעכקייטען אין אינערן פון טעמפעל. דער וויכטיגסטער טיי־ל פון דיזע גהיימע פייערלעכקייטען איז געווען א הייליגע מיסטישע דראמא, וועלכע האָט מיט גרויס פּראכט פאָרגעשטעלט די געשיכטע פון דער געטין דעמעטער. דערביי פלעגט מען די געטער־בילדער בעשיינען מיט שטראהלענדער בעלייכטונג. דיזע פייערלעכקייט האָבען אלע אנווועזנדע געדארפט האלטען אלס א גהיימנים און ניט רעדען וועגען דעם.

אויך די טהעסמאפאריען זיינען געווען גהיילִיגט צו דער געטין דעמעטער. דאָס איז געווען א יום־טוב פון געזעץ (א מין שמחת תורה). מען האָט דאמאלס געפייערט די אייניפיהרונג פון אקערבוי, פון מאנאמיע (דאָס א מאן טאָר מעהר ניט נעהמען ווי איין פרוי), און געזעצליכע אָרדנונג. אין אטהען האָט דיזער יום טוב געדויערט 5 טעג. מען פלענט איהם דאָרט פייערן מיט גרויס פּראָד. אין דיזען יום־טוב האָבען געקענט אָנטיי־ל נעהמען פערהיראטעטע פרויען, און דאָס געלט אויך די נעטיגע הוצאות דערצו האָבען געמוזט געבען פערהיראטעטע מענער, וואָס פערמאָגען א קאפיטאל ניט וועניגער פון דריי טאלענטען (אונגעפעהר 3,500 דאללאר). אין אנפאנג איז דער יום טוב צוגעגאנגען מיט פאסטען און רייניגונגען און האָט גהאט א זעהר פרומען כאראקטער. צו ענדע אבער האָט ער זיך אויסגעצייכענט מיט אויסגעלאסענקייט, שכרות און הולטאיסטווע.

ה. די צייט פון די מלחמות מיט פערסיען.

1) דער אויפשטאנד פון די יאָניער.

דער ביישפיעל, וואָס קלייסטהענעס האָט מיט זיינע נעוועצען אין אטהען גענעבען, האָט גהאט א גרויסע ווירקונג אויף די יאנישע קאלאָניעס (די שטעדט, וואָס די אטהענער האָבען גענרינדעט אין אנדערע ערטער). אין

פּרייז זינגער, ציטהער־שפּילער און פּלעטען־שפּילער. דעם צווייטען און דריטען טאָג פּלעגען די גימנאַסטישע שפּילען פּאָרקומען. די פּרייזען זיי־נען געווען: א קראַנץ פון אויל־צווייגען און א לעהמענע כּלי מיט הייליגען בוימעל, וואָס איז געמאַכט געוואָרען פון הייליגע אויל־בוימער. דער הויפּט גלאַנץ פון דעם יום טוב אָבער איז געווען דער צוג, אין וועלכען די אַטהע־נערינען פּלעגען בריינגען אין די אַקראָפּאָלים (פּעסטונג) דאָס רייך גע־שטיקטע סאָפּראַן־קלייד צו בעקלײדען דאָס אלטע שניץ־בילד אין ערעכ־טהעיאָן. טעכטער פון אריסטאָקראַטישע בירגער פלעגען טראָגען אויף זייערע קעפּ קערב מיט פּערשיידענע כלים, וואָס מען האָט געברויכט צו קרבנות, נאָך זיי זיינען געגאַנגען אלטע מענער און פּרויען מיט אויל־צווייגען, נאָך דיזע זיינען געגאַנגען פרויען און טעכטער פון פריי־געלאָזענע שקלאָפען מיט קערב און קריגלאָך, וואָס מען האָט נעטיג געהאַט פיר דעם קרבן. אויסער דיזע אלע האָבען אין צוג אָנטייל גענומען אלע בירגער מיט זייערע פּאָר־שטעהער, אלע זיגער אין די פּאַנאַטהענאָען, ווי אויך דער אטהענישער סענאט אין זיין גאַנצער פּראַכט. דער יום־טוב פלעגט זיך ענדיגען מיט א העקא־טאָמב, ד. ה. א קרבן פון פיעלע רינדער, מיט א גרויסארטיגער מאָהלצייט פיר דאָס גאַנצע פאָלק, וואָס האָט זיך בעטייליגט אין דעם יום טוב.

אין אלע שטאַטען פון גריכענלאַנד האָט מען געהאַט זעהר פיעלע פייערטעג צו עהרע פון דער געטין פון תבואות ד ע מ ע ט ע ר. פון דיזע אלע פייערטעג זיינען געווען די וויכטיגסטע, וואָס מען האָט געפייערט אין אטהען און אין עלעאוסיס; דיזע פייערטעג זיינען בעוואוסט אונטער דעם נאָמען ע ל ע א ו ס י נ י ע ן. אויך עלעאוסיניען זיינען געווען צווייערליי: גרויסע און קליינע. די גרויסע פלעגט מען פייערן אין הערבסט, און זיי פלעגען דויערן ניין טעג. די ערסטע 4 טעג האָט מען פערברַאַכט אין בריינגען גרויסע קרבנות, אָפּפער־מאָהלצייטען, רייניגונגען און לאַרמדיגע מאַרשען. דעם 5טען טאָג פלעגט מען געהן דורך א הייליגע גאַס אין א פּראָצעסיאָן צום עלעאוסים, וועלכער האָט זיך געפונען 4 שטונדען רייזע פון שטאָדט, אום צו בריינגען אהין די סטאַטוע פון יאַקכאָס (דיאָקכוס) פון אטהען און אַריינשטעלען זי אין דעם עלעאוסיניישען טעמפּעל. אין דיזען צוג פלעגען אָנטייל נעהמען אויסער די העכערע קלאַסען און פּריסטער א גרויסע מאַסע מענשען, וועלכע איז געקומען פון נאָהענט און ווייט. בעקרענצט מיט מיר־טהען (הדסים) און אין די הענט זאַנגען, אקער־אינסטרומענטען אָדער פּאַק־לען, פלעגען זיי טאַנצען און שטיפען און זיך לוסטיג מאַכען ביז אוים־געלאַסענקייט. נאָך דעם, ווי מען איז אין אָבענד אָנגעקומען אין עלעאוסים

דאן האָט זיך אריסטאַגאָראָס געוועגדט צו אטהען. דאָרט האָט ער לייכט געוואונען דאָס פאָלק אויף זיין זייט. דאָס פאָלק האָט איהם געגעבען 20 שיפען, צו דיזע האָבען נאָך די איינוואוינער פון ערעטריא צוגעגעבען נאָך 5 שיפען, ווייל די שטאָדט מילעט האָט זיי א מאָל געשטיצט אין א שטרייט

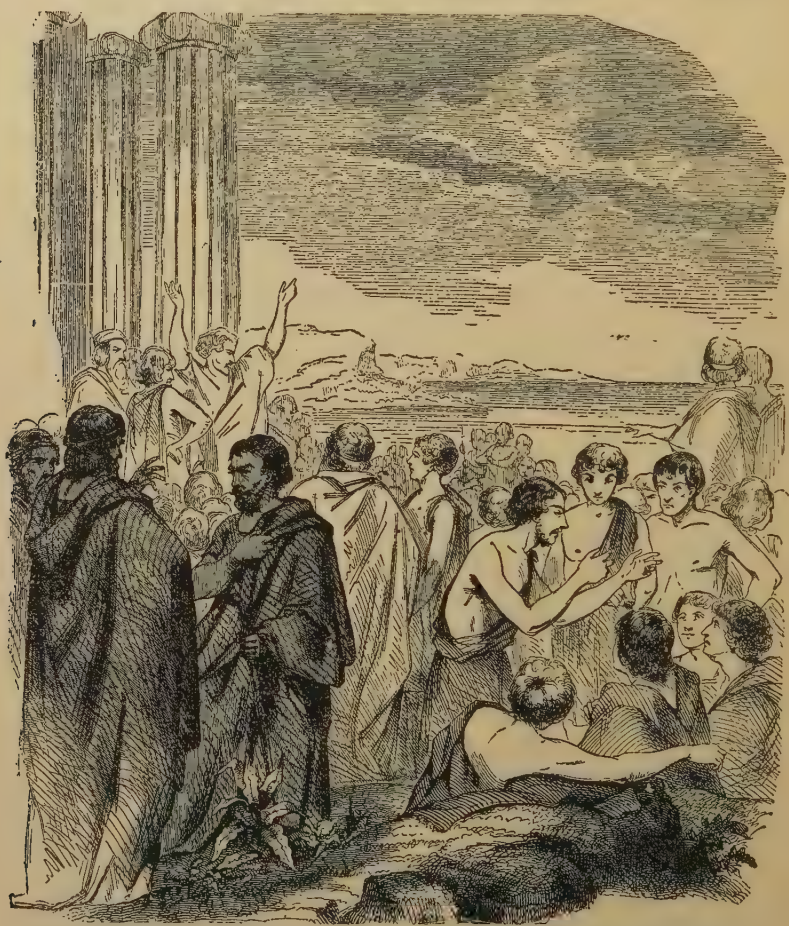

פערזאָמלונג פון יאָנישען בונד ביים טעמפעל פון נעפטון אויף דעם פאָרגעבירג מיקאָלע.

געגען כאַלצים. מיט דיזער הילף איז אריסטאַגאָראָס אַוועק נאָך סאַרדעס, וואו דער ברודער פון פערסישען קעניג, ארטאַפערנעס, איז געווען וויצע-קעניג. ארטאַפערנעס האָט זיך מיט זיין מיליטער פערשלאָסען אין דער

יענע שטעדט איז דער האַנדעל און אינדוסטריע געווען פיעל מעהר און שטאַרקער ענטוויקעלט, אַלס אין דעם מוטער־לאַנד. עס איז קיין וואונ-דער ניט, וואָס די אַיינוואוינער פון די קאָלאָניעס האָבען שטאַרק אָנגעהוי-בען פערלאַנגען, דאָס מען זאָל אויך ביי זיי אַיינפיהרען די דעמאָקראַטישע רעפאָרמעס, וואָס קלייסטהענעס האָט אַיינגעפיהרט אין אַטהען. דעם אָנ-פאַנג צו פערווירקליכען דיזען וואונש האָט געמאַכט די רייכע שטאָדט מילעט. דאָ האָט אַ ר י ס ט אַ ג אָ ר אַ ס זיך אַליין פרייוויליג אָפּגעזאָגט פון רעגירען און האָט עס איבערגעלאָזען צום פאָלק, וועלכעס האָט באַלד אַיינגעפיהרט ביי זיך אַ דעמאָקראַטישע אָרדנונג. אויך אין אַנדערע שטעדט האָבען די אַיינ-וואוינער אַיינגעאָרדענט אַ דעמאָקראַטישע רעגירונג ווי אין אַטהען. אין די גריכישע שטעדט פון קליין־אַזיען, וועלכע זיינען געווען אונטערוואָרפען אונטער פּערסיען, האָט עס געהייסען, דאָס די גריכען האָבען דאָרט אַראָפּגע-וואָרפען פון זיך דעם יאָך פון פּערסיען.

דער היסטאָריקער פון יענער צייט העקאַטאָאוס פון מילעט האָט גע-ראַטען ניט אויפצורייצען פּערסיען געגען זיך, ווייל דיזע מאַכט איז צו שטאַרק פיר זיי. זיין וואַרנונג איז אָבער געווען אומזיסט. ער האָט נאָר געווירקט אויף זיי, דאָס זיי זאָלען ניט האַנדלען לייכטזיניג. זיי האָבען זיך געווענדט נאָך הילף צום מוטער־לאַנד. צו דיזען צוועק איז אַריסטאַגאָראַס געקומען נאָך ספּאַרטאַ און האָט דאָרט דעם קעניג קלעאָמע-נעס פאָרגעלעגט זיין פּלאַן. ער האָט איהם געבראַכט אַ לאַנגע קאַרטע געגראַווירט אין מעטאַל, אויף וועלכער עס זיינען געווען געצייכענט אַלע לענדער, וואָס געפינען זיך אונטער דעם יאָך פון פּערסיען, און דערביי האָט ער איהם ערקלעהרט זיין פּלאַן ווי צו בעפאַלען די שטאַאַטען, וואָס געהערען צו פּערסיען, און ווי צו שטירצען דעם פּערסישען קעניג. קלעאָמע-נעס'ן איז אין אָנפאַנג דער פּלאַן געווען געפעלען, אָבער ווען ער האָט דער-הערט, דאָס עס מוז דויערן דריי מאָנאַטען צייט צו בריינגען אַן אַרמעע פון דעם יאָנישען ברעג ביז צו סוזאַ (שושן), די הויפּטשטאָדט פון פּערסיען, האָט ער מעהר ניט געוואָלט הערען פון דיזער אונטערנעהמונג. אַריסטאַגאָ-ראַס האָט געפּרובט איהם אָנבאָטען אַ גרויסע סומע געלט פיר זיין הילף. דאָ האָט איהם זיין קליינע טאָכטער צוגערופען און האָט איהם געזאָגט: „פאָטער, געה אַוועק פון דיזען מאַן, ער וויל דיך אונטערקויפען". דאָס האָט אויף איהם נאָך מעהר געווירקט און ער האָט זיך אין גאַנצען אָפּגע-זאָגט פון נעהמען וועלכען עס איז אָנטייל אין דיזער זאַך.

דער אוויפשטאַנד פון מיטלעם.

פעסטונג, און די שטאדט סארדעם האט ער איבערגעלאזען צו די גריכען, וועלכע האבען זי אין גאנצען צושטערט אין פייער. דערווייל איז אונטערגע-קומען מיליטער פון לידיען און פערסיען צו העלפען ארטאפערנעס'ן. וועז די אטהענער האבען דערזעהן די פערסישע ארמעע, האבען זיי זיך צוריק-געקעהרט אין גריכענלאנד נאך דעם, ווי זיי האבען געלויטען א קלייגע ני-דערלאגע ביי עפעסום.

די יאניער האבען פארטגעזעצט דעם קאמף אהן די אטהענער, מיט דער הילף פון דער אינזעל קיפארן און פון די קאריער. קיפארן איז אבער באלד בעזיגט געווארען פון די פערסיער, און די קאריער האבען זיך נים צוריקגעצויגען נאך דעם, ווי זיי זיינען צוויי מאל געשלאגען געווארען פון די פערסיער. נאך דעם האט אריסטאגאראס אנגעווארען יערע האפנונג צו געווינען דעם שטרייט געגען די פערסיער און האט זיך אין גאנצען צוריק-געצויגען. יעצט איז ארטאפערנעס מיט א גרויסער פערסישער מאכט גע-גאנגען אויף מילעט. אום צו רעטען דיזע שטאדט, האבען די יאניער בע-שלאסען צו שטרייטען מיט די פערסיער אויף'ן ים. אין דער שטאדט פא-ניאניאן, וואס איז געשטאנען אויף דעם פארגעבירג מיקאלע, האבען זיך פערזאמעלט בירגער פון פערשיידענע יאנישע שטאטען, ווי : כיאס, לעס-באס, סאמאס און מילעט, און נאך א בעראטונג האבען זיי געפונען די מעגליכקייט ארויסצושיקען געגען די פערסיער 353 קריג־שיפען. די פער-סיער האבען געהאט 600 שיפען. דער זאמעל־פונקט פון די גריכען איז גע-ווען אויף דער אינזעל ל א ד ע נאהענט פון מילעט. צווישען די גריכען האט זיך דאמאלס געפונען א זעהר פערשטענדיגער קריגס־קענער, וועלכער האט זיי ערקלערט, דאס אום צו געווינען דעם שטרייט מיט די פערסיער, מוזען זיי איינפיהרען אין דער ארמעע א שטרענגע דיסציפלין, און פערשיי-דענע שווערע איבונגען צווישען די קריגער. זיבען טעג האבען די גריכען געטאן אלץ, וואס דער מאן, וועלכער האט געהייסען דיאניסיאס, האט פון זיי געפאדערט. אבער נאך דעם האבען זיי זיך אפגעזאגט איהם צו פאלגען. דער סוף איז געווען, דאס די גריכען זיינען געשלאגען געווארען פון די פערסיער און זיינען צולאפען אין זייערע ערטער (497 פ. קר.).

דיזע לאגע האט ענטשיידען דאס שיקזאל פון מילעט. די פערסיער הא-בען זי באלד געגומען מיט שטורם. און נאך מילעט זיינען אונטערגעווארפען געווארען אונטער דער מאכט פון די פערסיער פיעלע אנדערע גריכישע שטעדט און אינזלען. דער אונגליק פון די בעזיגטע שטעדט איז געווען זעהר גרויס. א גרויסער טייל פון די מענער זיינע געטויט געווארען. פיעלע וויי-

האבען די פערסיער ארויסגעשיקט העראלדען (שלוחים) צו פאדערן פון די גריכישע שטאטען ערד און וואסער אלס צייכען פון זייער אונטערטעניג-קייט. אייניגע קלייגע שטאטען האבען נאכגעגעבען, אבער אין ספארטא האט מען דעם העראלד ארויסגעוואורפען אין א ברונען און מיט איראניע (שפאט) געזאגט: „דא קענסטו אליין נעהמען ערד און וואסער מעהר ווי דיין הארץ געלוסט". אין אטהען האבען זיי דעם העראלד ארויסגעוואורפען אין באראטהראן, אן אפגרונד, וואם איז געווען בעשטימט פיר פערברעכער. דעם דאלמעטשער, וואם האט איבערזעצט די רייד פון די פערסישע הע-ראלדען אין דער גריכישער שפראך, האט דער יונגער טהעמיסטאקלעס גע-הייסען בעשטראפען מיט׳ן טויט, וויל ער האט אזוי טיף ערנידריגט די גריכישע שפראך אין איהר אזעלבע בעפעהלען צו איבערזעצען.

אום ראבע צו נעהמען פיר דיזען שפאט און אום די גריכען אין אונ-טערטעניקייט צו בריינגען, האט דער פערסישער קעניג אונטערגענומען א צוויטען צוג געגען גריכעלאנד, וויל ער איז געווען איבערצייגט, דאם דער ערסטער פעלד־צוג איז ניט געלונגען נאר צוליב דער אונפעהיגקייט פון מארדאניוס׳ן. ער האט צוזאמענגעשטעלט אן ארמעע פון 10,000 רייטער און 100,000 פוס־גענהער, און האט בעשטימט איבער זיי צווייי נייע גענעראלען, דאטים און ארטאפערנעס, וועלכע ער האט געראטען פיר גרויסע קריגס־העלדען. דיזע האבען געפיהרט די ארמעע און די פלאטע, וואם איז בעשטאנען פון 600 קריג־שיפען, אויסער א מאסע לאסט־שיפען, ניט ביי די ברעגען פון דעם שטירמישען פארגעבירג אטהאס, ווי מארדאניוס האט געטאן, נאר זיי האבען געמאכט די רייזע גלייך דורך דעם ארכיפעלאג. אויף׳ן וועג האבען זיי בעריהרט די אינזל סאמאס, האבען בעזיגט און פערווויסטעט די אינזל נאקסאס, האבען געצוואונגען אלע ציקלאדען־אינז-לען, אויסער דעלאס, זיך אונטערגעבען צו זיי, און האבען גלאנדעט אויף דער אינזל עאובאא. די שטאדט ערעטריא האט זיך לאנג העלדיש בע-שיצט, אבער ענדליך איז זי געפאלען אין די הענט פון די פערסיער, וויל אייניגע פאלשע גריכען האבען זי פערראטען און ארויסגעגעבען געווען סודות, וואם האבען געגעבען דעם פיינד די מעגליכקייט זי צו בעזיגען. די שטאדט איז אין גאנצען צושטערט געוואָרען און די איינוואוינער זיינען פער-וואנדעלט געוואָרען אין שקלאפען.

די פערסיער האבען נאך דעם גערעכענט, דאם זיי וועלען קענען בע-זיגען אטהען. זיי האבען זיך אבער גיך איבערצייגט, דאם דער גייסט פון פרייהייט און דעמאקראטיע איז פיעל שטארקער פון דעם סצעפטער פון

בער און קינדער זיינען אלס געפאנגענע אוועקגעפיהרט געוואָרען נאָך פער-סיען און דאָרט האָט מען זיי בעזעצט אין א שטאָדט ביים ברעג פון דעם טייך טיגרים (חדקל). אין די בעזיגטע גריכישע שטעדט האָבען די פערסיער איינגעפיהרט זייער רעגירונג, וועלכע האָט ניט צוגעלאָזען קיין נייעם אויפ-שטאַנד.

די אטהענער האָבען שטארק סימפאטיזירט מיט די יאָניער, זיי האָבען זייער אונגליק בעטראכט פיר אן אייגענעם, ווייל זיי האָבען פאָרוסגעזעהן, דאָס די פערסיער וועלען זיך באלד נעהמען צו זיי. און דיזעם איז ווירקליך באלד געשעהן.

2) ערסטער און צווייטער פעלד־צוג פון דאַריוס'ן געגען די גריכען.

(490—493 פ. קר.)

דער וויכטיגסטער רעזולטאט פון דעם זיג פון די פערסיער איבער די גריכען איז געווען, דאָס דאַריוס האָט איבער־א־נייס בעשלאָסען זיין הער-שאפט אין אירופא צו פערבריייטען. פריהער פון אלץ האָט ער בעשלאָסען אטהען צו אונטערווארפען, ווייל זי האָט די יאָניער הילף געשיקט געגען פער-סיען און דערמיט האָט זי דעם פערסישען קעניג שטארק ערביטערט געגען זיך. דער קעניג האָט בעשלאָסען ראַכע צו נעהמען פון די אטהענער. אום עם זאל איהם די זאך פון זינען ניט אַרויס, האָט ער אָנגעוואָגט, דאָס איי-נער פון זיינע דינער זאל איהם יעדען טאָג דערמאָהנען וועגען דעם מיט די ווערטער: „הערר, געדענק די אטהענער". דער קעניג האָט ענדליך איבער-געגעבען די אויספיהרונג פון דעם שטרייט מיט די גריכען צו זיין איידים מארדאָניום.

נאָך דעם, ווי מארדאָניום האָט אָנגעזאמעלט נעניג שטרייט־קרעפטען אין קליין־אזיען, האָט ער זיך געלאָזען מיט א שטארקער מיליטערישער קראפט איבער דעם העלעספאָנט (די ים־שטראס, וועלכע טיילט אפ אזיען פון אייראפא). דיזע ארמעע האָט ער געפיהרט דורך דעם ברעג פון טהרא-ציען צו גריכענלאנד צו, און זיין פלאָטע האָט איהם בעגלייט. אבער א שטאר-קער שטורם האָט צושמעטערט די פערסישע שיפען ביים פאָרגעבירג אטהאָס. אויך די לאנד־ארמעע האָט נעהאט גרויסע פערלוסטען פון פערשיידענע אורזאכען, אזוי דאָס מארדאָניום האָט זיך איבערצייגט אין די אונמענליכ-קייט דורכצופיהרען זיין פלאן צו בעזיגען די גריכען און האָט זיך מיט דעם רעסט פון זיינע חיל אומגעקעהרט אין אזיען. מיט צוויי יאָהר שפעטער

נאָך דעם, ווי די אטהענער האָבען אויף די פעלדער פון מאראטהאָן זיך אויסגערוהט פון זייער מארש, זיינען צו זיי צוגעקומען 1,000 מאן קריגער פון פלאטאַא צו הילף. דאָס האָט זיי פיעל מוט צוגעגעבען, און מילטיאַדעס האָט באלד געגעבען דעם בעפעהל אָנצופאלען אויף די פערסיער מיט זייערע שפיזען אריבער זיי וועלען זיך ארומזעהן און נעהמען זיך צו שיסען מיט זייערע פייל־ען. דער עלדענמוט פון די גריכען האָט זיי אונטערוואָרטעט דעם זיג פערשאפט. די פערסיער זיינען צולאָפען פון שלאַכט־פעלד, פיעלע זיינען אריינגעפאלען אין די זומפען פון מאראטהאָן, און די איבריגע זיינען צוגעלאָפען צו די שיפען. דאָ האָט זיך איבער־א־נייס אָנגעפאנגען א בלוטיגע שלאַכט און 7 שיפען פון דער פערסישער פלאָטע זיינען אריינגע־

א האָפליט.

פאלען אין די הענט פון די אטהענער. דאָן האָבען זיך די פערסיער מיט די שיפען א לאָז געטאָן צו אטהען, וועלכע איז דאמאָלס געווען אונבעשיצט, וויל די גאנצע מיליטעריש מאכט זייערע איז געווען אויף די פעלדער פון מאראטהאָן און נעבען דער פערסישער פלאָטע. די אטהענער האָבען באלד פער־שטאנען וואָס דאָ קומט פאָר און האָבען זיך אלע געלאָזען לויפען צו בעשיצען די שטאדט אטהען. וועו די פערסישע שיפען זיינען אָנגעקומען אהין, האָבען זיי שוין זייערע געגנער דארט געפונען ערוואַרטענדיג זיי. די פערסיער האָבען ניט געוואגט בענייען די שלאַכט מיט די זיגער און האָבען זיך צוריק־געקעהרט נאָך אזיען.

די עהרע, וואָס דיזע שלאַכט האָט פערשאפט די אטהענער, איז געווען זעהר גרויס (490 פ. קר.). פיעלע הונדערטער יאָהרען שפעטער פלעגט דער פאקט פון דיזען זיג בריינגען די אטהענער אין גרויסע בעגייסטערונג. דאָס איז געווען דער זיג פון פרייהייט איבער אזיאטישער דעספאָטיע. איין היי־פעלע פון פרייע גריכען האָט געזיגט איבער אן אונגעהייערע מאסע פון פערקנעכטעטע פערסיער. דער וואונדער פון דעם זיג איז נאָך גרעסער,

א דעספּאָטיע. די אָטהענער האָבען צושיקט שלוחים צו אַלע גריכישע שטאָטען אוּן ביי זיי געבעטען הילף געגען פּערסיען. דער בעריהמטער גיכער פוס־געהער פּעידיפּפּידעס איז אין 48 שטונדען דורכגעלאָפען דעם וועג ביז ספּארטא, וועלכער איז געווען 30 מיל לאַנג, אוּן האָט געפּאָדערט זייער הילף. די ספּארטאַנער האָבען פּערשפּראָכען שיקען הילף, אָבער נאָר נאָך דעם, ווי די לבנה וועט זיין פול. אַזוי איז געווען זייער רעליגיעזעם געזעץ. מען רעכענט, דאָס די ספּארטאַנער האָבען עס בכיוון אַזוי געטאָן, אום אָטהען זאָל דערווייל מעהר צוגעדריקט ווערען, אוּן דאַן וועט זי, ספּארטא, קומען אוּן העלפען אָטהען אוּן מיט דיזען זיג וועט זי קריגען די אויבערמאַכט איבער אָטהען. אויך די איבריגע שטאָטען האָבען עהנליכע אַנטוואָרטען געגעבען, א טייל פוּן זיי צוליב שנאה צו אָטהען, אוּן א טייל צוליב פוּרכט פאַר פּערסיען. אַזוי איז אָטהען גלייבען אַליין גען דער גרויסער מאַכט פוּן פּערסיען.

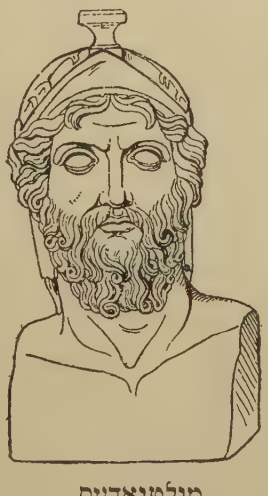

מילטיאַדעס.

צום גליק האָט זיך דאַמאָלס צוויישען די 10 געניראַלען, וואָס זיינען ערוועהלט געוואָרען פיר דאָס יאָהר 490, געפוּנען אייניר, וועלכער האָט גוט געוואוסט די אַרט, ווי די פּערסיער פיהרען זייערע מלחמות. דיזער מאַן איז געווען מ י ל ט י א ד ע ס. וועלכער האָט זיך דערוואוסט, דאָס די פּערסיער האָבען געלאַנדעט זייער מיליטער ביי מאַראָטהאָן, האָט ער געראָטען די אָטהענער זיי זאָלען ניט וואָרטען אוּן גליך די פּערסיער בעפאַלען. די אַנדערע גענעראַלען זיינען געווען געגען דיזען פּלאַן. די אָטהענער האָבען שוין געקענט מילטיאַדעס'ן אַלס א זעהר פּעהיגען קריגס־העלד, זיין פּלאַן איז דעריבער אָנגענומען געוואָרען, הגם די פּערסישע אַרמעע איז געווען אין צאָהל פיעל גרעסער פוּן דער אָטהענישער. מילטיאַדעס האָט געוואוסט, אז דאָס שלאַכט־פעלד אין מאַראָטהאָן איז צו קליין, דאָס די גאַנצע פּערסישע מאַכט זאָל זיך קענען דאָרט אויסשטעלען, ער האָט געקענט ענטהאַלטען נאָר א קליינעם טייל פוּן זייער אַרמעע, אוּן געגען דעם קליינעם טייל איז די מאַכט פוּן אָטהען, 10,000 האָפּליטען (שווער בעוואָפּענטע קריגער), געווען נענוג צו זיגען.

א קראַנקען אין געריכטס־הויז. דער אורטייל האָט געברויכט צו זיין טויט־שטראָף, נאָר צוליב זיינע פערדינסטען פון פריהער האָט מען די טויט־שטראָף פערביטען אויף א געלט־שטראָף. ער האָט בעדאַרפט בעצאָהלען 50 טאַלענטען, און ווייל ער האָט ניט געהאַט די מענליכקייט צו בעצאָהלען דיזע סומע האָט מען איהם פערשפּאַרט אין קערקער, וואו ער איז פון זיין וואונד שפּעטער געשטאָרבען.

פיעלע פעראורטיילען די אטהענער פיר זייער אונדאַנקבאַרקייט צו א מאן, וואס האָט זיי געראַטעט פון א גרויסער געפאַהר. אָבער גראַדע דערין

מילטיאַדעס ביי מאַראַטהאָן.

צייגט זיך דער עכטער דעמאָקראַטישער גייסט פון די גריכען. ביי זיי זיינען די אינטערעסען פון פאָטער־לאַנד געשטאַנען העכער פון אַלע פּערזענליכע פערדינסטען. מילטיאַדעס איז געווען אָהן צווייפעל א קלוגער און טיכטיגער קריגס־פיהרער, אָבער אָהן דעם מוט און העלדישקייט פון גריכישען פאָלק וואָלט ער מיט אַלע זיינע חכמות גאָר ניט געקענט אויפטאָן. דערביבער האָט מען קיין רעכט ניט געהאַט דאָס פאָלק צו איגנאָרירען, און זיין האַנדלען אין לעצטען פאַל האָט בעוויזען דעם פאָלק, דאָס ער רעכענט צו פיעל

וועז מען פערגלייכט די צאהל פון די געפאלענע גריכען 194 געגען די צאהל פון די געפאלענע פערסיער אין יענער שלאכט 6,400. אויף דעם שלאכט-פעלד פון מאראטהאן האבען די גריכען אויפגעשטעלט צוויי זייל'ען (מאנומענטען) פון וויסען מארמאר, איינעם פיר די זיגרייכע קריגער און איינעם פיר מילטיאדעס'ן. א לאנגע צייט נאך דעם פלעגען די אטהענער פייערן דעם אנדענקען פון זייער זיג איבער פערסיען מיט א גרויסען יום טוב און קרבן.

וועז די אטהענער זיינען שוין פערטיג געווען צו געהן צו הויז נאך דער שלאכט, זיינען אנגעקומען צו הילף 2,000 מאן פון ספארטא. די ספארטאנער האבען געוואלט מען זאל זיי וועניגסטענס צייגען דעם קאמף-פלאץ. מיט גרויס בעוואונדערונג האבען זיי בעטראכט די מאסע פערסישע הרוגים און האבען זיך אומגעקעהרט נאך ספארטא צוריק.

דער גרויסער כבוד, וואס מילטיאדעס האט געהאט, האט ניט לאנג געדויערט. ער האט זיך בענוצט מיט דעם צוטרוען, וואס די אטהענער האבען געהאט צו איהם, און האט געפאדערט פון זיי א פלאטע פון 60 שיפען. די אטהענער האבען בלינד געגלויבט אין זיין גליק און אין זיין פע-היגקייט און האבען זיין וואונש ערפילט ניט פרעגענדיג אפילו וועגען דעם צווועק פון דיזער פלאטע. זיין פלאן מיט דיזער פלאטע איז געווען צו בעזיגען די ציקלאדישע אינזל'ען און דערמיט אפצונעהמען ביי די פערסיער די מעגליכקייט ארייננצוקומען אין דעם אגאאישען ים. צו דיזען צווועק האט ער צוערסט פערווייסטעט אייניגע פון די קלענערע ציקלאדישע אינזל'ען, וועלכע האבען זיך פרייוויליג אונטערווארפען צו די פערסיער, נאכדעם האט ער זיך געווענדט צו דער אינזל פאראס אום זי צו בעשטראפען דערפאר, וואס זיי האבען געשיקט צו די פערסיער א קריג-שיף צו העלפען זיי גע-גען אטהען. דא האט איהם דאס גליק פערלאזען. די פאריער האבען געצייגט גרויס העלדישקייט אין דעם שטרייט מיט מילטיאדעס'ן, וועלכער איז אין איינער פון די שלאכטען שטארק פערוואונדעט געווארען און האט זיך געמוזט צוריקקעהרען נאך אטהען. דארט האט איהם דאס פאלק גע-פאלט צום גריכט פיר זיין אונטערנעהמונג ניט פרעגענדיג די מיינונג און די צושטימונג פון פאלק. דאס פאלק האט נאך פריהער אפטמאל געצוויי-פעלט אין זיין איבערגעגעבענהייט צו דער דעמאקראטיע, וויל ער איז דאך א מאל א פערסישער פירסט געווען. יעצט האט זיך דער חשד אויף זיינע דעספאטישע געפיהלען נאך מעהר פערשטארקט. מילטיאדעס איז פערקלאגט געווארען אלס פערפיהרער פון פאלק. מען האט איהם געבראכט

נאָך אַלץ אינגעל האָט אַ לעהרער אין איהם בעמערקט דיזע אייגענשאַפט און האָט איהם געזאָגט: „דו וועסט זיין עטוואָס ניט־געוועהנליכעס, אָדער עטוואָס זעהר גוטעס אָדער עטוואָס זעהר שלעכטעס". ער איז פון נאַטור ניט געווען גענייגט צו דער פיינערער בילדונג פון די העכערע קלאַסען אין אַטהען. ער האָט קיין געוויכט ניט געלעגט אויף זינגען, שפּילען, עס האָבען פיר איהם קיין ווערט ניט געהאַט די פּרייזען, וואָס מען פלעגט פערטיילען צו די זיגער אין די גימנאַסטישע שפּילען. און ווען מען פלעגט שפּאַסען פון איהם וועגען דעם, פלעגט ער געוועהנליך ענטפערן: „איך פערשטעה ווירקליך זעהר וועניג אין געזאַנג און אין שפּילען, אָבער דערפאַר גיט מיר אַ קליין שטעדטעל וועל איך עס אין אַ קורצער צייט מאַכען פיר אַ גרויסע וויכטיגע שטאָדט". מיט אַ זעלטענעם חשק האָט ער זיך ערוואָרבען אַלע קענטניסען, וועלכע זיינען נעטיג און ניצליך פיר אַ רעדנער, שטאַאַטסמאַן אָדער קריגס־פיהרער. און ווירקליך, אין אַ קורצער צייט איז ער בעוואוסט געוואָרען אין דער פאָלקס־פערזאַמלונג אַלס דער קליגסטער און פעהיגסטער בירגער, און האָט דערגרייכט אַ הויכע שטופע און אַן אָנגעזעהענעם אָרט אין אַטהען. דער איינציגער, וואָס איז איהם געשטאַנען אין וועג און האָט פערדונקעלט זיין רוהם, איז געווען מיליטיאַדעס. דיזעס פלעגט איהם אָפט זעהר טרויעריג מאַכען. איין מאָל האָט איהם אַ פריינד געפרעגט, וואָס איז די אורזאַך, וואָס ער איז אַזוי טרויעריג, און ער האָט איהם אָפענהערציג גע-

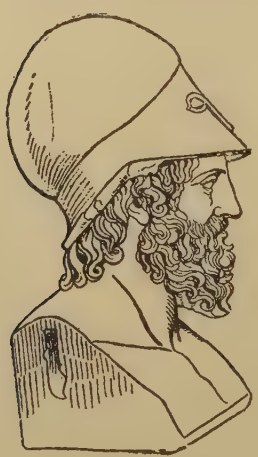

טהעמיסטאָקלעס.

ענטפערט: „די זיגען פון מיליטיאַדעס'ן לאָזען מיך ניט שלאָפען".

עס איז קיין וואונדער ניט, דאָס טהעמיסטאָקלעס איז געוואָרען אַן אָפענער געגנער פון אַריסטידידעס'ן, ווייל דיזער האָט אויך געהאַט זעהר פיעלע אָנהענגער. דיזע צוויי פערזאָנען האָבען אַטהען אין צוויי פערשיידענע לאַגערן צוטיילט, ווייל זייערע עקאָנאָמישע שטרעבונגען זיינען געווען פערשיידען. טהעמיסטאָקלעס האָט נעמליך פערטרעטען די אינטערעסען פון דער האַנדעלס־קלאַס און פאַבריקאַנטען, און אַריסטידעס איז געווען אויף דער זייט פון די גוט־בעזיצער. טהעמיסטאָקלעס האָט דעריבער געאַרבייט מיט אַלע זיינע קרעפטען צו פערגרעסערן די האַנדעלס־פלאָטע פון אַטהען. מיר האָבען שוין פריהער געזעהן, דאָס די אינזעל אֱגינאַ איז געווען אַ גע-

אויף זיך אליין און רעכענט דאָס פאלק פיר נאָר ניט. דאָס האָט אויפגעוועקט אין פאלק א חשד אויף זיינע דעספּאָטישע נייגונגען און האָט ארויסגערופען דאָס פּראָוורטיילען פון מילטיאדעס'ן און שפּעטער פון נאָך אייניגע וויכטיגע לייט, וואָס האָבען גריכענלאַנד פיעל גוטעס פּרשאפט מיט זייער גרויסע פערדינסטען.

נאָך דעם טויט פון מילטיאדעס'ן האָבען אויף דעם האָריזאָנט פון דער גריכישער געשיכטע זיך בעווייזען צוויי נייע גרויסע שטערנס, אריסטידעס און טהעמיסטאָקלעס. נאָך מילטיאדעס'ן איז אריסטידעס געווארען דער ערסטער ארכאָנט. ער איז געווען איינער פון די עדעלסטע כאראקטערען,

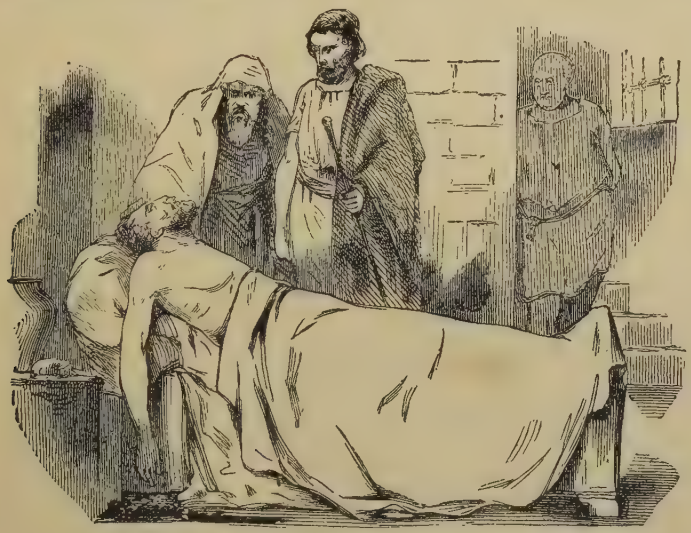

מילטיאדעס'עס טויט.

וואָס דאָס גריכישע פאלק האָט ווען געהאט. ער האָט געקריגען דעם ביי־נאָמען „דער גערעכטער" צוליב זיין הויכען זין פון גערעכטיגקייט. פיעל אטהענער פלעגען בעסער געהן צו אריסטידעס'ן, ער זאל ענטשיידען זייערע שטרייטיגקייטען, איידער אין געריכט.

גאַנץ אנדערס איז געווען טהעמיסטאָקלעס'עס כאראקטער. זיין פאָטער איז געווען א זעהר אייגנפאכער בירגער, זיין מוטער איז געווען אן אויסלענדערין, אזוי דאָס טהעמיסטאָקלעס האָט זיך מיט זיין געבורט ניט אויסגעצייכענט. נאָר דערפאר האָט ער זיך אויסגעצייכענט מיט זיין גייסט און זיין כאראקטער. דער הויפּט־צוג פון זיין כאראקטער איז געווען עהרגייץ.

נאך דער פערטרייבונג פון אריסיטידעס'ן האט טהעמיסטאקלעס געהאט א פרייע האנט. ער האט געמאכט א פאַרשלאג אין פאלקס־פערזאמלונג, מען זאל בויען 200 שיפען געגען אגינא, און די קאסטען זאל מען דעקען פון דער איינקונפט פון די זילבער־מינעס אויף דעם לאוריאן־געבירג, וועלכע

אריסטידעס.

פלענט פריהער צוטיילט ווערען צווישען די בירגער. דיזע פאַרשלאגען זיינען אנגענומען געוואָרען, און דער בוי פון די 200 שיפען איז אונטער דער אויפזיכט פון טהעמיסטאקלעס'ן אין א קורצער צייט פערטיג געוואָרען. אבער די איינאהמע פון די זילבער־מינעס איז ניט גענוג געווען צו דעקען

פעהרליכע קאנקורענטקע פיר אטהען אין האנדעל. דיזע מאכט פון די אַגינער האָט אטהען געזוכט צו ברעכען. צו דיזען צוועק האָט אטהען געמוזט האָבען א שטארקערע פלאָטע ווי ביזהער. דיזעס איז געווען דער הויפט פונקט פון טהעמיסטאקלעס'עס סאציאלען פראגראם אין דער פאלקס־פערזאמלונג. די קלאסע פון גרונד־בעזיצער, וועלכע זיינען אימער פערביסענע געגנער פון דער האנדעלס־קלאס, זיינען געווען געגען דיזער פאדערונג פון טהעמיסטאקלעס'ן, וויל די פערגרעסערונג פון דער מאכט פון די האנדעלס־לייט און זייער רייכטום האָבען געשאדט צו די אינטערעסען פון די גוט־בעזיצער און צו זייער מאכט, אויף וועלכער זייט עס איז געווען אריסטידעס.

אום צו בעפרידיגען די פאדערונגען פון זיין קלאס, האָט טהעמיסטאקלעס געפונען פיר נעטיג זיך צו בעפרייען פון אריסטידעס'ן. צו דיזען צוועק האָט ער זיך בענוצט מיט דעם געזעץ פון אָסטראציזם (שערבעל־געריכט), ד. ה. ארויסשיקונג פון לאנד. טהעמיסטאקלעס האָט מיט אלע קרעפטען גע־ארבייט דורך זיינע אנהענגער מען זאל אריסטידעס'ן פון לאנד ארויסשי־קען, וויל ער איז צופיעל בעליבט ביים פאלק און קען לייכט די רעגירונג אין זיינע הענט אריינכאפען. אריסטידעס האָט פון זיין זייט גאר ניט גע־טאן וועגען דעם, וויל ער האָט גערעכענט אויף זיין עהרליכקייט, און האָט רוהיג ערווארט די ענטשיידונג פון פאלק. די געשיכטע האָט זיך געענדיגט דערמיט, דאָס אריסטידעס איז ארויסגעשיקט געווארען פון לאנד אויף 10 יאָהר. דערביי ווערט ערצעהלט א געשיכטע, וועלכע ווייזט גוט ארויס דעם כאראקטער פון אריסטידעס'ן. בעת עס איז פאָרגעקומען די אָפשטימונג פון פאלק איז א בויער צוגעגאנגען צו אריסטידעס'ן און האָט איהם גע־בעטען, ער זאל פיר איהם זיין נאָמען אויף'ן שערבעל אויפשרייבען, וויל ער, דער בויער, קען ניט שרייבען. „קענסטו אריסטידעס'ן"? האָט איהם אריסטידעס געפרעגט. „ניין", האָט דער בויער געענטפערט. „האָט ער דיר א מאל עטוואָס שלעכטס געטאן"? האָט איהם אריסטידעס ווייטער גע־פרעגט. „קיינמאל", האָט דער בויער געענטפערט, „אָבער מיר פערדריסט, וואָרום רופען איהם אלע „דער גערעכטער". אריסטידעס האָט איהם אָן־געשריבען זיין נאָמען אויף'ן שערבעל און האָט איהם מיט א שמייכעל אִיבערגעגעבען. אריסטידעס האָט רוהיג איבערגעטראָגען דעם אורטייל פון זיין ארויסשיקונג. ווען ער האָט די שטאָדט אטהען פערלאָזען, האָט ער תפלה געטאן צו די געטער, דאָס זיי זאלען ניט בריינגען די אטהענער דערצו, זיי זאלען חרטה האָבען, וואָס זיי האָבען איהם פון לאנד פערטריבען.

שאַפט פון 517,000 פּערזאָן. אום דיזע גרויסע מאַסע צו בעזאָרגען מיט שפּייז, האָט ער אויף די ברעגען פון אֶגאֶאישען מעער ביז נאָך מאַצעדאָניען אויפגעשטעלט מאַגאַזינען מיט שפּייז. די פלאָטע האָט געדאַרפט בעגלייטען ביי די ברעגען די לאַנד־אַרמעע און בעזאָרגען זיי מיט נעטיגע שפּייז. דער־פון זעהען מיר, דאָס די לאַנד־אַרמעע איז אין גאַנצען געווען אָפּהענגיג פון דער פלאָטע. אום דיזעס ווי ווייט מעגליך צו זיכערן, האָט קסערקסעס גע־לאָזען דורכגראָבען אַ קאַנאַל דורך דעם איסטהמוס (אַ פּאַס ערד) וועלכער פערבינדט דאָס פאָרגעבירג אַטהאָס מיט דעם פעסט־לאַנד. אויסער דעם האָט ער איבער העללעספּאָנט (אַ ים־שטראַס, וואָס טיילט אָפּ אַזיען פון אייראָפּאַ) געלאָזען מאַכען 2 בריקען. דיזע בריקען זיינען באַלד, ווי זיי זיינען פערטיג געוואָרען, פון שטורמדיגע כוואַליעס פון ים צושטערט געוואָרען. קסערקסעס האָט געהייסען טויטען די אַרכיטעקטען און דעם ים האָט ער געהייסען מיט קייטען שמייסען, אום דערמיט אָפּצושרעקען די שדים, וואָס האָבען צושמעטערט די בריקען.

דערוויסענדיג זיך פון דיזער פּערסישער מאַכט, זיינען די גריכען גע־קומען אין פערצווייפלונג. דערצו האָבען זיי זיך נאָך דערוואוסט, דאָס טהעססאַליען, טהעבען און אַרגאָס פיהרען אונטערהאַנדלונגען מיט די פּערסיער וועגען אונטערגעבען זיך, און אין די אויסשפּרוכען פון דעם דעל־פישען אָראַקעל האָט מען וועניג פערטרויען געהאַט. אָבער זיי האָבען ניט פערלאָרען אין גאַנצען דעם מוט. פריהער פון אַלץ האָבען זיי געשלאָסען פרידען מיט זייערע קאָנקורענטען, אַפילו מיט אֶגינאַ. פיעלע גריכישע שטאַאַ־טען האָבען זיך פעראייניגט אין איין באַנד אונטער דער פיהרערשאַפט פון ספּאַרטאַ דאָס פאָטערלאַנד צו בעשיצען. דערווייל האָט טהעמיסטאָקלעס ערהאַלטען אַן ענטפער פון דעם דעלפישען אָראַקעל אויף זיין אָנפראַגע: „וואָס זאָל מען טאָן געגען די פּערסיער?" — „נאָר די הילצערנע מויערן קע־נען רעטען אַטהען", האָט דער אָראַקעל געענטפערט. דיזע ווערטער האָט טהע־מיסטאָקלעס אויסגעטייטשט, דאָס נאָר אַ גוטע פלאָטע קען רעטען גריכענ־לאַנד, און ער האָט גע'פּועל'ט־ביי זיינע מיטבירגער צו פערגרעסערן די פלאָטע.

אין פריהלינג פון יאָהר 480 פ. קר. האָט קסערקסעס אָנגעפאַנגען צו מאָביליזירען זיין אונגעהייערע אַרמעע. זי האָט אָנגעהויבען צו מאַרשירען פון דעם זאַמעל־פּונקט ביי ק ר י ט אַ ל ל אַ אין קאַפּפּאַדאָקיען נאָך ק ע ל א נ א אין פריגיען. דאָ דאָט געוואוינט דער רייכסטער מאַן אין אַל־טערטים. מיט'ן נאָמען פּיטהיאָס. דיזער רייכער מאַן האָט אויפגענומען די אונגעהייערע אַרמעע זעהר פריינדליך און האָט איהר געגעבען אַלע איהרע

אלע הוצאות אויף דעם בוי פון די שיפען. און אום צו קענען דעקען די קאסטען האט מען געמוזט ענדערן דאס געזעץ וועגען שטייער. אנשטאט דעם, וואס פריהער האט מען געצאהלט שטייער נאר פון אונבעוועגליכע גיטער, האט מען געמאכט א נייעס געזעץ, דאס מען זאל צאהלען שטייער פון יעדען פערמעגען, אזוי דאס פון דאמאלס אן האבען אויך קויפלייט און פאבריקאנטען געמוזט צאהלען שטייער פון זייערע איינקונפטען. די ארימע קלאס, וועלכע האט קיין אייגענטום ניט געהאט, האט מען צוגעצויגען צום דינסט אין דער פלאטע אלס רודערער און לאנצען־שיסער.

דורך די בעמיהונגען פון טהעמיסטאקלעס'ן איז אטהען געווארען די ערסטע זעע־מאכט אין גריכענלאנד און דיזער אומשטאנד האט שפעטער געלעגט דעם פונדאמענט צו זיין גרויסקייט. מיט דער הילף פון איהר מעכטיגער פלאטע האט אטהען ניט נאר דעם האנדעל אפגענומען פון די אגינער, נאר זי האט אויך גאנץ גריכענלאנד בעפרייט פון דער פערסישער מאכט. אנפאנגס האבען די אטהענער אליין ניט פערשטאנען די וויכטיגקייט און די בעדייטונג פון דיזער מאכט, וואס טהעמיסטאקלעס האט בעשאפען. אבער עס האט ניט לאנג גענומען און זיי האבען אנגעפאנגען פערשטאנען, וואס די פלאטע איז פיר זיי.

3) דער דריטער קריג מיט די פערסיער. (480—479 פ. קר.)

דאריום האט פיט געקענט פערצייהען די גריכען די נידערלאגע, וואס ער האט ביי זיי געהאט, און האט בעשלאסען צו אונטערנעהמען א נייעס פעלד־צוג געגען זיי. ער האט אבער פריהער געמוזט אייגשטילען דעם אויפשטאנד אין עגיפטען. וועז אין עגיפטען איז שטיל געווארען, האט ער זיך גענומען צו־גרייטען צו מלחמה מיט גריכענלאנד, אבער ער איז מיטען צוגרייטען זיך געשטארבען. זיין זוהן און נאכפאלגער קסערקסעס האט נאך מיט מעהר חשק פארטגעזעצט די פארבערייטונג צו דעם קריג. ער האט צוזאמענגע־בראכט קריגער פון אלע מדינות פון זיין אונגעהייערער אימפעריע און האט אויסגעשטעלט אן ארמעע פון 1,700,000 פוס־פאלק און 80,000 רייטער. היסטאריקער צוויייפלען אין די ריכטיגקייט פון דיזע אונגעהייערע צאהלען, אבער וועז־אפילו דיזע צאהלען זיינען ריכטיג, זיינען אונטער זיי קוים געווען 200,000 געניטע קריגער, די איבריגע זיינען אהן צווייפעל געווען ניט קיין דיסציפלינירטע מאסע, וואס האט נאר שווער געמאכט דעם פעלד־צוג. צו דיזער גרויסער לאנד־ארמעע האט ער נאך אויפגעשטעלט א פלאטע פון 1,200 פעניצישע קריגס־שיפען אוז 3,000 לאסט־שיפען מיט א מאנ־

מעכטיגסטען פון אלע שטערבליכע. אבער אין דער זעלבער צייט זיינען זיינע אויגען פול געוואָרען מיט טרערען און וויינענדיג האָט ער אויסגערופען: „אך ווי קורץ און בעדויערענסוועדט איז דעם מענשען'ס לעבען! פין דיזער אונגעהייערער מענגע וועט איבער הונדערט יאָהר פון היינט קיין איינציגע זעלע ניט בלייבען ביים לעבען!"

אויף מארגען האָט די פערסישע ארמיע אנגעהויבען דעם בריק ארי־בערגען. זיבען טעג און זיבען נעכט האָט געדויערט ביז די גרויסע מחנה איז אריבערגענאנגען דעם בריק. וועו די ארמיע איז שוין געווען אויף דער איראָפּאישער זייט, האָט קסערקסעס געהייסען מען זאל צעהלען די טרו־פען. נאָך דער צעהלונג האָט ער זיי געהייסען מארשירען דורך טהראציען און מאצעדאָניען, האלטענדיג זיך אימער ביים ברעג בעגלייטעט פון דער פלאָטע. די אלע פעלקערשאפטען, וועלכע זיינע טרופען זיינען דורכגע־נאנגען, האָבען זיך אונטערוואָרפען אונטער זיין מאכט און האָבען איהם גע־צאָהלט טריבוט. ענדליך איז ער אנגעקומען אין דאָם לאנד פון די מאלייער. דאָ האָט ער זיך אָפּגעשטעלט, וויל ער האָט געהערט, דאָם אין דיזע גע־גענדען זעהט מען שוין אפט גריכישע קריגער.

אין דער צייט, וואָם קסערקסעס מיט זיינע טרופען זיינען אריבער דעם העלעספאָנט האָבען די גריכען געשיקט 10,000 מאן צום טעמפע־פאָם (א שמאלער דורכגאנג צווישען בערג) אום צו הינדערן איהם דעם צוגאנג צו גריכענלאנד. זיי האָבען אבער באלד דעם פלאן אויפגעגעבען, וויל זיי האָבען מורא געהאט, דאָם די פערסישע פלאָטע וועט לאנדען הינטער זיי. אויסער דעם האָבען זיי זיך דערוואוסט, דאָם די טהעמיסטאָליער האָבען מיט קסערקסעס'ן געשלאָסען א בונד. זיי האָבען דעריבער אנגענומען די עצה פון טהעמיסטאָקלעס'ן צו פערשטעלען דעם פאָם (דורכגאנג) פון טהערמא־פילאָ*), און די פלאָטע צו שיקען צום פאָרגעבירג ארטעמיזיום, וועלכעם איז געלעגען צו מזרח פון טהערמאָפילאָ. דער פאָם פון טהערמאָפילאָ איז גע־וועו זעהר א גוטער ארט פיר פערטיידיגונג, וויל ער איז זעהר ענג אוו שמאל, אוו א קלייניע צאָהל גריכען זיינען אין שטאנד געווען צו הינדערן די פערסי־שע טרופען דעם דורכגאנג. אין דורכשניט איז זיין בריים געווען נאר 60 פוס, אוו אין אייניגע ערטער איז ער אזוי שמאל געווען, דאָם קוים איין וואגען האָט געקענט דורכפאָהרען. אין מערב־זייט פון דעם דורכגאנג זיינען

*) די טויערן פון די הייסע קוואלען, פון די וואָרימע מינעראל־וואסערן, וועלכע האָבען זיך געפונען אין יענע געגענדען.

בערפניסען און האָט אויך פֿאַרגעשלאָגען דעם פֿערסישען קעניג אָפּצוגעבען זיין גאַנץ פֿערמעגען פֿיר דעם צוועק פון דעם קריג מיט גריכענלאַנד. קסערקסעס האָט איהם געפֿרעגט, ווי גרויס איז זיין פֿערמעגען: „הערר", האָט איהם פֿיטהיאָס געענטפֿערט: „איך האָב אַלעס גוט אויסגערעכענט און האָב אויסגעפֿונען, דאָס מיין קאַפּיטאַל בעטרעפט 2,000 טאַלענטען זילבער (2,350,000 דאָלאַר), און פֿיער מאָל 10,000 וועניגער 7,000 (ד. ה. 33,000) גאָלדסטאַטערן, און דאָס אַלץ גיב איך דיר אַוועק פֿיר דעם צוועק פון דעם קריג. פֿיר זיך האָב איך נאָך גענוג לאַנד און שקלאַפֿען." דערויף האָט איהם דער קעניג געענטפֿערט: „דו האָסט מיך אַזוי פֿרייגעביג אויפֿגענומען און ביזט נאָך גרייט אַזא גרויסע סומע גאָלד און זילבער צו אָפּפֿערן, דעריבער מאַך איך דיך צו מיין גאַסט־פֿרייַנד און גיב דיר די 7,000 גאָלד־סטאַטערן, וואָס פעהלט דיר צו די פֿיער מאָל 10,000".

פֿיטהיאָס האָט אָבער באַלד פֿערלאָרען דעם קעניג'ס פֿרייַנדשאַפֿט. וועגן ער האָט דערזעהן, דאָס דער קעניג איז אַזוי גוט צו איהם, האָט ער איהם געבעטען ער זאָל איהם בעפֿרייַען דעם עלטעסטען פון זיינע זיהן פון מיליטער־דינסט אום ער זאָל קענען העלפֿען איהם צו פֿערוואַלטען זיינע גיטער. דיזער פֿערלאַנג האָט קסערקסעס'ן זעהר פֿערדראָסען, ווייל ער זעלבסט מיט אַלע זיינע קרובים האָבען אָנטייל גענומען אין דעם פעלד־צוג. „גוט", האָט קסערקסעס געזאָגט צו פֿיטהיאָס'ן, „איך וויל דיר לאָזען פֿרי פון מיליטער־דינסט דריי זיהן, אָבער דיין לעבסטער, דער עלטעסטער, זאָל יעדען דינען פֿיר אַ וואַרנונג, דאָס מען זאָל ניט וועלען זיך צוריקציהען פון דער עהרע צו געהן אין אַזא וויכטיגען קריג. ער האָט באַלד געהייסען בריינגען פֿיטהיאָס'עס עלטעסטען זוהן און האָט געהייסען צושניידען איהם אויף צוויי העלפֿטען פֿאַר'ן פֿאָטער אין די אויגען, און האָט געהייסען לעגען די צוויי העלפֿטען אין די ביידע זייטען פון וועג, וואו די סאָלדאָטען האָבען געדאַרפט דורכגעהן.

פון קעלאַנע האָט קסערקסעס געמאַכט זיין מארשרוט נאָך סאַרדעס, אום דאָ צו איבערווינטערן, און פון דאַנען נאָך אבידוס. דאָ האָט ער צום ערסטען מאָל געמוסטירט די אַרמעע. זיצענדיג אויף אַ וויסען מארמארנעם טראָן האָט ער געהייסען, דאָס די פלאָטע זאָל צו זיין פערגניגען מאכען אַ מאַנעווער אויף'ן ים. אין דיזען שטרייט זיינען די פעניציער אַרויס די זיגער. דער גאַנצער העלעספאָנט איז געווען פול מיט פֿערסישע שיפען, די ברעגען און פעלדער אַרום זיינען געווען בעדעקט מיט סאָלדאָטען. בעטראַכטענדיג דיזעם האָט קסערקסעס זיך גערעכענט פיר דעם גליקליכסטען און

אַן אַנדער דורכגאַנג דורך די טהערמאָפּילען. עס האָט זיך געפונען אַ גע-מיינער גריך, אַ פערקויפטע נשמה מיט'ן נאָמען עפיאַלטעס, וועלכער האָט זיך אונטערגענומען, פיר אַ גרויסע סומע געלט, צו צייגען די פּערסיער אַ פערבאָרגענעם וועג, וואו זיי זאָלען קענען דורכפיהרען זייערע טרופּען אין די גריכען זאָלען עס גאָר ניט בעמערקען. נאָך אין דער זעלבער נאַכט האָבען די פּערסיער בעשטיגען דאָס אָעטאַ־געבירג, האָבען געשלאָגען און פעריאָגט די פאָציער, וועלכע האָבען דעם אָרט בעוואַכט, און זיינען פריי אַרונטער אין די עבענע (פלאַכעס פעלד).

לעאָנידאַס און זיינע מיט־קעמפער גרייט צום טויט.

ווען די גריכען האָבען דערהערט פון דעם ערפאָלג פון די פּערסיער און פון דער נידערלאַגע פון די פאָציער, האָבען זיי בעשלאָסען זיך צוריקציהען פון זייער אָרט, נאָר די ספּאַרטאַנער און די טהעבאַנער האָבען ניט געוואָלט פערלאָזען דעם אָרט און זיינען געווען גרייט בעסער צו פאַלען אַלס העלדען איידער ענטלויפען ווי פייגלינגען. לעאָנידאַס האָט געהייסען זיינע טרופּען זיך צוגרייטען צום לעצטען קאַמף.

געווען הויכע שטייגערנע בערג־וועגט, נאָר ניט משופּע, נאָר גלייך ווי א וואָגט, און אין מזרח־זייט זיינען געווען אונגעהייערע טיפּע זומפּען, וועלכע האָבען פערשפּאָרט דעם וועג צום ים.

די גריכען האָבען אָבער אהין געשיקט צו וועניג מענשען, ווייל אין יענע־ צייט זיינען גראָדע אויסגעקומען די אָלימפּישע שפּילען און פּייער־טעג, וועכע זיינען אזוי הייליג און טהייער געווען ביי די גריכען, דאָס אפּילו די גרעסטע געפּאָהר האָט זיי ניט געקענט אָפּהאַלטען פון בעזוכען און טיילנעהמען דערין. אין גאַנצען זיינען געשטאַנען ביי די טהערמאָפּילען 7,200 מאַן, צווישען זיי נאָר 300 ספּאַרטאַנער. דער אָנפּיהרער פון דיזער קלייַנער טרופּע איז געווען דער ספּאַרטאַנישער באַזיילעאוס ל ע א נ י ד א ס. פּיער טעג האָט קסערקסעס געווארט איידער עס האָט אָנגעפּאַנגען די מלחמה, ווייל ער האָט גערעכענט, דאָס וועט די גריכען וועלען דערזעהן זיין אונגעהייערע ארמעע וועט עס זיי אָפּשרעקען און זיי וועלען זיך אונטערגעבען. און ווירקליך האָבען שוין אייניגע פּעלאָפּאָנעזיער אָנגעהויבען צו רעדען וועגען אָפּטרעטען צוריק צום איסטהמוס פון קאָרינטה. אָבער די פּאָציער און לאָקרער האָבען ניט דערלאָזען דערצו, ווייל זיי האָבען מורא געהאַט פיר זייער לאַנד, וואָס איז געלעגען ניט וויט פון דעם אָרט, וואו זיי זיינען יעצט געשטאַנען. ענדליך, דעם פינפטען טאָג, האָט קסערקסעס געשיקט שלוחים צו די גריכען, און האָט פון זיי געפּאָדערט זיי זאָלען איהם ארויסגעבען די הויפּט־מאַכערס פון דעם קריג, וועלכע ער רעכענט פיר זיינע גרעסטע פיינד. די גריכען האָבען איהם דערווידּ גאָר ניט געענטפערט, זיינען ארויס אין שטרייט און האָבען צוריקגעשלאָגען די פּערסיער, אזוי דאָס אפּילו די הויפּט־טרופּען פון קעניג האָבען געמוזט צוריקטרעטען. אין דיזען ענג־פּאָס האָט קסערקסעס'ן גאָר ניט געהאָלפּען זיין גרויסע ארמעע. די קלייַנע ארמעע פון די גריכען איז געווען צו הינדערן די פּערסיער דורכצוגעהן דעם שמאָלען דורכגאַנג.

נאָך דעם ערסטען שטרייט האָט קסערקסעס גערעכענט, דאָס די גריכען האָבען פיעלע קריגער פערלאָרען און זיי זיינען ניט מעהר אין שטאַנד דעם שטרייט פאָרטצוזעצען. ער האָט בעפּוילען א צווייטען אנגריף, אָבער אויך דעם מאָל האָבען די גריכען געווויזען נרויסע העלדישקייטען און האָבען די פּערסיער צוריקגעטריבען. קסערקסעס האָט זיך באַלד ארומגעזעהן, דאָס זיין ארמעע, וועלכע איז בעשטאַנען, ווי די הערָאדאָט דריקט זיך אויס, פון פיעלע מענשען אָבער וועניג מענער, איז ניט אין שטאַנד אין דיזען פּלאַץ צו געווינען דעם שטרייט געגען די גריכען, און האָט בעשלאָסען צו געפּינען

שריבען צו לעאָנידאָס'ן: „וועז דו וועסט זיך מיר אונטערגעבען, וועל איך דיך מאַכען פיר דעם הערשער איבער גאַנץ גריכענלאַנד". דערויף האָט איהם לעאָנידאָס געענטפערט: „איך וויל ליבער שטאַרבען פיר מיין פאָטער־לאַנד איידער מען זאָל עס אונטעריאָכען". קסערקסעס האָט איהם געשיקט א העראָלד און האָט געפאָדערט ער זאָל איהם איבערגעבען זיינע וואפען. לעאָנידאָס האָט איהם געענטפערט: „קום און נעהם, אויב דו קענסט". וועז די פערסיער זיינען אָנגעקומען, איז א גריך אַריינגעלאָפען צו לעאָנידאָס'ן און האָט אויסגעשריען: „די פערסיער זיינען שוין נאָהענט צו אונז". לעאָנידאָס האָט איהם געענטפערט קאַלט: „זאָג, דאָס מיר זיינען נאָהענט צו די פערסיער". די ספּאַרטאַנישע סאָלדאָטען זיינען אויך געווען אונערשראָקען, ווי זייער העלדישער קעניג. א פעלאָפאָננעזער האָט געזאָגט צו א ספּאַרטאַנישען סאָלדאָט דינעקסס: „די פערסיער זיינען אזוי פיעל אין צאָהל, דאָס זיי וועלען מיט זייערע פייל־ען די זון פערפינסטערן". דערויף האָט דינעקסס געענטפערט: „זעהר גוט, וועלען מיר ניט ליידען פון זונען־היץ".

אין דיזער שלאַכט זיינען פון די פערסיער געפאַלען 20,000 קריגער, אונטער זיי זיינען געווען צוויי זיהן פון דאַריוס'ן. דעם טויטען קערפער פון לעאָנידאָס'ן האָבען די פערסיער געקרייציגט אָלס צייכען פון שאַנדע. די גריכען האָבען אָלע קרעפטען אָנגעוועגדט און האָבען זיינע ביינער בעקומען און זיי מיט גרויס עהרע צו קבורה געבראַכט. שפּעטער האָט מען אויף דעם אָרט, וואו די העלדען זיינען געפאַלען, געשטעלט א מאָנומענט אין דער געשטאַלט פון א שטיינערנעם לייב מיט דער אויפשריפט:

„וואַנדערער, געה און זאָג דעם פּאָלק פון לאַצעדעמאָן,
דאָס מיר ליגען דא, זיינע געזעצען געטרייו!"

אָבער אין גרונד געגומען פערדינען די ספּאַרטאַנער מען זאָל זיי טאַדלען. פיר דעם שוץ פון גאַנץ גריכענלאַנד האָבען זיי געשיקט נאָר 300 קריגער, און צו פערטיידיגען פעלאָפאָננעז האָבען זיי געלאָזען 8,000 מאַן. א גרעסערע מאַכט וואָלט וואהרשיינליך געקענט אָנהאַלטען דעם ענג־פאָס און ניט דורכלאָזען קסערקסעס'ן מיט זיין ארמעע. נאָך דעם זיג פון די פערסיער איבער די גריכען האָבען זיי זיך צושפּרייט איבער די שטאַטען, וועלכע זיינען געווען געניגט צו די פערסיער, און וועלכע די פערסיער האָבען מילד בעהאַנדלט און האָבען קיין שלעכטעס ניט געטאָן. נאָך דעם האָבען זיי שטארק בעשטראָפט די פאָציער פיר זייער טיילנעהמען אין דער שלאַכט געגען די פערסיער. אלע טעמפּלען און הייליגטימער האָבען זיי בע-

נאָך זונען־אויפגאַנג איז קסערקסעס אַרויסגעגאַנגען געגען די ספּאַרטאַ-נער דורך דעם געהיימען וועג, וואָס עפיאַלטעס האָט איהם ענטדעקט. די ספּאַרטאַנער האָבען געקעמפט אַזוי מוטהיג, דאָס די פּערסיער האָבען געלי-טען אַ שרעקליכע נידערלאַגע און האָבען ניט געוואָלט מעהר שלאָגען זיך מיט זיי. די מיליטער־בעאַמטע האָבען געמוזט זייערע סאָלדאַטען שמייסען מיט בייטשען און טרייבען זיי אין שלאַכט. ענדליך האָט די אונגעהייערע צאָהל פון די פּערסיער בעזיגט דעם העלדענמוט פון די ספּאַרטאַנער. ווען לעאָנידאַס איז געפאַלען איז ענטשטאַנען אַ שרעקליכער קאַמף וועגען זיין קערפּער. פיער מאָל האָבען די פּערסיער צוריקגעטרעטען און די ספּאַרטאַ-נער האָבען שוין געהאַט זיין קערפּער אין זייערע הענט, אַלס פּלוצלונג איז צוגעקומען נאָך פרישעס מיליטער צו די פּערסישע טרופּען. דאַן זיינען די טהעבאַנער אַריבער צו די פּערסיער און האָבען זיך אונטערגעגעבען. נאָר די ספּאַרטאַנער האָבען זיך ניט געוואָלט אונטערגעבען און האָבען ביז דעם לעצטען אָטעם־צוג געשטריטען מיט וואָס זיי האָבען געקענט; זיי האָבען זיך פערטיידיגט מיט וואַפען, מיט די הענט, מיט די ציינער, ביז עס איז פון זיי קיין איינער ניט געבליבען. צוויי פון די ספּאַרטאַנער זיינען נאָך פריהער אַוועקגעשיקט געוואָרען צוריק נאָך ספּאַרטאַ פון לעאָנידאַס'ן צוליב זייערע קראַנקע אויגען, נעמליך: אַריסטאָדעמוס און עאוריטוס. ווען זיי האָבען ענדליך דערהערט ווי עפיאַלטעס האָט שענדליך פערקויפט זיין פאָטערלאַנד, האָט זיך עאוריטוס צוריקגעקעהרט צו לעאָנידאַס'ן און איז געפאַלען דאָרט צוזאַמען מיט אַלע אַנדערע העלדען, נאָר אַריסטאָדעמוס האָט זיך אַליין אומגעקעהרט נאָך ספּאַרטאַ. די ספּאַרטאַנער האָבען איהם ניט געקענט פער-צייהען זיין צוריקקעהרען, און זיין קראַנקהייט האָט איהם אויך ניט ענט-שולדיגט אין זייערע אויגען. ער איז איבעראַל געווען פעראַכטעט. קיינער האָט מיט איהם ניט געוואָלט זיך בעגעגנען. זיין נאָמען איז בעקאַנט געוואָ-רען אַלס אַריסטאָדעמוס דער פייגלינג.

דער העלדענמוט פון לעאָנידאַס'ן און זיינע קריגער איז אויף אימער פערבליבען אין דעם געדעכטניס פון די גריכען, און מען האָט וועגען זייער העלדישקייט ערצעהלט פערשיידענע געשיכטען. אַזוי צ. ב. האָט מען ער-צעהלט, דאָס ווען קסערקסעס האָט איינמאָל געשיקט אַ רייטער אויסצו-געפינען די פּאָזיציאָן פון די ספּאַרטאַנער, האָט ער זיי געפונען, ווי זיי אי-בען זיך גאַנץ רוהיג אין פערשיידענע גימנאַסטישע שפּילען אָדער זיי קעמען זייערע לאַנגע האָאָר און זיי קימערן זיך גאָר ניט וועגען דער געפאַהר פון דער מלחמה. ערשטוינט איבער דיזע רוהיגקייט האָט קסערקסעס גע-

די גריכען האבען דאן געקריגען פרישען מוט, האבען אנגעגריפען די הויפט־פלאטע און האבען געפאנגען 30 שיפען און אנדערע פאהרצייג.

די פערסישע פיהרער האבען שטארק אנגעהויבען מורא האבען פאר'ן קעניג'ס צארן וועגען זייערע פערלוסטען. זיי האבען דארום אנגעשפאנט זייערע נאנצע קרעפטען און האבען געמאכט א נייעם אנפאל אויף די גריכישע פלאטע. די גריכען האבען אויך דיזען מאל בעזיגט די פערסיער. אבער זייער פערלוסט אין דיזער שלאכט איז געווען אזוי גרויס, דאס זיי האבען וויעדער אנגעפאנגען צו טראכטען וועגען צוריקקעהרען זיך. זיי האבען עס ווירקליך געטאן און די פלאטע האט געאנקערט ביי דער אינזל סאלאמים. אין נאנצען איז דאן די פלאטע בעשטאנען פון 309 שיפען. אלס קסערקסעס האט אנגעהויבען מארשירען מיט זיין פלאטע נאך אטהען, איז זיי קיין אנדער מיטל ניט געבליבען, ווי די שטאדט צו פערלאזען און רעטען מיט זיך אליין, וואס זיי האבען געקענט. עס איז אנפאנג שווער געווען די מאסע צו בעווענגען דערצו, איז אבער לויט די זאגע, געשעהן א וואונדער, וועלכער האט די מאסע איבערצייגט, דאס זי מוז עס טאן. נעמליך, די הייליגע שלאנג פון מינערווא'ס טעמפל איז פלוצלונג פערשוואונדען געווארען. דאס איז געווען א צייכען, דאס די גאטהייט זעלבסט האט איהר הייליגטום פערלאזען. דאן האט מען אלע פרויען, קינדער און זקנים אוועקגעשיקט פון אטהען נאך סאלאמים, טראצען און אגינא, די איבריגע בעפעלקערונג, וואס איז אין שטאנד געווען צו טראגען געווהר אדער רודערן א שיף, איז געקומען צו דער פלאטע.

אלס עס איז געקומען א בעריכט, דאס די פערסישע פלאטע איז שוין ביי אטהען און האט שוין פערוויסטעט אטטיקא, האבען פיעלע פירסטען בעשלאסען צו בעפאלען די פערסישע פלאטע און גאר ניט רעכנען אויף דעם רעזולטאט. טהעמיסטאקלעס האט אבער פערשטאנען די גרויסע געפאהר, וואס זיי שטעהט פאר, ווען זיי וועלען פערלאזען סאלאמים, און ער האט אנגעפאנגען אין א רעדע דאס צו בעווייזען. דאן איז צוגעלאפען צו איהם אריביאדעס, דער אנפיהרער פון דער פלאטע, מיט א שטעקען אין האנט און האט געוואלט שלאגען טהעמיסטאקלעס'ן פיר שטערען דעם פלאן פון בעפאלען די פערסישע פלאטע. טהעמיסטאקלעס האט צו איהם געזאגט: „שלאג, ווי פיעל דו ווילסט, אבער בערוהיג זיך און הער אויס מיינע ארגומענטען". עס איז באלד רוהיג געווארען אין דער פערזאמלונג און די דיסקוסיאן האט זיך איבער־א־נייס אנגעפאנגען. דאן איז איהם איבערפאלען דער קאריגטהער אדימאנטוס מיט דעם פארווארף, דאס ער האט נאר ניט אין זינען דאס פאטערלאנד. דערויף האט טהעמיסטאקלעס געענטפערט:

רויבט, די שטעדט פערברענט, די פעלדער מיט די תבואות פערווייסט, דער גרעסטער טייל פון די איינוואוינער איז צוגאפען אין אנדערע לענדער.

אין באַטיען האָט קסערקסעס זיין ארמיע צוטיילט אין צוויי טיילן. איין טייל האָט ער געשיקט נאָך דעלפי צו רויבען דאָרט די אוצרות פון דעם בעריהמטען טעמפעל. דעם צווייטען טייל האָט ער געשיקט נאָך אטהען, וועלכע ער האָט געשוואָרען צו צושטערען ביז דעם גרונד. דעלפי איז ווי דורך א נס ניצול געוואָרען פון דעם פיינד. הערָדאָט ערצעהלט (געווים האָט ער עס געהערט פון די פערסיער), דאָס וועלן די פערסיער זיינען אָנגעקומען אין דעלפי האָט אויסגעברָאכען א שרעקליכער שטורם, פון טעמפעל האָט זיך געהערט א גרויסער קריגס־געשרייי, פון דעם בארג פארנאס, דער וואוינונג פון די נעטער, זיינען גלייכיגען גרויסע שטיין־מאסען אויף די קעפ פון די פיינד, אזוי דאָס פיעלע זיינען דער'הרג'עט געוואָרען און די איבריגע זיינען פון שרעק צוגאפען. וואהרשיינליך האָבען די פריסטער געגעבען די פערסיער א גרויסען טייל פון די אוצרות פון טעמפעל, זיי זאָלען איהם ניט שענדען מיט זייער פלוינדערן.

די גריכישע פלאָטע איז געשטאנען ביים פאָרגעבירג ארטעמיזיום. דער אָנפיהרער פון דער זעע־מאכט איז געווען דער ספארטאנער עאוריביאדעס. אלס די פערסישע שיפען זיינען נעקומען נאָהענט צו דער גריכישער פלאָטע האָבען זיי באלד צוויי שיפען געפאָנגען. דיזעם האָט שטארק דערשראָקען די גריכען און זיי האָבען זיך גלייך צוריקגעצויגען פון דעם אָרט, וואו זיי זיינען געשטאנען און האָבען זיך אָפּגעשטעלט ביי כאלצים. דערווייל האָבען זיי דערהערט, דאָס א גרויסער שטורם האָט צושמעטערט 400 פערסישע שיפען. דיזעם האָט זיי געגעבען מוט זיך צוריקקעהרען צו דעם פריהערדיגען אָרט, צו ארטעמיזיום. אָבער וועלן זיי האָבען דערזעהן די אונגעהייערע פערסישע פלאָטע האָט זיך דער מוט פון זיי אָפּגעטאָן און זיי האָבען זיך צוריקגעצויגען נאָך פעלאָפּעננעזום. דאָס וואלט אָבער געהיסען איבערלאָזען נאמבאָ, די אינזל, וואו זיי זיינען גשטאנען, אין די הענט פון די פערסיער, וועלכע וואלטען זי געווים אין גאנצען צושטערט. די איינוואוינער פון דיזער אינזל האָבען צוגעשיקט צו טהעמיסטאקלעס'ן 30 טאלענטען (35,000 דאל־לאר) אום ער זאל מיט דיזער סומע געלט איבערעדען די פירסטען זיי זאלען בלייבען אין כאלצים. דיזעם איז ווירקליך גלונגען טהעמיסטאקלעס'ן. דערווייל האָבען די פערסיער גשיקט 200 שיפען צו דרום פון עאובאָא צו הינדערן די גריכען דעם אָפּצוג פון דאָרט, אָבער א צווייטער שטורם האָט פערניכטעט די גאנצע פערסישע פלאָטע, וואָס איז געווען ארום עאובאָא.

קסערקסעס ביי דער נידערלאַגע פון זיין פלאָטע.

„אין דיזען מאמענט איז מיין פאטערלאנד נאר דא אויף די 200 שיפען, וועלכע שטעהען יעצט אין דינסט פון גריכענלאנד. מיר האבען פיר דעם וואויל־שטאנד פון אונזער פאטערלאנד אונזערע טעמפלען פערווייסטעט און אונזערע הייזער פערברענט. וועו מיר בליבען דא, רעטען מיר אונזער פאטערלאנד, וועו ניט, וועט גריכענלאנד פערניכטעט ווערען, ווייל דאס שיקזאל פון דעם קריג הענגט אפ פון דיזער פלאטע. דיזע דראהונג האט נעווירקט, מען איז געבליבען ביי סאלאמים.

וועו עס האבען אנגעהויבען אנקומען אלע מאל נייע ידיעות, דאס די פערסישע פלאטע האט געלאנדעט אין האפען פון פאלעראן און דאס די לאנד־טרופען נעהען נאך פעלאפאננעזום, האבען פיעלע פון די פיהרער ווייטער אנגעהויבען צו שרעקען זיך און האבען איבער־א־נייס געפאדערט מען זאל זיך צוריקציהען. דאן האט טהעמיסטאקלעס בעשלאסען צו געברויכען א פערצווייפעלטען מיטעל — דיזער מיטעל האט געדארפט זיין פיר איהם אדער א גרוים גליק אדער דאס גרעסטע אונגליק. ער האט נעמליך דורך א פערטרויטען מאן געשיקט זאגען דעם פערסישען קעניג פאלגענדע וועדטער: „טהעמיסטאקלעס, דער קריגס־פיהרער פון די אטהענער, איז אן איבערגעבענער פרייגד פון קסערקסעס'ן. ער שיקט דיר זאגען, דאס צוויישען די גריכען איז ניטא קיין אייניגקייט. דו קענסט זיי גרינג צערמרינגלען און בעזיגען". קסערקסעס האט געגלויבט דיזע וועדטער און האט באלד געגעבען א בעפעהל מען זאל צרומרינגלען די גריכישע פלאטע. אריסטידעס, וועלכער איז שוין דאמאלס צוריקגעקומען פון זיין פערבאנונג, האט דער ערסטער בעמערקט די בעוועגונג פון דער פערסישער פלאטע. ער האט אוועקגעלעגט אן א זייט זיין אלטע שנאה צו טהעמיסטאקלעס'ן און איז צוגענאנגען צו איהם און האט געזאגט: „דו ווייסט געווים, וואס עס קומט יעצט פאר אין דער פערסישער ארמעע. יעצט איז צייט צו פערגעסען די אלטע שנאה און מיט פעראייניגטע קרעפטען קעמפען געגען דעם פיינד פון אונזער פאטערלאנד".

יעצט האט טהעמיסטאקלעס דערגרייכט זיין וואונש — צו מאכען די פערסיער שטרייטען אין דעם שמאלען ארט צווישען דעם פעסטלאנד און דער אינזל סאלאמים. דערמיט האט ער אויסגעפיהרט, דאס די פערסיער זאלען ניט געברויכען די גאנצע מאכט פון זייער פלאטע מיט א מאל, נאר א טייל, געגען וועלכען די גריכישע פלאטע איז געווען שטארק גענוג צו רעכנען אויף א זיג. דעם 20טען סעפטעמבער אין דער פריה אין יאהר 480 פ. קר. זיינען די גריכען ארוים מיט זייער פלאטע געגען די פערסיער אונטער אונגעוועהנליכע יובעל־געשרייען, וואס האבען אנגעפילט אלע ברעגען ארום און

פיעל גרעסער און מעכטיגער פון דער גריכישער, און דאס האט צוגעגעבען קסערקסעס'ן האפנונג און מוט פארטצוזעצען די מלחמה. ער האט בעפוילען צו פאראייניגען סאלאמים מיט דעם פעסטלאנד, און דאן אנפאנגען א נייע שלאכט. אבער נאך א קורצער בעראטונג מיט זיינע קריגס־פיהרער און נאך זיין אייגענער איבערלעגונג האט ער אנגעהויבען פארטזעצען די מלחמה, און דאס הארץ האט איהם אנגעפאנגען צו ציטערן, דאס ער זאל סוף כל סוף אין גאנצען ניט אפגעשניטען ווערען פון אזיען, ווען ער וועט זיך נ־ט צוויילען צוריקקומען צו די בריקען פון העלעספאנט. ער האט דעריבער אנגענומען די עצה פון זיין געגנער מארדאניוס זיך צוריקצוקעהרען נאך אזיען מיט דעם גרעסטען טייל פון זיין ארמעע, און די איבריגע טיילען פון זיין ארמעע צו לאזען אין גריכענלאנד אונטער זיין, מארדאניוס'ס, קאמאנדע.

קסערקסעס האט שנעל געמארשירט צוריק מיט זיין לאנד־ארמעע דורך מאצעדאניען און טהראציען, און האט אויף'ן וועג פערלאָרען זעהר פיעלע פון זיינע קעמפער. פיעלע זיינען געפאלען פון די הענט פון די גריכען, און נאך מעהר זיינען פון הונגער און קראנקהייטען אומגעקומען. די פלאטע האט אויך אין דער נאכט פון דער מפלה ביי סאלאמים זיך צוריקגעקעהרט צו שווימען צום העלעספאנט. די גריכען האבען פון דעם צוריקקעהר פון דער פערסישער פלאטע צו שפעט ערפאהרען. זיי האבען אנגעפאנגען נאכצוואגען די פלאטע ביז אנדראס, אבער זיי האבען זיך באלד איבערצייגט, דאס עס איז צו שפעט. דאן האבען זיי בעשלאסען בעסער העלפען די פערסיער צו ענטלויפען. טהעמיסטאקלעס האט דורך זיין טרייען מאן געשיקט זאגען קסערקסעס'ן, דאס ער האט אפגעהאלטען די גריכען פון צושטערען די בריקען איבער דעם העלעספאנט, און דאס ער קען רוהיג זיין וועג פארטזעצען. א שטורם האט דערווייל צושטערט די בריקען, אבער דערפאר איז די פלאטע שוין געשטאנען גרייט צו טראנספארטירען די ארמעע איבער דעם העלעספאנט. באלד נאך דעם, ווי די ארמעע איז טראנספארטירט געווארען, האט ער באלד געהייסען מארשירען נאך סארדעס. ער האט נאר גלאזען 60,000 מאן אין מילעט צו פערהיטען אן אויפשטאנד פון די יאניער.

די גריכישע פלאטע האט זיך געוואנדט צו די ציקלאדען־אינזלען אום צו בעשטראפען זיי פיר זייער פערראט אין דער מלחמה פון די גריכען גענגען די פערסיער. אייניגע זיינען בעשטראפט געווארען מיט גרויסע סומעס גלט, אנדערע האבען זיך גוט פערטיידיגט און זיינען אפגעקומען אהן א שטראף. נאך דעם, ווי דער שרעק פון מלחמה איז אריבער, האבען די גריכישע קריגס־פיהרער זיך ניט געקענט אייניגען, וועמען עס געהערט דער

אַרויפגעיאָגט אַ שרעק אויף די פּערסיער. אין דיזער שטונדע האָט גראָדע אַ שטאַרקער ווינט געבלאָזען. קסערקסעס זעלבסט איז געשטאַנען אויף אַ הויכען בארג און האָט צוגעקוקט, ווי זיינע קריגער קעמפען, און דאָס האָט זיי געגעבען מוט צו קעמפען ווי לייבען. אָבער דער שטאַרקער ווינט האָט געמאַכט דעם ים שטורמיש, און דאָס האָט געמאַכט אַן אונאָרדנונג אין דער פּערסישער פלאָטע. די אונאָרדנונג האָט זיך נאָך פערגרעסערט צוליב דעם, וואָס די פלאָטע איז געווען צו גרויס, און דער טייל, וואָס איז אריין אין דעם שמאָלען אָרט, איז געווען צו פיל און עס איז זיי געווארען צו ענג צו קעמפען. דערצו זיינען זייערע שיפען געווען צו שווער צו בעוועגען זיך אין דעם ניט זעהר טיפען וואַסער פון דעם שמאָלען פּאַס, אין דער צייט, וואָס די גריכישע שיפען זיינען געווען פיעל לייכטער און האָבען זיך שנעל בעוועגט. די אָגינער האָבען זיגרייך דורכגעבראָכען דעם לינקען פליגעל פון די פערסיער, און די אַטהענער האָבען בעזיגט די פעניצישע און די עגיפּטישע שיפען. עס איז געווארען אַ שרעקליכע אונאָרדנונג אין דער פערסישער פלאָטע. די אָנפיהרער פון די פערסיער האָבען אַלע קרעפטען אָנגעוועגדט צוריק אָרדנונג צו ברייגען אין דעם קאַמף, אָבער עס האָט זיי קיין זאַך ניט געהאָלפען. בעזונדערס האָט זיך אויסגעצייכענט אין דעם שטרייט, ארטעמיזיא, די קעניגין פון די קאריער. וועז איהר שיף איז געווען שטאַרק בעדרענגט פון די גריכען, האָט זי זיך אומגעקעהרט צו אַ פערסישען שיף און האָט עס געטומען בויערן אין דעם גרונד. די גריכען האָבען געגלויבט, דאָס זי איז איבערגעגאַנגען צו זיי און האָבען זי דעריבער אויפגעהערט צו פערפאָלגען. דיזע טאַט האָט קפערקסעס בעמערקט און האָט מיט פרייד אויסגעשריען: „די פרויען זיינען היינט מענער געווארען און די מענער זיינען פרויען געווארען"!

אָבער אַלע אָנשטרענגונגען פון די פערסיער האָבען זיי ניט געהאָלפען. שרעק און אונאָרדנונג זיינען אזוי שטאַרק פערבריייטערט געווארען צווישען זיי, דאָס די אָנפיהרער האָבען ניט געדענקט יעצט וועגען זיג, נאָר וואָס גיכער צוריקציהען זיך פון דעם ענגען געפעהרליכען פלאַץ. די גאַנצע פערסישע פלאָטע האָט זיך צוריקגעצויגען צום האָפען פון פאַלעראָן. דאָרט איז געשטאַנען די פערסישע לאַנד־מאַכט. די פערסיער, וועלכע האָבען זיך בעזעצט אויף דער אינזעל פסיטטאַליא צווישען סאַלאַמיס און דעם פעסטלאַנד, זיינען פערניכטעט און פערוואָגט געווארען פון אריסטידעס'ן און זיינע גריכישע קעמפער. אין דיזען ים־שטרייט האָבען די פערסיער פערלאָרען 200 שיפען און די נריכען נאָר 40. די פערסישע פלאָטע איז אָבער נאָך אַלץ געווען

טרעטען געגען איהם, וועו ער וועט וועלען וואָס עס איז אונטערנעהמען צו רויבען די פרייהייט פון גריכענלאַנד. אויף די הילף פון די געטער, וואָס ער האָט צושטערט זייערע טעמפּלען, האָבען מיר איהם צו בעזיגען". דערביי האָבען זיי געראטען אלכסנדר'ן, ער זאָל מעהר ניט אָננעהמען אזעלכע שליחות, אויב ער וויל בלייבען א פרייַנד צו אטהען. אין דער זעלבער צייט האָבען זיי געבעטען הילף פון ספּארטא געגען מאַרדאָניוס'ן, וועלכער וועט געווים באלד אונטערנעהמען א שלאַכט געגען זיי.

וועו מאַרדאָניוס האָט דערהערט פון אלכסנדר'ן דעם ענטפער פון די אטהענער, האָט ער באלד בעפוילען זיין מיליטער צו בעפאַלען אטטיקא. די ספּארטאנער האָבען ניט געוואָלט געבען הילף צו די אטהענער געגען מאַרדאָניוס'ן. זיי האָבען נאָר געדענקט צו בעשיצען פעלאָפּאָנעזוס, די האַלבינזעל פון ספּארטא. די אטהענער זיינען געווען געצוואונגען צום צווייטען מאָל זייער שטאָדט אויפּאָפּפערן און זיך רעטען מיט זייער האָב און גוטס אויף דער אינזעל סאַלאַמים. דאָס אבער האָט נאָך אלץ ניט געבראַכט זייער ליבע צו פרייהייט און צו זייער פאַטערלאַנד. אלס מאַרדאָניוס האָט איינגעזעהן אטהען און האָט וויעדער געשיקט א געזאַנדטען צו די אטהענער אויף דער אינזעל סאַלאַמים מיט דער פאַדערונג, זיי זאָלען זיך אונטערוואַרפען אונטער פערסיען, האָבען זיי דעם געזאַנדטען אפילו ניט צוגעלאָזען צו דער פאַלקס־פערזאַמלונג, נאָר זיי האָבען איהם גלייך געשיקט צוריק. איין מיטגליד פון ראַט האָט פאָרגעשלאָגען, מען זאָל דעם געזאַנדטען צולאָזען, האָט מען איהם אויף'ן אָרט פערשטייניגט און, ווי הערָאדאָט ערצעהלט, האָבען זיך פרויען אַרייַנגעריסען אין זיין וואוינונג און האָבען געטויטעט זיין פרוי מיט זיינע קינדער.

צעהן טעג האָבען די געזאַנדטע פון אטהען אין ספּארטא געוואָרט אויף אן אנטוואָרט אויף זייער ביטע צו העלפען זיי אין זייער נויט צו שיקען צו זיי טרופען, וויל זיי זיינען געווען בעשעפטיגט מיט דעם יום טוב פון די היאַצינטהיעס. די אטהענער זיינען שוין געווען גרייט די שטאָדט צו פערלאָזען אהן א שום ערפאָלג, אבער איין מאן פון טעגעא האָט נעגעבען צו ערקלערען די עפאָרען, דאָס וועו אטהען וועט שליסען א בונד מיט מאַרדאָניוס'ן וועלען זיך דערמיט געפינען פיר מאַרדאָניוס'ן טויזענד וועגען צום פעלאָפּאָנעזוס. די ספּארטאנער האָבען די אויגען געעפענט און האָבען איינגעזעהן, דאָס זיי מוזען העלפען אטהען, און האָבען באלד געשיקט 5,000 האָפּליטען (שווער בעוואָפענטע סאַלדאטען) און 35,000 העלאָטען (שקלאָפען). אלס מאַרדאָניוס האָט דאָס דערהערט, האָט ער באלד זיך צוריקגעצויגען נאָך בא־

פרייז פון דעם זיג איבער די פערסיער. יעדערער האָט בעהויפּטעט, דאָס ער האָט פערדינט דעם ערסטען פרייז, אָבער דאָס האָט יעדערער ציגעגעבען, דאָס דעם צווייטען פרייז האָט טהעמיסטאָקלעס פערדינט. און באמת האָט מען איהם איבעראַל, איבערהויפּט אין ספּאַרטאַ, זעהר פיעל עהרע געצייגט. דאָ האָט מען איהם געגעבען אַן אָליווען־קראַנץ, מען האָט איהם געשענקט דעם שענסטען וואָגען, וואָס האָט זיך אין שטאָדט געפונען, און אויף זיין רייזע צוריק נאָך אַטהען האָבען איהם ביז דער גרענעץ בעגלייט 300 יונגע לייט פון די פאָרנעהמסטע פאַמיליעס אין ספּאַרטאַ. אַזאַ עהרע האָט ספּאַרטאַ קיין אַנדערן מענשען ניט געצייגט, זאָגט הערא̈דאָט. דעם גרעסטען כבוד האָט מען איהם געצייגט מיט אייניגע יאָהר שפּעטער אין דער צייט פון די אָלימפּען־שפּילען, ווי טעהמיסטאָקלעס זעלבסט האָט ערצעהלט. נעמליך, אַלס ער איז געקומען אין אַ פערזאַמלונג פון די גריכען אויף אַן אָלימיפּישען וועט־שפּיל, האָבען איהם אַלע געצייגט אַן אונגעהייערע אויפמערקזאַמקייט. זיי האָבען אַלע אויפגעהערט קוקען אויף די שפּילען און וועט־קאַמפען און האָבען זייערע בליקען נאָר אויף איהם געריכטעט, איינער דעם אַנדערן האָט אָנגעצייגט אויף איהם, אַזוי דאָס פאַר דער גאַנצער פערזאַמלונג איז ער געווען דער איינציגער אינטערעס. דאָס איז געווען די גרעסטע עהרע, וואָס אַ גריך האָט געקענט ערוואַרטען פון זיין פאָלק.

4) פלאַטאָאָ און מיקאַלע. (479 פ. קר.)

מאַרדאָניוס איז פערבליבען אין טהעסאַליען מיט 300,000 אויסגע-וועהלטע סאָלדאַטען פון די פערסיער. אום גריכענלאַנד צו אונטעריאָכען האָט ער געפונען פיר נעטיג מיט אַטהען זיך צו פערבינדען. ער האָט צו דיזען צוועק געשיקט צו די אַטהענער דעם מאַצעדאָנישען קעניג אַלכסנדר, וועלכער איז געווען אַ גוטער פריינד פון די פערסיער, און האָט אויך געקענט רעכנען אויף גאַסט־פריינדליכקייט אין אַטהען. אַלכסנדר האָט די אַטהענער פערזיכערט אין נאָמען פון קסערקסעס'ן, דאָס ער וועט זייערע צושטערטע וואוינונגען און טעמפּלען איבער־אַ־נייס אויפבויען אויף זיין רעכנונג, דאָס ער וועט פערברייטערן און פערגרעסערן זייער לאַנד און וועט זיי געבען פולע פאָלי-טישע פרייהייט, ווען זיי וועלען מיט איהם, קסערקסעס'ן, שלום שליסען און איין בונד מאַכען געגען די גריכישע שטאַאַטען. דערויף האָבען די אַטהענער געענטפערט: „כל זמן די זון וועט ניט ענדערן איהר גאַנג אין הימעל וועט אַטהען מיט קסערקסעס'ן קיין בונד ניט מאַכען, און וועט אין געגענטייל אַלע מעגליכקייטען אָנווענדען מיט איהם צו שטרייטען און מוטיג אימער אַרויס-

ניט געצייגט קיין גוטע סמנים. ענדליך, אלס פּאוזאניאס האָט אויפגעהויבען זיינע אויגען צום טעמפּעל פון דער הימעלס־גטטין הערא, האָט ער דערזעהן גוטע סמנים. די ספּארטאנער האָבען געקריגען מוט און האָט זיך געלאָזען אין שטרייט מיט'ן פיינד. די פּערסיער האָבען געקעמפט ווי העלדען. מאַרדאָניוס איז איבערַאל, וואו ער האָט בעמערקט א שוואכען פונקט אין דער אַרמעע, ערשינען אויף זיין ווייסען פערד און האָט אויפגעמונטערט זיי-

פּאוזאניאס אָפּפערט צו די געטער פאַר דער שלאַכט ביי פּלאַטאָע.

נע סאָלדאָטען. אָבער דער מוט פון די גריכען האָט אלץ איבערגעשטיגען. מאַרדאָניוס זעלבסט איז געפאלען פון די הענט פון די גריכען, און דאָן איז די מאַכט פון די פּערסיער אין נאַנצען געוואָרען געברָאכען. שרעק האָט זיך פערשפּרייט אין דער גאַנצער פּערסישער ארמעע. די פּערסיער האָבען זיך געלאָזען לויפען אין אונאָרדנונג צוריק אין זייער בעפעסטיגטען לאַגער. דאָרט האָבען זיי זיך בעשיצט און די גריכען האָבען גאָר ניט געקענט מאכען מיט זיי, ווייל די בעפעסטיגונג איז געווען זעהר שטאַרק. ענדליך האָבען די

אָטיען, ווייל דאָרט איז געווען מעהר פּלאַץ פּיר זיין גרויסע ארמיע און פּיר זיינע רייטער. דאָס ספּאַרטאַנישע מיליטער אונטער דער קאָמאַנדע פון פּאוזאניאס'ן האָט זיך ענדליך פּאראייניגט מיט דער אטהענישער ארמיע. ווי הערָאדאָט בעריכטעט איז דאָמאָלס די גריכישע ארמיע בעשטאַנען פון 38,700 האָפּליטען. די אויבער־קאָמאַנדע איבער די ספּאַרטאַנישע טרופּען האָט געהאַט פּאוזאניאס, און איבער דאָס אטהענישע מיליטער אריסטידעס, וועלכער איז דורך דעם בעשלוס פון פּאָלק צוריקגערופען געווָארען אין אטהען.

וועז די גריכישע ארמיע איז אָנגעקומען אין באָאָטיען, האָבען זיי אויפּ־געשטעלט זייער לאַגער נעגען די פּערסיער, וועלכע האָבען געהאַט אַן ארמיע פון 300,000 פּערסיער, 50,000 גריכען, וואָס זיינען געווען פּערסיש געזאָנען, און זעהר פיעלע רייטער. די גריכען האָבען נאָר קיין רייטער ניט געהאַט. נאָך אייניגע קלייניע שלאַכטען איז עס ענדליך געקומען אין ספּעטמבער 479 פ. קר. צו אַן ענטשיידענדער שלאַכט ביי פּלאַטאָאָ. אין גריכישען לאַגער איז געווָארען א שפּאַלטונג צוליב דעם שטרייט, ווער עס זאָל האָבען דעם עהרען־פּאָסט אין לינקען פליגעל — ־ י אטהענער אָדער די טעגעאטען. ענדליך האָבען די לאַצעדאָמאָניער געאורטיילט, דאָס דיזער עהרען־פּאָסט געהערט צו די אטהענער.

די גריכען זיינען געשטאַנען אין א געשיצטען אָרט. מארדאָניוס האָט אַלע מיטלען געברויכט זיי ארויסצורופען צו א שלאַכט אויף אַן אָפענעם פּלאַץ, אָבער עס איז איהם ניט געלונגען. מארדאָניוס האָט פערשטעלט אַלע וועגען, פון וואנען די גריכען האָבען בעקומען לעבענס־מיטלען, און האָט גע־הייסען פערשיטען אַלע קוועלען, פון וואנען זיי האָבען בעקומען וואסער. דאָס האָט געצוואונגען פּאוזאניאס'ן זיך צוריקציהען ביי נאַכט אין די אומגע־בונג פון פּלאַטאָאָ. מארדאָניוס האָט עס דיזען ריקצוג גערעכענט פיר אַן ענטלויפען און האָט געמוען זיי נאָכיאָגען. ער איז באַלד געקומען נאָהענט צו די ספּאַרטאַנער. דיזע, אַלס זיי האָבען דערזעהן דעם פיינד נעבען זיך, האָבען באַלד געשיקט שלוחים צו די אטהענער, וועלכע זיינען שוין געווען ווייט פון זיי, און האָבען געפּאָדערט זייער הילף. די אטהענער אָבער האָבען דאָמאָלס געהאַט צו שטרייטען מיט די מאָצעדאָניער, טהעסאַליער און אַנ־דערע גריכישע פעלקערשאפטען, וועלכע האָבען געהאַלטען מיט פּערסיען און האָבען זיך שוין פריהער אונטערגענעבען צו זיי. די ספּאַרטאַנער מיט די טעגעאטען זיינען געבליבען אַליין צו קעמפּען מיט די פּערסיער. אייניגע אויגענבליקען זיינען זיי געשטאַנען אונבעוועגליך, ווייל די קרבנות, וואָס זיי האָבען מקריב געווען צו די גטטער פּאַר זייער ארויסגאַנג אין קריג, האָבען

אין גאנצען פערניכטעט די פערסישע ארמעע, און האָבען פערבראַכט זייער לאַנגער מיט זייערע שיפען. דער כבוד פון דיזען זיג האָט געהערט צו די אטהענער אליין, ווייל די ספארטאנער האָבען גראדע דאן פערבלאַנדזעט ארומרינגלענדיג דעם פיינד און זיינען ניט געקומען צו דער רעכטער צייט צום אנגריף.

דער לעצטער זיג האָט בעדייט, דאָס די גריכען האָבען בעזיגט דעם אַגאַמישען ים, וועלכער איז געווען זעהר וויכטיג פיר זיי אין קאַמערציעלער הינזיכט. אין וועניגער ווי איין יאָהר האָבען זיי די פערסיער געשלאָגען פיער מאָל, און אַנשטאָט וואָס פריהער זיינען זיי געווען די אַנגעגריפענע, זיינען זיי נאָכדעם געוואָרען די זיגער. ווער האָט עס מיט אייניגע מאַנאטען צוריק געקענט פאָרויסזעהן, דאָס די מעכטיגע פערסיען וועט אין אזא קורצער צייט געפינען איהר קבר אין דעם קלייגעם גריכענלאַנד? די מעכטיגסטע פעלקערשאפטען פון אַריענט האָבען ניט געקענט ביישטעהען געגען דעם גייסט פון פרייהייט און ציוויליזאַציאָן, וועלכער האָט דורכגעדרונגען יעדע זעעלע פון די גריכען.

אין דער זעלבער צייט, וועז די אטהענער און די ספארטאנער האָבען בעזיגט די פערסיער ביי סאלאמיס, האָבען די גריכען פון סיציליען בעזיגט די קארטהאגער, האָבען פערניכטעט פון זיי 300,000 מאן און זיינען געווארען די אליין־הערשער פון דער אינזעל. די גליקליכע שטונדע פון טריאומף האָט פיר די גריכען איבעראל געשלאָגען!

ו. אטהען אויף דער העכסטער שטופע פון איהר מאכט.

1) די צייט פון דער שלאַכט ביי פלאַטאַא ביז צימאָן'ס טויט.

ווי מיר האָבען שוין פריהער בעמערקט, האָט גריכענלאַנד דורך דעם זיג איבער פערסיען זעהר פיעל געווואונען אין דער הינזיכט פון האַנדעל. בעזונדערס איז דורך דעם פערגרעסערט געוואָרען דער האַנדעל פון אטהען. מיט דער הילף פון דער פלאָטע, וועלכע די אטהענער האָבען געשאפען זיך צו שיצען געגען די פערסיער, האָבען זיי בעקומען אין זייערע הענט ניט נאָר די אויבערמאַכט איבער אלע גריכישע אינזלען, נאָר אויך דעם גאנצען האַנדעל פון אַגאַאישען מעער.

דיזער אומשטאַנד האָט געפאָדערט פון זיי צו האָבען א גרעסערען און בעקוועמערען האפען, וויל דער ביזהעריגער האפען (פאלעראָן) איז געווען צו קליין, ניט טיף און וועניג בעשיצט געגען ווינטען. טהעמיסטאקלעס

אטהענער געענדיגט זייער שטרייט מיט די גריכישע פעלקערשאפטען און זיינען געקומען צו הילף די ספארטאנער. מיט פעראייניגטע קרעפטען האבען זיי געשטורמט דעם פערסישען לאגער און האבען איהם געגומען. פיעלע טויזענדע פון די פערסיער זיינען געפאלען אין דער שלאכט און די איבריגע זיינען צולאפען.

די גריכען האבען נאך דער שלאכט געפונען אן אונגעהייערען רויב: געצעלטען געוועבט פו זילבער־פעדים, בעכערס, שאלען, טרינק־געשיר פון די עדעלסטע מעטאלען, טייערע ארם־בענדער, האלז־קייטען און וואפען. דאס אלעס האט מען אין איין הויפען צוזאמענגעלעגט. דערפון האט מען פריהער אראפענומען מעשר פיר די געטער: פיר דעם אפאלאטעמפעל אין דעלפי, פיר צעאוס'ן אין אלימפיא, און פיר דעם איסטהמישען נעפטון, פיר יעדען א צענטעל. פאוזאניאס האט אויך ערהאלטען א צעהנטעל און דאס איבריגע האבען די קריגער צווישען זיך צוטיילט. פיר די קריגער, וואס זיינען געפאלען אין שלאכט, האט מען אויפגעשטעלט מאנומענטען. די קאמאנדירען האבען זיך ניט געקענט איניגען, צו וועמען עס געהערט דער פריז פיר די גרעסטע העלדישקייט. די אטהענער און די ספארטאנער האבען יעדע נע'טענה'עט, אז דער פרייז געהערט צו זיי. ענדליך האבען אלע איינגעשטימט מען זאל דעם ערסטען פרייז געבען צו די פלאטאער, וויל אויך זייער פלאץ איז די שלאכט געוואונען געוואָרען.

אין דעם זעלבען טאג, וען די גריכען האבען געוואונען זייער זיג אין פלאטאע, האט אויך די גריכישע פלאטע א פאלשטענדיגען זיג געהאט. נאך דיזען זיג איז די גריכישע פלאטע געבליבען שטעהן דעם נאנצען זומער ביי דער אינזל דעלאס. ערסט אין הערבסט האבען זיי געזעגעלט זייערע שיפען נאך דער אינזל סאמאס, וואו די פערסיער זיינען געשטאנען מיט זייערע שיפען. אלס זיי האבען דערהערט, דאס די גריכען קומען צו סאמאס, האבען זיי פערלאזען די שיפען און האבען זיך פראייניגט מיט דער פערסישער לאנד־מאכט פון 60,000 מאן, וואס איז געשטאנען ביים פארגעבירג מיקאלע. די שיפען זייערע האבען זיי, ווי עס איז דאמאלס געווען דער מנהג, ארויסגעצויגען פון וואסער, זיי אין ארדנונג געבראכט אויך דער יבשה און זיי ארומגערינגעלט מיט א צאם. אלס די גריכען האבען זיך דערוואוסט, דאס די פערסיער האבען די פעניציער געשיקט אהיים, האבען זיי בעשלאסען באלד צו שטרייטען מיט די פערסיער. ווי נאר די שלאכט האט זיך אנגעפאנגען, האבען זיך די גריכען (פון דער פלאטע) דערוואוסט פון מארדאניוס'ס מפלה און זיין טויט. דאס האט צוגעגעבען די גריכען זעהר פיעל מוט און זיי האבען

די גריכען האָבען איינגענומען די גריכישע שטאָדט ביצאַנץ (ביצאַנטיאָן) און האָבען געפאַנגען אין פּלען פיעלע רייכע פּערסיער. אונטער די געפאַנ-גענע האָט זיך געפונען אַ מאַן פון ערעטריאַ מיט׳ן נאָמען גאָנגילוס, וועלכער האָט בעקומען פיער אֶאָלישע שטעדט פון פּערסישען קעניג אַלס בעלוינונג פיר אַ פעריראַט געגען זיין פאָטערלאַנד (גריכענלאַנד). די בעקאַנטשאַפט פון דיזען פעררעטער האָט געהאַט אַ גרויסע ווירקונג אויף פּאַוזאַניאַס׳עס צוקונפט. ער איז שוין פריהער געווען אַ ביסעל פער׳שכור׳ט פון דעם כבוד, וואָס ער האָט בעקומען אַלס זיגער איבער די פּערסיער. ער האָט אָנגעפאַנגען צו האַלטען זיך גרויס און איז געוואָרען אונצופרידען צו זיין בלויז אַ באַ-זילעאוס אין ספּאַרטאַ אונטער דער אויפזיכט פון די עפאָרען. איהם האָט זיך אָנגעהויבען צו וועלען לעבען אין גרויס לקסוס, ווי עס לעבען די אַזיאַ-טישע דעספּאָטען. דערצו האָט איהם פיעל געהאָלפען דער גרויסער רייכטום, וואָס ער האָט בעקומען אויף זיין טייל פון דעם רויב אין פּלאַטאֶאֶ. ער האָט אָנגעפאַנגען צו טראַכטען: וואָס וועט איהם קסערקסעס געבען, ווען ער וועט איהם פערשאַפען די הערשאַפט איבער ספּאַרטאַ? דאָס איז געווען דער געדאַנק, אויף וועלכען גאָנגילוס האָט איהם געבראַכט.

מיט דער הילף פון די געפאַנגענע פּערסיער האָט פּאַוזאַניאַס געמאַכט אַ געהיימע פערבינדונג מיט קסערקסעס׳ן. ער האָט פון איהם פערלאַנגט זיין טאָכטער פיר אַ ווייב, און דערפאַר האָט ער איהם צוגעזאָגט די אונטער-וואַרפונג פון לאַצעדאֶמאָן. ער האָט אָנגעפאַנגען צו פיהרען אַ פּערסישעס לעבען, אָנטאָן פּערסישע קליידער, און זיך נאָכגעבען אַלע לוקסוסען. די מיט-לען דערצו האָט ער ערהאַלטען פון פּערסישען הויף. ער האָט זיך פערשאַפט אַ לייב־וואַך פון עגיפּטער און מעדיער, און האָט אָנגעפאַנגען צו בעהאַנדלען זיינע גריכישע בונד־חברים ווי אַ פּערסישער דעספּאָט. דאָס האָט שטאַרק ערביטערט די אֶגינער און פּעלאָפּאָננעזיער און זיי האָבען זיך צוריקגע-קעהרט אַ היים, און די אַנדערע גריכישע פעלקערשאַפטען האָבען זיך פריי-וויליג געשטעלט אונטער די הערשאַפט פון אַריסטידעס׳ן און צימאָן׳ען. ספּאַרטאַ האָט צוריקגערופען פּאַוזאַניאַס׳ן פון ביצאַנץ און האָט בעשטימט אַן אַנדער פיהרער אָנשטאָט איהם. אָבער ער איז אָנערקענט געוואָרען.

פּאַוזאַניאַס איז אין ספּאַרטאַ געשטעלט געוואָרען צום געריכט, ער איז אָבער פרייגעשפּראָכען געוואָרען, ווייל ער האָט אונטערגעקויפט די ריכטער, און ווייל עס זיינען ניט געווען גענוג בעווייזען. ער איז וויעדער אַוועק נאָך ביצאַנץ און האָט איבער־אַ־נייס דאָרט אָנגעפאַנגען זיינע פריהערדיגע פּלע-נער צו שמידען און דורכפיהרען, ער איז אָבער דערביי געווען אַזוי ניט פאָר-

האָט אויפמערקזאם געמאכט זיינע מיט־בירגער אויף די בוכט, וואָס איז געלעגען צווישן שטונדען רייזע וויט פון דעם אלטען האפען צו מערב. דיזע בוכט האָט מען לויט דעם ראט פון טהעמיסטאקלעס'ן ארומגערינגעלט מיט א שטארקער מויער פון דער זייט, וואָס איז געווען צום לאנד. דיזע מויער האָט מען פאראיניגט מיט דער שטאָדט, אום זיי זאָלען ניט אפגעשניטען ווערן פון מעער אין צייט פון קריג. דאָס איז געווען טהעמיסטאקלעס'עס פלאן, אבער אין דער פראקטיק איז עס שפעטער דורכגעפיהרט געווארען דורך צימאָן און פעריקלעס'ן. דיזער נייער האפען איז געווען בעוואוסט אונטער דעם נאָמען פ י ר א א ו ס.

טהעמיסטאקלעס האָט נאָך דעם זיג איבער די פערסיער דורכגעפיהרט א בעשלום דורך די פאלקס־פערזאמלונג, דאָס איידער די אטהענער וועלען צוטרעטען צו איבערבויען זייערע צושטערטע הייזער, זאָלען זיי בעפעסטיגען די שטאָדט אטהען מיט א שטארקער מויער. די ספארטאנער זיינען געווען געגען דעם, ווייל דאָס וועט קענען א מאל דינען דעם פיינד זעלבסט, אין פאל עס זאָל איהם גלינגען איינגענהמען די שטאָדט, פיר א פעסטען שוץ־ארט. די אטהענער האָבען אבער נעטאָן זייערס, און האָבען זיך גענומען מיט אלע קרעפטען די מויער ארום דער שטאָדט אזוי געשווינד ווי מעגליך אויפצושטעלען. עס האָבען אין דעם געארבייט שקלאפען און פרייע, מענער, פרויען און קינדער טאָג און נאכט מיט גרוים חשק ביז עס איז זיי געלונגען די ארבייט דורכצופיהרען.

אום די מאכט, וואָס די אטהענער האָבען בעקומען פון דעם זיג איבער די פערסיער, לאנג אנצוהאלטען, האָט טהעמיסטאקלעס געפאָדערט, דאָס אטהען זאָל יעדעס יאָהר פערגרעסערן די פלאָטע מיט א געוויסער צאָהל שיפען. אום די צאָהל פון די איינוואוינער פון אטהען צו פערמעהרען, האָט טהעמיסטאקלעס דורכגעפיהרט א געזעץ, דאָס פרעמדע, וואָס ווילען זיך בעזעצען אין אטהען, זאָלען זיין פריי פון אלע שטייערן, איבערהויפט פרעמדע בעלי מלאכות. דורך דיזען מיטל איז די שטאָדט גיך גענארען געריכט בעזעצט. עס האָט ניט לאנג גענומען און אטהען האָט אנגעהויבען ארויסשיקען פון זיך מענשען אין אנדערע פונקטען צו גרינדען נייע קאָלאָניעס, וועלכע האָבען געהאלפען צו פערשפרייטען דעם האנדל פון אטהען ווייט און ברייט.

די גריכישע פלאָטע אונטער דעם אויבער־בעפעהל פון פאוזאניאס'ן האָט דערווייל געזעגעלט צום העלעספאָנט, אום צו בעפריין די גריכישע שטעדט און אינזלען, וועלכע זיינען נאָך געווען בעזעצט פון די פערסיער.

פלוס געוואונען, בעזונדערס ווען ער האָט זיין אַלטע פּאַרטיי פון די רייכע גוטס־בעזיצער אויפגעגעבען און האָט אָנגעפאַנגען צו בעשיצען די אינטע־רעסען פון דער מיטעל־קלאַס, דעם האַנדעל און די אינדוסטריען. ער האָט געמאַכט ענדערונגען אין דער פערפאַסונג, וועלכע האָבען איהם זעהר בע־ליבט געמאַכט ביים פאָלק. ער האָט נעמליך אַיינגעפיהרט געזעצען, לויט וועלכע אויך די בירגער פון דער פערטער קלאַס, וועלכע זיינען ביז יעצט פריי געווען פון אָפּצאָהלונגען צוליב זייערע קליינע פערמעגענס, זאָלען אויך צאָהלען געוויסע שטייער, אָבער דערפאַר זאָלען זיי אויך צו אַלע עמטער צו־געלאָזען ווערען. דורך דיזען שריט, דורך וועלכען אַטהען האָט בעקומען איהרע גרעסטע מענער, איז דער אַיינפלוס פון טהעמיסטאָקלעס'ן אין גאַנ־צען פערשוואונדען און ער איז באַלד געוואָרען אַ קרבן פון זיינע געגנער. דורך אַ שערבעל־געריכט (אָסטראַציזם) איז ער פערטריבען געוואָרען (471 פ. קר.) פון אַטהען און האָט זיך בעזעצט אין אַרגאָס. שפּעטער האָט מען דערגאַנגען, דאָס ער האָט אָנטייל גענומען אין דעם פערראַט פון פּאוזאַ־ניאַס'ן. מען האָט איהם געוואָלט אַרעסטירען, ער איז אָבער ענטלאָפען נאָך פּערסיען. דאָרט האָט דער קעניג בעשטימט דריי שטעדט פיר זיין אונטער־האַלט. ביים קעניגליכען הויף האָט מען איהם אַזוי פיעל עהרע געצייגט, ווי קיין אַנדער גריך האָט עס אין פּערסיען ניט געזעהן. דער קעניג האָט געהאָפט, דאָס טהעמיסטאָקלעס, וועלכער האָט געוואוסט זעהר גוט די אַלע גריכישע פערהעלטניסען, וועט איהם קענען זעהר פיעל נוצליך זיין אין זיין אונטערנעהמונג, אין זיין נייעם קריג מיט גריכענלאַנד, וועלכען ער האָט געדענקט אָנצופאַנגען. טהעמיסטאָקלעס איז אָבער באַלד געשטאָרבען. ער איז דאַמאָלס אַלט געווען 65 יאָהר.

אַריסטידעס האָט זיך זעהר פיעל עהרע פערשאַפט דורך דעם, וואָס ער האָט געגרינדעט דעם ד ע ל י ש ע ן בונד, וועלכער האָט זעהר פיעל גע־האָלפען צו אַטהען'ס גרויסקייט. די אַלע גריכישע אינזלען, וועלכע זיינען געווען אונטער אַטהען'ס פיהרערשאַפט, ווי אויך די גריכישע שטעדט פון קליין־אַזיען האָבען אָנגענומען אַריסטידעס'עס ראַט, צו בעשטימען די אינ־זעל דעלאָס פיר דעם מיטעלפּונקט פון גריכישען בונד. דאָרט זאָלען זיי אָפּ־האַלטען זייערע פערזאַמלונגען, און דאָרט זאָל זיך געפינען די שאַץ־קאַמער פון דעם בונד. די בונד־מיטגלידער זיינען אַלע פריי, ניט אָפּהענגיג איי־נער פון אַנדערן, נאָר יעדער איז פערפליכטעט צו צאָהלען אַ געוויסען בייטראָג יעהרליך צו דער אַלגעמיינער קאַסע און צושטעלען שיפען און מענשען אין פאַל פון קריג. די אַיינקונפטען, וועלכע זיינען אָנפאַנגס גע־

זיכטיג, דאָס מען האָט איהם אין ספּאַרטאַ וויעדער צום געריכט גערופען. זיי האָבען זיך דערוואוסט נעמליך, דאָס ער בענוצט די העלאָטען פיר אַ פערברעכערישען צוועק, אָבער די בעווייזען זיינען געווען ניט געזעצליך, ווייל לויט די ליקורגישע געזעצען זיינען די צייגניסען פון אַ שקלאַף ניט גיל-טיג גענוג געגען אַ פרייען. ענדליך האָט ער זעלבסט געליפערט אַ שריפטליכען בעווייז געגען זיך. ער האָט געפיהרט אַ געהיימע קאָררעספּאָנדענץ מיט אַ פּער-סישען גענעראַל אַרטאַבאַצוס און האָט מיט איהם אָפּגעמאַכט גלייך צו טוי-טען יעדען איבערבריינגער פון זיינע בריף. איין העלאָט, וועלכער האָט געזאָלט איבערגעבען אַ בריף צו אַרטאַבאַצוס'ן, איז געוואָרען אויפפאַלענד, וואָרום אַלע העלאָטען, וואָס פּאַוזאַניאַס שיקט דורך זיי בריף, קומען ניט צוריק. ער האָט געעפענט דעם בריף און האָט געפונען צום סוף אַ צושריפט, דאָס אַרטאַ-באַצוס זאָל טויטען דעם איבערבריינגער. דער העלאָט האָט דעם בריף געלי-פערט צו די ספּאַרטאַנער. די עפאָרען האָבען דעם העלאָט אַוועקגעשיקט אין אַ טעמפּעל און געלאָזט וויסען וועגען דעם פּאַוזאַניאַס'ן. דיזער איז גלייך געקו-מען אין טעמפּעל און האָט איהם אָנגעפאַנגען אויספאָרשען וועגען דעם בריף. דיזען געשפּרעך האָבען די עפאָרען צוגעהערט פון אַ געהיימען אָרט אין טעמ-פּעל. מיט דיזען אופן האָבען זיי געהאַט געגען איהם ריכטיגע בעווייזען וועגען זיין פערראַט צום פאָטערלאַנד.

אום זיך אַרויסצומאַכען פון דער פערדינטער שטראָף, איז פּאַוזאַניאַס אויף דעם ראַט פון אַ פריינדליכען עפאָר ענטלאָפען אין אַ טעמפּעל, ווייל לויט די געזעצען האָט מען איהם פון דאָרט ניט געקענט נעהמען מיט גוואַלד און די שטראָף אויף איהם אויספיהרען. דאַן איז געקומען זיין מוטער צום טעמפּעל און אַלס עכטע ספּאַרטאַנערין האָט זי דעם ערסטען שטיין געלעגט ביים אַריינגאַנג פון טעמפּעל, נאָך איהר האָבען שוין פיעלע אַנדערע ספּאַרטאַ-נער געלעגט שטיינער, און דערמיט האָט מען פערמויערט דעם אַריינגאַנג און אַרויסגאַנג פון טעמפּעל. פּאַוזאַניאַס איז שרעקליך שוואַך געוואָרען פון הונ-גער, דאַן האָבען איהם די ספּאַרטאַנער פון טעמפּעל אַרויסגעטראָגען אום ער זאָל ניט פעראונרייניגען דעם טעמפּעל מיט זיין טויטען קערפּער. מיט עט-ליכע מינוטען שפּעטער איז ער געשטאָרבען (640 פ. קר.).

אויך טהעמיסטאָקלעס איז געוואָרען אַ קרבן פון דער דעמאָקראַטיע, אָבער ניט אויף אַזאַ קלעגליכע אַרט. זיינע צו־גרויסע פערדינסטען און דער צו־גרויסער כבוד, וואָס ער האָט פון אַלע זייטען געהאַט, האָבען אָנגעפאַנ-גען צו בעאונרוהיגען די בירגער, ער זאָל ענדליך ניט ווערען אַ זעלבסט־הערשער און טיראָן. דאַגעגען האָט אַריסטידעס אַלץ מעהר און מעהר אַיינ-

האָט אטהען בעקומען די גאַנצע מאכט פון דער פּלאָטע אין איהרע הענט, האָט בעשטראָפט יעדען מיטגליד, וואָס האָט זיך אָפּגעריסען פון בונד, און האָט אין פיעלע ערטער בעזעצט אייגענע קאָלאָניסטען, וועלכע האָבען גוט נאָכגעקוקט און געפּאָרשט יעדע בעוועגונג פון די מיטגלידער פון בונד. דורך דיזעם האָבען פיעלע מיטגלידער פערלאָרען זייער זעלבשטענדיגקייט, און די גאַנצע מאכט האָט זיך ענדליך קאָנצענטריט אין די הענט פון אטהען, אפילו דער שאַץ פון בונד האָט זיך אריבערגעטראָגען פון דעלאָס אין אטהען (459 פ. קר.).

ארום די זעלביגע צייט האָט אטהען ענדליך בעזיגט אָגינא, נאָך וועלכער זי האָט שוין לאַנג געשטרעבט. די בעוואוינער פון דיזער אינזעל זיינען געצוואונגען געווען צאָהלען טריבוט (456 פ. קר.) און נאָך דעם זיינען זיי אין גאַנצען פערטריבען געוואָרען פון דער אינזעל. דערפאַר איז אָבער אטהען אונגליקליך געווען אין דעם קריג מיט ספּארטא. די ספּארטאַנער האָבען געשיקט הילף צו דער לאַנדשאפט דאָריס געגען זייערע בעדריקער די פאָציער, און צו גלייכער צייט האָבען זיי פערשאפט דער שטאָדט טהעבען די אויבערהערשאפט איבער די אַנדערע שטעדט פון באָאָטיען. דיזעם האָבען די אטהענער בעטראכט אלס אן אָנגריף אויף זייער מאכט. עס איז ענטשטאַנען א קריג, אין וועלכען דער אטהענישער קריגס־פיהרער מיראָנידעס האָט געליטען א שרעקליכע נידערלאָגע ביי ט א נ א ג ר א אין באָאָטיען (458 פ. קר.). אין 2 מאָנאטען שפּעטער איז דער קריג בעגייט געוואָרען און דאָס האָט מירָנידעס די שלאכט געוואונען ביי א נ א פ י ט א און האָט געצוואונגען כמעט גאַנץ מיטעל־גריכענלאַנד צו־צוישטעהן צום דעלישען בונד.

באלד נאָך דער נידערלאָגע ביי טאַנאגרא האָט פּריקלעס געווירקט מען זאָל צימאָן'ן צוריקרופען פון זיין פערבאַנונג. איהם איז עס גלונגען מאכען א שלום צווישען אטהען און ספּארטא, וועלכער האָט געדויערט 5 יאָהר (ביז 451 פ. קר.). די אטהענער האָבען זיך מיט דעם פרידען בענוצט אום דעם קריג מיט פּערסיען איבער־א־נייס אָנצופאַנגען. מיט א פלאָטע פון 200 שיפען זיינען די אטהענער אונטער דער פיהרערשאפט פון צימאָן'ן אוועק צו דער אינזעל ציפּערן, וועלכע איז געווען דער הויפּט שטיץ־פונקט פון דער פּערסישער זעע־מאכט, וויל די אינזעל ציפּערן האָט פערשאפט צו די פּערסיער אלץ, וואָס איז נעטיג געווען פיר א קריג־שיף. צימאָן האָט געשיקט 60 שיפען אין עגיפּטען. דערביי האָט ער געהאט צוויי צילען. ערסטענס האָט ער געוואלט שטיצען דעם אויפשטאנד אין עגיפּטען געגען פּערסיען, צוויטענס האָט ער געוואלט אָפּציהען די אויפמערקזאמקייט פון די פּערסיער

ווען ניט מעהר פון 460 טאַלענטען, האָבען שפּעטער דערגרייכט ביז 600 טאַלענטען. די פערוואַלטונג איבער דיזע גרויסע סומע איז איבערגעגע-בען געוואָרען צו אַריסטידעס'ן, ווייל ער איז געווען בעקאַנט אַלס דער עהר-ליכסטער מאַן אין לאַנד. אין נאָך איהם פלעגט מען אָנפערטרויען דיזעס אַמט צו אַן אויסגעוועהלטען בירגער נאָר אויף איין יאָהר.

קורץ נאָך דעם איז אַריסטידעס געשטאָרבען. מיט זיין טויט האָט ער אַלעמען איבערצייגט אין זיין עהרליכקייט. ער איז געשטאָרבען אַזוי אָרים, דאָס עס איז ניט געבליבען אַפילו קיין מיטלען פיר זיין קבורה, און די שטאָדט האָט געמוזט בעזאָרגען זיין בעגרעבנים און זאָרגען פיר די קינדער, וואָס זיינען געבליבען נאָך איהם.

נאָך דעם טויט פון אַריסטידעס'ן איז דאָס אַמט פון הויפּט־שאַצ-מייסטער איבערגעגעבען געוואָרען צו צימאָן'ען, דעם זוהן פון מילטיאַדעס'ן. ער האָט אַפילו געהערט צו דער אַריסטאָקראַטישער קלאַס, אָבער ער האָט זיך אויסערליך אויפגעפיהרט אַזוי דעמאָקראַטיש, דאָס דאָס פאָלק האָט צו איהם געהאַט פולעס צוטרויען. פון דעם יאָהר 470 פ. קר. איז ער אַלע יאָהר ער-וועהלט געוואָרען אַלס קרינס־פיהרער און האָט זיך אויסגעצייכענט מיט אַ לאַנגער רייהע פון גליקליכע אונטערנעהמונגען. ער האָט פערטריבען די פּערסיער פון זייער לעצטען שטיץ־פּונקט אין טהראַציען, און האָט אונטער-וואָרפען אונטער די מאַכט פון גריכישען בונד די רייכע גאָלד־ און זילבער־מי-נעס, וואָס האָבען זיך געפונען ביי דער מינדונג (דער אָרט, וואו אַ טייך גיסט זיך אַריין אין ים) פון דעם טייך סטרימאָן. אויף דער אינזעל סקיראָס איז גע-ווען אַ באַנדע זעע־רויבער, וועלכע פלעגט פיעל שאָדען פערשאַפען דעם האַנ-דעל פין בונד. צימאָן האָט די באַנדע אין גאַנצען פערניכטעט און האָט דאָס לאַנד, וואָס דיזע באַנדע האָט פערנומען, צוטיילט צווישען קאָלאָניסטען פון אַטהען, וועלכע האָבען זיך דאָרט בעזעצט, און ער האָט בעפרייט די גריכען פון קליין־אַזיען פון דעם פּערסישען יאָך. נאָך דעם האָט ער אונטערגענומען אַ שטרייט מיט די בעוואוינער פון דער אינזעל נאַקסאָס, וועלכע האָבען זיך אָפּ-געריסען פון גריכישען בונד, הגם דער בונד־פערטראַג האָט עס ניט ערלויבט. די אַיינוואוינער פון דיזער אינזעל האָבען דערפאַר פערלאָרען זייער אונאָפּהענ-גיגקייט. אָבער ענדליך האָט אַטהען מיט איהר שלויהייט די אויבערהערשאַפט בעקומען איבער דעם גאַנצען בונד. זי האָט נעמליך פאָרגעשלאָגען די איינ-צעלנע מיטגלידער פון בונד, דאָס יעדערער זאָל יעהרליך געבען אַ געוויסע סומע געלט אָנשטאָט צו געבען שיפען צו דער פלאָטע, און אַטהען אַליין וויין בעזאָרגען די פלאָטע פיר דעם בונד מיט דיזע געלט־מיטלען. מיט דיזען י. פ.

אין זיינע עלטערע יאָהרען איז צוגעקומען צו זיינע אינטימע פרײַנד אויך אַ געווײַסע פרוי. דאָס איז געווען די בעריהמטע א ס פ א ס י א. זי האָט געהערט צו די ה ע ט ע ר ן (פרײַנדינס), וועלכע האָבען פון פֿעריקלעס׳עס צייט אָן געשפּיעלט אַ זעהר בעדײַטענדע ראָלע אין אטהען און קאָרינטה. זיי זיינען געשטאַנען העכער פון אַלע גריכישע פרוי-ען, וועלכע האָבען קיין אָנטייל ניט גענוואוסט צו נעהמען אין דעם געזעל-שאַפטלעכען לעבען פון די גריכישע מענער. די העטאַרען האָבען דורך זייער בילדונג און פיינע מאַנירען פיעל געווירקט צום פערפיינערן דאָס געזעל-שאַפטלעכע לעבען פון די גריכען. זיי האָבען בעלעבט יעדע געזעלשאַפט דורך די קונסט פון טאַנצען, דורך מוזיק און גייסטרייכע אונטערהאל-טונגען, זיי האָבען אָבער דערבי געאַפּפערט מיט זייער ווייבלעכער טו-גענד און זייער קיישהייט (צניעות). די אטהענער העטאַרען זיינען אי-מער מעהרסטענס געווען אויסלענדערינס, ווייל דאָס געזעץ האָט ניט ער-לויבט די בירגערס׳ טעכטער אזעלכע פערהעלטניסען צו מענער. אספּאסיא דאָט געשטאַמט פון מילעט, וועלכע איז געווען די הויפּט־שולע פיר העטאַרען־קונסט. די געשיכטע, ווי אספּאסיא איז נאָך אטהען געקומען, איז אונז ניט בעקאַנט, דערפאַר אָבער ווייסען מיר פיעלע אייגצעלהייטען וועגען איהר, וואָס צייגען, וואָס פיר א גייסטרייכע פרוי איז געווען. פע-ריקלעס פלעגט מיט איהר זעהר פיעל פערבריינגען אין זיין פרייע צייט. שפּעטער האָט ער זיך געשיידט מיט זיין פרוי און האָט געהיראט אספּאסיא׳ן. אויך דער גרויסער גריכישער פילאָזאָף סאָקראטעס פלעגט פיעל מיט איהר פערבריינגען און בעשפּרעכען פילאָזאָפישע פראַגען, פון וועלכע, ווי ער האָט אליין אנערקענט, ער האָט פיעל נוצען געצויגען פיר זיין בילדונג. אספּאסיא האָט זיך בעזונדערס אויסגעצייכענט מיט איהר רעדע־קונסט. מען זאָגט, דאָס די בעריהמטע טרויער־רעדע (הספּד), וואָס פעריקלעס האָט געהאלטען אין דעם ערסטען יאָהר פון דעם פּעלאָפּאָנעזישען קריג, איז גע-ווען אספּאסיא׳ס פערפאסונג.

פעריקלעס האָט גלייך אין אָנפאַנג פון זיין קאריערע פערשטאַנען, דאָס זיין אריסטאָקראטישע נייגונג וועט איהם פיעל שאַדען ביים פאָלק, און האָט באַלד בעשלאָסען מיט לייב און זעלע צו זיין איבערגעבען צו דער דע-מאָקראטיע. ער האָט דורכגעזעצט א גאַנצע רייהע פון דעמאָקראטישע אייג-ריכטונגען. שוין אין יאָהר 462 פ. קר. האָט ער מיט דער הילף פון עפיאל-טעס׳ן אָפּגענומען פון דעם גריכטס־הויף פון דעם ארעאָפּאַג יעדען אייג-פלום אויף פאָליטיק און געזעץ־נעבונג, און האָט איהם איהרגעלאָזען נאָר

פון דער אינזעל ציפּערן, וועלכע איז געווען פיר צימאָן'ען זעהר וויכטיג אין דיזען שטרייט. ביי דער בעלאַגערונג פון ציטיום האָט צימאָן געקריגען אַ וואונד, פון וועלכער ער איז געשטאָרבען (449 פ. קר.), אָבער באַלד נאָך דעם האָבען די אַטהענער צוויי מאָל בעזיגט די פּערסיער ביי סאַלאַמיס (אויף ציפּערן). דערמיט האָט זיך געענדיגט פאָרלויפיג דער קריג מיט די פּערסיער. די אַטהענער זיינען דאַמאָלס געוואָרען די אַליין־הערשער איבער דעם אֶגאֶאישען מעער.

2) פּעריקלעס (449 ביז 431 פ. קר.).

נאָך דעם טויט פון צימאָן'ען איז פּעריקלעס געוואָרען די הויפּט־פּערזאָן אין אַטהען. ער איז געווען דער גרעסטער פון אַלע שטאַאַטסמענער, וואָס גריכענלאַנד האָט געהאַט. ער האָט געבראַכט אַטהען ניט נאָר צום העכסטען פּאָליטישען גליק, נאָר אויך אין קונסט און אין וויסענשאַפט האָט אַטהען דערלאַנגט אונטער איהם די העכסטע שטופע. זיין עפּאָכע איז זעהר וויכטיג פיר די וועלט־געשיכטע, און ווייל ער איז דער שעפער פון דיזער עפּאָכע און זיין ווירקזאַמקייט אויף אַלע געביטען פון מענשליכען לעבען און שטרעבען איז געווען זעהר בעדייטענד, דעריבער איז דיזע עפּאָכע בעקאַנט אין דער וועלט־געשיכטע אונטער דעם נאָמען די פּ ע ר י ק ל י ש ע.

דער פאָטער פון פּעריקלעס'ן איז געווען קסאַנטיפּפּוס, דער זעלבער, וועלכער האָט געזיגט ביי מיקאַלע. זיין מוטער, אַגאַריסטע, איז געווען אַ פּלעמעניצע פון דעם בעוואוסטען קלייסטהענעס. אין געשטאַלט איז ער געווען זעהר עהנליך צו פּיזיסטראַטוס'ן. דיזע עהנליכקייט האָט איהם אין אָנפאַנג זעהר פיעל געשאַדט צו זיין קאַריערע, ווייל די דעמאָקראַטען האָבען געקוקט אויף איהם מיט אַ בעזונדערען פאָראורטייל. ער איז ערצויגען געוואָרען אונטער דעם אַיינפלוס פון די בעסטע לעהרער. פון דער נאַטור האָט ער געהאַט אַ גרויסע רעדנער־קראַפט, אַ געזונדען פערשטאַנד פיר פּאָליטיק, און האָט געהאַט אַ גרויסע נייגונג צו פילאָזאָפיע. דיזע אַלע אייגענשאַפטען האָבען איהם געשטעלט פיעל העכער פון אַלע זיינע מיטבירגער. ער איז געווען פריינדליך צו יעדען מענשען, אָבער אינטים איז ער געווען נאָר מיט מענשען, וועלכע זיינען געווען גייסטיג ווירדיג צו האָבען אומגאַנג מיט זיי. אַ וואַהרער פריינד איז ער געווען צו פידיאַס'ן, דעם גרעסטען גריכישען סקולפּטאָר, צו אַנאַקסאַגאָראַס'ן, דעם גרויסען גריכישען פילאָזאָף פון זיין צייט, צו דאַמאָן'ען, איינעם פון די בעסטע לעהרער אין רעדע־קונסט, ווי אויך צו אַנדערע גרויסע בעגאַבטע מענער פון זיין צייט.

אויסער די אויבענדערמאָהנטע דעמאָקראַטישע אײַנריכטונגען האָט זיך פּעריקלעס בעליבט געמאַכט ביים פּאָלק מיט דעם, וואָס ער פלעגט אויסגע־בען זעהר פיעל געלט פון זיין טאַש צו אונטערשטיצען די אָרימע בעדירפטיגע

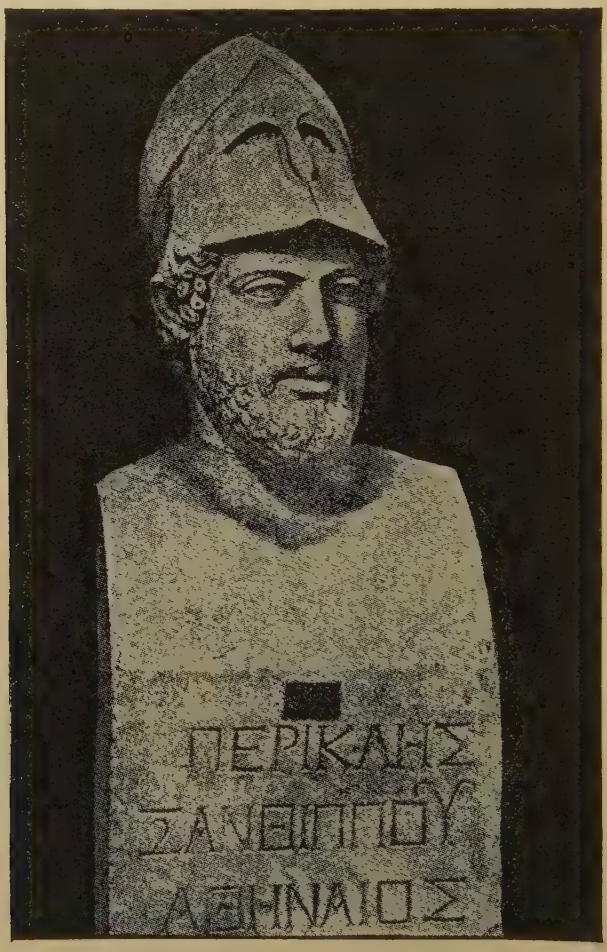

פּעריקלעס.

קלאַס פון פּאָלק. דער רעזולטאַט דערפון איז געווען, דאָס ער פלעגט אויס־געווהלט ווערען יאָהר אײַן יאָהר אויס צום סטראַטעגען, און מען פלעגט איהם אויך אָנפערטרויען די פערוואַלטונג פון דער שטאַאַט־קאַסע. וואָס

דאָס רעכט צו ענטשיידען מאָרד־פּראָצעסען. דערפאַר האָט ער אָבער פער-גרעסערט די רעכטען פון די פאָלקס־געריכטס־הייזער. אין זייערע הענט האָט ער איבערגעגעבען אַלע רעכט־זאַכען, אַפילו די שטרייטיגקייטען צווישען די מיטגלידער פון דעם אַטהענישען בונד האָבען זיי געהאַט דאָס רעכט צו ענטשיידען. יעדע קלאַגע האָט געמוזט אַריינגעגעבען ווערען צו איינעם פון די אַרכאָנטען, און דיזער האָט עס איבערגעגעבען צו אַ געריכטס־הויז פון די צעהן געריכטס־הייזער פון דער העלאָאַ. פּעריקלעס האָט אַיינגעפיהרט, דאָס די העליאַסטען (די פאָלקס־ריכטער) זאָלען קריגען געהאַלט פיר זייער אַרבייט, ווייל דאָס פאָלק איז פערמעהרט געוואָרען און די פליכט פון אַ ריכטער האָט פון איהם געפאָדערט מעהר צייט. ער האָט בעשטימט, דאָס יע-דער ריכטער זאָל בעקומען פיר יעדען טאָג, וואָס ער פערבריינגט אין גע-ריכטס־הויז, אַן אָבאָלוס (13 פעניג). אויך יעדער בירגער, וואָס האָט צָנטייל גענומען אין דער פאָלקס־פערזאַמלונג, האָט בעקומען איין אָבאָלוס פיר יעדען טאָג, וואָס ער האָט דאָרט פערבראַכט. אויך די בירגער, וואָס האָ-בען אָנטייל גענומען אין קריג, האָבען בעקומען געהאַלט. דער האָפּליט (דער שווער בעוואַפענטער קריגער) האָט בעקומען 4 אָבאָלוס'ען יעדען טאָג, דער אָפיציר האָט בעקומען צוויי מאָל מעהר, און דער רייטער דריי מאָל מעהר (פון אַ האָפּליט).

אונז ווייזט אויס, דאָס דיזע סומעס זיינען צו קליין. מען מוז אָבער ווי-סען, דאָס צו יענער צייט האָט געלט געהאַט אַ סך אַ גרעסערען ווערט, ווי היינט. געלט איז דאַמאָלס געווען 8 מאָל אַזוי טייער ווי היינט, אַזוי דאָס די אויבענגענאַנטע בעלוינונגען זיינען געווען גענוג צו דעקען די אויס-גאַבען, וואָס אַן איינצעלנער מענש ברויכט פיר זיך יעדען טאָג. לויט פּע-ריקלעס'עס אַיינריכטונג האָט דער שטאַאַט געמוזט האַלטען אַ שטענדיגע פלאָטע פון 60 שיפען. דאָס אַלץ, פערשטעהט זיך, האָט געפאָדערט גרויסע אויסגאַבען. דערפון קענען מיר פערשטעהן, דאָס די אַיינקונפטען פון אַטהע-נישען שטאַאַט זיינען געווען זעהר בעדייטענד. הגם מיר ווייסען ניט גענוי, ווי גרויס די אַיינקונפטען פון אַטהען אין יענער צייט זיינען געווען, קענען מיר אָבער זיך מאַכען וועגען דעם אַ שטיקעל בעגריף פון דעם, דאָס אין דער צייט פון פּעריקלעס'ן האָט אַטהען אָפּגעשפּאָרט 8,000 טאַלענטען, דאָס איז אויף אונזער (אַמעריקאַנער) געלט אונגעפעהר 10 מיליאָן דאָללאַר, און ווען מיר זאָלען נאָך נעהמען אין בעטראַכט דעם ווערט פון געלט אין יענער צייט אין פערגלייך מיט דעם ווערט פון פון געלט אין היינטיגער צייט, ווען עס אויסמאַכען אַ סומע פון 80 מיליאָן דאָללאַר.

נאָך דעם פרידען־אָפמאַך מיט ספּאַרטאַ האָט פּעריקלעס בענוצט צו פערבריי־
טען דעם האַנדעל פון אַטהען. צו דיזען צוועק האָט ער איבעראַל געגרינ־
דעט קאָלאָניעס: אין סינאָפּע בייס שוואַרצען מעער, אויף דער אינזעל נאַק־
סאָס, אויף דעם בערסאָנעס, אוּן אין אַנדערע ערטער. אויסער דעם האָט ער ג׳ע־
שיקט קאָלאָניסטען נאָך טהוריאי אין אונטער־איטאַליען און נאָך אַמפיפּאָליס
אויף דעם טיך סטרימאָן. אין דעלישען בונד זיינען אַלע געווען אונטערטעניג

אַספּאַסיאַ מיט פּעריקלעס׳ן.

צו אַטהען, אויסער כיאָס און לעסבאָס, וועלכען האָבען ערהאַלטען זייער זעלב־
שטענדיגקייט. סאַמאָס האָט זיך נעיואָלט בעפרייען פון דער אויבערהערשאַפט
פון אַטהען, אָבער דיזע האָט זי בעלאַגערט 2 מאָנאַטען און זי האָט זיך ענד־
ליך אונטערגענעבען צו די אַטהענער (440 פ. קר.).

אָנבעטרעפט זיין אויסלענדישע פּאָליטיק, האָט פּעריקלעס געשטרעבט צו פערבריייטערן דעם האַנדל און פערגרעסערן די מאַכט פון אטהען. די איינציגע שטערונג אין דיזער שטרעבונג האָט ער געהאַט פון ספּארטא. אפילו דער 5־יעהריגער וואָפען־שטילשטאַנד, וואָס איז אָפּגעמאַכט געוואָרען צווישען אטהען און ספּארטא, איז ניט אויסגעהאַלטען געוואָרען. אין יאָהר 448 פ. קר. האָט אויסגעבראָכען א קריג צווישען דעלפּי און פאָציען. איז דיזען קריג האָבען די אטהענער גענומען די זייט פון די פאָציער און די ספּארטאַנער האָבען געהאַלפען די דעלפּיער. דיזע קריג איז בעקאַנט אונטער דעם נאָמען: „דער צווייטער היליגער קריג“ *). מיט דיזען קריג צווישען אטהען און ספּארטא האָבען זיך בענוצט די באָאָטיער, זיי האָבען געשלאָגען די אטהענער ביי קאָראָנעא און זיינען געוואָרען אין יאָהר 447 פ. קר. אונאָפהענגיג פון אטהען. דיזער זיג פון די באָאָטיער האָט ערמוטיגט אייניגע שטעדט אויף דער אינזל עאובאָא אויף אָפּצופאַלען פון אטהען. די ספּארטאַנער האָבען זיי נעהאַלפען אין זייער אויפשטאַנד. זיי האָבען געשיקט מיליטער אינטער דער קאָמאַנדע פון דעם יונגען פּליסטאָנאקס, און האָט בעסער אונטערגעקויפט דעם ספּארטאַנישען קריגס־פיהרער מיט 10 טאַלענטען (11,000 דאָלאָר) און יענער האָט זיך צוריקגעקעהרט. נאָך דעם איז פּעריקלעס'ן לייכט געווען די עאובאָער צו בעזיגען און אונטערווארפען זיי איבער־אַניים. באַלד נאָך דעם איז איהם געלונגען אָפּצושליסען מיט ספּארטא א וואָפען־שטילשטאַנד פיר 30 יאָהר. אטהען איז נעבליבען די פיהרערין פון דעם בונד איבער'ן מעער, דערפאַר האָט זי אָפּגעטרעטען צו ספּארטא די פיהרערשאפט אויף'ן לאַנד. אטהען האָט אויך אויסער דעם אָפּגעטראָטען צו ספּארטא צוויי האָפענס אין מעגאַרא און אייניגע בעזעצטע פונקטען פון פעלאָפּאָננעזום.

באַלד נאָך דעם שלום־אָפּמאַך מיט ספּארטא איז דער אַיינפלוס און די מאַכט פון פּעריקלעס'ן נאָך איהם געשטיגען, וויל טהוקידידעס, דער הויפּט פון דער אריסטאָקראַטישער פּארטי, איז פון לאַנד ארויסגעטריבען געוואָרען און זיין פּארטי איז אין גאַנצען פערנאַנדערגעפאַלען. די ערסטע 10 יאָהר

*) דער ערסטער היליגער קריג איז געווען אין דער צייט פון סאָלאָן־ען (590—600 פ. קר.) געגען דער שטאָדט קירהא, וויל זי האָט בעלעסטיגט די פרעמדע טעמפּעל־וואַנדערער. דאָס ענדע פון דעם קריג איז געווען, דאָס די שטאָדט קירהא איז אין גאַנצען צושטערט געוואָרען.

די פראכט-געביידעס פון אטהען.

פעריקלעס'עס פערדינסט ביי די אַטהענער איז אויך געווען זעהר גרויס צוליב זיינע בעמיהונגען צו מאַכען אַטהען פיר די שענסטע שטאָדט אין דער אַלטער וועלט. די פּרעכטיגע געביידעס, וואָס ער האָט דאָרט אויסגעבויט, האָבען אַטהען געגעבען אַן אויסזעהן פון אַ היינטיגען פּאַריז. די בעריהמטעסטע געביידעס זיינען געווען דער פּאַרטהענאָן, די פּראָפּילאָען, דאָס אָדעאום און מעהרערע האַלען, אויסער דער גרויסער מויער, וואָס ער האָט געמאַכט אַרום דער שטאָדט און דערמיט זי בעשיצט געגען יעדען אָנפאַל פון אַ שונא. דער פּאַרטהענאָן, וועלכער איז געווען די צירונג פון אַקראָפּאָליס (פעסטונג), איז געווען געמאַכט פון מאַרמאָר־שטיין. דיזעס געביידע איז געווען 71 מעטער לאַנג, 31 מעטער ברייט, און 20 מעטער הויך. די פאָרדער־זייט איז געווען געריכטעט צו מזרח. דאָס געביידע איז געשטאַנען אויף אַ הויכער פּלאַטפאָרמע, אַרומגערינגעלט מיט אַ גרויסאַרטיגער זיילען־האַלע. דאָס אינערע פון דעם טעמפּעל (פּאַרטהענאָן) האָבען בעפּוצט פערשיידענע הערליכע בילדער־ווערק. פון דיזע זיינען געווען די מערקווירדיגסטע די סטאַטועס, פון וועלכע איינע, צו מזרח, האָבען פאָרגעשטעלט דעם קאַמף צווישען אַטהענע און פּאָסיידאָן וועגען אַטטיקאַ, און די אַנדערע, צו מערב, די געבורט פון אַטהענע. אין דעם טעמפּעל אין וועלכען מען האָט געקענט אַריינקומען דורך די זיילען־האַללע, איז געשטאַנען אַ מייסטערווערק פון סקולפּטור, די גוואַלדיגע סטאַטוע פון אַטהענע, וועלכע דער גרעסטער קינסטלער פון דער אַלטער וועלט, פידיאַס, האָט געמאַכט. אַלע טיילען פון דער סטאַטוע, וועלכע שטעלען פאָר דעם לייב, ווי אויך דאָס אונטער־קלייד, זיינען געמאַכט פון העלפאַנד־ביין, און דאָס אויבער־קלייד איז געמאַכט געווען פון ריינעם גאָלד. אויך די אַנדערע סטאַטוע פון פּאַללאַס־אַטהענע, וועלכע איז געשטאַנען אויף דעם העכסטען פּונקט פון אַקראָפּאָליס, איז געווען די אַרבייט פון דעם בעריהמטען פידיאַס און איז געווען אַזוי גרויס, דאָס אין אַ קלאָרען וועטער האָט מען געקענט זעהען דעם העלם (הוט) און דעם שפּיז 5 מייל ווייט פון אַטהען.

דעם אויפגאַנג צו דער פעסטונג האָבען געבילדעט די פּראָפּילאָען, ד. ה. דער פאָרהויף. דאָס איז געווען אַ פּרעכטיגער טויער, אויף וועלכען דער קינסטלער מנעסיקלעס האָט געאַרבייט 5 יאָהר (פון 436 ביז 431 פ. קר.). דיזער פּראַכט־טויער איז געווען פון ווייסען מאַרמאָר און האָט געקאָסט 2,000 טאַלענטען. פון דער שטאָדט האָט געפיהרט צו די פּראָפּילאָען אַ וועג, וועלכער איז געווען בעדעקט מיט מאַרמאָר־פּלאַטען. ביין זייט האָט דער טויער געהאַט 4 נעבען־טויערן און פליגעל־געביידעס, רעכטס אַ טעמפּעל פיר אַטהע-

נעהמען אין בעטראַכט איהר מאַטעריעלע און עקאָנאָמישע לאַגע און איהר ענטוויקלונג אין דיזער הינזיכט, אַ געגענשטאַנד, וואָס די געשיכטע־שרייבער האָבען ביזהער פערנאַכלעסיגט. פאַר אַלץ מוזען מיר געדענקען, דאָס אַטהען איז אין דער צייט פון פּעריקלעס׳ן געוואָרען אַ צענטער פון וועלט־האַנדעל, וועלכער איז אין קיין פאַל ניט געווען נידריגער פון פעניצישען וועלט־האַנדעל, נאָך מעהר, אַטהען קען אין פיעלע הינזיכטען אונז דערמאָהנען דאָס קויפמאַ-נישע לעבען און די טעטיגקייט פון היינטיגער צייט.

„אויף דעם פּיראָאוס", זאָגט ע. קאַיללעמער, „וואָלט מען זיך געקענט פאָרשטעלען, דאָס מען געפינט זיך אין איינעם פון די גרויסע האַנדעלס־פּאָר-טען פון אונזער צייט: די זעלביגע האַנדעלס־אָפּמאַכען, די זעלביגע ספּע-קולאַציאָנען, די זעלביגע בעטריגערייען, וועלכע מיר בעגעגנען היינט. דאָ ווערען אויסגעשטעלט וועקסלען אויף פרעמדע קויפלייט מיט זשירעס. גרויסע סומעס געלט ווערען געליהען אויף די סחורות און די שיפען אויף צינזען. עס איז אויך דאָ פערזיכערונג געגען שאָדען אין פאַל פון אַן אונגליק אויף׳ן ים. אַן אַרט בערזען־ספּעקולאַנטען פערשאַפען די נייעסטע נאַכריכטען ווע-גען פּרייזען אויף סחורות אין פערשיידענע האַנדעלס־פּונקטען, אום די פּריי-זען אין מאַרק זאָלען שטייגען און פאַלען. קויפלייט הייבען און וואַרפען די פּרייזען פון פערשיידענע פּראָדוקטען אום דורך דעם פּראָפיט צו מאַכען, ווי עס טרעפט זעהר אָפט אין אונזער צייט. געזעלשאַפטען ווערען געגרינ-דעט אום אַ געוויסע אינדוסטריע אַריינצוכאַפּען אין זייערע הענט און אַרויס-שטופּען די קלענערע סוחרים און מאַכען זיי באַנקראָט א. אַז. וו.

די פאָרמעס פון האַנדעל זיינען שוין דאַמאָלס געווען זעהר ענטוויקעלט, נאָר עס איז דאַן געווען מאַנגעל אין קרעדיט. עס פלעגט זעהר אָפט טרעפען, דאָס דער קרעדיטאָר פלעגט זעלבסט פאָהרען אין דעם שיף מיט דער סחורה, אויף די זיכערהייט פון וועלכער ער האָט אויסגעבאָרגט דאָס געלט, און האָט דערפאַר גערעכענט אונגעהייערע צינזען, מאַנכמאָל ביז אַ דריטעל פון דער אָנלייהע. די רעגירונג האָט געטאָן אַלץ וואָס מעגליך איז אום דעם האַנדעל צו רעגולירען און ניט צולאָזען צו גרויסע שווינדלערייען. די רעגירונג האָט צ. ב. קאָנטראָלירט דעם אַרויספיהר פון פערשיידענע תבואות און האָט וועגען דעם געוויסע געזעצען געמאַכט. פיר דעם קליינהאַנדעל האָט די רע-גירונג בעשטימט געוויסע פּרייזען און האָט בעשטראָפט די קליינע סוחרים, וועלכע האָבען געהעכערט די בעשטימטע פּרייזען. עס זיינען געווען אינ-ספּעקטאָרען, וועלכע האָבען געהאַט די פליכט אויפצופּאַסען, דאָס די געזעצען פון אימפּאָרט און עקספּאָרט זאָלען ריכטיג ערפילט ווערען. עס זיינען געווען

נע ניקע, אַ זעהר שענעס פּרעכטיגעס מאַרמאָר־געביידע מיט זעקס יאָ-נישע זיילען פון גרויסאַרטיגער אַרבייט; און לינקס אַ געמעלדע־זאַאַל, פּ אָ י ק י ל ע. ביים פוס פון אַקראָפּאָלים האָט פּעריקלעס אויפגעשטעלט דאָס אָ ד ע א ו ם, אַ קליינעס טהעאַטער אין דער פאָרמע פון אַ שירם.

פּעריקלעס האָט אויך אַיינגעפיהרט פיעלע נייע פעסט־טעג און האָט פערגרעסערט דעם גלאַנץ פון די פריהערדיגע ימים טובים. דערביי האָט ער אַיינגעפיהרט פּרעכטיגע מאָהלצייטען פיר דאָס פאָלק. ער האָט אויך געגרינ-דעט אַ קאַסע, פון וועלכער מען האָט אַרויסגעגעבען יעדען אונפערמעגליכען בירגער 2 אָבאָלען, ער זאָל האָבען צו צאָהלען פיר זיין אַריינגאַנג אין טהעאַטער, אַ זאַך, וואָס איז דאַן זעהר נעטיג געווען פיר די בילדונג פון פאָלק. מיט דער צייט איז דיזע אויסגאַבע אַזוי פיעל פערגרעסערט געוואָרען, דאָס מען האָט געמוזט אַנדערע אויסגאַבען פערקלענערן אום דיזע צו דעקען, און עס איז אויך דורכגעפיהרט געוואָרען אַ געזעץ, לויט וועלכען מען האָט בעדאַרפט בעשטראָפען מיט'ן טויט דעם יעניגען, וואָס וועט וועלען דיזע אויסגאַבע פערקירצען און פערווענדען דאָס געלט פיר קריגס־צוועקען.

עס האָבען זיך געפונען פיעלע, וואָס האָבען פּראָטעסטירט געגען אַזעל-כע אונגעהייערע אויסגאַבען, וואָס פּעריקלעס האָט אָנגעמאַכט. אָבער ער האָט מיט איין מאָל אַלעמען אַיינגעשטילט מיט פאָלגענדען אופן. ער האָט איין מאָל אין אַ פערזאַמלונג געפרעגט דאָס פאָלק, אויב זיי געפינען ווירקליך, דאָס ער מאַכט צו גרויסע אויסגאַבען. „יע", האָבען אַלע מיט איין שטימע געענטפערט. „אויב אַזוי, וועל איך אַליין בעצאָהלען פיר אַלע זאַכען, אָבער דאַן וועל איך האָבען דאָס רעכט אַרויפצושטעלען מיין נאָמען אויף די אַלע פּרעכטיגע געביידעס." אַלע אַטהענער האָבען דאַן אַיינשטימיג אַנערקענט, דאָס פּעריקלעס האָט רעכט געהאַנדעלט פיר די עהרע פון די אַיינוואוינער און בירגער פון דער בעריהמטער וועלט־שטאָדט, און האָבען איהם געגעבען די פולע מאַכט פאָרטצוזעצען זיין אַרבייט.

דעם גלאַנץ, וואָס אַטהען האָט דערגרייכט אונטער פּעריקלעס'ן, דאָס הויכע און גייסטיגע לעבען פון די בירגער פון אַטהען צו יענער צייט, האָבען פיעלע בעטראַכט אַלס וואונדער, פיר וועלכעס עס גיט ניט קיין ערקלערונג. און באמת, ווען מיר זאָלען די אויפבליהונג פון אַ פאָלק צושרייבען צו דער ווירקזאַמקייט און טעטיגקייט פון זיינע גרויסע מענער, צו זיינע נצחונות אין מלחמות, אָדער צו זיין גרויסער פאָטערלאַנדס־ליבע, דאַן וועלען מיר אין דער געשיכטע פון אַטהען קיין ווירקליכע ערקלערונג ניט געפינען צו אַטהען'ס אונגעוועהנליכער גרויסקייט. גאַנץ אַנדערס וועט עס זיין, ווען מיר וועלען

די פֿאלגען פון דער קאנצענטרירונג פון רייכטום אין וועניגע הענט איז געווען די זעלביגע, וועלכע מיר בעמערקען איבעראל אין היינטיגע צייטן. דער רייכער שטעלט אויף גרויסע פאבריקען, אין וועלכע א גרויסע צאהל שקלאפען ארבייטען פיר איהם. מיט דיזען אופן איז ער אין שטאנד וואארע פיעל בילליגער צו פערקויפען און ארויסשטופען פון מארק דעם קלייניעם פאבריקאנט, וועלכער האט ניט קיין שקלאפען, און מוז אליין טאן. דער פרייער ארבייטער האט ניט וואס צו טאן, און אום איהם צו בעשעפטיגען דארף מען אויפשטעלען גרויסע ניצליכע געביידעס. די רעגעל איז ביי שטאאטסמענער אין אזא פאלקס־צושטאנד: „וועו עס בויט זיך געהט אלץ אין ארדנונג." אזוי האט פעריקלעס און מיט איהם די גאנצע רייכע געזעלשאפט זיך געמוזט טראכטען. ער האט שוין מיט 2,000 יאהר פאר אונזער צייט פערשטאנען, דאס די שטאאטס־געביידעס גיבען ארבייט און מיטלען צום לעבען דעם ארימען פרייען בירגער, און אין דער זעלבער צייט האלטען זיי אף דעם אונטערגאנג פון דער רעגירונג.

3) די קולטור אין דער צייט פון פעריקלעס'ן.

אין דעם פאריגען קאפיטעל האבען מיר געשילדערט דעם מאטעריעלען און עקאנאמישען צושטאנד פון גריכענלאנד אין דער צייט פון פעריקלעס'ן, וויל מיר דענקען, דאס דיזעם איז געווען דער פונדאמענט פון דער גייסטיגער און קולטורעלער ענטוויקלונג פון יענער צייט. פיעלע היסטאריקער פערשטעהען די זאך אנדערס. נאך זייער מיינונג איז דיזע וואונדער־שענע גריכישע וועלט דער פראדוקט פון לויטער ערהאבענע אידעאלען, וועלכע האבען דאמאלס בעגייסטערט גריכענלאנד. אבער אין אמת'ן איז עס ניט אזוי. דיזע קולטור האט זעהר א רעאלען און דערצו זעהר א העלליכען, פויליען גרונד, נעמליך: די ברוטאלע אינסטיטוציאן פון שקלאפערי, וועלכע לאכט אוים אלע אידעאלען. דער גאנצער גלאנץ און די גאנצע הערליכקייט פון דער גריכישער קולטור איז בעשאפען געווארען פון שקלאפען־ארבייט. די פרייע אטהענער האבען ארריינגעכאפט אין זייערע הענט דעם האנדעל, די פאבריקאציאן און שיפען־פערקעהר, און וויל זיי זיינען געווען אין דיזער הינזיכט פיעל פעהיגער פון אלע אנדערע גריכישע שטאאטען, דעריבער האבען זיי אנגעזאמלט גרויסע רייכטימער, פיעל גרעמערע פון אלע איבריגע גריכען, און האבען דעריבער געהאט די מעגליכקייט צו פערבריטערן קונסט און וויסענשאפט מעהר פון אלע אנדערע צו יענער צייט.

בעזונדערע האַנדעלס־ריכטער, מאַרק־מייסטערס, אינספּעקטאָרען איבער פרוכט־הענדלער און בעקער און איבער מאָס און געוויכט.

די אַטהענער האָבען געהאַנדעלט מיט אַלץ, וואָס איז פּראָדוצירט גע־וואָרען אין יענער צייט: געטריידע, וויין, אויל, האָניג, גראַנאַט־עפּעל, גע־ווירצען, זידליכע פרוכטען, מעדיצינישע און פאַרבען־קרייטער, פלאַקס, האַנף, געהילץ. זיי האָבען אויך געהאַנדעלט מיט פערד, רינדער, שטרייט־העהנער, זאַלץ־פישען, פעל, וואָל, העלפאַנד־ביין, גאָלד, זילבער, קופּער, צין, אייזען, זאַלץ, פערשיידענע סאָרטען שטיין און לעהם א. אַנד. אויסער דיזע אַלע נאַטור־פּראָדוקטען האָבען זיי געהאַנדעלט מיט פערשיידענע פאַבריק־וואַאַרען: פּורפּור־קליידער, וואָל־צייג און זיידענס, גלאָז־וואַרג, אַלערליי לוקסוס אַר־טיקלען פון אָריענט, בעזונדערס פון פעניציען, לייווענט, זאַלבען, פּאַפּיער און שטריק פון עגיפּטען, לאָגלען פון קרים, טעפּיכען (קאָוויאָרען) פון סאַמאָס, ציפּערן און קאָרינטה, לעדער פון אַטטיקאַ, וואַפען, הויז־געשיר, אייזערנע גע־פעס, לעהמענע כלים, קונסט־ווערק פון מעטאַל, מאַרמאָר און לעהם—קורץ, אַלץ, פון וואָס מען קען נאָר דענקען. אויך שקלאַפען זיינען פיעל געקויפט און פערקויפט געוואָרען. דיזע סחורה פלעגט מען מעהרסטענס בריינגען פון פריגיען, טהראַציען, פון די סקיטהישע לענדער, פון אַרמעניען און מעדיען, און איבערהויפּט אויף דער אינזעל דעלאָס פלעגען זיי אָפט פיעלע טויזענ־דער אין איין טאָג פערקויפט ווערען.

דער האַנדעל האָט אָבער אויך געהאַט שלעכטע פאָלגען. ער האָט גע־מאַכט גרויסע ענדערונגען אין דעם סאָציאַלען לעבען פון די אַטהענער. פון האַנדעל זיינען נאָר וועניגע רייך געוואָרען — נאָר די, וואָס האָבען פערשטאַ־נען די קונסט פון מסחר מיט אַלע זיינע קרומע וועגען. די מאַסע איז אָבער געוואָרען אָרימער. אין דער צייט פון סאָלאָן'ען זיינען 7 טאַלענטען (7,875 דאָללאַר) געווען אַ גרויסער קאַפּיטאַל, אָבער אין דער צייט פון פּעריקלעס'ן האָבען זיך געפונען ניט וועניג בירגער, וועלכע האָבען געהאַט צו 100 טאַלענ־טען, אויסער וואָס פיעלע האָבען געהאַט מעהר ווי 1,000 שקלאַפען, וועלכע האָבען געאַרבייט פיר זיי אין די בערג־ווערק. אַ געוויסער קאַלליאַס האָט בעצאָהלט 50 טאַלענטען שטראָף, און ווי ער האָט זעלבסט ערצעהלט, האָט דיזעס איהם ניט שווער געטראָפען. אַלקיביאַדעס האָט גע'ירש'עט אַ פער־מעגען פון מעהר אַלס 100 טאַלענטען. מיר מוזען דערביי נאָך אַ מאָל בע־מערקען, דאָס געלט אין יענע צייטען איז ווערט געווען 8 מאָל אַזוי פיעל, ווי עס האָט דעם ווערט אין היינטיגע צייטען.

די געזעלשאַפט פון פּעריקלעס'ן. עס איז קיין וואונדער ניט, דאָס אַזעלכע גרויסע וועלט=זשעניען האָבען צוזאַמען בעשאַפען אַזאַ שטאַרקע און מעכטיגע בעוועגונג אין פאָלק פיר קונסט און וויסענשאַפט, מיט אַזעלכע קאָלאָסאַלע רעזולטאַטען.

אין דיזער פּראַכט האָט אָנטייל גענומען ניט נאָר אַ קליינער טייל פון פאָלק, וואָס האָט בעזעסען רייכטום, נאָר דאָס גאַנצע אַטהענישע פאָלק, עס פערשטעהט זיך אויסער די שקלאַפען. יעדער פרייער בירגער איז געווען בע-גייסטערט מיט קונסט=זין און אַן אויסגעצייכענטען געשמאַק, וועלכער האָט זיך אויסגעדריקט ניט אין בלוטיגע שפּילען פון אַמפיטהעאַטער, ווי ביי די פעלקער אין רוים, נאָר אין עדעלע אַרבייטען, וועלכע האָבען ערוועקט די בעוואונדערונג פון אַלע צייטען. די פאָלגענדע קורצע געשיכטע, וועלכע איז פערבליבען פון דער אַלטער צייט, ווייזט צום בעסטען דעם כאַראַקטער פון אַטהענישען פאָלק. איין מאָל האָבען די אַטהענער צוזאַמען מיט דעם גרעס-טען סקולפּטאָר אין דער וועלט, פידיאַס, בעשפּראָכען אין אַ פאָלקס=פערזאַמ-לונג די צייכנונג און דעם שטאָף פיר די אַטהענע=סטאַטוע. דער קינסטלער האָט זי געוואָלט מאַכען פון מאַרמאָר, ווייל דער גלאַנץ פון מאַרמאָר האַלט לענגער אָן, און דערביי האָט ער נאָך צוגעגעבען, דאָס די סטאַטוע וועט אויך ווענינער קאָסטען. ביי דיזע ווערטער האָט מען איהם געהייסען שווייגען, ער זאָל בעסער דאָס בעסטע גאָלד און העלפאַנד=ביין דערצו געברויכען, ווייל די שפּאָרזאַמקייט איז אַ בעליידיגונג און אַ לעסטערונג פיר די געטער און מען האָט איהם געגעבען אַ סומע פון 40 טאַלענטען.

די אַרכיטעקטור פון די גריכען האָט זיך אויסגעצייכענט מיט אַ בעזונ-דערען סטיל און געשמאַק, און זי האָט אויך דערגרייכט די העכסטע שטופע פון קונסט אין דער צייט פון פּעריקלעס'ן. איבערהויפּט האָבען זיי אַלע קרעפטען אָנגעווענדט צו פערשענען און פערפאָלקאָמענען די טעמפּלען און אַנדערע שטאַאַטס=געביידעס. די פּריוואַטע וואוינונגען זיינען דאַגעגען גע-ווען זעהר איינפאַך, אַפילו דער רייכסטער און פאָרנעהמסטער בירגער האָט פיר זיך זעלבסט געהאַט אַ זעהר מיטעלמעסיגע וואוינונג. אורשפּרינגליך איז דער גריכישער טעמפּעל געווען זעהר איינפאַך. ער האָט געהאַט אַ פיער=-עקיגען פונדאַמענט מיט אייניגע טרעפּ צום אַריינגאַנג אין טעמפּעל. אויף דיזען פונדאַמענט זיינען געווען אויפגעשטעלט גלאַטע מאַרמאָרנע ווענט פון טעמפּעל, וועלכע זיינען געווען אַרומגערינגעלט מיט זיילען פון אַלע זייטען, אָדער ווענינגסטענס פון מזרח=זייט, וועלכע איז אימער געווען די אַריינגאַנג=-זייט. די זיילען האָבען אויף זיך געטראָגען דעם דאַך פון טעמפּעל, וועל-

די אַטהענער צו יענער צייט האָבען אין זיך פּעראייניגט אַלע מיטלען, מאַטעריעלע ווי גייסטיגע, צו ענטוויקלען אַן אונגעוועהנליכע קולטור. עס איז קיין צווייפעל ניט, דאָס אין דעם האָבען די ראַסען־אייגענשאַפטען גע־שפּילט אַ גרויסע ראָלע. עס איז אמת, דאָס די אויסערע אומשטענדען האָבען דאָ פיעל געהאָט צו זאָגען, אָבער וועז ניט די ראַסען־אייגענשאַפטען, וואָלטען די אויסערע אומשטענדען ניט געקענט בריינגען די גריכען צו דער הויכער שטופע פון קולטור, אויף וועלכער זיי זיינען געשטאַנען.

די אויסערע אורזאַכען, וועלכע האָבען געטריבען די גריכען צו ענט־וויקלען אַזא ערהאַבענע קולטור, זיינען אָהן צווייפעל געווען די פּערסישע קריגען. די אָנשטרענגונג, וועלכע דיזע קריגען האָבען אַרויסגערופען אין די אַטהענער, האָט אויפגעוועקט אין זיי די פערשלאָפענע פעהיגקייטען און האָט זיי געיאָגט צו גרויסע גייסטיגע אונטערנעהמונגען. דער גייסטיגער טריב, וועלכער איז אויך אַזא אַרט אויפגעוועקט געוואָרען, האָט זיי פעהיג געמאַכט צו פּראָדוצירען די גרויסאַרטיגע שעפונגען פון דער פּעריקלי־שער צייט, וועלכע האָבען ניט קיין גלייכען אין דער וועלט־געשיכטע. פּעריקלעס האָט ניט בעשאַפען דיזע וואונדערבאַרע עפּאָכע, קיין איינצעל־נער מענש איז ניט אין שטאַנד צו זיין דער אייניגער טרענער און בילדער פון אַ קולטור־עפּאָכע. ער האָט אָבער פיעל געהאָלפען די אַטהענער אויף דיזען וועג צו האָלטען און וווייטער צו פיהרען. ער האָט דיזע ערהאַבענע אויפגאַבע אויסגעצייכענט ערפילט און דאָס אַליין גיט אים דאָס רעכט צום אייביגען רוהם. עס מוז צוגעגעבען ווערען, דאָס קיין מענש האָט ניט געהאָט קיין גלענצענדערע גייסטיגע פעהיגקייטען פון אים.

די נאַטור האָט אַזוי ווי בכיוון צוזאַמענגעפיהרט אין אַטהען אַלע גרעס־טע גייסטער, אַלע האָבען זיך צוזאַמענגעטראָפען דאָ אין דער שטאָדט פון אינ־טעליגענץ, וועלכע איז געוואָרען זייער וואהרעם פאַטערלאַנד. וואָס פיר אַ גלענצענדע צייט האָט עס געמוזט זיין, וען די גרעסטע מיסטער פון דער וועלט האָבען זיך צוזאַמענגעקליבען אין אַטהען מיט פּעריקלעס'ן אין מיטעל־פונקט, אום צו שאפען קונסט און וויסענשאפט אין אַזא פולע מאָס, וועלכע די וועלט האָט נאָך ביז יענער צייט ניט געזעהן. פּעריקלעס איז געווען די זון, ארום וועלכער עס האָבען זיך בעוועגט די גרעסטע און ליכטיגסטע שטערן פון קונסט און וויסענשאפט. סאָפאָקלעס און עאוריפידעס, העראָדאָט און טהוקידידעס, מעטאָן און היפּאָקראַטעס, אַריסטאָפאַנעס און פידיאַס, סאָק־ראַטעס און אַנאַקסאַגאָראַס, אַפּאָלאָדאָרוס און צעאוקסיס, פאָליגנאָטוס און פּאַרראַהאזיוס, דיזע אַלע וועלט־בעריהמטע גייסטער האָבען צוזאַמענגעשטעלט

הויך. דער אָנבליק פון דיזען ריזיגען מאָנומענט, וועלכער שטעלט פאָר צע-אוס'ן אין זיין געטליכער אַלמעכטיגקייט, האָט ערפילט דעם צושויער מיט עהרפורכט. די וויכטיגסטע פון פידיאַס'עס שיללער זיינען געווען: אַ ל - ל אַ מ ע נ ע ס, אַ ג אָ ר אַ ק ר י ט אָ ס, און ק אָ ל אָ ט ע ס.

אויך אין פּעלאָפּאָננעזוס האָט מען ענטוויקעלט די סקולפּטור. אָבער דאָרט האָט מען ניט געשטרעבט צו מאַכען דאָס בילד עס זאָל זיין טריי צו דער נאַטור. דאָרט האָבען זיי זיך די מיה געגעבען פאָרצושטעלען שענע, יונגע קערפּערס. פון די קינסטלער פון דיזער ריכטונג איז צו דערמאָהנען פיטאַגאָראַס פון רהעגיום. די גרעסטע בליהונג פון דיזער ריכטונג איז צו בעמערקען אין די ווערק פון פּאָליקלעטאָס פון סיציאָן, זיינע מערקווירדיגסטע בילדער זיינען: די סטאַטוע פון הערא אין טעמפּעל פון אַרגאָס, דאָס הער-מעס־בילד אין ליסימאַכיאַ. איינער פון די בעסטע שילער פון פּאָליקלעטאָס'ן איז געווען נאַוקידאָס פון אַרגאָס.

מיר קענען יעצט ניט אורטיילען וועגען דעם ווערט פון גריכישער מאַ-לעריי, ווייל אונז פעהלט יעצט די אָריגינעלע אַרבייט זייערע אין דיזער אָפּטיילונג פון קונסט; אָבער פון די קליינע רעסטען, וואָס מיר בעזיצען, קענען מיר זעהן, דאָס אויך אין דיזען צווייג פון קונסט זיינען זיי געווען זעהר הויך. עס איז וואַהר, דאָס זיי האָט נאָך געפעהלט די גענויע קענטניס פון פּערספּעקטיווע, אָבער די טיפקייט פון אויסדרוק און די פּראַכט פון פאָרמעס האָבען זיי גוט פערשטאַנען. זיי פלעגען דאַמאָלס מאָלען אויף האָלץ, פּערגאַמענט (פּאַרמעט), לייווענט. זיי פלעגען זיך בעדינען מיט וואַסער־פאַרבען. שפּעטער בעגעגענט מען ביי זיי אויך ענקאַוסטישע (אַיינגעברענטע) מאַלעריי, דורך וועלכע זיי האָבען אַרויסגעגעבען זעהר שענע דויערהאַפטע בילדער. אין היינטיגער צייט איז די קונסט פון דיזען סאָרט מאַלעריי אין גאַנצען פערגעסען געוואָרען. מיר האָבען ניט קיין אידעע, ווי דאָס פלעגט גע-מאַכט ווערען.

די ריכטיגע מאַלער־קונסט האָט זיך ביי די גריכען ענטוויקעלט ערסט נאָך די פּערסישע קריגען. דאַמאָלס ערסט האָט די מאַלעריי אָנגעפאַנגען צו שטרעבען נאָך נאַטור־טרייהייט און לעבענס־וואַהרהייט און האָט געהאַט אין דעם אַ גרויסען ערפאָלג. די ערסטע ווירקליך בעדייטענדע געמעלדעס זיינען די, וואָס זיינען געמאַכט געוואָרען דורך פּאָליגנאָט פון טהאַסאָס, וועלכען צימאָן האָט אַרויסגערופען נאָך אַטהען. ער האָט געמאָלט סצענעס פון דעם פּערסישען און טראָיאַנישען קריג און פון העלדען־זאַגעס. פּאָליגנאָט האָט פיר זיין אַרבייט קיין בעלוינונג ניט פערלאַנגט, ער האָט נאָר געוואונ-

כער האָט אין דער מיט געהאט אן עפענונג ביין טאָג אַריינצולאָזען ליכט אין טעמפּעל.

דאָס טעמפּעל־הויז זעלבסט איז געווען איינגעטיילט אין א פּאָר־האַלע און א הויפּט־צימער אָדער צעלאַ. דיזע ביידע זיינען געווען פערבונדען דורך א גרויסע טהיר. ביי די דאָזיגע טעמפּלען, וועלכע האָבען זיך אויסגעצייכענט מיט זייערע געהיימניסען (סודות) איז הינטער דער צעלאַ געווען נאָך א בעזונדער הינטער־צימער.

הגם די בעשריבענע פאָרמע פון טעמפּעל־בוי איז געווען אלגעמיין אין אלע גריכישע שטאָטען, דאָך האָבען זיך אין אייניצעלהייטען אונטערשידען די יאָנישע טעמפּלען פון די דאָרישע, ווי עס זיינען געווען פערשיידען די כאראקטערען פון דיזע ביידע הויפּט־שטאָטען פון גריכישען פאלק.

א גאַנץ בעזונדערע פערציערונג פלעגען די גריכישע געבויידעם האָבען אין דעם אויבערען טייל, צווישען דעם אויבערסטען טייל פון די זייל־ען און דעם דאָך. דיזען טייל פלעגען זיי זעהר רייך בעמאָלען אין צוויי קאָלירען, רויט און בלוי; די בעמאָלונג האָט אויך מאָנכמאָל זעהר שענע פיגורען פאָרגעשטעלט. אונזער מאָדערנע קונסט איז רוי און גראָב אין פערגלייך מיט דער קלאָסישער שענקייט פון דער גריכישער. אונז שיינט עס אונמעגליך צו דערגרייכען די זעלבשטענדיגע שאפונג, וועלכע דער גריכישער גייסט האָט ענטוויקעלט אויף דעם פעלד פון קונסט און וועלכע איז אנגענומען אלס פרינציפ פיר אלע שפעטערע צייטען. זאל דער גריך האָס האָבען גלערנט פון אנדערע פריהערדיגע קולטור־פעלקער, ווי אנדערע וויל־ען עס בעהויפּטען, אָבער די ערהאָבענהייט, שענקייט, נאטירליכע אייגפאכקייט, צוזאמען מיט דער עסטהעטישער ווירקונג, האָט דער גריך זעלבסט בעשאפען און האָט דער מיט א נייעם גייסט פון קונסט אריינגעגעבען.

וואָס אנבעטרעפט קולטור האָט די גריכישע קונסט אין צווייטען פערטעל פון 5טען יאָהרהונדערט פ. קר. געזומען אן אנדער וועג. די ווערק פון קאלאמיס'ן, וועלכע האָבען זיך אויסגעצייכענט דורך זיניגע אויפפאסונג, און מיראָן, וועלכער האָט זיך א גרויסען נאָמען געמאכט דורך זיין הערקולעס און זייע זיגער־סטאטועס, בילדען דעם איבערגאנג און דעם אנפאנג צו א גאַנץ בריט־ענטוויקעלטער קונסט. אָבער פידיאס האָט זיי אלעמען איבערטראָפען. ער האָט זיין ארבייט אויסער שענקייט פון פאָרם אויך גענעבען אידעע, וואָס קיין קינסטלער האָט עס נאָך ניט דערגרייכט. זיין גרעסטעס קונסט־ווערק איז דאָס צעאוס־בילד אין טעמפּעל פון אלימפיא. דאָס בילד איז אין נאַנצען גענאכט געוואָרען פון העלפאנד־ביין און גאלד און איז געווען 17 מעטער

הינזיכט איז בעריהמט זיין ווערק, וואס שטעלט פאר ווי אליאס אילעאוס איז געטראפען געוואָרען פון בליץ.

אין זייער לעבען זיינען די גריכישע קינסטלער ניט גליקליך געווען. די אייניצע, וואס האבען גהאט גליק, זיינען געווען פאליגנאט און צעאוקסעס. די איבריגע אבער האבען מעהרסטענס געליטען אין זייער לעבען. דעם בעריהמטען פידיאס האט מען בעשולדיגט, דאס ער האט ג׳ג׳נב׳עט גאלד פון דער

פידיאס׳עס צעאוס.

כטאטוע אטהענע. צום גליק איז עס איהם געלונגען צו בעווייזען זיין אונשולד דורך די וואג, וועלכע האט געצייגט, דאס דארט געפינט זיך ריכטיג אזוי פיעל גאלד, ווי פיעל מען האט איהם געגעבען צו בעפוצען די סטאטוע. ער האט זיך אבער פון אונגליק ניט ארויסגעדרעהט. ער האט אויך דיזער בעריהמטער אר-בייט ארויפגעשטעלט זיין בילד, און די אטהענער האבען עס גערעכענט פיר א

שען, דאָס מבינים זאָלען זיין ווערק אָנערקענען אַלס וואָהרע קונסט. נאָך בעריהמטער זיינען זיינע וואָנדער־בילדער, וואָס ער האָט געמאכט אין דער לעסכע, אַ געביידע, וואָס האָט געדינט צום צווועק פון אונטערהאַלטונג אין דעלפי. דיזע בילדער שטעלען פאָר דעם זיג איבער מראָיִא און אַדיססע-

פידיאַס.

אום'עם בעזוך אין דער אונטער־וועלט. זיינע ווערק צייכנען זיך אויס מיט זייער אויספאַרקייט און אידעען־טיפקייט. צו דיזער עפּאָכע געהערט אויך דער מאָלער־קונסטלער אַפּאָלאָדאָר פון אַטהען, וועלכער האָט אַריינגעבראַכט אין דער מאָלער־קונסט די ווירקונגען פון ליכט אויף פארבען. אין דיזער

פיעל אנגענעהמער פון אֶסכילוס'ן איז ס א פ א ק ל ע ס. ער איז געבאָרען געוואָרען אין יאָהר 496 פ. קר. אין דעם בעצירק קאָלאָנאָס אין אטטיקא. זיין פאטער סאָפּילאָס איז געווען א פאבריקאַנט פון וואפען. סאָפּאָקלעס האָט געקריגען א זעהר גוטע ערציהונג. באלד נאָך זיין ערסטען זיג איבער אֶסכילוס'ן איז ער געבליבען דער אייניציגער דראמאטורג אין אטהען, וויל אֶסכילוס האָט באלד אטטיקא פערלאָזען. איבער א האלב יאָהרהונדערט איז ער געווען דער אייניציגער דראמאטיקער אין גריכענלאַנד. ער פלעגט אימער קריגען דעם ערסטען אָדער צווייטען פרייז אויף די אָלימפישע שפילען. איינמאל האָט ער אויסער דעם ערסטען פרייז אויך געקריגען א שטעלע אלס גענעראל, צו פיהרען די מלחמות מיט סאמאס. דאָס איז געווען נעמליך נאָך דעם, ווי מען האָט אויף דער סצענע פּאָרגעשטעלט זיין „אנטיגא-נע". וואָס מיט איהם האָט שפּעטער פּאסירט, וויסען מיר ניט. ער איז געשטאָרבען אין הויכען אלטער אין יאָהר 405 פ. קר. פון פרייד איבער א זיג, וואָס ער האָט געהאט ביי די מוזישע שפילען אין אָלימפּיא.

סאָפּאָקלעס.

פון די 130 דראמאס, וואָס סאָפּאָקלעס האָט פערפאסט, זיינען נאָר זיבען אי-בערגעבליבען, נעמליך: אנטיגאנע, עלעקטרא, אָדיפוס, טיראננים, אָדי-פוס אויף קאָלאָנוס, איאקס, פילאָקטעטעס און די טראָכינערינען. זיינע דיכ-טונגען זיינען דורכגעוועהט מיט שענקייט, האָרמאָניע און צאָרטע גע-פיהלען פון עדעלע כאראקטערען. די ענערגישע דורכפיהרונג פון דעם פלאן

בעלײדיגונג פיר די גאָטהייט. מען האָט איהם דערפאַר אַריינגעוואָרפען אין געפענגניס, וואו ער איז געשטאָרבען.

די פֿאָרזיץ. אין דער צייט פון פּעריקלעס'ן האָט דאָס דראַמא גע-קריגען זיין העכסטע ענטוויקלונג. דאָס דראַמא הייבט זיך אָן אין דער צייט פון די פּערסישע קריגען. עס האָבען זיך ענטוויקעלט די לירישע כאָר-לידער אויף די פּעסטען פון דיאָניסאָס'ן, וועלכע זיינען געווען פּערבונדען מיט טענץ און מימיק. ביסלאַכווייז איז מען אַריבערגעגאַנגען צו פּאַרשטעלען זייער אינהאַלט דורך רעדען און האַנדלונגען. דעם ערסטען שריט דערצו האָט גע-מאַכט אייניער טהעספּיס פון איקאַריא אין דער צייט פון סאָלאָן. דעריבער ווערט ער אָנערקענט אלס דער שעפער פון דראַמא. אָבער די-זעם איז נאָר געווען דער ערסטער שריט. דער ווירקליכער שעפער פון דרא-מא, דער וואָס האָט אַריינגעבראַכט דעם דיאַלאָג, דעם געשפּרעך צווי-שען די פּערזאָנען אויף דער סצענע, איז געווען אֶסכילוס. דיזער צוזא-מען מיט סאָפאָקלעס'ן און עאוריפּידעס'ן געהערען צו די גרעסטע דראַמאַטישע דיכטער פון גריכענלאַנד.

אֶסכילוס איז געבאָרען געוואָרען אין יאָהר 525 פ. קר. פון אַדעליגע על-טערן. אלס דיכטער האָט ער צוערסט אַרויסגעטרעטען אין יאָהר 500 פ. קר. זיין ערסטער אויפטריט איז געווען מיט א סאַטירע-דראַמא. ער האָט שפּע-טער אויך געהאַט א גרויסען ערפאָלג אין דער טראַגעדיע. זיין ווערק „אָדעסטיע" האָט איהם פיעל עהרע פערשאַפט. אָבער דער אינגערער סא-פאָקלעס האָט איהם איבערשטיגען אין דיזער קונסט און ער איז נאָך ביי זיין לעבען פון דער סצענע אַרונטער. ער איז געשטאָרבען אין יאָהר 468 פ. קר. זיינע פערדינסטען און פאָרשטעלונגען אויף דער סצענע וועלען מיר שפּע-טער בעהאַנדלען, וועו מיר וועלען רעדען וועגען דעם גריכישען טהעאַטער. וואָס אָנבעטרעפט זיינע ווערק, געפינען זיך אין היינטיגער צייט נאָר 7 פון זיי, נעמליך: דער צוגעשמידטער פּראָמאַטהעאוס, די זיבען געגען טהע-בען, די פּערסיער, די טרילאָגיע*) אָרעסטיע, די כאָעפאָרען און עאימע-נידען; דאָס 7טע דראַמא איז די שוץ-בעטענדע. אין אלע דיזע דראַמאַס איז דער פלאָן זעהר אייגפאַך. די פּערזאָנען שטעלען פאָר ריזען-גרויסע געשטא-לטען, אָבער אין זייערע האַנדלונגען צייגען זיי ניט עטוואָס בעזונדערעס אין זייער כאַראַקטער.

---

*) אַזוי הייסט א דראַמאַטישעס ווערק, וועלכעס בעשטעהט פון דריי בעזונדערע, זעלבשטענדיגע שטיקער.

געהאָלפֿען, דאָס זיינע ווערק זאָלען דאָך האָבען אַן ערפֿאָלג אין זיין צייט.

די קאָמעדיע האָט זיך ענטוויקעלט ביי די דאָריער איבערהויפּט אין מעגארא. מאָזאָן און סוזאָריאָן פון מעגאַרים האָבען זי נאָך אַטטיקא געבראַכט. אין אַטהען האָט זי דערגרייכט די שטופע פון קונסט ערסט נאָך דעם, ווי די טראַגעדיע האָט זיך דאָרט ענטוויקעלט. לויט דער מיינונג פון אריסטאָטעלעס'ן איז דער שעפער פון דער טראַגעדיע געווען קראטעס (460 פ. קר.). ער האָט דער ערסטער איינגעפיהרט דעם דיאָלאָג (געשפּרעך) אויף דער ביהנע און האָט געוואוסט דעם שטאָף קינסטלעריש צו בעארבייטען. אריסטאָפאנעס האָט די קאָמעדיע ענטוויקעלט צו א סאטירישׂ־פּאָליטישער פּארשטעלונג. אין דער צייט פון 426 ביז 388 פ. קר. האָט ער 11 שטיקער פערפאסט און אויף דער ביהנע פּארגעשטעלט. ער איז געווען דער בעליבטעסטער לוסטשפּיל־דיכטער, וועלכער האָט מייסטעריש גע־קריטיקירט דאָס שטאָאטס־לעבען און פּאָלקס־לעבען אין אטהען. פּאטריאָטיש און מיט ליבע פיר געראטענקייט און וואהרהייט שמייסט ער און פער־שפּאָטעט די פערדאָרבענהייט און די פעהלער, פון דעם שטאָאטס־לעבען פון יענער צייט. די פּערזאָנען, וועלכע ער פערשפּאָטעט אין זיינע קאָמעדיעס, זיינען געווען פּארגעשטעלט אזוי עכט, דאָס יעדערער האָט באלד דערקענט, ווער זיי זיינען אין דער ווירקליכקייט.

עאוריפידעס.

ער האָט פיעלעס ארויסגעטריבען פון פּראָקטישען לעבען דורך זיין לעבערליכ־מאכען די זאכען, וואָס ער האָט געפונען פיר נאָריש. אזוי האָט ער אין דער קאָמעדיע „די פּרעש" (זשאבעס) אויסגעלאכט די מאָדע־דיכטונג, אין דער קא־מעדיע די „וואָלקען" — די נייע פּאָליטישע שטרעבונגען; אין די „ריטער" האָט ער געשטעלט צום שאנד־קלאָץ די רעדעל־פיהרער פון זיין צייט און ער

דורך געשטאלטען, וואס זיינען געפארמט נאך מענשליכע פראפארציאנען, צו-זאמען מיט דער אנגענעהמער שפראך צייגען א זשעניאלען גייסט. ער שטעהט זעהר פיעל העכער פון אסכילוס'ן. ער האט ניט געזוכט פארצושטעלען אין זיינע דראמאס גרויסע נאציאנאלע אינטערעסען, ווי אסכילוס, נאר ער האט געזוכט פארצושטעלען ריכטיג, נאטור־געמעס, דאס איינפאך מענשליכע. ער האט געבראכט די דראמאטישע קונסט צו אן אידעאלער שענקייט. דערצו האבען איהם פיעל געהאלפען זיין עדעלעס געזיכט, זיין שענע געשטאלט, זיין גוטע ערציהונג און הויכע בילדונג. ניט מיט שרעקליכע בילדער האט ער געזוכט אויפצוריסען די נשמות און הערצער פון דעם אטהענישען פובליקום, נאר דורך מילדע, פריינדליכע געשטאלטען, דורך זיטליכע, רוין מענשליכע גרויסקייט האט ער געזוכט דעם מענשען'ס הארץ צו בעריהרען.

ע א ו ר י פ י ד ע ס האט אויך געשטאמט פון א פיינער פאמיליע. ער האט אנגעשריבען 17 טראגעדיעס. די בעסטע פון זיי זיינען: מעדעא, איפיגעניא אויף אולים און איפיגעניא אויף טאוריס. אין די יונגע יאהרען האט ער זיך אפגעגעבען צום שטודיום פון פילאזאפיע. זיינע לעהרער אין דיזער וויסענשאפט זיינען געווען די גרעסטע פילאזאפען פון יענער צייט, ווי אנאקסאגאראס, פראדיקאס, סאקראטעס. אלס ער איז אלט געווען 26 יאהר, האט ער ערהאלטען צום ערסטען מאל דעם פרייז פיר א טראגעדיע, שפעטער האט ער נאך פיער מאל ערהאלטען דעם ערסטען פרייז. ער האט ליב געהאט צו לעבען אפגעזונדערט פון מענשען, איינזאם, און דעריבער זיינען זיינע מאנירען מיט מענשען געווען אונערטרעגליך. אין זיינע לעצטע יאהרען האט ער פערלאזען אטהען, איז אווק נאך מאגנעזיא אין טהעסאליען, וואו ער איז פון דעם שטאאט אויפגענומען געוואָרען זעהר גאסטפריינדליך. פון דארט איז ער אווק נאך פעלא אויף די אייניאדונג פון דעם מצעדאנישען קעניג. דא איז ער געשטארבען אין יאהר 407 פ. קר. וועגען דער אורזאך פון זיין טויט זיינען די בעריכטען פערשיידען. נאך אייניג האבען איהם הינט צוריסען, נאך אנדערע איז ער ערמארדעט געוואָרען פון פיינד. די אטהענער האבען געבעטען, מען זאל זיי ארויסגעבען זיינע בייגער, אבער מען האט זייער ביטע ניט ערפילט.

אין דראמא און טראגעדיע שטעהט עאריפידעס וויט אונטער סאפאקלעס'ן. ער האט אין זיינע טראגעדיעס ניט גענעגט דורכפיהרען די ריכטיגע מענשליכע כאראקטערען. ער האט געמוזט צפט אריינמישען די געטער אין די מענשליכע האנדלונגען, און דיזעם האט פיעל פערדארבען די נאנצע פארשטעלונג. די שענע שפראך זיינע, דער גלאטער סטיל האבען פיעל

ערלויבט צו זאָגען וועגען אַטהען'ס אויפפיהרונג אין דער צייט פון דער שלאַכט ביי פּלאַטאָאָ. שפּעטער האָט ער דאָס שטראָף־געלט צוריק בעקומען און דערצו האָט ער נאָך אויך געקריגען אַ גאַסט־פריינדליכע איינלאַדונג נאָך אַטהען. ער איז געשטאָרבען אין 442 פ. קר. אין אַרגאָס. אַלכסנדר דער גרוי-סער (אַלכסנדר מוקדון) האָט גע-עהרט זיין אָנדענקען דערמיט, וואָס ער האָט זעלבסט בעשיצט דאָס הויז פון דעם פּאָעט אין טהעבען, ווען די מאַצעדאָניער האָבען צושטערט דיזע שטאָדט. פינדאַר'ס דיכטונגען זיינען מעהרסטענס געווען בעשטעלטע, און מען האָט איהם גוטעס געלט פיר זיי בעצאָהלט. זיי זיינען מעהרסטענס געווען הימנעס, עלעגיעס, איבערהויפּט אָבער האָבען איהם פיעל עהרע פער-שאַפט זיינע עפּיניקעס אָדער זיג־לידער, וואו ער לויבט די העלדען, פון וועלכע עס קומען אַרויס די אָלימפּישע זיגער.

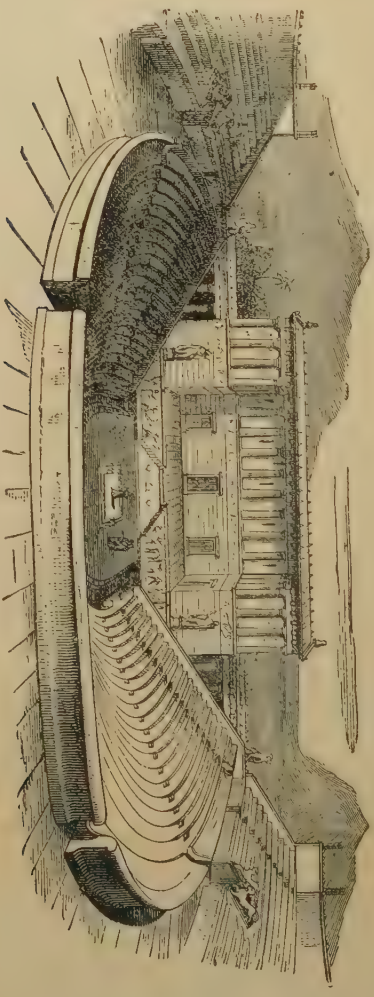

אַלכסנדר דער גרויסער

דאָס טהעאַטער. איין אָרט אין גריכענלאַנד האָט אין זיך פעראייניגט אַרכיטעקטור, סקולפּטור און די עדעלסטע פּאָ-עזיע אום דאָס פאָלק אויפצוהיי-בען פון זיין אַלטעגליכען לעבען, צו רייניגען עס פון פעהלערן דורך שפּאָט און ערנסט און צו ערוועקען אין איהם פרומע גע-פיהלען. דאָס איז געווען דאָס טהעאַטער, וועלכעס איז אָנפאַנגס געווען אַ גראַדעס פעלד מיט אַ קליי-נעם בערגעל דערביי. אויף דעם בערגעל זיינען געשטאַנען צושויער און גע-קוקט אויף דאָס פעלד, אויף וועלכען עס איז געשטאַנען אַ כאָר און האָט

האָט אַליין געשפּילט די ראָלע אין דיזער פּיעסע מיט א געפּארבטען נעזיכט, ווייל קיין מאַסקע־מאכער האָט ניט געוואָלט מאכען א מאסקע צו דער ראָלע, אוים מורא פאר דעם דעמאָנאָג קלעפֿן. דער צוועק פון אַלע זיינע קאָמעדיעס איז ניט געווען בלויז צו מאכען פּרעהליך, נאָר אַרויסצושטעלען די שמוציגע זייט פון פּערשיידענע כלל־טהוער, צו בעסערן די זיטען פון זיינע מיט־בירגער, אויסראָטען דאָס שלעכטעס פון סאָציאַלען און פּאָליטישען לעבען פון פּאָלק. אַריסטאָפאַנעס'עם ווערק צייכנען זיך אוים אויך מיט זייער ריין אַטטישער שפּראַך, וועלכע איז זעהר ערהאבען אין לירישער פּאָעזיע. פיר אונז האָבען אַריסטאָפאַנעס'עם ווערק א גרויסע בעדייטונג אלס אייגע פון די וויכטיגסטע קוועלען צו שעפּען קענטניס איבער דעם עפענטליכען לעבען פון די גריכען אין יענער צייט, זייערע זיטען און דעם כאראקטער פון דער גריכישער הויפּשטאָדט.

אין דער צייט פון פּעריקלעס'ן האָבען צוויי סאָרטען פּאָעזיע דערגרייכט א זעהר הויכע שטופּע פון פּאָלקאָמענהייט. די ע פּ י ק (העלדען־דיכטונג), אין וועלכער האָמער האָט פערנומען דעם ערסטען אָרט, און די ל י ר י ק, וועלכע דריקט אוים די שטימונג פון דעם דיכטער און ווירקט אויף די גאַנצע מיטער פון אַנדערע דורך ערהאבענע שפּראַך איבער ליבע, פריינדשאפט, ווין, קריג א. אז. וו. פריהער פון אַלעמען האָבען זיך די יאָניער בעשעפטיגט מיט ליריק, און איבערהויפּט מיט עלעגיעס (טרויער־לידער). אין דיזע עלעגיעס האָבען זיי בעדויערט דעם קריג, די וואפּען, די פערגענגליכקייט פון דער יוגענד און פריהלינג. אַנדערע האָבען מיט ביטערען שפּאָט געשילדערט די שוואכקייטען און נאַרישקייטען פון די מענשען פון זייער צייט. נאָך אַנדערע האָבען די לירישע פּאָעזיע פערבונדען מיט מוזיק און טענץ. מען אונטערשיידט די ליריק פון די אָלָיער, וועלכע איז געווען פערבונדען מיט דער בעגלייטונג אויף דער לירע און דער פלויט, פון דער ליריק פון די דאָריער, וועלכע האָבען פּעראייניגט זייערע לידער מיט כאָר־געזאַנג און מיט טענץ. אָבער דער גרעסטער ליריקער אין יענער צייט, וועלכער האָט אַלעמען איבערשטיגען, איז געווען פּינדאַר.

פ י נ ד א ר איז געבאָרען געווארען אין יאָהר 522 פ. קר. פון א רייכער פאַמיליע, בעקאַנט אלס די פאַמיליע פון די אָגידען. מיר ווייסען זעהר וועניג ווענען זיין לעבען. אויף די אַיינלאַדונג פון היעראָס'ן איז ער אַוועק נאָך סיציליען און האָט דאָרט פערבראַכט אייניגע יאָהר. ער האָט קיין אנטייל ניט גענומען אין די פּערסישע קריגען. מען האָט אויף איהם אַרויפגעלעגט א גלעט־שטראָף פיר אייניגע פרייע ווערטער, וועלכע ער האָט זיך

פּאָדערט, דאָס די פינגער זאָל ערשיינען גרעסער ווי געווען. צו דיזען צוועק האָט מען אָפּטער געברויכט א פּוס־בעקלײדונג מיט זעהר הויכע זאָהלען און אָפּסאַצען, פּאַרוקען, שלעפּע־קלײדער און איבערהויפּט מאַסקעס. אָהן א

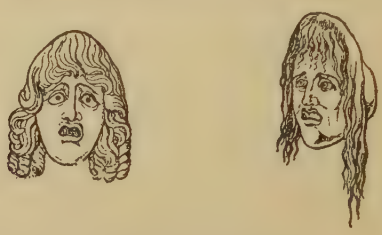

טראַגישע מאַסקעס.

מאַסקע אויף'ן פּנים איז קיין שוישפּילער אין ינען אַלטע צייטען ניט ארויף אויף די ביהנע. עס פּערשטעהט זיך, דאָס דיזעס האָט זעהר פּיעל געשאַדט

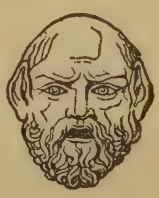

קאָמישע מאַסקע. באַקכוס־מאַסקע.

צו דער מימיק, וואָס איז אזוי וויכטיג אין טהעאַטער־קונסט. אָבער דאַמאָלס האָט מען דיזען חסרון אזוי פּיעל ניט געפּיהלט, ווי מיר וואָלטען איהם היינט

טהעאַטער־דיכטער אָדער שוישפּילער.

פּיהלען. די מאַסקעס, וועלכע זיינען אייגענטליך א גריכישע ערפינדונג, פּלעגען זיי מאַכען פון די קאָרע פון בוימער, פון לעדער אָדער פון האָלץ.

מיט פערשיידענע בעוועגונגען געזונגען לידער צו ערע פון דעם גאָט דיאָני-
סאָס. שפּעטער האָט זיך דאָס טרעאַטער מעהר ענטוויקעלט, אָבער אויך
אין זיין העכסטער ענטוויקלונג איז עס האָרט קיין מאָל ניט געווען אַ פער-
שלאָכענעס הויז, נאָר אַ פרייער, ניט קיין גערעקטער רוים, וועלכער האָט
פאָרגעשטעלט אַ האַלבען צירקעל אַרים דעם בערגעל, מיט טרעפּ אין האַלבע
קרייזען, אויף וועלכע עס זיינען געווען ערטער צו זיצען פיר דאָס פּיבליקום.
די זיץ-פּלעצער זיינען געווען נימערירט, אַרער בעצייכענט מיט די נעמען פון
די אייגענטימער. דאָס איז געווען דער ערסטער טייל פון טהעאַטער.

דער צווייטער טייל איז געווען די אָרקעסטראַ, אויף אַ האַלב-קרייז;
אין מיטען פון דיזען האַלב-קרייז איז געשטאַנען איין אַלטאַר געהייליגט
צום גאָט דיאָניסאָס. דיזער אָרט איז געווען בעשטימט פיר דעם כאָר. דער
דריטער טייל פון טהעאַטער איז געווען די ביהנע, פערפּיצט מיט סטאַטיעס,
וועלכע האָט געוועהנליך פאָרגעשטעלט אַ פּאַלאַץ. די הינטער-וואַנט פון
דער ביהנע איז געווען פערצירט מיט זיילען און האָט געהאַט דריי אַריינגענג,
איינעם אַ הויפּ-אַריינגאַנג און צוויי נעבען-אַריינגענג, דורך וועלכע די פאָר-
שטעלער זיינען אַריין און אַריסגעגאַנגען. ווייל דאָס טהעאַטער האָט קיין
ווענט און קיין דאַך ניט געהאַט, האָט מען עס געקענט פערגרעסערן און פער-
מעהרען די צאָהל פון די זיץ-פּלעצער, ווי עס האָט געפאָרערט. דאָס טהע-
אַטער פון דיאָניסאָס אין אַטהען האָט געהאַט 30,000 זיץ-פּלעצער.

אין די ערסטע צייטען, פלעגט אויף די ביהנע אַרויפקומען נאָר איין איינ-
ציגער שוישפּיעלער. דאָס איז געווען דער כאָר-פיהרער. נאָך דעם, ווי אָס-
כילוס האָט אַיינגעפיהרט דעם דיאַלאָג (צווייי-געשפּרעך) איז צוגעקומען אויף
דער ביהנע נאָך איין שוישפּילער, און דאַן איז דער כאָר אַוועק אין הינטער-
גרונד. די לייטונג פון דעם טהעאַטער איז געווען אין די הענט פון די אַר-
כאָנטען, וועלכע האָבען געהאַט די גאַנצע דעה צו זאָגען, וועלכע פּיעסע מען
זאָל פאָרשטעלען און ווי פיעל געלט מען זאָל אויסגעבען אויף אַיינצושטודי-
רען דעם כאָר. די כאָריסטען האָבען געהערט צו די בעסטע פאַמיליעס, און
האָבען געמוזט זיין מוזיקאַליש געבילדעט. די מיטווירקונג אין כאָר האָט
זיך גערעכענט פיר אַן עהרע.

ווייל דאָס טהעאַטער האָט מיט דער צייט זיך פיעל פערגרעסערט און
רוים איז די געוועהנליכע מענשליכע פיגור אויסגעקומען צו קליין אין די
פאָרשטעלונגען אויף דער ביהנע. דעריבער האָט מען אויסגעפונען מיטלען,
ווי צו מאַכען די פיגורען פון די שוישפּילער גרעסער ווי געוועהנליך. מאַנכמאָל
האָט די פאָרשטעלונג פון אַ מיסטישער פּיעסע אָדער הערא̈יען-פּיעסע גע-

די מאַסקע צו געבען אייגער און דער זעלבער פערזאָן איין מאָל אַ קאָמישען אויסדרוק און דעם אַנדערן מאָל אַ טראַגישען. דאָס שטעהענדע בילד מיט דער אונטערשריפט: „סצענע פון אַ גריכישער קאָמעדיע" שטעלט פאָר, ווי

סצענע פון אַ גריכישער קאָמעדיע.

הערקולעס גרייפט אָן די אמהענישע פּריסטערין אונג די ביידע פערזאָנען רעבטס און לינקס שפּילען אלס אונשולדיגע אין דיזער געשיכטע. די פּריסטערין אונג האָט אין טעמפּעל געבאָרען אַ זוהן, טעלעפאָס. עס איז

דיאַניסאָס פאָר דעם פענסטער פון אַלטהאַא.

געוואָרען אַ פראַגע, וואָס זאָל מען טאָן מיט'ן קינד? די פּריסטערין האלט עס אין איהרע הענט און גרויסער אויפרעגונג פרעגט זי אָן עצה ביי דער אם, וואָס צו טאָן. די אם שטעהט מיט אַ וואַש־כלי גרייט צו באָדען עס. עס איז ביי זיי בעשלאָסען געוואָרען דאָס קינד אין טעמפּעל צו פער-

זיי האָבען געהאַט גרויסע אָפענע מיילער, אינוועניג האָבען זיי געהאַט א מע-
טאַלענע טרובקע אום די שטימע צו פערשטאַרקען. די וויבליכע מאַסקעס
האָבען געהאַט א קלענערען מויל. עס זיינען ביי זיי געווען דריי סאָרטען מאַס-

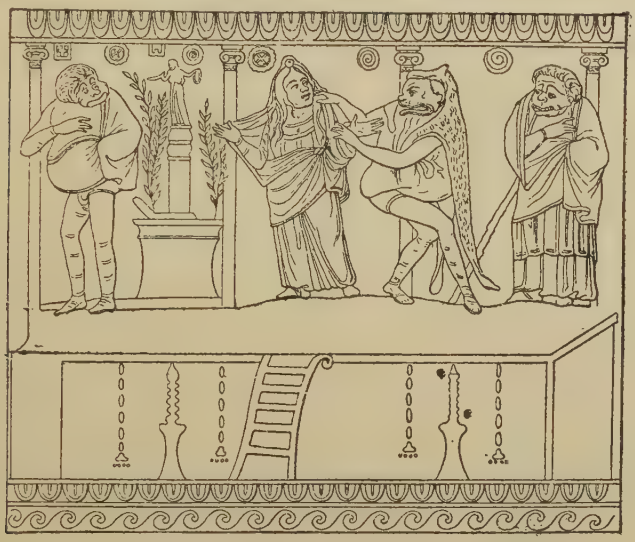

אויפפיהרונג פון א גריכישער קאָמעדיע.

קעס: טראַגישע, קאָמישע און אָרקעסטרישע. דיזע לעצטע זיינען געווען בע-
שטימט פיר טענצער און האָבען געהאַט שענע, רענעלמעסיגע צוגען. די טרא-

סצענע פון א טראַגעדיע.

גישע מאַסקעס האָבען געהאַט אן ערנסטעס, טרויעריגעס אויסזעהן און
די קאָמישע האָבען געהאַט א פערקרימטען און שפּאַסיגען אויסדרוק.
די נעבען־שטעהענדע בילדער ציגען ווי די אלטע האָבען געוואוסט דורך

די כאָר־געזענג, וועלכע ווערען גערעכענט צוזאַמען מיט פּינדאַר'ס הימנעס פיר די בעסטע פּראָדוקטען פון דער גריכישער ליריק, זיינען פאָר-געטראָגען געוואָרען פון גאַנצען כאָר, אָדער זיינען געווען אַיינגעטיילט אין 2 האַלב־כאָרען, אַזוי דאָס איין האַלבער כאָר האָט געזונגען איין סטראָפע און דער אַנדערער האַלבער כאָר האָט געזונגען די אַנדערע סטראָפע.

די פּראָזאַאישע ליטעראַטור. די פּראָזאַ האָט זיך אויסגעבילדעט און ענטוויקעלט ביי די גריכען, ווי ביי אַלע אַנדערע קולטור־פעלקער, פון דער פּאָעזיע, וואָרום די זעעלישע געפיהלען זיינען פריהער דאָ אין מענשען און ער בעזיצט פריהער די פעהיגקייט זיי אויסצודריקען איידער די איבערלעגונג פון פערשטאַנד, וועלכע איז געגרינדעט אויף געפאָרשטע וואַהרהייטען און אָפטמאָל אויף טיפען נאָכדענקען. דער גרינדער פון געשיכטליכער פּראָזאַ ביי די גריכען איז געווען ה ע ר אָ ד אָ ט פון האַליקאַרנאַססוס. נאָך דעם, ווי זיין פאָטער־שטאָדט האָט פערלאָרען איהר פרייהייט, האָט ער אונטערגענו-מען צו מאַכען גרויסע רייזעס און האָט איבעראַל געזאַמעלט שטאָף פיר זיין געשיכטע. ער איז געגאַנגען נאָך קירענע, בערייזט קליין־אַזיען, עגיפּטען, פּערסיען, גריכענלאַנד און די פּאָנטישע לענדער אויף דעם דונאַי. זיין ליב-סטער אָרט איז געווען אַטהען. דער שטאָף, וואָס ער האָט געזאַמעלט אויף זיי-נע רייזעס, איז געווען געגרינדעט איבערהויפּט אויף מונדליכע ערצעהלונגען, און פון דעם האָט ער צוזאַמענגעשטעלט זיין בעריהמטעס היסטאָרישעס ווערק. זיין אַרבייט איז געווען אויף אַ קורצע צייט אונטערבראָכען, ווייל ער האָט אָנטייל גענומען אין דער רעוואָלוציאָן פון זיין פאָטער־שטאָדט געגען דער הערשענדער טיראַניי. אָבער ער איז באַלד וויעדער אַוועק נאָך גריכענלאַנד. דאָרט האָט ער ביי די אָלימפּישע פעסטען פאָרגעלעזען ברוכשטיקער פון זיין ווערק, און ער האָט ערהאַלטען דעם גלענצענדסטען בייפאַל; דאָס האָט איהם ערמונטערט צו אַרבייטען מיט גרויס חשק אום צו ענדיגען זיין געשיכ-טע. צו דיזען צוועק האָט ער 12 יאָהר פערבראַכט אין די גריכישע שטאַאַ-טען. נאָך דעם, ווי אַטהען האָט איהם געשענקט 10 טאַלענטען און דערצו נאָך גרויסע עהרע, האָט ער זיך בעזעצט אין טהוריאי, אין אונטער־איטאַליען, וואו ער האָט אין טיפען אַלטער געענדיגט זיין ווערק.

זיין ווערק בעהאַנדעלט הויפּטזעכליך די מלחמות צווישען די פּער-סיער און די גריכען. וואָס ער האָט אַליין געזעהן איז ביי איהם מעהרסטענס ריכטיג געשילדערט. פיעלע פון זיינע נאַכריכטען איבער פרעמדע לענדער, אין וועלכע מען האָט אַ לאַנגע צייט געצווייפעלט, זיינען די לעצטע צייטען בעשטעטיגט געוואָרען פון רייזענדע, וואָס האָבען אויסגעפונען איבעררא-

בארגען. שפּעטער האָט די מוטער געוואָלט הייראָטען איהר אייגען קינד, נאָר מען האָט עס ניט דערלאָזען.

דאָס בילד מיט דער אונטערשריפט „סצענע פון א קאָמעדיע" איז צוויי־פעלהאפט. מען וויים נאָר, אז דאָס בילד שטעלט פאָר א ליידענדען מענשען מיט'ן נאָמען כיראָן, וועלכער האָט נעטיג געמוזט האָבען א שטעקען, און א הייל־קינסטלער (א דאָקטאָר) שלעפּט איהם פאָר'ן קאָפּ אויף די ביהנע און אַנדערער שטופּט איהם אונטער. דער ריכטיגער זין פון דיזער סצענע איז ניט בעקאַנט. אייניגע ערקלערען, דאָס דער הייל־קינסטלער, וועלכער טראָגט די אויבערשריפט אין גריכישע בוכשטאָבען ט ה י א ס, שטעלט פאָר א קאָמישען אפּאָלאָ; אַנדערע מיינען, דאָס דיזער שטעלט פאָר א שקלאַף, וועלכער בעזאָרגט כיראָן'ס געפּעק. דאָס בילד מיט דער אונטערשריפט „דיאָניסאָס פאָר דעם פענסטער פון אלטהאָא" שטעלט פאָר, ווי דער גאָט דיאָניסאָס מיט זיין דינער, אָנגעטאָן אין קראָנצען אויף די קעפּ, שטעהען פאָר דעם הויז פון זיין געליבטער אלטהאָא, די פרוי פון דעם בעגליקטען פון וויין אָנעאוס, און ווי דער ליידענשאפטליכער גאָט געהט דורך דאָס פענסטער צו זיין געליבטער. אין דער לינקער האַנט האלט ער ליעבעס־באַנדען און די רעכטע האַנט שטרעקט ער אויס צו איהר און ליבע.

מיר האָבען נאָך אייניגע ווערטער צו זאָגען איבער דעם גריכישען כאָר. פריהער פון אלץ מוזען מיר בעמערקען, דאָס דער כאָר האָט ניט געהערט צו די שוישפּילער, ער האָט אזוי ווי בעגלייט די האַנדלונגען אויף דער ביהנע, און האָט קיין אָנטייל אין דער פּאַרשטעלונג ניט גענומען. אין דער צייט פון די פּאוזעס אין די האַנדלונגען אָדער אין די צווישען־אקטען האָט דער כאָר געזונגען לירישע לידער, וועלכע האָבען אויסגעדריקט בעטראכטונגען וועגען די פערזאָנען פון דער דראָמא. מען האָט פּלעל געפּאַדערט פון דיזען כאָר און מען האָט גרוים געוויכט געלעגט אויף די גוטע אויספיהרונג פון זיינע לירישע געזעגנ. די צאהל פון כאָריסטען איז געווען געוועהנליך 12 און זיי־ער ערשיינען אין טהעאָטער איז צוגעגאַנגען מיט גרוים צערעמאָניע, אונטער דער מוזיק פון א פלויט. זיי האָבען גלייך פערנומען אן אָרט אין אַרקעסטרא. אין טהעאָטער פלעגען זיי אריינקומען וועו די פּאַרשטעלונג האָט זיך שוין אָנגעפאַנגען. אין אָרקעסטרא האָבען זיי זיך צוזאַמענגעשטעלט אין דריי רייהעס אייניע נעבען דער אַנדערער, אין יעדער רייהע צו 5 כאָריסטען אייניער הינטער דעם אַנדערען. אין דער צייט פון א דיאָלאָג האָט דער כאָר געזונגען, און וועו ער האָט געמוזט א מאל אָנטייל נעהמען אין א דיאָלאָג, האָט דער כאָר־פיהרער גערעדט אין דעם כאָר'ס נאָמען.

ווערק געענדיגט. מיר ווייסען ניט גענוי ווען ער איז געשטאָרבען, אויך ניט וואו און ווי.

טהוקידידעס איז דער ערסטער, וואָס האָט בעאַרבייט זיין שטאָף מיט דער שטרענגקייט פון היסטאָרישער קריטיק. זיין ליבע צו וואַהרהייט, זיין געזונטער פערשטאַנד אין פּאָליטיק, זיין קרעפטיגע און אינהאַלטסרייכע שפּראַך — דאָס מאַכט איהם פיר דעם ערסטען, גרעסטען היסטאָריקער אין זיין צייט. זיין היסטאָריע לעזט זיך ווי דאָס בעסטע דראַמאַ, מען זעהט, ווי די פּערזאָנען, פון וועלכע ער רעדט, האַנדלען ווי לעבעדיגע פאַר אונזערע אויגען. הגם אין זיינע שילדערונגען פון פּערזאָנען, פּאַרטייען און שטאַאַטען האָט ער ניט פערגעסען אַרויסצוצייגען זיין אַריסטאָקראַטישע נייגונג, דאָך זיינען זיינע בילדער שטרענג טריי צו דער וואַהרהייט און ווירקליכקייט, און צייגט אין זיינע קינסטלערישע שילדערונגען אַ טיפע מענשען־קענטנים. און דעריבער האָט זיין היסטאָרישעס ווערק אימער געדינט אַלס מוסטער פיר די גרעסטע היסטאָריקער.

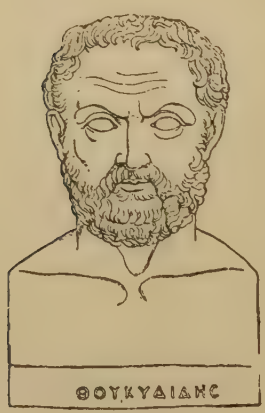

טהוקידידעס.

טהוקידידעס האָט דערלאַנגט דעם העכסטען פּונקט פון געשיכטע־שרייבונג. זיין נאָכפאָלגער ק ס ע נ אָ פ אָ ן, וועלכער געהערט שוין צו דער נאָך־פּעריקלישער צייט, שטעהט פיעל אונטער איהם אין דיזען געגענשטאַנד. קסענאָפאָן איז געבאָרען געוואָרען 450 פ. קר. אין אַטהען. נאָך דעם פּעלאָפּאָנגעזישען קריג איז ער אַוועק נאָך קליין־אַזיען. דאָרט האָט ער גענומען אָנטייל אין דעם צוג פון כורש'ן געגען אַרטאַקסערקסעס'ן און נאָך דער שלאַכט ביי קענאַקסאַ איז ער געווען מיט די 10,000 גריכען, וואָס האָבען צוריק געמאַרשירט, ווי מיר וועלען באַלד אויספיהרליכער בעשרייבען. אייניגע יאָהר שפּעטער האָט ער זיך בעטייליגט אין דעם צוג פון אַגעזילאַוס'ן און האָט זיך געשלאָגען ביי קאָראָנעאַ אויף דער זייט פון די לאַצעדאֶמאָניער. צוליב דיזער ליבע צו ספּאַרטאַ האָט איהם אַטהען אַרויסגעטריבען אין יאָהר 399 פ. קר. דערפאַר האָבען די לאַצעדאֶמאָניער איהם בעשענקט מיט אַ לאַנד־גוט ביי סקיללוס אין עליס. דאָ און שפּעטער אין קאָרינטה האָט ער זיך איבערגעגעבען צום שטודיום פון וויסענשאַפטען. אין יאָהר 355 פ. קר. איז ער געשטאָרבען.

שענדע בעווייזען פיר זיינע ערצעהלונגען. אויך דאָס, וואָס ער האָט נאָר געהערט פון אַנדערע, איז בעשטעטיגט געוואָרען. עס געפינען זיך אויך אין זיין ווערק אונגלויבליכע זאכען, וואונדער־מעשיות, אָבער זיי זיינען זעהר וועניג אין פערגלייך מיט די ריכטיגע געשיכטליכע פאקטען. און דייזע וועניגע פעהלערן קומען פון זיין אמונה אין וואונדער. הערָאדאָט האָט געגלויבט, דאָס די נעטער, פון קנאה, שטערען יעדען בעגאבטען מענשען דורכצופיהרען עטוואָס גרויסאַרטיגעס. דייזע רעליגיעזע אידעען האָבען געהאָט אַן אייגפלוס אויף זיין געשיכטליכע אויפפאסונג פון די פאקטען. דאָך האָט זיין ווערק א גרויסען ווערט און עס ערווועקט אין דעם לעזער אַן אונגעווענליכען רייז דורך זיין קלָארע שילדערונג, זיין אַנגענעהמע שפּראָך און די וויכקייט פון דעם יאָנישען דיאלעקט.

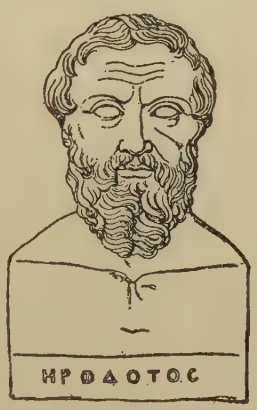

הערָאדאָט.

הערָאדאָט'ס געשיכטליכע פארלעזונגען אין די אלימפישע פעסטען און דער כבוד, וואָס מען האָט איהם בעוויזען דאָרט, האָבען בעגייסטערט אַן עדעלען אטהענער טהוקידידעס, וועלכער האָט זיך מיט לייב און זעעלע איבערגעגעבען צום געגענשטאַנד פון געשיכטע, און איז גיך אַנערקענט געוואָרען אלס גרעסטער גריכישער היסטאריקער. טהוקידידעס איז געבאָרען געוואָרען אין דעם אטטישען בעצירק האלימוס אין יאָהר 471 פ. קר. פון א רייכער פירסטליכער פאמיליע. זיין ערציהער איז געווען דער גרויסער גריכישער פילאָזאָף אַנאַקסאַגאָראס. אין יאָהר 424 איז ער געוואָרען אויבער־קאָמאַנדיר איבער אַן אָפּטיילונג פון דער פלאָטע אין די טהראַצישע וואַסערן, ער איז אָבער באלד פון לאַנד ארויסגעטריבען געוואָרען, וויל מען האָט איהם בעשולדיגט, דאָס ער איז צו שפּעט געקומען צום שלאַכט־ארט און דעריבער האָבען די ספּארטאַנער די שטאָדט אייגענומען. 21 יאָהר איז ער געווען אין פערבאַננונג, און האָט זיך צוריקגעקהרט אין אטהען ערסט אין יאָהר 403 (פ. קר.), וויל דאמאלס איז געוואָרען אַן ענדערונג אין דער פאָליטיק דאָרט. די לאַננע צייט פון זיין פערבאַננונג האָט ער בענוצט אויף צוזאַמענצושטעלען זיין גרעשיכטע פון דעם פעלאָפּאָננעזישען קריג, וועלכע ער האָט ארונטערגעבראכט נאָר ביז דעם יאָהר 411 פ. קר., וויל ער איז געשטאָרבען אייידער ער האָט זיין

זער זעעלע. די פערדיכטונג פון דער לופט בילדעט: ווינט, וואָלקען, ערד, שטיין א. אז. וו. און איהר פערדינונג בילדעט פייער.

ה ע ר א ק ל י ט (געבאָרען 500 פ. קר.) האָט געשריבען א ווערק „איבער די נאַטור פון די זאַכען". אין דיזען ווערק ערקלערט ער די וועלט־בע־שאַפונג אויף א נאַטירליכען אופן, נעמליך: די וועלט איז אָנפאַנגס גע־ווען פייער און זי וועט זיך מיט דער צייט אין פייער צוריק פערוואַנדלען. וועז דאָס פייער איז עטוואָס גערוכטער געוואָרען איז עס געוואָרען פייכטיג־קייט, פון דער פייכטיגקייט איז געוואָרען וואַסער, פון דער פערדיכטונג פון וואַסער איז געוואָרען ערד. די ערד ווערט צוריק פליסיגקייט, די פליסיגקייט ווערט פערוואַנדעלט אין דונסט און פון דער דונסט ווערט אלץ אין דער וועלט. קיין זאך שטעהט ניט אויף איין שטאַנד, די גאַנצע נאַטור האַלט זיך נאָר אין איין וועקסלען אוז בייטען, איין פאָרמע געהט איבער און ווערט פערוואַנ־דעלט אין אַן אַנדערע. די זעעלען, פון וועלכע די וועלט איז פול, זיינען נאָר אויסגעוואַנדערטע טיילען פון פייער, און די טריקענסטע זעעלע איז די בעסטע. די מענשליכע זעעלע איז ניט פאַל־קאָמען, ווייל זי איז פערבונדען מיט דעם קער־פער. אויגען אוז אויערן זיינען שלעכטע עדות, זיי מאַכען זעהר אָפט פעהלערן, די ריכטיגע וואַהרהייט קען אורטיילען נאָר דער פערשטאַנד.

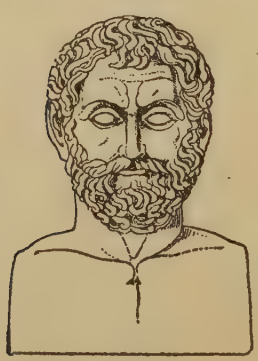

טהאַלעס.

א נ א ק ס י מ א נ ד ע ר פון מילעט (601—546 פ. קר.) איז געווען א שארפער מאַטהעמאַטיקער אוז גוטער אַסטראָנאָם. אין זיין ווערק „איבער די נאַטור" ערקלערט ער די וועלט־שאַפונג אזוי: דער יסוד פון דער גאַנצער בריאה איז דאָס אונענדליכע, דער אין סוף; דיזעס ענטהאַלט אין זיך אלץ, רעגירט אלץ, פון דעם אונענדליכען קומען ארויס אלע מאל נייע וועלטען, אוז מיט דער צייט ווערען די וועלטען צוריק פערוואַנדעלט אין די אונענדליכקייט. אין דעם אונענדליכען איז אלץ צוזאַמענגעמישט אוז וועז די זאַכען ווערען דורך פערשיידענע אורזאַכען אָפגעזונדערט, וועז עס פער־אייניגען זיך די זאַכען גלייכע מיט גלייכע, ווערען די זאַכען דאָס, וואָס זיי זיינען. צום ביישפיל, וואָס אין דעם אונענדליכען איז געווען גאַלד פער־מישט מיט אַנדערע שטאָפען, ווערט אין אונזער זיכטבארער וועלט ריינעס גאַלד א. אז. וו.

קסענאָפאָן איז געווען פיעל־זייטיג אַלס שריפטשטעלער. ער איז גע-
ווען געשיקט אויף דעם געביט פון היסטאָריע, ביאָגראַפיע און פילאָזאָפיע.
אָבער ער האָט ניט בעזעסען קיין שעפערישע קראַפט. זיין ווערק איבער
סאָקראַטעס'ן איז די וויכטיגסטע קוועלע פיר די ביאָגראַפיע און די לעהרע
פון דיזען אונשטערבליכען פילאָזאָף. אַ גרויסע וויכטיגקייט אַלס געשיכט-
ליכע קוועלע האָט זיין ווערק „אַ נ אַ ב אַ ס י ס", וועלכעס בעשרייבט דעם
אויבען־דערמאָהנטען צוריק־צוג פון די 10,000 גריכען.

ג ע אָ ג ר אַ פ י ע ביי די גריכען פון יענער צייט איז געשטאַנען אויף
אַ זעהר נידריגער שטופע. העאָראָדאָט האָט מיט זיינע רייזעס פיעל פער-
ברייטערט דיזע וויסענשאַפט, אָבער אויך ער האָט געהאַט אַ פאַלשען בע-
גריף פון דער וואַהרער פאָרמע פון דער ערד. די ערד נאָך העאָרדאָט'ן איז
אַ פלאַכעס שטיק, וואָס שווימט אויף'ן וואַסער.

די גריכישע פילאָזאָפיע. די בעדייטונג פון דער גריכישער פילאָ-
זאָפיע פיר די גריכען זעלבסט, ווי אויך פיר אַלע מאָדערנע קולטורען, איז
יעדען דענקענדען מענשען גוט בעוואוסט. דער געבורטס־אָרט פון דער פי-
לאָזאָפיע, ווי פון אַלע קולטור שאַפונגען פון די גריכען, איז געווען דאָס
גריכישע קליין־אַזיען. איבערהויפט איז דאָרט געבאָרען געוואָרען דער סאָרט
פילאָזאָפיע, וועלכע איז בעקאַנט אונטער'ן נאָמען: די י אָ נ י ש ע נ אַ -
ט ו ר ־ פ י ל אָ ז אָ פ י ע. דיזע שולע האָט געהאַט איהר אויפגאַבע צו
פאָרשען נאָך די אורזאַכען פון די זאַכען, וואָס מיר פיהלען דורך אונזערע
פינף חושים, ווי אַזוי די זאַכען ווערען און ווי אַזוי זיי געהען אונטער. און
אין אַלע דיזע פאָרשונגען האָבען זיי נאָר נאַטירליכע ערקלערונגען צוגעלאָזען.

דער עלטעסטער פון דיזער פילאָזאָפישער שולע איז געווען ט ה אַ ל ע ס
פון מילעט (640—543 פ. קר.). ער האָט געשטודירט אַסטראָנאָמיע אין עגיפ-
טען און האָט דאָרט געמאַכט אַזעלכע גרויסע פאָרשריטען אין דיזער וויסענ-
שאַפט, דאָס ער האָט פאָרויסגעזאָגט אַ לקוי חמה, און זיין פאָרויסזאָגען איז
ריכטיג געשעהן. לויט זיין פילאָזאָפיע ענטשטעהען אַלע זאַכען אין דער וועלט
פון וואַסער. פון דער פערדיכטונג פון וואַסער איז נאָך זיין מיינונג ענטשטאַנען
די ערד, און פון דער פערדינונג — די לופט און דער עטהער, דאָס וואַסער
אָבער האָט אין זיך אַ גייסט, אַזוי ווי דער מאַגנעט אָדער ברוסטין.

איינער פון זיינע בעסטע תלמידים איז געווען דער פילאָזאָף אַ נ אַ -
ק ס י מ ע נ ע ס, וועלכער האָט אָנגענומען די לופט אַלס דעם הויפט־יסוד פון
דער גאַנצער שעפונג. די לופט איז אונענדליך, אַלעס איז פון איהר, זאָגאַר אונ-

דעמאָקריט'ס לעהרע איז אַ פאָלשטענדיגער אַטאָמיסטישער מאַטעריאַ-ליזם, כמעט אין דער זעלביגער פאָרמע, ווי מיר געפינען עס ביי ד' מאַ-טעריאַליסטישע נאַטורפאָרשער פון היינטיגער צייט. ער האָט אין גאַנצען פערוואָרפען די אידעע, אַז עס עקסיסטירען אין דער וועלט צוויי בעזונדערע פּרינציפּען: גייסט און מאַטעריע. זיין טהעאָריע איז, דאָס די בעוועגונג אין די אַטאָמען בריינגט אַלעס אַרויס אין דער וועלט. דיזע אַנזיכט איז געוואָרען די גרונדלאַגע פון אונזער נייער נאַטור-פאָרשונג. לויט דער טהאָריע פון דעמאָקריט'ן זיינען די אַטאָמען פון פערשיידענע געשטאַלטען און פאָרמעס. מאַנכע האָבען די פאָרמע פון אַ קוגעל, אַנדערע פון אַ צילינדער א. אַז. וו. די פערשיידענהייט פון די קערפּערס קומט אַרויס פון דער פערשיידענהייט פון די אַטאָמען, פון וועלכע זיי זיינען צוזאַמענגעשטעלט. דעמאָקריט בע-הויפּטעט, דאָס אַלע אַטאָמען האָבען אין זיך די אייגענשאַפט צו שטרעבען צו פאַלען נאָך אונטען. די שווערערע אַטאָמען פאַ-לען געשווינטער פון די לייכטערע. די קלענערע ווערען מיט אַזאַ אופן פערדרענגט פון די גרעסע-רע און ווערען געשליידערט אָן אַ זייט. פון דעם קומט אַרויס אַ גרויסער ווירבעל, אַ שטאַרקע בע-וועגונג, וואָס דערפון איז ענטשטאַנען די גאַנצע וועלט-בילדונג. דיזע פאָרשטעלונג ענטהאַלט אין זיך פיעל עהנליכעס מיט די נייעסטע טהעאָריעס. אָבער דער הויפּט-ווערט פון דיזער טהעאָריע איז, וואָס זי האָט פאָרגעשטעלט אַ גלענצענדע געגען-טהעאָריע געגען אַלע רעליגיעזע און קירכליכע לעהרעס וועגען דער וועלט-בעשאַפונג, און זי האָט אַריינגעבראַכט אין דעם פעלד פון מענשען'ס פאָרשונג די אידעע פון געזעץ-מעסיגקייט, ד. ה. דאָס אַלץ אין דער נאַטור איז אונטערוואָרפען אונטער געוויסע געזעצען, פון וועל-כע קיין זאַך, קיין ערשיינונג מאַכט ניט קיין אויסנאַהמע.

דעמאָקריט.

אויך די זעעלע פון דעם מענשען מאַכט נאָך דער לעהרע פון דעמאָקריט'ן קיין אויסנאַהמע ניט אין דיזער הינזיכט. זי בעשטעהט, מיינט ער, פון די פאָלקאָמענסטע אַטאָמען. ד. ה. פון די פיינסטע, גלאַטעסטע, קוגעל-פאָרמיגע אַטאָמען, אַזעלכע ווי די, וואָס קומען פאָר אין פייער. כל זמן דער מענש לעבט ווערען טיילען פון דער זעעלע אויסגעאָטעמט אין דער לופט, און מיט דעם איינאָטעמען ווערען ערפילט די פעהלענדע אַטאָמען. אַלע נאַטור-קערפּערס לאָזען אַרויס פון זיך אויספלוסען, וועלכע בעריהרען אונזערע חושים און

א נ א ק ס א ג א ר א ס, געבאָרען 500 פ. קר. אין קלאַצאָמענאַ, איז געווען א פרייַנד פון פּעריקלעס'ן. די אַטהענער פּריסטער האָבען איהם פערקלאָגט פיר גאָט־לעסטערונג און מען האָט איהם דערפאַר פּעראורטיילט צום טויט. ער איז ענטלאָפען נאָך לאַמפּסאָקוס און איז דאָרט געשטאָרבען אין יאָהר 428 פ. קר. זיין פילאָזאָפישע ערקלערונג פון דער וועלט־ענטשטעהונג איז אַזוי: די וועלט בעשטעהט פון צוויי הויפּט־טיילען — פון גייסט און פון שטאָף. ביידע זיינען אייביג. דער שטאָף איז געווען לאַנג רוהיג און האָט ענטהאַלטען אין זיך אַלע זאכען אין א צוזאַמענגעמישטער פאָרמע. דער גייסט האָט געבראַכט דעם שטאָף אין בעווענונג, און האָט געווירקט, דאָס די גלייכאַרטיגע זאכען זאַלען זיך צוזאַמענבינדען, אָבער עס איז דאָך נאָך עטוואָס פון אַנדערע קערפערס אין יעדען קערפער פערבליבען. די מאַטעריע אָדער דער שטאָף ווערט ניט צושטערט, אפילו ווען דער קערפער הערט אויף צו עקסיסטירען אין דער פאָרמע, אין וועלכער ער האָט פריהער עקסיסטירט אין דער וועלט, דער קערפער ווערט נאָר פערוואַנדעלט אין אַנדער פאָרמע.

ל ע א ו צ י פּ (אונגעפעהר 500 פ. קר.) ערקלערט די וועלט־ענטשטעהונג דערמיט, וואָס ער נעהמט אָן, דאָס עס איז דאָ אַן אונענדליכער רוים, אין וועלכען עס זיינען דאָ טיילס לעערע ערטער און טיילס ערטער, וואָס זיינען אָנגעפילט מיט אַטאָמען, ד. ה. זעהר קלייַנע קערפערלאָך, וואָס מען קען זיי ניט צוטיילען. די אַטאָמען זיינען פערשיידען אין געשטאַלט און זיי זיינען בעווענליך. דורך זייערע פערשיידענע פערבינדונגען אייַנער מיט דעם אַנדערן צווישען זיך ענטשטעהען אַלע זאכען אין דער וועלט.

ד ע מ א ק ר י ט (געב. אין אַבדעראַ 490 פ. קר.) האָט אָנגענומען לע־אוציפּ'ס טהעאָריע, אָבער ער האָט זי זעלבשטענדיג ענטוויקעלט און פון איהר נעמאַכט א גאַנצעס סיסטעם. ער איז געווען דער גרעסטער נאַטור־פילאָזאָף פון די יאָנישע פילאָזאָפען. ער איז געווען אייַנער פון די וויכטיגסטע דענקער פון דער מענשהייט אין אַלגעמיין. ער איז געבאָרען פון רייכע עלטערן און האָט זיין גאַנצעס פערמעגען אויסגעבראַכט אויף רייזען. ער האָט געזהען לענדער מעהר פון אַלע אַנדערע רייזענדע פאַר איהם און אויף זייַנע רייזעס האָט ער זיך בעקענט מיט די גרעסטע מענער פון זיין צייט. ער איז געווען זעהר פיעלזייטיג געבילדעט און האָט געשריבען איבער זעהר פיעלע פערשיידענע געגענשטענדען, אפילו איבער קריגס־קונסט. נאָר אַריסטאָטע־לעס'ן קען מען שטעלען העכער פון איהם.

פון זיין אינטימיטען שילער פ י ל א ל א ו ס. פון דיזע ווערק ווייסען מיר, דאָס פיטהאגאָראָס האָט בערעכענט, דאָס די צאָהלען זיינען די הויפּט אור-זאכען פון אלע ערשיינונגען פון דער נאטור. מיט די צאָהלען האָט ער אויך די מוזיק ערקלערט און אנדערע וויסענשאפטען. פיטהאגאָראָס האָט אויך גלעהרט, דאָס די זעלע מאכט נאָך דעם טויט פערשיידענע וואנ-דערונגען (גלגולים), און האָט אויך פאָרגעשריבען א שטרענגע אסקעטישע (פרישות'דינע) מאָראל, וואָס האָט פיעל עהנליכקייט מיט דעם לעבען פון די מאנאכען.

אויסער די פילאָזאפישע לעהרעס, וואָס מיר האָבען ביז יעצט דער-מאָהנט, האָט נאָך אין יענער צייט געשפילט א גרויסע ראָלע די ע ל ע א -ט י ש ע שולע. די פילאָזאפען פון דיזער שולע בעהויפטען, דאָס מיר פער-שטעהען די אויסען-וועלט ניט דורך אונזערע חושים, נאָר מיר בענרייפען זי דורך אונזער דענקען. אלץ, וואָס מיר נעהמען אויף דורך די חושים, איז ניט ריכטיג, ניט וואָהר, עס דוכט זיך אונז נאָר, וויל די חושים מאכען זעהר אפט טעות'ן און זיי שטעלען אונז פאָר די וועלט ניט ווי זי איז אין דער ווירקליכקייט. וואָרום אין גרונד גענומען — אזוי לעהרט דיזע שולע — איז די וועלט נאָר איינס, אן איינפאכעם, און די פערשיידענהייט פון די ער-שיינונגען קומט ארויס פון אונזערע חושים. שטיצענדיג זיך אויף דיזער טהעאריע האָט צ ע נ א פון עלעא (געבאָרען 500 פ. קר.) געזוכט פילאָזא-פישע בעווייזען, דאָס די בענרייפען, וואָס מיר האָבען פון פיעלהייט, בעווע-גונג און רוים זיינען פאלש, א טעות פון די חושים.

ע מ פ ע ד א ק ל ע ס פון אגריגענט איז דער פיזיקער פון דער עלעא-טישער שולע. צו די דריי יסודות: פייער, לופט און וואסער האָט ער צו-גענעבען די ערד. פון דיזע פיער יסודות זיינען אלע זאכען אין דער וועלט צוזאמענגעשטעלט געוואָרען. דיזע 4 יסודות געהען קיין מאל ניט אונטער, נאָר פעראייניגען זיך אויף פערשיידענע ארטען און שאפען פערשיידענע זאכען, און וועלען צושיידט וועז די זאכען וועלען געענדערט, אבער די יסודות בלייבען אויף אייביג. די איינגענשאפטען פון דיזע פיער עלעמענטען זיינען: היץ, פייכטקייט, טרוקענקייט און קעלט. די גייסטער זיינען פערוואנדעלט גע-וואָרען אין קערפערם אלס שטראָף פיר זינד, וועלכע זיי האָבען בעגאנגען, זיי שפייזען זיך פון דעם מענשליכען בלוט, און זיי וועלען מגולגל אין פלאנצען, חיות און וויעדער אין מענשען.

א נייע וועלט דער פילאָזאפיע האָבען נעגעבען די ס א פ י ס ט ע ז. דער סוד הבריאה, די געהיימע שאפענדע קראפט פון דער נאטור איז לויט

מאכען אונז פיהלען, הערען, זעהן א. אז. וו. דיזעס איז די איינציגע קוועלע פון אונזער ערקענטנים, ד. ה. ווי אזוי מיר פערשטעהען די אויסען־וועלט. נאך דיזער טעאריע, דאס אלעס אין דער נאטור געהט פאר נאך געוויסע געזעצען, וועלכע ברויכען ניט קיין פיהרער און זיינען ניט אונטערוואַרפען אונטער קיין שטערונג, דארף דער מענש זיין פאלקאמען רוהיג, זיך ניט איבערגעבען צו פאלשע האפנונגען און ניט מורא האבען פאר זאכען, וואס זיינע חושים פיהלען ניט. דורכגעדרונגען פון דיזער טהעאריע האט דעמאקריט רוהיג דערגרייכט אן עלטער פון 100 יאהר.

פ י ט ה א ג א ר א ס (געבארען אויף דער אינזל סאמאס 584 פ. קר.) האט זיך איבערגעגעבען צו מאטהעמאטיק, אסטראנאמיע און מוזיק. אין קראטאן האט ער געגרינדעט א גההיימען בונד. די מיטגלידער פון דיזען בונד זיינען געווען געטיילט אין צוויי קלאסען: אין שילער און אין חברים. אידער מען האט א שילער אריינגענומען אין בונד אלס אמת'ן חבר, האט ער פריהער געמוזט געפרובט ווערען פון 2 ביז 5 יאהר צו לעבען אין גרעסטער אינפאכקייט און אין טיפען שווייגען, זיי האבען נאר בעדארפט צוהערען די לעהרע פון זייערע לעהרערס. דער שילער, וואס האט די פראבע ניט אויסגעהאלטען, איז ניט אנגענומען געווארען אין דער חברה צווישען די חברים, און מען האט מיט איהם מעהר קיין געשעפטען ניט גהאט. האט ער אבער די פראבע אויסגעהאלטען, איז ער אלס חבר אנגענומען געווארען. זיין פערמעגען איז אנגענומען געווארען אין ארדען צום פערמעגען פון דער גאנצער געזעלשאפט.

די רעגלען, וועלכע די מיטגלידער פון דיזער געזעלשאפט האבען געמוזט היטען, זיינען געווען זעהר שטרענג. פאר זונען־אויפגאנג האט זיך דער בונד אויפגעהויבען פון זיין לאגער אום צו בעגריסען די זון מיט לויב־געזאנג. נאך דעם האט מען זיך פארבעריטעט צו דער טעגליכער בעשעפטיגונג דורך מוזיק און פאעזיע. נאך דעם האט זיך אנגעהויבען א גאנצע רייהע פון גימנאסטישע איבונגען. עסען פלעגען זיי אלע צוזאמען. פלייש איז געווען שטרענג פערבאטען. וויסענשאפטליכע און מאראלישע געשפרעכען, אסטראנאמישע און מאטהעמאטישע, איבערהויפט געמעטרישע אר־בייטען, שפאציער־גענג, בארען זיך, הייזליכע בעשעפטיגונג האבען אוים־געפילט דעם טאג; אין אבענד האט מען זיך בעדארפט רעכנונג אפגעבען, וואס מען האט געטאן אין פערלויף פון טאג.

וועגען זיין לעהרע האט פיטהאגאראס זעלבסט נאר ניט געשריבען, און דאס, וואס מיר וויסען, איז נאר וואס מיר האבען געפונען אין די ווערק

לויערט אויף דעם קלענסטען פעהלער, אויף יעדען טעות פון זיין געגנער אום דיזען אויף זיין איראָנישען שטייגער צו פערניכטען. פיעלע פון די נייע קריטיקער און פאָרשער וואונדערן זיך, מיט וואָס האָט סאָקראַטעס זיך געמאַכט אַזאַ גרויסען נאָמען אין דער וועלט־געשיכטע. דער גרונד איז איינפאַך. סאָקראַטעס האָט זיך מעהר בעשעפטיגט אין זיינע פאָרשונגען מיט עטהיק, מיט זיטען־לעהרע, ווי מיט נאַטור־פילאָזאָפיע, און דיזער ווירקליך גרויסער פערדינסט איז נאָך פערגרעסערט געוואָרען דורך דעם, וואָס זיין תלמיד פ ל אַ ט אָ (אפלטון) האָט פאָרטגעזעצט דיזען גאַנג און דערמיט געעפענט אַ וועג צו פערברייטערן די מאָראַל. צו אַלעם דעם קומט נאָך איינס, נעמליך דער טויט, וואָס סאָקראַטעס האָט געליטען צוליב זיינע לעהרעס. דיזער לעצטער פאַקט האָט איהם געמאַכט אין די אויגען פון די שפּעטערע דורות פיר אַ מאַרטירער, פיר אַ הייליגען.

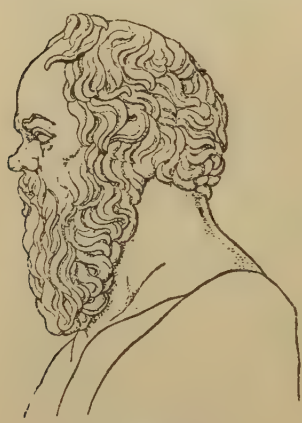

סאָקראַטעס.

סאָקראַטעס איז געווען ניט בעליבט אין זיין צייט, ווייל ער האָט געהאַט אומגאַנג מיט מענשען, וואָס דאָס פאָלק האָט געהאַסט, און ווייל ער האָט זיך פיעלע מאָל אויסגעשפּראָכען געגען דער דעמאָקראַטיע. דערי־בער איז עס געלונגען זיינע פּאָליטישע און פילאָזאָפישע געגנער צו מאַכען געגען איהם אַ קלאַגע, דאָס ער פערדאַרבט די יוגענד מיט זיינע לעהרעס און דאָס ער פערברייטערט אַ גלויבען אין אַנדערע געטער און לייקענט אין די געטער, וועלכע זיינען פון שטאַאַט אַנערקענט. זיינע אָנקלעגער זיינען געווען אַ מיטעלמעסיגער דיכטער מעליטאָס, אַ לעדער־הענדלער און דעמאַגאָג אַניטאָס און אַ רעדנער ליקאָן. סאָקראַטעס האָט זיך פערטיידיגט מיט גרויס מוט און מיט גרויס ווירדע, און האָט דערביי זיינע ריכטער אַביסעל אָנגעגריפען. ער איז פעראורטיילט געוואָרען מיט אַ קליינער מאַיאָריטעט. ער האָט אָבער ניט געוואָלט זיך אָנערקענען שולדיג, אין געגענטייל ער האָט נאָך געפאָדערט אַ בעלוינונג פון שטאַאַט פיר זיינע גרויסע פערדינסטען. דורך דיזע אויפפיהרונג האָט ער אויפגעבראַכט געגען זיך די מאַיאָריטעט פון זיינע ריכטער און מען האָט אידם פעראורטיילט צום טויט. די אויספיהרונג פון זיין אורטייל האָט ניט געקענט פאָרקומען פאַר 30 טעג, ווייל גראַדע דאַמאָלס איז אַוועק נאָך דעלאָס אַ הייליגעס שיף, און לויט דעם געזעץ האָט מען קיינעם

דיזער שולע פון פילאָזאָפען ניט צו זוכען אין דער וועלט, אין דעם שטאָף פון דער וועלט, ניט אין דער אבסטראקטער צאָהל, ווי פיטהאגאָראס האָט געמיינט, נאָר אין מענשען, אין אונזער אייגענעם א י ך. מען איז געוועהנט צו קוקען מיט פעראכטונג אויף די סאָפיסטען מיט זייער פילאָזאָפיע, אָבער דיזע פילאָזאָפיע איז אנערקענט געוואָרען פון די גרעסטע פילאָזאָפען פון דער נייערער צייט, ווי קאַנט און זיינע נאָכפאָלגער.

דער בעגרינדער און דער בעסטער פערטרעטער פון די סאָפיסטען איז געווען פ ר א ט א ג א ר א ס (480—410 פ. קר.). זיין פילאָזאָפיע האָט ער אויסגעדריקט אין פאָלגענדען זאַץ: „דער מענש איז די מאָס פון אַלע זאַכען". דאָס הייסט, די זאַכען אין דער וועלט זיינען אין דער ווירקליכקייט נאָר ניט אזוי, ווי זיי ווייזען זיך אונז אוים; דער מענש אין זיין פאנטאזיע און זיין פערשטאנד בעשאפט אַלע אייגענשאפטען פון דער אויסערער וועלט. פראטאגאראס האָט דערמיט ניט געלייקענט אין דעם ווירקליכען זיין, אין דער עקסיסטענץ פון דער אויסערער וועלט, אָבער נאָך זיין לעהרע ערקענען מיר די וועלט ניט ווי זי איז, נאָר ווי מיר פיהלען און פערשטעהען זי. דורך דעם, וואָס ער האָט בעמערקט, דאָס וועגען דער זאַביגער זאַך האָבען פערשיידענע מענשען פערשיידענע מיינונגען, פערשיידענע פיהלונגען, איז ער גענומען צו דעם שלוס, דאָס מיר פערשטעהען די זאַכען ניט, ווי זיי זיינען אין דער ווירקליכקייט, נאָר ווי מיר פיהלען זיי און פערשטעהען זיי, און וויל די מענשען זיינען פערשיידען, קומען פאָר אויך די זאַכען פערשיידען, דעם אזוי, און דעם אנדערן אנדערס.

ס א ק ר א ט ע ס איז אייגער פון די מערקווירדיגסטע כאראקטערען פון דער וועלט־געשיכטע. ער איז געבאָרען געוואָרען 471 פ. קר. ער איז געווען אייגפערשטאנדען מיט די סאָפיסטען, דאָס דער מענש איז דער צענטער פון דער וועלט־פאָרשונג, אָבער ער האָט גענומען אין אָנגעטראכט ניט זיינע חושים און זיין מיינונג, נאָר זיין וויסען און די מאַראַל. ער האָט געשטרעבט צו בעסערען די זיטען דורך זיכערעם וויסען. די פאָרמעם פון פילאָזאָפישער פאָרשונג, וועלכע ער האָט בענוצט, זיינען געווען, ווי אריסטאָטעלעס בעהויפטעט, א י נ ד ו ק צ י א ן, ד. ה. דער בעוויז פון וואָהרהייטען דורך די שליסונג פון אייניצעלנע אויף אַלגעמיינע, און די ד ע פ י נ י צ י א ן, דאָס הייסט, די ריכטיגע בעשטימונג פון די אייגענשאפטען פון א זאך. איבערהויפט האָט סאָקראָטעס זיך אויסגעזייכענט מיט זיין דיאַלעקטיק (דיספוטיר־קונסט). אין א דיספוט איז ביי איהם געווען די הויפט־זאך צו בעקעמפען דעם געגנער, ניט צו ערפאָרשען די וואָהרהייט. ער האָט גע-

בעהאַנדעלט. זיי האָבען שוין דאַמאָלס פערשטאַנען צי מעסטען די הויכקייט פון די טענער. שוין אין יאָהר 560 פ. קר. האָט לאַזאָס פון הערמיאָנע געשריבען אַ ווערק איבער די טהעאָריע פון מוזיק. פיטהאַגאָראַס מיט זיינע תלמידים האָבען זיך אויך בעשעפטיגט מיט דער מאַטהעמאַטישער פערהעלטנים צווישען די טענער און האָט ערפונדען דערצו דעם מאָנאָכאָרד (אַן אינסטרומענט מיט איין סטרונע צו בעשטימען די צאָהל־פערהעלטנים פון די טענער).

נאָך אין דער צייט פון פעריקלעס'ן האָט מען די מוזיקאַלישע אינסטרומענטען געברויכט נאָר צו בעגלייטען די מענשליכע שטימע. די וויכטיגסטע אינסטרומענטען צו יענער צייט זיינען געווען: די לירע, די ציטהער, די פלויט און די פייף. דיזע לעצטע צוויי אינסטרומענטען זיינען געווען זעהר פערשיידען איינער פון אַנדערען אין דער פאָרמע און אין דעם מאַטעריאַל, פון וועלכען זיי זיינען געמאַכט געוואָרען, ווי אין דער הויכקייט און טיפקייט פון זייערע טענער. אויף די מוזיקאַלישע אינסטרומענטען, וואָס זיינען געמאַכט געוואָרען מיט סטרונעס, פלעגט מען שפּילען מיט אַ פּלעקטראָן, דאָס איז געווען אַ שטעקעלע פון האָלץ אָדער מעטאַל, אַ גלייכער אָדער אַ געבויגענער. אויף אייניגע בלאָז־אינסטרומענטען האָט מען געשפּילט אָן דער זייט, ווי צ. ב. אויף דער פלויט, און אויף אַנדערע גלייך דורך אַ מונדשטוק, ווי ביי אונז היינט אויף אַ קלאַרינעט. די לידישע פלויט האָט גע-

ניט געטאָרט הינריכטען ביז דאָס שיף האָט זיך צוריקגעקעהרט, וואָס עס האָט געדויערט 30 טעג. אין דיזער צייט האָט ער זיך אונטערגעהאַלטען אין געפענגניס מיט זיינע תלמידים און אַנהענגער איבער פילאָזאָפישע גענשטענדען, איבערהויפט וועגען טויט און אונשטערבליכקייט פון דער זעעלע. קריטאָן האָט איהם פערשאָפט די מעגליכקייט צו ענטלויפען פון געפענגניס, אָבער ער האָט עס ניט אָנגענומען, ווייל עס איז געגען דעם געזעץ. נאָך די 30 טעג (399 פ. קר.) האָט ער געטרונקען דעם בעכער גיפט, וואָס מען האָט איהם דערלאַנגט אלס שטראָף, מיט פאָלקאָמענע פעסטיגקייט און רוהיג-

סאָקראַטעס'עם טויט.

קייט. זיינע פרייַנד און פערעהרער האָבען בייגעוואוינט די טרויעריגע סצענע. מען זאָגט, דאָס די אטהענער האָבען באלד נאָך זיין טויט חרטה געהאט אויף די געשיכטע, איבערהויפט האָט זיך די מיינונג פון פאָלק געביטען צו גונסטען פון סאָקראַטעס'ן דורך די ווירקונג פון זיינע שילער.

די מוזיק. פריהער ווי אין אַנדערע ערטער אין גריכענלאַנד האָט זיך די מוזיק ענטוויקעלט אין ארקאדיען. די ריכטיגע אויסבילדונג האָט זי ערהאלטען אין קליין־אזיען, ביי די דאָרטיגע גריכען. פון 6טען יאָהרהונדערט פ. קר. האָבען שוין די גריכען די מוזיק וויסענשאפטליך אונטערזוכט און

דאָרט דעם אַנדעל. די אטהענער האָבען געקוקט דערויף מיט גרויס קנאה. א קריג צווישען דיזע צווי קאָנקורענטען איז געווען אונפערמיידליך. אָבער א קריג מיט קאָרינטה האָט געהייסען א קריג מיט ספּאָרטאָ, וויל זי איז אימער גרייט געווען צו העלפען די געגנער פון אטהען, וועלכער זי האָט ניט פערגונען איהר רייכטום, איהר גרויסע מאַכט און ענטוויקלונג.

דיזע לאָגע האָט געפיהרט צו א 30־יעהריגען קריג, וועלכער איז בע־קאַנט אלס דער פּעלאָפּאָנעזישער. די ביידע קאָנקורענטען האָבען נאָר געווארט אויף א צופאל, וועלכער זאל דינען אלס אן אורזאך צו א קריג, און דיזער צופאל האָט אויף זיך ניט געלאָזט לאַנג ווארטען. צווישען קאָרינטה און זיין קאָלאָניע קאָרצירא איז אויסגעבראָכען א מלחמה. די קאָר־צירעֶער האָבען געבעטען הילף ביי די אטהענער. צו דער זעלבער צייט האָט פּאָטיבאָא, אן אַנדער קאָלאָניע פון קאָרינטה, אויף זיך אַרויפגעצויגען א

טאַנצענדע דאָרישע פרויען.

חשד, דאָס זי האָט געשעפטען און פערבינדונגען מיט איהר מוטער־שטאָדט קאָרינטה, הגם זי איז געווען א מיטגליד פון דעם דעלישען בונד. פּאָטיבאָא האָט ערהאלטען א בעפעהל פון אטהען יעדע פערבינדונג מיט קאָרינטה אויפ־צוגעבען. ער האָט אָבער זיך אָפּגעזאָגט צו פאלגען דעם בעפעהל פון אטהען, און דיזע האָבען בעלאָגערט די שטאָדט.

די קאָרינטהער האָבען זיך געוואנדט צו ספּאָרטאָ. לאַנג האָבען די ספּאָר־טאַנער קיין זאך ניט געטאָן וועגען דעם. ענדליך האָבען זיי געשטעלט די אטהענער אזעלכע גרויסע פאָדערונגען, וועלכע דיזע האָבען פיר קיין פאל ניט געקענט נאָכגעבען. אונטער דיזע פאָדערונגען איז אויך געווען דיזע, דאָס אטהען זאל פריי לאָזען אלע דעלישע בונד־חברים. דאמאלס האָט ספּאָרטאָ מיט איהרע בונד־חברים ערקלערט קריג געגען די אטהענער.

האַט זעהר אַ ווייכען און זאַנפטען טאָן, דיזע פלויט פלעגט מען געברויכען ביי קינסטלערישע פאָרשטעלונגען. גאַנץ פערשיידען פון דער פלויט איז גע-ווען די פ י י ף (טרובע). דיזע האָט מען געברויכט אין שלאַכטען און אויף מאַרשען. די פייף האָט געהאַט אַ שאַרפען דורכדרינגנדען טאָן.

יאָהרהונדערטער לאַנג האָבען פיעלע געלעהרטע זיך בעשעפטיגט מיט פאָרשונגען וועגען דער גריכישער מוזיק, אָבער נאָר אין דער לעצטער צייט איז מען געקומען צו זיכערע רעזולטאַטען. געלעהרטע האָבען אויסגעפו-נען, דאָס די אַלט־גריכישע מוזיקער האָבען געוואוסט פון טאַקט און פון פּעריאָדען. דאָס גריכישע טאָן־סיסטעם האָט זיך אונטערשיידט פון אונ-זערען נאָר דערמיט, דאָס אויסער אויף דער אָקטאַווע איז עס אויך געווען געבויט אויף דער קוואַרטע, די נאָטען־שריפט איז געווען זעהר איינפאַך, און פיר די איינצעלנע טאָן־צייכענס האָט מען זיך בענוצט מיט די בוכ-שטאַבען פון דעם אַלט־גריכישען אַלף־בית.

דער ט אַ נ ץ איז געווען אַ טייל פון די רעליגיעזע פייערליכקייטען און מיליטערישער ערציהונג. אין די דאָרישע שטעדט איז דער טאַנץ גע-ווען אַ נויטווענדיגער טייל פון דעם דינסט צום גאָט אַפּאָללאָ. די גרעסטע און פאָרנעהמסטע פּערזאָנען פלעגען נעהמען אָנטייל אין די טענץ ביים הייליגען דינסט. די ספּאַרטאַנער פלעגען פייערן אַלע יאָהר זייער זיג איבער די טיקאָער און דעם אַנדענקען פון זייערע געפאַלענע אין יענער שלאַכט דורך בעזונדערע טענץ פאַר די אַלטאַרען פון אַפּאָללאָ, פון דער געטין דיאַנאַ און פון לאַטאָנאַ. אַן אַנדער טאַנץ, וואָס איז זעהר בעליבט געווען ביי די ספּאַר-טאַנער, איז געווען דער טאַנץ, וואָס איז געווען בעוואוסט אונטער'ן נאָמען „האָרמאָס" אָדער די „האַלז־קייט". אין דיזען טאַנץ האָבען אָנטייל גענומען אינגלאַך מיט מיידלאַך און ער איז געווען עהנליך צו אַ קייט.

ז. דער פּעלאָפּאָננעזישער קריג.

(404—431 פ. קר.)

מיר האָבען שוין אייניגע מאָל אין אונזער געשיכטע בעמערקט, ווי ווייט די אַטהענער האָבען פערשפּרייט זייער זעע־האַנדעל אין מזרח פון גרי-כענלאַנד. אָבער אויך אין מערב האָבען זיי גרויס ערפאָלג געהאַט אויף דיזען געביט. דאָ אָבער אין מערב, האָבען זיך די דאָריער שטאַרק פערשפּרייט און האָבען איבעראַל געגרינדעט קאָלאָניעס און דערמיט געשאַדט דעם האַנ-דעל פון די יאָניער (די אַטהענער). דאָס זעלבע איז אויך געווען אין צפון, וואו די קאָרינטהער האָבען געהאַט פיעלע קאָלאָניעס און האָבען פערכאַפּט

זיינען די מעהרסטע קראנקע אָפּגעלעגען 7 אָדער 8 טעג אין פּערשיידענע לײדען ביז זיי זיינען געשטאָרבען. די וועניגע, וואָס זיינען ניט געשטאָרבען פון דער קרענק, זיינען אַרויס געקריפּעלט, דער אָהן אויגען, דער אָהן הענט, דער אָהן פיס. עס זיינען אזוי פיעלע טויטע נעווען פון דער פּעסט, דאָס עס איז אונמענלעך געווען אַלעמען צו בעערדיגען. עס האָט אויפּגעהערט צו עקסיסטירען וועלכע עס איז אַרדנונג. אויך די זיטען פון פאָלק זיינען שרעקלעך פּערדאָרבען געוואָרען. כּמעט האָט זיך מעהר ניט בעקימערט אום מענשלעכע ניט אום געטלעכע זאכען. דאָס, וואָס מען האָט פריהער מורא געהאַט צו טאָן אין געהיים, האָט מען עס יעצט מיט פרעכהייט געטאָן עפענטלעך. יעדערער האָט געזעהן, ווי שנעל עס קומט דאָס אונגלעק, ווי רייכע שטאָרבען פלוצלונג און אַנדערע פערכאַפּען זייער אייגענטום און געניסען עס אונבעשטראָפט. דעריבער האָט זיך יעדער געכאַפּט לעבען מיט וואָס און ווי ער האָט געקענט. קיינער האָט ניט געטראַכט וועגען א גוטען נאָמען, ווייל יעדערער האָט געפיהלט דעם טויזי הינטער זיך. אויך די מורא פאַר דעם געריכט איז אין גאַנצען פערשוואונדען, ווייל יעדערער האָט געגלויבט, דאָס דער טויט וועט איהם אויפכאַפּען איידער דאָס געריכט וועט איהם פּראָורטיילען צו וועלכער עס איז שטראָף. דעריבער האָט זיך יעדערער געכאַפּט וואָס מעגלעך איז צו געניסען און ניט קוקען וואָס עס וועט זיין.

דאָס פערצווייפעלטע פאָלק האָט בעשולדיגט פּעריקלעס'ן אין דעם אונגליק, וויל ער האָט גראַטען צו פיהרען קריג מיט ספּאַרטא און צוליב דעם קריג זיינען זעהר פיעלע מענשען אָנגעלאָפּען אין אטהען זיך צו בעשיצען פון פיינד, און דאָס האָט געבראכט די פּעסט אין שטאָדט. מען האָט איהם אָרונטערגעזעצט פון זיין אמט און מען האָט איהם אויך בעשטראָפט צו בעצאָהלען 15 טאַלענטען (16,000 דאָלאַר). דאָס פאָלק האָט אפילו באַלד חרטה געקריגען אויף זיינע האַנדלונגען געגען פּעריקלעס'ן און האָט איהם צוריקגעגעבען זיין אמט, אָבער די פּעסט האָט איהם באַלד פערכאַפּט און ער איז געשטאָרבען אין יאָהר 429 פ. קר. זיין לעצטע טאָט איז געווען די איינגעהמונג פון פאָטיבאַא, וועלכע האָט זיך געמוזט אונטערגעבען צוליב מאַנגעל אין לעבענס־מיטלען. דער זיג איז אפילו גאָנץ וויכטיג פיר אטהען, אָבער דאָס אונגליק פון דער פּעסט האָט אלץ איבערגעוויגען.

שוין דריי יאָהר האָט זיך דער קריג געצויגען און קיינער האָט ניט בענוגט. ביידע זייטען האָבען פערוויסטעט יעדערער דאָס לאַנד פון פיינד און קיין רעזולטאָט האָט קיינער ניט דערגרייכט. דאָ האָט זיך נאָך א נייעס אונגליק געמאַכט פיר אטהען. איהר שטאַרקסטער בונד־חבר, די שטאָדט

1) דער אַרכידאַמישער קריג. (431—421 פ. קר.)

דעם קריג האָט ניט ספּאַרטאַ און ניט אַטהען אָנגעפּאַנגען, נאָר 300 טהע-באַנער זיינען בעפּאַלען די שטאָדט פּלאַטאָאַ. נאָך איידער קריג איז ער-קלערט געוואָרען. די איינוואוינער פון פּלאַמאָאַ האָבען בעזיגט די טהעבאַנער און האָבען זיי אַלע אויסגע׳הרג׳עט. אַטהען האָט די שטאָדט געזיכערט געגען ווייטערע אָנגריפען. דאַמאָלס האָט זיך אָנגעפּאַנגען דער קריג צווישען אַטהען און ספּאַרטא. אונטער דער אָנפיהרונג פון ספּאַרטאַנישען קעניג א ר כ י ד א מ ו ס האָט א גרויסע מיליטעריש מאַכט בעלאַגערט די גרענעץ־שטאָדט אָנאָע, אָבער די בעלאַגערער האָבען קיין ערפאָלג ניט געהאַט. דאַן האָט זיך די ספּאַרטאַנישע ארמעע געלאָזען צו עלעוזיס, אין אַטטיקא. די ספּאַרטאַנער האָבען צושטערט דערפער, פערוויסט פעלדער, פיעלע לאַנד־בעוואוינער זיינען ענטלאָפען מיט זייער האָב און גוט נאָך דער הויפּט־שטאָדט, אַטהען, צו וועלכער די ספּאַרטאַנער האָבען זיך מעהר און מעהר צוגעזוקט. ארכי-דאַמוס האָט ערוואַרט, דאַס די אַטהענער וועלען ארוים אויף א שטרייט מיט איהם, אָבער פּעריקלעס, וועלכער איז דאַמאָלס ערוועהלט געוואָרען צום אונ-בעשרענקטען אויבער־קאַמאַנדיר, האָט ניט דערלאָזען דאַס פאָלק צו אַן אָנ-גריף. ער האָט אָבער ארויסגעשיקט א פלאָטע צו פערוויסטען די ברעגען פון פּעלאָפּאָנעזוס.

נאָך דעם זיינען די אַטהענער בעפּאַלען און האָבען איינגענומען א גרוי-סע צאָהל קאָרינטהישע שטעדט צו מערב פון עלים און צו צפון אין ארקאַניען. אין יולי האָבען זיך די ספּאַרטאַנער צוריקגעצויגען פון אַטהען. דאַן איז מגאַרא געוואָרען זעהר בעדרענגט. פּעריקלעס, דער אָנפיהרער פון דער גאַנ-צער אַטהענישער מאַכט, האָט די גאַנצע לאַנדשאפט פון מגאַרא פערוויסטעט. די פלאָטע האָט זיך דאַן צוריקגעקעהרט אום צו בעערדיגען די קריגער, וואָס זיינען געפאַלען אין שטרייט. דערבי האָט פעריקלעס געהאַלטען א גלענצענדע רעדע.

אזוי זיינען די ערסטע שטרייטען פיר ביידע זייטען געווען אָהן אַן ער-פאָלג. דאָך זיינען זיי פיר אַטהען ניט אונגליקליך געווען. די לאַגע אין די שפּעטערע יאָהרען איז אָבער געווען פיעל טרויעריגער. אין נעכסטען פריהלינג זיינען די פעלאָפּאָנעזער וויעדער אטטיקא בעפאַלען און האָבען זעהר פיעלע ערטער פערוויסטעט. צום אונגליק האָט אין אַטהען אויסגעברא-כען די פעסט. די קראַנקע האָבען באַלד בעקומען ענטצינדונג אין די אוי-גען, אין צונג און אין האַלז, און געקריגען געשווירען אויף'ן לייב. אזוי

מיטגלענע פון לעסבאָס איז אָפּגעפאַלן פון איהר. די אַטהענער אָבער האָבען געצוואונגען די איינוואוינער זיך אונטערצוגעבען איידער די ספּאַרטאַנער האָבען געקענט בעווייזען זיי הילף צו פערשאַפען. דאַמאָלס האָט אַנשטאָט פּעריקלעס'ן פערטרעטען דאָס אַמט פון קאַמאַנדיר א געוויסער קלעאָן, א גערבערי־בעזיצער מיט וועניג בילדונג אָבער פּראַקטישען פערשטאַנד. דיזער מאַן האָט דורכגעזעצט ביים אויפגערעגטען פאָלק, דאָס מען זאָל אַלע מענער פון מיטילענע בעשטראָפען מיט'ן טויט. מען האָט באַלד אַרויסגעשיקט א שיף אויסצופיהרען דיזען בעשלוס. אָבער איבער נאַכט האָבען זיך די אַטהענער איבערלעגט, וואָס פיר א שרעקליכעם אונרעכט דאָס איז, און האָבען געפאַסט א מילדערען בעשלוס, דאָס נאָר 1,000 מענשען זאָלען געטויט ווערען.

די לאַגע איז דאַמאָלס געווען אזעלכע, דאָס די אַטהענער זיינען גע־בליבען די אייניציגע הערשער איבער'ן ים און די ספּאַרטאַנער איבער דער יבשה. דאָס בעווייזט אויך די בעלאַגערונג פון פּלאַטאָאָ. מיר האָבען אויבען דערצעהלט, דאָס די אַטהענער האָבען אונטערשטיצט די פּלאַטאָאָר געגען די טהעבאַנער. אָבער אין יאָהר 429 פ. קר. האָבען די ספּאַרטאַנער, אויף דעם ראַט און פערלאַנג פון די טהעבאַנער, בעלאַגערט פּלאַטאָאָ. לאַנג האָבען די ספּאַרטאַנער ניט געקענט נעהמען די שטאָדט מיט שטורם. אַלע זייערע אָנגריפען האָבען די בעלאַגערטע צוריקגעשלאָגען, דאַמאָלס האָבען די ספּאַרטאַנער בעשלאָסען ניט צולאָזען צו די בעלאַגערטע קיין שפּייז צו־פיהרען. דיזעם האָט געצוואונגען די בעלאַגערטע זיך אונטערצוגעבען, וויל זיי האָבען אָנגעפאַנגען צו שטאַרבען פון הונגער. דערצו נאָך האָבען די ספּאַרטאַנער זיי פערשפּראָכען קיינעם פון זיי ניט צו בעשטראָפען אויסער די שולדיגע. אזוי האָבען זיך די פּלאַטאָאָר נאָך א צוויי־יעהריגער בע־לאַגערונג אונטערגעגעבען. אָבער די ספּאַרטאַנער האָבען געהאַנדעלט פאַלש. זיי האָבען די איינוואוינער גרויזאַם בעהאַנדעלט. 200 מענער האָבען זיי געטויט און פרויען און קינדער פערקויפט אַלס שקלאַפען. די שטאָדט האָ־בען די טהעבאַנער צוגענומען. זיי האָבען אַלע געבויעם, אויסער די טעמפּלען, אין גאַנצען פערוויסטעט.

אין יאָהר 425 פ. קר. האָט דאָס גליק וויעדער א שיין געטאָן פיר די אטהענער. דעמאָסטהענעס, איינער פון די אטהענישע קריגס־פיהרער, האָט מיט נאָך עטליכע שיפען בעזעצט דעם האָפען פון פילוס אויף'ן מעסענישען ברעג. די ספּאַרטאַנער האָבען עס געוואָלט צוריקנעהמען, אָבער דעמאָסטהענעס האָט זיי נעשלאָגען אויף'ן ים און אויף דער יבשה, און

די פעסט אין אפהען.

אלע טהראַצישע שטעדט, וואָס זיינען געשטאַנען אין פערבינדונג מיט אטהען אָפּצופאַלען פון איהר. דיזע אויפגאבע דורכצופיהרען האָט מען אָנפערטרויט בראַזידאַס׳ן, וועלכער איז געווען בעוואוסט מיט זיין עהרליכקייט און מוטיגקייט. דיזער פלאַן איז געווען זעהר ריזיקאַליש, ווייל דערמיט האָט ספּאַרטאַ געצייגט, ווי וויט שוואָך איהר מיליטעריש מאכט איז, ווען זי איז געצוואונגען אזעלכע מיטלען אָנצונעהמען. איבערהויפּט האָבען עס די העלאָטען ניט געטאָרט וויסען, וואָרום זיי וואָלטען באַלד געמאכט אַן אויפשטאַנד. אום זיך צו פערזיכערן געגען די העלאָטען, האָבען די ספּאַרטאַנער בעגאַנגען אזא מערדעריישעס פערברעכען, וואָס מען האָט ניט געהעריג אין די נידריגסטע בארבארישע לענדער. זיי האָבען אַרויסגעלאָזען א מאני פעסט, דאָס יעדער העלאָט, וואָס וועט פרייוויליג אַרייגטרעטען אין די ארמעע אלס קעמפער נעגען אטהען, וועט בעקומען זיין פרייהייט. עס זיינען גלייך געקומען 2,000 העלאָטען, וועלכע מען האָט אָנגעטאָן קראַנצען אזוי ווי לייט, וואָס געהען אין שטרייט, און מען האָט זיי געפיהרט אין טעמפּל. פון דאָרטען זיינען זיי שוין ניט ארוים צוריק. וואו זיי זיינען אהינגעקומען האָט קיינער ניט געוואוסט. מיט דיזען אופן האָבען זיך די ספּאַרטאַנער בעפרייט פון די מוטיגסטע פון די העלאָטען, וועלכע זיינען זיי געווען זעהר געפעהרליך צו יענער צייט.

בראַזידאַס האָט דורכגעפיהרט דעם פלאַן בעסער, ווי מען האָט פון איהם ערווארט, וויל זיין פערזענליכקייט האָט איבעראל געוואונען פערטרויען. די וויכטיגסטע טהראַצישע שטעדט, ווי אקאנטהוס און סאגירוס, האָבען באַלד אריבערגעטרעטען צו ספּאַרטא. אנדערע זיינען דערצו געצוואונגען מיט גוואַלד. אויך אמפיפּאָלים האָט בראַזידאַס׳ן געעפענט די טויערן. די אטהענער האָבען זיך אויך גענומען פיר דעם זעלבען פלאַן — אפּצוריסען פון ספּאַרטא איהרע בונד־חברים, און זיינען בעפאַלען באַאטיען. זיי האָבען אָבער דאָרט געכאפט א מפלה (424 פ. קר.). נאָך דעם ערסט האָבען זיי געשיקט אן ארמעע נאָך טהראַציען אום בראַזידאַס׳ן פון דאָרט צו פערטרייבען און די שטעדט, וואָס זיינען פון זיי אָפּגעפאַלען, צו בעשטראָפען. אלס פיהרער פון דיזען צוג האָבען די אטהענער געשטעלט קלעאָן׳ן, וועלכער האָט זיך מיט זיין זיג ביי ספּאקטעריא זעהר פאָפולער געמאכט. אין אנפאנג האָט ער ווירקליך געהאט אן ערפאָלג. ער האָט איינגענומען גאלעפוס האָט דאן בעזעצט עיאן. אָבער וועז ער איז צוריקגעקומען, לויט דעם דרינגענדען וואונש פון זיינע סאָלדאטען, צו אמפיפּאָלים, און האָט דעם פיינד צו שנעל אָנגעגריפען, איז ער אין גאנצען גשלאָגען געוואָרען. ער

האָט אַרומגערינגעלט אויף דער אינזעל ספאַקטעריאַ, ניט ווייט פון דעם בעזעצטען האַפען, 420 האָפּליטען און אַ גרויסע מענגע העלאָטען. די ספּאַר-טאַנער, אום צו בעפרייען זייערע טרופּען, האָבען אָנגעבאָטען די אַטהענער גו-טע בעדינגונגען פיר פרידען. די אַטהענער האָבען אָבער געשטעלט אַזעלכע פאָדערונגען, דאָס די אונטערהאַנדלונגען וועגען פרידען זיינען אונטערבראָ-כען געוואָרען. דעמאָסטהענעס און קלעאָן האָבען די אינזעל גענומען מיט שטורם, האָבען די בעלאַגערטע ספּאַרטאַנישע טרופּען געבראַכט געפאַנגע-נע נאָך אַטהען, און האָבען אָנגעזאָגט די ספּאַרטאַנער, דאָס זיי וועלען טוי-טען אַלע געפאַנגענע אין פאַל, ווען זיי וועלען מאַכען נייע אָנפאַלען אויף אַטטיקאַ.

אין יענער צייט (427—425 פ. קר.) האָט אויף דער אינזעל ק אָ ר-צ י ר אַ אויסגעבראָכען אַ שרעקליכער בירגער קריג. נאָך אַ שרעקליכער בלוט־פערגיסונג האָבען די דעמאָקראַטען, ד. ה. די פאָלקס־פּאַרטיי, בעקומען די אויבערמאַכט, ווייל אַ שטאַרקע אַטהענישע פלאָטע האָט זיי געשטיצט, ווען די פּעלאָפּאָננעזישע שיפען, וועלכע האָבען געשיצט די אַריסטאָקראַ-טען, האָבען זיך פאַר דער צייט אַהיים צוריקגעקעהרט. אַלס די דעמאָקראַטען האָבען בעקומען די מאַכט, האָבען זיי אָנגעפאַנגען אַ בלוט־באָד צווישען די אַריסטאָקראַטען, וואָס האָט געדויערט זיבען טעג. זעהר פיעלע זיינען אויס-גע'הרג'עט געוואָרען גלייך דעם ערסטען טאָג, די איבריגע זיינען ענטלאָפען אין דעם הערא־טעמפּעל זיך דאָרט צו בעשיצען. דאָ האָבען פיעלע זיך זעלבסט געטויט אום ניט אַריינצופאַלען אין די הענט פון זייערע בלוטיגע פיינד די דעמאָקראַטען, אַנדערע זיינען פון די דעמאָקראַטען מיט גוואַלד פון טעמפּעל אַרויסגעשלעפּט געוואָרען, און פיעלע זיינען אין טעמפּעל פערמויערט געוואָ-רען און פון הונגער צושטאָרבען.

אויך נאָך דעם האָט דאָס גליק געשפּיעלט צו די אַטהענער. די שטאָדט צ י ט ה ע ר אַ איז אַריינגעפאַלען אין זייערע הענט, און אַפילו אַ פּע-לאָפּאָננעזישע שטאָדט, ט ה י ר ע אַ, האָבען זיי בעזיגט און די אַיינוואוי-נער האָבען זיי טיילס ערמאָרדעט און טיילס אין שקלאַפעריי פערקויפט. דיזעס האָט ביי די ספּאַרטאַנער דעם מוט אָפּגענומען און האָט זיי גענייגט צו זוכען פרידען. אָבער אויך דיזען מאָל איז דערפון גאָרניט געוואָרען, ווייל די אַטהענער האָבען צופיעל פערלאַנגט, וואָס די ספּאַרטאַנער האָבען פיר קיין פאַל ניט געקענט נאָכגעבען. ספּאַרטאַ האָט דאַן צוגעטראַכט אַ מיטעל, וועלכעס האָט געגעבען דעם קריג אַ גאַנץ אַנדערע אונערוואַרטעטע ווענדונג. נעמליך, די ספּאַרטאַנער האָבען בעשלאָסען איבערצורעדען די

וואָרף געטאָן פאַר די פערד, און דער פוהרמאַן האָט מיט גרויס שרעק קוים אָפּגעהאַלטען דעם וואָגען מיט די פערד זיי זאָלען איהם ניט איבערפאָהרען. אַלס שול־אינגעל האָט ער געשלאָגען אַ לעהרער, ווייל ער האָט ביי איהם אין הויז ניט געפונען האָמער׳ס ווערק. די גרעסטע עזות און אונפערשעמטהייט האָט ער איינמאָל בעוויזען אין אַ וועט. ער האָט זיך נעמליך געוואָטען מיט איינעם, דאָס ער וועט געבען דעם אָנגעזעהענסטען בירגער אַ פּאַטש אין באַק עפענטליך אין גאַס אָהן אַ שום פאַרוואָס. גראַדע דאַמאָלס איז דורכגעגאַנגען היפּפּאָניקאָס, אַ זעהר און אָנגעזעהענער מאַן. אַלקיביאַדעס האָט איהם באַלד דערלאַנגט אַ מורא׳דיגען פּאַטש אין באַק. אָבער אַזוי ווי דיזער סקאַנדאַל האָט שרעקליך אויפגערייצט דעם עולם, איז ער אַוועק צו היפּפּאָניקאָס׳ן צו הויז, האָט אויסגעטאָן זיין מאַנטעל און האָט ערקלערט, דאָס ער איז גרייט אָנצונעהמען פון איהם יעדע שטראָף. דערביי האָט ער אַרויסגעוויזען אַזוי פיעל בעדויערן אויף זיין טאַט און האָט זיך בענומען אַזוי אַנגענעהם, דאָס היפּפּאָניקאָס האָט איהם ליב בעקומען און האָט איהם שפּעטער נאָך געגעבען זיין טאָכטער פיר אַ פרוי.

אויך פון זיינע עלטערע יאָהרען ווייסען מיר געשיכטעס פון זיין עהרגייץ און לייכטזין. ער האָט צום ביישפּיל איינמאָל געקויפט אַ זעהר שענעם טייערען הונט פון דער פיינסטער ראַסע, וואָס אַלע זיינען געווען ענטציקט פון איהם. פּלוצלונג האָט ער איהם אָפּגעשניטען דעם וויידעל, נאָר אום די וועלט זאָל האָבען וואָס צו רעדען וועגען איהם. צו דעם זעלבען צוועק פלעגט ער אויסגעבען אונגעהייערע סומעס געלט אום דעם פאָלק פערשיידענע פערגניגענס צו פערשאַפען, נאָר מיט דעם צוועק, דאָס מען זאָל רעדען וועגען איהם. קיין געלט איז ניט געווען צו פיעל פיר איהם צו פערשווענדען פיר אַזעלכע צוועקען, ווייל ער האָט גע׳ירש׳עט פון זיין פאָטער אַן אונגעהייערעס פערמעגען און האָט נאָך פערגרעסערט זיין רייכטום מיט דעם נדן פון זיין פרוי, וועלכע האָט איהם אַריינגעבראַכט 10,000 טאַלענטען (איבער 10,000,000 דאָללאַר). זיין רייכטום, זיינע אויסערגעוועהנליכע אייגענשאַפטען און זיין געזעלשאַפטליכע שטעלונג האָבען איהם פערשאַפט פיעלע פריינד. אָבער ער פון זיין זייט האָט צו קיינע פון זיינע אַלע פריינד ניט געהאַט די וואַהרע סימפּאַטיע און פריינדשאַפט אויסער צו איינעם — דעם פילאָזאָף סאָקראַטעס. דיזער האָט זיך בעמיהט דעם בעגאַבטען יונגען מאַן צו ערציהען לויט זיינע פּרינציפּען און דערפון האָט זיך ענטוויקעלט אַ וואַהרע פריינדשאַפט צווישען די ביידע פּערזאָנען. דיזע פריינדשאַפט האָט זיך נאָך מעהר פערשטאַרקט און דורך אַ צופאַל איז אויסגעקומען ביידען צו רעטען איינער דעם אַנדערען דאָס לעבען,

זעלבסט איז געפאַלען אין שלאַכט, אָבער אויך בראַזידאַס איז שווער פער-
וואונדעט געוואָרען און איז באַלד געשטאָרבען.

נאָך קלעאָן'ס טויט האָט די אַריסטאָקראַטישע פּאַרטיי בעקומען די
אויבער־האַנט און זי האָט אָנגעפאַנגען צו פערהאַנדלען וועגען פרידען. אָן
דער שפּיץ פון דיזער פּאַרטיי איז געשטאַנען דער רייכער פרייגעביגער, אָבער
אויך אַבערגלויבישער נ י ק י אַ ס, וועלכער איז באַלד צום קריגס־פיהרער
ערוועהלט געוואָרען. דורך איהם האָט זיין פּאַרטיי דערגרייכט איהר וואונש
און עס איז געשלאָסען געוואָרען אַ וואַפען־שטילשטאַנד אויף 50 יאָהר. לויט
דיזען שלום האָבען ביידע זייטען געמוזט אומקעהרען איינע דער אַנדערער
די שטעדט און די דערפער, וואָס זיי האָבען איינע פון די אַנדערע צוגענומען,
ווי אויך די געפאַנגענע. דיזער פרידען איז געשלאָסען געוואָרען אין יאָהר
421 פ. קר. די באָאָטיער, מעגאַרער און קאָרינטהער האָבען אַפילו ניט איינ-
געשטימט צו דיזען שלום, אָבער דאָס האָט ניט געשטערט די רוה אין גריכענ-
לאַנד, ווייל זיי זיינען ניט געווען אין שטאַנד אַליין צו פיהרען קריג.

2) פון ניקיאַס'עס פרידען ביז דער סיצילישער עקספּעדיציאָן.
(415—421 פ. קר.)

איידער מיר געהען ווייטער מיט אונזער געשיכטע, געפינען מיר פיר
נעטיג צו געבען אַ קורצע כאַראַקטעריסטיק פון איינעם פון די וויכטיגסטע
מענער פון גריכענלאַנד, וועלכער האָט געשפּילט אַ בעדייטענדע ראָלע אין
דעם לעצטען טייל פון דעם פּאָלאָפּאָננעזישען קריג. דיזער מאַן איז געווען
אַ ל ק י ב י אַ ד ע ס.

אַלקיביאַדעס איז געבאָרען געוואָרען אין אַטהען 540 פ. קר. פון דער בע-
ריהמטער יחסן'ישער משפּחה אַלקמאָאָנידען. זיין פאָטער קלעיניאַס איז
איהם פריה געשטאָרבען און ער איז ערצויגען געוואָרען פון זיין אָנקעל, דעם
בעריהמטען פּעריקלעס'ן. די נאַטור האָט איהם בעשאָנקען מיט הויכע גייס-
טיגע פעהיגקייטען און קערפּערליכער שענהייט. צוליב דעם און צוליב זיין
אונגעהייערען רייכטום איז ער געווען פון אַלעמען זעהר געליבט און געלויבט
און דאָס האָט איהם געמאַכט פיר אַ צולאָזענעס קינד. איינמאָל האָט ער זיך
געשפּילט אין גאַס מיט אַן אַנדערן אינגעל און אַ שווערער וואָגען מיט משא
איז אָנגעקומען און האָט געפאָדערט די ביידע אינגלאַך זאָלען איהם אָפּטרע-
טען דעם וועג. אַלקיביאַדעס האָט אָבער געפאָדערט אין געגענטייל פון פוהר-
מאַן, ער זאָל זיך אָפּשטעלען און ניט שטערען זייער שפּיל. דער פוהרמאַן
האָט איהם ניט געהערט און איז ווייטער געפאָהרען. אַלקיביאַדעס האָט זיך אַ

מיט דעם איז דער שלום צווישען אַטהען און ספּאַרטאַ געבראָכען געוואָרען. די ספּאַרטאַנער האָבען באַלד אָנגעפאַנגען זיך צו פערבינדען מיט אַנדערע. די ערסטע זיינען צוגעשטאַנען צו ספּאַרטאַ די באָאָטיער. נאָכדעם איז אויך קאָרינטה צו אַ פעראייניגונג מיט ספּאַרטאַ געקומען. הגם זי איז געווען פער-בונדען מיט אַטהען, האָט זיך אָבער אין די אַיינוואוינער פון קאָרינטה גיך אויפגעוועקט די אַלטע שנאה צו אַטהען און זיי זיינען אַריבער אויף דער זייט פון ספּאַרטאַ.

דער קריג אָבער האָט אויסגעבראָכען ערסט אין אַ יאָהר שפּעטער. אַרויס-גערופען דעם קריג האָט אַלקיביאַדעס, וועלכער איז דאַמאָלס ערוועהלט גע-וואָרען צום קאָמאַנדיר. די אורזאַך פון דעם קריג איז געווען, וואָס אַלקיביאַ-דעס האָט געצוואונגען די זעע־שטאָדט פּ אַ ט ר אֶ אָנצושליסען זיך צו אַטהען, און האָט גערייצט די אַרגיווער אָנצופאַלען אויף די געגענד עפּידאַורוס. יעצט האָבען זיך אויך די ספּאַרטאַנער גענומען צו די וואַפען אום צו בע-האַלטען זייער אויבערהערשאַפט, וועלכע איז געווען אין געפאַהר. דער ספּאַר-טאַנישער באַזילעאוס אַגיס איז אַוועק מיט זיין אַרמעע אויף אַרגאָס, אָבער אָנשטאָט אַרויסצורופען די פיינד אויף אַ שטרייט, האָט ער געשלאָסען מיט זיי שלום אויף 4 מאָנאַטען. די ספּאַרטאַנער האָבען איהם בעשטראָפט מיט אַ גרויסער סומע געלט דערפאַר און ער האָט געמוזט נאָך אַמאָל געהן און אָנ-פאַנגען דעם שטרייט. ביי מאַנטינעיאַ האָבען זיך די פיינד בעגעגענט, עס איז ענטשטאַנען אַ שלאַכט און אַגיס האָט געהאַט אַ גלענצענדען זיג (418 פּ. קר.).

ניט אַכטענדיג אויף דעם זיג פון די ספּאַרטאַנער האָבען די אַרגיווער קורץ נאָכדעם וויעדער בענייט זייער בונד מיט אַטהען. די ספּאַרטאַנער, פערשטעהט זיך, האָבן באַלד געשיקט אַ צווייטען צוג געגען די אַרגיווער, אָבער דאָס האָט זיי ניט אָפּגעשראָקען און עס האָט די זאַך ניט געענדערט. אין געגענטייל, זיי אַרגיווער האָבען גענומען די בירגער, וואָס זיינען געווען פיר ספּאַרטאַ, און האָבען זיי איבערגעגעבען צו די אַטהענער, און דיזע האָבען זיי צושיקט אויף פערשיידענע אינזלען. אין דעם זעלבען יאָהר (416 פּ. קר.) איז אויך די אינזעל מ ע ל אָ ס געווען געצוואונגען זיך אונטערצואוואַרפען אונטער אַטהען. די מעליער זיינען געווען זעהר אונצופרידען, וואָס די אַטהענער האָ-בען פערלאַנגט פון זיי, דאָס זיי זאָלען אַריינטרעטען אין דעלישען בונד. די מעליער זיינען געווען פון דאָרישער אָפּשטאַמונג און האָבען ביז דאַן קיין אָנ-טייל ניט גענומען אין קיין שום קריג. זיי זיינען אָבער געווען געצוואונגען זיך אונטערצוגעבען. די אַמהענער האָבען זיי שרעקליך און גרויזאַם בעשטראָפט.

נעמליך אין דער שלאכט ביי פאטיבאא, וואו ביידע האבען זיך אויסגע-צייכענט מיט זייער העלדישקייט. אלקיביאדעס איז פערוואונדעט געוואָרען, און עס האט געהאלטען ער זאל אריינפאלען אין די הענט פון פיינד. דאן איז איהם סאקראטעס צו הילף געקומען און האט איהם געראטעט זיין לעבען. אבער באלד האט דער צופאל פערשאפט אלקיביאדעס'ן די געלעגנהייט אפּ-צוצאהלען כאקראטעס'ן מיט דער זעלבער מטבע. אין דער שלאכט ביי דעליום, ווען זיי זיינען צוריקגעלאפען פון שלאכטפעלד, האט אלקיביאדעס אויך זיין פערד געראטעט סאקראטעס'ן פון זיינע פערפאלגער.

די פאליטישע קאריערע פון אלקיביאדעס'ן האט זיך אנגעפאנגען באלד נאך דעם, ווי עס איז געשלאסען געוואָרען דער שלום, וואס ניקיאס האט דורכ-געפיהרט. הגם ער איז געווען אן אריסטאקראט איז ער דאך אריבער צו דער דעמאקראטישער פארטיי און ווי זיין גרויסער אנקעל פעריקלעס האט ער בעשיצט זייערע אינטערעסען. נאך דעם טויט פון קלעאן איז די דעמא-קראטישע פארטיי געבליבען אהן א פיהרער. עס האט ניט לאנג געדויערט אין אלקיביאדעס איז געוואָרען דער הויפט פון די דעמאקראטען. ער האט נאכדעם אויך איבערגעשטיגען דעם פיהרער פון דער אריסטאקראטישער פאר-טיי, ניקיאס'ן, און ער האט אנגעפאנגען צו בויען פלענער, ווי גרויס צו ווערען דורך קריגעריישע אונטערנעהמונגען.

דער פרידען פון ניקיאס'ן האט קיין ארדנונג ניט געבראכט אין די בע-ציהונגען פון די גריכישע שטאאטען. אויסער דעם, וואס אייניגע פרידענס-פונקטען זיינען געווען שווער אין דער פראקטיק דורכצופיהרען, זיינען אייניגע שטאאטען אין גאנצען געבליבען בעזונדער און האבען קיין אנטייל ניט גענומען אין גאנצען שלום מיט זיינע פונקטען. אזוי האבען קאָרינטה און אנדערע שטאאטען גאר ניט אנערקענט דעם פערטראג און האבען געמאכט א בעזונ-דערען בונד מיט ארגאס, עליס און אייניגע ארקאדישע שטעדט, אום אפּצו-נעהמען פון ספּארטא די הענגעמאניע, די אויבערהערשאפט. דער 20-יעהרי-גער אלקיביאדעס האט זיי פיעל גליטיצט אין דיזער שטרעבונג, און פון האס צו ספּארטא האט ער דורכגעפיהרט דעם פלאן, דאס אטהען זאל שליסען א בונד מיט ארגאס, עליס און מאנטינעיא. אזוי באלד ווי די ספּארטאנער האבען זיך דערוואוסט, האבען זיי זיך גלייך נענומען די זאך צו צוישטערען. זיי האבען באלד געשיקט געזאנדטע נאך אטהען, אויסצוגליכען די סכסוכים, וואס אטהען האט געהאט מיט ספּארטא. זייער מיה איז אבער געווען אום-זיסט. אלקיביאדעס האט געוואוסט, ווי צו ווירקען אויף דאס פאלק, עס זאל אלע פלענער און אלע פארשלעג פון א בונד מיט ספּארטא פערווארפען.

געוויסער טאַט די הערמען (ד. ה. די געטער־בילדער) און האָט בעגאַנגען נאָך אייניגע רעליגיעזע פערברעכענס. אַלקיביאַדעס האָט געוואוסט, דאָס איהם ערוואַרטעט דערפאַר די טויט־שטראָף, האָט ער בעשלאָסען צו ענטלויפען און זיך איבערגעבען צום שוץ פון די גרעסטע פיינד פון אַטהען — צו ספּאַרטאַ. אין ספּאַרטאַ האָט ער זיך דערוואוסט, דאָס מען האָט איהם אין אַטהען ווירק־ליך צום טויט פעראורטיילט, און דעריבער האָט ער בעשלאָסען צו נעהמען ראַ־כע פון אַטהען און העלפען ספּאַרטאַ בעקעמפען אַטהען.

פריהער פון אַלץ האָט ער פאָרגעשלאָגען די ספּאַרטאַנער צו שיקען אַ טיכטיגען קאָמאַנדיר צו די סיראַקוזאַנער, וועלכע זיינען געווען בעלאַגערט פון די אַטהענער, און דיזער קאָמאַנדיר זאָל די פערטיידיגונג פיהרען מיט מעהר קריגס־קונסט, ווי זי איז ביז יעצט געפיהרט געוואָרען. די ספּאַרטאַנער האָבען געפאָלגט זיין עצה און האָבען געשיקט אַלס קאָמאַנדיר אַ געוויסען ג י ל י פּ פּ ו ס. דיזער האָט זיין אויפגאַבע גיך און געלונגען אויסגעפיהרט. די אַטהענער האָבען געמוזט זיך צוריקציהען פון בעלאַגערן סיראַקוז. עס האָט זיי אויך ניט געהאָלפען די הילף, וואָס ד ע מ אָ ס ט ה ע נ ע ס האָט זיי געבראַכט: 75 שיפען און 5,000 האָפּליטען. דאַמאָלס האָט זיך גראַדע גע־מאַכט אַ מאָנד־פינסטערניס (לקוי לבנה), און די וואַהרזאָגער האָבען געראַטען דעם פאַנאַטישען ניקיאַס ניט אָפּטרעטען באַלד מיט דער פלאָטע צוריק נאָך אַטהען, נאָר ער זאָל אָפּוואַרטען 3 מאָל צו ניין טעג, ד. ה. 27 טעג, און נאָך דעם זאָל ער ענטשיידען, אויב ער זאָל צוריקציהען מיט דער פלאָטע אָדער ניט. די לאַגע פון די אַטהענער איז געוואָרען ערגער מיט יעדען טאָג. די סיראַקוזאַנער האָבען זיך דערוואוסט פון דער אורזאַך, וואָרום די אַטהענער ציהען זיך ניט צוריק, און האָבען געטאָן אַלץ וואָס מעגליך איז אום דעם פיינד אין גאַנצען צו פערניכטען. אויף דעם דריטען טאָג נאָך דעם נאַרישען און אונגליקליכען בעשלוס פון דעם אַבערגלויבישען ניקיאַס זיינען די סיראַקו־זאַנער אַרויסגעטרעטען אין אַ שלאַכט געגען די אַטהענער אויף'ן ים און אויף דעם לאַנד. אין דיזער שלאַכט זיינען פערניכטעט געוואָרען 18 אַטהענישע שיפען און דער קאָמאַנדיר עאורימעדאָן איז טויט געפאַלען. דאָס ערגסטע פיר די אַטהענער איז געווען, וואָס די סיראַקוזאַנער האָבען פערשפּאַרט פיר זיי דעם אַרויסגאַנג פון האַפען און דאָס פרייע מעער.

ניקיאַס איז יעצט געווען אין אַ קריטישער לאַגע און האָט בעשלאָסען צו אונטערנעהמען אַ בעדייטענדע ים־שלאַכט. ער האָט אויפגעגעבען די בע־פעסטיגטע ערטער, אויסער איין איינציגען פּונקט, וועלכער איז געווען בע־שטימט פיר די אויפנאַהמע פון קראַנקע און פיר געפּעק. דאָס גאַנצע מיליטער

די מענער האָבען זיי אויסגע'הרג'עט, די פרויען און די קינדער האָבען זיי פערקויפט פיר שקלאָפען, און דאָס לאַנד האָבען זיי פערקויפט צו 500 אטהענישע קאָלאָניסטען.

3) די סיצילישע עקספעדיציאָן. (415—413 פ. קר.)

די ספּאַרטאַנער האָבען רוהיג צוגעזעהן, ווי די אטהענער האָבען אזוי גרויזאַם בעהאַנדעלט די מעלִיער, וויל דער פרידען פון ניקיאַס'ן האָט נאָך גע-האָט די קראַפט, ניט אכטענדיג אויף די אלע קריגערייען און שלאַכטען, וואָס זיינען פאָרגעקומען צווישען ספּאַרטא און אטהען. אָבער מען האָט פערשטאַנען, דאָס דער בונד אָדער דער שלום האָלט ביי צובראָכען ווערען. און ווירקליך האָט זיך באַלד געפונען אַן אורזאַך, וועלכע האָט געמאַכט אַן ענד צו דעם פּא-פּירענעם שלום. דיזע אורזאַך איז געקומען פון סיציליען. שוין זייט א היבשער צייט איז סיציליען געווען בעוצעט מיט גריכען, און נאָר זעהר וועניג פלעצער און האפענס זיינען געבליבען ביי די קאַרטהאָגער. דאָרט האָט זיך וויעדער-האָלט די זעלבע געשיכטע וואָס אין פאָטערלאַנד: די דאָריער האָבען זיך גערי-סען שטענדיג מיט די יאָניער. און דער סוף איז געווען, דאָס די דאָרישע סיראַקוז האָט די גאַנצע אינזל אונטער איהר מאַכט אונטערגעווארפען. אטהען איז געקומען די יאָניער צו הילף. פיעלע פון די עלטערע בירגער האָבען פראָטעסטירט געגען דעם, וויל מען האָט געווים געקענט רעכענען, דאָס די ספּאַרטאַנער וועלען שטיצען א דאָרישע קאָלאָניע. אָבער אלקיביאדעס האָט געוואוסט, ווי אזוי אויסצומאָלען דאָס גליק, וואָס שטעהט פאָר אטהען, וועז זי וועט בעהערשען סיציליען, און מיט דער הילף פון זיינע אָנהענגער האָט ער דורכגעפיהרט, דאָס אין יאָהר 450 פ. קר. האָט אטהען געשיקט א גרויסע פלאָטע פון 100 דריי־רודערדיגע שיפען מיט 3,000 שווער בעוואָפענטע סאָלדאטען, אויסער א גרויסע מענגע פון לייכט בעוואָפענטע און שלייִדערער. דריי קאָמאַנדירען: אלקיביאדעס זעלבסט, ניקיאס און לאַמאכוס האָבען ערהאַלטען די קאָמאַנדע איבער די גאַנצע זעע־מאַכט פון אטהען. צו דיזער זיינען אין קאַרציראַ צוגעקומען נאָך 36 שיפען און קריגער, וואָס די בונד־חברים האָבען געשיקט.

דער אָנפאַנג פון דעם קריג איז געווען גליקליך פיר די אטהענער. זיי האָבען איינגענומען א רייהע פון שטעדט, וואָס זיינען געשטאַנען אויף דעם מזרח־ברעג פון סיציליען. פלוצלונג איז געקומען א בעפעהל פון אטהען, דאָס אלקיביאדעס זאָל זיך אומקעהרען אין אטהען אום זיך צו פערטיידיגען פאַר'ן געריכט. מען האָט איהם בעשולדיגט, דאָס ער האָט בעלייִדיגט מיט א

אוניסעלרעטיר פון דער אסטעניעשער אלטעלע אין סיצילין.

האָט ער אריינגענומען אין די שיפען. אָבער שיפען האָט ער דאָמאָלס שוין געהאט ניט מעהר ווי 110. די ערסטע זאך האָבען די אטהענער געזען צו שטריטען מיט די, וואָס האָבען זיי פערשפּארט דעם וועג אַרויסצוגעהן אויף פרייען ים. אָבער דיזע מיה איז געווען אומזיסט. זיי זיינען באלד אַרומגערינגעלט געוואָרען פון אלע זייטען, אזוי דאָס פיר זיי איז קיין רעטונג ניט געבליבען. אין א קורצער צייט האָבען זיי פערלאָרען די העלפט פון זייערע שיפען. עס איז פיר זיי אונמעגליך געוואָרען זיך דורכצוברעכען א וועג אין ים, און דאָרום האָבען זיי בעשלאָסען זיך רעטען דורך די לאַנד־זייט, זיך וועגדען צו די שטעדט אויף אינזעל, וואָס זיינען געווען פריינדליך צו אטהען.

אָבער אויך דיזער פלאַן איז דורכגעפאלען. הערמאָקראטעס האָט געשיקט אייניגע לייט צו ניקיאס'ן אלס פרייַנד איהם צו ראטען זיך אָפּהאלטען אייניגע טעג מיט זיין פלאַן, ביז זיי וועלען האָבען פרייַע דורכגאנג־ערטער. ניקיאס האָט אָנגענומען דעם ראט, און דאָס איז געווען זיין אונגליק. דערווייל האָט דער פיינד געהאט די מעגליכקייט צו פערשטעלען אלע וועגען פיר די אטהענער זיך צו רעטען. דערצו האָט דאָ זיי שוין אָנגעהויבען פהלען לעבענס־מיטלען. דער פיינד האָט פריהער פון אלץ אָפּגעשניטען דעמאָקטהענעס'ן מיט זיינע 6,000 מאן פון דער הויפט־ארמעע פון די אטהענער, האָט איהם ארומגערינגעלט פון אלע זייטען און ער מיט זיינע לייט זיינען אַריינגעפאלען צום פיינד אין די הענט. א טאָג שפעטער האָבען די סיראקוזאנער אויך די הויפט־ארמעע דערגרייכט. פערפאלגט פון פיינד האָבען זיי זיך אריינגעוואָרפען אין טייך א ז י נ א ר ו ס. די סיראקוזאנער האָבען אויף זיי דאן נעשאָסען מיט זייערע פייל־ען און האָבען פיעלע צו'הרג'עט, פיעלע זיינען אויך דערטרונקען געוואָרען. מעהר ווי העלפט מיליטער פון די אטהענער איז דאָ פערניכטעט געוואָרען. נאָר אלס ניקיאס האָט זיך אונטערגענעבען האָט גיליפּפּוס אָפּגעהאלטען די פערניכטונג פון די אטהענער.

די סיראקוזאנער האָבען פעראורטייל ניקיאס'ן צוזאמען מיט דעמאָקראטהענעס'ן צום טויט. גיליפּפּוס האָט געוואלט זיי רעטען, אום צו בעשענעז דורך זייער געפאַנגענשאפט זיין טריאומף־צוג אין ספּארטא. אָבער עס האָט איהם ניט געהאָלפען. די איבריגע געפאַנגענע, אונגעפעהר 7,000 מאן, האָבען די סיראקוזאנער פערשפּארט אין די ערטער, וואו מען פלענט האקען שטיינער ביי סיראקוז. דאָרטען זיינען פיעלע צושטאָרבען פון היץ און פון דורסט. נאָר א קלייַנער טייל האָט זיך געראטעט. פיעלע זיינען פערקויפט געוואָרען פיר שקלאָפען. דאָס איז געווען דאָס ענדע פון דער ריזיגער אונטערנעהמונג פון אטהען (413 פ. קר.).

ער נעזעהן דורכצופיהרען, דאָס די פריינדשאפט צווישען פערסיען און ספארטא זאָל אָפגעשאפט ווערען. ער האָט טיסספערנעס'ן איינגעריכט, דאָס די אינטערעסען פון פערסיען פארדערן, דאָס אטהען און ספארטא זאָלען זיך רייסען צווישען זיך, אום קיינע פון זיי זאָלען ניט שטארק ווערען. מיט פערשיידענע וועגען האָט ער דורכגעפיהרט, דאָס ער איז צוריקגערופען געוואָרען פון דער אטהענישער פלאָטע, וואָס איז געשטאַנען פאר סאמאָס, אום אן אמט איבערצונעהמען. דורך א בעגייסטערטע רעדע האָט ער באלד אין דער פלאָטע געוואונען פולען צוטרויען, און איז גלייך ערוועהלט געוואָרען צום אויבער־קאָמאַנדיר.

ער האָט זיך אָנגעשטרענגט צו מאכען א בונד צווישען טיסספערנעס'ן און אטהען, אָבער צולִיב פערשיידענע אורזאכען איז דאָס איהם ניט געלונגען. ער האָט בעשלאָסען צו ארבייטען געגען ספארטא און געגען איהרע בונד־חברים. ער האָט ערסטענס אויפגעזוכט די ספארטאנישע פלאָטע און אין אייניגע שטרייטען ביי קינאָסספמא (ניט ווייט פון רהאָדום) איז עס איהם געלונגען אין גאנצען זי צו פערניכטען (411 פ. קר.). א יאָהר שפעטער האָט ער וויעדער בעזיגט די ספארטאנער ביי צ י צ י ק ו ס אויף'ן וואסער און אויף דעם לאנד. פיעלע שטעדט, ווי ביזאנץ, כאלצעדאָן און אנדערע האפען־שטעדט, האָבען זיך אונטערגעגעבען אונטער איהם (409 פ. קר.). נאָך דיזע אלע העלדענטאטען האָט ער זיך צוריקגעקעהרט נאָך אטהען, וואו די דעמאקראטיע איז וויעדער איינגעפיהרט געוואָרען, הגם מיט אייניגע בעשרענקונגען. דאָס פאלק האָט איהם אויפגענומען מיט אן אונבעשרייבליכער פרייד אלס דעם רעטער פון דער פאטער־שטאָדט. מען האָט איהם געמאכט פיר אויבער־קאָמאַנדיר פון דער פלאָטע און פון דער לאנד־ארמעע. מען האָט באלד אריינגעווארפען אין ים די זייל, אויף וועלכער עס זיינען געווען אויסגעשריבען זיינע זינד. ער האָט אויך בעקומען צוריק זיין פערמעגען, וועלכעס איז געווען קאָנפיסקירט פון דער רעגירונג. אָבער אין אייניגע מאָנאטען שפעטער האָט ער וויעדער זיין אמט פערלאָרען דערפאר, וואָס איינער פון זיינע אונטער־בעאמטע האָט געהאט א שרעקליכע נידערלאָגע ביי עפעסוס. און הגם אלע האָבען געוואוסט, דאָס אלקיביאדעס האָט קיין שולד ניט געהאט אין דיזער נידערלאָגע, דאָך האָט ער אָנגעוואָרען זיין חן ביים פאלק. דאָס האָט איהם זעהר געקרענקט און ערביטערט. ער האָט זיך זעלבסט אָפגעזאָגט פון אלץ, האָט פרייוויליג פערלאָזען זיין פאָטערלאנד און האָט זיך בעזוכט אין טהראציען אלס אן אונאָפהענגיגער פריוואט־מאן.

4) דער דעצעלעאישער קריג. (413—404 פ. קר.)

דאָס אונגליק פון די אַטהענער אין מערב האָט זיך באַלד געלאָזט פיהלען אין מזרח־זייט. כמעט אַלע בונד־חברים פון די אַטהענער, ווי: כיאָס, לעסבאָס, מילעט, רהאָדוס און ביצאַנץ, זיינען אָפּגעפאַלען פון זיי און האָבען זיך אָנגעשלאָסען אָן ספּאַרטאַ, וועלכע האָט דאַן אָנגעפאַנגען אַטטיקאַ זעלבסט צו בעאונרוהיגען. די ספּאַרטאַנער האָבען נעמליך פערנומען די קליינע פעסטונג דעצעלעאַ, און האָבען דורך דעם אָפּגעשניטען יעדען צופאָהר. זיי האָבען נאָך מעהר געטאָן. מיט דער הילף פון דעם פּערסישען שטאַטהאַלטער אין קליין־אַזיען, טיססאַפערנעס, האָבען זיי אַרויסגעשיקט אַ פלאָטע און האָבען אָפּגענומען פון אַטהען די אינזעל עאובאָאַ. מיט דיזען זיג האָבען זיי אָנגעהייבען אָפּשוואַכען די זעע־מאַכט פון אַטהען. דאָס אונגליק האָט אָנגעפאַנגען צו פערפאָלגען דיזע בעריהמטע דעמאָקראַטישע רעפּובליק, צו יענער צייט האָט זיך געגרינדעט אין אַטהען אַן אָליגאַרכישע פּאַרטיי, ד. ה. אַ פּאַרטיי, וואָס האָט געשטרעבט דערצו, די רעגירונג זאָל איבערגעהן אין די הענט פון ווענינע פּערזאָנען. דער אָנפיהרער פון דיזער בעוועגונג איז געווען פּיזאַנדער. ספּאַרטאַ האָט געהאָלפען פּיזאַנדער'ן דערגרייכען זיין צוועק. ער האָט די דעמאָקראַטיע אין גאַנצען בעזייטיגט. די גאַנצע ממשלה איז איבערגעגעבען געוואָרען צו אַראַט פון פיערהונדערט. וועלכער האָט זיינע מיטגלידער אַליין ערוועהלט. די צאָהל פון שטימען, וואָס האָבען רעכט געהאַט אָנטייל נעהמען אין דער פאָלקס־פערזאַמלונג איז בעשרענקט געוואָרען אויף 5,000. דאָס מיליטער, וואָס איז דאַמאָלס געשטאַנען אויף דער אינזעל סאַמאָס, איז אַפילו געווען געגען דיזער פערפאַסונג, דאָך האָט דיזע פערפאַסונג געדויערט לערך 4 מאָנאַטען.

אַלקיביאַדעס האָט וויעדער געהאָלפען אַטהען צו פערבעסערן איהר צושטאַנד. די ספּאַרטאַנער האָבען די לעצטע צייט אָנגעוואָרען דאָס צוטרויען צו אַלקיביאַדעס'ן, בעזונדערס נאָך דעם, ווי ער האָט פערפיהרט די פרוי פון דעם באַזילעאום (קעניג) אַגיס. דיזעס האָט געפיהרט דערצו, דאָס אַלקיביאַדעס האָט אָנגעקניפּט אונטערהאַנדלונגען מיט טיססאַפערנעס'ן, דעם פּערסישען שטאַטהאַלטער אין קליין־אַזיען. ער איז באַלד אַוועק אַהין און אָנגעהויבען צו פיהרען אַ לעבען פון גרויס לוקסוס און האָט זיך נאָכגעגעבען אַלע זיינע תאוות נאָך דעם אַזיאַטישען שטייגער. טיססאַפערנעס איז גיך געוואָרען זיין פריינד און באַלד אויך זיין ווערקצייג. אַלקיביאַדעס האָט דורך איהם דורכגעפיהרט זיינע פּאָליטישע פּלענער. די ערסטע זאַך האָט

וועו געגען די אלע ספּאַרטאַנישע מנהגים, וועלכע זיינען געווען אזוי שטאַרק פערהייליגט ביי זיי. זיין שטענדיגעם וועלטל איז געווען: „וועו די לייבען-פעל העלפט ניט מוז מען דערצו דעם פוסקען-פעלץ אַנטאָן (ד. ה. וואו די קראפט העלפט ניט, מוז מען געברויכען שלויהייט) און וואו די וואהרהייט גילט ניט, איז רעכט צו געברויכען און אָפּנארען דעם געגנער מיט א פאלשער שבועה".

ער האָט באלד געוויזען, ווי דיזע רעגלען זיינע ברייגען גוטע רעזול-טאטען. פריהער פון אלץ האָט ער דורכגעפיהרט דעם פלאַן צו שליסען א בונד מיט דעם נייעם פערסישען שטאטהאלטער אין קליין-אזיען, צ י ר ו ס דעם א י נ ג ע ר ע ן, וועלכער האָט פערביטען דעם פריהערדיגען שטאַאט-האלטער טיסספּאפערנעס. דורך דיזען בונד איז איהם געלונגען צו בעקומען פון פערסיען א גרויסע סומע געלט-שטיצע. מיט דיזע מיטלען האָט ער פערגרעסערט דעם געהאלט פון זיינע סאלדאטען, א זאך, וואס איז דאמאלס זעהר נעטיג געווען, און האָט דערמיט אויך פיעלע אטהענער אויף זיין זייט געוואונען. נאָכדעם האָט ער איינגענומען די שטאָדט לאָפּסאָקוס און האָט זיך געשטעלט געגען דער אטהענישער פלאָטע, וועלכע איז דאמאלס געשטא-נען ניט ווייט פון סעסטוס. די לאַגע פון דער אטהענישער פלאָטע איז דא-מאלס געווען אין יענעם אָרט זעהר ניט גינסטיג. דערצו איז נאָך די צאָהל פון דער מאנשאפט אין דער ספּאַרטאַנישער פלאָטע געווען פיעל גרעסער, ווי ביי די אטהענער, וועלכע זיינען נאָך צו אלעם דעם ניט געווען פעראייניגט צווישען זיך, ווי עם געהערט צו זיין, וויל דער פּאַרטייען-האס האָט געהערשט צווישען זיי אין דער פלאָטע, ווי אין דער היים. דערצו זיינען זיי געווען זעהר נאכלעסיג, האָבען גאָר ניט געטראַכט וועגען זייער לאַגע אוז האָבען זיך צו-שפּרייט אין דער אומגעגענד צו זוכען לעבענס מיטלען.

לייזאנדער האָט געוואוסט זיך צו בענוצען מיט דיזער נאכלעסיגקייט. ער איז זיי אונערוואַרטעט בעפאלען אוז האָט פערניכטעט אין גאנצען זייער לעצטע מאכט. ער האָט גאנצע מחנות פון די אטהענער צו'הרג'עט, גאנצע מחנות פיר שקלאפען פערקויפט. די שיפען האָט ער צושטערט כמעט אָהן א שום וויעדערשטאנד פון די אטהענער. נאָר אכט דריי-רודערדיגע שיפען אוז איין שנעלע-שיף, וועלכעם האָט די טרויעריגע נאכריכט אין אטהען נעבראכט, זיינען איבערגעבליבען, אלע אנדערע 170 שיפען זיינען אריינגע-פאלען אין די הענט פון די ספּאַרטאַנער. די געפאנגענע האָבען די ספּאַרטא-נער אין לאמפּסאָקוס געטויט.

דער שטערן פון גליק האָט נאָך א מאָל א לייכט געטאָן פיר אַטהען. די ספּאַרטאַנער האָבען אונטער דער אָנפיהרונג פון קאַלליקראַטידאַס פערניכטעט 30 אַטהענישע שיפען, און די איבריגע שיפען פון דער פלאָטע האָבען זיי פערשפּאַרט אין האַפען פון מיטילענע. די אַטהענער האָבען די לעצטע קרעפטען אָנגעווענדט זיך צו בעפרייען. אין פערלויף פון 30 טעג האָט עס זיי געלונגען צוזאַמענצושטעלען 110 שיפען מיט מיליטער, און צו זיי זיינען נאָך צוגעשטאַנען פיעלע פון זייערע בונד־חברים. ביי די אַ ר-ג י נ ו ז ע ן, אַן אינזעל־גרופּע ניט ווייט פון דער אינזעל לעסבאָס, איז פאָרגעקומען אַ בלוטיגע שלאַכט, אין וועלכער ביידע זייטען האָבען געהאַט שטאַרקע פערלוסטען. אָבער דאָס ענדע איז געווען, דאָס קאַלליקראַטידאַס איז געפאַלען טויט, און די אַטהענער האָבען געזיגט. אָבער די קאָמאַנדירען, וואָס האָבען געזיגט, האָבען גאָר ניט גענאָסען פון זייער זיג, ווייל זיי האָבען גרעסטענטיילס געהערט צו די אַריסטאָקראַטען פון אַטהען און דאָס פאָלק האָט בעטראַכט זייער אַיינפלוס אַלס געפעהרליך פיר די דעמאָקראַטיע. מען האָט זיי בעשולדיגט, דאָס זיי האָבען ניט געהאָלפען די מאַטראָזען, וואָס האָבען גע-ליטען שיף־ברוך, זיך צו רעטען, און האָבען זיך קיינע מיה ניט געגעבען די דערטרונקענע צו קבורה צו בריינגען. די קאָמאַנדירען האָבען זיך פערטיי-דיגט דערמיט, וואָס אַ שטאַרקער שטורם האָט זיי געשטערט דאָס אַלץ צו טאָן, אָבער עס האָט זיי ניט געהאָלפען. מען האָט זיי פעראורטיילט צום טויט, און זיי האָבען געמוזט טרינקען דעם גיפט־בעכער. נאָר צוויי פון זיי איז עס געלונגען צו ענטלויפען און זיך רעטען פון טויט.

נאָך דער שלאַכט כיי די אַרגינוזען האָבען די ספּאַרטאַנער וויעדער ער-וועהלט צום אויבער־קאָמאַנדיר זייער פאָריגען קריגס־פיהרער ליזאַנדער, וועל-כער האָט דורך זיין קלוגע פּאָליטיק און ענערגישע קריגס־פיהרונג געשיינט צו זיין בערופען צו פערשאַפען ספּאַרטאַ די אויבערהערשאַפט איבער גאַנץ גרי-כענלאַנד, בעזונדערס איבער אַטהען. הגם ער האָט געשטאַמט פון אָרימע עלטערן, האָט ער דאָך געוואוסט די קונסט ווי צו האַנדלען מיט אַלערליי מענשען און דערצו האָט ער געהאַט אַ געזונדען פערשטאַנד אויסצורעכנען אַלע אומשטענדען ביי יעדער פון זיינע אונטערנעהמונגען. ער איז אַפילו ניט געווען אַזאַ גרויסער זשעניע ווי אַלקיביאַדעס, אָבער ער האָט דערפאַר גוט געקענט אויסרעכנען און בעשליסען, וועלכע הויפּט־מיטלען צו געברויכען אין קריטישע מאָמענטען. דערצו האָט ער בעזעסען אַן אונגעוועהנליכען מוט צו געברויכען די מיטלען, וועלכע ער האָט געפונען פיר גוט און ניצליך, ניט אַכטעגדיג און ניט פירכטענדיג, ווען אַפילו דיזע מיטלען זיינען גע-

געהאַט די מעגלעכקייט צו טאָן, ווייל זיי האָבען געהאַט אומזיסטע ארבייטער אין די שקלאַפען, וועלכע האָבען גילדיפערט אלע מיטלען דערצו. אום די פּראָלעטאַריער זאָלען אַרוים פון אונטער דעם איינפלוס פון די רייכע האָט דער שטאַט אָנגעפאַנגען זיי צו בעצאָהלען פיר זייער אָנטייל און די פּאָלקס־פערזאַמלונגען, אין די געריכטס־פערזאַמלונגען א. אז. וו. פון וואַנען אָבער האָט די רעגירונג בעקומען דיזע מיטלען? מען האָט ארויפגעלעגט שטייער אויף די בעמיטעלטע, וועלכע האָבען געהאַט גענוג שקלאַפען, זיי זאָלען דאָס אלעס אויסארבייטען. דאָס צווייטע מיטל פיר דיזע אונגעהייערע אויסגאַבען איז געווען דער טריבוט, וואָס די בונד־חברים האָבען געצאָהלט.

דיזע אייַנפיהרונג האָט געפיהרט דערצו, דאָס ארבייטער האָבען זיך אויפגעהערט צו קימערן וועגען ארבייט, האָבען געזוכט צו מישען זיך אין פּאָליטיק און קריגען דערפאַר געהאַלט, וויל אזא בעשעפטיגונג איז פיעל גרינגער, ווי ארבייטען. דורך דעם האָט די דעמאָקראַטיע פערלאָרען די שטיצע פון איהר עקסיסטענץ. די שטיצע פון דער דעמאָקראַטיע זיינען געווען די ארבייטער־קלאַס און די פּויערים. קוים האָבען דיזע אויפגעהערט צו ארבייטען און האָבען אָנגעפאַנגען צו מישען זיך אין פּאָליטיק פיר געצאָהלט, זיינען זיי געוואָרען איינס מיט די לומפען־פּראָלעטאַריער און האָבען אויך אָנגעפאַנגען צו פערקויפען זייערע שטימען פיר געלט. דיזער צושטאַנד האָט געמוזט פיהרען צו דעם אונטערגאַנג פון דער פּאָלקס־פרייהייט.

אין גרונד גענומען איז עס נאָר די שקלאַפערי, וועלכע האָט געבראַכט די מפּלה פיר אטהען. דורך די ביליגע שקלאַפען־ארבייט זיינען פיעלע ארבייטער געגאַנגען לעדיג און קלייַנע פאַבריקאַנטען זיינען אַרויסגעטריבען געוואָרען פון געשעפט און געוואָרען לומפען־פּראָלעטאַריער. דערפון זעהען מיר, דאָס ניט די דעמאָקראַטיע האָט רואיניירט אטהען, ווי אַנדערע בעהויפטען, נאָר די שקלאַפערי, וועלכע האָט גערויבט די ארבייט ביי די פריַע בירגער.

ח. די אויבערהערשאפט פון די ספּארטאַנער. (404—387 פ. קר.).

1) די דרייסיג טיראַנען אין אטהען (404—403).

נאָך דעם, ווי אטהען איז געפאַלען, זיינען די ספּארטאַנער געוואָרען די אייַנציגע הערשער און זיינען געוואָרען שרעקליך דעספּאָטיש. איבעראל האָבען זיי איבערגעמאַכט די געזעצען פון דער רעגירונג און האָבען אייַנגעפיהרט אריסטאָקראַטישע רעגירונגען. דאָס זעלבע האָבען זיי אויך אין אטהען געטאָן. זיי האָבען דאָרטען אייַנגעפיהרט אן אָליגאַרכיע פון 30 אריסטאָקרא־

דיזע שלאכט האָט די מאכט פון אטהען אויף אימער געברָאכען. אויך די שטאָרט איז אונמעגליך געווען צו רעטען. לייזאנדער האָט אונטערוואָרפען אונטער ספּארטא אלע שטעדט און אינזלען, וועלכע זיינען פריהער געווען פערבונדען מיט אטהען. נאָכדעם האָט ער צוזאמען מיט אגיס'ן, דעם בא-זילעאוס פון ספּארטא, בעלאגערט אטהען. אין שטאָרט האָבען זיך געפונען זעהר פיעלע מענשען, וועלכע האָבען זיך גערעטעט פון אנדערע ערטער אין געקומען אין אטהען צו געפינען שוץ. דער פיינד האָט אָבער אָפּגעשניטען יעדען צופיהר און דאָס פּאָלק אין אטהען האָט באלד אנגעהויבען ליידען הונגער. דיזע לאָגע האָט זיי געצוואונגען זיך אונטערצוגעבען צום פיינד אָהן א שום בעדינגונג (ענדע מאנאט אפריל, פון יאָהר 404 פ. קר.). די ספּארטאנער האָבען צוגענומען אלע זייערע שיפען, האָבען צעשטערט אלע מויערן און פעסטונגען פון דער שטאָרט, האָבען אָפּגעשאפט די דעמאקראטיע און האָבען איינגעפיהרט אן אליגארכיע פון 30 מענער פון אדעל, וועלכע זיי-נען בעקאנט אונטער דעם נאָמען „די דרייסיג" אָדער „די דרייסיג טיראנען". דיזע 30 הערשער זיינען געווען איבערגעגעבען צו די ספּארטאנער, פון וועלכע זיי האָבען ערהאלטען אונבעשרענקטע מאכט אייגצואָרדנען א רעגירונג און אריסטאקראטישען זין. מיר וועלען זעהן, ווי זיי האָבען דיזע אויפגאבע ערפילט.

דערמיט האָט זיך געענדיגט דער פעלאָפּאָננעזישער קריג, וועלכער האָט געדויערט 27 מיט א האלבען יאָהר. דיזער קריג איז א זעהר אינטערעסאנ-טעם און בעלעהרענדעם קאפיטעל פון דער וועלט-געשיכטע. דיזער קריג לערנט אונז, דאָס דער חורבן, די רואין פון א לאנד קומט מעהר פון דער אינערליכער אונארדנונג און צופוילטקייט איידער פון דער גרעסערער שטאַרק-קייט פון פיינד. מיר האָבען שוין פריהער געזעהן, דאָס אטהען האָט געהאט א גרויסע מענגע ניט-בעשעפטיגטע ארבייטער, און דאָס איז געווען דאָס הויפט אונגליק פון אטהען. ווייל גראָדע דיזע אָרימע לעדיג-געהער, די לומ-פען-פראָלעטאריער, האָבען אריינגעכאפט אין זייערע הענט די גאנצע ממשלה; די איבריגע בירגער, וועלכע האָבען צוזאמען מיט דיזע פראָלעטאריער ge-פיהרט דאָס רעדעל פון דער רעגירונג, זיינען געווען די רייכע קלאָס, וועלכע האָט געהאט גענוג פרייע צייט צו אָפּגעבען זיך צו כלל-זאכען. די לומפען-פראָלעטאריער זיינען אימער בערייט צו פערקויפען זייערע שטימען צו דעם, ווער עס בעצאָהלט גוט. די רייכע האָבען זיי ווירקליך gענעבען ברויט און צייט-פערטרייב זיך צו אמוזירען, און האָבען דורך דעם gעווואונען זייערע שטי-מען און דורך זיי אויסgעפיהרט וואָס זיי האָבען gעווואָלט. די רייכע האָבען עס

אטהענער און האָבען זיי בעשיצט פון דער פערפאָלגונג פון די 30 טיראַנען. אפילו ווען די ספּארטאַנער האָבען זיי געדראָהט מיט שווערע שטראָפען, אויב זיי וועלען ניט ארויסגעבען די ענטלאָפענע, האָבען זיי עס דאָך ניט געטאָן.

אלקיביאַדעס'עס טויט.

די טהעבאַנער האָבען געהאָלפען דעם בראַווען דעמאָקראַט טהראַזיבולוס אייני-צונעהמען די אַטטישע גרענעץ-פעסטונג. טהראַזיבולוס האָט געהאַט עטליכע גליקליכע זיגען איבער די טרופען פון די 30 טיראַנען און האָט אריינגעבאַפט

טען. עס קען זיין, דאָס די דעספּאָטישע רעגירונג אין אַטהען וואָלט עקסיס-טירט אַ לענגערע צייט, ווען די 30 טיראַנען וואָלטען ניט איבערגעכאַפּט די מאָס. די טיראַנען האָבען אַיינגעפיהרט אַ שרעקענס־רעגירונג, אַ טערראָר, און דערמיט האָבען זיי אַליין אויף זיך געבראַכט אַ גיכע מפּלה. פריהער פון אַלץ האָבען זיי בעשלאָסען אָפּראַמען פון וועג אַלקיביאַדעס'ן, אויף וועלכען די דעמאָקראַטען האָבען נאָך געהאָפט, ער זאָל זייער הערשאַפט צוריק אויפ-שטעלען. אַלקיביאַדעס האָט נאָך דעם פאַל פון אַטהען זיך בעגעבען צום פּערסישען שטאַטהאַלטער פאַרנאַבאַצוס, אום דורך זיין הילף זיך צושלאָגען צום קעניג אַרטאַקסערקסעס, פון וועלכען ער האָט געהאָפט צו בעקומען הילף צו בעפרייען זיין פאָטער־שטאָדט אַטהען פון ספּאַרטאַנישען יאָך. די ספּאַר-טאַנער האָבען זיך אָבער אין צייט דערוואוסט פון דעם, און האָבען אונטער-געקויפט פאַרנאַבאַצוס'ן צו ערמאָרדען אַלקיביאַדעס'ן. אַ מחנה פּערסישע סאָלדאַטען האָבען אַרומגערינגעלט דאָס הויז, אין וועלכען אַלקיביאַדעס האָט זיך געפונען, האָבען עס אונטערגעצונדען, און ווען ער איז אַרויסגעלאָפען פון הויז אום זיך צו רעטען פון פייער, האָט מען אין איהם אַריינגעשאָסען אַ פייל און ער איז געפאַלען טויט (404 פ. קר.). אַלקיביאַדעס איז דאַמאָלס אַלט געווען 46 יאָהר. אַ מיידעל האָט איהם אַיינגעוויקעלט אין איהרען אַ קלייד און האָט איהם צו קבורה געבראַכט.

די 30 טיראַנען האָבען זיך דאַן גענומען פערפאָלגען יעדען, וועלכער האָט אויף זיך געהאַט דעם קלענסטען חשד, דאָס ער איז גענייגט צו דע-מאָקראַטיע, ווי אויך אַלע רייכע, וועלכע האָבען אין זיי ערוועקט קנאה דורך זייערע גרויסע פערמעגענס. געשטיצט אויף די ספּאַרטאַנישע חיל, וואָס איז געשטאַנען אין אַקראָפּאָלים (פעסטונג פון אַטהען), האָבען זיי געטויט 1,500 בירגער, אויף וועלכע זיי האָבען אַרויפגעוואָרפען אַ חשד, דאָס זיי וועלען שטערען די רוה פון דער רעגירונג. איבער 5,000 בירגער האָבען זיי פער-שיקט. איינער פון די אָליגאַרכען זעלבסט האָט פּראָטעסטירט געגען די גרוילטאַטען, ער האָט זיי געוואָרנט, דאָס דיזע האַנדלונג וועט זיי סוף כל סוף זעלבסט שטירצען, אָבער עס האָט ניט געהאָלפען. מען האָט איהם צום טויט פעראורטיילט אַלס געגנער פון דער נייער רעגירונגס־אָרדנונג. ער האָט געמוזט טרינקען דעם גיפט־בעכער און איז געשטאָרבען.

גאַנץ גריכענלאַנד איז געוואָרען אויפגעבראַכט אויף די שרעקליכע מער-דערייען פון די ספּאַרטאַנער. איבערהויפּט זיינען געוואָרען אויפגערייצט די טהעבאַנער, וועלכע האָבען אָנגעהויבען צו פירכטען, דאָס זיי וועלען זייער זעלבשטענדיגקייט פערלירען. זיי האָבען אויפגענומען ביי זיך די ענטלאָפענע

צוג געגען זיין ברודער אַרטאַקסערקסעס. ביי דעם דאָרף קונאַקסאַ, אונגע-פעהר 10 מייל צו צפון פון בבל, האָבען זיך די ביידע פיינדליכע אַרמעען בעגעגענט און האָבען אָנגעפאַנגען אַן ענטשיידענדע שלאַכט. דער פליגעל, אין וועלכען די גריכען האָבען געקעמפט, האָט געזיגט און געצוואונגען דעם פיינד צו ענטלויפען, אָבער צירוס זעלבסט איז געפאַלען טויט אין דיזען שטרייט. ווען די אַזיאַטישע חיל האָבען זיך דערוואוסט פון צירוס'עס טויט, זיינען זיי צולאָפען פון שלאַכט און דערמיט האָט זיך געענדיגט די גאַנצע אונטערנעהמונג.

די לאַגע פון די גריכישע טרופּען איז דאַמאָלס געווען זעהר קריטיש. און די לאַגע איז נאָך ערגער געוואָרען דורך דעם, וואָס טיססאַפערנעס האָט די גריכען בערויבט פון זייער פיהרער. טיססאַפערנעס האָט אָבער גע-האַט אַ טעות אין דעם, וואָס ער האָט געמיינט, דאָס ווי באַלד די גרי-כען וועלען בלייבען אָהן אַ פיהרער וועט ער זיי לייכט קענען בעזיגען. קסענאָ-פאָן, וועלכער האָט אין דיזען צוג אָנטייל גענומען אַלס פרייוויליגער, האָט זיך אונטערגענומען צו זיין דער פיהרער, ער האָט די גריכען ערמונטערט און זיי האָבען אָנגעפאַנגען זייער צוריקקעהר נאָך זייער היימאַט אונטער פיעלע שווע-ריגקייטען און געפאַהרען. ניט וויסענדיג די לענדער, דורך וועלכע זיי האָ-בען געמוזט מאַרשירען צוריק, און זייענדיג פערפאָלגט פון די פּערסישע טרופּען, איז זיי אויסגעקומען צו וואַנדערן דורך גרויסע בערג און טיפע טייכען און דורך געגענדען, וועלכע זיינען געווען בעדעקט מיט טיפע שנעען. ענדליך האָבען זיי פון אַ הויכען אָרט דערזעהן דעם ים, וועלכען זיי האָבען שוין לאַנג מיט אַזאַ הייסען וואונש געוואָלט זעהן. אין טראַפּעזונט האָבען זיך די גריכען צוטיילט. איין טייל איז אַוועק אַהיים דורך דאָס מעער און אַן אַנדער טייל דורך די יבשה. דיזע לעצטע זיינען געקומען אין ביצאַנץ און פון דאָרט נאָך טהראַציען, וואו זיי האָבען אַריינגעטרעטען אין די קע-ניגליכע אַרמעע. נאָך דעם האָבען זיי אַריינגעטרעטען אין די ספּאַרטאַנישע אַרמעע אונטער דעם קאָמאַנדיר ט ה י מ ב ר אָ ן, וועלכער האָט בעקומען דעם בעפעהל פון דער ספּאַרטאַנישער רעגירונג צו בעשיצען די גריכישע שטעדט אין קליין־אַזיען געגען דעם אָנגריף פון טיססאַפערנעס'ן.

3) דער פּערסיש־ספּאַרטאַנישער קריג. (400—394 פ. קר.)

דער פּערסישער קעניג אַרטאַקסערקסעס ד ע ר 2 ט ע ר האָט בע-שטימט טיססאַפערנעס'ן פיר שטאַטהאַלטער פון קליין־אַזיען אָנשטאָט צירוס דעם אינגערען, אַלס דאַנק פיר די גרויסע דינסטען, וואָס ער, טיססאַפערנעס,

אין זיינע הענט דעם האפען פון אטהען, פיראָוס. באלד נאָך דעם איז עס געקומען צו אן ענטשיידענדער שלאַכט, אין וועלכער די 30 טיראנען זיינען בעזיגט געוואָרען. דער הויפט אָנפיהרער פון זיי, ק ר י ט י א ס, מיט נאָך 70 אָנהענגער זיינען געפאַלען אין דיזער שלאַכט.

דיזער זיג פון די דעמאָקראַטען האָט געצוואונגען ספּארטא ארויסצושיקען טרופען געגען טהראזיבולוס'ן. דער פיהרער פון דיזע טרופען איז געווען ל י ז א נ ד ע ר. די ספּארטאנער אָבער האָבען מורא געהאַט פאר טהראזיבולוס'ן און האָבען ארויסגעשיקט מעהר סאָלדאַטען אונטער דער לייטונג פון פּאוזאניאס'ן. דיזעס איז געווען א גליק פיר טהראזיבולוס'ן, ווייל פּאוזאניאס, אָנשטאָט צו פיהרען א שטרייט מיט די דעמאָקראַטען, האָט בעסער געמאַכט שלום צווישען די אריסטאָקראַטען און די דעמאָקראַטען. אויף דעם גרונד פון דיזען שלום איז טהראזיבולוס אריין אין אטהען און האָט איבער־א־ניים אייננעפיהרט די סאָלאָנישע פערפאסונג. צוזאמען מיט דעם שלום איז אויסגעשפראָכען געוואָרען אן אלגעמיינע אמנעסטיע, ד. ה. א פערגעבונג פון אלע פאָליטישע פערברעכענס. די 30 טיראנען זיינען געווען אויסגעשלאָסען פון דער אמנעסטיע. זיי האָט מען בעשטימט ע ל ע א ו ז י ס אלס אָרט צום וואוינען, אין אטהען אָבער האָבען זיי זיך ניט געטאָרט געפינען. זערביי איז געווען בעשטימט, דאָס וועלען זיי וועלען פרובירן איבער־א־ניים זייער הערשאפט אין אטהען אויפשטעלען, זאלען זיי מיט'ן טויט בעשטראָפט ווערען און זייער לאַנד זאל קאָנפיסקירט ווערען.

2) דער פעלד־צוג פון דעם אינגערען צירוס. (401 פ. קר.)

אין דער זעלבער צייט האָט זיך געטראָפען דער בעריהמטער צוריק־צוג פון די צעהן טויזענד, וועלכען קסענאָפאָן האָט אונז איבערגעלאָזען אן אויספיהרליכען בעריכט. היסטאָריקער האָבען פון דיזען צוג געמאַכט א גרוים וועזען, מיר אָבער האַלטען איהם ניט פיר זעהר וויכטיג און וועלען איבער איהם רעדען קורץ.

צירוס דער אינגערער האָט זיך געלאָזט פערפיהרען פון זיין מוטער פ א ר י ז א ט י ס צו מאַכען אן אויפשטאַנד געגען זיין ברודער דעם פּערסישען קעניג ארטאקסערקסעס דעם 2טען. די ספּארטאנישע רעגירונג האָט איהם אין דיזער אונטערנעהמונג אין געהיים אונטערשטיצט. צירוס'ן איז געלונגען צוזאמענצובריינגען אן ארמעע פון 100,000 אזיאטען און 13,000 גריכען. אין יאָהר 401 פ. קר. האָט צירוס ארויסגעטרעטען מיט זיין ארמעע פון סאַרדעס, וואָס איז געווען זיין זאמעל־פונקט, און האָט אונטערגענומען א

געשיכטע. דיזען נאָמען האָט ער געקריגען ביי דער הערשזיכטיגער קלאַס, און פון זייער שטאַנד־פּונקט האָט ער ווירקליך פערדינט אַזאַ נאָמען. אַ גאַנץ אַנדערן ווערט האָט ער, ווען מען זאָל איהם בעטראַכטען פון דעם שטאַנד־פּונקט פון די אונטערדריקטע. פון דיזען שטאַנדפּונקט געהערט אַגעזילאַוס צו די ברוטאַלסטע אונטערדריקער און גוואַלד־מענשען; ער איז געווען איינער פון די ערגסטע און שענדליכסטע טיראַנען, וואָס די געקנעכטעטע מענשהייט האָט ווען עס איז געזעהן, און זיין נאָמען האָט פערדינט בעדעקט צו ווערען מיט אייביגער שאַנדע.

אין ספּאַרטאַ האָבען זיך אַלע פערהעלטניסען געענדערט זינט ליקורג האָט זיינע געזעצען אַרויסגעגעבען. דאָס פערבאָט צו שעצען גאָלד און זילבער האָט אין דער פּראַקטיק שוין לאַנג אָנגעוואָרען זיין ווערט. די פריהער־דיגע גלייכגילטיגקייט צו געלט האָט שוין לאַנג אויפגעהערט, און איז אין גאַנצען פערשוואונדען. די געשיכטע ווייס פון פיעלע ביישפּילען פון בעשטעכונג (שוחד) אין ספּאַרטאַ. עאוריביאַדעס, דער ספּאַרטאַנער, איז געווען אונטערגעקויפט פון טהעמיסטאָקלעס'ן, פּלעיסטאָאַנאַקס — פון פּעריק־לעס'ן, לעאָטיכידעס — פון די אַלעוואַדען. גיליפּפּוס האָט גע'גנב'עט 30 טאַלענטען פון דעם רויב, וואָס ער האָט געקליבען אין אַטהען. עס איז ווערט היר צו דערמאָהנען די ווערטער, וואָס איינער האָט מיט רעכט געזאָגט צו אַלקיביאַדעס'ן: „אין לאַצעדאֶמאָן (ספּאַרטאַ) איז דאָ מעהר גאָלד און זיל־בער ווי אין גאַנץ גריכענלאַנד. אַהער פליעסט עס פון אַלע זייטען און היר בלייבט עס. ספּאַרטאַ קען מען צוגלייכען צו אַ לייבען־בויך, מען זעהט ווי אַלעס קומט אַריין, אָבער קיין זאַך קומט ניט אַרויס צוריק". די אַלע, וואָס האָבען געדינט אין אַזיען אַלס קאָמאַנדירען, די שטאַטהאַלטער, די גענעראַ־לען א. אַנד. האָבען געבראַכט פון דאָרט גרויסע סומעס גאָלד און זילבער און האָבען דערמיט פערברייטערט דעם אַזיאַטישען לוקסוס און צוזאַמען מיט דעם די פערדאָרבענהייט פון די זיטען.

פיעל גרעסער און וויכטיגער זיינען געווען די ענדערונגען אין ספּאַרטאַ־נישען לעבען, וועלכע זיינען אַרויסגעקומען פון דעם נייעם געזעץ, וואָס דער עפאָר עפּיטאַדעאוס האָט דורכגעפיהרט, דאָס יעדער בירגער האָט דאָס רעכט צו טאָן מיט דעם שטיק ערד, וואָס ער בעאַרבייט, ווי מיט זיין אייגענטום. דיזעס געזעץ האָט אין אַ זעהר קורצער צייט געווירקט, דאָס די גאַנצע ערד אין ספּאַרטאַ איז איבערגעגאַנגען אין די הענט פון 100 רייכע אַריסטאָקראַ־טען און די איבריגע בירגער זיינען אַזוי פעראָרימט געוואָרען, דאָס זיי זיינען אָנגעקומען צו בעטעל־ברויט. דאָס איז געווען אין דער צייט פון אַגיס דעם

האָט איהם געצייגט אין דעם אויפשטאַנד פון צירוס'ן. די ערסטע אַרבייט זיי-נע איז געווען באַלד ווי ער איז אָנגעקומען אין קליין־אַזיען אַלס שטאַטהאַל-טער, צו אונטערוואַרפען אונטער פּערסישע מאַכט די יאָנישע שטעדט, וועלכע זיינען געווען זעלבשטענדיג. די ספּאַרטאַנער האָבען די אָנגעגריפענע שטעדט פיעל געהאָלפען געגען טיססאַפערנעס'ן. ספּאַרטאַ האָט נעמליך געשיקט 1,000 העלאָטען, וועלכע האָבען בעקומען בירגער־רעכט פיר זייער פריהער-דיגען קריגס־דינסט, ווי אויך 4,000 מאַן פון אַנדערע שטאַאַטען פון פּעלאָ-פּאָננעזוס אונטער דעם אויבער־בעפעהל פון דעם דערמאָהנטען טהימבראָן נאָך קליין־אַזיען אין הערבסט פון יאָהר 400 פ. קר. צו בעשיצין די גריכען געגען דעם אָנגריף פון די פּערסיער. טהימבראָן האָט אַפילו געקעמפט מיט ערפאָלג, ער האָט אָבער ניט גוט פערשטאַנען די קונסט פון בעלאַגערונג. אויסער דעם האָט ער זעהר שלעכט בעהאַנדעלט פיעלע שטעדט אין קליין־אַזיען, וועלכע זיינען געווען גענייגט צו ספּאַרטאַ, און דיזע האָבען איהם פערקלאָגט פאַר די ספּאַרטאַנער. טהימבראָן איז צוריקגערופען געוואָרען און אויף זיין אָרט האָט ספּאַרטאַ געשיקט דערקיללידאַס'ן, וועלכער איז געווען פיעל מעהר געשיקט און מעהר שלוי פון זיין פאָרגעגנער. ער האָט גע-פיהרט דעם קריג מיט מעהר גליק, און האָט געשלאָסען מיט טיססאַפערנעס'ן אַ גינסטיגען וואַפען־שטילשטאַנד.

אין יענער צייט איז אין ספּאַרטאַ פאָרגעקומען אַ גאַנצע רייהע פון ענדע-רונגען, וועלכע האָבען געהאַט אַ גרויסע ווירקונג אויף די בעציהונגען פון ספּאַרטאַ צו פּערסיען. נאָך דעם טויט פון דעם ספּאַרטאַנישען באַזילעאוס אַגיס האָט ליזאַנדער דורכגעפיהרט, דאָס מען זאָל ערוועהלען אַלס נאָכ-פאָלגער פון אַגיס'ן, ניט זיין זוהן, וועלכען זיין פאָטער האָט געהאַלטען פיר אַ ממזר פון אַלקיביאַדעס'ן, נאָר זיין, אַגיס'עס, הינקעדיגען ברודער, אַ ג ע - ז י ל אַ ו ס. ליזאַנדער האָט געהאָפט, דאָס אַגעזילאַוס וועט זיין אין גאַנצען איבערגעגעבען און אונטערטעניג צו איהם, ערסטענס, ווייל ער איז אַ קרי-פּעל, און צווייטענס, אויס דאַנקבאַרקייט צו איהם, וואָס ער האָט איהם צום באַזילעאוס געמאַכט, און דריטענס, ווייל ער האָט איהם געהאַלטען פיר אַ מענשען מיט אַ רוהיגען, שטילען און נאָכגעביגען כאַראַקטער. ליזאַנדער האָט אָבער באַלד דערזעהן זיין טעות. אַגעזילאַוס איז געווען צו פיעל עהר-גייציג און ענערגיש, ער זאָל וועלען זיין אַ ווערקצייג אין פרעמדע הענט, און אויסער דעם האָט ער באַלד אַרויסגעצייגט גרויסע פעהיגקייטען אין קריגס־קונסט, און האָט זיך שנעל געמאַכט אַ נאָמען אַלס דער גרעסטער קריגס־מאַן אין ספּאַרטאַ, און אַלס איינער פון די גרעסטע מענער אין דער

ספּאַרטאַ און איהרע גרוילטאַטען, און אַגעזילאַוס איז געווען געצוואונגען צו פערלאָזען אַזיען.

4) דער קאָרינטהישער קריג. (387—391 פ. קר.)

דער נייער פּערסישער שטאַטהאַלטער, וועלכער האָט פערנומען די שטע-לע פון טיססאַפערנעס'ן נאָך דעם, ווי דיזער איז פון פּערסישען קעניג צום טויט פעראורטיילט געוואָרען, איז געווען ט י ט ה ר אַ ו ס ט ע ס. דיזער שטאַטהאַלטער האָט דורך זיינע שלוחים דורכגעפיהרט, דאָס פיעלע גריכישע שטאַאַטען האָבען געשלאָסען אַ בונד געגען ספּאַרטאַ. אָבער נאָך איידער די-זער בונד איז געשלאָסען געוואָרען האָט אויסגעבראָכען אַ קריג צווישען די טהעבאַנער און די ספּאַרטאַנער. דורך די מיטווירקונג פון זיינע פריינד איז ליזאַנדער געשיקט געוואָרען אַלס קאָמאַנדיר אין דיזען קריג און אום אויס-צוצייכנען זיך געגען אַגעזילאַוס'ן איז ער גלייך געגאַנגען צו בעלאַגערן די שטאָדט ה אַ ל י אַ ר ט ו ס אין באָאָטיען, ניט וואַרטענדיג אויף די הילף פון פּאַוזאַניאַס'ן מיט זיינע טרופּען, וועלכע זיינען געשיקט געוואָרען איהם צו העלפען (394 פ. קר.). ער איז אָבער דאָ געשלאָגען געוואָרען און האָט אַליין זיין לעבען פערלאָרען. דיזער גליקליכער ערפאָלג האָט צוגעגעבען מוט אייניגע גריכישע שטאַאַטען, ווי טהעבען, קאָרינטה, אַרגאָליס, אַטהען, צו שליסען אַ בונד געגען ספּאַרטאַ אין יאָהר 394 פ. קר. דיזער בונד האָט בעקו-מען גרויסע געלט־שטיצע פון פּערסיען, אום אָפּצוציהען ספּאַרטאַ פון אַזיען. די פּערסיער האָבען זייער וואונש דערגרייכט. אַגעזילאַוס איז ווירקליך באַלד צוריק נאָך ספּאַרטאַ אָפּגערופען געוואָרען אום די היימישע אינטערעסען צו פערטיידיגען. ער האָט גלייך אויפגעגעבען פריגיען און לאָזענדיג נאָר 4,000 מאַן צו בעשיצען די גריכען אין קליין־אַזיען איז ער צוריק מיט זיין אַר-מעע אַריבער דעם העללעספּאָנט און איז געקומען אין גריכענלאַנד. אָבער נאָך איידער ער איז צוריקגעקומען צו זיין פאָטערלאַנד האָט זיך דאָרט געטראָפען אַן אַנדער אונגליק. זיין שוואָגער פּ י ז אַ נ ד ע ר האָט געליטען אַ שרעקליכע נידערלאַגע אין אַ זעע־שלאַכט ביי ק נ י ד ו ס. די ספּאַרטאַנער האָבען דאַמאָלס פערלאָרען די הערשאַפט איבער דעם אָגאָאישען מעער, און די אַטהענער האָבען אָנגעפאַנגען צו טראַכטען וועגען בענייען זייער פלאָטע. פּיזאַנדער זעלבסט איז געפאַלען אין דער שלאַכט און 50 שיפען מיט 500 מאַן זיינען אַריינגעפאַלען אין די הענט פון פיינד.

אַגעזילאַוס האָט דיזע שרעקליכע נידערלאַגע געהאַלטען בסוד פון זיינע טרופּען, זיי זאָלען דעם מוט ניט פערלירען. ער האָט נאָך בעסער געטאָן.

4טען אין מיטען פון 3טען יאהרהונדערט פ. קר. ווי עס ווייזט אויס, איז ספּארטא שוין פּאר עפּיטאדעאוס'ן געווען פּאַרבעריִט צו דיזען געזעץ, ווייל די לענדער פון איינצעלנע קלייניע גוטס־בעזיצער האָבען זיך שוין לאַנג גע־פונען אין די הענט פון די רייכע אַריסטאָקראַטען אין דער פּאַרמע פון הי־פּאָטהעקען (משכנות).

אויך די רעגירונגס־מאַכט איז איבערגעגאַנגען אין די הענט נאָר פון עטלִיכע ספּארטאַנער. די גאַנצע מאַכט האָט זיך קאָנצענטרירט אין די הענט פון די עפּאָרען און די מיטגלידער פון ראַט. די פּאָלקס־פּערזאַמלונג האָט מען זעלטען געפּרעגט. דיזע רייכע רעגירער פלעגען ווערען שטאַרק אויפגעריִצט, ווען מען האָט געוואָלט זייער מאַכט א ביסעל שמעלערן. געבען די מענלִיכקייט אָנטייל צו נעהמען אין רעגירונגס־אַנגעלעגענהייטען צו די דאָזיגע פּאַמילִיעס, וועלכע זיינען צולִיב זייער אָרימקייט בעזייטיגט געוואָרען פון זייערע קרייזען, וואָלט געהיסען נאָך זייער מיינונג גע־בען די מענלִיכקייט צו מאַכען רעפּאָרמעס אין די געזעצען פון לאַנד־אי־גענטום. וועז מען זאָל צולאָזען אָרימע לייט צו דער רעגירונגס־מאַכט, וואָלטען זיי געפּאָדערט נייע געזעצען וועגען לאַנד־אייגענטום און א נייע פערטיילונג פון די ערד־גיטער צווישען די אָרימע פּראָלעטאַריער, און דאָס איז געווען געגען די אינטערעסען פון פּריוואַט־אייגענטום.

דאָס האָט געפיהרט צו א טיפען האַס צווישען די פול־בערעכטיגטע אָדער פול־בירגער און די „קלענערע", און דיזער האַס האָט שפּעטער געפיהרט צו א פערשווערונג, אָן דער שפּיץ פון וועלכער איז געשטאַנען א געוויסער צ י נ א ד א ן. דיזע פערשווערונג האָט אַרומגעכאַפּט אָלע קלאַסען אונטער־דריקטע: שקלאַפען און פרייע האָבען זיך אָלע גלייך בעטיילִיגט אין איהר. אָבער צום בעדויערן האָט עס צו קיין רעזולטאַט ניט געפיהרט. אַגעזילאוס האָט עס גלייך אין אָנפאַנג דערשטיקט און מיט'ן וואָרצעל אויסגעריסען.

נאָך דעם, ווי אַגעזילאוס האָט געגעבען די ערסטע פּראָבע פון זיין אייזערנער האַנט, האָט מען איהם אין 396 פ. קר. געשיקט נאָך קליין־אזיען, וואו ער האָט געהאַט די אויפגאַבע צו פּאַראיניגען אָלע גריכען צו א קאַמף געגען פּערסיען. דיזער פּלאַן איז דורכגעפאַלען, אָבער אַגעזילאוס האָט אליין בעזיגט דעם פּערסישען שטאַטהאַלטער טיסספאַרנעס נאָהענט פון ס א ר ד ע ס און האָט אָנגעהויבען מארשירען טיף אין אזיען, פערוויסטענדיג אויף זיין וועג די פּראָווינצען ביטהיניען און פריגיען. די ספּארטאַנער האָבען זיך שוין גלייקלִיך געשעצט אלס הערשער פון נייע לענדער. דא איז עס אָבער די פּערסיער געלונגען אויפצורייצען אין גריכענלאַנד אָלע שטאַטען געגען

שטאַרק וויכטיג געווען פיר זיי. דערצו האָבען נאָך די פּערסיער געהאַלפען אטהען איבער־אַ־נייס אויפצושטעלען איהרע פעסטונגען און דערמיט געגעבען אַ טויט־קלאַפּ דער ספּאַרטאַנישער העגעמאָניע (אויבערהערשאפט). קורץ, ספּאַרטאַ איז באַלד געקומען צו דער איבערצייגונג, דאָס נאָר דורך אַ בונד מיט פּערסיען וועט זי זיין אין שטאַנד דעם קריג גליקליך צו ענדיגען און איהרע פריהערדיגע הערשאפט צוריק אויפשטעלען. דעריבער האָבען זיי געשיקט

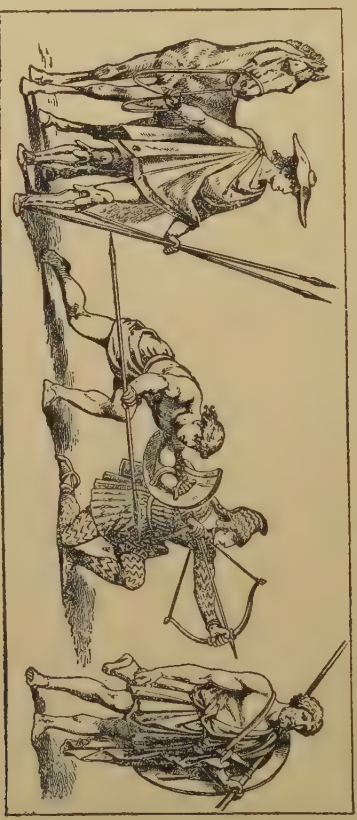

אנטאַלצידאס'ן, דעם פיהרער פון דער פערסישער פריינדליכער פאר־טיי, נאָך סוזא (שושן). אנטאַלצידאס איז געווען זעהר ערפאהרען און גענוג אין דער קונסט, ווי צו האנדלען און ווי צו נושא חן זיין אין די קעניגליכע הויפען און פאַלאַצען פון די אזיאטישע דעספּאָטען, און עס איז איהם גלונגען צו געווינען די פערסישע אונטערשטיצונג. ער האָט צוזאַמענגעבראכט אַ פלאָטע פון 80 שיפען, און מיט דער הילף פון דיזער מאכט האָט ער דיקטירט אַ פרידענס־אָפּמאַך אין דעם נאָמען פון פערסישען קעניג, און האָט גע־צוואונגען די גריכישע שטאַטען איהם אָנצונעהמען. דער אָפּמאַך האָט זיך אָנגעפאַנגען מיט דיזע וועדטער: „ארטאקסערקסעס, דער קעניג פון די פערסיער, גלפינט עם פיר רעכט, דאָס די גריכיש־אזיאטישע שטעדט מיט די אינזלען קלאַ־צאָמענאָ און ציפערן זאָלען בלייבען אונטערוואָרפען אונטער זיין הערשאפט, אַלע איבריגע גריכישע שטאַטען זאָלען צוריק בעקומען זייער פריהערדיגע אונאָפּהענגיקייט, אויסער די שטאַטען: לעמנאס, אימבראס און סצירוס, וועלכע מוזען זיין אונטערוואָרפען אונטער אטהען, ווי אין די אלטע צייטען. ווער עס וועט ניט וועלען אָננעהמען דיזע פרידענס־בעדינגונגען, דעם וועט דער פערסישער קעניג צווינגען מיט דער מאַכט פון וואפען". מיט דיזען שענדליכען

Digitized by Google

ער האָט אַרויסגעגעבען אַ בעריכט, דאָס די ספּאַרטאַנער האָבען דאָרט בע-זיגט און האָט דעריבער בעפוילען מען זאָל די געטער בריינגען דאַנק־קרבנות. נאָך דעם איז ער מיט זיינע טרופּען בעפאַלען די שטאַאַטען, וואָס האָבען זיך פערבונדען געגען ספּאַרטאַ, און האָט געהאַט ביי קאָראָנעאַ אַ גלענצענ-דען זיג. דיזער זיג האָט אָבער ניט צוריקגעגעבען ספּאַרטאַ איהר מאַכט. עס האָט נאָר אַגעזילאַוס'ן געמאַכט אַ וועג אַהיים צו קומען.

דערמיט אָבער האָט זיך דער קריג נאָך ניט געענדיגט. אין געגענ-טייל, אַטהען האָט פון דיזען קריג נייע קרעפטען געשעפּט. זי האָט וויעדער אין אָרדנונג געבראַכט די שטאָדט־בעפעסטיגונג און האָט אויך דעם האַפען אי-בער־אַ־נייס בעפעסטיגט, און האָט וויעדער געקריגען אַ גרויסען טייל פון דער פריהערדיגער מאַכט. אַטהען האָט אויך דורך טהראַזיבולוס'ן אייניגע גלענצענדע זיגען געהאַט, און האָט זיך גליקליך פערטיידיגט געגען דעם אָנ-גריף פון די בעוואוינער פון פּאַמפּיליען. דיזער קאַמף האָט געדויערט אייניגע יאָהר, אין פערלויף פון וועלכע דאָס גליק האָט זיך אָפטער געביטען אויף ביידע זייטען פון די שטרייטענדע. ווייל דער שטרייט האָט זיך אַלץ געדרעהט אַרום דער שטאָדט קאָרינטה, דעריבער טראָגט דיזער שטרייט דעם נאָמען: דער קאָרינטהישער קריג.

אין דער קאָרינהישער אַרמעע האָט זיך אויסגעצייכענט איפיקראַ-טעס, אַן אַטהענער. ער איז געווען פון נידריגען שטאַנד. צו צוואַנציג יאָהר האָט ער בעקומען דעם אויבער־בעפעהל איבער די אויפגעקליבענע סאָל-דאַטען און ער האָט זיי אין גיכען פערוואַנדעלט אין אַ פירכטערליכע מאַכט. ער האָט געבילדעט אַ נייעם סאָרט טרופּען אונטער דעם נאָמען פּעלטאַס-טען, מיט קליינע שילדען און לאַנגע שפּיזען. מיט דיזע סאָלדאַטען האָט ער האָט געהאַט אַ גלענצענדען זיג איבער אַגעזילאַוס'ן ביי סיציאָן (390 פ. קר.), וואו ער האָט אַ ספּאַרטאַנישע מאָראַ, ד. ה. אַן אָפּטיילונג פון 600 האָפּליטען, כמעט אין גאַנצען פערניכטעט. מיט אַ יאָהר שפּעטער האָט ער געהאַט אַ גלענצענדען זיג מיט זיינע 1,200 פּעלטאַסטען איבער דעם ספּאַר-טאַנער אַנאַקסיביאָס און האָט זיינע טרופּען אין גאַנצען צושלאָגען ביי אַבידוס (389 פ. קר.). אויך אין דער ים־שלאַכט זיינען די ספּאַר-טאַנער געווען אונגליקליך. באַלד אין אָנפאַנג פון דעם קריג זיינען זיי בע-רויבט געוואָרען פון זייערע בעזיצונגען, וואָס זיי האָבען געהאַט אויף יענער זייט פון אָגאָאישען מעער דורך פאַרנאַבאַצוס און קאָנאָן. שפּעטער האָ-בען זיי ניט געקענט הינדערן די פערוויסטונג פון די לאַקאָנישע ברעגען און ענדליך האָבען זיי אויך פערלאָרען די אינזעל ציטהערא, וועלכע איז אַזוי

כע האָט גלייך געשיקט אן ארמעע אונטער פּ אָ ב י ד א ס ׳ ן. דיזער האָט בעקומען א בעפעהל דעם אלינטהישען בונד אויפצולעזען. דערביי האָט ער זיך בעמעכטיגט איבער דער טהעבאַנישער פעסטונג (382 פ. קר.), וואהרשיינלעך מיט דער צושטימונג פון ספּאַרטאַ, האָט פעריאָנגט פון דאָרט די אָנהענגער פון דער פּאָלקס־פּאַרטיי, און האָט איינגעזעצט א שטרענגע אריסטאָקראַטישע רעגירונג, וועלכע איז געווען איבערגעגעבען צו ספּאַרטאַ.

נאָך דעם האָט זיך ספּאַרטאַ געמומען צום אלינטהישען בונד. אָנפאַנגס האָבען די ספּאַרטאַנער געלימטען א נידערלאַגע. אָבער אלס זיי האָבען געקריגען מעהר מילימטער, האָבען זיי בעלאַגערט די שטאָדט און נאָך א לאַנגער בעלאַגערונג האָבען זיי דורך הונגער געצוואונגען די איינוואוינער זיך אונטערצוגעבען. זיי האָבען געמוזט דעם בונד אויפגעבען און די לענדער, וועלכע זיי האָבען אָפּגענומען פון דעם מאַצעדאָנישען קעניג, איהם אָפּגעבען צוריק, און זיינען געווען געצוואונגען צו ווערען ספּאַרטאַ׳ס בונד־חברים. ספּאַרטאַ איז וויעדער מעכטיג געוואָרען, אָבער נאָר אויף א קורצע צייט, וויל טהעבען האָט זיך באלד מיט איהר אָפּגערעבעט.

אטהען האָט יעצט אָפּגעטאָן טהעבען די טובה, וואָס דיזע האָט געטאָן אמאל צו איהרע ענטלאָפענע, און האָט פריינדליך אויפגענומען אלע ענטלאָפענע פון דער פערפאָלגונג פון ספּאַרטאַ, און האָט זיי געגעבען יעדען שוץ. דורך דעם האָט עס געלונגען צו מאכען א געהיימען בונד צוויששען די פערטריבענע און דער היימישער פּאַטריאָטישער פּאַרטיי אין טהעבען. אונטער דעם איינפלוס פון דעם קריגס־פיהרער ע פּ א מ י נ אָ נ ד א ס האָט די פּאַטריאָטישע פּאַרטיי בעקומען א גרויסע מאכט. דאָן האָבען זיי געפאַדערט, דאָס די ענטלאָפענע, וואָס האָבען זיך אויפגעהאַלטען אין אטהען, זאלען צוריקקומען און זאלען ערמאָרדען די אָליגאַרכען. אונטער דער פיהרונג פון פ ע ל אָ פּ י ד א ס, מ ע ל ל אָ ן א. אנד. האָבען די ענטלאָפענע זיך גלייך צוריקגעקעהרט אין טהעבען. זיי זיינען געקומען צוריק אין זייער פאָטער־שטאָדט פערשטעלט אלס פישער אדער יעגער. דא האָבען זיי זיך פערזאַמעלט אין א הויז פון איינעם פון זייערע געזינונגס־חברים, האָבען זיך אנגעטאָן אין פרויען־קליידער און גוט פערשלייערט שפעט ביי נאכט האָבען זיי זיך אַרייגעריסען אין דאָס הויז, וואו די אָליגאַרכען זיינען געווען אייngעלאַדען צו א מאָהלצייט. זיי האָבען די טיראַנען אלע ערמאָרדעט, האָבען ערקלערט פרייהייט צו אלע בירגער, און האָבען וויעדער איינגעפיהרט א דעמאָקראַטישע רעגירונג. זיי האָבען די ספּאַרטאַנער, וואָס האָבען זיך רעזעצט אין טהעבען, ארויסגעטריבען פון דאָרט, און דיזעם האָט ג-

פרידען האָבען די ספּאַרטאַנער פערקויפט די פרייהייט פון די אַזיאַטישע גרי-
כען און זיי געמאַכט אונטערטעניג צו פּערסיען, און האָבען אויך אַנערקענט די
אויבער־מאַכט פון פּערסיען און גריכענלאַנד זעלבסט. פון דאַמאָלס אָן האָט
דער פּערסישער קעניג געהאַט די גרעסטע דעה אין אַלע גריכישע אַנגעלע-
גענהייטען, און אין אַלע זייערע סכסוכים האָט ער זיך געמישט און ענטשיידען
אַלס הערשער. אין גריכענלאַנד זעלבסט האָבען די ספּאַרטאַנער וויעדער גע-
שפּילט די ראָלע פון הערשער און האָבען אַכטונג געגעבען, דאָס דער
אַנטאַלצידישער פרידען זאָל ניט צושטערט ווערען. אַטהען האָט יעצט שוין
מעהר ניט געקענט דענקען איהר פריהערדיגען זעע־בונד צוריק אויפצושטע-
לען, און אויך טהעבען האָט זיך געמוזט ענטזאַגען פון איהר פיהרערשאַפט אי-
בער די באָאָטישע שטעדט.

ט. די רציחות פון ספּארטא און איהר געבראָכענע מאכט דורך טהעבען.

(387—362 פ. קר.)

עס איז לייכט צו פערשטעהן, דאָס די ספּאַרטאַנער האָבען אויף דעם
גרונד פון דעם אַנטאַלצידישען פרידען געגעבען צו פיהלען אַלע גריכישע
שטאַאַטען זייער מאַכט און האָבען דערצו זעהר אָפט געברויכט טיראַנישע
גוואַלדטאַטען. ספּאַרטאַ האָט געצוואונגען די אַיינוואוינער פון מאַנטינעאַ,
אין אַרקאַדיען, זייערע מויערן אַרונטערצורייסען, און זיך צו בעזעצען אין פיער
דערפער, ווייל זיי האָבען געצייגט פיינדליכע געפיהלען געגען ספּאַרטאַ. דער
וואַהרער גרונד צו דעם איז אָבער געווען קנאה און מורא פאַר זייער צו גרוי-
סער מאַכט. די ספּאַרטאַנער האָבען איבעראַל אַיינגעפיהרט אַריסטאָקראַטי-
שע רעגירונגען. פיעלע שטעדט האָבען געמוזט צולאָזען ספּאַרטאַנער זאָלען
זיך בעזעצען אין זיי. ערגער ווי איבעראַל האָבען די ספּאַרטאַנער געהאַנ-
דעלט אין טהעבען.

די אָ ל י נ ט ה י ע ר, וועלכע האָבען זיך פערשאַפט גרויסע רייכטי-
מער דורך זייער האַנדעל, האָבען אָנגעפאַנגען נאָכצוטאָן דעם ביישפּיעל פון
אַטהען און גרינדען אַ בונד פון אייניגע שטעדט אויף דער האַלב־אינזעל
כ אַ ל צ י ד י צ ע. אין דיזען בונד זיינען די אָלינטהיער געווען די פאָרזיצענ-
דע און די גאַנצע רעגירונג איז איבערגעגעבען געוואָרען צו ערוועהלטע פון יע-
דער שטאָדט. דער בונד איז געמאַכט געוואָרען צווישען די גרויסע שטעדט, די
קלענערע האָט מען גאָר ניט געפרעגט, נאָר מען האָט זיי געצוואונגען אין
בונד אַריינצוטרעטען. געגען דעם האָבען פּראָטעסטירט די אַיינוואוינער פון
אַקאַנטהוס און אַפּאָללאָניאַ, און האָבען געבעטען הילף ביי ספּאַרטאַ, וועל-

שלום פון אַנטאַלצידאַס'ן, און דערמיט האָט מען אָפּגעשאַפט יעדע אויבער-הערשאַפט פון איין שטאַאַט איבער'ן צווייטען. אַטהען איז זעהר צופרידען געווען מיט דיזען אָפּמאַך, ווייל זי האָט געקוקט מיט קנאה אויף די וואַק-סענדע מאַכט פון טהעבען. אויך די איבריגע שטאַאַטען זיינען געווען צו-פרידען מיט דיזען אָפּמאַך, אויסער טהעבען. זי האָט אַנדערס ניט געוואָלט זיך אָפּזאָגען פון איהר הערשאַפט איבער די שטעדט אין באָאָטיען, סיידען ספּאַרטאַ וועט זיך אויך אָפּזאָגען פון איהר הערשאַפט איבער די שטעדט אין לאַקאָניען און מעסעניען. עס פערשטעהט זיך, דאָס ספּאַרטאַ האָט ניט געוואָלט נאָכגעבען דיזען פּונקט און די טהעבאַנער האָבען דעם פרידענס-אָפּמאַך ניט אָנגענומען און האָבען פאָרטגעזעצט דעם קריג מיט ספּאַרטאַ.

עפּאַמינאָנדאַס.

אין פאָלגענדען יאָהר (371 פ. קר.) האָט דער ספּאַרטאַנישער באַזילעאוס ק ל ע אָ מ ב ר אָ ט ו ס אַרויסגעטרעטען געגען טהעבען און האָט בעגעגענט דעם פיינד ביי ל ע א ו ק ט ר אַ. אָבער די טהעבאַנישע רייטעריי און די נייע שלאַכט-אָרדנונג, וואָס עפּאַמינאָנדאַס האָט איינגע-פיהרט אין דער טהעבאַנישער אַרמעע, האָט זיי פערשאַפט דעם זיג איבער ספּאַרטאַ, וועלכע האָט דאַמאָלס געליטען אַזאַ נידער-לאַגע, ווי זי האָט נאָך קיינמאָל ניט געהאַט. קלעאָמבראָטוס זעלבסט איז געפאַלען אין דער שלאַכט מיט דעם גרעסטען טייל פון זיינע טרופּען און די איבריגע זיינען צולאָפען אין אונאָרדנונג.

אין דיזער שלאַכט האָט ספּאַרטאַ פערלאָרען איהר אויבערהערשאַפט אי-בער גריכענלאַנד. די טהעבאַנער האָבען געהאַט די גלענצענדסטע האָפנונ-גען איבערצונעהמען ספּאַרטאַ'ס ראָלע. מיט אַ יאָהר שפּעטער האָבען זייערע קריגער אונטער דער פיהרונג פון עפּאַמינאָנדאַס'ן כמעט גאַנץ לאַקאָניען בע-זיגט און זיינען שוין געווען גרייט צו געהן אויף ספּאַרטאַ. צום ערסטען מאָל אין דער געשיכטע האָבען די פרויען פון לאַצעדאָמאָניען דערזעהן דעם רויך פון פיינדליכען לאַגער אַרום ספּאַרטאַ. אָבער אַגעזילאַוס האָט מיט גרויסער קראַפט פערטיידיגט די שטאָדט און האָט די טהעבאַנער צוריקגע-טריבען. דאַן האָבען זיך די טהעבאַנער בעגעבען נאָך מעסעניען, האָבען זיך ערקלערט פריי פון ספּאַרטאַנישען יאָך, און האָבען צוריקגערופּען אַלע

פיהרט צו א נייעם קריג צווישען טהעבען און ספּארטא, אין וועלכען עפּאמי-נאנדאס און פעלאָפּידאס האָבען זיך אויסגעצייכענט מיט זייערע דינסטען פיר זייער פּאָטער-שטאָדט.

עפּאמינאנדאס (געבאָרען 481 פ. קר.) האָט געשטאמט פון אן אָרימער, אָבער אָנגעזעהענער פאמיליע. ער האָט געקראָגען אן אויסגעצייכענטע ער-ציהונג אין גייסטינער און קערפערליכער הינזיכט. איבערהויפּט האָט ער פיעל געלערנט פון זיין לעהרער ל י ז י ס, א פיתאָזאָף פון פיטהאָגאָראס'עם שו-לע. אין קריג איז ער ערשינען צום ערסטען מאל אין דער שלאכט ביי מאנטינעא, אין וועלכער ער האָט זיך אויסגעצייכענט דערמיט, וואס ער האָט גערעטעט דעם פערוואונדעטען פעלאָפּידאס'ן פון לעבענס-געפאהר. די גאנ-צע צייט, וואס די פעסטונג אין טהעבען איז געווען בעזעצט פון די ספּאר-טאנער, האָט ער זיך צוריקגעצויגען פון עפענטליכען לעבען און קיינער האָט זיך אויף איהם ניט אומגעקוקט. ער האָט אויך קיין אנטייל ניט גענומען אין טהעבען'ס בעפרייאונג פון די אָליגאַרכען, וויל ער האָט געהאלטען פיר אונ-רעכט וועלכען עס איז בירגער צו ערמאָרדען אהן א משפּט פון געזעצליכע ריכטער. זיין פרייַנד פעלאָפּידאס איז אויך געבאָרען פון א פאָרנעהמער פאמיליע און האָט בעקומען א גרויסעס פערמעגען אלס ער איז נאָך געווען זעהר יונג. ער איז געווען א הייסער פאָטריאָט און האָט שטארק געהאסט ספּארטא. מען קען ניט זאָגען, דאס ער איז געווען אונגעבילדעט, אָבער זיין גאנצעס לעבען איז דאָך נאָר געווען דער קריג, וואפען-איבונג און די קאמף-שולע.

די ספּארטאנער האָבען געזוכט ראָבע צו נעהמען פון די טהעבאנער דערפּאר, וואס מען האָט זיי פון דאָרט אַרויסגעטריבען, און זיי האָבען דערי-בער געמאכט אייניגע אָנפאלען אין באָאָטיען. די אטהענער זיינען די באָ-אָטיער געקומען צו הילף, וויל די ספּארטאנער האָבען אויך אייניגע שטעדט אין אָטטיקא פערוויסטעט. אטהען האָט באלד געשיקט מיליטער אונטער דער פיהרונג פון כ א ב ר י א ס'ן צו שטיצען די טהעבאנער און האָט נאָך אויסער דעם געשיקט צוויי פלאָטעס די ספּארטאנער צו פערניכטען. די ספּארטאנער זיינען געשלאָגען געוואָרען פון ביידען — פון די טהעבאנער אויף דעם לאנד און פון די אטהענער אויף דעם וואסער. די הויפּט-פיהרער פון דער אטהענישער פלאָטע זיינען דאמאלס געווען: כאבריאס, ט י מ א-ט ה ע א ו ס און איפיקראטעס. דאמאלס האָט זיך פערסיען אריינגעמישט צווישען די שטרייטענדע פארטייען און האָט געמאכט שלום צווישען זיי. אויף א פערזאמלונג אין ספּארטא האָט מען בעשטעטיגט דעם פריהערדיגען

פּאָטערלאַנד געזעהן פּריהער אויף דער העכסטער שטופע פון גליק און נאָכ-דעם איז זיין זינקענדען צושטאַנד.

פּאַר זיין טויט האָט עפּאַמינאָנדאַס גערעטען די טהעבאַנער שליסען פּרידען מיט ספּארטא, וויל ער האָט געזעהן, דאָס די קרעפּטען פון די טהעבאַנער וועלען אַלץ מעהר אויסנעשעפּט. אטהען האָט דאַמאָלס געפּרוּבט צוריק אויפּשטעלען איהר אויבערמאַכט איבער די גריכישע שטאַטען. אָבער דער קעניג מ א ו ז א ל ו ס פון קאריען פון איין זייט און דער פּערסישער קעניג פון דער אַנדערער זייט האָבען געצוואונגען די אטהענער אויפּצוגעבען זייערע פּלענער. עס איז געשלאָסען געוואָרען א פּרידען צווישען די גריכישע שטאַטען, אויסער ספּארטא, וויל מעסענין און ארקאדיען זיינען געבליבען, ליוט דיזען פּרידען, זעלבשטענדיגע שטאַטען, און דאָס האָט ספּארטא ניט געוואָלט צולאָזען. אזוי איז אין גריכענלאַנד מעהר קיין מאַכט ניט געווען, וואָס זאָל קענען איבערנעהמען די ראָלע פון אויבערהערשאפט. אויך די פּערסיער האָבען ניט געקענט זיין די אויבערהערשער אין גריכענלאַנד, וויל זייערע הענט זיינען געווען פול צוזאַמענצוהאַלטען זייער אייגענעם לאַנד. אָבער וואָס די פּערסיער האָבען ניט געקענט טאָן, דאָס האָט דורכגעפיהרט א נייע מאַכט, וואָס האָט זיך ערהויבען צווישען גריכענלאַנד און פּערסיען — די מאַצעדאָניער.

י. די פּערניכטונג פון דער גריכישער פרייהייט דורך פּיליפּ פון מאַצעדאָניען.

(350—336 פ. קר.)

צו צפון פון גריכענלאַנד איז געלעגען מאַצעדאָניען, וועלכע האָט אָנפאַנגס פּערנומען נאָר א קלייניעם שטח צווישען די טייכען א ק ס י ו ס און ה א ל י א ק מ א ן, זי איז אָבער גיך פּערגרעסערט געוואָרען דורך בעזיגטע גענענדען ביז דעם טייך ס ט ר י מ א ן אין מזרח און ביז די ק א מ ב ו נ י ש ע ב ע ר ג און דעם אָלימפּוס אין דרום. די פּעלקערשאפט פון מאַצעדאָניען האָט זיך גערעכענט פון דאָרישער אפשטאַמונג. פּריהער האָבען זיי זיך רעגירט נאָך דער שטאַם־פּערפאַסונג, אָבער מיט דער צייט האָבען זיי ערוועהלט א קעניג פון דער משפּחה א ר ג ע א ד ע ן, וועלכע האָבען ליוט דער זאָגע געשטאַמט פון הערקולעס'ן. דיזעם לאַנד איז געווען אין א געוויסער הינזיכט פּערבונדען מיט גריכענלאַנד, אזוי צ. ב. פּלענען מאַצעדאָניער נעהמען אָנטייל אין די אָלימפּישע שפּילען. די רעזידענץ פון דעם קעניג איז געווען אָנפאַנגס א ג א, זינט פּיליפּ דעם 2טען — פ ע ל ל א.

פערשיידענע מעסטענישער פון אלע אנדערע לענדער, און האבען געגרינדעט א נייע שטאדט מ ע ס ס ע נ ע, מיט שטארקע בעפעסטיגונגען ביי איטהאמע. מיט דער אויפבויאונג פון דיזער נייער בעפעסטיגטער שטאדט האט עפאמי-נאנדאס געשאפען א וועלטער, וואס זאל אכטונג געבען, דאס ספארטא זאל זיך נאך אמאל מעהר ניט אויפהייבען צו הערשען איבער גריכענלאנד. צו דיזען צוועק האט ער געשאפען א בונד פון פערשיידענע שטעדט אין ארקאדיען, וועלכער זאל צוזאמען מיט מעסענע שטעהן אויף דער וואך גענען ספארטא. דער צענטער פון דיזען בונד איז געווען מ ע ג א ל א פ א ל י ס.

צו דער זעלבער צייט האט פעלאפידאס אונטערגענומען א פעלד-צוג נאך טהעסאליען, וועלכע האט איהם גערופען צו העלפען איהר זיך בעפרייען פון דער אונמענשליכער גרויזאמקייט פון דעם רעגירענדען טיראן א ל כ ס נ ד ר פון פ ע ר א. פעלאפידאס האט אין מאצעדאניען אויסגעגליכען א שטרייט וועגען טראן. אבער אויך זיין וועג צוריק איז ער געפאנגען געווארען און מיט גרויס מיה איז עס עפאמינאנדאס'ן גלונגען איהם צו בעפרייען. אין א צווייטען צוג גענען דעם זעלבען הערשער האט פעלאפידאס זיין טויט געפונען אין דער שלאכט ביי ק י נ א ס צ ע פ א ל א (364 פ. קר.).

די לאגע אין גריכענלאנד האט זיך וויעדער געענדערט, די אטהענער האבען זיך וויעדער געשטעלט אויף דער זייט פון די ספארטאנער געגען טהע-בען, וויל זיי האבען מורא געהאט פאר דער וואקסענדער מאכט פון די טהע-באנער, אויך אין פעלאפאנעזוס האבען זיך די אומשטענדען געענדערט. דער בונד-שטאאט אין ארקאדיען האט אנגעפאנגען צו שטרעבען אפצורי-סען זיך פון טהעבען און וועלען אליין דער פאר-הערשער. דיזער שטאאט האט אונטערישכט אונטער רויב און פערוויסטונג די קלייניע לאנדשאפט ע ל י ס, און האט אריינגעכאפט אין זיינע הענט דעם אלמיפישען טעמפעל פון צעאוס'ן מיט זיינע גרויסע רייכטימער. עס האבען זיך דארט באלד בע-וויזען פארטייען, פון וועלכע אייניגע זיינען געווען פיר ספארטא און אנדערע פיר טהעבען.

דאן האט עפאמינאנדאס צום צווייטען מאל געבראכט אין פעלאפאנ-נעזוס א בעוואפענטע מאכט, אבער די ספארטאנער האבען איהם בעגעגענט מיט גרויסען מוט, וויל די אטהענער האבען זיי דאמאלס געהאלפען גענען די טהעבאנער. די טהעבאנער האבען אפילו געזיגט, אבער דער זיג האט זיי טייער גענאמט — עפאמינאנדאס איז טויט געפאלען אין דיזער שלאכט. אייניגע יאהר שפעטער איז אויך אגעזיאוס געשטארבען, וועלכער האט זיין

און איז ערוועהלט געוואָרען קעניג פון מאַצעדאָניען אָנשטאָט אַמינטאַס דעם 3טען. זיין כאַראַקטער איז געווען פול מיט וויעדערשפּרוכען. ער איז גע-ווען גרויסמוטיג און פרייגעביג צו פריינד, בעגייסטערט פיר גריכישע בילדונג און שענהייט, מוטיג אין שלאַכט, ער האָט אָבער צו דער זעלבער צייט אויך געקענט זיין, צו וועמען ער האָט געוואָלט און בעדאַרפט, הינטערליסטיג, ראַ-כע־זיכטיג און גרויזאַם, ווען ער איז געווען אין צאָרן, און פלעגט זיך קענען איבערגעבען מיט לייב און זעעלע צו שכרות און הולטאַיסטוואָ, ווען עס איז איהם אויסגעקומען צו זיין ביי אַ הוליאַנקע. זיינע גייסטיגע פעהיגקייטען זיינען אויך געווען אונגעוועהנליכע, דערצו האָט פיעל בייגעטראָגען די גריכי-שע ערציהונג, וואָס ער האָט גענאָסען אין טהעבען. ער האָט בעשאַפען אַ נייע אָרדנונג אין מיליטער. זיין אַרמעע איז בעשטאַנען פון דריי פערשיידענע סאָרטען קריגער: לאַנצען־טרעגער, וועלכע ער האָט צוזאַמענגעשטעלט פון דער בויערן־קלאַס, די שווערע רייטעריי — פון דעם אַדעל, און דאָס לייכטע פוס־פאָלק — פון די בערג־בעוואוינער.

די הויפּט־שטרעבונג פון פיליפּ'ן איז געווען צו אונטערוואַרפען אונטער זיין מאַכט גריכענלאַנד. צו דיזען צוועק האָט ער צוערסט גענומען אַרויס-שפּאַרען די גריכען פון די שטעדט, וואָס זיינען געשטאַנען ביי דעם ברעג פון ים. ער האָט זיך בענוצט מיט דעם צופאַל, וואָס אייניגע יאָהר נאָך זיין אַרויפשטייגען אויף'ן טראָן זיינען פון אַטהען אָפּגעפאַלען אייניגע בונד־חברים, ווי כיאָס, ביצאַנץ, קאָס און רהאָדוס, און די אַטהענער זיינען דאַ-מאָלס שוואַכער געוואָרען (355 פ. קר.). פיעלע געגנער האָט ער געוואונען אויף זיין זייט דורך פערשיידענע פאַלשע הבטחות. ער האָט בעזעצט אַמ-פיפּאָלים, פּאָטיבאָאַ און פּידנאַ, און האָט צוגענומען די גאָלד־בערג פון פּאַנגאָאום און האָט דאָרט אויסגעבויט אַ נייע שטאָדט פ י ל י פּ פּ י אום פון דאָרט צו קענען בעסער אויפפּאַסען אויף די בערג־אַרבייט. באַלד האָט זיך איהם פאָרגעשטעלט אַ געלעגענהייט אַריינשטעלען אַ פוס אין גריכענ-לאַנד זעלבסט און אָנהייבען דורכצופיהרען זיינע פּלענער.

אין יאָהר 357 פ. קר. האָבען די פאָציער צוגענומען לענדערייען, וועל-כע האָבען געהערט צום טעמפּעל אין דעלפי. פיר דיזעס פערברעכען האָט דער אַמפיקטיאָנען־בונד אַרויפגעלעגט אויף זיי אַ שווערע געלט־שטראָף. די פאָציער זיינען ניט אין שטאַנד געווען אַזאַ גרויסע סומע געלט צו בעצאָהלען, האָבען זיי אין פּעלאָפּאָננעזוס געזאַמעלט אַ גרויסע אַרמעע; מיט דיזער הילף האָבען זיי פערכאַפּט דעם דעלפישען טעמפּעל מיט אַלע זיינע אונגע-

פערשיידענע טיילען פון מאצעדאָניען זיינען געווען בעוואוינט פון אן אָרימער בעפעלקערונג פון פאסטוכער, וועלכע האָבען נעשטאמט פון אילירישען און טהראצישען.

מאצעדאָניען איז געווען אונטערוואָרפן אונטער די פּערסישער פון דער צייט פון דעם פּערסישען קעניג דאריוס (דרויש) דעם 1טען, אָבער אין דער צייט פון די מלחמות צווישען פּערסיען און גריכענלאנד האָבען זיך די מאצעדאָניער בענוצט מיט דער פערדרעהטער לאגע פון פּערסיען און האָבען זיך בעפרייט פון דעם פּערסישען יאָך. זינט יענער צייט זיינען די מאצעדאָניער געווען אונטער גריכישען אינפלוס. זייער מילִיטער איז געווען איינגעוואָרפען אויף גריכישען שטייגער, זיי האָבען ביי זיך איינגעפיהרט פיעלע גריכישע איינריכטונגען און האָבען צוגעצויגען צום קעניגליכען הויף גריכישע דיכטער און קינסטלער. מיר ווייסען, צום ביישפיל, דאָס דער מאצעדאָנישער קעניג ארכעלאוס איז געווען א גרויסער פערעהרער פון די גריכען, דאָס עאורי־פידעס און דער מאלער צעאוקסים זיינען זעהר גאסטפריינדליך אויפגענומען געוואָרען אין זיין רעזידענץ פעלליא, דאָס סאָקראטעס איז געפּוען געוואָרען אהין און מען האָט איהם דארט פיעל עהרע נעצייגט. וועז עס פלעגען אין מאצעדאָניען פאָרקומען שטרייטיגקייטען וועגען דעם טראָן, האָט דאָס וואָרט פון די גריכען דארט געהאָט א גרויסען ווערט, און מען פלעגט אפט אָננעהמען דארט זייערע ענטשיידונגען. נאָך דעם טויט פון ארכעלאוס'ן איז אָנגעקומען פיר מאצעדאָניען א זעהר טרויעריגע צייט (399 פ. קר.), א צייט פול פון אינערליכע אונרוהען און אונארדנונג, און דאָס לאנד האָט געהאלטען ביים זינקען אין אָפגרונד. ביז ענדליך פילִיפּ דער 2טער, וועלכער איז געווען דער דריטער זוהן פון אמינטאס דעם 2טען, איז געוואָרען הערשער אין יאָהר 359 פ. קר. און האָט געמאכט זיין פאטער־לאנד גרוים און האָט עס געבראכט צו אזא שטופע, דאָס עס איז בעריהמט געוואָרען אין דער וועלט־געשיכטע.

פילִיפּ איז געבאָרען געוואָרען אין 382 פ. קר. אלס זיין ברודער אלכסנדר האָט בעשטיגען דעם מאצעדאָנישען טראָן מיט דער הילף פון פּעלאָפידאס'ן, האָט מען איהם, פילִיפּ'ן, צוגענומען אין טהעבען אלס משכון, צו פערזיכערן, דאָס עס זאָלען אין מאצעדאָניען קיין אונרוהען ניט פאָרקומען, און אין טהעבען איז ער ערצויגען געוואָרען אין הויז פון פאמענעס'ן, און האָט דארט בעקומען גריכישע בילדונג. אין יאָהר 366 האָט ער זיך צוריקגעקעהרט אין מאצעדאָניען, וואו ער האָט געוואונען די אדעלייט אויף זיין זייט

די טהעססאַליער האָבען זיך צו פיליפּ'ן געווענדט נאָך הילף, און דאַן איז אָנאָ-מאַרכוס געווען געצוואונגען צו שטרייטען מיט פיליפּ'ן. אין די ערשטע צוויי שלאַכטען האָט פיליפּ געהאַט אַ נידערלאַגע (אין יאָהר 353 פ. קר.), אָבער אין פאָלגענדען יאָהר האָט פיליפּ גענצליך בעזיגט אָנאָמאַרכוס'ן, וועלכער איז געפאַלען טויט אין דיזער שלאַכט און זיין קערפּער האָבען די פיינד גע-קרייציגט אום צו שענדען איהם, און צוזאַמען מיט דעם האָבען די מאַצע-דאָניער דערטרונקען 3,000 מאַן פון אָנאָמאַרכוס'עס אַרמעע אַלס טעמפּעל־שענדער. פאָצים איז אויסגעשלאָסען געוואָרען פון אַמפיקטיאָנען־בונד און זיין זיץ האָט ערהאַלטען פיליפּ, ווייל ער האָט בעשיצט דאָס דעלפישע היי-ליגטום. די שטעדט פון די בעזיגטע האָט מען פערוויסט, חרוב געמאַכט, פון די אַיינוואוינער האָט מען פיעלע אַלס שקלאַפען פערקויפט און פיעלע האָט מען בעלעסטיגט מיט שווערע שטייערן.

פיליפּ האָט זיך אָבער ניט געלאָזט בענוגענען מיט פאָצים אַליין. ער האָט געוואָלט מעהר גריכישע שטאַאַטען אונטער זיין הערשאַפט בריינגען. דיזען פּלאַן דורכצופיהרען האָט איהם געשטערט די אַטהענישע פלאָטע. נאָך דעם ראַט פון דעמאָסטהענעס'ן האָבען די אַטהענער פערשפּאַרט דעם שמאָלען דורכגאַנג פון די טהערמאָפּילען און פיליפּ איז געווען געצוואונגען זיך צוריקצוקעהרען, זיינע פּלענער וועגען אונטערוואַרפען אונטער זיין הער-שאַפט מיטעל־גריכענלאַנד אויפצוגעבען, און זיך צופרידענשטעלען מיט זיין הערשאַפט איבער טהעססאַליען. ער האָט אָבער ניט געקענט רוהען. ער האָט זיך גענומען צו דער שטאָדט אָלינטה, וועלכע איז דאַמאָלס געווען פער-בונדען מיט אַטהען. זיין פּרעטענזיע איז געווען, דאָס דיזע שטאָדט האָט געגעבען שוץ צו זיינע אינערע פיינד. די אַטהענער האָבען אַפילו גע-שטיצט די בעלאַגערטע אין אָלינטה, אָבער דורך פערראַט איז עס פיליפּ'ן געלונגען נאָך אַ דריי־יעהריגער בעלאַגערונג צו צווינגען די אַיינוואוינער זיך אונטערגעבען צו איהם, און ער האָט געמאַכט פון דער שטאָדט אַ תל. דאָס האָט ערמונטערט די אַטהענער עטוואָס אונטערצונעהמען געגען פיליפּ'ן. זיי האָבען זיך אָנגעהויבען ערנסט צוהערען צו דעם ראַט פון דעמאָסטהענעס'ן.

ד ע מ אָ ס ט ה ע נ ע ס איז געבאָרען געוואָרען אין אַטהען אין יאָהר 384 פ. קר. ער האָט זיך נאָך אין דער יוגענד געווידמעט צו דער רעדע־קונסט און האָט דערין דערגרייכט אַ זעהר הויכע שטופע. הגם ער איז ניט געווען קיין געבאָרענער טאַלענט צו דיזער קונסט, ווייל ער האָט געהאַט אַ שוואַכע שטימע, ניט קיין ריינע אויסשפּראַך און דערצו נאָך אַ קורצען אָטעם,

הייערע אוצרות*), וועלכע זיינען געווען פיעל מעהר פון די אוצרות פון אלע גריכישע טעמפלען צוזאמענגענומען. דיזע רייכטימער האבען זיי געגעבען די מעגליכקייט צוזאמענשטעלען א גרויסע מעכטיגע ארמעע און מיט איהר הילף האבען זיי 10 יאהר געפיהרט דעם קריג מיט גרויסען ערפאלג, האבען איינגענומען פיעלע שטעדט אין באאטיען און האבען געמאכט גרויסע פערוויסטונגען אין די לענדער, וועלכע זיינען געווען פיינדליך צו זיי. די אנפיהרער פון דיזער ארמעע זיינען געווען פיל אמעלוס און אנאמארכוס. פילאמעלוס איז געפאלען אין דער שלאכט ביי טיטהאדרעא און אנאמארכוס האט דאן אליין אונטערגענומען א ווייטען פעלד־צוג אין טהעסאליען און האט דארט אנגעמאכט שרעקליכע פערווויסטונגען.

---

*) עס ווערט ערצעהלט, דאס די אוצרות פון דעם דעלפישען טעמפעל אליין זיינען געווען גרעסער, ווי אלע אנדערע אוצרות פון גריכענלאנד צוזאמענגענומען. אזוי גוט האבען די פריסטער פערשטאנען דורך זייערע ארַאקעל־בעטריגעריין אויסצונארען ביים גריכישען פאלק די פרוכט פון זייער ארבייט אדער פון דער ארבייט פון זייערע שקלאפען. און וועה דעם, וואס האט געוואגט זיך שטעלען געגען דיזען גרויסען בעטרוג! מען האט איהם פערנארט אין העהלען און ערמארדעט. די גריכישע פריסטער האבען זיך ניט אפגעשטעלט פאר קיין שטראף געגען רעליגיאנס־פערברעכער און אויפקלערער. דער, וואס האט צ. ב. בערויבט א טעמפעל, איז בעשטראפט געווארען מיט טויט און האט ניט בעדארפט בעערדיגט ווערען מיט צערעמאניע. ווי עס ווערט בעריכטעט, איז פארגעקומען, דאס בירגער זיינען פערורטיילט געווארען צום טויט, וויל זיי האבען אין דעם היוליגען וועלדעל אויסגעריסען בוימלאך אדער געשווינד א פויגעל, וואס איז געווען געהיוליגט צו עסקולאפ־ין (דעם גאט פון רפואה). אפילו א קינד האט געמוזט בעצאהלען מיט־ן לעבען דערפאר, וויל עס האט צוגענומען א בלאט, וואס איז ארַאפגעפאלען פון דעם קראנץ פון ארטעמים (געטין פון יאגד). אפילו שפעטער, וען די גיזעצען זיינען געווען פיעל מילדער, האט מען פערשיקט יעדען, וועלכער האט אפגעהאקט א בוים, וואס איז געווען געהיוליגט צו דער גטין אטהענע. ניט בעסער זיינען בעהאנדעלט גע־ווארען די פילאזאפען, וועלכע האבען געקעמפט געגען די טראדיציאנעלע מנהגים פון רעליגיאן. אנאקסאגאראס האט געמוזט ענטלויפען צוליב זיינע רעליגיעזע אי־בערציינונגען; דאס זעלביגע איז אויך געווען מיט דיאגאראס־ן; פראטאגאראס איז ארויסגעטריבען געווארען פון לאנד; פראדיקוס, וועלכער האט די געטער אויסגעטיטשט אלס נאטור־קרעפטען, האט געליטען טויט־שטראף. דאס איז געווען די פיעל גרויהמטע הומאניטעט, די מענשען־ליבע פון די גריכען!

ערטער, וואָס ער האָט אײַנגענומען אין דער צײַט, וואָס דאָס אָפּשלײַסען פון פרידען האָט געדויערט. די אַטהענער זײַנען אָפּילו געווען שטאַרק אויפגע-רײַצט אויף פּילִיפּ'ן פיר זײַן פאַלשע, בעטריגערישע האַנדלונג, אָבער זיי האָ-בען שוין ניט געוואָלט ברעכען דעם פרידען, וועלכער איז שוין געשלאָסען געוואָרען (356 פ. קר.), צו וועלכען אויך דעמאָסטהענעס האָט מסכים געווען.

פּילִיפּ האָט אין דער פרידענס־צײַט ניט געהאט, נאָר ער האָט געזוכט דורכצופּיהרען זײַנע פּלענער צו פערגרעסערן זײַנע פּראָווינצען. ער האָט

דעמאָסטהענעס.

אײַנגענומען אמבראַציאַ (342 פ. קר.), ער האָט אונטערוואָרפען די גרי-כישע שטעדט אויף'ן ברעג ים און האָט די אײַנוואוינער טראַנספּאָרטירט אין אינערן טײל פון לאַנד. נאָכדעם האָט ער זיך געמומען צו טהראַציען, האָט אײַניגע פירסטען פון דאָרט געצוואונגען צו אונטערטעניקייט; צווישען דיזע איז אויך געווען דער פירסט קערסאָבלעפּטעס, וועלכער איז געווען זעהר בע-פרײַנדעט מיט אַטהען. ער האָט אויך אָנגענריפען די לענדער ביים העלעס-פּאָנט און ביים פּראָפּאָנטיס.

אזוי דאָס מען האָט איהם אויסגעלאכט אין דער שרסטער צייט וועז ער האָט אָנגעפאנגען צו רעדען פאר'ן פאָלק, האָט ער אָבער ענדליך מיט זיין גרויסען חשק און התמדה געבראכט דערצו, דאָס ער איז געוואָרען דער גרעסטער רעדנער אין זיין צייט. זיינע לעהרער זיינען געווען אויסער א י ז א א ו ס ' ן דער פילאָזאָף פלאטא (אפלטון) אין א י ס א ק ר א ט ע ס. די ערסטע רעדע, וואָס האָט איהם געמאכט א גרויסען נאָמען, איז געווען די, וואָס ער האָט געהאלטען פאר די ריכטער נעגען זיינע אפטרופסים (אָפּעקונעס), וועלכע ער האָט בעשולדיגט אין צונהמען פיר זיך זיין אייגענטום, וואָס מען האָט זיי אָנ-געטרויט. ער האָט גערוירקט, דאָס מען האָט זיי פראורטיילט. נאָכדעם האָט ער אָנגעהויבען קריגען בעשטעלונגען צו שרייבען רעדעס פיר אנדערע. דאָז האָט ער זיך גענומען צו פאָליטיק. ער האָט אָנגעפאנגען מיט רעדעס נעגען פי-ליפ'ן פון מאצעדאָניען און האָט אויפגעוויזען, ווי געפערליך זיינע פלענער זיינען פיר אטהען. אין זיינע אזוי-גענאנטע אלינטהישע רעדעס, וועלכע זיינען נאָך פערבליבען ביז היינט, האָט ער גערוירקט אויף די אטהענער, זיי זאָלען שיקען הילף צו די אלינטהיער. דיזע הילף איז אפילו געווען אהן ערפאָלג. ער האָט אָבער זיינס דורכגעפיהרט. פיליפ האָט געפאנגען אין אלינטה פיעלע אטהענישע בירגער, און דערמיט האָט ער געצוואונגען די אטהענער צו שלי-סען מיט איהם פרידען, צו וועלכען דעמאסטהענעס זעלבסט האָט אויך מסכים געווען. אטהען האָט געשיקט צו פיליפ'ן דעמאסטהענעס'ן און נאָך ניין פער-זאָנען, אונטער וועלכע עס זיינען געווען דער גוטער אָבער כארַאקטערלאָזער רעדנער א ס כ י נ ע ס, און דער גרויסענלאָזער פילאָזאָף, אום די פרידענס-בעדינגונגען אויסצוארבייטען. פיליפ האָט פערלאנגט, דאָס בייד זייטען זאָלען בעהאלטען, וואָס זיי האָבען. די אטהענער זיינען צופרידען געווען מיט דיזען פארשלאג, און האָבען געשיקט א צווייטע געזאנדטשאפט צום אפשליסען די פרידענס-בעדינגונגען. די פערהאנדלונגען פון דעם פרידען, וועלכער טראָגט דעם נאָמען ד ע ר פ י ל א ק ר א ט י ש ע ר, וויל פילא-קראטעס האָט איהם אפגעשלאָסען, זיינען פערצויגען געוואָרען פון די צוויי פעררעטערישע געזאנדטע פילאָקראטעס און אסכינעס זעהר לאנג, אום פיליפ זאָל זיך דערווייל בענוצען מיט דער צייט דורכצופיהרען זיינע פלע-נער. פיליפ האָט ווירקליך דערווייל, איידער דער פרידען איז אפגעשלאָסען ge-וואָרען, אריינגעכאפט נאָך עטליכע שטעדט, און האָט אפילו אויך פערכאפט דעם דורכנאנג (פאס) פון די טהערמאפילען, און אזוי ווי די בעדינגונגען פון פרידען זיינען געווען, דאָס יעדער פון די ביידע שטרייטענדע צדדים זאָל ער-האלטען וואָס ער האָט שוין בעזעסען, איז פיליפ געבליבען אויך ביז די

די טהעבאַנער און די אַטהענער האָבען געליטען אַ שרעקליכע נידער-לאַגע פון די מאַצעדאָניער אין דער ענטשיידענדער שלאַכט אויף דעם פעלד כ אֶ ר אָ נ ע אַ אין באֶאָטיען. איבער 1,000 אַטהענער זיינען אין דיזער שלאַכט געפאַלען, מעהר ווי 2,000 זיינען געפאַנגען גענומען געוואָרען, און די איבריגע, אונטער וועלכע עס איז אויך געווען דעמאָסטהענעס, זיינען קוים גערעטעט געוואָרען דורך ענטלויפען.

פיליפּ האָט זיך מיט זיין זיג ניט בענוצט צו פערוויסטען גריכענלאַנד, און האָט די בעזיגטע זעהר מילד בעהאַנדעלט. ער האָט נאָר געוואָלט צו-געוועהנען די גריכען צו זיין הערשאַפט, אָבער ניט צושטערען גריכענלאַנד. נאָר געגען טהעבען האָט ער אַ ביסעל שטרענגער געהאַנדעלט און האָט דאָרט בעזעצט פיעלע מאַצעדאָניער. אייניגע צייט שפּעטער האָט ער אויף אַ נאַ-ציאָנאַל־פערזאַמלונג אין קאָרינטה דורכגעפיהרט זיין וואונש צו ערוועהלט ווערען אַלס אויבער־קאָמאַנדיר פון דער גאַנצער גריכישער שטרייט־מאַכט מיט דעם צוועק צו אונטערנעהמען אַ פעלד־צוג געגען פּערסיען. דערמיט איז ער אָנערקענט געוואָרען אַלס אויבערהערשער איבער גאַנץ גריכענלאַנד. קומענדיג צוריק אין מאַצעדאָניען האָט ער זיך אָנגעהויבען צוגרייטען צו דעם שטרייט מיט פּערסיען, אָבער ער איז פּלוצלונג ערמאָרדעט געוואָרען פון איינעם פון זיין לייב־וואַך מיט'ן נאָמען פּ אַ ו ז אַ נ י אַ ס ביי דער האָכ-צייט פון זיין טאָכטער קלעאָפּאַטראַ אין אֶגאֶ (336 פ. קר.). עס איז אונ-בעקאַנט די אורזאַך, וועלכע האָט פּאַוזאַניאַס'ן געטריבען צו דיזער מאָרד־-טאַט. אייניגע גלויבען, אַז דאָס איז געווען אַ פּריוואַט־ראַכע, און אַנדערע בע-שולדיגען דערין פיליפּ'ס ערסטע פרוי אָ ל י מ פּ י אַ ס, וועלכע איז פער-שטויסען געוואָרען פון איהם. פּאַוזאַניאַס איז גלייך געטויט געוואָרען פון די ערביטערטע סאָלדאַטען, און אָלימפּיאַס האָט געקיהלט איהר ראַכע אין דעם בלוט פון זיין צווייטער פרוי און איהר קינד.

יא. די מאַצעדאָניש־פּערסישע אימפּעריע.

1) אַלכסנדר דער גרויסער. (336—323 פ. קר.)

אַלכסנדר דער גרויסער, דער גרעסטער בעצווינגער און זיגער פון אַלע צייטען, איז געווען דער זוהן פון פיליפּ דעם 1טען. זיין מוטער איז געווען פיליפּ'ס פערשטויסענע ערסטע פרוי אָלימפּיאַס און ער איז געבאָרען געוואָ-רען אין יאָהר 356 פ. קר. זיין ערסטע ערציהונג האָט ער ערהאַלטען אונטער דער שטרענגער אויפזיכט פון אַ פערוואַנדטען פון זיין מוטער. נאָך דעם

אטהען האָט ניט געקענט גלייכגילטיג זיין צו דיזע אלע רויבעריין. די פרידענס־פּאַרטיי אין אטהען האָט אפילו לאַנג אָפּגעהאלטען עטוואָס צו אונטערנעהמען געגען פּילִיפּ'ן. צו דיזער פּאַרטיי האָבען געהערט אזעלכע איינפלוסרייכע מענער, ווי אֶסכינעס, פּילאָקראטעס און פ א צ י א ן, וועלכער איז מעהרערע מאל פון פּאלק ערוועהלט געוואָרען אלס קריגס־פיהרער. אָבער דעמאָסטהענעס האָט וויעדער אָנגעפאַנגען זיין אלטען קאמף געגען פּילִיפּ'ן און ער האָט ענדליך דורכגעפיהרט, דאָס די אטהענער האָבען געשלאָסען א נייעס שטאָטען־בונד, האָבען פערגרעסערט זייער ים־מאכט און האָבען געצוואונגען די מאצעדאָניער אויפצוגעבען די בעלאָגערונג פון ביצאַנץ און פּערינטה.

די לאַגע אין גריכענלאַנד איז אָבער גענוען שטאַרק פּערפּלאָנטערט, און פּילִיפּ האָט גענוואוסט, ווי זיך צו בענוצען מיט דיזען צושטאַנד. אֶסכינעס האָט אָנגעקלאָגט די לאָקרער, דאָס זיי האָבען פּערכאָפּט א שטיק לאַנד, וואָס האָט געהערט צום דעלפישען טעמפּעל. דער אמפיקטיאָנען־בונד האָט זיי דערפאַר בעשטראָפט צו בעצאָהלען א גרויסע סומע געלט, ווי אמאל די פאָציער. די לאָקרער האָבען אָבער די געלט־שטראָף ניט בעצאָהלט, און פּילִיפּ האָט ערהאלטען דעם בעפעהל צו צווינגען זיי צו בעצאָהלען דאָס געלט. פּילִיפּ איז זעהר צופרידען גענוען נעהמען אויף זיך דיזע פליכט. ער האָט אריינגעדרונגען אין זייער געביט און האָט צושמעטערט די שטאָדט א מ פ י ס ס א, נאָך דעם איז ער געשווינד דורכגעגאַנגען דעם פאס פון טהערמאָפּילאָ און האָט אייננעמען די שטאָדט ע ל א ט ע א, וועלכע איז געווען דער שליסעל צו דעם וועג נאָך אטהען. אין אטהען איז מען שטאַרק אויפגעבראכט גענוארען דערפאַר, ווייל יעצט האָט פּילִיפּ געהאט אן אָפּענעם וועג צו אטהען. דיזעם האָט אלעמען אין אטהען געעפענט די אויגען און גענוויזען, וואָס פּילִיפּ שטרעבט צו טאָן אין גריכענלאַנד. דעמאָסטהענעס האָט אין א פייערדיגער רעדע גאָפּאָדערט פון אטהען, זי זאל זיך בעזאָרגען מיט א בונד פון די גריכישע שטאָטען. זיין פּאַרשלאָג איז אָנגענומען גענוארען און עס איז גלייך גשלאָסען גענוארען א בונד צוויישען אטהען און טהעבען. דיזער בונד האָט דערמאָהנט אן די שענסטע צייטען פון גריכענלאַנד.

צו דיזע צווייי שטאָטען זיינען צוגעשטאָנען נאָך אייניגע און עס האָט באלד אויסגעבראכען א קריג צוויישען דעם בונד און פּילִיפּ'ן. אָנפאָנגס איז דאָס גליק גענוען אויף דער זייט פון דעם בונד. אָבער וויל די גריכישע שטאָטען האָבען ניט געהאט קיין גוטען קאָמאָנדיר האָט פּילִיפּ'ס סטראָטגישער גייסט געהאט דעם פּאַרצוג איבער די גריכען.

האָט ער איבערגעשטיגען אלע זיינע חברים. זיין פאָטער פיליפּ האָט געהאט א ווילדען שלאכט־פערד מיט'ן נאָמען ב ו צ ע פ א ל ו ס, וועלכער האָט קיינעם ניט געלאָזט רייטען אויף זיך, האָט אלכסנדר איהם אַיינגעבראכען און האָט אויף איהם גערִיטען. אלס זיין פאָטער האָט דאָס דערזעהן, האָט ער אויסגעשריען: „מיין זוהן, זוך פיר דיך אן אנדער מלוכה, מאצעדאָניען איז פיר דיך צו קליין"! דעם ערסטען זיג האָט ער געהאט איבער זיי מעדיער ביי דער בעלאָגערונג פון ביצאנץ. שפעטער האָט ער זיך אויך

אלכסנדר דער גרויסער. נאָך אן אלט־קלאסישער פארשטעלונג.

אויסגעצייכענט אין דער שלאכט ביי כאָראָנעא, וואָרום דעם זיג דאָרטען האָבען די מאצעדאָניער נאָר געהאט איהם צו פערדאנקען. זיין פאָטער, פיליפּ, כערשטעהט זיך, איז געווען העכסט צופריעדען פון אלכסנדר'ס פעהיגקייטען, אין האָט זיך אימער בעריהמט מיט איהם. אָבער וען פיליפּ האָט פערטריבען זיין מוטער, איז צווישען זוהן און פאָטער געווארען אזא שפאלטונג,

איז געווען פולע 8 יאהר זיין הויפט־לעהרער און ערציהער דער בעריהמטער גריכישער פילאָזאָף א ר י ס ט א ט ע ל ע ס. דיזען פילאָזאָף האָט ער צו פערדאָנקען די הויכקייט און ערלקייט פון זיין גייסט, ווי זיין קלוגע אויפ־פיהרונג אין אלע צופאלען פון זיין לעבען. אלכסנדר אליין האָט געזאָגט וועגען אריסטאָטעלעס'ן: „מיין פאָטער האָב איך צו פערדאָנקען מיין לעבען, מיין לעהרער פערדאָנק איך וואָס איך פיהר א ווירדיגעס לעבען". און אין דער יוגענד האָט אלכסנדר געמאכט פיר זיין אידעאל פון לעבען דעם

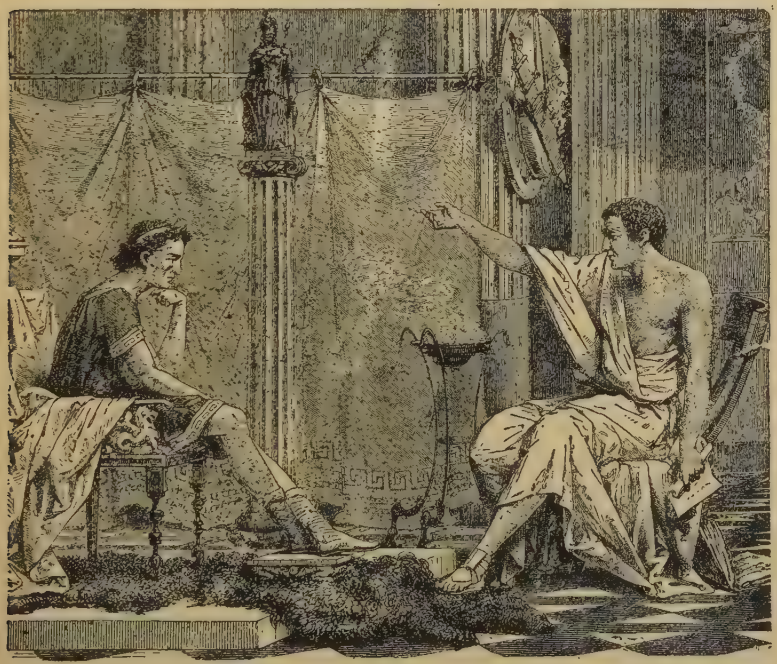

אריסטאָטעלעס און זיין שילער אלכסנדר.

בעריהמטען גריכישען העלד אכילעס. ער האָט אויך געשטרעבט מעהר ווי אלץ נאָך כבוד. וועז ער פלעגט הערען פון די זיגען פון זיין פאָטער פילים, פלעגט ער קלאָגען, דאָס זיין פאָטער וועט פיר איהם גאָר ניט איבערלאָזען וואָס צו טאָן. אויך זיין אויסערעם האָט געצייגט אויף זיין אונגעוועהנליכען כאראקטער. זיין גאנג איז געווען העפטיג, זיינע אויגען האָבען געפינקעלט פון דעם אינערליכען פייער, וואָס האָט אין איהם געברענט, זיין שטימע האָט אויסגעדריקט גוואלדינע שטארקקייט. אין די קערפערליכע איבונגען

דעם פילאָזאָף און האָט געזאָגט: „וואָן איך וואָלט ניט געווען אלכסנדר וואָלט איך געוואָלט זיין דיאָגענעס".

איידער אלכסנדר האָט אונטערגענומען זיין געפֿאָנטען פעלד־צוג געגען פערסיען, האָט ער געפונען פיר נעטיג זיך צו בעוואָרנען, דאָס די בארבא־רישע שכנישע פעלקער זאָלען בלייבען רוהיג, וואָן ער וועט זיין ווייט אין אזיען. בעזונדערס האָט ער געזעהן דערין א נויטוועדיגקייט יעצט, וואָן זיי האָבען זיך געגרייט צו אן אויפֿשטאַנד. אין פריהלינג פון יאָהר 335 פ. קר. איז אלכסנדר אריבער די באלקאַנישע בערג, האָט אריבערגעשוואָמען דעם גרויסען טייך דונאי, האָט דאָרט בעזיגט מיהרערע בארבארישע פעל־

אלכסנדר דער גרויסער און דיאָגענעס.

קער, ווי די טרירקאלער און די גע טע ר, נאָך דעם האָט ער זיך געאייליט נאָך דרום־מערב און האָט דאָרט אונטערוואָרפֿן די אילליריער, טאולאַנטינער און מאנכע אנדערע. דאמאָלס איז ארוים א קלאַנג אין גריכענלאַנד, דאָס אלכסנדר איז געפאַלען אין קאַמף מיט די אילליריער. דיזעס האָט פאראורזאַכט אן אויפֿשטאַנד אין אטהען און טהעבען. אָבער איידער די גריכען האָבען געהאָט די מעגליכקייט זיך צו פאראייניגען מיט די פיינד פון מאַצעדאָניען איז שוין אלכסנדר געשטאַנען פאָר די טויערן פון טהעבען מיט אן ארמיע פון 20,000 מאן פום־פאָלק און 3,000 רייטער, און טהעבען

דאָס מען האָט געמורמלט, אז אלכסנדר האָט געהאט א גרויסען טייל אין זיין פאטער'ס ערמאָרדונג.

וועז אלכסנדר האָט בעשטיגען דעם פאטער'ס טראָן איז ער אלט געווען 20 יאָהר. די אומשטענדען אין לאנד זיינען דאמאלס געווען זעהר ניט גינסטיג. אין מאצעדאָניען האָבען זיך דאן געבילדעט צוויי פארטייען: איינע איז געווען פיר אלכסנדר'ן און די אנדערע האָט געהאלטען פיר דאָס קינד פון דער צווייטער פרוי. די אלע מדינות, וואָס די מאצעדאָניער האָבען פרי-הער אייגענומען אין גריכענלאנד, האָבען געהאלטען ביים אפפאלען צוריק און אראָפוואָרפען פון זיך דעם יאָך פון די מאצעדאָניער. אָבער אלכסנדר מיט זיין גרויסער חכמה און העלדישען מוט איז אלץ בייגעקומען און האָט געגעבען דער זאך אן אנדער וועגדונג. די געגען-פארטיי האָט ער מיט דער גרויזאמסטער שטרענגקייט אונטערדריקט. נאָך דעם איז ער גלייך אווען-געלאָפען אין גריכענלאנד. דאָרט האָט ער אלע שטרעבונגען צו פרייהייט דערשטיקט און האָט געבראכט דערצו, דאָס אויך א נאציאנאל-פער-זאמלונג אין קאָרינטה איז ער ערוועהלט געוואָרען אלס אויבער-קאָמאנדיר איבער אלע גריכישע טרופען מיט דעם צוועק אונטערצונעהמען א פעלד-צוג געגען פערסיען. אלע גריכישע שטאָטען האָבען אנטייל גענומען אין דיזער נאציאנאל-פערזאמלונג, אויסער ספארטא, וועלכע האָט קיינעם ניט גע-שיקט זי צו פערטרעטען אויף דיזער פערזאמלונג.

אין קאָרינטה האָט אלכסנדר איין טאָג אויפגעוזוכט דעם בעריהמטען גריכישען פילאָזאָף ד י א ג ע נ ע ס. וועז אלכסנדר איז צו איהם צוגע-גאנגען איז ער גראדע געזעסען נעבען זיין פאס, וועלכע האָט איהם געדינט אלס הויז אין צייט פון רעגען, און האָט זיך געווארמט אויף דער זון. אלכסנדר האָט מיט איהם אנגעפאנגען א געשפרעך וועגען דער אויפגאבע פון מענשען'ס לעבען, און אין דיזען געשפרעך האָט דיאגענעס אויסגעשפראכען זיין מיינונג, דאָס דער מענש דארף ווי ווייט מעגליך זיך אפזאגען פון זיינע קלוגע און גייסטרייכע אנטוואָרטען און האָט איהם געבעטען ער זאל איהם זאגען, וואָס איהם פעהלט, וועט ער איהם זיין וואונש ערפילען. דיאגענעס האָט איהם געזאגט, דאָס איהם פעהלט קיין זאך ניט, און פון איהם פערלאנגט ער יעצט נאָר איין זאך — דאָס ער זאל איהם ניט פערשטעלען די זון, וויל דאָס וועטער איז קאלט און ער בריכט יעצט א ביסעל וואָרימקייט. אלכסנדר האָט זיך פערוואונדערט אויף דעם כאראקטער און דעם רוהיגען געמיט פון

טער וועלכע עס איז אויך געווען די שטאדט הא ל י ק א ר נ א ס ס ו ס, וועל-כע דער פערסישער שטאטהאלטער מ ע מ נ א ן האט אלײן אונטערגעצונ-דען און פערברענט. יעצט איז איהם דער וועג דורך די גאנצע האלב-אינזל געווען אפען. אונגעשטערט איז דער זיגער געגאנגען צו דעם דרום-ברעג, און פון דא איז ער געגאנגען נאך פריגיען, און האט זיך אפגעשטעלט אין דער הויפט-שטאדט ג ע ר ד י ו ם צו איבערווינטער; אין דיזער שטאדט איז געווען אין אלטען שלאס פון דעם קעניג מ י ד א ס דער ג א ר ד י-ש ע ר ק נ י פ ע ל, וואלכען קיינער האט ניט געקענט אפקניפען. מען האט געגלויבט, דאס דער, וואס וועט אפקניפען דיזען קניפעל, וועט בע-הערשען גאנץ אזיען. אלכסנדר האט זיך לאנג ניט געוואלט מאטערן דערויף און האט עס מיט זיין שווערד איבערגעהאקט.*) אין פריהלינג פון 333 פ. קר. זיינען צוגעקומען צו זיין ארמעע נאך 4,000 מאן, און ער האט אנגענומען זיי מארשרוט נאך פ א פ ל א ג א נ י ע ן דורך ק א פ-פ א ד א צ י ע ן נאך סיציליען. אין פאפלאגאניען איז געשטאנען א פערסישע ארמעע, אבער זי האט גלייך אפגעטרעטען, ווי זי האט דערזעהן אלכסנדר'ס טרופען. פון דאן אן איז ער אונגעשטערט געגאנגען נאך ט א ר ס ו ס. אין טארסוס האט ער זיך געבאדען אין דעם טייך צ י ד-נ ו ס, האט זיך פערקיהלט און איז שטארק קראנק געווארען. זיין טרי-ער ארצט פיליפ האט איהם קורירט און האט איהם גערעטעט זיין לעבען פון דער געפעהרליכער קראנקהייט. וועו ער איז געזונד געווארען, האט ער אונטערגענומען א זעהר שווערע רייזע נאך פ ע ן י צ י ע ן אום צו פערניכ-טען א פערסישע פלאטע, וואס איז דארט געשטאנען, ווייל זי האט גע-קענט פיעל שאדען טאן. דערווייל האט ער גהערט, דאס דער פערסישער קעניג דאריוס גההט איהם אנגרייפען מיט א האלבער מיליאן סאלדאטען, אונטער וועלכע עס האבען זיך געפונען 100,000 גוט בעוואפענטע אזיאטען און 50,000 גריכען. אלכסנדר האט זיך באלד אומגעקעהרט צו בעגעגנען די-זע ארמעע. אין דעם ענגען טאל פון דעם טייך פ י נ א ר ו ס, איניגע מיל צו דרום-מערב פון א י ס ס ו ס, האט ער געטראפען די פערסישע ארמעע. די לאגע פון דאריוס'ן איז געווען אונגינסטיג. דער פלאץ איז געווען צו ענג פיר זיינע אונגעהייערע טרופען און ער האט ניט גההאט די מעגליכקייט צו ארבייטען מיט זיי ווי גההעריג איז. איבערהויפט האט ער

*) „איבערהאקען דעם גארדישען קניפעל" איז געווארען אן אויסדרוק, וואס מיינט שנעל לעזען א שווערע פראגע.

האָט זיך באַלד געמוזט אונטערגעבען. די שטאָדט האָט ער פערוויסט, די ערד צוטיילט צווישען די מענשען, וואָס האָבען געוואוינט אין דער אומגעגענד, נאָר די טעמפּלען האָט ער ניט געריהרט, ווייל די פּריסטער האָבען זיך אויסגעצייכענט אלס פריינד פון די מאַצעדאָניער און אלכסנדר'ן. די בעוואוינער פון שטאָדט זיינען אלע פערקויפט געוואָרען פיר שקלאַפען. דאָס שיקזאל פון טהעבען האָט ערפילט גאַנץ גריכענלאַנד מיט שרעק. אלע שטאָטען האָבען זיך אָהן וויידערשטאַנד אונטערגעוואָרפען אונטער אלכסנדר'ן. די אלע, וואָס האָבען זיך ערקלערט אונטערטעניג, האָבען געקריגען אמנעסטיע (בעגנאדיגונג), און אטהען, ווילכע איז בעהאנדעלט געוואָרען מילד, האָט איבערגענומען די בעשטראָפונג פון די שולדיגע.

אין הערבסט האָט זיך אלכסנדר צוריקגעקעהרט נאָך מאַצעדאָניען און ער האָט זיך ערענסט גענומען צוגרייטען צום פעלד־צוג געגען פּערסיען. אין דיזען פעלד־צוג האָבען די פירסטען פון די בארבארישע לענדער, וואָס אלכסנדר האָט אונטערוואָרפען, פּערזענליך אָנטיילגענומען. ער האָט געלאָזען אויך זיין אָרט אין מאַצעדאָניען זיין פעלד־מארשאל אנטיפאטער מיט 12,000 מאן מיליטער אום דאָ אָרדנונג צו האלטען, און אלליין איז ער אוועק אין פריהלינג פון יאָהר 334 פ. קר. מיט אן ארמעע פון 30,000 פוס־פאלק און 5,000 רייטער נאָך אטהען. קומענדיג אין קליין־אזיען האָט ער פריהער פון אלץ געבראכט קרבנות אין טראָיא צו די געטער. נאָך דעם, ווי ער האָט בעזיגט די שטעדט לאמפסאקום און פּריאפּום, האָט ער געצויגען צום לינקען ברעג פון דעם טייך ג ר א נ י ק ו ס. דאָ האָט איהם בעגעגנט א פערסישע ארמעע פון 20,000 רייטער און עבען אזוי פיעל פוס־פאלק, און עס האָט זיך אָנגעהויבען א קאמף. אין דיזען קאמף איז אלכסנדר גקומען צו א גרויסער סכנה, פון וועלכער זיין פרייגד ק ל י ט ו ס האָט איהם גערעטעט. די שלאכט האָט זיך געענדיגט מיט א פאלשטענדיגער נידערלאגע פון די פערסיער. די גריכישע טרופען, וואָס האָבען געדינט אין דער פערסישער ארמעע, האָט אלכסנדר גנאָזט טויטען, א טייל האָט ער אוועקגעשיקט אין מאַצעדאָניען, וואו זיי האָבען געמוזט טאָן שווערע אַרבייט, וויייל זיי האָבען געבראכען דעם אָפמאך, וואָס איז געשלאָסען געוואָרען אין קאָרינטה, און האָבען געקעמפט געגען מאַצעדאָניען. נאָר די טהעבאנער, וואָס האָבען געדינט אין דער פערסישער ארמעע, האָט ער בעפרייט, וויייל ער האָט אנערקענט, דאָס אין זייער האס געגען איהם זיינען זיי געווען געערכט.

נאָך דיזען זיג האָט אלכסנדר אָהן שווערינגקייט איינגענומען די אלע שטעדט, וואָס זיינען געלעגען אויף די מערב־ברעגען פון קליין־אזיען, אונ-

מיטיסעריסעיר צוצ זיפ אַלסכסנדר דעם גרויסען. ווערטיגוואַרטעם דאַ

גאָר ניט געקענט געברויכען דאָס שווערע רייטער־פאָלק. אַלכסנדר האָט עס מיט'ן ערסטען בליק פערשטאַנען און האָט באַלד געמאַכט אַן אָנגריף אויף די פּערסיער. ער האָט מורא געהאַט, דאַריוס זאָל זיך ניט באַלד צוריקציהען צו דער עבענע פון ס אָ כ י, ניט ווייט פון איססוס, וואו דאַריוס האָט גע־קענט האָבען אַ פיעל בעסערעס שלאַכט־פעלד פיר זיך. הגם די פּערסישע אַר־מעע איז געווען 12 מאָל גרעסער פון אַלכסנדר'ס, האָט ער זיי גלענצענד בע־זיגט. דאַריוס זעלבסט האָט זיך קוים גערעטעט מיט ענטלויפען, לאָזענדיג אויף'ן וועג זיין וואָגען, שילד און בויגען. דער גאַנצער פּערסישער לאַגער מיט זיינע אונגעהייערע אוצרות, אַפילו דאַריוס'עס מוטער, זיין ווייב און זיינע קינ־דער זיינען אַריינגעפאַלען אין די הענט פון די מאַצעדאָניער. אַלכסנדר האָט אָבער דיזע אַדעליגע געפאַנגענע זעהר גוט בעהאַנדעלט. פּ אַ ר מ ע נ י אָ ן, איינער פון אַלכסנדר'ס פעלד־מאַרשאַלען, האָט באַלד נאָך דעם אויך די קריגס־קאַסע פערכאַפּט אין דאַמאַסקוס (דמשק).

אַלכסנדר האָט ניט נאָכגעיאָגט דאַריוס'ן, ער האָט איהם געלאָזען לוי־פען אויף יענער זייט טייך אייפראַט (פּרת), און ער האָט בעסער געצויגען צו דרום נאָך סיריען און פעניציען, וואו אַלע שטעדט האָבען זיך איהם אָהן ווידערשטאַנד אונטערגעגעבען. נאָר די הויפּט־שטאָדט פון פעניציען ט י ר ו ס (צור) האָט זיך לאַנג ניט אונטערגעגעבען ביז אַלכסנדר האָט איבער־גענומען די פעניצישע און ציפּרישע פלאָטע. דאַן האָט אַלכסנדר פערוואַנ־דעלט די שטאָדט אין אַ וואַפען־פּלאַץ און האָט זי בעזעצט מיט אַ נייער בע־פעלקערונג און די אַלטע האָט ער געשיקט אין אַנדערע פּלעצער. פון טירוס האָט ער זיך געווענדט נאָך פּאַלעסטינאַ. די שטאָדט ג אַ ז אַ (עזה) האָט זיך ניט געוואָלט אונטערגעבען, ער האָט זי בעלאַגערט צוויי מאָנאַטען און האָט זי ענדליך גענומען. פון דאָרט האָט ער 7 טעג געמאַרשירט דורך די וויסטע ביז ער איז געקומען צו פּ ע ל ו ז י ו ם. די עגיפּטער האָבען זיך איהם אונ־טערוואָרפען פרייוויליג, ווייל זיי האָבען געוואָלט פריי ווערען פון פּערסישען יאָך. אַלכסנדר האָט זיי ערלויבט צו לעבען און זיך פיהרען נאָך זייערע אַל־טע געזעצען און מנהגים. אַלכסנדר איז אין אַלגעמיין געווען זעהר טאָלעראַנט צו אַנדערע רעליגיאָנען, און האָט איבעראַל אַלע זיינע אונטערטעניגע נאַציאָ־נען ערלויבט צו לעבען פריי נאָך זייער רעליגיאָן און האָט אין דיזער הינ־זיכט קיין צוואַנג ניט אַרויפגעלעגט אויף וועלכער עס איז נאַציאָן. אין עגיפּטען האָט ער געאָפּפערט צום אַפּיס. זיינעדיג אין עגיפּטען האָט ער גע־גרינדעט די שטאָדט א ל כ ס נ ד ר י א, וועלכע איז אין אַ קורצער צייט בעריהמט געוואָרען אַלס די גרעסטע האַנדעל־שטאָדט און אַלס דער וויכ־

דאָניער געהען אויף איהם, האָט ער אָנגעפאָנגען זיך ערווייטערן און געהן נאָך בּ א ק ט ר י ע ן, אָבער אויף'ן וועג איז ער ערמאָרדעט געוואָרען פון זיינע סאָטראָפען.

נאָך דעם טויט פון דאריוס'ן איז אלכסנדר געוואָרען דער הערשער פון דעם פערסישען רייך און זיין הערשאפט איז אנערקענט געוואָרען פון די גרויסע פון לאנד. אום צו פערפעסטיגען זיין פאָזיציאָן בּיים פערסישען פאָלק האָט ער בעשטראָפט די מערדער פון דאריוס'ן און זיינע געפאַלענע געגנער געבראכט צו קבורה אין פערסעפאָלים מיט גרויס פּראַכט. אין גרי-כענלאנד האָט זיין שטאָטס־פערטרעטער א נ ט י פ א ט ע ר אונטערדריקט אין יענער צייט דעם אויפשטאנד פון די ספּארטאנער, אזוי דאָס אלכסנדר האָט ניט געברויכט צוריקקומען אין גריכענלאנד, און ער האָט דעריבער פּאָרט-געוועצט זיינע קריגס־צוגען אין אזיען. ער האָט אונטערוואָרפען פ א ר -ט ה י ע ן, ד ר א נ ג י נ א און א ר כ א ז י א. אין פערלויף פון דעם קו-מענדאן וויינטער האָט ער איבערגעשטיגען דאָס געביירג הינדוקוש און האָט בע-זיגט די פּראָווינץ באקטריען. נאָך דעם האָט ער פּרוויסט כמעט גאנץ ס א ג -ד י א נ א, האָט אַרעטירט דאריוס'עס מערדער ב ע ס ס ע ס, וועלכער האָט זיך א נאָמען געגעבען אַרטאקסערקסעס דער קעניג פון פּערסיען, און האָט איהם הינגעריכטעט אין עקבאטאנא, און איז געקומען בּיז דעם וויי-סטען גרענעץ פון פּערסיען, בּיז דעם טויך י א ק ס א ר ט ע ס (סיר דאריא).

ניט קוקענדיג אויף אלע גרויסע ערפאָלגען פון אלכסנדר'ן האָבען זיי-נע גענעראלען און די סאלדאטען אָנגעהויבען צו זיין שטאַרק אונצופרידען. די אורזאך פון דער אונצופרידענהייט איז געווען, וואָס אלכסנדר האָט קיין אונטערשייד ניט געמאכט צווישען פּערסיער און מאצעדאָניער. ער האָט אָנפערטרויט די גרעסטע עמטער אין דער רעגירונג און אין הויף צו די אדע-ליגע פּערסיער, און האָט אויך איינגעפיהרט דעם גאנצען גלאנץ און לוקסוס, ווי דאָס איז געווען בּיי די פּערסישע הערשער. די מאצעדאָניער האָבען זיך געפיהלט ערניידריגט און זיינען דעריבער געווען שטאַרק אונצופרידען. זיי זיינען געווען אויף אונצופרידען, וואָס אלכסנדר האָט געהיראָט א פּערסישע פרינצעסין, ר א ק ס א נ ע. עס איז געוואָרען א פּערשוווערונג געגען איהם אפּילו צווישען זיינע טרייעסטע אָנהענגער. די פערשווערונג איז אָבער באלד ענטדעקט געוואָרען. פ י ל א ט א ס, דער זוהן פון דעם בעריהמטען העלד פּארמעניאָן, איז בעשטראָפט געוואָרען מיט'ן טויט אויף א חשד, דאָס ער האָט געוואוסט פון דער פערשוווערונג, און זיין פאָטער פּארמעניאָן איז אין עקבאטאנא פון אָנגעשטעלטע מערדער ערמאָרדעט געוואָרען. אויף

טיגסטער צענטער פון דער גריכישער קולטור. נאך דעם האט ער געמאכט א רייזע צום אראקעל פון אמון־רא. דער אויבער־פריסטער האט איהם דארט בעגריסט אלס זוהן פון די געטער און האט איהם נביאות געזאגט, דאס ער וועט בעהערשען די גאנצע וועלט.

דאריוס האט דערווייל צוזאמענגעקליבען א נייע גרויסע ארמעע און אין פריהלינג פון יאהר 331 פ. קר. האט ער זי געבראכט צו דער גרויסער און בריייטער עבענע פון בבל. דיזע ארמעע איז בעשטאנען פון 200,000 פוס־פאלק, 40,000 רייטער, 15 העלפאנדען און 200 שטרייט־וואגענס. אלס אלכסנדר האט זיך דערוואוסט וועגען דעם, האט ער פערלאזען עגיפטען און האט געצויגען צו בעגעגנען דאריוס'ן. ער האט זיין ארמעע איבערגעפיהרט איבער דעם אייפראט; ביי גאוגאמעלא, א דארף נעבען ארבע־לא (ארבאל), האט ער געטראפען דעם פיינד, און עס איז באלד ענטשטאנען א שרעקליכע שלאכט, אין וועלכער אנפאנגס האבען די פערסיער געהאט א שטיקל זיג, אבער ענדליך האט אלכסנדר די פערסיער פאלשטענדיג פערניכטעט. נאר וועניגע פון דעם פערסישען מיליטער האבען זיך גערעטעט. דאריוס האט זיך גערעטעט מיט 8,000 מאן נאך ערבאטאנא, דער קאמאנדיר ארי־אבארצאנעס האט זיך גערעטעט מיט א קלייניעם טייל פון דער ארמעע נאך פערסיען, און די איבריגע קריגס־פיהרער האבען זיך צושפרייט וואוהין זיי האבען געקענט זיך צו רעטען און פיעלע זיינען אריבער צום זיגער.

פערסיען איז שוין פריהער געווען צופויל אינוועניג. אלכסנדר האט איהר געגעבען א טויט־קלאפ, פון וועלכען זי האט שוין ניט געקענט קומען צו זיך. זייט ארטאקסערקסעס דעם 2טען (מנעמאן) האבען די סאטראפען ניט אויפגעהערט צו רעוואלטירען. דאריוס קאדאמאנוס האט ניט געקענט רעטען פערסיען פון אונטערגאנג. איהם האט געפעהלט דער שארפער בליק פון א שטאטסמאן און זיין מיליטער האט געפעהלט די ריכטיגע דיסציפלין. אלכסנדר'ן איז ניט שווער אנגעקומען צו בעזיגען די וויכטיגסטע פערסישע שטעדט. באביליאן (בבל) און סוזא (שושן) האבען זיך באלד אונטערגעגעבען. אין וויינטער־צייט האט ער אונטערגענומען א שווערען און געפעהרליכען צוג נאך דער אלטער פערסישער רעזידענץ פערסעפאליס. אנקומענדיג אהין האט ער בעקומען זעהר פיעלע רייכע אוצרות. אין מאנאט אפריל פון יאהר 330 פ. קר. איז ער אוועק נאך מעדיען אום דעם קעניג צו פערפאלגען דער־פאר, וואס ער האט נאך א מאל צוזאמענגעטריבען א פערסישע ארמעע צו שטרייטען מיט אלכסנדר'ן. אלס דאריוס האט דערהערט, דאס די מאצע־

מענדען בריק און האָט אַריבערטראַנספּאָרטירט איבער איהם זיינע טרופּען. דאָ זיינען אָנגעקומען געזאַנדטע פון דעם פירסט טאַקסילעם, וועלכע האָבען איהם איבערגעגעבען די שליסלען פון זיין הויפּט־שטאָדט און פיעלע רייכע מתנות. אלכסנדר צוזאַמען מיט טאַקסילעס'ן האָבען געהאַט א גלענצענדען זיג איבער דעם מעכטיגסטען הערשער פון פּענדזשאַב, דעם קעניג פּ א ר ו ס. דיזער מעכטיגער קעניג האָט צוזאַמענגעשטעלט א גרויסע ארמעע קריגער אויף יענער זייט ברעג פון דעם טייך ה י ד א ס פּ ע ס. ער האָט אַרויסגעשטעלט א רייהע העלעפאַנדען, און הגם ער איז געווען אן אלטער מאַן, האָט ער זעלבסט מוטיג געקעמפט אין די רייהען פון זיינע קריגער. אלכסנדר האָט בע־וואונדערט דעם מוט פון דעם אלטען גרייז־גרויען העלד, און הגם ער האָט איהם בעזיגט האָט ער איהם דאָך בעהאַנדעלט אלס א קעניג, ער האָט איהם ניט בערויבט פון זיין טראָן און האָט איהם נאָך געהאַלפען פערבריטערן זיין קעניגרייך; ער האָט נאָר פערלאַנגט פון איהם ער זאָל אַנערקענען זיין אויב־ערהערשאפט. 30 טעג האָט אלכסנדר פערבראַכט ביי זיין צווייטען בונד־הבר, האָט צוזאַמען מיט איהם געבראַכט קרבנות און געשפּילט, און נאָך דעם, ווי ער האָט ביי דעם טייך הידאספּעס געגרינדעט צווייי שטעדט, נעמליך: ב ו צ ע פ א ל א און נ י צ א א, האָט ער געצויגען ווייטער צו מזרח ביי דעם טייך ה י פ א ז י ס.

דאָ האָט ער זיך דערוואוסט פון די ווירקליך רייכע מדינות פון אינדיען און פון איהר מערקווירדיגער קולטור. אלכסנדר האָט שטאַרק חשק בעקומען אַרייננצודרינגען אין יענע לענדער און אונטערווארפען זיי אונטער זיין מאַכט. די טרופּען זיינע האָבען זיך געפיהלט מיד און האָבען ניט געוואלט געהן ווייטער. אלכסנדר האָט זיי געסטראַשעט מיט וואָס ער האָט געקענט, ער האָט זיך דריי טעג ניט בעוויזען צו דער ארמעע — עס האָט אָבער קיין זאך ניט געהאָלפען, ער האָט געמוזט נאָכגעבען דעם וואונש פון זיין ארמעע. ער האָט אין יענעם אָרט אויפגעשטעלט 12 גרויסע אלטארען, הויכע ווי טורמס, וועלכע זאלען בעצייכנען דעם גרענץ פון זיינע בעזיגטע לענדער. די אלע ערטער, וואָס ער האָט איינגענומען צווישען די טייכען היפאזיס און הידאספעס, האָט ער איבערגעגעבען צום קעניג פּאָרוס, זיין פריינד. די ריק־רייזע האָט אלכסנדר ניט געמאַכט מיט דעם אלטען וועג, נאָר ער איז גע־גאַנגען אין דער ריכטונג פון דעם לויף פון די טייכען ביז צום אינדישען מעער, אום צו עפענען א וועג צווישען אינדיען און אייראָפּא דורך'ן ים. צו דיזען צוועק האָט ער געלאָזט בויען א פלאָטע פון 2,000 שיפען, אין וועלכע ער זעלבסט מיט 8,000 מאַן פון זיין מיליטער האָבען זיך געשיפט איבער'ן טייך

א פרייד־מאהלצייט אין מ א ר א ק א נ ד א האט אלכסנדר זעלבסט ער־
מארדעט זיין בעסטען פרײנד ק ל י ט ו ס. די געשיכטע איז אזוי געווען.
ביי דער מאהלצייט האבען אייניגע גריכען צופיעל געשמייכעלט און געהויבען
אלכסנדר'ן. זיין פרײנד קליטוס, וועלכער איז אבער געווען א קריגס־מאן
מיט א העפטיגען טעמפּעראמענט, האט ניט געקענט אויבערטראגען די שמייכ־
לעריין און האט זיך אויסגעדריקט מיט בעליידיגענדע ווערטער געגען דעם
קענig. אלכסנדר איז ארויס פון געדולד, האט ארויסגעצאפט א שווערד ביי
א סאלדאט און האט קליטוס'ן ערמארדעט. ער האט אבער באלד חרטה גע־
האט אויף זיין איבעראיילטע, אונבעזאנענע טאט און איז געווארען ערפילט
מיט א טיפען שמערץ. מיט גרויס פערצווייפלונג האט ער זיך געווארפען
אויף'ן טויטען קערפער און האט ביטער געווויינט. דריי טעג און דריי נעכט
איז ער ניט ארויס פון זיין געצעלט, ער האט ניט געגעסען און ניט געטרונ־
קען און ניט געשלאפען. אויך דער פילאזאף ק א ל י ס ט ה ע נ ע ס,
וועלכער איז געווען זעהר געאכטעט פון אלכסנדר'ן צוליב זייגע טרייע דינ־
סטען, וואס ער האט איהם געצייגט, איז בעהאנדעלט געווארען פון איהם גרוי־
זאם פיר זיין רעפובליקאניזם. מען האט איהם געשמידט אין קייטען און
פערשיקט אין אינדיען, וואו ער איז געשטארבען פון א שווערער קראנקהייט.

אלכסנדר האט בעשלאסען צו אנפאנגען נייע קריגס־אונטערנעהמונגען,
ווייל נאר דורך נייע זיגען האט ער געקענט צוריק צובינדען צו זיך זיין אר־
מעע. ער האט דעריבער אונטערגענומען א קריגס־צוג נאך אינדיען, דאס
לאנד, וואס איז אין דער נאנצער וועלט בעקאנט מיט זיין צויבער און זיינע
געהיימניסען. דער וואונש צו דיזען קריגס־צוג איז ביי איהם נאך שטארקער
געווארען נאך דעם, ווי אן אינדישער פירסט ט א ק ס י ל ע ס האט איהם
איינגעלאדען און ערמונטערט דערצו דורך שלוחים. געגען ענדע פון יאהר 327
פ. קר. האט אלכסנדר בעוועגט זיינע טרופען, וועלכע זיינען בעשטאנען דא־
מאלס פון 120,000 מאן, פון באקטריען נאך דעם פענדזשאב, „דעם לאנד
פון די פינף טייכען". א טייל פון זיינע טרופען האט ער אונטער די קא־
מאנדירען ה ע פ א ס ט י א ן און פ ע ר ד י ק ק א ס געשיקט איבער'ן
אינדום, און אליין האט ער געגומען דעם מארשרוט צו צפון־מזרח געגען די
א ס פ א ז י ע ר, ג ו ר א ע ר און א ס ס א צ ע נ ע ר. נאך פיעלע
העפטיגע שטרייטען מיט די קריגעריש פעלקער ביי דעם טייך קאבול, וואו ער
האט אויך איינגענומען די בעריהמטע פעסטונג א א ר נ י ס, וועלכע האט
זיך גערעכענט אלס אונבעזיגבאר, איז ער ענדליך אין פריהלינג פון אנדערן
יאהר אנגעקומען צום אינדום. וואו ער האט באלד גלאזט מאכען א שווי־

אלס אלכסנדר איז אנגעקומען אין סוזא האט ער באלד געזומען צום משפט די שטאטהאלטערס, וועלכע האבען אין דער צייט, וואס ער איז געווען אוועק, געדריקט דאס פאלק און אויסגעפרעסט פון זיי געלט. נאך דעם האט ער בעשלאסען אנצוואוועגדען אלע קרעפטען אום נעהענטער צו בריינגען אייראפא מיט אזיען, ביידע וועלט־טיילען צוזאמענשמעלצען אין איין קולטור. צו דיזען צוועק האט ער געהייראט דאריוס'עס טאכטער ס ט א ט י ר א, הגם זיין ערסטע פרוי ראקסאנא האט נאך געלעבט און ער האט זיך מיט איהר ניט געשיידען. אונטער זיין איינפלוס האבען 80 אדעלליט פון זיין ארמעע און 10,000 סאלדאטען געהייראט פערסישע פרויען. די אלטע מאצעדאנישע טרופען זיינען געווען שטארק אונצופרידען. זייער אונצופרידענהייט איז נאך מעהר געוואקסען, וועז אלכסנדר האט אריינגענומען אין זיין ארמעע 30,000 באראבארען (ד. ה. ניט קיין גריכען). די ארמעע האט עס ניט געקענט פערצייהען אלכסנדר'ן. עס האט איהם ניט געהאלפען צו גענוינען די ליבע פון דער ארמעע אפילו וועז ער האט צוטיילט צווישען זיינע סאלדאטען איבער 20,000 טאלענטען. ביי א רעוויזיאן איבער דער ארמעע נעבען דער שטאדט א פ י ס זיינען די סאלדאטען אפען ארויס געגען דעם קעניג. אלכסנדר האט נעמליך געוואלט די אלטע, שוואכע סאלדאטען אהיים שיקען. דיזער וואונש זיינער האט שרעקליך אויפגעריצט די סאלדאטען און זיי האבען איהם שטייף ארויסגעזאגט: ער קען נעהן אין קריג מיט די פערסישע טענצערקעס. אלכסנדר'ן האט דיזע חוצפה שטארק אויפגעריצט, ער האט אליין אנגענריפען 13 פון די אנפיהרער און האט זיי געהייסען דערטרינקען. נאך דעם האט ער זיך פערשלאסען אין דער קעניגליכער בורג. אין פערלויף פון עטליכע טעג האט ער ניט צוגעלאזען צו זיך ניט איין מאצעדאניער צו רעדען מיט איהם, נאר פערסיער האט ער צוגעלאזען צו זיך. דאס האט שטארק געווירקט אויף די מאצעדאניער און זיי האבען געבעטען ביי איהם פערצייהונג. אלכסנדר האט זיי באלד מוחל געווען. ער האט בעפוילען א גרויסארטיגע מאהלצייט, דאס איז געווען א יום־טוב פון פערגענונג. ביי דער מאהלצייט האט ער די מאצעדאניער געזעצט נעבען זיך, די קרבנות האבען די פערסישע און מאצעדאנישע פריסטער געאפפערט. נאך דעם האט ער 10,000 אויסגעדינטע סאלדאטען מיט גרויס עהרע אהיים געשיקט. יעדער סאלדאט האט בעקומען פאריס זיין געהאלט ביז דעם טאג, וואס ער וועט אנקומען אהיים; אויסער דעם האט יעדער סאלדאט בעקומען א מתנה איין טאלענט, אן עהרען־קרוין און אנדערע מתנות. פיר די סאלדאטען, וואס זיינען געפאלען אין קריג, האט ער זייערע קינדער

הידאספּעם צום אינדישען ים, און די איבריגע טרופּען האָט ער איבערגענע-
בען צו ק ר א ט ע ר א ס ', ער זאָל זיי אריבערפיהרען אויף דער לינ-
קען ברעג פון דעם טייך. די אַלע פעלקער פון ביידע זייטען פון דעם טייך
אינדום, וועלכע האָבען ביז יעצט פון קיין זאך ניט געוואוסט, האָבען זיך
פרייוויליג אונטערוואָרפען אונטער זיין הערשאפט. נאָר די מ א ל י ע ר
האָבען זיך ניט געוואָלט אונטערגעבען און אלכסנדר האָט געהאט מיט זיי א
שוואַרען שטרייט, אין וועלכען ער איז שטארק פערוואונדעט געוואָרען. נאך
פיעלע קאמפען, וועלכע ער האָט געהאט צו פערדאנקען די פאנאטישע
בראהמאנען, איז איהם ענדליך געלונגען צו קומען נאָך פ א ט ט א ל א
ביים אינדישען אָקעאן. דאָ האָט ער געגרינדעט א גרויסאַרטיגען וועלט-
מארק, וועלכער זאָל האָבען פערבינדונג מיט די לענדער, וואָס געפינען זיך
ביי די טייכען אייפראט (פרת) און נילום.

נאָך דעם, ווי ער האָט דאָ געבראכט קרבנות דעם גאָט פאָסיידאָן, וועל-
כען די גריכען האָבען אָנגערקענט אלס הערשער פון ים, האָט ער געגעבען זיין
פעלד-מארשאל נ ע א ר כ ו ס דעם בעפעהל צו זעגלען מיט דער פלאָטע
ביי די ברעגען פון ים. ער אליין מיט דער הויפט-ארמעע האָט זיך געלאָזען
געהן דורך געדראָזיען, א מדבר-לאנד, אין וועלכען די ארמעע האָט זעהר
פיעל געליטען. ער האָט געמוזט דורכגעהן גרויסע סטעפּעם, אין וועלכע
ער האָט קיין וואסער ניט געקענט בעקומען פיר די ארמעע, און אין וועלכע
די היץ פון דער זון איז געווען אונערטרעגליך. טויזענדער פון דער ארמעע
זיינען צושטאָרבען פון דורסט. דערצו זיינען נאָך צוגעקומען פערשיידענע
קראנקהייטען און הונגער. די ארמעע איז געקומען אין פערצווייפלונג, די
דיסציפלין איז אין גאנצען אָפּגעווישט געוואָרען. ענדליך איז אלכסנדר אָנ-
געקומען אין ק א ר מ א נ י א מיט א פערלוסט פון מעהר ווי העלפט פון
דער ארמעע. אין קארמאניא האָט זיך די ארמעע פעראיניגט מיט די טרופּען
פון נעארכוס'ן. פון דאנען האָט נעארכוס גענומען שווימען מיט דער פלאָטע
צו דער מינדונג פון די טייכען אייפראט און טיגרים (פרת און חדקל), און
אלכסנדר מיט זיינע בעסטע סאָלדאטען האָט דורכגעצויגען דורך בערג איבער
פאסארגאדאָ און פערסעפאָליס נאָך סוזא (שושן), וויל זיינע שטאטהאלטערס
האָבען זיך דארט אָנגעהויבען צו פיעל צו ערלויבען. דער רעסט פון דער ארמעע
אונטער העפאָסטיאָן האָט מארשירט נאָך פערסים. דערמיט האָט זיך געענדיגט
דער בעריהמטעסטער אלכסנדר-צוג, וועלכער האָט געדינט אלס געגענשטאנד
פון זאגעם אין פערשיידענע לענדער און פערשיידענע צייטען, דער צוג,
וועלכער האָט ווירקליך ענטדעקט נייע לענדער און נייע קולטורען.

אַלכסנדר, ס' מלאַכס' ביי אַיסוס.

צוגעשיקט דאָס זעלבע, וואָס ער האָט געגעבען צו די לעבעריגע סאָלדאַטען, וועלכע ער האָט געשיקט א היים.

נאָך דעם האָט ער זיך גענומען ערנסט צו ארבייטען אין זיין גרויסער אויפגאבע. נעמליך, אייגצופיהרען איינהייט אין זיין אונגעהייער גרויסען רייך. ער האָט רעגולירט די פערוואַלטונג אין רעגירונג, ער האָט געמאכט נייע האנדעלס־וועגען, ער האָט געבויט נייע קאנאַלען, האָט איבעראל אויפ־געהויבען דעם האנדעל און די אינדוסטריע, האָט פערברייטערט קונסט און וויסענשאפט, ער האָט געגרינדעט שטעדט און נייז האפען־פלעצער. ער האָט געטאָן אלץ וואָס מעגליך איז צו פערבינדען דורך זעע־האנדעל די לענדער פון אייפראט (פרת) מיט עגיפטען. עס איז שוין געווען בעשטימט א טאָג, אין וועלכען נעארכוס זאָל מיט א פלאָטע אָפשווימען אום דיזען וויכטיגען פלאַן דורכצופיהרען. אלכסנדר האָט געלאָזט מאכען א גרויסארטיגע סעודה צו עהרע פון נעארכוס'ן. ביי דיזער מאָהלצייט האָט ער געקריגען א שרעק־ליכען פיבער, פון וועלכען ער איז אין עטליכע טעג געשטאָרבען אין אלטער פון 33 יאָהר. 12 יאָהר מיט 8 חדשים האָט דיזער גרויסער העלד געהערשט איבער פיעלע לענדער מיט גרויס טאקט און העלדענמוט. מיט א קורצער צייט פריהער איז איהם אָפגעשטאָרבען זיין טרייעסטער פרייַנד און ראט־געבער העפאַסטיאָן, אָהן וועלכען ער האָט שוין מעהר ניט געקענט פרעהליך גענישען דאָס לעבען.

וועז מיר זאָלען געבען א בליק צוריק אויף אלע העלדענטאטען פון אלכסנדר'ן, מוזען מיר זיי בעוואונדערן, ווי מען האָט זיי אימער בעוואונ־דערט. אָבער די אלע גרויסע טאטען זיינע בעקומען אן אנדער קאָליר, וועז מיר בעטראכטען די מאָטיוון, וועלכע האָבען איהם געטריבען צו דיזע טאטען. איהם האָט געטריבען צו אונטערנעהמען א פעלד־צוג נאָך פערסיען און אזיען ניט נאָר דער עהרגייז, נאָר אויך און איבערהויפט דער אָרימער צושטאנד פון די פינאנסען פון דער מצעדאנישער רעגירונג, וועלכע איז געווען געצוואונגען אנצוהאלטען א גרויסע ארמיע אום די אינערליכע און אויסערליכע פיינד אין געהאָרזאם צו האלטען. און האָט ניט געהאט די מעגליכקייט. איהם איז פאָרגעשטאנען איינם פון די צוויי: הערשאפט אי־בער אזיען אָדער אונטערגאנג.

און וועז מיר זאָלען אלכסנדר'ס גרויסע טאטען אָפשאצען נאָך די נוצען, וואָס זיי האָבען געבראכט צו די אונטעריאכטע פעלקער און צו דער קולטור־וועלט, שטעלט זיך אונז פאָר א נייעס בילד, א גאנץ אנדערעס פון דעם, וואָס די היסטאריקער שטעלען אונז פאָר. פיר די פעלקער, וועלכע ער

דאָס פיעלע לענדער, איבערהויפּט גריכענלאַנד, האָבען פיעל פערלאָרען אין קולטור פון דעם, וואָס אלכסנדר האָט זיי בערויבט זייער פרייהייט.

נאָך דער קורצער רעכנונג, וואָס מיר האָבען געמאַכט, שטעלט זיך די פראַגע: וואָס איז געבליבען פון אלכסנדר׳ס גרויסע טאַטען? וואָס האָט די מענשהייט געהאַט און האָט יעצט פון דעם גרויסען עלענד און ליידען, וואָס זיינע פעלד־צוגען האָבען פעראורזאַכט צו מיליאָנען מענשען? מען זאָגט ער האָט געגרינדעט א וועלט־רייך צו פעראייניגען, צו פערבריידערן פערשיידענע פעלקער, וועלכע זיינען אימער געווען פיינדליך איינס צום אנדערן. אָבער וואָס פיר א וועלט־רייך איז עס געווען, וועלכעס האָט קוים עקסיסטירט אייניגע יאָהר, כל־זמן זיין אייזערנע האַנט האָט עס צוזאַמענגעהאלטען מיט גרויסען צוואַנג, און באלד ווי די אייזערנע האַנט איז אָפּגענטאָן געוואָרען איז עס צופאלען ווי א קאָרטען־שטיבעלע? פון אלע זיינע גרויסע פעלד־צוגען איז איינס געבליבען, און דאָס איז — די פערוויסטונגען פון שטעדט און לענדער, וועלכע שטעהען נאָך עד היום פערוויסט און רוינירט אין אינערען פון אזיען, הגם עס איז שוין מעהר ווי 2,000 יאָהר זייט דיזע פערוויסטונגען זיינען געמאַכט געוואָרען.

2) די מלחמות צווישען אלכסנדר׳ס קאַמאַנדירען נאָך זיין טויט.

אלכסנדר האָט נאָך זיין טויט ניט איבערגעלאָזען קיין יורש, וואָס זאל זיין פעהיג צו רעגירען אָנשטאָט איהם דאָס וועלט־רייך. זיין פרוי ראָקסאַנא איז דאַמאָלס געווען שוואַנגער און זי האָט נאָך נעהאַט אייניגע מאַנאַטען צו וואַרטען ביז איהר ענטבינדונג. פון זיינע קרובים האָט נאָר געלעבט דאָן דער שוואַך־זיניגער פיליפּ אַרריהידאָאוס, וועלכער איז געווען זיינער א האלב־ברודער. דאָס האָט געבראַכט דערצו, דאָס אלכסנדר׳ס קאַמאַנדירען האָבען אריינגעכאַפּט די מאַכט אין זייערע הענט. זיי איז דאָס ניט שווער אָנגעקומען, ווייל זיי זיינען געווען די הויפּט־פיהרער פון די טרופּען, וועלכע זיינען געווען געוואוינט צו פאלגען זיי אלץ, וואָס זיי האָבען זיי גענוי־סען טאָן. ווען עס וואלט צווישען דיזע קאַמאַנדירען געווען אייניגער, וואָס זאל זיך האָבען אויסגעצייכענט געגען די איבריגע, וואלט ער געווים געבליבען דער אלליין־הערשער אנשטאָט אלכסנדר׳ן. ווייל עס האָט זיך אָבער אזעלכער ניט געפונען צווישען זיי, האָט יעדערער געטראַכט זיך צו בעמעכטיגען אין א טייל פון אלכסנדר׳ס אונגעהייערער אימפעריע. שוין באלד נאָך אלכסנדר׳ס טויט האָבען זיך אָנגעהויבען צאַנקעריין צווישען די קאַמאַנדירען און דאָס איז געווען די אורזאַך, וואָרום די קבורה־צערעמאָניע פון אלכסנדר׳ס קער־

האָט אונטעריאָכט האָבען אַלע זיינע העלדענטאַטען געבראַכט אונגליק און פערדערבען. אויף דער לאַנגער שטרעקע פון גריכענלאַנד ביז אינדיען זיינען געפלאָסען גאַנצע שטראָמען מענשען־בלוט, גאַנצע מדינות זיינען דורך פייער פערוויסעטעט געוואָרען און אין אַש פערוואַנדעלט געוואָרען. צעהנד־ליגע טויזענדער מענשען זיינען פון הונגער אומגעקומען צוליב זיין לוסט צו מלחמות. די היסטאָריקער ריהמען איהם געוועהנליך פיר די גרויסע סומעס געלט, וואָס ער פלעגט צוטיילען צווישען זיינע ליבלינגען און סאָלדאַטען. דיזעס בריינגען זיי אַלס בעווייז פון זיין פרייגעביגקייט און עדעלען כאַראַקטער. מערקווירדיג איז אָבער, דאָס ניט איינער פון די שרייבער, וואָס ריהמען אַזוי זיין גוטהערציגקייט, האָט זיך אַליין גע־שטעלט די פראַגע: פון וועלכע קוועלען האָט אַלכסנדר געשעפט דיזע אונגעהייערע סומעס? קיינער האָט ניט אַ טראַכט געטאָן, ווי די אונ־גליקליכע לענדער און פעלקער, וועלכע דער גרויסער זיגער האָט אונטער־יאָכט, ווי דיזע לענדער און פעלקער זיינען אויסגעזויגט און בערויבט געוואָרען אום ער, דער זיגער, זאָל אין שטאַנד זיין אַזעלכע אונגעהייערע סומעס אויף זיינע ליבלינגען צו פערשווענדען? די, וואָס קענען ניט אָפליי־קענען, ווי ווייט פערדערבליך זיינע העלדענטאַטען זיינען געווען פיר די פעלקער פון זיין צייט, ווילען אונז טרייסטען דערמיט, דאָס ער האָט זעהר פיעל גוטעס געטאָן צו דער מענשהייט אין אַלגעמיין מיט דעם, וואָס ער האָט אַריינגעבראַכט די אייראָפּעאישע קולטור אין אַזיען, אָבער אויך דיזע בעהויפּטונג איז ניט מעהר ווי אַ פראַזע. אין גרונד גענומען האָט אַלכסנדר ניט קולטור פערברייטערט אין אַזיען, נאָר ער האָט זיין הערשאַפט דאָרט פערברייטערט.

די אַלע פעלקער און לענדער, וואָס זיינען אונטעריאָכט געוואָרען אונ־טער אַלכסנדר'ס הערשאַפט, האָבען בשום אופן ניט געוואָלט אָננעהמען און אַנערקענען די זיטען, געוואוינהייטען און אַיינריכטינגען, וואָס אַלכסנדר האָט זיי געצוואונגען אָנצונעהמען. און באמת זעהען מיר, דאָס אין ווענ־גער ווי הונדערט יאָהר נאָך אַלכסנדר'ס זיגרייכע פעלד־צוגען איז פון דער אייראָפּעאישער קולטור אין אַזיען קיין זכר ניט געבליבען. די קולטור, וועל־כע מען האָט מיט גוואַלד צוגעטשעפּעט צו די אַזיאַטישע פעלקער, איז פון זיך אַליין פערניכטעט געוואָרען. די איינציגע פון אַלכסנדר'ס אונטעריאָכטע מדינות, וואָס מען קען צייגען, דאָס זיי האָבען אָנגענומען די אייראָפּעאישע קולטור, זיינען עגיפּטען און סיריען, אָבער דיזע זיינען פאַר אַלכסנדר'ן גע־ווען בעקאַנט מיט דער אייראָפּעאישער קולטור. געוויס איז נאָר איין זאַך,

זיינע סאלדאטען האבען איהם איבע׳גענעבען צו אנטיגאנוס׳ן. דיזער האט איהם אריינגעווארפען אין קערקער און דארט איהם געלאזט ערמארדען.

נאך דעם איז אנטיגאנוס געבליבען הערשער אין אזיען. ער האט ארויסגעכאפט אין זיינע הענט די רעגירונגם־קאסע אין סוזא און האט אנגע־דונגען אזוי פיעל סאלדאטען, דאם ער איז אין שטאנד געווען צו צווינגען אלע אנדערע קאמאנדירען איהם צו אנערקענען אלס פיהרער פון אלכסנדר׳ס אימפעריע. די קאמאנדירען אבער האבען זיך באלד ארומגעזעהן, דאם ער שטרעבט צו ווערען קעניג איבער אלכסנדר׳ס לענדער, און דעריבער האבען זיך די פיער מעכטיגסטע פון זיי פעראייניגט אום ארונטערצואווארפען איהם, די פיער קאמאנדירען זיינען געווען: פטאלעמאוס, סעלעאוקוס, ליזימאכוס און קאססאנדער. עם האט זיך דאן אנגעפאנגען א לאנגער קריג, וועלכער האט זיך געענדיגט דערמיט, דאם סעלעאוקוס האט בעקומען די הערשאפט איבער בבל. דערפאר אין ים־שלאכט איז דאם גליק געווען אויף דער זייט פון אנטיגאנוס׳ן. זיין זוהן דעמעטריוס האט ערפונדען נייע בעלאגערונגם־מאשינען. דערמיט האט ער די קריגם־קונסט אזוי הויך געבראכט, דאם ער האט איבערשטיגען אלע אנדערע פעלקער, און ער האט פערניכטעט די מעכטיגע פלאטע פון פטאלעמאוס׳ן, וועלכע האט זיך דאן גערעכענט פיר אונבאזיגבאר. דער שליח, וואס האט געבראכט צו אנטיגאנוס׳ן די פרעה־ליכע בשורה פון זיין זוהן׳ס זיג איבער דער פלאטע, האט אנגעפאנגען זיין מעלדונג מיט פאלגענדע ווערטער: „איך ווינש אייך גליק, קעניג אנטיגא־נוס״. דאס איז אנטיגאנוס׳ן שטארק גפפעלען געווארען, און ער האט זיך פון דאמאלס אן גאלאזט רופען קעניג. דאס זעלבע האבען אויך געטאן די אנדערע קאמאנדירען. אבער אנטיגאנוס׳עס גרויסקייט האט ניט לאנג ge־דויערט. ער האט אונטערגענומען א צוג געגען עגיפטען און איז דורכגעפא־לען. זיין זוהן האט מיט זיין נייער בעלאגערונגם־מאשין, וואס איז געווען א מין טורם פון נייַן עטאזשען, געוואלט איינעהמען די אינזעל רהאדום, די־זע אבער האט זיך העלדיש פערטיידיגט. מיט איין ווארט, אלע קריגם־אונ־טערנעהמונגען פון אנטיגאנוס׳ן זיינען געווען ניט געלונגען. זיינע געגנער האבען זיך פעראייניגט געגען איהם און עם איז ענטשטאנען א גרויסע שלאכט מיט איהם ביי א י פ ס ו ס (אין פריגיען) אין יאהר 301 פ. קר. דער גרייז־גרויער העלד אנטיגאנוס איז זעלבסט געפאלען אין דיזער שלאכט, און זיין זוהן האט געמוזט ענטלויפען פון שלאכט־פעלד.

דער רעזולטאט פון דער שלאכט ביי איפסוס איז געווען, דאם די גרייסע אימפעריע פון אלכסנדר׳ן איז צופאלען אויף פערשיידענע גרויסע, קלייַנע

פֿער איז אָפּגעלעגט געוואָרען ביז דעם נעכסטען יאָהר. ערסט מיט א יאָהר שפּעטער האָט מען זיין קערפּער איבערגעפֿיהרט מיט גרויס פּראַכט פון בבל נאָך אֶגנֶא צו בעערדיגען איהם אויף דעם קעניגליכען בית־עולם פון גריכענלאַנד.

אַנפֿאַנגס האָבען די קריגס־קאַמאַנדירען איינגעשטימט, דאָס פֿערדיקקאָס, וועלכער האָט געשטאָמט פון א פירסטליכער פֿאַמיליע אין מאַצעדאָניען און וועלכען אלכסנדר, ווי מען האָט בעהויפּטעט, האָט אויף זיין טויטען־בעט איבערגעגעבען זיין זיגעלרינג (טבעת המלך) — זאָל זיין רעגענט ביז ראָקסאַנע וועט געבערען א זוהן. א קלייַנע צייט האָט דיזע אַרדנונג אָנגעהאַלטען. די גענעראַלען האָט מען בעפֿרידיגט מיט פערשיידענע עמטער. א נ ט י פֿ א ט ע ר און ק ר א ט ע ר ו ס זיינען געוואָרען שטאַטהאַלטערס פון מאַצעדאָניען און גריכענלאַנד, פ ט א ל ע מ אֶ א ו ס — פון עגיפּטען און לידיען, א נ ט י ג אֶ נ ו ס — פון פאַמפּיליען, ציליציען און גרויס־פֿריגיען, ל י ס י מ א כ ו ס — פון טהראַציען, און ע א ו מ ע נ ע ס — פון קאַפּפּאַדאָציען און פּאַפֿלאַגאָניען. זיי האָבען אָבער באַלד זיך אַרומגעזעהן, דאָס פערדיקקאָס אין צו מעכטיג פיר זיי און האָבען זיך ערקלערט אלס אונאָפּהענגיג הערשער יערערער אין זיין פּראָווינץ.

עס איז ענטשטאַנען א קריג צווישען פערדיקקאָס'ן פון איין זייט און פּטאָלאָמאָאוס'ן פון דער אַנדערער זייט. דער שטרייט האָט זיך געענדיגט דערמיט, וואָס פערדיקקאָס איז ערמאָרדעט געוואָרען פון זיינע אייגענע סאָלדאָטען. די פערוואַלטונג פון דעם רייך איז דאַן אריבער צו אַנטיפּאַטער'ן, דיזער איז אָבער באַלד געשטאָרבען און פּאַר זיין טויט האָט ער איבערגעגעבען די ממשלה צום אלטען גענעראל פ א ל י ס פ ע ר כ א ן. דיזעס האָט פּראָוואָזאכט דעם פּאָלשטענדיגען אונטערגאַנג פון דער גרויסער אימפּעריע. ק א ס ס א נ ד ע ר, דער עהרגייציגער זוהן פון אַנטיפּאַטער'ן, האָט געשלאָסען א בונד מיט פּטאָלעמאָאוס'ן און איז אַרויס אין שטרייט מיט פּאָליספּערכאָן. דיזער שטרייט איז געווען דער אונגליקליכסטער פיר מאַצעדאָניען און גריכענלאַנד. בלוט האָט זיך נאָכאַסען טייכענווייז, די לענדער זיינען פֿערוויסט געוואָרען און די גאַנצע קעניגליכע פֿאַמיליע־איז אויסגעראָט געוואָרען. אלכסנדר'ס מוטער, אָלימפּיאַס, איז געווען אויף דער זייט פון פּאָליספּערכאָן. דערפּאַר האָט זי קאַסאַנדער געפּאַנגען און האָט זי פערשטייניגט, און דאָן האָט ער אין זיינע הענט אַרייַנגעכאַפּט די רעגירונג איבער מאַצעדאָניען און גריכענלאַנד. אין דער זעלבער צייט האָט עאומענעס אונטערגענומען א קריג מיט אַנטיגאָנוס'ן, וועלכער האָט זיך געענדיגט דערמיט, דאָס

באלד נאך אלכסנדר'ס טויט האבען די אטהענער געמאכט א נייעם אויפשטאנד. זיי האבען צוריקגערופען דעמאסטהענעס'ן פון זיין פערשי-קונג *). דיזער האט מיט זיין ערהאבענער רעדנער־קראפט געווירקט, דאס די קלענערע שטאטען פון גריכענלאנד זיינען צוגעשטאנען צו א בונד מיט אטהען. מען האט צוזאמענגעשטעלט אן ארמעע אונטער דער אויפפיהרונג פון דעם בעריהמטען קריגער ל ע א ס ט ה ע נ ע ס, וועלכער האט אנטיפאטער'ן פערטריבען אין אן ענגען ארט, אזוי דאס ער האט זיך געמוזט בעשיצען אין דער פעסטונג פון לאמיא אין טהעססאליען, וואו ער איז בעלאגערט געווא-רען פון לעאסטהענעס'ן. אנטיפאטער איז שוין געווען גרייט צו איבערלאזען די פעסטונג צו די בעלאגערער, אלס לעאסטהענעס איז פלוצלונג געשטארבען. אין דער זעלבער צייט איז אנגעקומען דער קאמאנדיר ל ע א נ נ א ט ו ס און האט ערקלערט קריג צו די גריכען. די מלחמה האט זיך געענדיגט מיט א שרעקליכער נידערלאגע פיר לעאנאטוס'ן, וועלכער איז זעלבסט געפאלען אין שלאכט. אבער אנטיפאטער האט זיך בענוצט מיט דער גלעגענהייט, ער האט זיך ארויסגעכאפט פון דער פעסטונג און האט זיך פעראייניגט מיט דעם מוטיגען קראטעروס. ער האט אונטערוואָרט בעפאלען דעם פיינד און האט איהם בעזיגט ביי ק ר א נ נ א ן 322 פ. קר. גריכענלאנד האט זיך גע-מוזט אונטערגעבען אונטער דעם דריקענדען יאך פון מאצעדאניען, וועלכע האט פערניכטעט יעדע שטרעבונג צו פרייהייט. אטהען האט פערלארען איהר שענסטעס פערמעגען — די דעמאקראטיע. אנטיול נעהמען אין דער רע-גירונג האבען נאר געקענט מענשען, וואס האבען געהאט א קאפיטאל ניט ווע-ניגער פון 2,000 דראכמעס, די איבריגע בירגער, וועלכע זיינען געווען אין צאהל מעהר פון 12,000, האבען פערלארען זייערע בירגער־רעכטען און מען האט זיי פערשיקט אין א טהראציישע שטראף־קאלאניע. די רעגירונגס־מאכט איז איבערגעגעבען געווארען צו אייניגע אריסטאקראטען, אן דער שפיץ פון וועלכע איז געשטאנען פ א צ י א ן, א מאן מיט אן ארענטליכען כאראק-טער, וואס האט זיך אבער וועניג געקימערט וועגען דעם אונגליק פון זיין פא-טערלאנד. מיט אייניגע יאהר שפעטער האבען איהם די מאצעדאניער פערוור-

*) דעמאסטהענעס איז געווען פערטריבען פון זיין פאטערלאנד, ווייל מען האט איהם חושד געווען, דאס ער האט געגומען כאבאר פון הארפאלוס'ן, אייניגע פון די גענעראלען, וואס אלכסנדר האט געוואלט בעשטראפען פיר זייער דריקען דאס פאלק. הארפאלוס איז ענטלאפען נאך גריכענלאנד און האט געגעבען כאבאר מען זאל איהם ניט אויסליפערן צו אלכסנדר'ן אין פערסיען.

און מיטעלע שטאַטען און קעניגרייכען, וועלכע זיינען געווען באַלשטענדיג אונאָפהענגיג, נעמלעך: 1) די קעניגרייכען פֿ ע ר ג א מ ו ם, ב י ט ה י נ י ע ן און אייניגע קלענערע שטאַטען אין קלײן־אזיען; 2) מאצעדאָניען און גריכענלאַנד; 3) סיריען אונטער די סעלעאוצידען און 4) עגיפטען אונטער דער הערשאפט פון די פטאָלעמֵאָער.

יב. די שטאַטען, וואָס זיינען ענטשטאַנען פון דער מאצעדאָניש־פערסישער אימפעריע.

1) מאצעדאָניען און גריכענלאַנד.

די לעצטע יאָהרען פון גריכענלאַנד. (323—168 פ. קר.)

קיין לאַנד האָט ניט געביטען אין דיזער פעריאָדע אזוי פיעלע הערשער, ווי מאצעדאָניען. באלד נאָך אלכסנדר'ן האָט דאָרט רעגירט, ווי מיר האָבען פריהער געזעהן, אנטיפאַטער, נאָך אנטיפאַטער'ן האָט געהערשט פּאָליספערכאָן, נאָך דיזע האָט בעשטיגען דעם טראָן קאַסאַנדער, נאָך קאַסאַנדער'ן האָט פערכאַפט די רעגירונג דעמעטריוס פּאָליאָקרעטעס, וועלכער איז פערטריבען געוואָרען פון פ י ר ר ה ו ס '. דיזער איז אויך פערטריבען געוואָרען פון זיין הערשאפט. נאָך דעם האָבען דאָרט רעגירט א גאנצע רייהע פון הערשער ביז ענדליך א נ ט י ג א נ ו ס ג א נ א ט א ס איז ארויף אויף'ן טראָן (276 פ. קר.) און האָט געמאכט אַן ענד צו דעם וועקסעל פון די דינאַסטיעס. נאָך זיין טויט האָבען געהערשט זיינע קינדער און קינדס־קינדער, די א נ ט י ג א נ י ד ע ן, ביז מאצעדאָניען איז ענדליך בעזיגט געוואָרען פון די רוימער (168 פ. קר.).

אין אלכסנדר'ס פעלד־צוגען האָבען זעהר וועניג גריכען אָנטייל גענומען. דאָגעגען אין דער פערסישער ארמעע האָבען זעהר פיעלע גריכען געקעמפט געגען אלכסנדר'ן און האָבען גריכענלאַנד פערשאפט גרויס עהרע מיט זייערע העלדענטאטען. אויך אין גריכענלאַנד זעלבסט האָט דאָס פערסישע געלט פיעלע אונרוהען געמאכט. די טהעבאַנער האָבען געשטריטען מיט די ארקאדיער, די עלעער מיט די אכאָער. דאָס אלץ האָט גריכענלאַנד געהאט פערסיען צו פערדאנקען. דער בונד איז געוואָרען בעזיגט פון אנטיפאַטער'ן אין יאָהר 300 פ. קר. דאמאלס האָט זיך ספארטא ענדליך אויך אונטערוואָרפען אונטער מאצעדאָניען. אויך אטהען האָט מעהר ניט געוואָגט אויפצוהייבען די פאָהן פון פרייהייט.

געבליבען דער צענטער פיר בילדונג און געזעהרזאמקייט ביז צו דער צייט פון די רוימישע קיסרים.

דאָס זעלבע שיקזאל האָט אויך געהאט דאָס איבריגע גריכענלאַנד. די לאַנדשאפֿט אַכאיִא איז געווען פון אלטע צייטען אַ בונד פון 12 שטעדט. דיזער בונד האָט געמוזט אויפגעלעזט ווערען אין דער צייט פון אלכסנדר דעם גרויסען. דיזע לאַנדשאפֿט האָט געפאסט אַ פלאַן צו בעניין דעם אלטען בונד אום צו פערשטארקען דאָס נאציאנאל־געפיהל און די אחדות צווישען דעם גריכישען פאלק. עס איז ווירקליך געגרינדעט געוואָרען דער אכאיִי־שער בונד, צו וועלכען עס זיינען באלד צוגעשטאנען די שטעדט: סיציאָן, פון וועלכער דער פריהייטס־קעמפער ארא טוס האָט פערטריבען דעם הערשענדען טיראן; עפידאורוס, טראָזענע, מעגארא און נאָך אייניגע שטעדט. דיזער בונד איז געוואָרען אזוי מעכטיג, דאָס עס האָט ניט לאַנג גענומען און אויך די בעריהמטע קאָרינטה איז צו איהם צוגע־שטאנען. יעדער מיטגליד פון דיזען בונד איז געווען פריי אין אלע אינער־ליכע אָננעלעגענהייטען און האָט נאָר ניט געהאט קיין אויפזיכט פון וועג־מען עס איז, נאָר אין פאל פון קריג זיינען אלע געווען פערפליכטעט צו שיצען און שטיצען אייַנער דעם אנדערען געגען פיינד. דער פערזאמלונגס־אָרט פון בונד איז געווען אין אָגיום. די פיהרונג פון די אלגעמיינע אינטע־רעסען פון בונד איז איבערגענעבען געוואָרען צן א בונד־ראט, אן אויבער־קאָמאנדיר און א שטאָטס־סעקרעטער.

אָבער דיזער בונד האָט ניט לאַנג עקסיסטירט. מיט אייניגע יאָהר צוריק האָט זיך געבילדעט אן אנדער בונד פון די אָטאָליער, לאָקרער, פא־ציער און די זידליכע טהעסאָליער. דיזער בונד איז געשלאָסען געוואָרען אין יאָהר 284 פ. קר. און האָט אונטערוואָרפען אונטער זיין מאכט די מי־טעל־גריכישע שטאָטען. דיזע ביידע בונדען האָבען געשטריטען איינער מיט דעם אנדערען און האָבען אָפּגעשוואכט איינער דעם אנדערען. דערצו איז נאָך צוגעקומען ספֿארטא, וועלכע האָט געפיהרט אן ערביטערטען שטרייט מיט דעם אכאיאישען בונד. אזוי איז דער פלאַן צו פעראייניגען גריכענלאַנד אין איין גרויסען מעכטיגען קערפער צושטערט געוואָרען פון די גריכען זעלבסט.

אין ספֿארטא האָט דער באזילעאוס קלעאָמענעס איינגעפיהרט א נייע אָרדנונג, וועלכע האָט פעראורזאכט גרויסע ענדערונגען אין אינערען לעבען פון פאלק. מיר האָבען שוין פריהער געזאָגט, דאָס די אלטע ליקורגישע געזעצען וועגען גיטער־גלייכהייט זיינען מעהר און מעהר אָפּגעשוואכט געווא־

טיילט צום טויט. דאָס איז געווען אין דער צייט, ווען עס האָט אויסגעברא־כען דער קריג צווישען קאַסאַנדער'ן און פּאָליספּערכאָן, און די אַטהענער דעמאָקראַטען האָבען אויף א קורצע צייט אַריינגעכאַפּט אין זייערע הענט די רעגירונג. שוין מיט אייניגע יאָהר צוריק האָבען די מאַצעדאָניער אָנגעפאַ־גען צו פערפאָלגען די וויכטיגע מענער פון אַטהען. היפּעריידעס'ן מיט אייניגע פון זיינע געזינונגס־חברים האָט אַנטיפּאַטער געלאָזען אומבריינגען מיט א שרעקליכען טויט. אזא טויט האָט אויך ערווארט דעמאָסטהענעס'ן, נאָר ער האָט פערכאַפּט און האָט אַיינגענומען גיפט ביים אַלטאַר פון דעם טעמפּל פון פּאָסיידאָן.

דיזער קנעכטישער צושטאַנד האָט געדויערט אונטער קאַסאַנדער'ן עט־ליכע יאָהר. אין יאָהר 315 פ. קר. האָבען אַנטיגאָנוס און פּטאָלעמאַוס אי־בער־א־נייס געגעבען גריכענלאַנד פרייהייט, אום זיי זאָלען שטיצען דעם אַנ־גריף אויף קאַסאַנדער'ן. דעמעטריוס פּאָליאָרצעטעס האָט אויך פערטרי־בען די מאַצעדאָנישע סאָלדאָטען פון אַטהען, און האָט דאָן פערשאַפט פרי־הייט צו מענאַרא, סאַלאַמיס און צו א גאַנצער רייהע פון שטעדט אין די צפון־געגענדען. אָבער דיזע פרייהייט האָט זעהר פיעל פערדאָרבען די זיט־ליכקייט פון לאַנד. דעמעטריוס האָט אַיינגעפיהרט אין אַטהען א שוועדערי־שעס, אויסגעלאַסענעס לעבען און האָט דערשטיקט יעדען פונק פון אידעאָלע שטרעבונגען. די פערבלענדונג פון די אַטהענער איז געגאַנגען אזוי ווייט, דאָס זיי האָבען דיזען הויפּטיי פערגעטערט און אויפגעשטעלט צו איהם אל־טאַרען פיר די פאָלשע פרייהייט, וואָס ער האָט אַיינגעפיהרט נאָר אום צו קענען זיכערער הערשען.

מיט א צייט שפּעטער האָט אַטהען וויעדער געפרובט זיך אָפּרייסען פון מאַצעדאָניען. איהר האָט גלונגען נאָך א מאָל אַיינצופיהרען די דע־מאָקראַטיע, זי האָט פערבעסערט איהרע פינאַנסען מיט דער הילף פון דע־מאָכאַרום, א קוזין פון דעמאָסטהענעס'ן. די גוטע לאָגע פון זייערע פי־נאַנסען האָט זיי צוגענעבען מוטה אָנצוהייבען א קריג מיט מאַצעדאָניען, וועלכע האָט דאַמאָלס, אין דער צייט פון אַנטיגאָנוס'ן, אונטעריאָכט גאַנ־ץ גריכענלאַנד. דריי יאָהר האָבען זיי מוטיג געקעמפט אונטער דער לייטונ: פון ג ל א ו ק א ן און כ ר ע מ א נ י ד ע ס, אָבער ענדליך האָבען זיי זיך געמוזט אונטערגעבען. דיזער קריג איז געווען די לעצטע אַנשטרענגונג פון די אַטהענער צו בעשיצען זייער פרייהייט. מיט דיזען קריג איז אין גאַנ־צען אויסגעשפּילט געווארען די פּאָליטישע ראָלע פון אַטהען. זי איז נאָר

געוואָרפען אונטער איהר מאַכט אַרגאָס און מאַנטינעאַ, אָבער אַ נייער קריג מיט דעם אַכאַיאישען בונד האָט געשטערט איהרע שטרעבונגען.

אום די פּלענער פון די ספּאַרטאַנער צו צושטערען, האָט אַראַטוס זיך געוועגדט פיר הילף צום קעניג אַ נ ט י ג אָ נ ו ס ד אָ ז אָ ן, וועלכער האָט ווירקליך בעזיגט די ספּאַרטאַנער ביי ס ע ל ל אַ ז י אַ (222 פ. קר.), אָבער אויך דער אַכאַיאישער בונד האָט דאַן פערלאָרען זיין זעלבשטענדיגקייט. ער האָט געמוזט אָנערקענען די אויבערהערשאַפט פון די מאַצעדאָניער, און צוזאַ-מען מיט דעם בונד האָבען זיך געמוזט אונטערוואַרפען אונטער דער מאַצעדאָ-נישער מאַכט אויך די באָאָטיער, פאָציער, טהעסאַליער, עפּיראָטען און אַקאַרנאַניער. אַראַטוס זעלבסט איז פערגיפטעט געוואָרען פון פיליפּ דעם 3טען, וועלכער האָט אָנגעפאַנגען פאַר איהם מורא צו האָבען. די רעפאָרמעס, וואָס קלעאָמענעס האָט אַיינגעפיהרט אין ספּאַרטאַ, זיינען אָפּגעשאַפט געוואָ-רען. עס זיינען אַריין איבער־אַ־נייס אין קראַפט דער ראַט פון די אַלטע, די עפאָרען און די אָליגאַרכיע. קלעאָמענעס מיט אַ קליינער צאָהל אָנהענגער האָט געמוזט פערלאָזען ספּאַרטאַ און האָט געוואָלט ענטלויפען נאָך אַלכסנדריאַ אין עגיפּטען. דאָ האָט ער געזוכט הילף פון עגיפּטישען קעניג געגען דער מאַכט פון מאַצעדאָניען, און אַלס דאָס איז איהם ניט געלונגען, האָט ער אָנגעפאַנגען צו העצען די עגיפּטער געגען זייער קעניג צו אַן אויפשטאַנד. דאָס פאָלק אָבער האָט זיין העצען קיין אויפמערקזאַמקייט ניט געשענקט, און ער און זיינע אָנ-הענגער האָבען זיך זעלבסט גענומען דאָס לעבען פון פערצווייפלונג. זיין מוטער און זיינע קינדער זיינען געטויט געוואָרען. זיין טויטען קערפּער האָט מען גע-האַנגען (220 פ. קר.). דאָס איז געווען דער לוין, וואָס ספּאַרטאַ האָט בעצאָהלט קלעאָמענעס'ן פיר די נויטווענדיגע רעפאָרמעס, וואָס ער האָט געמאַכט אום ספּאַרטאַ צו רעטען פון אונטערגאַנג. מיט זיין טויט איז אויסגעלאָשען געוואָ-רען די לעצטע האָפנונג פיר ספּאַרטאַ וויעדער ווען עס איז אויפצולעבען.

פון דער צייט אָן, וואָס דער אַכאַיאישער בונד איז אַרונטערגעפאַלען אונטער די מאַכט פון מאַצעדאָניען, איז זיין אינערליכע קראַפט אין גאַנצען געבראָכען געוואָרען. דער בונד איז אַפילו ניט אין שטאַנד געווען זיך צו שיצען געגען די רויבערישע אָנגריפען פון די אָטאָליער, וועלכע זיינען בע-פאַלען און האָבען פערוויסטעט זעהר פיעלע אָרטשאַפטען אין מעסעניען. זיי האָבען צושטערט און פערוויסטעט אַפילו טעמפּלען און הייליגטימער. די-זער קריג, בעוואוסט אונטער דעם נאָמען „קריג פון די בונד־חברים", אין וועלכען ספּאַרטאַ איז געווען אויף דער זייט פון דעם אָטאָלישען בונד, האָט געדויערט 6 יאָהר (פון 221 ביז 215 פ. קר.) און האָט פערניכטעט

רען און האָבען געמאַכט פּלאַץ פיר די געלט־זוכט. דער רעזולטאַט דערפון איז געווען, דאָס פיעלע זיינען שרעקליך פעראָרימט געוואָרען און אייניגע זיינען זעהר רייך געוואָרען און געוואָרען די איינציגע גוטס־בעזיצער אין גאַנצען לאַנד. דיזע אוננאָרמאַלע אָרדנונג האָט אָנגעפאַנגען צו זיין געפעהרליך פיר דאָס לאַנד, וועלכעס איז דורך דעם געוואָרען פויל ביז דעם וואָרצעל. אָנשטאָט דער אַלטער איינפאַכקייט האָט געהערשט אונטער דער רייכער קלאַסע אַ שרעקליכער לוקסוס מיט פערדאָרבענהייט פון זיטען. די איינפאַכע קאַרגע ספּאַרטאַנישע מאָהלצייטען זיינען אַרויס פון דער מאָדע און זייער שטעלע האָבען פערנומען רייכע מאָהלצייטען מיט אַלערליי לוקסוסען און שווענדע־רייען. צווישען די פרייע בירגער פון ספּאַרטאַ האָט זיך געפונען אַ גרויסע מאַסע, וועלכע האָט געפיהרט אַ לעבען אַ פיעל אָרימערען אַפילו פון די הע־לאָטען. דיזע לאַגע פערבעסערן האָט שוין לאַנג געוואָלט דער באַזילעאוס אַגיס. ער האָט פאָרגעשלאָגען איינפיהרען אין לאַנד אַ נייע צוטיילונג פון די ערד־גיטער און אָפּצואווישען אַלע חובות, וואָס די אָרימע זיינען שולדיג די רייכע. די רייכע אָבער האָבען געזוכט צו שטערען דיזען פּלאַן און האָ־בען אַלע קרעפטען אָנגעווענדט, ער זאָל ניט פערווירקליכט ווערען. אַגיס איז געשטירצט געוואָרען פון זיינע געגנער, וועלכע האָבען געזוכט איהם צו ערמאָרדען. ער האָט זיך בעהאַלטען אין אַ טעמפּעל. זיינע געגנער האָ־בען איהם פערזיכערט דאָס לעבען, ווען ער וועט פון טעמפּעל אַרויס. ער האָט זיי געגלויבט און איז אַרויס. דאַן האָבען זיי איהם געכאַפּט און מיט אַ גרויזאַמען טויט בעשטראָפט פיר זיינע רעפאָרמעס.

אויך קלעאָמענעס האָט געפּרובט איינפיהרען רעפאָרמעס, און זיינען רע־פאָרמעס האָבען געהאַט מעהר ערפאָלג, ווי אַגיס'עס. נאָך אייניגע זיגען אי־בער דעם אַכאַיאישען בונד האָט ער געמאַכט אַ מאָהלצייט. ווען די פערזאַ־מעלטע ביי דער מאָהלצייט זיינען געוואָרען זעהר פרעהליך, איז קלעאָמענעס בעפאַלען די געסט מיט געוועהר, האָט געטויט די עפאָרען צוזאַמען מיט 80 פון דעם אַדעל פון ספּאַרטאַ, וועלכע זיינען געווען די מעכטיגסטע אין לאַנד. נאָכדעם האָט ער דורכגעפיהרט די רעפאָרמעס, וועלכע אַגיס האָט אונטער־גענומען און וועלכע זיינען ווירקליך געווען אין שטאַנד צוריק צו געבען צו ספּאַרטאַ איהר אַלטע מאַכט (235 פ. קר.). דורך דיזע רעפאָרמעס האָט ספּאַרטאַ באמת דערגרייכט צו דער זעלביגער מאַכט, וועלכע זי האָט געהאַט אין איהרע גליקליכע צייטען. זי האָט אָנגעפאַנגען צו טראַכטען צוריק צו בעקומען די העגעמאָניע (אויבערהערשאַפט) איבער גאַנץ פּעלאָפּאָנגעזוס, ווי עס איז אַמאָל געווען, אין איהרע שענסטע צייטען. זי האָט שוין אונטער־

קערט, ווען דער רוימישער סענאַט האָט צוגע'משפּט, דאָס ספּאַרטאַ, קאָרינטה, אַרגאָס, הערא̄קלעאַ און דאָס אַרקאַדישע אָרכאָמענאָס געהערען ניט מעהר צום אַכאַיאישען בונד. די פיהרער פון בונד דיאָאוס און קריטאָלאַוס האָבען ניט געהאַט דעם מוט און די קראַפט צו בעשטעהן דעם לעצטען קאַמף. זיי האָבען איהם געגען זייער ווילען אויפגענומען און האָבען געליטען אַ שרעקליכע נידערלאַגע, נעמליך די אַכאַיער ביי ס ק אַ ר פ ע אַ און די אַרקאַדיער ביי כ אָ ר אָ נ ע אַ (149 פ. קר.). פון דיזער צייט אָן איז גריכענלאַנד אַראָפּ פון דער סצענע פון היסטאָריע אַלס פרייעס, זעלבשטענדיגעס לאַנד און איז פערוואַנדעלט געוואָרען אין אַ רוימישע פּראָווינץ אונטער דער רע-גירונג פון אַ פּראָקאָנסול. גענויערעס וועגען דיזער צייט און דער אונטעריאָ-כונג פון דער גריכישער נאַציאָן אונטער די רוימער וועלען מיר געבען שפּעטער אין דער געשיכטע פון רוים.

2) סיריען.

פון אַלכסנדר'ס נאָכפאָלגער האָבען דעם גרעסטען ערפאָלג געהאַט סעלעאוקוס און פּטאָלעמאָאוס. נאָך דעם, ווי סעלעאוקוס האָט געקריגען באַ-בילאָניען און סוזיאַנאַ (בבל און שושן) אַלס סאַטראַפּיע, האָט ער בעזיגט דעם גאַנצען איראַן, סיריען, אַרמעניען, מעסאָפּאָטאַמיען און אַ גרויסען טייל פון קאַפּפּאַדאָציען און ציליציען. אין דיזען גרויסען רייך האָט ער געגרינ-דעט צוויי הויפּטשטעדט: סעלעאוציאַ ביי טיגרים (חדקל) און אַנטיאָכיאַ ביים אָראָנטעס. די לעצטע שטאָדט האָט ער אַליין אויסגעבויט מיט נאָך פיעלע אַנדערע שטעדט, און האָט פערברייטערט אין אָריענט די גריכישע זי-טען און די גריכישע קולטור. סעלעאוקוס דער 1טער מיט'ן ביינאָמען נ י - ק אַ ט אָ ר איז 280 פ. קר. ערמאָרדעט געוואָרען אין זיין 78טען יאָהר פון איינעם פון זיינע הויפּט־בעאַמטע. זיינע נאָכפאָלגער זיינען אַלע געווען פון זיין פאַמיליע ביז דאָס רייך איז אונטערגעגאַנגען. אָבער דאָס גרויסע רייך איז אונטער דער רעגירונג פון זיינע נאָכפאָלגער באַלד אין אָנהייב אָפּגע-שוואַכט געוואָרען און האָט אָנגעפאַנגען צופאַלען. די מדינה איז געווען צו גרויס און איז געווען צוזאַמענגעשטעלט פון צו פיעלע פערשיידענע טיי-לען, דעריבער האָט זי ניט געקענט לאַנג עקסיסטירען אַלס אַן איינציגע גאַנצע מדינה און האָט געמוזט צופאַלען אויף קלענערע טיילען. פּאָנטוס, אַרמעניען און קאַפּפּאַדאָציען זיינען באַלד אין אָנפאַנג אָפּגעפאַלען פון סע-לעאוקוס'ן און זיינען געוואָרען זעלבשטענדיגע פירסטענטימער. ג אַ ל ל י ש ע מחנות, וועלכע האָבען זינט דעם יאָהר 280 פ. קר. בעאונרוהיגט און געפּלינ-

די לעצטע קרעפטען פון די איינצעלנע שטאאטען, בעזונדערס פון די ספאר-טאנער. מיט איניגע יאהר שפעטער, אלס פ י ל א פ א מ ע ן, דער לעצ-טער גרויסער קריגס-פיהרער און שטאאטסמאן פון די גריבען, איז געשטא-נען אן דער שפיץ פון בונד, האט ער ספארטא אין גאנצען צושלאגען (206 פ. קר.). אין יאהר 188 פ. קר. האט פילאפאמען געצוואונגען ספארטא זיך אנצושליסען אן דעם אכאיאישען בונד און האט דארט אפגעשאפט דעם לעצטען רעסט פון דער ליקורגישער געזעצגעבונג.

אין דיזען קריג צווישען דעם אכאיאישען בונד און די ספארטאנער האבען זיך די רוימער אנגעפאנגען אריינצומישען אין די גריכישע אינטע-רעסען. דיזע דורכטיגע לענדער-בעזיגער האבען מיט זייערע אינטריגעס געשטערט פילאפאמען'ס צו שטארקען די איינהייט פון דעם אכאיאישען בונד, און האבען געטאן אלץ, וואס איז מעגליך, דאס די גריבען זאלען זיך אימער רייסען צווישען זיך איבער קלייניגקייטען, אום זיי זאלען דורך דעם אפגעשוואכט ווערען אזוי, דאס מיט דער צייט זאל עס זיין לייכט פיר רוים גריכענלאנד אונטער איהר יאך ארונטערצואווארפען. די רוימער מיט זייערע אינטריגעס האבען געמאכט, דאס מעסעניען זאל זיך פון בונד אפרייסען. דער זיבציג-יעהריגער פילאפאמען, וועלכער איז דאמאלס צום אכטען מאל ערוועהלט געוואָרען צום קאמאנדיר, האט אונטערגענומען א פעלד-צוג נאך מעסעניען, ער איז אבער געפאנגען געוואָרען און איז געצוואונגען געווען צו טרינקען דעם גיפט-בעכער.

מיט פילאפאמען'ס טויט איז געבראכען געוואָרען די לעצטע שטיצע פון אכאיאישען בונד. זיין טרייער געהילף און נאכפאלגער ל י ק א ר ט א ס האט אפילו ראבע גענומען פיר זיין טויט און האט געצוואונגען די מעס-סעניער זיך אנצושליסען אן דעם אכאיאישען בונד, אבער דאס איז געווען א זעהר שוואכע בעלוינונג פיר די צרות, וואס דאס גריכישע פאלק האט גע-האט אויסצושטעהן פון די מעססעניער אין דער צוקונפט, איבערהויפט זינט דעם קריג צווישען די רוימער און פ ע ר ס ע א ו ס'ן. די נגישות, וועלכע די רוימישע קאמאנדירען האבען אנגעטאן גריכענלאנד, האבען אויפ-גערייצט פיעלע גריכישע שטאאטען און פערגרעסערט די צאהל פון אונצו-פריעדענע, וועלכע זיינען שוין געווען זעהר פיעל. אבער אין דער זעלבער צייט האט זיך די פארטיי פון די רוימישע אנהענגער אויך פערגרעסערט. מיט דער צושטימונג פון רוים איז ספארטא אפגעשטאנען פון אכאיאישען בונד. עס פערשטעהט זיך, דאס דיזעם האט שטארק אויפגעבראכט די אכאיער געגען די רוימער. דער צארן האט נאך אין זיי מעהר אויפגעפלא-

פריהער פון אַלץ האָט ער בעזייטיגט דעם פריהערדיגען אונטער־שטאַטהאַל-טער קלעאָמענעס, וועלכען דאָס פאָלק האָט שטאַרק געהאַסט צוליב זיינע בעדריקונגען. די 8,000 טאַלענטען, וואָס קלעאָמענעס האָט אָנגערויבט ביים פאָלק, האָט פטאָלעמאֶאוס צוגענומען און האָט זיי פערברויכט פיר קול-טור־צוועקען און פערבעסערונגען פון דער אַרמעע פון דער נייער הויפט-שטאָדט אַלכסנדריא, וועלכע איז געוואָרען אין זיין צייט דער צענטער פון האַנדעל און פערקעהר. ער האָט געלאָזען בויען דעם לייכט־טורם, וועלכער איז געווען בעריהמט אין גאַנצען אַלטערטום. דיזער לייכט־טורם איז גע-שטאַנען אויף דער אינזעל פאַראָס און האָט געהאַט דעם צוועק צו זיכערן דעם שיפען־פערקעהר. אויסגעבויט האָט איהם דער בעריהמטער אַרכי-טעקט פון יענער צייט ס אָ ס - ט ר אַ ט אָ ס. דער טורם איז געווען 130 מעטער הויך און איז בעשטאַנען פון 8 עטאַזשען. די גאַלעריעס זיינען געווען גע-שטעלט אויף מאַרמאָרנע זיי-לען. דעם טורם האָט מען גע-קענט זעהן 300 סטאַדיען (55 קילאָמעטער) ווייט. קעניג פטאָ-לעמאֶאוס האָט געלעגט דעם גרונד פיר דעם בעריהמטען מו-זעאום אין אַלכסנדריא. דיזער מוזעאום איז געווען פערבונדען מיט דעם קעניגליכען פאַלאַסט און האָט ענטהאַלטען אין זיך אַ ביבליאָטהעק, וועלכע האָט

פטאָלעמאֶאוס דער 1טער
און עאורידיקע.

ניט געהאַט אין דער גאַנצער וועלט ביז היינטיגער צייט איהר גלייכען. די ביביליאָטהעק האָט אין זיך אויך געהאַט צימערן פיר געלעהרטע און פאָעטען. פטאָלעמאֶאוס האָט אויך געשאַפען אַ זעהר גרויסע מיליטער־ און זעע־מאַכט. ער האָט אויך אַיינגעפיהרט מילדע אָרדנונג אין געריכט־זאַכען און אין דער פאָרמע פון רעגירונג, אָבער איבעראַל האָט מען אַרויסגעזעהן די אונבעשרענקטע הערשאַפט פון פטאָלעמאֶאוס'ן. ער האָט געהאַט גרויס ערפאָלג אין פערברייטען זיין הערשאַפט איבער אַנדערע

דערט מאצעראניען און גריכענלאנד, האבען זיך ענדליך פעסט בעזעצט אין קליין־אזיען און האבען דארט געגרינדעט א נייעם שטאאט, גאלאטיען. ענדליך האבען זיך אויך בעפרייט פון דער הערשאפט פון די סעלעאוצידען: באקטריען, מעדיען און פארטהיען, און פון דער צייט אן, וואס די רוימער האבען אריינגעשטעקט א פוס אין אזיען, איז די מאכט פון די סעלעאוצי־דישע הערשער אזוי שוואך געווארען, דאס אין יאהר 64 פ. קר. האט פאמ־פיוס דאס רייך פון די סעלעאוצידען פערוואנדעלט אין א רוימישע פראווינץ, ווי מיר וועלען וועגען דעם אויספיהרליכער ערצעהלען אין דער געשיכטע פון די רוימער.

3) עגיפטען אונטער די פטאלעמאער.

זייט די פערסיער האבען בעזיגט עגיפטען האבען די פריסטער זעהר אפט פעראורזאכט אויפשטאנדען געגען די בעדריקער אום צוריק צו קרי־גער זייער פרייהייט. אזוי צום ביישפיעל, וועו קסערקסעס האט געהאט די מפלה אין גריכענלאנד, האבען די עגיפטער געמאכט אן אויפשטאנד, האבען ארשאפגעווארפען פון זיך דעם פערסישען יאך, האבען ארויסגעטריבען די פערסישע בעאמטע פון לאנד און האבען ערוועהלט צום קעניג א ליביער מיט'ן נאמען אינארוס. די עגיפטער האבען אבער ניט געקענט לאנג אנהאלטען זייער אונאפהענגיגקייט און זיינען איבער־א־ניים ארונטער־געפאלען אונטער די פערסיער אין דער צייט פון ארטאקסערקסעס'ן, הגם די אטהענער האבען געהאלפען די עגיפטער.

ערסט אין יאהר 405 פ. קר. האט עגיפטען געקריגען צוריק איהרע פרי־הערדיגע זעלבשטענדיגקייט און האט ערוועהלט אייגענע הערשער. דער לעצ־טער פון זיי איז געווען נעקטאנעבוס דער 2 טער. אין זיין צייט איז עגיפטען וויעדער געווארען בעזיגט פון פערסיען. פון יענער צייט אן איז עגיפטען געשטאנען אונטער דער פערסישער הערשאפט ביז זי איז ארונטערגעפאלען אונטער אלכסנדר דעם גרויסען אין יאהר 332 פ. קר. זייט דאן איז דיזעם לאנד געשטאנען אונטער דער הערשאפט פון די גריכען. נאך דעם טויט פון אלכסנדר'ן איז פטאלעמאוס דער 1טער, דער זוהן פון לאגוס', געווארען הערשער אין עגיפטען. אנפאנגס איז ער נאר געווען שטאטהאלטער. ער איז אבער געווען מיט לייב און זעעלע איבערגעגעבען צו די אינטערעסען פון זיין לאנד, און האט ניט געזוכט צו ווערען אויבער־הערשער איבער אלע מדינות, וואס אלכסנדר האט איינגענומען, און דעריבער האט ער געהאט ערפאלג אין זיין שטרעבען צו ווערען קעניג איבער עגיפטען.

פ. קר.), וועלכער איז געווען צו יונג, וועז ער איז אַרויף אויף'ן טראָן נאָך זיין פאָטער'ס טויט. עגיפּטען איז בימלאָכווייז געקומען אונטער דעם אייג-

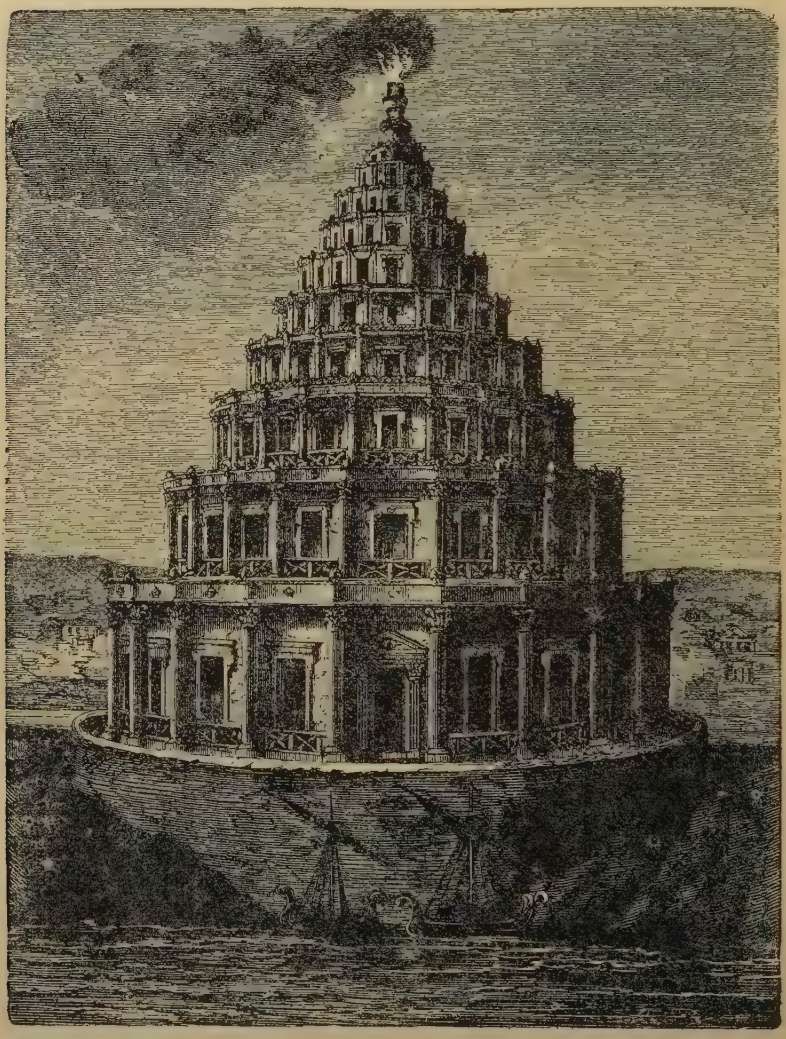

דער לייכט־טורם אויף פּאַראָס.

פלום פון רוים, וועלכער האָט זיך מעהר און מעהר בעפעסטיגט און פערבריי-טערט און האָט געפיהרט צו דער פאָלקאָמענער בעהערשונג פון עגיפּטען.

לענדער. ער האָט אויך אונטערוואָרפען אונטער זיין מאַכט: צירענע, באַרקאַ, פעניציען און צאָלע־סיריען.

הגם אין הינזיכט פון פּאָליטיק זיינען פּטאָלעמאָאוס און זיינע ביידע ערסטע נאָכפאָלגער געווען זעהר קלוג, איז אָבער דער זיטליכער צושטאַנד אין קעניגליכען הויף געווען זעהר פערדאָרבען. אונטער פּטאָלעמאָאוס דעם 2טען האָט געהערשט אין הויף אַ זעהר גרויסע שווענדעריי, וועלכע איז גע-פאַלען צו לאַסט אויף דאָס פאָלק, אַזוי דאָס מען האָט געמוזט העכערן די שטייערן פון פאָלק אויף 14,800 טאַלענטען אַ יאָהר, און אין דעם שאַץ פון דער רעגירונג האָט זיך געפונען דאַמאָלס 74,000 טאַלענטען (747 מיליאָן דאָללאַר). אויך פּטאָלעמאָאוס דער 2טער האָט פערברייטערט זיין הערשאַפט איבער אַלע לענדער. ער האָט אַיינגענומען ערטער אין עטהיאָפּיען, אַבעס-סיניען, דרום־אַרקאַדיען און קליין־אַזיען.

אונטער פּטאָלעמאָאוס דעם 3טען, וועלכער האָט געהאַט דעם צונאָמען ע ו ו ע ר ג ע ט ע ס, ווייל ער האָט פון אַזיען צוריק געבראַכט עגיפּטישע געצענבילדער, האָט די פּאָליטישע מאַכט פון עגיפּטען דערלאַנגט אַ זעהר הויכע שטופע. אויסער דעם, וואָס ער האָט פערברייטערט זיין הערשאַפט אין די אויבענדערמאָהנטע לענדער: אין אַבעססיניען, עטהיאָפּיען, דרום־אַר-קאַדיען, האָט ער נאָך צוגענומען די אינזעל ציפּערן (קפריסין), וועלכע איז זעהר וויכטיג געווען פיר די ענטוויקלונג פון האַנדעל, און האָט אָפּגענומען פון די סעלעאוצידען די דרום־לענדער פון קליין־אַזיען, נעמליך: קאַריען, צי-ליציען און ליציען, און האָט געבראַכט פון דאָרט זעהר פיעל רויב, וואָס האָט בעטראָפען איבער 40,000 טאַלענטען (45 מיליאָן דאָללאַר). אין דער צייט אָבער, וואָס עס האָט רעגירט זיין זוהן פּטאָלעמאָאוס דער 4טער, וועלכער איז געווען בעקאַנט מיט'ן צונאָמען ט ר י פ אָ ן, האָט די מאַכט פון עגיפּטען אָנגעהויבען צו זינקען. דער לאַנגער שטרייט, וואָס ער האָט געפיהרט מיט אַנטיאָכוס דעם 3טען פון סיריען, האָט זעהר פיעל געשאַדט דעם לאַנד, הגם די עגיפּטער האָבען געזיגט ביי ראַפיאָ (216 פ. קר.). דער קריג האָט זיך געענדיגט דערמיט, וואָס עגיפּטען האָט פערלאָרען די לאַנד-שאַפטען ביים לבנון און די בעזיצונגען אין קליין־אַזיען. נאָך מעהר אונגליק איז אַרויסגעקומען פון דעם קריג, וואָס ער האָט געבראַכט דערצו, דאָס די רוימער האָבען זיך אָנגעהויבען אַריינמישען אין די אינערע אינטערעסען פון עגיפּטען, און עס איז געקומען אַזוי ווייט, דאָס די רוימער זיינען גע-וואָרען די אַפּוטרופּסים פון פּטאָלעמאָאוס דעם 5טען עפּיפאַנעס (205—181

פערשיידענע געשטאַלטען. צום ביישפּיעל, זיין תלמיד ארי סטיפּפּוס פון צירענע האָט נעגערינדעט א שולע, אין וועלכער ער האָט געלערנט, דאָס די גליקזעליגקייט פון מענשען בעשטעהט נאָר אין גענוס, איבערהויפּט אין מאָטעריעלען און קערפּערליכען גענוס, און די חכמה פון מענשען דאַרף איהם נאָר דינען דערצו, די ליידען און אונאַנגענעהמע געפיהלען צו פערוואַנדלען אין אַנגענעהמע. די צינישע שולע בעהויפּטעט פערקעהרט, דאָס צופרידענהייט מיט וועניג איז דאָס גליק פיר דעם מענשען. די אויפגאַבע פון דעם מענשען איז צו מאַכען זיינע בעדערפניסען וואָס וועניגער, זיין גאַנצעם שטרעבען דאַרף זיין זיך צוריקקעהרען צו דעם נאַטירליכען צושטאַנד. א פערטרעטער פון דיזער שולע איז נעווען דיאָגענעס. דער גרינדער פון דיזער שולע איז נעווען אנטיסטהענעס. ער האָט פאַרגעטראָגען זיין לעהרע אין דעם גימנאַזיום צינאָזארגעס, דעריבער רופט זיך זיין שולע די צינישע.

דער בעריהמטעסטער און בעדייטענדסטער פון אלע תלמידים פון סאָקראַטעס׳ן אין נעווען פלאטא (אפלטון). ער איז געבאָרען נעווּאָרען אין אטהען פון אַנגעזעהענער פאַמיליע אין יאָהר 249 פ. קר. אין דער יוגענד האָט ער זיך בעשעפטיגט מיט פּאָעזיע, שפּעטער אָבער האָט ער זיין גאַנצעם לעבען נעווידמעט צום שטודיום פון פילאָזאָפּיע. דעם ערסטען אונטערריכט אין פילאָזאָפּיע האָט ער געקריגען פון קראַטילוס׳ן, וועלכער איז נעווען אַן אַנהענגער פון הערַאקליט׳ן. זיין בעקאַנטשאפט מיט סאָקראַטעס׳ן האָט בעשטימט זיין גאַנצע צוקונפטיגע טעטיגקייט. ער האָט מיט סאָקראַטעס׳ן געהאַט אומגאַנג פון 408 פ. קר. ביז סאָקראַטעס׳עם טויט. ער האָט געמאַכט פיעלע רייזעס אין די ערסטע יאָהרען פון זיין לעבען און איז צוריקגעקומען אין אטהען אין זיין 40טען יאָהר און האָט דאָרט נעגרינדעט א פילאָזאָפישע שולע אונטער דעם נאָמען אקאדעמיע, וויל ער האָט זיין לעהרע אימער פאַרגעטראָגען אין דעם גאַרטען פון אקאדעמוס. אין דיזען אָרט האָט ער פאַרגעטראָגען זיינע לעהרעם ביז צו ענדע פון זיין לעבען. נאָר אויף א קורצע צייט האָט זיין טעטיגקייט דאָרט אויפגעהערט צוליב זיינע צוויי רייזעס נאָך סיראַקוז. ער איז געשטאָרבען אין יאָהר 347 פ. קר.

אלע, וואָס פלאטא האָט געשריבען, איז ערהאלטען געוואָרען ביז אונזערע צייטען. צוזאַמען האָט ער אָנגעשריבען 44 ווערק (אונטער זיי זיינען אָבער פאַראַן אייניגע, וואָס זיינען נית עכט זיינע). אייניגע פון די וויכטיגסטע זיינען: די נעזעצען, די אפאלוגיע פון סאָקראַטעס׳ן, פראָטאַגאָראַס, די רעפובליק, פאָדראָס, די

דער האַנדעל האָט זיך פערברייטערט אין עגיפּטען אין דער צייט פון דער הערשאַפט פון די ערסטע דריי פּטאָלעמאֶער איבער פיעלע ימים: אי-בער'ן מיטעללענדישען, פּערסישען, אַרקאַדישען און אינדישען. לויט ווי פּליניוס ערצעהלט איז דער האַנדעל צווישען עגיפּטען און אינדיען פאָרגע-קומען אויף אַזאַ אַרט: פון אַלכסנדריא איז געגאַנגען אַ האַנדעל־שיף אי-בערן נילוס ביז קאָפּטאָס. דאָ האָט מען די וואַאַרע טראַנספּאָרטירט אויף דער יבשה ביז מיאָס האָרמאָס אָדער בערעניצע, דאָרט האָט מען עס אַיינגעשיפט. די ים־רייזע האָט מען אָנגעפאַנגען אין מיטען זומער. ווען מען האָט געברויכט אָנלאָדען אַ שיף מיט פערשיידענע געווירצען, פלעגט מען זיך אָפּשטעלען ביים זידליכען ברעג פון אַראַביען, געוועהנליך אין מוצאַ, און דאָרט פלעגט מען בעזאָרגען דאָס שיף מיט פּראָוויאַנט און וואַסער. פון דאָרט פלעגט מען שוין גלייך פאָהרען נאָך אינדיען. דער ריק־וועג פון אינדיען פלעגט זיך אָנפאַנגען אין דעצעמבער. אום דעם אינדיש־אַראַבישען האַנדעל אין גאַנצען דורך עגיפּטען צו פיהרען, האָט פּטאָלעמאֶאוס דער 1טער געבויט די שטאָדט בערעניצע מיט איהר אויסגעצייכענטען האַפען מיאָס האָרמאָס און האָט פערבונדען קאָפּטאָס דורך אַ קאַנאַל מיט'ן נילוס. די פּטאָלעמאֶאוס־דינאַסטיע האָט אויך געשאַפען נייע וועגען און שטראַסען צום אינערען פון אַפריקאַ, ווייל די גרענצען פון זייער מלוכה האָבען זיך פער-ברייטערט אין זייער צייט ביז צו די קוועלען פון נילוס. מיט דיזען אופן האָ-בען צוזאַמענגעשטראָמט אַלע אוצרות פון אַראַביען, עטהיאָפּיען און אינדיען אין אַלכסאַנדריאַ, וועלכע איז געוואָרען דער גרעסטער האַנדעלס־פּלאַץ פון דער וועלט.

יג. די גריכישע קולטור זינט דער פּעריקלישער צייט.

הגם פּאָליטיש האָט גריכענלאַנד זינט דעם פּעלאָפּאָנגעזישען קריג אָנ-געפאַנגען צו פאַלען, האָט זי זיך זינט דאַן גייסטיג אויפגעהויבען. עס שיינט צו זיין אַ וואַהרהייט, וואָס אַ מאָדערנער שריפטשטעלער האָט געזאָגט, דאָס די פּעריאָדע פון דעם אַראָפּפאַלען פון אַ פאָלק איז די פּעריאָדע, ווען עס ווערט צייטיג. דער גריכישער גייסט האָט ווירקליך אין דער צייט נאָך פּעריקלעס'ן דערלאַנגט די העכסטע שטופע פון זיין ענטוויקלונג. דיזע צייט צייכענט זיך אויס מיט וויסענשאַפטליכע שטרעבונגען — פילאָזאָפיע, גע-שיכטע־שרייבונג און רעדע־קונסט, פון וועלכע אונזער היינטיגע הויך־ענט-וויקעלטע קולטור שעפּט נאָך פיעלעס.

די פילאָזאָפיע. סאָקראַטעס'עס לעהרע האָט אָנגענומען ביי זיינע תלמידים, וועלכע זיינען בעוואוסט מיט דעם נאָמען סאָקראַטיקער,

שטימט, נאָך זיין טהעאָריע, צו דינען און צו געהאָרכען די העכערע צוויי קלאַסען. דער שטאַאט, הייסט עס, בעשטעהט נאָר פון אַן אריסטאָקראַטיע פון קריגער און געלעהרטע, וועלכע דאַרפען בעדינט ווערען פון א מענגע שקלאַפען, און אויך הערשען איבער פרייע בירגער, וואָס ערנעהרען זיך דורך זייערע אַנדוועָרקען. די אויפגאַבע פון דער רעגירונג דאַרף זיין צו ענטוויקלען גייסטיג און פיזיש די צוויי הערשענדע קלאַסען. דיזע קלאַסען ברויכען ניט דאָבען אויף זיך די באַנדען פון א פאַמיליע, די פרויען פיר דיזע קלאַסען טאָרען ניט געהערען צו געוויסען פערזאָנען, נאָר זיי דאַרפען געהערען צו

פּלאַטאָ.

אלעמען צוזאַמען, די ערציהונג פון קינדער דאַרף געהערען צו דער רעגירונג, אויך קיין אייגענטום ברויכען דיזע צוויי הערשענדע קלאַסען ניט האָבען. ויעגען דער עקאָנאָמישער און ווירטשאַפטליכער זייט פון שטאַאט האָט אונזער פילאָזאָף קיין זילבע ניט געזאָגט, אזוי ווי דאָס וואָלט נאָר ניט האָבען צו טאָן מיט'ן שטאַאט, אזוי ווי א שטאַאט קען עקסיסטירען אָהן דעם. פּלאַ-טאָ זאָגט, דאָס די הערשטענדע קלאַס ברויכט קיין אייגענטום ניט צו הא-

מאהלצייט, עאוטהירדמאס א. אנד. די פארמע פון אלע זיינע ווערק איז א דיאלאגישע, ד. ה. א פארמע פון א געשפרעך צווישען צוויי מענשען. דער גרינדער פון דיזער פארמע איז געווען סאקראטעס. דער יסוד פון פלאטא'ס פילאזאפיע איז די אידעען-לעהרע. נאך דיזער לעהרע זיינען די אידעען פון מענשען זאכען, וועלכע עקסיסטירען אויסער דעם מענשען. דיזע אידעען זיינען אונפערענדערליך און זיי זיינען די גרונדלאגע פון פערשיידענע אינדיווידועלע דענקונגס-ארטען פון די מענשען. די אלע געגענשטענדען, וואס עקסיסטירען אין דער וועלט, זיינען נאר אפשפיגלונגען פון דיזע אידעען, וועלכע דער בעריהמטער דייטשער פאעט שיללער זעצט איבער מיט'ן וואָרט „געשטאלט", ד. ה. די אידעען זיינען די געשטאלט, וואס גיבען די קערפערס זייער צורה, זייער אויסזעהן. פלאטא'ס פילאזאפיע האט געהאט א גרויסען איינפלום אויף דאס דענקען און פארשען פון מיטעל-אלטער. די העכסטע פון אלע אידעען איז די אידעע פון גוטעס, וועלכע האט די זעלבע בעדייטונג, וואס די אידעע פון גאטהייט, און די העכסטע גליקזעליגקייט פון מענשען בעשטעהט אין דעם, דאס ער זאל ווי וויט מעגליך זיין עהנליך צו גאט, צו זיין גוט.

זעהר בעקאנט איז דער שטאטס-אידעאל, וואס פלאטא האט אויפגעשטעלט. דיזער איז געווארען זעהר בעריהמט, אבער אין גרונד געגומען האט ער דיזע בעריהמטהייט ניט פערדינט. וועז מיר זאלען זיין טהעאריע איבער דעם שטאאט בעטראכטען מיט א קריטישען בליק, וועלען מיר לייכט קומען צום שלום, דאס זי איז כמעט די זעלביגע ווי פון אלע שטאאטען אין זיין צייט. אינטערעסאנט איז אבער אין דיזען וועלק דער בעווייז פון נויטוועגדיגקייט פון שקלאפערי. נאך זיין טהעאריע איז שקלאפערי דער גרונד-בעדינג פון א פרייער געזעלשאפט. אונטער די פרייע מענשען פערדינען נאך זיין טהעאריע פעראכטעט צו זיין די יעניגע, וועלכע פיהרען א שווערעס מיהזאמעס לעבען דורך זייער האנדווערק. „די נאטור", זאגט ער, „האט קיין שוסטערס און קיין שמידען ניט בעשאפען. אזעלכע בעשעפטיגונגען ערנידריגען דעם מענשען, און צוליב דעם זיינען זיי צו נידריג צו געניסען די רעכטען פון פאליטיק און מוזען דעריבער אויסגעשלאסען ווערען דערפון".

פלאטא טיילט אייז די בירגער פון א לאנד אין דרייי קלאסען: 1) די לוין-ארבייטער, צו וועלכע עס געהערען: ארבייטער, האנדווערקער און קויפלייט; 2) די קריגער, די בעשיצער פון פאטערלאנד, און 3) די הויכע רעגירונגס-בעאמטע און געלעהרטע. דער פונדאמענט פון שטאאט זיינען די העכערע צוויי קלאסען; די ארבייטער, האנדווערקער און קויפלייט זיינען בע-

א געוויסע צייט בעזעצט אין זיין געבורט־שטאָדט סטאַגירא, וואו ער האָט זיך אין גאַנצען איבערגעגעבען צו פילאָזאָפישע פאָרשונגען. ער האָט אָבער וויעדער פערלאָזען זיין געבורט־שטאָדט און איז וויעדער אַוועק אין אַטהען. דאָ האָט ער געגרינדעט א שולע, וועלכע איז בעוואוסט אונטער'ן נאָמען די פ ע ר י פ א ט ע ט י ש ע, וויל אריסטאָטעלעס פלעגט האַלטען זיינע פאָר־טרעגען שפּאַצירענדיג צווישען אַלעען פון בוימער („פּעריפּאַטאָי" אין גרי־כיש: שפּאַציר־גענג). נאָך אַלכסנדר'ס טויט האָט ער געמוזט פערלאָזען אַטהען, ווייל די אַטהענער האָבען פערפאָלגט אַלע ליבלינגען פון אַלכסנדר'ן

אַריסטאָטעלעס.

און ווי עס איז בעוואוסט איז אריסטאָטעלעס געווען זעהר בעליבט פון זיין שילער אַלכסנדר, דעריבער האָבען איהם די אַטהענער פערפאָלגט. ער האָט נאָך דעם געמוזט ענטלויפען אויך פון זיין געבורטס־שטאָדט. מען האָט איהם בעשולדיגט אין אַפּיקורסות, דאָס ער האָט ניט געגלויבט אין די גריכישע גע־טער. ער איז אַוועק נאָך כאַלצים, וואו ער האָט פאָרטגעזעצט זיין טעטיגקייט אַלס לעהרער ביז צום ענדע פון זיין לעבען. ער איז געשטאָרבען אין יאָהר 322 פ. קר. אין אַלטער פון 62 יאָהר פון א מאָנען־קראַנקהייט. אין דעם

בען, זייערע בעדערפניסען זאָלען זיין זעהר בעשרענקט, און דיזע זאָל די רעגירונג פיר זיי בעזאָרגען. פון זיין טהעאָריע איז ניט קלאָר, צו וועמען זאָלען די גיטער געהערען. עס ווייזט אויס, דאָס ער רעכענט די גיטער זאָלען געהערען צו די פרייע אַרבייטער און סוחרים, ווייל ער לעגט אַרויף די פליכט פון אויסצוהאַלטען די קריגער און געלעהרטע אויף די פרייע אַרבייטער און סוחרים. פּלאַטאָ רעכענט זיך אַלס דער ערסטער, וואָס האָט בעשאַפען די אידעע פון קאָמוניזם, ווייל ער ערקלערט, דאָס אייגענטום שטערט צו אידעאַלער פאָלקאָמענהייט, צו וועלכער ער וויל אויפהייבען זיינע קריגער און געלעהרטע. דאָס אייגענטום איז די הויפּט־קוועלע פון אַלע אונגליקען פיר אַ רעגירונג און אַ שטאַאַט, זאָגט ער, עס ענטוויקעלט האָבזוכט, עהרגייץ, עגאָאיזם און לוסט צו כאַבאַר.

אויך זיין ווערק איבער געזעץ האַלט ניט אויס די קריטיק פון דער נייער צייט. אין דיזען ווערק בעשעפטיגט זיך דער פילאָזאָף מיט דער אַלטער פראַגע פון די גריכישע געזעצגעבער, ווי אַזוי אויפצוהאַלטען די גלייכהייט פון פערמעגען, און צו דיזען צוועק שלאָגט ער פאָר אַ מין לעהן־סיסטעם פון לאַנד־בעזיץ *), די בעשרענקונג פון בעוועגליכען פערמעגען (מטלטלין), דאָס פערבאָט פון גאָלדענע און זילבערנע מטבעות, די רעגולירונג פון האַנדעל און אינדוסטריע, די רעגולירונג פון קינדער האָבען און פון געמיינזאַמע מאָהלצייטען א. אַנד.

דער בעריהמטעסטער שילער פּלאַטאָ'ס איז געווען אַ ר י ס ט אָ ט ע ל ע ס, וועלכער האָט ווייט איבערשטיגען זיין לעהרער. אַריסטאָטעלעס איז געבאָרען געוואָרען 384 פ. קר. אין סטאַגירא אין כאַלצידיצע. זיין פאָטער איז געווען לייב־אַרצט ביים מאַצעדאָנישען קעניג אַמינטאַס דעם 1טען און האָט געשריבען אַ גאַנצע רייהע ווערק איבער מעדיצין. צו 18 יאָהר איז אַריסטאָטעלעס אַוועק שטודירען אין אַטהען און האָט דאָ געהערט פּלאַטאָ'ס פאָרלעזונגען. צווישען דעם לעהרער און דעם שילער איז פערבונדען געוואָרען אַ שטאַרקע פריינדשאַפט. שפּעטער אָבער האָט אַריסטאָטעלעס אָנגעפאַנגען זעהר אָפט אָנצוגרייפען זיין לעהרער פּלאַטאָ. שפּעטער אין יאָהר 343 פ. קר. האָט פיליפּ דער קעניג פון מאַצעדאָניען איינגעלאַדען אַריסטאָטעלעס'ן צו ערציהען זיין 13־יעהריגען זוהן אַלכסנדר (וועלכער איז נאָך דעם בעקאַנט געוואָרען אַלס אַלכסנדר דער גרויסער). דריי יאָהר איז ער געווען אויף דיזער שטעלע, און נאָך דעם האָט ער זי פערלאָזען און האָט זיך אויף

*) סיסטעם, לויט וועלכען לאַנד ווערט געהאַלטען פיר געוויסע דינסטען.

קאָפּ פון אַריסטאָטעלעס.

פֿאלאצצא ספּאדא אין רוים געפינט זיך די שענסטע פערבליבענע סטאטוע פון דיזען גרויסען פילאזאף. א בילד פון דעם גאנצען מאנומענט גיט אונז די צייכנונג אויף זייט 297, דאם בילד אויף זייט 299 וועיזט נאר דעם קאפּ.

אריסטאטעלעס איז אנערקענט אלס איינער פון די גרעסטע דענקער פון דער מענשהייט. ער איז אהן צווייפעל דער איינפלוסרייכסטער פילאזאף פון אלע צייטען. זיינע שריפטען זיינען זעהר צאהלרייך (אן ער־ך 400). די מעהרסטע פון זיי זיינען געשריבען געוואָרען אין דער צייט פון זיין צווייטען אויפהאלטען זיך אין אטהען. דיזע שריפטען בעהאנדלען אלע צווייגען פון מענשליכען וויסען: רהעטאריק, עסטהעטיק, לאגיק, פיזיק, זאאלאגיע, מעטהעמאטיק, פילאזאפיע, מאראל און פאליטיק. אין זיינע ווערק איז צוזאמענגעפאסט דאס גאנצע וויסען פון יענער צייט, און הגם עס איז בעוויזען געוואָרען, דאס אריסטאטעלעס האט זיך שטארק בענוצט אין זיינע פארשונגען מיט די ווערק פון פריהערדיגע פילאזאפען, איבערהויפט מיט דעמאקריט'ס, דאך זיינען אלע מודה, דאס ער האט פיעלע נייעס אויפגעטאן אויך אין די פאר־שונגען פון די אלטע, איבערהויפט מיט זיין בעטראכטען די אלע וויסענשאפ־טען פון אן אינערליכען שטאנדפונקט, וואס דורך דעם ווערט ביי איהם דאס גאנצע מענשליכע וויסען געבראכט אין איין געשלאסענעם סיסטעם. די בע־ריהמטסטע פון זיינע שריפטען זיינען: די קאטעגאריעס (אטטרי־בוטען, תוארים), די פאעטיק (ערקלערונג פון קונסט), די נאטור־־ געשיכטע, די מעטאפיזיק, די עטהיק (מידות) און די פאליטיק.

אריסטאטעלעס'ס פילאזאפיע האט א גרויסע שייכות מיט דער פלאא־טאנישער, אבער זי איז דורכאוים אייגנארטיג. אריסטאטעלעס האט פיעל טיפער פון זיין לעהרער פלאטא פערשטאנען דאס גאנצע מענשליכע וויסען. אריינגעהענדיג מעהר אין אייניצעלהייטען האט ער דורכגעדרונגען מיט זיין טהעאריע דאס גאנצע גביט פון מענשליכען וויסען. פלאטא האט געהאלטען, דאס די עקסיסטירענדע וועלט איז ניט דאס אייניצעלנע, נאר די אידעען, דאס אלגעמיינע. אריסטאטעלעס האט אין געגענטייל אנגענומען, דאס אייניצעלנע פיר די ריכטיגע עקסיסטענץ. יעדעס הויז האט צ. ב. אין זיך די הויפט־אייגנשאפטען, וואס צייכענט אוים א הויז פון אלע אנדערע געגענשטענדען, אבער וויר קלירק איז ניט דער אלגעמיינער בעגריף הויז, נאר דאס אייניצעלנע הויז. דער בעגריף ווערט נאר דאן א ווירקליכקייט, ווען דער שטאף בעקומט א געוויסע פארמע. עס איז ווירקליך אין יעדען קערפער צו אונטערשיידען צווישען הויפט־זאכען: מאטעריע און

רוהם פון דעם גוואַלדיגען דענקער. אין דעם גרויסען גלויבען אין זיין אוי-טאָריטעט איז מעהר פון אַלעס געווען שולדיג דער צייט־גייסט, איבערהויפּט דער אַיינפלוס פון דער קירכע, וועלכע האָט פיעלע יאָהרהונדערטער פער-הייליגט דאָס אַלטע, און האָט קיין נייעס און פרייעס אין דעם געביט פון פאָרשען ניט צוגעלאָזען און פערדאַמט.

מיט אַריסטאָטעלעס'ן ענדיגט זיך די ערסטע פּעריאָדע פון דער גרי-כישער פילאָזאָפיע, אין וועלכער די הויפּט־זאַך איז געווען די טהעאָריע. נאָכדעם הייבט זיך אָן אַן אַנדער ווענדונג אין דער פילאָזאָפיע, אין וועלכער די פּראַקטישע ווייזהייט האָט דעם פאָרצוג איבער דער טהעאָרעטישער. די פערטרעטער פון דיזער ריכטונג זיינען איבערהויפּט: די סטאָאיקער, די עפּיקורעער, און די סקעפּטיקער.

דער גרינדער פון דער ס ט אָ א י ש ע ר*) שולע איז צ ע נ אָ ן. ער האָט געלעבט פון 340 ביז 260 פ. קר. (80 יאָהר). זיין לעהרע קען מען אין קורצען אַזוי ערקלערען: עס זיינען דאָ צוויי פּרינציפּען אין דער נאַטור: גאָט און די מאַטעריע. מען קען זיך אָבער ניט פאָרשטעלען איינעם אָהן דעם אַנדערען. יעדעס וויסען קומט אַרויס פון די בעגריפען, וואָס אונזערע חושים ערהאַלטען פון דער נאַטור. די זעעלע איז ווי אַן אונבעשריבענעס בלאַט, אויף וועלכען אַלץ ווערט פערשריבען דורך די עמפינדונגען פון אונזערע חושים. אַלץ, וואָס מען רופט אָן אורזאַך, איז נאָר קערפּערליכעס, אַזוי דאָס די אורזאַכען פיר דעם מענשען'ס טאָן, זיינען נאָר קערפּערס, וועלכע ווירקען אויף אונזערע חושים. די עטהיק אָדער זיטען־לעהרע פון די סטאָאיקער איז דאַרום די האַרמאָניע פון מענשען מיט דער נאַטור.

אַ גרויסע בעדייטונג פיר היינטיגע צייט האָט די לעהרע פון די ע פּ י-ק ו ר ע ע ר. דער גרינדער פון דיזער שולע ע פּ י ק ו ר ו ס**) האָט געלעבט פון 341 ביז 270 פ. קר. (71 יאָהר). ער איז געווען אַ זעהר סימפּאַטישע ער-שיינונג אין אַלטערטום. פון זיין 32טען יאָהר אָן האָט עפּיקורוס פאָרגעטראָ-גען פילאָזאָפיע אין אַטהען. ער האָט צוזאַמען מיט זיינע פריינד געפיהרט אַ זעהר פרעהליכעס לעבען. אָבער ער איז אין גרונד געווען זעהר ווייט פון זיין צולאָזען און אויסגעלאַסען, ווי זיינע פיינד האָבען וועגען איהם אויסגע-טראַכט. נאָך זיין טויט פלעגען זיך זיינע תלמידים צוזאַמענקומען אין

---

*) ווערט אַזוי אָנגערופען פון דער זיילען־האַלע (גריכיש: ס ט אָ אַ), אין וועלכער צענאָן האָט פאָרגעטראָגען זיין פילאָזאָפיע.

**) דערפון אין תלמוד אַ פּ י ק ו ר ו ס, אַ פריידענקער.

געשטאלט (חומר און צורה), אבער עס איז אונמעגליך די עקסיסטענץ פון יעדערער פון זיי בעזונדער. די מאטעריע איז די לעצטע קוועלע פון אונפאלקאמענהייט פון די זאכען, וואס עקסיסטירען, אבער זי איז צוגלייך דאס, וואס מאכט א זאך צום איינצעלנעם, צום אינדיווידואום. די פארמע אין געגענטייל בעגרינדעט דאס אלגעמיינע, די גלייכארטיגע פיעלהייט. דער שטאף בעזיצט די מעגליכקייט עטוואס צו ווערען, די פארמע איז די פאלענונג, די ערפילונג, די ווירקליכקייט. די בעווענונג אדער די פערענדערונג איז דער איבערגאנג פון מעגליכקייט צו ווירקליכקייט. יעדע בעווענונג מוז האבען אן אורזאך, די אורזאכען קענען אבער ניט זיין אהן אן ענד, ווייל דאמאלס וואלט עס געהייסען, דאס עס איז גאר קיין אורזאך ניטא. דעריבער מוזען מיר קומען צו אן ערסטער אורזאך, וועלכע מוז זיין א קראפט, וואס בעווענט אנדערע און בלייבט אליין אונבעווענט, און דאס איז די שטאפלאזע, אייביגע פארמע אדער די גאטהייט, וועלכע אלס פאלקאמענע איז פון אלעם געליבט, און אלעם שטרעבט זיך צו מאכען עהנליך צו איהר.

מיר וועלען צו ווייט ארוים פון אונזער גרענעץ, ווען מיר וועלען בעהאנדלען אויספיהרליך אלץ, וואס דיזער גרויסער וועלט-פילאזאף האט געשריבען. עס איז גענוג צו זאגען, דאס ער האט געהאט דעם גרעסטען אייגנפלום אויף דעם ענטוויקלונגס-גאנג פון דער גאנצער ציוויליזירטער מענשהייט. אין דיזער הינזיכט האט ער צו זיך קיין גלייכען ניט אין דער גישיכטע. אויב אבער דיזער אייגנפלום האט געפיהרט צו פארטשריט, איז א פראגע. די פרייהייט פון וויסענשאפט און איהר פארטשריט דאטירען אין דער נייערער צייט ערסט פון יענער פעריאדע, אין וועלכער פרישע און לעבטיגע קעפ האבען געשטירצט די הערשאפט פון די אריסטאטעלישע לעהרעם, וואס זיינען יאהרהונדערטער לאנג געווען פערהרט דורך טראדיציאן און דורך דעם רעספעקט פון דער קירכע. פיעלע דורות נאכאנאנד איז דער נאמען אריסטאטעלעס געווען גלייכבעדייטענד מיט'ן בעגריף וואהרהייט. דאס, וואס מען האט געקענט בעווייזען פון זיינע שריפטען, האט מען גערעכענט און געהאלטען פיר ריכטיג, און דאס גענגענטייל איז געווען בעטראכט אלס פאלש. דיזער גלויבען אין אריסטאטעלעס'עס אויטאריטעט האט פיעל געשאדט צו דער פרייער ענטוויקלונג פון די וויסענשאפטען, און דאס איז די אורזאך, ווארום פון דער אלכסנדרינישער פעריאדע ביז דער נייער צייט האט די וויסענשאפט ניט געמאכט קיין בעדייטענדען שריט פארווערטס. מיר האבען אבער קיין רעכט ניט צו מאכען אריסטאטעלעס'ן זעלבסט פערענטווארטליך פיר דעם. און דיזעם קען בשום אופן ניט שאדען צו דעם

קברים־געביידע, וואָס די קעניגין אַרטעמיזיא פון קאַריען האָט אויסגעבויט אויף'ן קבר פון איהר מאַן מאַוזאָלום. דיזעס געביידע צייגט אין זיינע פּאַר־מעס אַריענטאַלישען אייגפלום. דעם זעלביגען אייגפלום צייגט אויך דאָס ה א ר א ל א ג י ו ם אָדער טורם פון צייטען־דייטונג, וואָס איז אויפ־

קאָפּ פון דער וועגוס. געפונען אין טראַללעס.

געשטעלט געוואָרען אין 1טען יאָהרהונדערט פ. קר. אין אַטהען און איז ביז היינטיגער צייט גוט ערהאַלטען געוואָרען.

אין דער צוויייטער בליהונגס־פּעריאָדע פון דער גריכישער ס ק ו ל פּ ט ו ר האָט די שולע פון אַטהען געשפּיעלט א זעהר בעדייטענדע ראָלע.

גאָרטען, וואו ער האָט פאַר זיי זיין פּילאָזאָפּיע פאַרגעטראָגען, און פּלוצעם יעדען מאָנאַט מאכען דאָרט א יום טוב מיט א מאָלצייט פון די מיטלען, וואָס זייער לעהרער עפּיקורוס האָט זיי איבערגעלאָזען. דער מיטלפונקט פון זיין לעהרע איז די עטהיק, די זיטען־לעהרע, אין וועלכער, נאָך זיין מיינונג, עס בעשטעהט דאָס הויפּט־גליק פון מענשען. די גליקזעליגקייט איז ניט צו זוכען אין דעם אויגענבליקליכען גענוס פון די חושים, נאָר אין דעם דויערנדען גענפיהל פון פרייד, וועלכעם מען קען נאָר דערגרייכען דורך מעשים טובים. דער צוועק פון פיזיק איז צו בעפריען דעם מענשען פון אבערגלויבישער פורכט, און דיזעם קען מען דערגרייכען נאָר דורך דאָס גרינדליכע פערשטעהן פון אלע נאַטור־ערשיינונגען.

פיעל וועניגער בעדייטונג האָבען די סקעפּטיקער. דער הויפּט־פערטרעטער פון דיזער שולע איז גענווען פּיררהאָן, וועלכער האָט געלעבט פון 360 ביז 270 פ. קר. (90 יאָהר). דיזער האָט געלערנט, דאָס די זאַכען אין דער וועלט זיינען אונבעגרייפליך פיר אונז, דאָס עס איז אונז ניט מעגליך צו ערקענען ווירקליך וואָס און ווי זיי זיינען און דעריבער דארפען מיר זעהר פאָרזיכטיג זיין מיט אונזער אורטייל. אלעם, וואָס עקסיסטירט אויסער איהם, דארף דעם מענשען זיין גלייכגילטיג. דער אמת'ער קלוגער מענש דארף פון קיין זאַך, וואָס טרעפט זיך מיט איהם, ניט נתפעל ווערען, ער דארף זיין גלייכגילטיג צו אלעם, וואָס איהם קומט פאָר אין זיין לעבען, און ניט לאָזען שטערען זיין רוהיגען מוט פיר קיין פאַל אין דער וועלט.

די בילדענדע קונסטען. אין ארכיטעקטור איז אין דיזער פּעריאָדע אָנשטאָט דעם אלטען דאָרישען סטיל אריין אין מאָדע דער קאָרינטהישער סטיל, וועלכער האָט זיך אויסגעצייכענט מיט פּראַכט און ציר־ליכקייט. אין דיזען סטיל זיינען דאמאָלס געבויט געוואָרען פיעלע טעמפּלען, צווישען וועלכע עס זיינען בעזונדערס געווען בעקאַנט די טעמפּלען אין טע־גע (ארקאדיען), עלעאוזיס, פאָסטום און מילעט, ווי אויך פאַלאצצו פון רייכע לייט. דאמאלס איז אריין אין מאָדע אויסצובויען ספעציעלע געביידעס אין קאָרינטהישען סטיל, אויף אריינצושטעלען די עהרען־צייכענס, וואָס די וועט־קעמפער פלעגען ערהאלטען אויף די אלימפישע שפּילען. דאָס שענסטע פון דיזער ארט געביידעס איז דער קלייגער רונדער טעמפּל פון ליזיקראטעס אין אטהען. אויך די מאָנומענטען אויף קברים, וועלכע זיינען אָנפאַנגס געווען זעהר איינפאַך, האָבען אין יענער צייט בעקומען א ריזיגע געשטאלט מיט זעהר פּראַכטיגע פערצירונגען. פיעל בעוואונדערט איז דאָס מאוזאָלעום אין האליקארנאססוס. דאָס איז א

דער וויכטיגסטער מייסטער פון דיזער שולע איז געווען ס ק א פ א ס פון פּאַראָס (390—350 פ. קר.), וועלכער איז אויך געווען א מערקווירדיגער ארכיטעקט. מען זאגט, דאָס די בעריהמטע וועגוס פון מילא (אדער אפראדיטע פון מעלאָס) איז געווען זיין ארבייט.

עטוואָס אינגער ווי סקאפּאס איז געווען פ ר א ק ס י ט ע ל ע ס פון אטהען, וועלכער האָט געלעבט פון 830 ביז 340 פ. קר. און האָט ענטוויקעלט די נייע ריכטונג פון דער אטהענישער שולע ביז צו דער העכסטער פאלקאמענהייט. אנשטאָט דער פייערדיגער בעגעסטערונג, וועלכע צייגט זיך אין די ווערק פון סקאפּאס'ן זעהט מען אין די ווערק פון פּראקסיטעלעס'ן ווייכען ענטוויזיאזם און צארטע זינליכקייט. בעזונדערס פאלקאמען איז זיין פּאַרשטעלונג פון אפראדיטע, וועלכע דריקט אוים אויף א וואונדערבארע ארט ליבע און טיפע דענק־קראפט. דאָס זעלבע געפיהל דריקט אוים זיין מענליכעס בילד פון ערעס, וועלכער געפינט זיך אין איבערגאנגס־אלטער פון א אינגעל צו א יונגען מאן. אויסער דעם זיינען אויך זעהר מערקווירדיג פון זייע ארבייטען אפּאלאָ דער שלאנגען־טויטער און איבערהויפּט הערמעס פון אלימפיא, וועלכער איז דער פאלקאמענסטער אויסדרוק פון מענשליכער שענהייט.

אן דיזע צוויי קינסטלער האָבען זיך אנגעשלאסען א גאנצע רייהע פון פּאַרטערפליכע קינסטלער פון דיזער ריכטונג, וועלכע האָבען אין דער גאנצער צייט פון פערטען יאהרהונדערט פ. קר. הויך געהאלטען דעם כבוד פון אטהען. די בעסטע פון זיי רעכנען זיך: ל ע א כ א ר ע ס, ט י מ א ט ה ע א ס, ב ר י א ק ס י ס און ס י ל א נ י א ן. צו דיזער צייט גערעכנט יענע וואונדערבארע קאפּיעס פון דענקמעלער פון דער ערסטער בליהונגס־פעריאדע, פון וועלכע עס זיינען נאך ביז היינט ערהאלטען צוויי אויסגעצייכענטע פּראָבעס, נעמליך: צעאוס פון אטריקאלי און א הערא־קאפּ.

אויך אין פעלאפּאננעזוס האָט זיך עטוויקעלט א נייע שולע, די ס י צ י א נ י ש־א ר ג י ו י ש ע, וועלכע איז געשטאנען אין א געוויסען געגענזאץ צו דער אטהענישער שולע. הגם דיזע שולע האָט אויך געשטרעבט צו אויסדריקען אין איהרע ווערק קערפערליכע שענהייט אין הערָאישע קראפט, האָבען זיך אבער די קינסטלער ניט בענוגענט מיט דעם אורשפרינגליכען איינפאכען זין, נאר זיי האָבען צוגענגעבען גרעסערע ווירדע, מעהר פערשיידענקייט און שלאנקערע פערהעלטניסען. דער הויפט־פערטרעטער פון דיזער ריכטונג איז געווען ליסיפּפּוס פון סיציאן, א מייסטער אין גיסען מעטאלענע בילדער. ער איז געווען זעהר פרוכטבאר אין זיין ארבייט. מעהר פון

דיזע שולע איז געבליבען טרוי צו איהר פריהערדיגער ריכטונג, אבער אין דער זעלביגער צייט האט זיך דיזע שולע בעשעפטיגט אויך מיט דער פארשטע-לונג פון דער אידעאלער וועלט, פון געטער אין הערואיען-מיטהען (העלדען-זאגעם). דער סטיל, וועלכער איז פריהער געווען ערהאבען, איז יעצט גע-ווארען שענער און לייד ענשאפטליכער. דערביבער האבען די גרויסע סקולפ-טארען אין אטהען צו יענער צייט מעהרסטענס געשאפען בילדער פון די

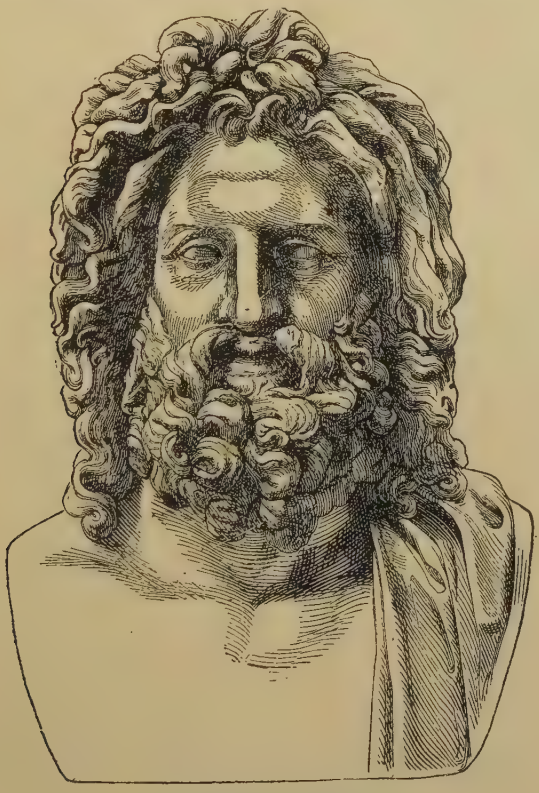

צעאוס פון אטריקאלי.

געטער, וואס זייער פערעהרונג קומט פון א טיפער בעווענונג פון געפיהל, ווי דיאניסאס און אפראדיטע. אין טעכנישער בעציהונג שטרעבען די קינסט-לער פון יענער צייט צו א וויבערער, פלאסיגערער בעהאנדלונג. די גלענצענדע פראכט פון די סטאטועם, וואס זיינען געמאכט געווארען פריהער פון גאלד און העלפאנד-ביין, האט געמאכט פלאץ פיר דעם הארמאניישען מארמאר.

בילד פון א מענשליכען קערפער. דער קאָפּ אין דעם נעבען־שטעהענדען בילד איז א קאָפּיע פון יענעם ווואונדער־שענעם בילד.

אַפּאָללאָ.

אויך אין אַנדערע לענדער האָט די גריכישע קונסט געבראַכט שענע פּרוכט. צ. ב. אין רוים אין מיטען פון 2טען יאָהרהונדערט פ. קר., אין עפּירוס

1,500 בילדער, זאָגט מען, האָט ער געשאַפען. זיינע בעדייטענדע ווערק זיי-
נען: צעאוס אין טאַרענט, פּאָסיידאָן אין קאָרינטה און די הערקולעס־פיגו-
רען, וועלכע דריקען אויס איבערמענשליכע שטאַרקקייט מיט זעהר לייכטער
בעוועגונגס־פעהיגקייט. אויך ליסיפּפּוס האָט געהאַט אייפריגע פערטרעטער,
פון וועלכע עס זיינען נאָך ביז היינט פערבליבען וועניגע זעהר שענע מייס-
טער־ווערק.

מיט דעם צייט־אַלטער פון אַלכסנדר דעם גרויסען איז אַזוי פיעל דער
אידעען־קרייז פון קונסט אויסגעשעפּט געוואָרען, דאָס עס איז וועניג־וואָס
איבערגעבליבען פיר נייע שעפערישע טעטיגקייט. אויך די טעכנישע מייס-
טערשאַפט האָט זיך אַזוי הויך אויסגעבילדעט, דאָס עס איז קיין פּלאַץ ניט גע-
בליבען פיר פערבעסערונג. פיר די קונסט איז איבערגעבליבען דאַמאָלס נאָר
איין אויפגאַבע: צו געהן נאָך ווייטער אין דעם שטרעבען צו אויסדריקען
גרעסערע בעוועגונג און טיפערע ליידענשאַפט, און אָנשטאָט פריהערדיגער
נאַטירליכקייט אויסצודריקען טעאַטראַלישע עפעקטען. דאָך ערשיינט די
קונסט נאָך אימער אין העכסטען גראַד בעוואונדערנסווערט און צייכענט
זיך אויס אין אַ גאַנצער רייהע פון גרויסאַרטיגע ווערק. מיט אַזעלכע נייע
שולעס האָבען זיך אויסגעצייכענט אייניגע ערטער אין קליין־אַזיען. רהאָדוס
האָט אַרויסגעגעבען די בראָנזענע קאָלאָסאַלע סטאַטוע פון העליאָס, וועל-
כע איז געווען 105 רוימישע פוס הויך, זי איז אָבער באַלד פון אַן ערד־-
ציטערנים צושטערט געוואָרען; ווייטער די בעריהמטע לאַאָקאָאָן־גרופּע,
וועלכע אַגעסאַנדער, פּאָלידאָרוס און אַטהענאָדאָרוס האָבען געשאַפען אין
2טען יאָהרהונדערט פ. קר., און ענדליך דער פאַרנעסישער אָקס, וועלכען
מען האָט געפונען אין יאָהר 1546 נ. קר., ווען דער פּאַפּסט פּאול דער
3טער פון דער פאַמיליע פ אַ ר נ ע ס האָט אין רוים געהערשט (צוליב
דעם האָט מען עס דעם אָקס אַ נאָמען געגעבען דער פ אַ ר נ ע ס י ש ע ר).

אַזוי איז אויך בעקאַנט דורך די נייע אויסגראָבונגען די שולע פון פּ ע ר -
ג אַ מ ו ם, וועלכע האָט זיך בעזונדערס אָפּגעגעבען מיט פאָרשטעלונגען פון
די שלאַכטען פון די קעניגען אַ ט ט אַ ל ו ס און ע א ו מ ע נ ע ס געגען די
גאַלליער. אין דער נייער צייט, נעמליך אין יאָהר 1878, האָט מען אין פּער-
גאַמום ענטדעקט אַ וויכטיגע אַרבייט פון דיזער שולע — אַן אַלטאַר, אויף
וועלכען עס איז פאָרגעשטעלט דער זיג פון די געטער איבער די גיגאַנטען
(ריזען). צו דיזער צייט האָט געהערט נאָך אַ בעריהמטעס ווערק, דער בע-
עריהמטער אַפּאָללאָ פון בעלוועדערע, וועלכער שטעלט פאָר דאָס שענסטע

טעלערע קאָמעדיע פערלאָרען געגען די פריהערדיגע אין דעם, וואָס זי האָט
ארויסגעוואָרפען די אָרקעסטרישע געזענגען. די נ י י ע ר ע אַטטישע

גרופּע פון לאַאָקאָאָן.

קאָמעדיע פאַנגט זיך אָן פון דער שלאַכט ביי כ אֶ ר אָ נ ע אַ (338 פ. קר.).
די נייע קאָמעדיע האָט געבראַכט אויף די ביהנע הויפּטזעכליך דאָס פאַמיליען-

און אין אַנדערע ערטער. אויך סיראַקוז האָט זיך דאַמאָלס אויכגעצייכענט אין סקולפּטור.

די מאַלעריי האָט דורכגעלעבט די זעלבע וואַנדלונגען ווי די סקולפּטור. אויך די מאַלעריי האָט מעהר און מעהר געשטרעבט נאָך נאַטור־וואַהרהייט. אין דיזער ריכטונג האָבען געווירקט צעאוקסיס און פּאַרראַזיוס. די ווערק פון דעם ערסטען צייכנען זיך אויס מיט זייער בלענדענדער שענהייט, פון דעם צווייטען — דורך די צאַרטהייט און חן פון געזיכט. אייגענטליך איז פון דיזע קינסטלער אין אונזער צייט קיין ווערק ניט פאַרהאַנדען, און דעריבער קענען מיר אַליין ניט אורטיילען איבער דעם ווערט פון זייער אַרבייט. אַלץ, וואָס מיר ווייסען פון זיי, איז נאָר וואָס די אַלטע האָבען אונז אין זייערע ווערק געשריבען וועגען זיי. אַ פאָר־שטעלונג פון דער פאַרצייטיגער מאַלער־קונסט גיט אונז דאָס בילד פון טימאַנטהעס, וועלכעס שטעלט פאָר דעם אָפּפער פון איפיגעניע'ן. די־זעס בילד האָט מען געפונען אויף אַ וואַנט־געמעלדע פון דער שטאָדט פּאָמפּעאי, וועלכע איז אין דעם יאָהר 79 נ. קר. פערגראָבען געוואָרען פון דער לאַוואַ פון דעם פייערשפּייענדען באַרג וועזוביוס און איז אין יאָהר 1748 ענטדעקט און אויסגעגראָבען געוואָרען. די העכסטע שטופע פון מאַלער־קונסט האָט דערגרייכט אַפּעללעס פון קאָלאָפאָן. זיין אַפראָדיטע אַנאַדיאָמענע (אַרויסשטייגענדע פון מעער) און זיין אַרטעמיס זיינען די בעסטע פון זיין אַרבייט. זיין בילד פון אַלכסנדר דעם גרויסען איז געווען אַזוי ריכטיג, דאָס ווען אַלכסנדר האָט עס דערזעהן, האָט ער אויסגערופען: „עס זיינען דאָ צוויי אַלכסנדר'ס — דער אונבעזיגבאַרער זוהן פיליפּ'ס און דער אוננאַכהאַמליכער אַלכסנדר פון אַפּעללעס'ן!"

פּאָעזיע. נאָך עווריפּידעס'ן האָבען די גריכען אין דער טראַגעדיע קיין וויכטיגעס ניט אַרויסגעבראַכט. דאַגעגען האָט די קאָמעדיע ערסט אין דער צייט פון דעם פּעלאָפּאָננעזישען קריג אויפגעבליהט. מיר האָבען שוין פריהער געשפּראָכען פון דעם בעריהמטען קאָמעדיע־שרייבער אַריסטאָפאַנעס. עס איז אונז יעצט נאָר געבליבען עטוואָס צו זאָגען וועגען דער מיטעלער און נייער קאָמעדיע. די מיטעלערע קאָמעדיע, פון וועלכער די הויפּט־פערטרעטער זיינען אַנטיפאַנעס און אַלעקסיס, האָט ניט דעם שאַרפען הומאָר אין פּאָליטישען כאַראַקטער פון דער פריהערדיגער צייט. איהר אויפגאַבע איז איבערהויפּט געווען אַ קריטיק איבער עסטהעטישע און מאָראַלישע זאַכען, און האָט זיך געלאָזט בענוגענען מיט דער פערשפּאָטונג פון מענשליכע נאַרישקייטען און פעהלערן. אויך אין דער פאָרמע האָט די מי-

דיוויסענשאפט. זינט דעם מיטען פון 3טען יאהרהונדערט פ. קר. איז די וויסענשאפט געשטאנען אין פאַרער־גרונד. אין דער מאטהעמאטיק האבען די פילאזאפען אריסטאטעלעס, טהעאפראסט, עאודעמום און אנדערע זעהר פיעלע אונטערזוכונגען געמאכט. דיזע וויסענשאפט האט דערלאנגט אין די שולען פון אלכסנדריא, רהאדום און פערגאמום צו א זעהר הויכער שטופע. **עאוקלידעס** פון געלא (300 פ. קר.), וועלכער איז אויך בעריהמט אלס לעהרער און פערפאסער פון וויכטיגע שריפטען, האט געגעבען דער מאטהעמאטיק א מוסטערהאפטע פארמע. זיין בוך **סטאיכעיא**, ד. ה. די עלעמענטען פון ריינער מאטהעמאטיק, האט געלעגט דעם פונדאמענט פיר געאמעטריע און איז אייגענטליך די גרונדלאגע פון אלע לעהרביכער פון געאמעטריע פון הייַנטיגער צייט. זיין בעדייטענדסטער שילער **ארכימעדעס** פון סיראקוז (געשטארבען 212 פ. קר.) האט פיעל בעריכערט די מאטהעמאטיק, מעכאניק, סטאטיק און הידראוליק (בעווענונג פון וואסער) מיט פיעלע וויכטיגע נייע ענטדעקונגען. **אפאלאניוס** פון פערגא אין פאמפיליען האט זיך געשאפען גרויס עהרע דורך זיינע פארשונגען און דורך זיין בעריהמטעס ווערק איבער קעגעלשניט. דער פארטשריט אין מאטהעמאטיק האט פיעל געווירקט אויף די ענטוויקלונג פון דער **אסטראנאמיע**. די בעדייטענדסטע פערטרעטער פון דיזער וויסענשאפט זיינען געווען **אריסטארך** פון סאמאס (260 פ. קר.), **היפפארך** פון ניצאַא אין ביטהיניען (געשטארבען 125 פ. קר.) און **עראטאסטהענעס** פון צירענע (געב. 275 פ. קר.). דיזער האט געגעבען דער געאגראפיע א וויסענשאפטליכען כאראקטער און האט זיך דערמיט א גרוסען נאמען געמאכט.

די **פיזיק** האט געהאט גרויסע און וויכטיגע פארשער וויe **קטעזיבוס** און זיין נאך מעהר בעקאנט שילער **הערא** פון אלכסנדריא. איבער מעריצין האט געשריבען **הערא פילוס** פון כאלצעדאן, **עראזיסטראטוס** פון קעאס און **סערא פיאן** פון אלכסנדריא.

אין מיטען פון 3טען יאהרהונדערט פ. קר. האט זיך געבילדעט א נייע וויסענשאפט, די **פילאגיע** (שפראך־וויסענשאפט), וועלכע האט זיך געמאכט אלס אויפגאבע צו בעארבייטען די גראמאטיק, צו פעסטשטעלען דעם טעקסט פון די קלאסישע ווערק, דאס מען זאל איהם ניט פערדארבען און איהם גענבען די ריכטיגע ערקלערונג. דער ערסטער געלעהרטער, וועלכער האט זיך בעטיטעלט מיט דעם נאמען „פילאלאג", איז דער אויבענדערמאהנטער **ערא טאסטהענעס** פון צירענע. אויסער דעם איז נאך צו

לעבען. אנשטאט דעם פריהערדיגען כאר האט די נייע קאמעדיע איינגע-
פיהרט לידער און געזאנג צווישען די אקטען. אבער די לידער און געזאנג הא-
בען קיין צוזאמענהאנג ניט געהאט מיט דעם אינהאלט פון דער פיעסע. די
בעדייטענדסטע דיכטער פון דיזען מין זיינען געווען: מ ע נ א נ ד ע ר פון
אטהען (געשטאַרבען 290 פ. קר.) און פ י ל ע מ א ן פון סיראקוז. אין
דיזער ציים איז אויך ענטשטאנען די טראגי-קאמעדיע אין אונטער-אי-
טאליען. דא האבען זיך ארויסגעמישט לוסטיגע פערזאנען צווישען די גע-
טער, וועלכע זיינען דורך דעם געוואַרען זעהר לעבערליך און צו שפאט.
שפעטער איז די קאמעדיע אראפגעזונקען צו א שטופע פון פישט'ע לצנות
און האט אין גאנצען פערלאַרען דעם כאראקטער פון קונסט. וועניגער
פון אלץ איז דאמאלס די ליריק געווען ענטוויקעלט. נאר די אידילע*)
האט נאך גלביהט. ייער בעסטער פערטרעטער פון דיזען סאָרט פאעזיע איז גע-
וועזן ט ה ע א ק ר י ט פון סיראקוז.

ד י ר ע ד ע = ק ו נ ס ט. די דעמאקראטישע פערפאסונג פון אטהען
האט ענטוויקעלט די פאדערונג פון רעדע=קונסט, וועלכע איז אזוי נויטוועניג
געווען אין פאליטישע און געריכטליכע אנגעלעגענהייטען. א גרויסען איינ-
פלוס אויף די ענטוויקלונג פון רעדע=קונסט האבען געהאט די ס א פ י ס -
ט ע ן, וועלכע האבען פיעל מיה געלעגט אויף די שענע שפראך. פון דיזער
צייט אן זיינען אויפגעטראטען פיעלע פאליטישע, געריכטליכע און שול=רעד-
נער, פון וועלכע מהרערע זיינען אונז בעקאנט דורך זייערע איבערגעבליבענע
שריפטען. א נ ט י פ א ן, ל י ז י א ס, א י ז א א ו ס און א י ז א ק ר א -
ט ע ס, וועלכע האבען געשריבען רעדעס פיר אנדערע און פלעגען געבען אונ-
טערריכט צו יונגע לייט, וואס האבען געוואלט אויפטרעטען אלס רעדנער. די
גלענצענדסטע פאליטישע רעדעס זיינען די, וועלכע ד ע מ א ס ט ה ע נ ע ס
האט פארגעטראגען. פאליטישער שארפזין, פאטערלאנדס=ליבע, גליהענדע בע-
גייסטערונג פיר פרייהייט, קרעפטיגע שפראך, האבען איהם געמאכט פיר דעם
גרעסטען רעדנער פון אלטערטום. אויסער דעמאסטהענעס'ן איז אויך זעהר גע-
ריהמט געווען אין יענער צייט זיין געגנער א ס כ י נ ע ס. ער איז אין פיעלע
הינזיכטען געווען אזוי גרויס ווי דעמאסטהענעס. אויך די רעדנער ל י ק ו ר -
ג ע ס און ה י פ ע ר י ד ע ס האבען פיעל עהרע פערשאפט אטהען מיט
זייער בעריהמטער רעדע=קונסט.

---

*) אונטער אידילע פערשטעהט מען די פארשטעלונג פון דארפישען אדער
פאסטוכשען לעבען.

זיי קיין וויכטיגע פֿארשריטען ניט געמאכט. מען קען נאָר דערמאָהנען: די מינין־פֿרענונג (שטעמפּלען מטבעות), זעע־האנדעל, קריגס־פּלאָטעס און אי־בונג אין דעם זעע־קריג, בילדונג פון גרויסע שטעדט, און קלענערע ערפּינדונ־גען, ווי צ. ב. געברענטע ציגעל, דעם קראָהן (מאשין צום הייבען), פּערד־מיהלען צו מאָהלען געטרייד, פּעסער פון האָלץ, פּערשיידענע ווין־כלים, שפּיגלען, געשניצטע געפּעס, ראָזיר־מעסערס, כירורגישע אינסטרומענטען, פֿארבען־ און בילדער־דרוק אויף פּערשיידענע געוועבטע מאטעריעס, פּעסט־קאלענדערס, זון־זייגערס, ציגעל־דעכער, שטוקאטורען פון די וועגט, און נאָך פיעלע אנ־דערע זאכען.

די קלייד ונג פון די גריכען איז געווען איינפאָך, פּריי, ניט ענג צום קערפּער. דאָס אונטערע קלייד, וואָס זיי האָבען געטראָגען אויף'ן קער־

גריכישע וויבער־קלוידער.

פּער זעלבסט, האָט זיך בייַ זיי נערופען כיטאָן (עהנליך אין העברעאיש: כתנת). דער כיטאָן איז געווען קורץ, בייַ בעשעפטיגונג פלעגען זיי זיך ארומבינדען מיט א גאַרטעל איבער איהם. ביז דער צייט פון פּעריקלעס'ן האָבען זיי אין אטהען געטראָגען לאַנגע כיטאָנען, נאָך דעם האָבען זיי אַנגע־פאַנגען צו טראָגען קורצע. די דאָריער פלעגען מאכען דיזעם קלייד פון א וואָלענעם שטאָף, די יאָניער פלעגען איהם מאכען פון לינען־צייג. דער ווין־טער־כיטאָן פלעגט געמאכט ווערען דיק, דער זומערדיגער דין. איבער דעם כי־טאָן פלעגען זיי טראָגען אן אויבערקלייד, א הימאטיאָן. דיזעם איז בעשטאַנען פון א גרויסען לענגליך פּיער־עקיגען שטיק וואָלענצייג, וועלכעם זיי פלעגען

דערמאָהנען: א ר י ס ט א ר כ ו ס (אונגעפעהר 200 פ. קר.), וועלכער האָט זיך א נאָמען געמאַכט דורך זיין שאַרפזיניגע קריטיק איבער האָמער'ס ווערק, און וועלכער האָט פעסטגעשטעלט דעם ריכטיגען טעקסט פון דיזע מערקוויר-דיגע ווערק. דיזער טעקסט, ווי אַריסטאַרכוס האָט איהם פעסטגעשטעלט, איז עד היום געבליבען און אָנגענומען געוואָרען אַלס דער ריכטיגער אָריגינעלער טעקסט. פון די איבריגע פילאָלאָגען פון יענער צייט זיינען ווערט צו דער-מאָהנען צוליב זייער וויכטיגקייט פיר די וויסענשאַפט, א ר י ס ט אָ פ א-נ ע ס פון ביצאַנץ און ק ר א ט ע ס פון מאַללאָס.

די געשיכטע־שרייבונג איז געווען זעהר שוואַך ענטוויקעלט, הגם די פעלד־צוגען פון אַלכסנדר'ן האָבען געקענט פיעל שטאָף געבען צו דעם. בעדיי-טענד אויף דיזען פעלד איז נאָר פ אָ ל י ב י ו ס פון מעגאַלאָפּאָלים (205—103 פ. קר.), וועלכער איז געווען הויך־געבילדעט אין פּאָליטישער און מילי-

גריכישע מענער־קליידער.

טערישער בעציהונג. פיר די כראָנאָלאָגיע האָט פיעל געטאָן דער אויבער־פּריס-טער מ א נ ע ט ה אָ פון ס ע ב ע נ נ י ט אָ ס און ט י מ אָ א ו ס פון סיציליען.

פיעלעס וועגען גריכישע קונסט און וויסענשאַפט וועלען מיר בע-האַנדלען אין דער געשיכטע פון רוים, ווייל זייט דעם צווייטען יאָהרהונדערט פ. קר. איז דיזע שטאָדט געוואָרען דער הויפּט־זיץ פון דער גריכישער קולטור.

הגם די גריכען זיינען געשטאַנען זעהר הויך אין קונסט, פילאָזאָפיע און אין פּאָליטיק, זיינען זיי דאָך זעהר שוואַך געווען אין מאַכען נייע ערפינדונגען און ענטדעקונגען. מען קען זאָגען, דאָס זינט דער העראָאישער צייט האָבען

ווי אַ האַלבע קרוין. די רייכערע האָבען געטראָגען סטעפאַנעס, וועלכע האָ-
בען אַרומגענומען דעם גאַנצען קאָפּ און זיינען געווען ווי אַ מין גאַנצע
קרוין. די מענער פלעגען בעדעקען זייערע קעפּ מיט אַ רייזע־הוט, וועלכער
האָט זיך ביי זיי גערופען פּ ע ט אַ ז אָ ס, אָדער די ק אַ ו ז י אַ, מיט
ברייטע אויפגעבויגענע ראַנדען און אַ נידריגען קאָפּ. זיי פלעגען אויך בעדע-
קען דעם קאָפּ מיט אַ פּ י ל אָ ס, אַ מיץ אין דער פאָרמע פון אַ האַלבען איי.

טואַלעט.

פרוי פאַר אַ וואַסער־באַסיין.

ביי בעשעפטיגונג פלעגט מען דעם
קאָפּ גאָר ניט בעדעקען. אויך די
פוס־בעקליידונג איז געווען זעהר
פערשיידען. אויסער די סאַנדאַלען
פלעגען די אָרימע קלאַס און פּויע-
רים טראָגען אַ מין פּאַנטאָפעל,
וואָס האָט זיך ביי זיי גערופען
ס אָ ק ק ו ס, געמאַכט פון וויי-
כען לעדער, פון וועלכען די פינגער
האָבען זיך אַרויסגעזעהן. די רייכע-
רע האָבען געטראָגען דעם ק אָ -
ט ה ו ו ן, אַ רויטען שטיוועל
מיט פערשיידענע פערצירונגען.

צו דער טואַלעט האָבען די
גריכישע פרויען געברויכט זעהר
פיעלע פערשיידענע זאַכען, און די
אַלטע גריכישע מאַלער האָבען אונז
איבערגעלאָזען פיעלע בילדער, וואָס
גיבען אונז אַ ריכטיגען בעגריף ווע-
גען דעם. די בילדער אויף נעכסטער זייט שטעלען פאָר: 1) ווי איינע בעגיסט
פון אַ קרוג דעם רוקען פון אַ שענער נאַקעטער פרוי, וועלכע זיצט אויף אַ כלי
מיט לעכער, דורך וועלכע דאָס וואַסער פליסט אַרויס, 2) ווי פרויען שטעהען
אונטער אַ דוש און דאָס וואַסער שטראָמט אויף פערשיידענע טיילען פון
זייער קערפּער.

די ה אָ כ צ י י ט שפּילט נאַטירליך אַ גרויסע ראָלע אין דעם לעבען
פון די פרויען. וועגען דיזען מאָמענט פון לעבען זיינען געבליבען פון
אַלטערטום אייניגע בילדער. דאָס בילד אויף זייט 318 שטעלט פאָר

אריבערוואַרפען איבערן לינקען אָרם צום רוקען, נאָכדעם דורך דעם רעכטען אָרם וויעדער נאָך דעם לינקען און פון דאַנען איז דאָס ענד אַראָפּגעהאַנגען מעהר אָדער וועניגער ביז די קני. די ספּאַרטאַנער האָבען געטראָגען א ט ר י ב א ן. דאָס איז געווען א קורצער מאַנטל פון גראָבען שטאָף. די רייטער פלעגען טראָגען דעם כ ל א מ י ס, א מין אויבער־מאַנטל אַרום האַלז צוגע־שפּילעט מיט זילבערנע שפּאַנגען.

די פרויען־קלייַדער זיינען געווען מיט פיעל מעהר געשמאַק פון די מענער־קלייַדער. אָבער אין גרונד גענומען זיינען זיי אויך בעשטאַנען פון די זעלבע צוויי סאָרטען, ווי די מענערשע. גלייך אויף'ן קערפּער האָבען זיי געטראָגען א כיטאָן. די דאָריער האָבען געטראָגען א קורצען כיטאָן, וועלכער איז בעשטאַנען פון צוויי שטיקער שטאָף צונויפּגענעהט ביז צו דער ברוסט, די יאָניער האָבען עס געטראָגען לענגער. דעם כיטאָן האָבען זיי פערבונדען מיט א גאַרטל. דער אויבער־מאַנטל פון די פרויען, דער ה י מ א ט י א ן, האָט זיך וועניג אונטערשיידט פון דעם מענערשען. דערצו האָבען די פרויען געטראָגען שלייער־טיכער, וועלכע זיי־יאָניש קלייַדונג. נען געמאַכט געווען פון א דורכזיכטיגען טוך אין האָבען מעהר אַרויסגעוויזען די רייצען און שענהייטען פון דעם פרויען־קערפּער ווי זיי האָבען איהם פערדעקט.

דער קאָפּ־פּוץ פון די פרויען אין די אלטע צייטען איז געווען פיעל פערשיידענאַרטיגער אלס אין אונזערע צייטען. די פרויען פלעגען זייערע

גריכישע האָאָר־מאָדעס.

האָאָר טראָגען פריי אָדער געפלאָכטען, געשייטעלט אָדער פערקעמט אַהינטער, אין א נעץ, א האָאָר־זאַק, מיט בענדער דורכגעפלאָכטען, מיט טיכער בעדעקט אָדער אַרומגעבונדען. א זעהר בעליבטער און שעהנער קאָפּ־שמוק איז געווען די ס ט ע פ א נ ע. דאָס איז געווען א מעטאַלענע פלאַטע, וואָס איז געטראָגען געוואָרען אין מיטען פון שטערן און האָט אויסגעזעהן

זיי אָפט אײנלאָדען געסט, איבערהויפט אין א פייער־טאָג. ביים טיש פלעגען זיי געווענהנלעך זיצען, ווי די רוימער, אָנשפּאַרענדיג דעם לינקען אָרם אָן א קיסען. קיין מעסער און גאָפּלען האָבען זיי ניט געברויכט. מען פלעגט עסען מיט די פינגער. דעריבער פלעגען זיי וואשען די הענט פאַר און נאָך דעם עסען. נאָך דעם עסען פלעגט מען בריינגען דריי קרבנות צו די געטער, מען האָט אָפּגעריניגט דעם טיש, אויסגעקערט די דיללען און דערלאַנגט ווײַן געמישט מיט וואַסער און פערשיידענע בשמים. די געסט פלעגען זיך בע-

א גריך אין בעטרונקענעם צושטאַנד.

פוצען מיט קראַנצען פון הדסים, רויזען און פיללבען, ווי די עגיפּטער, אום צו געניסען די גאָבען פון דיאָניסאָס'ן.

די ערציהונג פון קינדער ביי די גריבען איז געווען אין אייניגע הינזיכטען זעהר פערשיידען פון אונזער מאָדערנער. זיי האָבען מעהר גע-וויכט געלעגט אויף קערפערליכע אויסבילדונג ווי אויף נייסטיגע. די אינגלאָך ווי די מיידלאָך האָבען פערבראַכט זייער צייט איבערהויפט אין די גימנא-זיומס און אין די קאַמף־שוהלען. וועד עס איז ניט געווג פעהיג געווען צו לוי-פען, צו קעמפען און גוט שווימען, איז געווען גערעכענט פיר אונגעבילדעט.

א כלה־צוג. פאר דער האָכצייט נעהמט די כלה א פוס־באָד, דערביי ווייגט זי געוועהנלִיך ביטערלִיך, ווייל זי פערענדערט איהר מיידעל־שטאַנד. נאָך דעם באָד לאָזט זי זיך זאַלבען, און אין נעבען־צימער ווערט געבראַכט א קרבן פיר זי און עם ווערט בעת דער צערעמאָניע פון קרבן געזונגען א האָכצייטס־לִיד.

די שפּיזען פון די גריכען זיינען געווען זעהר מעסיגע, נאָר צופרידען צושטעלען די נעטיגע בערערפנישען. קיין רייכע קיך האָבען זיי ניט געברויכט, זיי האָבען ניט געזוכט צו מאכען שפייז, וואָס זאָל קיזלען דעם גומען, ווי די רוימער. די געווענלִיכע שפייזען זייערע זיינען געווען: ברויט פון ווייצען־מעהל אָדער פון גערשטען, פערשיידענע הילזען־פרוכט, ווי באָב, ארבעס א. ד. גל., צוויבעל, קנאָבעל, רינד־פלייש, שאָף־פלייש און פיש. שפעטער האָט זיך זייער קיך פערפיינערט, אי־בערהויפט אין אונטער־איטא־ליען. אָבער די קיך פון די גריכען האָט קיינמאָל ניט דערלאַנגט די שטופע, צו וועלכער די רוימער האָבען זי געבראַכט. די גריכען האָבען געזוכט פערגניגען מעהר אין טרינקען, טאַנצען, אין מוזיק אוּן פערשיידענע פאַרשטעלונגען. ווייַן פלעגען זיי אימער טרינקען געמישט מיט וואַסער. די פראָפאָרציאָן איז געווענלִיך

א באָד.

א דוש־באָד.

געווען איין טייל ווייַן אוּן צוויי טייל וואַסער. שכורים זיינען צווישען זיי פאַרגעקומען זעלטען.

געווענלִיך פלעגען זיי עסען 3 מאָל א טאָג: פריהשטיק, מיטטאָג־עסען אוּן אָבענד־מאָהלצייט. אין דער פריה פלעגען זיי עסען געווענלִיך ברויט, ווייַן, האָניג אוּן בוימעל. דאָס זעלבע פלעגען זיי אָפט עסען צום מיטטאָג. די הויפט־מאָהלצייט איז געווען אָבענדס. צו דיזער מאָהלצייט פלעגען

שפּיגלען, מעטאלענע געשיר פון בראנז, זילבער און גאלד זיינען ערסט שפּעטער אריין אין מאדע.

עס איז נעטיג נאך א פּאאר ווערטער צו זאגען וועגען דער ב ע ע ר ד י - גונג פון די פערשטאַרבענע ביי די אלטע גריכען. ביי די גריכען אי׳ז געשטאנען אויף איין מדרגה דאס בעערדיגען און דאס פערברענען פון די מתים זייערע, ווי ווער עס האט געוואלט. בעגרעבנים־ערטער זיינען ביי זיי געווען צווייערליי: איבער־ערדישע קברים און אונטער־ערדישע, אבער זיי פלעגען געבען א פּארצוג צו די אונטער־ערדישע קברים, ווייל אין זיי איז דער קערפער פון פערשטארבענעם געווען זיכערער פון געשענדעט צו ווערען דורך חיות און פערדארבענע מענשען, א זאך, וואס איז געווען זעהר וויכטיג אין יענע צייטען. איידער מען האט דעם פערשטארבענעם אוועקגעפיהרט צו זיין לעצטער רוה אדער צום פערברענען האט מען איהם ריין געוואשען, געזאלבט און אנגעטאן א קראנץ. דערביי האבען זיך געפונען נאהענטע

אויסשטעלונג פון א טויטען.

קרובים און פריינד פון פערשטארבענעם, וואס האבען צוזאמען מיט דער דינערשאפט פון הויז געזונגען די טויטען־געזאנג אוו געווויינט. מען פלעגט בריינגען פערשיידענע זאכען, וואס דער פערשטארבענער האט ביים לעבען זיך גערן בענוצט מיט זיי, ווי צום ביי שפּיעל פערשיידענע כלים, ביילדער א. אז. וו., זיי זאלען איהם דינען אלס פריינדליכע עראינערונגען פון זיין פערגאנגענעם לעבען. די גריכען האבען געגלויבט, דאס די רייניע זונען־שטראהלען פאראונרייניגען דעם פערשטארבענעם, און דעריבער איז ביי זיי געווען א מנהג, דאס וועז מען האט פאַרברייטעט דעם טויטען קערפער צו בעערדיגונג, איז אייגער געשטאנען מיט א זונען־שירם איבער איהם אום ניט צולאזען צו איהם די רייניע דירעקטע זונען־שטראהלען, זיי זאלען איהם ניט פאראונרייניגען. אוים דער זעלבער אורזאך פלעגען זיי זיך אויסלען ארוים־

אבער מען האָט אויך ניט פערנאכלעסיגט די גייסטיגע ערציהונג. מען האָט די קינדער געלערנט גראמאטיק, ד. ה. לעזען און שרייבען, אויך א ביסעל רעכענען און מוזיק. אז די קינדער זיינען עלטער געוואָרען, האָט מען זיי אויך אונטערריכט און פאָעזיע, בעזונדערס אין האָמער'ס פאָעזיע, פון וועלכער זיי האָבען געמוזט אייניגע קאפיטלען לערנען אויף אויסוועניג. אויך האָט מען פיעל געוויכט געלעגט אויף מאטהעמאטיק און נאטור־געשיכטע, וועלכע האָבען זיך גערעכענט פון די וויכטיגסטע געגענשטענדען פון ערציהונג. אין מוזיק האָט מען זיי געלערנט צו זינגען אליין און צוזאמען מיט א כאָר, נאכדעם האָט מען זיי אויך געלערנט צו שפילען אויף אן אינסטרומענט, בעזונדערס אויף דער לירע אָדער פלויט. דיזעם פלעגט מען געוועהנליך אנפאנגען גרינדליך צו לערנען אויף דעם 13טען יאָהר. א וויכטיגער טייל פון דער גריכישער ערציהונג זיינען געווען די יוגענד־שפילען, אונטער אנדערע אויך די באל־שפילען. אין דיזע שפילען פלעגען זיך זעהר אָפט אויך ערנסטע מענער בעטייליגען. בעליבט איז אויך געווען דאָס שפיל אין טרעפען גראָד צי אום, אבער מעהר פון אלע איז געווען בעליבט דאָס באל־שפיל, וועלכעם פלעגט געשפילט ווערען פון איינצעלנע פערזאָנען, פון פאָארלאך און פון גאנצע געזעלשאפטען. דאָס באל־שפיל פלעגט זעהר אָפט זיין פערבונדען מיט מוזיק, טאנץ און געזאנג. ווי הויך דיזעם שפיל איז געשטאנען ביי די אלטע גריכען ציינט דער פאקט, דאָס א געווייסער א ר י ס ט א נ י ק א ס האָט בעקומען אין אטהען בירגער־רעכט און מען האָט איהם צו עהרע געמאכט סטאטועם נאָר דערפאָר, וואָס ער האָט זיך אויסגעצייכענט אין באל־שפיל.

די ו א ו י נ ו נ ג ע ן פון די גריכען צו יענער צייט זיינען געווען זעהר אייגפאך און ניט גרויס. צוויי־שטאקיגע הייזער פלעגט מען בעגעגנען זעהר זעלטען. גרויסע, רייכע פאלאצען זיינען נאָר שפעטער אריין אין געברויך. דאָס גאנצע הויז איז געווען אייגנעטיילט אין א גאנצע רייהע פון קלייניע צימערען פיר פערשיידענעם געברויך. צופיעל פלאץ פערנעהמען פיר א וואוינונג האָט דאָס געזעץ פערבאָטען, וויל אין א שטאָדט, וואָס איז אייגנעצווימט אין א מויער און קען ניט פערברייטערט און פערגרעסערט ווערען, קען מען ניט ערלויבען צו פיעל פלאץ געברויכען פיר א פריוואט־וואוינונג. אויך די אויסשטאטונג פון די וואוינונגען, די מעבעל און הויז־געשיר, איז געווען זעהר אייגפאך. די וועגט זיינען געווען פשוט בעוואָרפען מיט קאלך אדער לעהם. די דיל־ען זיינען געווען בעדעקט מיט גיפס. דער לוקסוס פון האָבען מעהר־עדעם אויף די וועגט איז ערסט שפעטער צוגעקומען. אויך די מעבעל ביי די עלטערע גריכען איז געווען זעהר אייגפאך. טייערע טישען, שטולען,

מיר האבען שוין אייניגע מאל פריהער בעמערקט, דאס די צאהל פון שקלאפען אין גריכענלאנד איז געווען זעהר גרויס. מען פלעגט זיי מעהרסטענס געברויכען אין פאבריקען און בערג־ארבייט. ניקיאס צ. ב. האט בעשעפטיגט 1,000 שקלאפען אין די טהראצישע מינעס. צו הויז־בעדינונג האבען די גריכען בענוצט וועניגער שקלאפען, ווי די רוימער. וועז דער הערר האט קיין ארבייט ניט געהאט פיר זיינע שקלאפען פלעגט ער זיי פערדינגען צו אנדערע און נעהמען פיר זיי שכירות. אנדערע שקלאפען פלעגען ארבייטען אויף זייער אייגענע רעכנונג און פלעגען געבען זייער הערר א געוויסע סומע פער טאג אדער וואך. מען פלעגט אויך איבערגעבען גאנצע פעלדער צו אקערן, זעען און שניידען און אויך צו פערוואלטען אין די הענט פון אייניגע שקלאפען, וועלכע האבען פערדינט צוטרויען ביי זייערע בעלי־בתים. זיי פלעגען נאר ברויכען צו געבען א געוויסע סומע, און דאס איבריגע האלטען פיר זיך אלס לוין. מאנכע שקלאפען האט מען אנגעטרויט די גאנצע הויז־האלטונג.

חתונה־צוג.

די שקלאפען האבען זיך געמוזט אונטערשיידען פון די פרייע מיט זיי־ערע נעמען, קליידונג און מיט דעם שניט פון זייערע האאר. זיי זיינען געווען אויסגעשלאסען פון דער פערעהרונג פון פיעלע גאטהייטען, ווייל זיי האבען געשטאמט פון פרעמדע, ניט פון די גריכען. שקלאפען זיינען געווען פסול צו ערות, און, וועז מען האט זיי געדארפט פערעהרען אין א משפט, האט דאס געריכט געהאט א רעכט פון זיי ארויסצופרעסען וועדטער דורך פייניגונג. אבער וועז מען האט א שקלאף געגומען אויף'ן פאלטער, האט מען אפגעשאצט זייז וועדט, אום צו וויסען דעם שאדען אין פאל וועז ער וועט פון דער פייניגונג ווערען א קריפעל. נאך אלעם דעם איז די לאגע פון די שקלאפען ביי די גריכען ניט געווען אזוי געדריקט, ווי זי איז געווען ביי די רוימער. ביי די גריכען בע־

פיהרען דעם טויטען צו זיין בעגרעבניס־אָרט פאַרטאָג איידער די זון איז אויפגעגאַנגען.

די בית־עלמין'ס פון די גריכען פלעגען זיך אָנפאַנגען פון שטאָדט־טויער און האָבען זיך געצויגען פון ביידע זייטען פון לאַנד־גאַס. ביידע זייטען זיינען געווען בעזעצט מיט מאָנומענטען פון פערשיידענע גרויס, פאָרמע און ווערט. די רייכע פלעגען לאָזען אויסבויען גאַנצע קאַמערן איבער די קברים פון זייערע טויטע, די אָרימע אָבער האָבען זיך בענוגענט מיט אַ בערגעל ערד אויף'ן קבר.

איידער מיר ענדיגען די געשיכטע פון די גריכען געפינען מיר פיר נעטיג נאָך אַ פּאָאָר ווערטער צו זאָגען וועגען ש ק ל אַ פ ע ר י י. די שקלאַפעריי איז געוואָרען אַ נויטווענדיגקייט אין גריכישען לעבען. דאָס ערסטע און בעסטע מיטעל צו בעקומען שקלאַפען איז געווען צו קויפען זיי. די גריכען אָבער האָבען אָנגעפאַנגען צו פעראַכטען צו קויפען פיר שקלאַפען מענשען פון גריכישען פאָלק. עס האָט ניט לאַנג גענומען און עס איז געוואָרען ביי די גריכען אַ פּרינציפּ אַ געפאַנגענעם גריך ניט צו מאַכען פיר אַ שקלאַף, נאָר נעהמען פיר איהם אויסלעז־געלט. דיזעס האָט אָבער ענטוויקעלט אַ נייע וואונד אויף'ן קערפּער פון גריכישען פאָלק, נעמליך—די זעע־רויבער. זיי פלעגען בעפאַלען הייזער, צונעהמען פיעלע פון זייערע איינוואוינער און נאָך דעם פאָדערן פיר זיי אויסלעז־געלט. דער בעריהמטער פילאָזאָף פּלאַטאָ איז אויך אַמאָל אַריינגעפאַלען צו ים־רויבער און אַ געוויסער אַ נ נ י ק ע ר י ס פון צירענע האָט פיר איהם געגעבען צו די רויבער 30 מינעס (560 דאָללאַר), און האָט איהם בעפרייט. עס זיינען געגרינדעט געוואָרען מאַרק־פּלעצער אין פערשיידענע פּונקטען, וואו מען האָט געקויפט און פערקויפט דיזען סאָרט מענשען־וואַארע. די שקלאַפען, וואָס מען האָט געבראַכט אויף'ן מאַרק צום פערקויף, פלעגען זיין נאַקעט, אום דער קונה זאָל זיך ניט אָפּנאַרען, ער זאָל זעהען וואָס ער קויפט, אויב דער שקלאַף האָט קיין פעהלער ניט אין זיין קערפּער. עס זיינען געמאַכט געווען געזעצען, נאָך וועלכע דער פערקויפער איז געווען פעראַנטוואָרטליך און איז בעשטראָפט געוואָרען, ווען ער האָט פערקויפט אַ שקלאַף מיט אַ פערבאָרגענעם פעהלער. דער פּרייז פון אַ שקלאַף איז געווען אָפּהענגיג פון זיינע יאָהרען און פון זיינע פעהיגקייטען. געוועהנליך האָט דער פּרייז פון אַ שקלאַף ניט איבערשטיגען די סומע פון 10 מינעס. די קינדער פון אַ שקלאַפין פון אַ בירגער זיינען געווען פריי.

בען זיי מיליאָנען מענשען בערויבט פון זייער פרייהייט און רעכט אָהן אַ שום פאַרוואָס. דיזער שרעקליכער ווידערשפּרוך אין די געזינונגען און האַנדלונגען פון די אַלטע גריכען צייגט זיך אַרויס אין זייער קולטור. אַלץ, וואָס זיי האָבען ערפונדען, געבויט, אויסגעטראַכט און געדיכטעט איז נאָר געווען פיר די נוצען פון אַ קליינער מינאָריטעט. צום בעסטען צייגט זיך דאָס אַרויט פון דעם אויסערען ערשיינען פון די פערשיידענע שיכטען פון דער בעפעלקערונג אונגעהייער גרויס איז געווען דער אונטערשייד צווישען דעם אָרימען אַרבייטער און דעם פרייען גריך פון דער העכערער קלאַס. די גריכישע קולטור האָט בעשאַפען אַזוי פיעל וויכטיגעס און ערהאַבענעס, דאָס עס איז נאָך ביז יעצט קיין אַנדער פאָלק פון דער מענשהייט ניט געלונגען אַזעלכעס צו שאַפען, אָבער דיזע קולטור איז נאָר געשאַפען געוואָרען פיר אַ געוויסע קלאַס גליקליכע מיוחסים. די גאַנצע גרויסע מאַסע איז געווען אויסגעשלאָ-סען פון דיזער קולטור. זיי זיינען געבליבען אַ ביישפּיל פיר אַלע פעלקער פון די שפּעטערדיגע דורות, ביי וועלכע די מאַסע, וואָס האָט בעשאַפען די קולטור, האָט פון איהר גאָר ניט גענאָסען. פון דיזע פרוכט האָט נאָר הנאָה געהאַט די מעכטיגע הערשענדע קלאַס, וועלכע האָט גאָר ניט געטאָן, גאָר ניט געשאַפען, וועלכע האָט נאָר געוואוסט און פערשטאַנען די קונסט פון אונ-טערדריקען און אַריינכאַפּען. אין גרונד גענומען זיינען די גריכען, וועלכע זיינען דאַכט זיך געווען עכטע דעמאָקראַטען, געווען ווייט פון אמת'ער קול-טור, אַזוי ווייט ווי די דעספּאָטישע שטאַאַטען פון די שפּעטערע דורות. די וואַהרע ריכטיגע קולטור פאָדערט, דאָס יעדערער זאָל האָבען אַ גלייכען טייל אין דעם, וואָס ער האָט געשאַפען, יעדערער זאָל געניסען די פרוכט פון זיין אַרבייט. די וואַהרע קולטור בלייבט ניט דאָס אייגענטום פון אייניגע גליק-ליכע, נאָר זי צושפּרייט זיך אין דער לענג און דער ברייט פון אַלע שיכטען פון פאָלק. דיזעס ליידער קענען מיר וועגען דער גריכישער קולטור פיר קיין פאַל ניט בעהויפּטען.

געגנען מיר זעהר אפט, דאָס צווישען דעם הערר און זיין שקלאַף זיינען געווען זעהר פריינדלעכע פערהעלטנישען. די גרעסטע פרייהייט האָבען גענאָסען די שקלאָפען אין אטהען, און דערביבער האָבען זיי דאָ געקענט גיכער און לייכטער מאכען אן אויפשטאנד, ווי אין אלע אנדערע ערטער. די געזעצען פון אטהען האָבען ניט ערלויבט וועלכען עס איז בירגער צו שלאָגען א שקלאַף פון א פרעמדען הערר, אבער זיין אייגענעם שקלאַף האָט ער געהאט דאָס רעכט צו בעשטראָפען. וואן א שקלאַף האָט בעוויזען אין גריכט, דאָס זיין הערר טהוט איהם אונרעכט, האָט דאָס גריכט געצוואונגען דעם הערר צו פערקויפען דעם שקלאַף צו אן אנדער הערר. די שקלאָפען, וועלכע זיינען שלעכט בעהאנדלט גרואָרען פון זייערע העררען, האָבען געפונען שוץ אין דעם טהעזעום־טעמפעל.

דיזע גינסטיגע געזעצען פיר די שקלאָפען זיינען ניט גענוגען דער רעזולטאט פון דער אידעע פון מענשען־רעכט. עס איז א פאקט, דאָס די גריכען האָבען מעהר פון אלע אנדערע פעלקער אין אלטערטום גענואוסט און געשעצט דעם ווערט פון פערזענליכער פרייהייט. זיי האָבען ניט נאָר גערעדט פון הומאניטעט, נאָר זיי האָבען אויך בעוויזען אין דער ווירקליכייט, דאָס זיי שעצען און אנערקענען דיזע מידה. מיר בעוואונדערן זייער הומאניטעט נאָך היינט, הגם אונזערע בעגריפען וועגען דעם זיינען היינט פיעל מעהר עגטוויקעלט. די העכסטע שטראָף אין אטהען איז גענוגען דער אייגפאכער טויט, אבער דיזע שטראָף איז דורכגעפיהרט גרואָרען אויף א מעהר הומאנעם אופן — מען האָט געגעבען דעם פערברעכער טרינקען א בעכער גיפט. דאָס גענוג האָט פערבאָטען צו געברויכען טאָרטור, פייניגונג אויף א פרייען בירגער, סיידען די פאלקס־פערזאמלונג האָט עס געפאָדערט כפעציעל פיר א גענויסען פאל. די טאָרטור אויף שקלאָפען האָט אויך געהאט פיעל געגנער, אונטער זיי דעמאָסטהענעם. קיינער האָט ניט געהאט דאָס רעכט ארויינצודרינגען מיט גוואלד אין די וואוינונג פון א פרייען בירגער אויסער די בעאמטע פון דער רעגירונג, וועו זיי האָבען געהאט דערצו אן ערלויבנים פון גערויכט. וועו אייגער איז אריינגעזעצט גרואָרען אין געפענגנים אפילו וועגען הויך־פערראָט, האָבען פריע בירגער געקענט איהם בעפרייען אויף זייער ערבות. אפילו פיר גענויסע מאָרד־טאָטען זיינען גענוגען פעלען, וועו דאָס גערויכט האָט גענעבען דעם פערברעכער די מעגליכקייט זיך צו רעטטען דורך עגטלויפען.

אבער דיזעם רעכט צו פערלאנגען שוץ פיר דאָס לעבען האָבען די גריכען אנערקענט נאָר פיר זיך, וואָס אנבעטרעפט אבער אנדערע פעלקער הא-

גרויסע גריכען סאקראטעס און פעריקלעס. אבער וואס פיר א גרויסער אונטערשייד עס איז צווישען דיזע צוויי שטרעמונגען פון מענשליכען גייסט, און ווי פערשיידען עס איז דער איינפלוס, וואס יעדע פון דיזע שטרעמונגען האט געהאט אויף די מענשהייט. אין אטהען איז געווען א דעמאקראטישע רעפובליק, אין ירושלים א טהעאקראטישע. אין גריכענלאנד זיינען די זיטען פון מענשען געווען א זאך פון צווייטען גראד, איבערהויפט האט מען געזוכט וואס שען איז, מען האט געשטודירט וויסענשאפט און פילאזאפיע אום צו ענטוויקלען דעם פערשטאנד, מען האט געוואלט לעבען אום צו האבען פערגניגען פון לעבען. אנדערס איז עס געווען אין יהודה. דא האבען געשפילט די הויפט־ראלע די זיטען פון מענשען, זיין הארץ; מען האט געפארשט צו ווייסען דעם ציל פון לעבען. אין גריכענלאנד איז איינער פון די הויפט־געטער געווען באקכוס, דער גאט פון וויין, פון תאוות; אין ירושלים — דער איין אייניציגער גאט, וועלכער איז הייליג און פאדערט פון זיין פאלק צו זיין הייליג, וועלכער איז א רחום וחנון און פערלאנגט פון זיין פאלק צו זיין א רחום וחנון. מיט איין וואָרט: אין גריכענלאנד איז געווען די הויפט־ראלע אויסערליכע שענהייט, עסטהעטיק, און אין ירושלים — די זעלע פון מענשען, זיין הארץ, זיינע זיטען.

לאנג זיינען דיזע צוויי שטרעמונגען געגאנגען יעדע אין איהר וועג און האבען איינע פון דער אנדערער כמעט ניט געוואוסט. ענדליך האט זיך גענאכט אין דער נעשיכטע א בעווענונג, וועלכע האט זיי בעקאנט געמאכט איינע מיט די אנדערע. דיזע בעווענונג האט געשאפען דער גרויסער וועלט־בעזיגער אלכסנדר דער גרויסער, אלכסנדר מוקדון. דיזער העלד האט צושטערט די פעסטע וואנט, וועלכע האט לאנג אפגעזונדערט אזיען פון אייראפא. מיט זיינע ערראבערונגען אין אזיען און אפריקא האט ער אין דיזע צוויי וועלט־טיילען פערברייטעט די גריכישע קולטור. יענע פעלקער, וועלכע האבען אייגענטליך געהאט א זהר נידריגע קולטור, האבען זיך באלד אנגענאפט אן די גריכישע קולטור און האבען זיך ביסלאכווייז אסימילירט מיט די גריכען. אויף די אידען זיינען ארונטערגעפאלען אונטער דעם איינפלוס פון דער גריכישער קולטור. אבער דיזער איינפלוס איז ניט געווען גלייך אין בערא. ער איז געווען פיעל שטארקער אויף די אידען, וואס האבען דאמאלס געלעבט אין אנדערע לענדער, ווי אויף די אידען אין יהודה. בעזונדערס שטארק איז נעווען דער גריכישער איינפלוס אויף די אידען אין עגיפטען אין דער צייט, וועו עס האט דארט געהערשט די דינאסטיע פון די פטאלע־מעער. אין 3טען יאהרהונדערט פ. קר. האט אויפגעבליהט א זהר גרויסע

אידן אונטער גריכישער הערשאפט.

(332—140 פ. קר.)

אלגעמיינער איבערבליק.

די ערסטע 1,000 יאהר פון זיין געשיכטע האט דאס אידישע פאלק געהאט צו טאן אוז זיך אימער בעגעגענט נאר מיט די אריענטאלישע (מזרח־) פעלקער: מיט עגיפטער, אסיריער, באבילאניער און פערסיער, פון וועלכע עס האט אימער ניט וועניג גע'ליטען, אבער ניט אכטענדיג אויף אלע שטורמס איז עס דאך ניט אונטערגיאנגען. נאר וען דאס פאלק איז אריין אין אנדערען יאהר־טויזענד פון זיין געשיכטע האט זיך די דעקאראציע געענדערט: דאס אידישע פאלק איז געווען ארומגערינגעלט מיט די פעלקער פון וועסט (איראפא) אדער מיט אזיאטישע, וועלכע האבען איבערגענומען די אייראפאישע קולטור, און שפעטער — אונטער דער הערשאפט פון די רוימער. דיזע ענדערונג הויבט זיך אן פון דער צייט, וען אלכסנדר מוקדון האט בעזיגט די פערסיער און האט צושטערט זייער הערשאפט (334—330 פ. קר.). דיזער צושטאנד האט געדויערט ביז דעם אונטערגאנג פון דער רוימישער אימפעריע (ענדע 5טען יאהרהונדערט נ. קר.).

אין פערלויף פון אייניגע יאהרהונדערטער האבען זיך ענטוויקעלט די אידען און די גריכען, יעדעס פאלק אין זיין לאנד, און האבען איינע די אנדערע ניט געקענט. נאך דעם, ווי די פערסיער האבען געמאכט אן ענדע צו דער הערשאפט פון אשור און בבל און זיי זיינען געווארען די הערשער אויבער וועסט־אזיען און עגיפטען, האט זיך אנגעפאנגען א בלוטיגער קריג צווישען פערסיען און גריכען (493—449 פ. קר.). די גריכען האבען געזיגט און האבען בעפרייט אייראפא פון דער אזיאטישער הערשאפט. דאמאלס האט אנגעהויבען צו בליהען די גריכישע קולטור אין אטהען. אין דער זעלבער צייט האט זיך אנגעהויבען צו ענטוויקלען און קרעפטיגען דער אידישער גייסט אין יהודה. די צייט פון דער טעטיגקייט פון עזרא און נחמיה אין ירושלים איז די זעלבע, וען אין אטהען האבען געווירקט די צווויי

רען אן אויפשטאנד אונטער דער פיהרונג פון א משפחה פון כהנים בעוואוסט מיט'ן נאמען חשמונאים (168 פ. קר.). אנפאנגם איז עס געווען אן אויפשטאנד אום צו פערשאפען זיך רעליגיאנס־פרייהייט, אבער נאך דעם, ווי זיי האבען אין דיזען ״טערבען געהאט אן ערפאלג, האבען זיי אנגעהויבען צו שטרייטען אויך פיר פאליטישע פרייהייט און זיינען געווארען אונאפהענגיג (140 פ. קר.).

דאם איז דער סך הכל פון דעם, וואם עס איז געשעהען מיט'ן אידישען פאלק אין דער צייט פון די 200 יאהר, וואם זיי האבען זיך געפונען אונטער דער הערשאפט פון די גריכען. אין אלע דריי וועלט־טיילען האט געהערשט דער גריכישער גייסט און די גריכישע קולטור, אלע פעלקער האבען זיך גע־פונען אונטער דעם איינפלום פון העלעניזם. דאם איינציגע פאלק, וואם האט זיך נעשטעלט נעגען דעם העלעניזם, וואם האט זיך אונטער איהם ניט געווארפען, זיינען געווען די אידען. דאם יודענטום האט גע־זאגט צום העלעניזם: „דו האסט איינגענומען די וועלט, אבער מיך וועסטו ניט בעזיגען. עם וועט קומען א צייט, וועו אלע פעלקער, וואם דו האסט אונטערגעווארפען אונטער דיין איינפלום, וועלען קומען צו מיר און וועלען מיך פרעגען: זאג דו אונז, וואו איז די וואהרהייט?״

א. אלכסנדר מוקדון און די הערשאפט פון די פטאלעמעער.

(198—332 פ. קר.)

אין צוויי שלאכטען האט אלכסנדר דער גרויסער צושמעטערט די פער־סישע ארמעע און נעמאכט אן ענדע צו דער פערסישער הערשאפט איבער וועסט־אזיען. ער האט לייכט אונטערוואורפען אונטער זיין מאכט אלע לענ־דער, איבער וועלכע די פערסיער האבען נעהערשט צוויי הונדערט יאהר. אויך פאלעסטינא איז ארונטערגעפאלען אונטער זיין הערשאפט. עם ווערט דערצעהלט א לעגענדע, דאם וען אלכסנדר האט בעלאגערט די שטאדט צור, האט ער נעשיקט צום כהן גדול ידוע אין ירושלים, אז ער זאל זיך אונ־טערגעבען אונטער זיין הערשאפט און זאל איהם שיקען פראוויזיאן און אנ־דערע זאכען, וואם ער בדויכט אין לאגער. ידוע האט איהם געענטפערט, דאם ער קען ניט ברעכען די שבועה, וואם ער האט געגעבען צום פערסישען קעניג, אז ער זאל איהם זיין א טרייער אונטערטאן צוזאמען מיט'ן אידישען פאלק. דיזער ענטפער האט אלכסנדר'ן שטארק אויפגעברייצט און ער האט נענומען מארשירען נאך ירושלים אום צו נעהמען ראכע פון די אידען און

אידישע קאלאניע אין אלעקסאנדריען, וועלכע האט זיך אויסגעצייכענט און איז געשטאנען זעהר הויך אין בילדונג און אין האנדעל. אין אלעקסאנדריען האבען זיך ביידע קולטורען, די אידישע און די גריכישע, בעגעגנט. אנפאנגס זיינען זיי געגאנגען פרידליך האנט אין האנט. די אידען זיינען בקאנט געווארען מיט די גריכישע שפראך און ליטעראטור און האבען דערין געפונען גרויס אינטערעס. אין דער זעלבער צייט האט מען איבערזעצט די אידישע תורה אין דער גריכישער שפראך און מען האט בעקאנט געמאכט די גריכען מיט'ן אידישען גייסט. אבער די אידישע מאסע האט איבערגעכאפט די מאכט. זי האט איבערגענומען דעם גריכישען גלאנץ און האט דעם אידישען גייסט ביסלאכווייז כמעט אין גאנצען פערדאנט. זיי איז געפעלען געווארען דאס פרייע פרעהליכע לעבען פון די גריכען. דיזעס איז זיי בעסער געפעלען געווארען ווי דאס שטרענגע געזיטעטע רעליגיעזע לעבען פון די אידען. מיט איין ווארט, זיי איז געפעלען געווארען דאס, וואס איז געווען געגען דעם נאציאנאלען גייסט פון די אידען. די בעגעגנים פון דיזע צוויי פערשיידענע קולטורען איז פיר דאס יודענטום געווען זעהר געפעהרליך.

דיזע געפאהר האט מען ענדליך דערפיהלט אויך אין יהודה, וועו פאלעסטינא איז ארוים פון אונטער דער הערשאפט פון די פטאלעמעער און איז ארונטערגעפאלען אונטער דער הערשאפט פון דער סעלייקוס־דינאסטיע (אונגעפעהר 200 פ. קר.). א געווייסער טייל פון דער אידישער געזעלשאפט איז אנגעצויגען געווארען פון דעם אויסערליכען גלאנץ פון דעם גריכישען לעבען און האט אנגעהויבען פעראכטען דאס שטרענגע, געזיטעטע, ריינע לעבען פון יודענטום. דאס האט שטארק אויפגערייצט די אנהענגער פון דעם ריינעם אידישען לעבען, וועלכע זיינען דאמאלס געווען בעקאנט אונטער'ן נאמען „חסידים". אבער די פארטיי, וואס איז געווען איבערגעגעבען צו דער גריכישער קולטור, די העלעניסטען, איז געווארען גרעסער און מעכטיגער, און עס איז געקומען אזוי ווייט, דאס זי האט ערווארטלט צום אמט פון כהן גדול אזעלכע ליט, ווי יאזאן און מענעלאום. וועלכע האבען דורך דעם סירישען דעספאט אנטיאכוס עפיפאנעס, וועלכער איז בעקאנט צוויישען אידען אלס אנטיוכוס הרשע, געצוואונגען אידען צו ענטזאגען זיך פון יודענטום און אננעהמען דאס גריכענטום אדער העלעניזם. אבער דער גרעסטער און בעסטער טייל פון אידישען פאלק איז געווען געגען דיזער בעוועגונג. דאס האט געפיהרט דערצו, דאס דער דעספאט אנטיאכוס עפיפאנעס האט אנגעהויבען פערפאלגען שרעקליך די געגנער פון העלעניזם. דא האט זיך ארויסגעצייגט די גרויסע קראפט פון דעם אידישען גייסט. עס איז געווא-

עניפטען, דער צענטער פון גריכישער קולטור. צוזאמען מיט גריכען האבען זיך דארט באלד בעזעצט זעהר פיעלע אידען, צו וועלכע אלכסנדר האט גענבען אלע בירגער־רעכטען צוגלייך מיט די גריכען. די אידישע געמיינדע אין אלעקסאנדריען איז מיט א קורצער צייט שפעטער געווארען די וויכטיגסטע, רייכסטע און געביל־דעטסטע פון אלע אידישע געמיינדעס אין די גלות־לענדער אין יענער צייט.

נאך אלכסנדר'ס טויט (323 פ. קר.) האבען זיינע הויפט־קאמאנדירען צוטיילט צווישען זיך די לענדער, וואס ער האט עראבערט. פטאלעמעאוס לאגי איז געווארען דער הערשער פון עגיפטען, און סעלייקוס אין בבל. וויל פאלעסטינא איז געלעגען נעהענטער צו עגיפטען, האט פטאלעמעאוס זי ערווארבען פיר זיך. די גריכישע געשיכטע־שרייבער דערצעהלען, דאס פטאלעמעאוס האט איינגענומען ירושלים זעהר לייכט, וויל ער איז זי בעפאלען אום שבת, אין דעם אידישען הייליגען טאג פון רוה, וועז דאס געזעץ ערלויבט ניט צו טאן קיין זאך. דאס יאהר, אין וועלכען סעלייקוס האט זיך פעסט איינגעווארצעלט אין אזיען, 312 פ. קר., איז אנגענומען געווארען אלס ערא, אלס אנפאנג פון צייט־רעכנונג. דיזע ערא איז אנגענומען געווארען פון די גריכען אין אזיען און פון די אידען אין פיעלע לענדער, און איז בעקאנט אונטער'ן נאמען „מנין שטרות", ד. ה. צייט־רעכנונג, וואס וועלט געברויכט אין דאקומענטען.

סעלייקוס האט אויסגעבויט א נייע שטאדט פיר זיין רעזידענץ ביים ברעג פון מיטלענדישען מעער, אויף דעם ארט, וואו דער טייך אראנטעס פלאלט אריין אין ים. ער האט די שטאדט א נאמען געגעבען אנטיאכיא. אין דיזער שטאדט האבען זיך אויך בעזעצט א סך אידען און האבען געביל־דעט א גרויסע, זעהר וויכטיגע געמיינדע.

אונטער דער הערשאפט פון פטאלעמעאוס האבען זיך די אידען גע־פיהלט רוהיג, וויל פטאלעמעאוס האט זיי ניט געשטערט אין זייער רע־ליגיעזען און סאציאלען לעבען. ער האט אין זייער אויטאנאמיע ניט גע־מאכט קיין בעזונדערע ענדערונג. וווי עס האט זיך ביי זיי פריהער געפיהרט, אזוי איז געגאנגען וועיטער אין דער צייט פון זיין רעגירונג. לויט ווי יא־זעפוס שרייבט, זיינען אין די ערסטע 100 יאהר פון דער גריכישער הער־שאפט געווען אנגעשטעלט אלס כהנים גדולים פאלגענדע פערזאנען: ידוע, וועלכער האט בעגעגענט אלכסנדר מוקדון; נאך איהם זיין זוהן אניאס (אין העברעאיש חוניו) דער 1טער; זיינע זיהן שמעון דער

פון זייער כהן גדול. ווען ידוע האָט דערזעהען, וואָס פיר אַ געפאַהר עס דראָהעט דעם אידישען פאָלק, האָט ער זיך אָנגעטאָן אין די פּרעכטיגע קליי-דער, וואָס אַ כהן גדול טראָגט ביים געטליכען דינסט, האָט מיט זיך גענומען אויך פיעלע כהנים, אַלע אָנגעטאָן אין די בגדי כהונה; אויך זיינען מיט איהם געגאַנגען פיעלע פון די פאָרנעהמע פּערזאָנען אין ירושלים, און זיי אַלע זיינען געגאַנגען מקבל פּנים זיין אַלכסנדר'ן. דער גריכישער הערשער איז געווען בעצויבערט פון דיזען פייערליכען קבלת פּנים און האָט זיך פרי-הער פערנייגט צום כהן גדול. די אידישע דעפּוטאַציאָן האָט איהם מיט גרויס ענטהוזיאַזם בעגריסט. די גענעראַלען אין אַלכסנדר'ס סוויטע זיינען געווען שטאַרק פערוואונדערט, זעהענדיג, ווי אַלכסנדר האָט זיך פערנייגט פאַר דעם כהן גדול, און האָבען איהם געפרעגט, וואַרום ער האָט עס געטאָן. אַלכסנדר האָט זיי געענטפערט, דאָס איידער ער איז אַרויס פון זיין לאַנד צו עראָבערן אַזיען, האָט ער געזעהען אין חלום אַ מאַן ריכטיג ווי דיזער כהן גדול, אָנגעטאָן אין די זעלבע קליידער, און ער האָט איהם פאָרויסגעזאָגט, אַז ער וועט האָבען אַ גרויסען ערפאָלג אין זיינע מלחמות און ער וועט אַיינ-נעהמען גאַנץ אַזיען. אַלכסנדר האָט אָנגענומען דעם כהן גדול ידוע פאַר זיין האַנט, איז מיט איהם אַוועק אין בית המקדש און האָט דאָרט מקריב געווען קרבנות צו גאָט. אויף'ן צווייטען טאָג האָט ער געלאָזט וויסען די אידען, דאָס ער גיט זיי פאָלשטענדיגע רעליגיאָנס־פרייהייט און אויטאָנאָמיע, זיי זאָלען לעבען און אויפפיהרען זיך לויט זייערע געזעצען און מנהגים. ער האָט פון זיי ניט פערלאַנגט מעהר שטייער צו דער מאַצעדאָנישער רעגירונג, ווי זיי האָבען פריהער געצאָהלט צו די פּערסיער. ער האָט זיי אויך בע-פרייט פון יעדער אָפּצאָהלונג אין שמטה־יאָהר, ווען דאָס פאָלק אין פּאַלעס-טינאַ זעעט ניט און אַקערט ניט. אַלכסנדר האָט פערלאַנגט, דאָס די אידען זאָלען איהם שיקען יונגע מענשען אין זיין אַרמעע און פיעלע יונגע לייט האָ-בען זיך פרייוויליג פערשריבען אין זיין מיליטער־דינסט.

אויב די געשיכטע איז ווירקליך פאָרגעקומען ווי די לעגענדע דערצעהלט, אָדער דאָס איז בלויז אַ פאַנטאַזיע — יעדענפאַלס איז צו גלויבען, דאָס אין דעם געדעכטנים פון אידישען פאָלק איז פערבליבען דער גוטער אַיינדרוק פון אַלכסנדר'ס טאָלעראַנטע בעהאַנדלונג פון דעם אידישען פאָלק ביי זיין ערסטער בעגעגנים מיט זיי.

זעהר וויכטיג איז געווען נאָך אַ טאַט פון אַלכסנדר מוקדון: די אויס-בויאונג פון דער שטאָדט אַלעקסאַנדריען אין עגיפּטען ביים ברעג פון דעם מיטלענדישען מעער. דיזע שטאָדט איז גיך געוואָרען די הויפּטשטאָדט פון

צום עגיפטישען קעניג פטאלעמעאוס עווערגעטעם די יעהרליכע שטייער, וואם דאס אידישע פאלק האט זיך איהם פערפליכטעט צו צאהלען. די אור-זאך, ווארום חוניו האט עם געטאן, איז ניט בעקאנט. עם קען זיין דערפאר, ווייל ער איז פערזענליך געווארען בעליידיגט פון די פטאלעמעער; עם קען אבער אויך זיין, דאס ער האט געהערט צו דער פארטיי אין ירושלים, וועלכע האט בעסער געוואלט זיין אונטער דער הערשאפט פון די סע-לייקידען, וואם האבען געהערשט אין סיריען, איידער אונטער די עגיפ-טישע פטאלעמעער. וואם די אורזאך איז דארט גע‌ווען, דאס ענטזאגען זיך פון דעם כהן גדול צו בעצאהלען די שטייער האט שרעקליך אויפגעבראכט דעם קעניג פטאלעמעאוס עווערגעטעם, און ער האט געשיקט א שליח מיוחד, א גרויסען בעאמטען מיט'ן נאמען אטעניאן, מיט דער פאדערונג צו בעצאה-לען תיכף ומיד די געוצעליכע שטייער, און וואן ניט, וועט ער ארויסטרייבען די אידען פון פאלעסטינא און דאם לאנד וועט ער צוטיילען צוויישען זיינע גריכישע סאלדאטען. דער כהן גדול איז אבער געווען איינגע'עקשן'ט און האט זיך ניט דערשראקען פאר דער התראה פון קעניג. דיזע עקשנות האט געקענט ברויננען א גרויסען אונגליק אויף די אידען אין ארץ ישראל. דאס פאלק איז געווארען זעהר אויפגעבראכט אויף איהם און זיין פארטיי. עם האט געהאלטען דערביי, אז עס זאל אויסברעכען א בירגער-קריג. אבער צום גליק האט זיך דאמאלס געפונען א מאן, וואס האט דאס לאנד ארויס-געפיהרט פון געפאהר.

חוניו האט געהאט א קוזין מיט'ן נאמען יוסף בן טוביה, א זעהר קלוגער מאן מיט אן אונטערנעהמונגס-גייסט. אין דיזער זאך איז ער געווען אויף דער זייט פון קעניג. ער איז געקומען צו זיין אנטען אנקעל חוניו מיט א שטארקען פראטעסט פון פאלק און האט איהם געראטען פאה-רען צום קעניג און בעטען איהם אום פערצייהונג. חוניו האט איהם געענט-פערט, דאס ער איז ענטשלאסען צו ענטזאגען זיך פון דעם אמט פון כהן גדול און ניט פאהרען צום קעניג. יוסף האט געבעטען זיין אנקעל, אז ער זאל איהם ערלויבען פאהרען אין אלעקסאנדריען צו פערהאנדלען מיט'ן קע-ניג. חוניו האט אייננעשטימט. דאן האט יוסף נעמאכט א פאלקס-פער-זאמלונג אין בית המקדש, און האט דעם פאלק פערזיכערט, דאס ער איז אין שטאנד צו איבערצייגען דעם קעניג, אז דאס אידישע פאלק איז איהם באמת טרויי. אין דער זעלבער צייט האט ער זיך נעגעבען די מיה צו גע‌ווינען די פרוינדשאפט פון דעם שליח מיוחד אטעניאן דורך רייכע מתנות און קעניג-

1טער און אלי עזר, און שמעון׳ס זוהן חוניו דער 2טער.

אין ארץ ישראל זעלבסט זיינען אלזא קיין וויכטיגע ענדערונגען ניט פאָרגעקומען. אבער דערפאר אין אנדערע לענדער, וואו אידען זיינען געזעסן, זיינען פאָרגעקומען זעהר וויכטיגע ענדערונגען. די וויכטיגסטע שטאָדט, וואו דאָס אידישע לעבען האָט זיך גאָר אנדערס אויסגעבילדעט, איז געווען אלעקסאנדריען אין עגיפטען, וואו די אידישע בעפעלקערונג איז געווען זעהר גרוים. איבערהויפט איז די אידישע בעפעלקערונג אין דיזער שטאָדט געוואָרען גרוים נאָך אלכסנדר׳ס טויט, אין דער צייט, וועו זיינע פעלדהעררען האבען זיך געריסען צווישען זיך. זעהר פיעלע קריגס־געפאנגענע אידען האָט פטאלעמעאוס געבראכט פון פאלעסטינא נאָך אלעקסאנדריען. פיעלע זיינען אהין ענטלאָפען אום צו רעטען זיך פון די ליידען, וואָס די מלחמות האבען דארט פעראורזאכט. זיי זיינען געגאנגען נאָך אלעקסאנדריען, וויל דארט האבען זיי געהאט אויסזיכט צו מאכען גוטע געשעפטען. פטאלעמעאוס האָט געהאט צו די אידישע עמיגראנטען גרוים צוטרויען און האָט זיי זאגאר אנפערטרויט צו היטען די פעסטונגען פון עגיפטען. די אידישע עמיגראנטען אין אלעקסאנדריען האבען זיך אנפאנגם בעזעצט אין א געווישען טייל פון שטאָדט אפגעזונדערט פון די געבאָרענע עגיפטער (קאפטען) און האבען גערעדט אויף דער שפראָך, וועלכע זיי האבען גערעדט אין זייער היים, ד. ה. אראמעאיש; אבער אין א קורצער צייט האבען זיי זיך אנגעאייגענט די גריכישע קולטור מיט דער גריכישער שפראָך, און זיי זיינען אזוי וויט געוואָרען דורכגעדרונגען מיט דעם גריכישען גייסט, דאָס זיי האבען דערפיהלט א נויטוועגדיגקייט איבערצוזעצען די כתבי הקודש אין דער גריכישער שפראָך. לויט ווי אן אלטע לענענדע דערצעהלט, איז די איבערזעצונג פון דער ביבל אין גריכיש פאָרגעקומען אין דער צייט פון דער הערשאפט פון פטאלעמעאוס דעם 2טען פילאדעלפוס (283—247 פ. קר.), אבער היסטאָריש איז דאָס ניט ריכטיג. זיכער איז, דאָס פטאלעמעאוס פילאדעלפוס איז געווען זעהר געניגט צו אידען. די לענענדע דערצעהלט, דאָס דיזער קעניג האָט בעפרייט אלע אידישע געפאנגענע, וואָס זיין פאָטער פטאלעמעאוס לאגוס דער 1טער האָט געפאנגען אין יהודה.

אויף דער דריטער עגיפטישער קעניג פטאלעמעאוס עווערגעטעס (247—221 פ. קר.) איז געווען גוט צו די אידען. אבער דער כהן גדול פון יענער צייט, חוניו דער 2טער, האָט זיך ענטזאגט צו צאָהלען

זאָגט צו צאָהלען די שטייער. יוסף האָט בעשטראָפט 20 פון די פּאָרנעהמסטע בירגער פון שטאָדט, וועלכע זיינען געווען די הויפּט־בונטאָוושטשיקעס, האָט קאָנפיסקירט זייערע רייכטימער און האָט זיי אוועקגעשיקט צום קעניגליכען שאַץ. דאָס זעלבע האָט ער געטאָן אין סקיטהאָפּאָלים (בית שאן). דאָס האָט שטאַרק געווירקט אויף אַלע אַנדערע שטעדט, און וואוהין ער איז געקומען מיט זיין מיליטערישער מאַכט האָט מען איהם באַלד בעצאָהלט די געוועהנליכע שטייער. יוסף האָט ווירקליך פּערגרעסערט די אייגנקונפּטען פון דער קעניגליכער קאַסע, און אויסער דעם פּלעגט ער אָפּט צושיקען רייכע מתנות דעם קעניג און דער קעניגין, און דערמיט האָט ער געמאַכט נאָך פּעסטער און דויערהאַפּטער זיין אַמט אַלס קאָלעקטאָר פון די קעניגליכע שטייער. ער איז אָבער אויך געווארען רייך פון דעם געשעפּט, און זיין מאַכט אין פּאָלעסטינא איז געווען כמעט אזוי גרויס ווי די מאַכט פון א שטאַטהאַלטער. ער האָט זיך ערווארבען א זעהר גרויסען נאָמען און אַלס פּערמיטלער צווישען דעם אידישען פּאָלק און דעם עגיפּטישען קעניג איז ער געשטאַנען העכער פון כהן גדול.

22 יאָהר איז יוסף בן טוביה געווען קאָלעקטאָר פון די פּאָלקס־שטייערן אין קעלע־סיריען און יהודה. אין דער גאַנצער צייט פון זיין דינסט אַלס קאָלעקטאָר האָט ער געהאַט א גרויסען אייגנלוס אין דער עגיפּטישער רעגירונג אין יענע צווויי פּראָווינצען. די שטייער־אַרענדע האָט געהאַט א גרויסען אייגנלוס אויף דאָס מאַטעריעלע און גייסטיגע לעבען פון די אידען. יוסף האָט געפּאַדערט צו דיזען געשעפט פיעלע מיטהעלפער. דער גרעסטער טייל פון דיזע מיטהעלפער זיינען געווארען רייך און האָבען אָנגעהויבען צו פיהרען א רייכעם לעבען מיט לוקסוס, ווי די גריכען פון יענער צייט. צוזאַמען מיט דעם האָבען זיי איבערגענומען די גריכישע זימזען, מאַניערען און גריכישע קולטור אין אַלגעמיין. דאָס האָט געלעגט צווישען די אידען דעם יסוד פון דער העלעניסטישער ריכטונג, וועלכע האָט מיט א דור שפּעטער פערשאָפט דעם אידישען פּאָלק אזוי פיעל ליידען.

דער קריג צווישען עגיפּטען און סיריען צוליב קעלע־סיריען איז געקומען צו זיין העכסטער שטופע אין דער צייט פון פּטאָלעמעאוס דעם 4טען פילאָפּאַטאָר (221—204 פ. קר.). אין דיזער צייט האָט געהערשט אין סיריען אַנטיאָכוס דער 3טער, וועלכער האָט מיט רעכט פערדינט דעם נאָמען אַנטיאָכוס דער גרויסער (223—187 פ. קר.). די לאַגע פון די אידען אונטער פּטאָלעמעאוס דעם 4טען איז געווארען פיעל ערגער. ער האָט זיי אָנגעהויבען צו פערפאָלגען און בעשרענ־

ליכע אויפנאהמע, און דיזער האט איהם פערשפראכען זיין צו הילף ביים קעניג.

יוסף האט געקראגען א הלוואה א גרויסע סומע געלט פון זיינע גוטע פרייגד, וואס ער האט געהאט אין שומרון (סאמאריען), און איז אוועק נאך עגיפטען. אויף'ן וועג האט ער זיך בעגעגענט מיט אייניגע גרויסע בעאמטע, וואס זיינען געפאהרען אין עגיפטען צום קעניג אפהאנדלען פון איהם די אייגקונפטען פון די שטייער פון פיעלע שטעדט, וואס האבען געהערט צום קעניג אין סיריען און פאלעסטינא. די שטייער־ארענדע איז דארט געווען אן איינגעפיהרטע זאך פון לאנגע יאהרען. יוסף האט אנגעהויבען צו טראכטען: ווי קען ער זיך צושלאגען צו אזא סארט געשעפט, וואס וואלט איהם פערשאפט רייכטום און מאכט. וועז יוסף איז אנגעקומען אין אלעקסאנדריען האט ער געפונען, דאס אטעניאן האט איהם שוין זעהר גוט רעקאמענדירט פאר'ן קעניג און דיזער איז געווען זעהר גענייגט צו איהם. דער קעניג האט איהם בעטראכט אלס אן איבערגעגעבענעם פרייגד צו דער עגיפטישער רעגירונג און האט איהם זעהר פרייגדליך אויפגענומען. ער האט געהאט זעהר שענע מאניערען און מיט א שענער גריכישער שפראך איז איהם גלונגען צו פערזיכערן דעם קעניג, אז דאס אידישע פאלק איז איהם איבערגעגעבען און טרייי, נאר דער אלטער כהן גדול אליין איז דער שולדיגער אין דעם פלאנטער. יוסף האט בעשלאסען אויסצונוצען די פרייגדשאפט פון קעניג צו איהם און האט זיך גענומען דורכפיהרען זיין פלאן וועגען נעהמען אין ארענדע די שטייער פון פאלעסטינא. יוסף האט פארגעשלאגען צו געבען פיר דיזע ארענדע צוויי מאל מעהר, ווי אלע אנדערע ארענדאטארס האבען פאר־געשלאגען, און דאס געשעפט איז געבליבען פיר איהם. וועז דער קעניג האט איהם געפרעגט, וואס פיר א גראנטיע ער קען געבען, דאס ער וועט ווירקליך ערפילען זיינע פליכטען, האט ער געענטפערט: „דער קעניג און די קעניגין קענען גראנטירען פיר מיך". דער ענטפער איז דעם קעניג זעהר געפעלען געווארען, און דאס געשעפט איז פיר איהם געבליבען אהן א שום גראנטיע.

אום ער זאל האבען די מעגליכקייט אייניצומאהנען די שטייערן אין אלע שטעדט פון פאלעסטינא, האט איהם דער קעניג געגעבען א מיליטערישע מאכט פון 2,000 סאלדאטען, און מיט דיזער מאכט איז ער אוועק צוריק אהיים אין ירושלים. וועז ער איז געקומען צו דער הויפטשטאט בעפעלקערונג אין אשקלון מיט דער פארערונג צו געבען איהם די געוועהנליכע שטייער, האבען זיי זיך פון איהם אויסגעלאכט אלס פון א אידען, און האבען זיך ענט-

אין יאָהר 204 פ. קר. איז פּטאָלעמעאוס פילאָפּאַטאָר **געשטאָרבען.** נאָך איהם איז געבליבען אַ קליינער זוהן פּטאָלעמעאוס עפּיפאַנעס. אַנטיאָ-כוס דער גרויסער פון סיריען האָט זיך דערמיט בענוצט און האָט וויעדער אָנגעפאַנגען אַ שטרייט מיט די פּטאָלעמעער פיר קעלע־סיריען. די אידען אין פּאַלעסטינאַ זיינען געווען אויף דער זייט פון אַנטיאָכוס'ן און האָבען איהם געהאָלפען אַרויסטרייבען די עגיפּטישע סאָלדאַטען פון ירושלים און האָבען פרידליך געעפענט די טויערן פון שטאָדט און אַריינגעלאָזען די סאָל-דאַטען פון אַנטיאָכוס'ן.

אַנטיאָכוס דער גרויסער האָט געוואוסט צו שעצען די טרייהייט פון די אידען צו איהם, און ער האָט זיי דערפאַר געגעבען פערשיידענע פּריווילעגיעס. יאָזעפוס בריינגט אין זיין געשיכטע דריי בעפעהלען וועגען אידען, וועלכע בעווייזען זיין דאַנקבאַרקייט צו די אידען. אין ערסטען בעפעהל הייסט ער אַרויסגעבען פון דער רעגירונגס־קאַסע די נעטיגע סומע געלט צו רעפּאַרירען די פעסטונג פון ירושלים און דעם בית המקדש, וואָס זיינען צושטערט גע-וואָרען אין דער צייט פון דער מלחמה מיט די פּטאָלעמעער, אויך געוויסע סומעס צו אונטערהאַלטען דעם געטליכען דינסט אין בית המקדש. די אי-דען האָבען בעקומען דאָס רעכט צו רעגירען זיך זעלבסט לויט זייערע אייגענע געזעצען; אַלע אידישע בעאַמטע און געלערנטע האָט ער בע-פרייט פון יעדער שטייער. אין דעם צווייטען בעפעהל פערוועהרט ער יעדען ניט־אידען צו בעטרעטען דעם בית המקדש אין אַזעלכע אָפּטיי-לונגען, אין וועלכע דאָס אידישע געזעץ ערלויבט ניט אַ פרעמדען אַריינ-געהן. אין דריטען בעפעהל האָט ער געהייסען איבערזעצען 2,000 אידישע פאַמיליעס פון מעסאָפּאָטאַמיען (ארם נהרים) און בבל נאָך לידיען און פרי-גיען אין קליין־אַזיען, וועלכע האָבען זיך זעהר אָפט געבונטעוועט און רע-וואָלטירט געגען דער רעגירונג. ער האָט זיך פערלאָזען אויף די אידישע טרייהייט צו דער סירישער רעגירונג און האָט גערעכענט, דאָס די אידען וועלען ווירקען אָפּצוהאַלטען דאָס פאָלק אין יענע ערטער פון רעוואָלטירען. דיזע נייע קאָלאָניסטען האָט ער געגעבען פולע אויטאָנאָמיע און פיעלע וויכ-טיגע פּריווילעגיעס.

ווען פּאַלעסטינאַ איז איבערגעגאַנגען אונטער די הערשאַפט פון סיריען האָט הורקנוס בן יוסף זיך געמוזט אַריבערקלייבען אין אַן אַנדער לאַנד. ער האָט זיך בעזעצט אויף יענער זייט ירדן נעבען דער אַלטער שטאָדט חשבון, האָט דאָרט אויסגעבויט אַ שטאַרקען שלאָס, און האָט געמאַכט בעפאַלען מיט געדונגענע סאָלדאַטען אויף די האַלב־ווילדע בעדואינען און זיי בערויבט.

קען זייערע רעכטען. א לענענדע ערקלערט די אורזאך פון דיזע פערפאלגונגען. אין דער צייט פון דעם שטרייט צווישען פטאלעמעאוס דעם 4טען און אנטיאכוס דעם גרויסען איז פטאלעמעאוס ארויס מיט גוואלד אין קודש־הקדשים פון בית המקדש, וואוהין קיין מענש, אויסער דעם כהן גדול אום יום כפור, האט ניט געטארט אריינקומען. ער האט אבער דארט ג׳חלש׳ט און מען האט איהם פון דארט אויף די הענט ארויסגעטראגען. ער האט דערין בעשולדיגט די כהנים און האט דערפאר אנגעהויבען צו פערפאלגען די אידען, איבערהויפט די יעניגע, וואס זיינען געזעסען אין עגיפטישע שטעדט.

די אידען זיינען וואהרשיינליך צוליב דעם געווארען ענייגט מעהר צו די סירישע קעניגען (די סעלייקידען). אין ירושלים האבען זיך דאמאלס געבילדעט צוויי פארטייען: איינע, וואס איז בעשטאנען פון אנהענגער פון די פטאלעמעער, און די אנדערע פון אנהענגער פון די סעלייקידען. זאגאר אין דער פאמיליע פון יוסף בן טוביה איז געווארען א שפאלטונג. יוסף האט גהאט 7 זיהן פון זיין ערסטער פרוי און איינעם, הורקנוס, פון זיין צווייטער, וועלכע איז געווען זיינע א קוזינע. די געשיכטע פון דיזער הייראט צייגט, דאס די רייכע אידען פון יענער צייט האבען זיך אנגעהויבען אנצואייגנען די גריכישע אויסגעלאסענהייט פון יענער צייט. יוסף, וועלכען ער איז געווען אין אלעקסאנדריען, האט זיך פערליבט אין א גריכישע טענצערקע און ער האט עס פערטרויט זיין ברודער. דיזער האט איהם געוואלט אפהיטען פון דיזען פערברעכען און האט איהם געבראכט ביי נאכט, וועלכען ער איז געווען אנגעטרונקען, זיין טאכטער, די יונגע סאלימיא, אנשטאט דער טענצערין. דיזע סאלימיא האט איהם געבארען הורקנוס׳ן, וועלכען ער האט זעהר שטארק געליבט און האט איהם געגעבען א גריכישע בילדונג. וועלכען ער איז געווארען עלטער, האט ער פערטראטען דעם פאטער׳ס געשעפטען אין קעניגליכען הויף אין אלעקסאנדריען, וואו ער איז געווען זעהר געליבט פון אלע הויפלייט. זיינע בריידער האבען איהם דערפאר גהאסט, און האבען איהם זאגאר געוואלט אפראמען פון וועג. ער האט זיך אבער דערפון דערוואוסט בעצייטענס און האט ערמארדעט צוויי פון זיינע פיינדליכע בריידער. נאך יוסף׳ס טויט, וי עס שיינט, איז ער געבליבען בייم שטייער־געשעפט. עס פערשטעהט זיך, דאס ער איז געווען אן דער שפיץ פון דער פארטיי פיר די פטאלעמעער, וועהרענד די איבריגע בריידער האבען זיך פעראייניגט מיט׳ן כהן גדול שמעון דעם 2טען, דעם זוהן פון חוניו דעם 2טען, דער גענגער פון פטאלעמעאס׳ן, און זיי זיינען געווען מיט די אנהענגער פון די סירישע קעניגען, די סעלייקידען.

רייסערייען, דאָס גריבענטום האָט אָנגעהויבען אַרויסטרייבען דאָס יודענטום. עס איז פּאַרגעקומען אין פּאָלק אַ שרעקליכע שפּאָלטונג, ביז די חשמונאים האָבען געמאַכט אַן ענדע צו די כהנים גדולים פון די בני צדוק און האָבען געגרינדעט אין יהודה אַ וועלטליכע מאַכט אָנשטאָט דער פריהערדיגער טהעאָקראַטיע.

פיעל האָט געהאָלפען צו בריינגען דעם קריזים דער אומשטאַנד, וואָס די בעפעלקערונג פון פאַלעסטינא איז געווואָרען מעהר און מעהר גריביש. דער האַנדעל איז דאַמאָלס אַריבער פון די הענט פון די פעניציער (צורים) צו די גריבען; פון זיי האָבען זיך אויך די אידען אויסגעלערנט דעם האַנדעל. צוזאַמען מיט'ן האַנדעל האָבען זיי אויך איבערגענומען די גריבישע קולטור און די גריבישע שפּראַך. פיעלע שטעדט אין פאַלעסטינא זיינען געווען בעזעצט כמעט אויסשליסליך מיט גריבען. די צוויי קולטורען: די אידישע און די גריבישע, האָבען אָנפאַנגס געהאַט אַן אָנציהונגס־קראַפט איינע צו דער אַנדערער, אָבער וען זיי זיינען געקומען אין נאָענטער בערירונג, זיינען זיי געווואָרען צווישען זיך זעהר פיינדליך און אָפּשטויסענדיג, און דאָס האָט געפיהרט צו גרויסע שטרייטיגקייטען און בלוט־פערגיסונגען.

ב. די גריבישׂ־סירישע הערשאַפט אין יהודה. (198—168 פ. קר.)

וען אַנטיאָכוס דער גרויסער האָט איבערגענומען די הערשאַפט איבער פאַלעסטינא און האָט געוויזען צו די אידען אזוי פיעל פריינדשאַפט, האָט מען געקענט רעכענען, אַז פיר דאָס אידישע פאָלק זיינען אָנגעקומען גליקליכע צייטען. אָבער דיזע האָפענונג איז ניט מקוים געוואָרען, ווייל אין דער סירישער מאַנאַרכיע זיינען פּאַרטעקומען זעהר אונגינסטיגע גרויסע ענדערונגען. אַנטיאָכוס איז ניט געווען פּאַרזיכטיג און האָט אָנגעפאַנגען אַ קריג מיט די רוימער, וועלכע האָבען שוין דאַמאָלס געשפּילט אַ גרויסע ראָלע אין דער וועלט־פּאָליטיק; ער האָט דעם שטרייט פערשפּילט און איז געווען געצוואונגען צו צאָהלען די רוימער אַ גרויסע קאָנטריבוציע. אום צו בעקומען די מעגליכקייט צו בעצאָהלען די קאָנטריבוציע איז ער אַוועק אין מעסאָפּאָטאַמיען צו בערויבען אַ רייכען טעמפּעל. אָבער דאָס פאָלק האָט איהם ערמאָרדעט צוזאַמען מיט זיין סוויטע (187 פ. קר.). זיין זוהן סעליקום דער 4טער איז געוואָרען קעניג. אַנטיאָכוס האָט געהאַט נאָך אַ זוהן אַנטיאָכוס עפּיפאַנעס, וועלכער איז אַוועקגעשיקט געוואָרען נאָך רוים אַלס משכון, דאָס די סירישע רעגירונג וועט מקיים זיין דעם אָפּמאַך פון פרידען,

7 יאהר האט ער זיך געהאלטען אין דיזער פעסטונג, וועלכע ער האט א נא-מען געגעבען „טיר". אבער ענדליך האט איהם די סירישע רעגירונג אנגע-הויבען שטארק פערפאלגען, און ער איז געווען געצוואונגען צו בעגעהן זעלבסטמארד. די סירישע רעגירונג האט זיין רייכטום קאנפיסקירט.

דאס לעבען, גייסטיגעם און מאטעריעלעם, פון די אידען אין דער צייט פון דער פערסישער און דער גריכישער הערשאפט אין יהודה, איז געגאנגען אהן וויכטיגע שטערונגען און ענדערונגען. דאס פאלק האט זיך זעלבסט רעגירט לויט זיינע אייגענע געזעצען; עס האט נאר געצאהלט א געוויסע יעהרליכע שטייער צו דער הערשענדער רעגירונג. די העכסטע מאכט פון דער אידישער פאלקס-רעגירונג איז בעשטאנען פון א פערזאמלונג פון גע-לעהרטע, אן דער שפיץ פון וועלכע עם איז געשטאנען דער כהן גדול פון דער משפחה פון צדוק. דער כהן גדול איז געווען די פעראנטוואָרטליכע פערזאן פאר דער פערסישער און גריכישער רעגירונג און איז דעריבער געווען דער שאץ-מייסטער פון די שטייער-געלטען פון פאלק. מיר וויסען גאָרניט וועגען דעם כאראקטער און דער פערזענליכקייט פון די כהנים גדולים פון יענער צייט, ווייל מיר האבען ניט וועגען זיי קיין בעריכטען. נאר וועגען איינעם פון די כהנים גדולים פון יענער עפאכע, נעמליך פון שמעון דעם 2טען בן חוניו, זיינען געבליבען אין דער געשיכטע איניגע מיטטיילונגען, וואס בעליכטען דיזע פערזענליכקייט. די-זער שמעון איז בעקאנט אין דער אידישער ליטעראטור אונטער'ן נאמען שמעון הצדיק. ער איז געווען פון די לעצטע פון די אנשי כנסת הגדולה, ד. ה. פון דעם קאלעגיום פון זקנים און סופרים, וואס זיינען גע-וען די העכסטע אויטאריטעט פון דער אידישער טהעאקראטיע אין דער צייט פון דער פערסישער און גריכישער הערשאפט איבער יהודה. פון איהם איז געבליבען אין פרקי אבות דער שפרוך: אויף דריי זאכען בעשטעהט די וועלט: אויף תורה, עבודה און גמילות הסדים (ד. ה. אויף לערנען, רעליגיאן און מענשען-ליבע). לויט ווי בן סירא בעשרייבט האט ער פיעל געטאן פיר די פערשענערונג פון ירושלים און דעם בית המקדש, האט פערזאָרגט די שטאדט מיט וואסער, און געטאן נאך פיעלע גוטע זאכען (בן סירא, קאפ. 50). געווים איז עס געווען פון די סומעס, וואס אנטיאכוס האט בעוויליגט צו דיזען צוועק פון דער קעניגליכער קאסע. שמעון דער 2טער איז געווען דער לעצטער פון דער אלטער אָרדנונג פון דער אידישער טהעאקראטיע. נאך איהם איז פאָרגעקומען א שרעקליכער קריזיס אין אידישען פאלקס-לעבען. צווישען די כהנים גדולים פון דעם הויז פון צדוק האבען זיך אנגעהויבען

וואָס איז געשלאָסען געוואָרען צווישען אַנטיאָכוס דעם גרויסען און די רוימער.

סעלייקוס דער 4טער האָט געמוזט ארויפלעגען אויף די בעפעלקערונג פערשיידענע אָפּגאָבען אום ער זאָל האָבען די מעגליכקייט בישלאָכווייז צו בעצאָלען רוים די שווערע קאָנטריבוציע. ער האָט אויך מאַנכמאָל בעטרויבט טעמפּלען פון זייערע רייכטימער אום צו שאַפען געלט. דאָס האָט אויך געזאָלט זיין דער פאַל מיט'ן בית המקדש אין ירושלים, וועלכן חוניו דער 3טער איז געווען כהן גדול. דאָמאָלס איז געווען אין בית המקדש א בעאַמטער שמעון פון די בני טוביה. דיזער האָט זיך צוקריגט מיט'ן כהן גדול און איז דערפאַר געוואָרען ענטזאַגט פון זיין שטעלע. פון כעס איז ער אַוועק צו סעלייקוס'ן און האָט איהם דערצעהלט, דאָס אין בית המקדש געפינען זיך גרויסע אוצרות, וועלכע ער קען בענוצען פיר זיך. ער האָט באַלד געשיקט זיין מיניסטער העליאָדאָרום צו נעהמען די רייכטימער פון טעמפּעל. אָבער העליאָדאָרום האָט צוליב אן אונבעקאַנטער אורזאַך ניט געקענט נעהמען די אוצרות פון בית המקדש און איז אַוועק צוריק מיט גאָרנישט. די לעגנדע דערצעהלט, דאָס ווי העליאָדאָרום איז אַריין אין טעמפּעל צו נעהמען די אוצרות, האָט זיך איהם געשטעלט ענטקעגען א שטרענגער רייטער אויף א פערד און צוויי יונגע לייט האָבען איהם א וואָרף געטאָן צו דער ערד און איהם שרעקליך געשלאָגען; מען האָט איהם אַרויסגעטראָגען פון טעמפּעל קוים א לעבעדיגען און ער איז אַוועק צוריק מיט לעדיגע הענט. אָבער דער מסור שמעון האָט ניט גערוהט און איז נאָך א מאָל אַוועק צום קעניג און האָט איהם ערקלערט, דאָס אין דער גאַנצער געשיכטע איז שולדיג דער כהן גדול. דיזער איז פערזעניליך געפאָהרען צום קעניג און האָט די זאַך פערענטפערט.

אָבער באַלד איז די לאַגע פון די אידען אין יהודה געוואָרען פיעל ערגער. סעלייקוס איז ערמאָרדעט געוואָרען און דעם טראָן האָט פערנומען זיין ברודער אנטיאָכוס עפּיפֿאַנעס, וועלכער איז בעוואוסט ביי די אידען מיט'ן נאָמען אַנטיוכוס הרשע. דיזער איז געווען 15 יאָהר אין רוים אלס משכון. ער איז דאָמאָלס גראָד געקומען צוריק און איז געוואָרען קעניג (175—164 פ. קר.). מען האָט איהם צוגעלאָזט דעם טיטעל „עפּיפֿאַנעס", וואָס בעדייט „דער גלענצענדער", אָבער פיעלע האָבען איהם נערופען „עפּימאַנעס", ד. ה. „דער משוגענער". ער האָט זיך געמאַכט אלס אויפגאָבע צו פערבריטען די גריכישע קולטור צווישען אלע נאציאָנען, וועלכע זיינען געווען אונטער זיין הערשאַפט. עס איז דאָמאָלס ענטשטאַנען

מלאכים טרייבען אַרויס העליאָדאָרוס'ן פון בית המקדש.

נאָך דאָרע.

גריכישער קולטור. אום אפצוהאלטען דאם פאלק פון אסימילאציאן זיינען די חסידים ארויס מיט אן אנדער עקסטרעם — זיי האבען פערשטארקט און פערמעהרט די אידישע געזעצען, וועלכע זונדערן אף דעם אידען פון אנדערע פעלקער. עס איז פערוועהרט געווארען דעם אידען צו עסען צוזאמען מיט די גריכען, טרינקען מיט זיי א. ד. גל. מען האט פערמעהרט די געזעצען פון שבת און יום טוב, און יעדע קלייניג אפווייכונג פון דיזע געזעצען האט זיך נערעכענט פיר א סארט שמד, און דער, וואס האט עובר געווען אויף די מינדסטע זאך, איז געווארען פעראכטעט און פערשטויסען פון דער אידישער געמיינדע. דיזע שפאלטונג וואלט נאך ניט געהאט אזעלכע טרויעריגע רעזולטאטען, ווען די העלעניסטען וואלטען ניט געזוכט די הילף פון דעם גריכישען קעניג אנטיאכום עפיפאנעס, וועלכער האט געהאט א בעזונדערען וואונש צו העלעניזירען די אידען.

די שפאלטונג האט זיך באלד אויף בעוויזען אין דער פאמיליע פון דעם כהן גדול. י ש ו ע, דער ברודער פון דעם כהן גדול חוניו דעם 3טען, איז געווען א פערקאכטער העלעניסט. ער האט איבערגענומען זיין נאמען אויף א גריכישען — „יאזאן". אום צו בעקומען די הילף פון דער גריכישער רעגירונג און דורך דיזע הילף צו העלעניזירען דאם אידישע פאלק, האט ער בעשלאסען אנוועגדען אלע מיטלען אפצונעהמען פון זיין ברודער חוניו דעם 3טען דאם אמט פון כהן גדול. אום דיזען ציל צו דערגרייכען האט יאזאן פערשפראכען אנטיאכום'ן צו געבען איהם אן אונגעהייערע סומע געלט, אום ער זאל אפנעהמען פון זיין ברודער חוניו דאם אמט פון כהן גדול און עס איבערגעבען איהם. צוזאמען מיט דעם האט ער געמאכט דעם קעניג א פארשלאג, צו גרינדען אין ירושלים אן אנשטאלט צו לערנען אידישע יונגע לייט גימנאסטישע איבונגען, ווי אויך א פרייען פלאץ פיר עפענטליכע וועטלויפערייי. אום די ירושלים'ער אידען זאלען זיך וועלען בעטייליגען אין דיזע איבונגען, האט ער פערלאנגט פון קעניג, אז ער זאל די יעניגע, וואס וועלען דערין נעהמען אנטייל, געבען דעם טיטעל „אנטיאכישער בירגער", וואס האט זיך נערעכענט פיר א גרויסע עהרע. אנטיאכום האט איהם זיין פערלאנג נאכגעגעבען: חוניו איז געווארען ארונטערגעזעצט פון זיין אמט, [illegible]אן איז געווארען כהן גדול (174 פ. קר.).

יאזאן האט געהאלטען ווארט. ווי ער האט בעקומען די מאכט, האט ער באלד אנגעהויבען איינפיהרען אין ירושלים נייע רעפארמעס. דער געטליכער דינסט אין טעמפעל איז אפילו פארטגעזעצט געווארען נאך דער אלטער פארמע, אבער ניט ווייט פון בית המקדש האט מען אויפגעשטעלט

א קאמף צווישען די אידען זעלבסט וועגען דער קולטור־פראגע: עס זיינען געווען פיעלע אנהענגער פון דער גריכישער קולטור און פיעלע געגנער. די־זער קאמף האט געגעבען דעם סירישען הערשער א געלעגנהייט ארויסצו־מישען זיך אין די אינערלעכע אנגעלעגנהייטען פון די אידען, און דיזער אומשטאנד האט געבראכט א שרעקליכען קריזים אין דער געשיכטע פון דעם אידישען פאלק.

ווי מיר האבען פריהער דערצעהלט, האט זיך די גריכישע קולטור אנגע־הויבען איינפיהרען צוווישען די אידען אין פאלעסטינא שוין אין דער צייט פון דער הערשאפט פון די פטאלעמעער, אבער איהרע אנהענגער זיינען דאן געווען וועניג. אין דער צייט פון דער הערשאפט פון די סירישע קעניגען (די סעלעיקידען) זיינען די אידען נעהענמער צוזאמענגעקומען מיט די גריכען, און די גריכישע קולטור האט טיפער און ברייטער אריינגעדרונגען אין אידי־שען פאלק.

די העכערע קלאס פון אידישען פאלק, וועלכע האט זיך בעקענט מיט דעם לעבען פון די גריכען, האט אנגעהויבען קוקען מיט פראכטונג אויף די צערעמאניעס פון דער אידישער רעליגיאן. די יונגע לייט האבען מקנא ג־ווען דאס פרייע לעבען פון דער גריכישער יוגענד, זייער גימנאסטיק, זייער שפרינגען, זייער לויפען, זייערע טהעאטערען א. ד. גל. פיעלע האבען פער־לאנגט, דאס ירושלים זאל ווערען גלייך צו אלעקסאנדריען אדער אנטיאכיא. אנפאנגס האט מען אין דיזען פערלאנג קיין פערברעכען ניט געזעהען. אבער באלד האבען די העלעניסטען (די ליבהאבער פון גריכישער קולטור) אנגע־הויבען מבזה זיין אלעס, וואס איז אידיש, פערשפאטען אלע גוטע ריינע אי־דישע זיטען. די אידישע יונגע לייט האבען געמאכט זייערע גימנאסטישע איבונגען נאקעטערהייט, ווי די גריכען, און האבען אראפגעווארפען פון זיך דעם געפיהל פון שעמען זיך, וואס איז איינגעפלאנצט אין דער אידישער נשמה. דערביי האבען זיי געברויכט מיטלען, אז מען זאל ניט דערקענען, דאס זיי זיינען ג'מל'ט, וויל זיי האבען זיך דערמיט געשעמט פאר די גרי־כען. מיט איין וואָרט, זיי האבען זייער גאנצעם לעבען איינגעארדענט אין הארמאניע מיט דעם גריכישען לעבען, זיי האבען פערהאסט אלעס, וואס איז אידיש און זיי האבען זיך אסימילירט מיט די גריכען.

געגען דיזען שטרעבען זיך צו אסימילירען איז ארויס מיט א שטארקען פראטעסט די קאנסערוואטיוון פארטיי פון יענער צייט, וועלכע איז דאמאלס געווען בעוואוסט מיט'ן נאמען „חסידים", און האט אנגעוועגדט אלע איהרע קרעפטען אפצוהאלטען דאס פאלק פון דעם שעדליכען אינפלום פון דער

מענעלאום האָט געגעבען אנטיאכום'ן אזעלכע הבטחות, וועלכע ער האָט פיר קיין פאל ניט געקענט ערפילען. מען האָט פון איהם געפאדערט צו קומען אין דער הויפטשטאדט פון סיריען, אין אנטיאכיא, צו פערענט-פערן זיך. מענעלאום האָט פערכאפט די גאלדענע כלים פון בית המקדש און איז מיט זיי אוועק נאך אנטיאכיא. אויך דער שטעלע פון כהן גדול אין ירושלים האָט ער איבערגעלאזען זיין ברודער לישימאכום. אין אנטיאכיא האָט ער דעם קעניג ניט געטראפען, ווייל ער איז אוועק צו דער-שטיקען אן אויפשטאנד געגען איהם, וואס האָט אויסגעבראכען אין קיליקיא. מענעלאום'ן איז געלונגען אונטערצוקויפען דעם שטעלפערטרעטער אנדרא-ניקום, און ער איז געבליבען אויך זיין שטעלע. חוניו דער 3טער, דער גע-וועזענער כהן גדול, האָט זיך דערוואוסט וועגען די אלע מעשים תעתועים פון מענעלאום'ן, און ער האָט זיי פערעפענטליכט פאר דעם פאלק, אום עס זאל ווייסען, ווי דער כהן גדול האָט בע'גנב'עט דעם בית המקדש און האָט געגעבען שוחד אנדראניקום'ן. אום ניט צו ווערען ערמארדעט פון מענע-לאום'ן, האָט זיך חוניו בעהאלטען אין דעם שטעדטל דאפנא, וואו עס איז געווען א טעמפעל פיר די גריכישע געטער אפאלא און ארטעמידע. דארט האָבען געפונען שוץ אלע פערפאלגטע. אבער אנדראניקום האָט מיט א שפי-צל ארויסגענארט חוניו'ן פון יענעם אָרט, וואו ער האָט זיך בעהאלטען, און האָט איהם ערמארדעט. דיזע מארדטאט האָט אויפגעבראכט די אידען און זאגאר די גריכען אין אנטיאכיא. וועז אנטיאכוס איז געקומען צוריק פון קיליקיא און האָט זיך דערוואוסט פון אנדראניקום'ס רציחה, האָט ער איהם געהייסען טויטען אויף דעם זעלבען אָרט, וואו ער האָט ערמארדעט דעם אלטען כהן גדול חוניו דעם 3טען. אבער מענעלאום איז געבליבען אונבע-שטראפט. ווי עס שיינט, האָט ער איהם איבערגעבעטען מיט גרויסע רייכע מתנות און מיט שמייכעלהאפטע רייד.

לישימאכום, מענעלאום'ס ברודער, האָט פארטגעזעצט צו בערויבען דעם טעמפעל און אוועקשיקען די אוצרות צו אנטיאכום'ן. דאָס האָט ענד-ליך ארויסגערופען דעם צארן פון פאלק, וועלכעם האָט דעם רויבער ערמאר-דעט. דאן איז אוועק א דעפוטאציע פון די זקנים (פאלקס-ראט) צו אנטיא-כום'ן אום צו ערקלערען איהם, ווארום דאָס פאלק איז אזוי אויפגערייצט געגען מענעלאום'ן. אנטיאכוס אבער, וועלכער איז געווען א ביטערער פיינד פון דער קאנסערוואטיווער פארטיי אין ירושלים, האָט זיי אלע גערעכענט פיר רעוואלוציאנערען און ער האָט דעריבער גהייסען טויטען 3 פון דער דעפוטאציע. דיזע שענדליכע האנדלונג פון אנטיאכום'ן האָט שרעקליך אויפ-

אַן אַנדער סאָרט טעמפּעל, אַ גימנאַזיום צום לערנען די אידישע קינדער צו ענטוויקלען זייער קערפּערליכע שענהייט. זיי האָבען זיך געלערנט פעכ-טען, לויפען נאַקעטערהייט אין דער אָנוועזענהייט פון אַ גרויסען פּובליקום. אויך יונגע כהנים פלעגען אָפט אַוועק פון זייער דינסט אין בית המקדש און געהן אין גימנאַזיום אָדער אויף דעם אָפענעם פּלאַץ, וואו די וועט־לוי-פערייען זיינען פאָרגעקומען, און האָבען אויך גענומען אָנטייל אין די גרי-כישע איבונגען און שפּילערייען. די פרומע קלאַס איז געווען שרעקליך ערביטערט געגען דיזע ניט־אידישע אויפפיהרונגען פון די יונגע לייט. יאַ-זאָן איז אַזוי ווייט געגאַנגען אין זיין העלעניזירען די אידען, דאָס ווען די גריכען האָבען געפייערט אין טירוס (צור) די אָלימפּישע שפּילערייען, האָט ער געשיקט אַ גרויסע סומע געלט צו קויפען קרבנות צום גריכישען גאָט הערקו-לעס. אָבער די דעלעגאַטען האָבען ניט געוואָלט נעהמען אָנטייל אין אָפע-נער עבודה זרה און האָבען דאָס געלט איבערגעגעבען צו דער רעגירונג צו-שטייער אויף בויען אַ פלאָטע. אין יענער צייט איז אַנטיאָכוס געווען מיט אַ בעזוך אין ירושלים, און יאַזאָן האָט איהם פערשאַפט אַ רייכען קבלת פּנים און ער איז געווען דערמיט העכסט צופרידען. אָבער באַלד האָט זיך יאַזאָן איבערצייגט, ווי ניט זיכער עס איז אַן אַמט, וואָס איז אָפּהענגיג פון דעם קאַפּריז פון אַ קעניג און קומט ניט פון פאָלק.

די אַרט און ווייזע ווי יאַזאָן האָט בעקומען דאָס אַמט פון אַ כהן גדול און דאָס אַריינמישען זיך פון דער גריכישער רעגירונג אין די רעליגיעזע אַנגעלעגענהייטען פון אידישען פאָלק, האָבען אָפּגעשוואַכט און געמאַכט ניד-ריג די ווירדע פון דיזען הויכען אַמט, און עס האָבען אָנגעהויבען פּרעטענ-דירען אויף דיזעס אַמט פּערזאָנען, וואָס לויט זייער אָפּשטאַמונג האָבען זיי דערויף גאָרניט געהאַט קיין רעכט. אַזאַ פּערזאָן איז געווען איינער מיט'ן גריכישען נאָמען מ ע נ ע ל אַ ו ס, וועלכער האָט געשטאַמט פון יוסף בן טוביה.

דיזער מענעלאַוס איז געווען פון די ראַדיקאַלע אַסימילאַטאָרען. אום צו בעקומען אין זיינע הענט די מאַכט פון אַ כהן גדול האָט ער אָנגעבאָטען דעם קעניג אַנטיאָכוס צו געבען פיר די שטעלע מיט 300 טאַלאַנטען זילבער מעהר אַלס יאַזאָן האָט געגעבען. אַנטיאָכוס האָט דעם אָנבאָט אָנגענומען און האָט בעשטעטיגט מענעלאַוס'ן אַלס כהן גדול. אום צו רעטען זיין לעבען איז יאַזאָן ענטלאָפען צו די בני עמון (171 פ. קר.). מענעלאַוס איז געווען אַ שרעקליכער טיראַן מיט אַ כאַראַקטער פון אַ רויב־טיער.

אַנטיאָכוס'ן און האָט געזאָגט: „דו זאָלסט ניט אַרויס פון דיזען צירקעל ביז דו וועסט מיר געבען אַנטוואָרט". אַנטיאָכוס האָט גוט פערשטאַנען וואָס דאָס בעדייט, ער האָט גלייך פערלאָזען עגיפטען און איז אַוועק צוריק אין סיריען. די אידען אין ירושלים האָבען מיט גרויס פרייד געהערט די בשורה פון אַנטיאָכוס'עס מפלה.

אַנטיאָכוס האָט בעשלאָסען אויסגיסען זיין גאַנצען צאָרן אויף די אידען. ער האָט בעשלאָסען אָפצונעהמען פון די אידען די אויטאָנאָמיע, וועלכע זיי האָבען געהאַט ביז יעצט, און אייגפיהרען אין יהודה די גריכישע קולטור, ווי ער האָט עס געטאָן אין זיינע אַנדערע פראָווינצען. אום דיזען פלאַן דורכצופיהרען האָט ער געשיקט אין יהודה א בעאַמטען מיט'ן נאָמען אפאלאָניום מיט א גרויסער מיליטערישער מאַכט. אריינקומענדיג אין ירושלים האָבען די סאָלדאַטען פריהער פון אלעם געמאַכט א פאָגראָם. אין א שבת'דיגען טאָג האָבען זיי ערמאָרדעט מענער, ארעסטירט פרויען און קינדער און האָבען בערויבט הייזער. די אידישע בעפעלקערונג האָט פון שרעק פערלאָזען די שטאָדט, און אין זייערע וואוינונגען האָבען זיך בעזעצט גריכען און סיריער. דעם טייל פון שטאָדט, וואָס איז געווען בעקאַנט אונטער'ן נאָמען „עיר דוד", האָבען די גריכישע סאָלדאַטען געמאַכט פיר א פעסטונג, וועלכע זיי האָבען געגעבען א גריכישען נאָמען „אקרא", און דאָרט איז געשטאַנען א גרויסע, שטאַרקע מיליטערישע מאַכט. פון דיזער פעסטונג האָט דאָס אידישע פאָלק געליטען א לאַנגע צייט.

דער פאָגראָם אין ירושלים איז געווען אן אָנפאַנג פון גרויסע און שרעקליכע ליידען פיר דאָס אידישע פאָלק. אַנטיאָכוס האָט גוט פערשטאַנען, דאָס כל זמן די אידען וועלען זיין פעסט אין זייער רעליגיאָן, וועט אים זיין אומעגליך זיי צו העלעניזירען. מען דארף פריהער אָפנעהמען פון זיי זייער אויטאָנאָמיע, זייער רעליגיעזען קולט און אלעם, וואָס זונדערט זיי אָפ פון אַנדערע פעלקער. אָבער אזוי ווי די גאַנצע מאַכט פון יודענטום לינט אין זייער תורה, דארף מען פריהער פון אלעם פערניכטען זייער תורה. און אזוי האָט ער בעשלאָסען צו ערקלערען קריג דעם יודענטום. ער האָט ארויסגעגעבען א בעפעהל, דאָס אלע פעלקער, וואָס געפינען זיך אונטער זיין הערשאפט, זאָלען זיך ענטזאָגען פון זייערע רעליגיאָנען און פון זייערע מנהגים און געוואוינהייטען און ווערען מיט די גריכען איין נאַציאָן: איין גלויבען, איין ארט לעבען, איין שפראַך פיר אלע פעלקער. פיר די אידען איז אין דיזען בעפעהל געווען פארגעשריבען א נייע ארדנונג: די קאָנסטיטוציאָן פון דער תורה איז בטל; די אידישע רעליגיאָן אין דער פארמע פון געטליכען

געבראַכט די אידען געגען איהם און האָט זיי איבערצייגט, דאָס ער איז דער ביטערסטער פיינד פון דעם אידישען פאָלק.

באַלד נאָכדעם איז אַנטיאָכוס אַוועק אין עגיפּטען צו שטרייטען מיט די פּטאָלעמעער (170 פ. קר.). עס איז פּלוצלינג אַרויס אַ קלאַנג, דאָס אַנטיאָכוס איז גע'הרג'עט געוואָרען אין דיזער מלחמה. דאָס פאָלק האָט בע-געגענט דיזע בשורה מיט גרויס שמחה. זיי האָבען גערעכענט, דאָס יעצט וועט זיי ניט אָנקומען שווער פּטור צו ווערען פון מענעלאַוס'ן. ווען יאַזאָן האָט זיך דערפון דערוואוסט, איז ער געקומען אין ירושלים מיט אַ מחנה פון 1,000 פּערזאָן. מענעלאַוס האָט זיך פערשלאָסען אין דער ירושלים'ער פעסטונג בעשיצט פון די סירישע סאָלדאַטען. דאָס פאָלק האָט געהאַלטען מיט יאַזאָן'ען, ווייל ער איז ניט געווען אַזאַ ראַדיקאַלער העלעניסט ווי דער רויבער און מערדער מענעלאַוס, און דעריבער האָבען זיי יאַזאָן'ען וויעדער אויפגענומען אַלס כהן גדול. אָבער עס האָט זיך באַלד אַרויסגעוויזען, דאָס אַנטיאָכוס לעבט און ער געהט זיך אָפּרעכנען מיט די רעוואָלוציאָנערען אין ירושלים. יאַזאָן איז בעצייטענס ענטלאָפען פון ירושלים, האָט זיך לאַנג אַרומגעשלעפּט נע ונד אין פערשיידענע לענדער און איז ענדליך געשטאָרבען אין גרויס אָרימקייט. אַנטיאָכוס איז אָנגעקומען אין ירושלים און האָט גרויזאַם בעשטראָפט פיעלע פון דער קאָנסערוואַטיווער פּאַרטיי. מענעלאַוס האָט איהם געהאָלפען בערויבען דעם טעמפּעל. אַנטיאָכוס האָט צוגענומען פון טעמפּעל די טייערסטע דריי זאַכען: דעם גאָלדענעם אַלטאַר (מזבח הקטורת), דעם גאָלדענעם טיש (שלחן הפּנים) און די גאָלדענע מנורה. דאָס פאָלק איז געוואָרען פול מיט האַס און ראַכע צו דער סירישער דינאַסטיע. מענעלאַוס איז געבליבען כהן גדול מיט דער הילף פון די סירישע סאָלדאַטען.

דאָס אידישע פאָלק האָט יעצט מיט גרויס טרויער דערמאָהנט די פריי-הייט, וואָס עס האָט געהאַט אין דער צייט פון דער הערשאַפט פון די פּטאָ-לעמעער. אין עגיפּטען האָט דאַמאָלס געהערשט פּטאָלעמעאוס דער 6טער פילאָמעטער (181—145 פ. קר.). ער האָט זעהר גוט בעהאַנדעלט די אידען אין זיינע לענדער. די מלחמה צווישען עגיפּטען און סיריען האָט זיך וויע-דער צופלאַקערט. אַנטיאָכוס איז שוין געווען ביי אַלעקסאַנדריען. פּלוצלינג איז אָנגעקומען צו איהם אין לאַגער דער רוימישער קאָמאַנדיר פּאָמפּיליוס לענאַ און האָט אין נאָמען פון רוימישען סענאַט פון איהם געפאָדערט, אַז ער זאָל תכף ומיד אויפגעבען דעם שטרייט. אַנטיאָכוס האָט געבעטען, אַז מען זאָל איהם געבען אַ ביסעל צייט עס צו בעטראַכטען, אָבער דער שטאָל-צער רוימער האָט געמאַכט מיט זיין שטעקען אַ צירקעל אויף'ן זאַמד אַרום

האָבען פערשטאָפט דעם אַרויסגאַנג און אַלע זיינען דאָרט פערבראַכט געווא-רען לעבעדיגערהייט. פון א אידישען אַלטען געלעהרטען מאַן, מיט'ן נאָמען אַלעזר, האָט מען פערלאַנגט, אַז ער זאָל עסען עפענטליך כאָטש א שטיקעל כשר פלייש נעבען דעם אַלטאַר, וואו מען האָט מקריב געווען א חזיר צו צעאוס'ן, אום דאָס פאָלק זאָל מיינען, דאָס ער האָט געגעסען פון דעם גע-אָפפערטען חזיר. אָבער דיזער האָט זיך דערפון ענטזאָגט און איז מער-דערלויך אומגעבראַכט געוואָרען. מען דערצעהלט אויך פון א געוויסער אי-דישער מוטער חנה, וועלכע האָט ערמונטערט איהרע זיבען זיהן צו זיין מארטירער און ניט אָפּטרעטען פון אידישען גלויבען. דיזע מארטירער האָט מען אָנגעטאָן שרעקליכע יסורים, מען האָט פון זיי לעבעדיגערהייט געשונ-דען די הויט, מען האָט פון זיי געשניטען אברים־ווייז, מען האָט זיי גע-בראָטען אויף ברענענדע פאַנען — זיי האָבען דאָס אַלץ איבערגעטראָגען מיט גרויס געדולד און האָבען זיך ניט ענטזאָגט פון זייער פאָלק און פון זייער רעליגיאָן. ענדליך האָט מען אויך די מוטער חנה, וואָס האָט ערמונ-טערט איהרע זיבען זיהן צו זיין מארטירער, ערמאָרדעט.

דאָס איז געווען דאָס ערסטע מאָל אין דער אידישער געשיכטע, וועו דער העלדען־מוט פון מארטירערטום האָט זיך בעוויזען אין פאָלק. שפעטער איז עס געוואָרען בייַם אידישען פאָלק א געוועהנליכע זאַך. די אידען האָ-בען געצייגט דער וועלט, דאָס אונטער זיי זיינען גאַנצע מאַסען בערייט און פעהיג צו אָפּפערן זייערע לעבענס פיר אַן אידעאַל, פיר די וואָהרהייט, פיר דאָס, וואָס זיי האַלטען הייליג. טויזענדער און צעהנדליגע טויזענדער פון אידישען פאָלק זיינען מיט גרויס מוט געגאַנגען אין פייער, אין וואַסער, אויף די תליות און צו שחיטות, און האָבען זיך ניט געוואָלט ענטזאָגען פון זייער פאָלק, פון זייער גלויבען.

א היבשע צייט האָט דאָס פאָלק געדולדיג איבערגעטראָגען די אַלע שרעקליכע פערפאָלגונגען, מיט דער האָפענונג, דאָס די אומשטענדען וועלען זיך ענדערן. אָבער ענדליך האָט די געדולד געפלאַצט, און דאָס פאָלק האָט זיך געגומען גרייטען צו אַן אַקטיוון קאַמף אום צו בעפרייען זיך פון די שרעק-ליכע רדיפות און נעהמען ראַכע פיר די פיעלע ערמאָרדעטע און פיר די שענ-דונג פון דעם הייליגטום. איבערהויפט זיינען געווען ענטשלאָסען אויף אַן אַקטיוון קאַמף די פּאַטריאָטען פון דער פּאַרטיי „חסידים". דיזע זיינען אַוועק פון די גרויסע שטעדט, וואו דער שונא איז געווען שטאַרק, און האָבען זיך בעהאַלטען אין וועלדער און העהלען פון די בערג און די מדבריות. צייי-טענווייז זיינען זיי אַרויס פון זייערע בעהעלטניסען און האָבען אַגיטירט אין

דינסט אין טעמפּל איז אפּגעשאפט. איבערהויפּט איז געווען פערוועהרט מילה, היטען שבת, און אפּהיטען די שפּייז־געזעצען; פיר היטען דיזע דריי זאכען איז יעדער בעשטראפט געוואָרען מיט ט'ן טויט. די אידען זיינען געווען געצוואונגען אפּצוהיטען די גריכישע רעליגיאן מיט דער גאנצער פּארמע פון גריכישען געטליכען דינסט. אין אלע אידישע שטעדט האָט מען אויסגעבויט טעמפּלען מיט אלטארען (מזבחות), אויף וועלכע די אידישע בעפעלקערונג איז געווען געצוואונגען צו בריינגען קרבנות צו די גריכישע געטער. אנטיאָכוס האָט בעשטימט א ספּעציעלען בעאמטען, וואָס זאל אכטונג געבען, אז זיינע בעפעהלען וועגען רעליגיאן־זאכען זאלען פינקטליך אויסגעפיהרט ווערען. ער האָט געהייסען פערברענען אלע ספּרי תורות.

דעם 15טען כסלו (168 פ. קר.) האָט אנטיאָכוס געהייסען, אז מען זאל איבער דעם מזבח אין בית המקדש אויסבויען אן אלטאר צום העכסטען גריכישען גאָט צעאוס, און דעם 25טען האָט מען דאָרט מקריב געווען א קרבן צו דיזען אפּגאָט. אין סאמע מימען פון זייער הייליגטום האבען די אויפגעציטערטע אידען דערזעהען די „שרעקליכע אפּשייליכקייט" (שקוץ משומם). דאָם האָט בעדייטעט, דאָם דער געטליכער הייליגער אלטאר דינט פיר א יסוד צום אלטאר פון דעם גריכישען אפּגאָט, דאָם צעאוס זיצט רייטענדיג אויף דעם וואהרען גאָט, דעם שעפער פון דער וועלט. דאָם האָט שרעקליך אויפגעבראכט דעם קאָנסערוואטיוון טייל פון אידישען פאלק. זאָגאר די אידישע העלעניסטען האבען דאָם ניט ערוואַרטעט און זיינען געווארען אויפגערייצט. אבער די גריכישע רעגירונג האָט אויף זייערע פּראָטעסטען ניט געלעגט קיין געוויכט און מען האָט זיי געצוואונגען עסען חזיר, נעהמען אנטייל אין זייערע פרעהליכע ימים טובים צו באקכוס'ן, דעם גאָט פון שכרות, און אנטאָן אויף זייערע קעפּ קרוינדלאך פון ווייַנשטאקען. אייניגע האבען זיך אונטערגענעבען, אבער מעהר זיינען געוואָרען מארטירער, וויל זיי האבען ניט געוואָלט פאלגען די גריכישע בעאמטע, וואָס האבען זיי געצוואונגען צו בעקעהרען זיך צו דער גריכישער רעליגיאן און זייער אפּשיליכען רעליגיאנס־דינסט.

אין דער אידישער ליטעראטור ווערען דערצעהלט פיעלע וואונדערבארע געשיכטעס פון דער טיראניי פון די גריכען און דעם העלדען־מוט פון די אידישע מארטירער פון יענער צייט. מיר וועלען דאָ בריינגען אייניגע פון זיי. די גריכען האבען זיך דערוואוסט, דאָם פיעלע פרומע אידען האבען זיך פערזאמלט אין א העהל (מערה) און האבען דאָרט געוהנט אום שבת. די גריכען האבען אריינגעוואָרפען אין דער העהל ברענענדע שטיקער האלץ, און

פאלק צו מאכען אן אויפשטאנד, צו אונטערנעהמען א הייליגע מלחמה געגען די מערדעריש געזעצן־דינער. זייער אגיטאציאן האט געווירקט און עס האט זיך אנגעהויבען א שטארקע בעוועגונג אין פאלק. זינט דעם אויפשטאנד געגן נבוכדנאצר'ן — דאס איז א צייט פון 400 יאהר — האט זיך דאס פאלק צופרידען געשטעלט מיט זיין שיקזאל, און האט ניט געטראכט צו נעהמען זיך צו די וואפען אום צו פערבעסערן זיין לאגע. אבער די טיראניי פון די גריכען האט געמאכט אן ענדע צו זייער געדולד און זיי האבען בע־שלאסען ארויסצוטרעטען געגען זייערע פערפאלגער.

ג. דער אויפשטאנד פון די חשמונאים און די מלחמות פון יהודה המכבי.

(167—160 פ. קר.)

אין יאהר 168 פ. קר. האט דאס לאנד יהודה פארגעשטעלט א בילד פון פאלשטענדיגער צושטערונג. דער גרעסטער טייל פון דער אידישער בע־פעלקערונג האט פערלאזען ירושלים; אין שטאדט זיינען געבליבען נאר די גריכען און די אידישע העלעניסטען פון מענעלאום'עם פארטיי. אין דער פעסטונג אקרא איז געשטאנען א שטארקער גריכישער גארניזאן, אין טעמ־פעל איז דער אידישער געטליכער דינסט אין גאנצען אפגעשאפט געווארען און זיין ארט האט פארנומען דער גריכישער קולט צום גאט צעאוס. אי־בער'ן גאנצען לאנד זיינען צושיקט געווארען בעאמטע צו צווינגען די אי־דען ענטזאגען זיך פון זייער פאלק און פון זייער רעליגיאן און פאראיניגען זיך אין איין פאלק מיט די גריכען. אבער אין דער וויסטע און אין די בערג־העלען האבען זיך צוזאמענגעקליבען א מאסע פאטריאטען פון די אי־דען, וועלכע האבען בעשלאסען צו קעמפען געגען דער טיראניי פון אנטיא־כוס'ן.

אין יענער צייט האט געלעבט אין א קליין שטעדטיל מאדים (מודיעין), ניט וויט פון ירושלים, אן אלטער כהן מיט'ן נאמען מתתיהו בן יוחנן פון דער פאמיליע חשמונאים. דיזער מתתיהו האט גע־האט פינף זיהן: יוחנן, שמעון, יהודה, אלעזר און יונתן. דער אלטער פאטער מיט זיינע פינף זיהן זיינען אלע געווען דורכגעדרונגען מיט א גליהענדען פאטריאטיזם. די גאנצע פאמיליע איז געווען זעהר געהרט און געשעצט אין דעם שטעדטעל מאדים און אין דער גאנצער געגענד, און דער זקן מתתיהו איז געווען געהרט אלס פאטריארך. איין מאל איז אין מאדים אנגעקומען א סירישער בעאמטער, האט אויפגע־שטעלט א היידנישען אלטאר אין האט אנגעהויבען צווינגען די אידען פון

אלעזר'ס פיניגונגען.

נאך דארע.

שטעדטעל צו נעהמען אָנטייל אין דעם גריכישען געטליכען דינסט, אָבער דער גרעסטער טייל האָט ניט געוואָלט נאָכגעבען זיין פערלאָנג. דאָמאָלס האָט זיך דער בעאַמטער געוועגדט צו מתתיהו'ן, אַלס דעם עלטעסטען און געהרטעסטען אידען אין דער גענייגדע, און האָט פון איהם פערלאָנגט, אַז ער זאָל צייגען געהאָרזאַמקייט צום בעפעהל פון קעניג, אום אַנדערע זאָלען טאָן דאָס זעלבע. דערביי האָט דער בעאַמטער ערקלערט, אַז דאָס איז אַן אַלגעמיינעם געזעץ פיר אַלע פעלקער פון דער סירישער אימפעריע און אַלע פאָלגען דיזען בעפעהל. דערויף האָט איהם מתתיהו געענטפערט, דאָס ניט ער און ניט זיינע קינדער וועלען אָפּטרעטען אויף אַ האָאר פון זייערע געטליכע רעליגיעזע געזעצען, און וועלען פיר קיין פאָל ניט טאָן די פאָדערונגען פון קעניג אין דיזער הינזיכט. אין דער זעלבער צייט איז צוגעגאנגען אַ איד אַ העלעניסט צום אלטאר און האָט אָנגעהויבען אָפּפערן צום גריכישען אָפּפאָט צעאוס. דיזע חוצפּה האָט שוידקליך אויפגערעגט דעם אלטען כהן מתתיהו און ער האָט מיט זיינע איינענע הענט געטויטעט דעם משומד. גלייך נאָכדעם איז מתתיהו מיט זיינע זיהן און אַ הייפל פון די טריי געבליבענע צום גלויבען פון זייערע עלטערן בעפאָלען דעם גריכישען בעאַמטען אָפּעלירט און האָט איהם געטויטעט און צוישטערט דעם הוידנישען מזבח (167 פ. קר.).

מתתיהו מיט זיינע זיהן האָבען גוט פערשטאַנען, דאָס נאָך דיזען אָקט מוז מען אָנהויבען ערנסט צו טאָן געגען דעם שונא. זיי מיט נאָך אייניגע פון די הייסע פאַטריאָטען זיינען אוועק אין די בערג, האָבען זיך בעזעצט אין העלען און האָבען צוגעצויגען צו זיך פיעלע פון די פרומע, וואָס זיינען געווען ענטשלאָסען צו אָפּפערן זייערע לעבענס, אום צו בעשיצען דאָס גע-דריקטע פאָלק און די הייליגע רעליגיאָן און אויך נעהמען ראַכע פיר דאָס אונ-שולדיגע אידישע בלוט, וואָס דער טיראַן האָט פערגאָסען. דיזע פאַטריא-טען זיינען יעצט, וועו זיי האָבען בעקומען א פיהרער (מתתיהו החשמונאי), געוואָרען א היבשע מאַכט, און האָבען אָנגעהויבען ארויסשיקען פון זיך אי-בער'ן לאַנד קליינע גרופּען צו צוישטערען די גריכישע מזבחות אין די אי-דישע שטעדט און אויסצו'הרג'ענען די העלעניסטען — משומדים. אין א קורצער צייט האָט זיך די רעוואָלוציאָן פערשפרייט איבער גאַנץ יהודה.

דער אלטער מתתיהו איז געשטאָרבען באלד ווי די רעוואָלוציאָן האָט אויסגעבראָכען (166 פ. קר.). פאַר זיין טויט האָט ער געלאָזען א צוואה צו זיינע זיהן, אז זיי זאָלען פאָרטזעצען די הייליגע מלחמה צו בעפרייען דאָס אידישע פאָלק פון טיראַניי און די אידישע רעליגיאָן פון אונטערגאַנג. אַלס

מתתיהו טויטעט דעם מאן, וואס איז מקריב צו דער עבודה זרה.

נאך דארע.

ווי לייבען און האָבען די גרויסע אַרמעע צושלאָגען, און זי איז ענטלאָפען פון שלאַכט־פעלד אין פערשיידענע ריכטונגען (166 פ. קר.).

דיזע צוויי נצחונות האָבען צוגעגעבען די אידישע קעמפער פיעל מוט און האָבען אָנגעוואָרפען אַ שרעק אויף די סירישע רעגירונג. אַנטיאָכוס איז געוואָרען אויסער זיך פון כעס. ער האָט געוואָלט אַליין אַרויס מיט אַ גרויסער אַרמעע געגען די אידישע רעוואָלוציאָנערען, אָבער ער האָט דאַמאָלס געמוזט אונטערנעהמען אַ פעלד־צוג געגען פּערסיען. ער האָט איבערגעלאָזען אַ שטעלפערטרעטער ליזיאַס און האָט איהם אָנגעזאָגט, אַז ער זאָל בעשטראָפען די אידישע רעוואָלוציאָנערען. ער האָט איהם געזאָגט, דאָס ער זאָל די אידען, אויסער די העלעניסטען, אָדער אין גאַנצען פערניכטען, אָדער אַרויסטרייבען זיי פון לאַנד און די ערד צוטיילען צווישען די אַנדערע פעלקער, וואָס וואוינען אין לאַנד. דיזען פּלאַן דורכצופיהרען האָט ליזיאַס איבערגעגעבען צו פּטאָלעמעאוס'ן, דעם שטאַטהאַלטער פון קעלע־סיריען. דיזער האָט אַרויסגעשיקט אַ גרויסע אַרמעע אונטער דער פיהרונג פון צוויי גרויסע קאָמאַנדירען פון יענער צייט, ניקאַנאָר און גאָרגיאַס. דיזע פעלדהעררן זיינען געווען אַזוי זיכער מיט אַ גרויסען ערפאָלג, דאָס זיי האָבען אַיינגעלאַדען שקלאַפען־הענדלער מיט גרויסע סומעס געלט צו קויפען די קריגס־געפאַנגענע פון די אידען אַלס שקלאַפען.

דאָס אידישע פאָלק איז געקומען אין פערצווייפלונג, ווען עס האָט דערהערט פון דער גרויסער אַרמעע און די צוויי בעריהמטע קאָמאַנדירען, וואָס האָבען זיך גענומען מאַרשירען אויף יהודה. די אידישע קעמפער האָבען זיך פערזאַמעלט אין מצפה, אַן אַלטע הייליגע שטאָדט, וועלכע האָט יעצט פערנומען דעם אָרט פון ירושלים, ווייל ירושלים איז יעצט געווען בעפעלקערט מיט היידען. דאָרט האָבען זיי געפאַסט און תפלה געטאָן צו גאָט, אַז ער זאָל זיי העלפען אין זייער נויט. יהודה מכבי האָט וויעדער געהאַלטען אַ פייערדיגע רעדע און האָט ערמונטערט די אידישע קריגער צו שטרייטען מיט מוט פיר דאָס פאָלק און פיר זיין גלויבען. ער האָט, לויט די תורה הייסט, אַרויסגעשיקט פון דער אַרמעע אַלע שוואַכמוטיגע, שרעקעדיגע, און איז געבליבען מיט אַ מחנה פון ניט מעהר ווי 6,000 מאַן. דיזע קליינע אַרמעע האָט ער אַיינגעטיילט אין אָפּטיילונגען, יעדע אָפּטיילונג האָט געהאַט איהר קאָמאַנדיר, און יהודה איז געווען דער הויפּט־קאָמאַנדיר פון דער גאַנצער קליינער אַרמעע. גאָרגיאַס איז געשטאַנען מיט זיין אַרמעע ביי עממאַוס, ניט ווייט פון ירושלים. ער האָט בעשלאָסען צו בעפאַלען פּלוצלינג די אידישע קליינע אַרמעע אין מצפה. ער האָט מיט זיך גענומען נאָר אַ טייל

הויפט־פיהרער פון דער מלחמה האָט ער בעשטימט זיין זוהן יהודה, וועלכער איז בעוואוסט אונטער'ן נאָמען יהודה מכבי אָדער מאקאבי*).

דאָס אידישע פאָלק האָט ניט געהאט אזא העלד זינט פיעלע, פיעלע הונדערטער יאָהרען. אין איהם איז געוואָרען פעראייניגט די גבורה פון די אלטע גבורים פון דוד המלך מיט דעם גייסטיגען ענטהוזיאזם פון א העלד, וואָס שטרייט פיר פרייהייט. זיין גרויסע בעגייסטערונג פיר די פרייהייט פון זיין נאציאָן האָט איהם צוגעגעבען מוט אָנצופאלען אויף א גרויסע ארמעע גריכישע סאלדאטען נאָר מיט א קליין הייפעל מוטיגע בעגייסטערטע נאציאָנאליסטען.

באלד פון אָנפאנג האָט ער געזעהען, ווי דאָס גליק האָט איהם געשמייכעלט. ווי נאָר דער סירישער שטאטהאלטער אפאלליאָניום האָט זיך דערוואוסט וועגען דער רעוואלוציאָן פון די חשמונאים, איז ער אריין אין יהודה מיט א גרויסער ארמעע געגען די רעוואלוציאָנערען. יהודה איז געגען איהם ארויס מיט זיינע סאלדאטען און האָט איהם שטארק צוקלאפט. אין דיזער שלאכט איז אפאלליאָניום זעלבסט געפאלען. יהודה מכבי האָט אראפגענומען פון איהם זיין שווערד און האָט איהם אויפגעהאנגען אויף זיין גארטעל. מיט דיזען שווערד האָט ער געפיהרט אלע זיינע ווייטערדיגע מלחמות.

נאָך דיזער מפלה האָט אנטיאָכום געשיקט א גרעסערע ארמעע אונטער דער קאמאנדע פון דעם אויבער־פעלדהערר סעראָנום. ביי בית־חורון איז פאָרגעקומען די שלאכט צווישען די אידען און די גריכען. דערזעהענדיג די גרויסע ארמעע פון דעם פיינד, האָט זיך יהודה'ס קליינע ארמעע שטארק דערשראָקען, נאָר יהודה האָט זיי צוגעגעבען מוט מיט א פייערדיגער רעדע, אין וועלכער ער האָט זיי געזאָגט, דאָס גאָט וועט זיי געווים העלפען, ווייל זיי שטרייטען פיר א גערעכטע זאך. נאָך דיזער רעדע איז יהודה מיט זיין קליינער מחנה בעפאלען די ארמעע פון סעראָנוס'ן. זיי האָבען געשטריטען

*) די בעדייטונג פון דיזען צונאָמען איז נאָך ביז יעצט ניט ערקלערט געווארען. א טראדיציאָנעלע ערקלערונג איז, אז מכבי איז צוזאמענגעשטעלט פון די ראשי תבות פון „מי כמכה באלים יהוה" (ווער איז גלייך צו דיר צווישען די געטער, יהוה!), וועלכעס מען גלויבט איז געווען דער שפרוך אויף זיין פאָהן. עס שיינט צו זיין ריכטיגער, דאָס דיזער נאָמען איז פון דעם העברעאישען וואָרט „מקב", האָמער (ווי מ א ר ט ע ל (האָמער), דער צונאָמען פון פראָנצויזישען קעניג קאָרל, פיפין׳ס זוהן, וועלכער האָט צוקלאפט די סאראצענער ווי מיט א האָמער).

מען אויף צונומען און די שטיינער אפגעלעגט אן א זייט, ביז מען וועט בעשטימען וואס צו טאן מיט זיי, און מען האט אויפגעבויט א נייעם מזבח. אנשטאט די כלי המקדש, וואס דער פיינד האט צוברויבט, האט מען געמאכט נייע פון די גאלד און זילבער, וואס זיי האבען צוגענומען אין לאגער פון פיינד.

דעם 25טען כסלו פון יאהר 165 (פ. קר.), אין דעם זעלבען טאג, וואס מיט 3 יאהר צוריק איז אייניגעפיהרט געוואָרען אין טעמפעל דער גריכישער קולט, האבען די אידען געמאכט א חנוכת הבית מיט קרבנות צו גאט, מיט מזמורים, שירים און תפלות און מיט גרויס שמחה. דיזע שמחה האט געדויערט אכט טאג. יעדען אבענד פון די אכט טעג האט מען געמאכט אין טעמפעל גרויסע אילומינאציעם און מען האט דאמאלס בעשלאסען, דאס דיזע טעג זאלען זיין פיר אימער הייליגע פייערטעג פיר דאס אידישע פאלק. דיזער יום טוב האט געטראגען דעם נאמען „חנוכה", ד. ה. „איינווייהונג" (פון בית המקדש) און ער ווערט נאך גהיט ביז היינטיגען טאג.

אין תלמוד געפינט זיך א לעגענדע, וועלכע דערצעהלט, דאס וען די אידען זיינען אריין אין הית המקדש און האבען געזוכט א ביסעל הייליגע אויל פיר די מנורה, האבען זיי נעפונען נאר א קליין קריגעלע פער'חתמ'עט מיט'ן זיגעל פון כהן גדול. דיזער קריגעלע וואלט זיין גענוג נאר פיר איין טאג, אבער עם האט זיך געטראפען א נס, זאן די אויל איז געווען גענוג אויף אכט טעג. דיזע לעגענדע ווי ל ערקלערען, ווארום מען פייערט חנוכה אכט טעג.

יהודה מכבי האט בעפעסטיגט דעם הר הבית (דעם בארג, אויף וועלכען דער טעמפעל איז געשטאנען) און פון דארט האט ער געהאלטען אן אויג אויף יעדע בעווענונג, וואס איז פארגעקומען אין דער פעסטונג פון אקרא, וואו דער גריכישער גארניזאן איז געווען אייניגעשלאסען. דערנאך האט ער אויסגעבויט א פעסטונג אין בית־צור, אום צו בעשיצען דאס אידישע לאנד געגען אן אנפאל פון דרום־זייט. די סיריער זיינען דאמאלס געווען בעשעפטיגט אין א מלחמה מיט די פארטהיער, און דעריבער איז דאס אידישע לאנד געווען רוהיג גאנצע צוויי יאהר פון א שטרייט מיט אנטיאכוס'ן. אבער דא האבען זיך בעוויזען אנדערע צרות פיר די אידען, וואס האבען געוואוינט אין גליל, אין צפון־זייט פון יהודה. דארט איז די בעפעלקערונג בעשטאנען פון גריכען, און דיזע האבען פערפאלגט די אידען, וואס האבען געוואוינט צווישען זיי. יהודה מכבי האט געשיקט אהין זיין ברודער שמעון מיט 3,000 מאן צו בעשיטראפען די אידישע שונאים און האט ארויסגענומען פון דארט

פון זיין ארמעע און איז שווער נאך מצפה. יהודה אבער האט זיך דער-וואוסט וועגען דיזען פלאן בעצייטענס, און איז שווער צו עממאוס אום אנ-צופאלען פלוצלינג אויף גריכישען לאגער, וואס גארגיאס האט דארט גע-לאזען. די סיריער האבען זיך דערויף ניט געריכט און דערשראקענע זיינען זיי צולאפען אין פערשיידענע ריכטונגען, און פיעלע פון זיי זיינען געפאלען. וועז גארגיאס האט דערזעהען, דאס אין מצפה איז קיינער פון די אידען ניט געווען, האט ער זיך צוריקגעקהרט צו זיין לאגער. דארט האט ער דער-זעהען, דאס זיין ארמעע איז ענטלאפען. ער האט מורא געהאט ארייצולא-זען זיך אין א שטרייט מיט יהודה'ן און איז שווער אין דאס לאנד פון די פלשתים, איבערלאזענדיג אין זיין לאגער זעהר פיעל רייכטום, צווישען וועל-כען עס האט זיך אויך געפונען די גרויסע סומע געלט, וואס די שקלאפען-הענדלער האבען געבראכט צו גארגיאס'ן פיר די שקלאפען, וואס זיי האבען געהאפט ביי איהם צו קויפען פון די אידישע געפאנגענע (ענדע 166 פ. קר.).

אין הערבסט פון 165 פ. קר. איז דער שטאטהאלטער ליזיאס זעלבסט געקומען אין ארץ ישראל מיט נאך א גרעסערער מיליטערישער מאכט, אום צו נעהמען ראכע פון די רעוואלוציאנערען. דיזען מאל איז ער אריין אין לאנד ניט פון דער נארדליכער גרענעץ, נאר פון דרום-זייט, דורך דאס לאנד אדום. ביי בית-צור איז פארגעקומען א שלאכט און די אידען האבען וויעדער געזיגט, ניט אכטענדיג דערויף, וואס די צאהל פון דער גריכישער ארמעע האט פיעל איבערטראפען די אידישע. ליזיאס איז ענטלאפען פון שלאכטפעלד נאך אנטיאכיא, אום צו זאמלען נייע מיליטערישע קרעפטען און צו אונטערדריקען די רעוואלוציאנערען.

יעצט האט יהודה מכבי געהאט די מעגליכקייט צו קומען אין ירושלים. ער האט אהן גרויסער מיה פערנומען די שטאדט מיט'ן טעמפעל, נאר די פעסטונג אקרא איז נאך געבליבען אין די הענט פון די גריכען און העלענים-טען, וויל דארט זיינען געשטאנען די גריכישע סאלדאטען. יהודה האט בע-לאגערט די פעסטונג, אום זיי זאלען איהם ניט שטערען זיך נעהמען צו דער ארבייט צוריקצושטעלען דעם אידישען געטליכען דינסט אין בית המקדש, און ער האט זיך דערצו גענומען מיט גרויס ענערגיע. דער בית המקדש איז געווען אין גאנצען בערויבט, די טויערן פערברענט, אויף'ן מזבח איז גע-שטאנען א גריכישער אפגאט. דאס פאלק האט זיך שטארק צואווייגט, דער-זעהענדיג דעם חורבן, אבער מען האט זיך באלד געזומען צו רייניגען דעם טעמפעל. מען האט צושטערט דעם גריכישען מזבח און די שטיינער ארויס-געווארפען אויף אן אומריינעם ארט. דעם פריהערדיגען אידישען מזבח האט

ליזיאַס האָט זיך גענומען פאָרבערייטען צו אַ פעלד־צוג געגען יהודה מכבי מיט זיין פּאַרטיי. ער האָט צוזאַמענגעשטעלט אַ גרויסע אַרמעע, פוס־געהער, רייטער און העלפאַנדען און איז אַוועק בעלאַגערן די פעסטונג בית צור. דער אידישער גאַרניזאָן האָט זיך העלדיש פערטיידיגט, אָבער ענדליך האָבען די אידען זיך געמוזט אונטערגעבען, ווייל די צאָהל פון דער פיינדליכער אַרמעע איז געווען אונגעהייער גרויס. זיי האָבען אָבער אויסגערעדט, דאָס מען זאָל זיי אַרויסלאָזען פון דער פעסטונג פריי. ווען יהודה האָט זיך דער־וואוסט פון דעם, וואָס עס איז געשעהען ביי בית־צור, האָט ער אויפגעגעבען די בעלאַגערונג פון דער פעסטונג אַקראַ און איז אַרויס געגען דעם שונא. ביי בית זכריה איז פאָרגעקומען אַ שלאַכט צווישען די ביידע פיינדליכע אַרמעען. די אידען האָבען געוויזען גרויסע גבורות. אלעזר, דער ברודער פון יהודה מכבי, האָט זיך דורכגעשלאָגען אין די רייהען פון שונא און האָט מיט זיין שווערד דער'הרג'עט אַ העלפאַנד, אויף וועלכען עס איז געזעסען רייטענדיג אַ יונגער גריך, וועלכען ער האָט אָנגענומען פיר דעם סירישען קעניג, וואָס איז דאַמאָלס געווען אויף'ן שלאַכטפעלד. דער העלפאַנד איז געפאַלען טויט און האָט מיט זיין שווערען קערפּער דערשטיקט דעם העלד אלעזר'ן. אָבער די סירישע קראַפט איז געווען אַזוי גרויס, דאָס די אידען האָבען געמוזט צוריקטרעטען און פערטיידיגען זיך אין דער פעסטונג אויף'ן הר הבית (דער באַרג, אויף וועלכען דער טעמפּעל איז געשטאַנען). ליזיאַס האָט בעלאַגערט די פעסטונג; די אידען האָבען אָנגעהויבען צו ליידען פון מאַנגעל אין שפּייז, ווייל עס איז דאַמאָלס געווען אַ שמטה־יאָהר. עס איז פאָרגעשטאַנען אַ גרויסע געפאַהר פיר די אידישע פרייהייט, וועלכע די חשמונאים האָבען אויסגעקעמפט מיט זייערע נצחונות. צום גליק האָט לי־זיאַס דערהערט, דאָס זיין געגנער פיליפּ געהט יעצט מיט אַ גרויסער מאַכט אויף אַנטיאָכיאַ און וויל פון איהם אָפּנעהמען די רעגענטשאַפט און די אָפּע־קונסטווע. ער איז געווען געצוואונגען צו שליסען פרידען מיט יהודה מכבי, אום ער זאָל ניט זיין געבונדען און זאָל קענען געהן גלייך צוריק נאָך אַנטיאָכיאַ אָפּצוטרייבען פיליפּ'ן. ליזיאַס האָט מבטל געווען אַלע עדיקטען, וואָס אַנטיאָכוס עפּיפאַנעס האָט אַרויסגעגעבען צו בעשרענקען די אידישע רעכטען און זייער רעליגיאָנס־פרייהייט, און האָט אַראָפּגעוואָרפען מענע־לאַוס'ן פון דעם אַמט פון כהן גדול.

אין דער זעלבער צייט זיינען אין אַנטיאָכיאַ פאָרגעקומען וויכטיגע ענ־דערונגען. דעמעטריוס, דער זוהן פון סעלייקוס דעם 4טען, איז ענט־לאָפען פון רוים, וואו ער איז געווען אַלס משכון פון דער סירישער רעגירונג,

די אידישע איינוואוינער און האט זיי איבערטראנספארטירט אין לאנד יהודה, וואו זיי זיינען געווען בעשיצט פון זייערע פיינד, די גריכען.

באלד ווי יהודה מכבי האט בערוהיגט די אידען אין גליל און האט נעזיכערט זייער צושטאנד, האבען אנגעהויבען אנקומען טרויעריגע ידיעות וועגען דער לאגע פון די אידען אין גלעד, אויך יענער זייט ירדן. דארטען האבען זיי אנגעהויבען ווערען שטארק אונטערדריקט פון די בני עמון און אנדערע פיינדליכע פעלקער. יהודה איז אוועק אהין מיט א גרויסער מיליטערישער מאכט, האט די פיינד בעזיגט און האט זיי פערטריבען ביז דער שטאדט קרנים. דארט זיינען זיי ארײן אין א טעמפעל צו בעשיצען זיך פון די אידישע קריגער, אבער יהודה האט דעם טעמפעל אונטערגעצונדען און אלע זיינען דארט פערברענט געווארען. נאכדעם האט ער געזומען מיט זיך פיעלע אידישע פאמיליעס און האט זיי איבערטראנספארטירט נאך ירושלים און אומגעגענד, וואו זיי האבען זיך געפונען אונטער'ן שוץ פון דער אידישער ארמעע.

נאך דיזען נצחון האט יהודה אונטערגענומען א פעלד־צוג געגען די אידומעער (בני אדום), וועלכע האבען דאמאלס פערכאפט די שטאדט חברון, און אויך געגען אייניגע שטעדט פון די פלשתים, איבערהויפט געגען אשדוד. ער האט דיזע שטעדט צושטערט און האט די איינוואוינער גמאכט אונשעדליך.

אין אנטיאכיא זיינען דערוויל געווארען גרויסע ענדערונגען. אנטיאכוס עפיפאנעס איז געשטארבען נאך דעם, ווי ער האט געהאט א גרויסע מפלה אין פערסיען. נאך איהם איז געבליבען א ניט פול־יעהריגער זוהן אנטיאכוס דער סטער. לויט דער צוואה פון אנטיאכוס עפיפאנעס איז דער סירישער פעלדמארשאל בעשטימט געווארען צו זיין דער אפעקון און רעגענט פון זיין מינדעריעהריגען זוהן, ביז ער וועט ווערען פול־יעהריג. אבער דער סירישער שטאטהאלטער האט פערכאפט די אפעקונסטוע און די רעגענטשאפט אין זיינע הענט. דיזע רייסעריין האבען געשטערט ליזיאס'ן אונטערצונעהמען א פעלדצוג געגען די אידען. אבער די נצחונות פון יהודה מכבי האבען איהם ניט געגעבען קיין רוה. די העלעניסטען האבען זיך בעקלגט, דאס יהודה מיט זיין פארטיי פערפאלגען זיי שרעקליך, מארדען זיי און קאנפיסקירען זייער פערמעגען דערפאר, וואס זיי זיינען טריי צו דער סירישער רעגירונג, און האבען געפאדערט, דאס די רעגירונג זאל עטוואס טאן פיר זייער זיכערהייט.

און האָט געלאָנדעט אין פעניציען. דאָרט האָט ער פערזאַמעלט אַרום זיך א היבש ביסעל סאָלדאַטען, און האָט אָנגעהויבען פאָרערן זיינע רעכטען אויף דעם סירישען טראָן, אויף וועלכען עס איז געזעסען זיין פאָטער סעלייקום דער 4טער. זיין פּרעטענזיע איז געווען, דאָס נאָך זיין פאָטער'ס טויט איז ער געווען דער געזעצליכער טראָן־פאָלגער און ניט אַנטיאָכוס עפּיפאַנעס, דער ברודער פון זיין פאָטער. דאָס פאָלק האָט געהאַלטען מיט איהם און האָט איהם ערקלערט אלס זייער געזעצליכען קעניג, מיט'ן נאָמען דע־ מעטריוס דער 1טער סאָטער (162 פ. קר.). דיזער נייער קעניג האָט פריהער פון אלעם אָפּגעראַמט פון וועג דעם יונגען אַנטיאָכוס דעם 5טען מיט זיין אָפּעקון לייזיאַס, וועלכע ער האָט ערמאָרדעט. דער רוימישער סענאַט איז אָנפאַנגס געווען אויפגערייצט אויף דעמעטריוס'ן דערפאַר, וואָס ער איז ענטלאָפען פון רוים, אָבער ער האָט עס איהם באלד פערצייהעט, וועג ער האָט פערזיכערט, דאָס ער וועט זיין אונטער דעם שוץ פון רוים.

דער אינערליכער צושטאַנד פון לאַנד יהודה האָט זיך דאַמאָלס פיעל געענדערט. נאָך דעם, ווי די אידען האָבען וויעדער בעקומען רע־ ליגיאָנס־פרייהייט, איז דער שטרייט צווישען די חסידים און די העלענים־ טען בענייט געוואָרען. דער האַס פון די חסידים צו די העלעניסטען איז גע־ וואָרען שטאַרקער נאָך דעם, ווי זיי האָבען געזעהען, דאָס אין דער צייט, וועג דער שונא האָט געוואָלט דאָס אידישע פאָלק אין גאַנצען פערניכטען, זיינען זיי, די העלעניסטען, געשטאַנען אין די רייהען פון שונא און האָבען איהם געהאָלפען דורכצופיהרען זיין טייפלישען וואונש. די העלעניסטען פון זייער זייט האָבען גערעכענט, דאָס יעצט, וועג דאָס אידישע פאָלק האָט בעקומען רעליגיאָנס־פרייהייט, האָבען זיי דאָך אויך דאָס רעכט אויפצופיה־ רען זיך אין זאַכען, וואָס בעטרעפען רעליגיאָן, ווי זיי געפעלט. דיזע פּארטיי איז דאַמאָלס נאָך געווען אזוי שטאַרק, דאָס זי האָט געהאַט דעם מוט אַרויס־ צושטעלען א קאַנדידאַט פיר דאָס אמט פון כהן גדול א געווייסען אלקים, אָדער ווי ער האָט געהייסען צווישען די אידען יוקים, א מאַן מיט העלעניסטישע נייגונגען. דיזער אלקים איז אַוועק נאָך אַנטיאָכיא צום קע־ ניג דעמעטריוס דעם 1טען, פאַר וועלכען ער האָט זיך בעקלאָגט, דאָס זיין פּארטיי ליידט פערפאָלגונגען פון דער קאָנסערוואָטיוער פּארטיי, און ער האָט פערלאַנגט פון קעניג, אז ער זאָל אייגפיהרען אין לאַנד יהודה נייע אָרדנונגען, דאָס יעדער זאָל זיין פריי אין רעליגיאָנס־זאַכען און זאָל ניט זיין געצוואונגען צו טאָן און צו דענקען ווי א שטאַרקערע פּארטיי ווי, און אום אייגצופיהרען אזא גלויבענס־פרייהייט אין אידישען פאָלק איז נעטיג,

אלעזר'ס טויט.

נאך דארע.

פון דער סירישער רעגירונג. ווי ער האָט זיך דערוואוסט פון די מערדערייען פון דעם נייעם כהן גדול, האָט ער באַלד אויפגעפלאַקערט דאָס פאָלק אין דער פּראָווינץ צו אַ נייער רעוואָלוציאָן. אונטער דער פיהרונג פון יהודה מכבי האָט דאָס פאָלק אָנגעהויבען צו פערניכטען אַלע העלעניסטען, אַלס די גרעסטע פיינד פון אידען און יודענטום. אַלקים האָט זיך געווענדעט וועגען הילף צום סירישען קעניג. דיזער האָט באַלד געשיקט גענוג מיליטער אונטער דער קאָמאַנדע פון ניקאַנאָר צו בעשטראָפען די רעוואָלוציאָנערען (161 פ. קר.).

ניקאַנאָר האָט אָנפאַנגס געפּרובט אַריינגאַרען יהודה מכבי אין אַ נעץ. ער האָט געוואָלט מיט איהם אונטערהאַנדלען וועגען פרידען. אָבער יהודה איז געווען פאָרזיכטיג. דאַמאָלס האָט ניקאַנאָר אָנגעפאַנגען דעם קריג. ביים דאָרף סאַלאַמאַ איז פאָרגעקומען אַ שטרייט צווישען די פיינד, און די גריכען האָבען דאָרט געכאַפּט אַ קליינע מפּלה. אין ירושלים, וואו די העלעניסטישע פּאַרטיי האָט געהאַט די אויבערמאַכט, האָט מען בעגעגענט ניקאַנאָר'ן מיט אָפענע אָרמס. ניקאַנאָר איז אָבער געווען שרעקליך בייז אויף דאָס אידישע פאָלק צוליב דער קליינער מפּלה, וואָס ער האָט געהאַט אין דער ערסטער בעגעגענים מיט יהודה מכבי, און ער האָט דעריבער זעהר גראָב אויפגענומען די אידישע דעפּוטאַטען, וואָס זיינען געקומען איהם מקבל פּנים זיין. ער האָט מיט גרויס צאָרן געפאָדערט פון פאָלק, אַז מען זאָל איהם אַרויסגעבען יהודה'ן מיט זיין פּאַרטיי, און ווען דאָס וועט ניט געשעהען, וועט ער פערברענען דעם טעמפּעל.

דערווייל איז צו ניקאַנאָר'ן אָנגעקומען פון סיריען פרישע מיליטער, און מיט דיזע פרישע קרעפטען איז ער אַוועק אין בית־חורון געגען יהודה'ן. דאָ ביים דאָרף הדסה איז פאָרגעקומען דעם 13טען אדר (161 פ. קר.) אַ בלוטיגע שלאַכט, אין וועלכער די אידען זיינען אַרויס די פאָלשטענדיגע זיגער. ניקאַנאָר זעלבסט איז געפאַלען באַלד אין אָנפאַנג פון דעם שטרייט. די אַרמעע איז באַלד, ווי זי האָט פערלאָרען איהר פיהרער, געוואָרען צוטומעלט און האָט אָנגעהויבען ענטלויפען פון שלאַכטפעלד. די אידען האָבען זיי פערפאָלגט און האָבען פיעלע פון זיי פערניכטעט. צום אָנדענקען פון דיזען זיג האָבען די אידען געמאַכט דעם 13טען אדר יעדען יאָהר פיר אַ יום טוב. אַ לאַנגע צייט האָבען די אידען געפייערט דעם „יום נקנור".

אַלקים איז אַרויסגעטריבען געוואָרען פון זיין אַמט, און אָן דער שפּיץ פון אידישען פאָלק איז וויעדער געשטעלט געוואָרען יהודה מכבי מיט זיינע אָנהענגער. יעצט איז דעם פאָלק געוואָרען קלאָר, דאָס רעליגיאָנס־פרייהייט

דאָס אָן דער שפּיץ פון פּאָלק זאָל שטעהן א כהן גדול פון דער פּאַרטיי פון די מעסיגע העלעניסטען, ניט פון די ראַדיקאַלען, וואָס ווילען אויסראָטען דאָס יודענטום. און ווייל אלקים האָט געהערט צו דיזער פּאַרטיי, האָט ער געבעטען דעם קעניג, אז ער זאָל איהם בעשטעטיגען צום אמט פון כהן גדול. דעם קעניג איז דער פּלאַן געפעלען געוואָרען. ער האָט איהם, אלקים'ען, בעשטעטיגט אלס כהן גדול, און האָט געשיקט אין ירושלים זיין פעלדהערר באקכידעס מיט א מיליטערישער מאַכט אום צו העלפען אלקים'ען דורכצופיהרען זיין פּלאַן אין פּאָל, וועלן די פּאַרטיי וועט זיך שטעלען דאָגעגען און וועט ניט וועלען אָנערקענען אלקים'ען אלס כהן גדול.

אזוי איז אלקים אָנגעקומען אין ירושלים אלס כהן גדול. אָנפאָנגס האָט ער זיך בעוויזען אלס א הייסער איבערגעגעבענער נאציאָנאליסט. פיעלע אין פּאָלק זאָגאָר צווישען די חסידים האָבען גענלויבט, דאָס ער וויל באמת דינען די אינטערעסען פון פּאָלק. מען האָט עס גענלויבט, וויל ער האָט געשטאַמט פון אן אמת'ן כהן גדול. צו איהם איז גלייך פון אָנפאָנג צוגעשטאַנען א גרויסער טייל פון די חסידים און פון די סופרים, אויסער יהודה מכבי און זיינע פּאַרטיי־פּאָטריאָטען, וועלכע האָבען ניט געגלויבט אין די אויפריכטיגקייט פון א כהן גדול, וואָס די גריכישע רעגירונג גיט זיי, און האָבען געגלויבט, דאָס מען מוז זיך ערוועָרבען וואָהרע פרייהייט און זעלבשטענדיגקייט אזוי ווייט, אז דאָס פּאָלק זעלבסט זאָל זיך ערוועהלען א כהן גדול. באַלד האָט זיך ארויסגעוויזען, דאָס די מאַסאָבעער זיינען געווען געראָטען. אלקים האָט באַלד בעוויזען זיינע שארפע נעגעל. די ערסטע זאַך, וואָס ער האָט געטאָן, איז געווען צו הינריכטען 60 פון די הייסע חסידים־נאציאָאליסטען, וועלכע האָבען געשטראָבט צו פּאָלקאָמענער אונאָפּהענגיגקייט; דערמיט האָט ער געוואָלט בעוויזען דער גריכישער רעגירונג זיין וואָהרע טרייהייט און איבערגעבענהייט צו איהר. מיט דיזען אקט האָט ער גלייך אָפּגעשטויסען פון זיך זיינע אלע פריהערדיגע אָנהענגער פון דער נאציאָנאַלער פּאַרטיי, און זיין איינציגע שטיצע איז געבליבען די גריכישע רעגירונג און דאָס ביסעל העלעניסטען.

באקכידעס איז דערווייל אוועק פון ירושלים, וויל ער האָט געזעהען, אז דאָס אידישע פּאָלק האָט אויפגענומען אלקים'ען פרייגדליך. ער האָט נאָר געלאָזען אין ירושלים א קלייגעם טייל פון דעם מיליטער, וואָס איז געקומען פריהער מיט איהם ציוואמען נאָך ירושלים. יהודה מכבי האָט זיך דאָמאָלס געפונען מיט זיינע אָנהענגער אויסערהאלב ירושלים. ער איז פון דאָרט ארוים באַלד ווי אלקים איז אָנגעקומען אהין אלס כהן גדול מיט דער מאַכט

אָהן פּאָליטישער פרייהייט איז זעהר ניט זיכער. מען מוז זיך געבען אַלע מיה צו ווערען פאָלשטענדיג אונאָפּהענגיג. צו דיזען ציל האָט געשטרעבט יהודה. אום דיזען ציל צו דערגרייכען, האָט יהודה בעשלאָסען צו ווענדען זיך צו רוים, וועלכע האָט דאַמאָלס געשפּילט די גרעסטע ראָלע אין דער וועלט־פּאָליטיק. רוים האָט גוט געוואוסט, דאָס די סירישע קעניגען אין אָריענט שטרעבען צו גרינדען אַ גרויסע אימפּעריע אין אַזיען, און דאָס איז דעם סענאַט ניט געווען געפעלען. דעריבער האָט רוים אימער געשטיצט די פעלקער, וואָס זיינען געווען אונטער דער הערשאַפט פון סיריען, ווען דיזע האָבען געוואָלט ווערען אונאָפּהענגיג. דער אויפשטאַנד פון די מאַקאַבעער געגען סיריען איז געווען אין האַרמאָניע מיט דעם רוימישען גייסט, וואָס האָט דאַמאָלס געהערשט. יהודה האָט געשיקט אַ דעפּוטאַציע צום רוימישען סענאַט מיט'ן פאָרשלאַג צו שליסען אַ פערבאַנד מיט דער אידישער רעגי-רונג, וועלכע וויל שטעהן אונטער'ן שוץ פון רוים. דעם סענאַט איז דיזער פאָרשלאַג געפעלען געוואָרען און ער האָט באַלד געשלאָסען מיט יהודה'ן אַן אָפּמאַך (160—161 פ. קר.). ביידע צדדים האָבען זיך פערפליכטעט צו העלפען איינער דעם אַנדערען אין פאַל, ווען עס וועט אויסברעכען אַ קריג אין אָריענט. דער אידישער פיהרער האָט דאַמאָלס ניט געקענט פאָרויס-זעהן, דאָס דער שוץ פון רוים וועט אין 100 יאָהר שפּעטער זיין אַ גרויסער אונגליק פיר די אידישע נאַציאָן.

דערווייל האָט דער פערבאַנד מיט רוים געבראַכט די אידען דעם גע-ווינשטען רעזולטאַט. רוים האָט געפאָדערט פון דעמעטריוס דעם 1טען, אַז ער זאָל אויפהערען זיין פיינדליך צו אידען און זיי מעהר ניט פערפאָלגען. אָבער דיזע פאָדערונג פון רוים איז געקומען צו שפּעט. ווי דעמעטריוס האָט זיך דערוואוסט פון דער מפּלה פון ניקאַנאָר'ן, האָט ער באַלד געשיקט 20,000 סאָלדאַטען אונטער דער קאָמאַנדע פון באַקכידעס'ן צו בעשטראָפען די רע-וואָלוציאָנערען. יהודה האָט זיך ניט געריכט, דאָס דעמעטריוס וועט אַזוי גיך שיקען געגען איהם אַן אַרמעע און ער האָט ניט געהאַט גענוג צייט זיך פאָרצובערייטען. ער האָט געהאַט ניט מעהר ווי 3,000 מאַן. דיזע סאָל-דאַטען האָבען מורא געהאַט אַרויסצוגעהן אויף אַן אָפענעם קריג מיט אַזאַ גרויסער אַרמעע פון די סיריער און האָבען געפאָדערט פון יהודה'ן, אַז מען זאָל זיך דערווייל צוריקציהען פון אַ שלאַכט ביז זיי וועלען בעקומען מעהר קרעפטען. יהודה האָט אָבער ניט געוואָלט הערען וועגען צוריקטרעטען. פון די 3,000 מאַן האָבען נאָר 800 בעשלאָסען צו געהן שטרייטען מיט אַן אַרמעע פון 20,000. מיט דיזען הייפעלע העלדען איז ער אַרויס געגען דעם

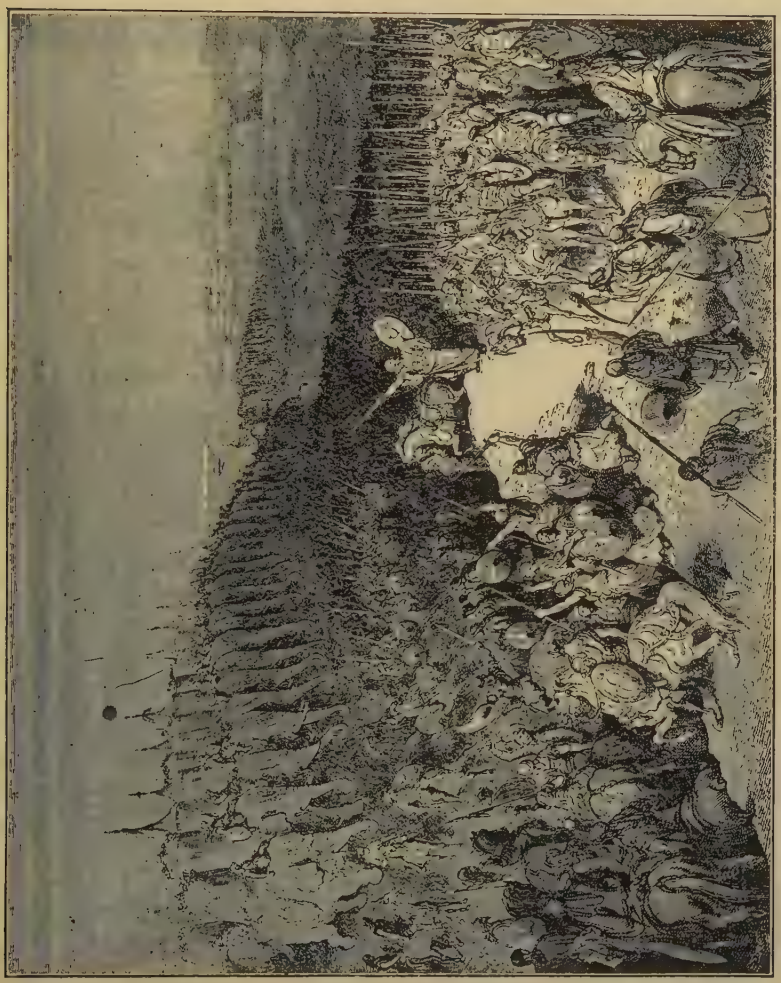

יהודה פאר ניקאנאר׳ס ארמעע.

נאך דארע.

רען די אונאָפּהענגיגקייט ביז'ן סוף — מען מוז זיך אויספעכטען פּאָליטישע פרייהייט. יהודה האָט עס גוט פערשטאַנען און ער האָט דעריבער אָנגע-הויבען זיין פּלאַן אין דיזער ריכטונג. אָבער דאָס פאָלק איז געווען מיד פון לאַנגע ליידען און האָט געוואָלט רוה. ער איז געבליבען נאָר מיט זיינע פעסטע אָנהענגער; זיי זיינען אָבער געווען אַ הייפעל, מיט זיי אַליין האָט ער ניט געקענט בעזיגען די שטאַרקע מאַכט פון די גריכען און ער איז גע-פאַלען אַן אָפּפער פון דער גלייכגילטיגקייט פון פאָלק.

נאָך דעם טויט פון יהודה מכבי האָט בעקומען די אויבערהאַנט די פּאַרטיי, וואָס האָט געזוכט רוה און פרידען. זי האָט געזוכט פרידען מיט דער גריכישער רעגירונג. אַלקים איז וויעדער געקומען אין ירושלים און איז באַלד געוואָרען צוריק כהן גדול און דער הויפּט פון דעם סענאַט (ראַט פון די זקנים). דיזער ראַט, וועלכער איז בעשטאַנען פון לויטער אַריסטאָ-קראַטען, האָט געזוכט נאָר צו בריינגען רוה אין לאַנד. ער האָט געראַטען דעם פאָלק צו פערהאַלטען זיך פריינדליך צו דער גריכישער רעגירונג, וועלכע האָט זיי צוריקגעגעבען זייער רעליגיאָנס־פרייהייט. דיזער ראַט האָט גע-קוקט אויף די חשמונאים ווי אויף אַ פעראיין פון רעוואָלוציאָנערען, וועלכע מוזען בריינגען גרויסע צרות דעם אידישען פאָלק פון דער זייט פון דער גרי-כישער רעגירונג. באַקכידעס האָט אויך אַזוי בעטראַכט די חשמונאים מיט זייערע אָנהענגער און האָט זיי דעריבער גרויזאַם פערפאָלגט.

די פערפאָלגונגען פון באַקכידעס'ן האָבען געפיהרט דערצו, דאָס די חשמונאים מיט זייערע אָנהענגער האָבען זיך ענגער פערבונדען און האָבען פערגרעסערט און פערשטאַרקט זייער פּאַרטיי. די אָנהענגער פון די חשמונאים האָבען ערוועהלט אַלס זייער פיהרער דעם אינגערען ברודער פון יהודה מכבי, יונתן, וועלכער איז אַפילו ניט געווען אַזאַ מוטיגער העלד ווי זיין ברו-דער יהודה, אָבער ער האָט געהאַט אַנדערע אייגענשאַפטען, וועלכע זיינען געווען זעהר וויכטיג פיר דעם דאַמאָלסדיגען פּאָליטישען צושטאַנד. ער איז געווען אַ זעהר פאָרזיכטיגער פיהרער, ער האָט יעדען שריט זיינעם גענוי אויסגערעכענט. יהודה האָט זיך מוטיג געוואָרפען אין יעדע געפאַהר, אָבער יונתן האָט מיט געדולד געוואַרט אויף דעם גינסטיגען מאָמענט, ווען ער איז געווען זיכער אויף אַן ערפאָלג. ער איז געווען אַ גוטער פּאָליטיקער, אַ טיכ-טיגער דיפּלאָמאַט, און האָט געוואוסט ווי צו בענוצען זיך מיט יעדען פעהלער פון שונא. דיזע וויכטיגע אייגענשאַפטען פון דעם נייעם פיהרער יונתן האָ-בען געפיהרט דערצו, דאָס ענדליך האָט די פּאַרטיי נאַציאָנאַליסטען ער-וואָרבען פיר דאָס פאָלק פּאָליטישע זעלבשטענדיגקייט.

שונא ביי הדסה, און האָט בעוויזען אין א קורצער צייט צו צווינגען דעם רעכטען פליגל פון דער סירישער ארמעע, אין וועלכען עס איז געווען באק-כידעם זעלבסט, צו ענטלויפען פון שלאכטפעלד. אָבער אין דעם זעלבען מאָמענט האָט איהם ארומגערינגעלט דער לינקער פליגל פון דער סירישער ארמעע. יהודה מיט זיינע העלדען האָבען פערצווייפעלט געשטריטען, אָבער עס האָט זיי גאָרניט געהאָלפען, און יהודה זעלבסט איז אין דיזער שלאכט געפאלען טויט (160 פ. קר.). זיינע בריידער האָבען אויפגעזוכט זיין טויטען קערפער און האָבען איהם מקבר געווען אין מאָדים נעבען זיין פאָטער אין דעם פאמיליען-גראב. דאָס גאנצע אידישע פאלק האָט ביטערליך געווויינט אויף דעם טויט פון זייער בעליבטען גרויסען העלד, וועלכער האָט געראטעט די פרייהייט פון פאלק, פיר וועלכעם ער האָט געאָפפערט זיין לעבען.

ד. די מלחמות פיר אונאָפהענגיגקייט: יונתן און שמעון.

(160—140 פ. קר.)

יהודה מכבי איז געשטאָרבען אין דער צייט, וועו דאָס אידישע פאלק איז געקומען צו דער איבערצייגונג, דאָס רעליגיאָנס-פרייהייט אָהן פאליטישער אונאָפהענגיגקייט איז ניט קיין זיכערע זאך און האָט דערפאר ניט קיין גרויסען ווערט. אָבער דער שטרייט פיר פאליטישע פרייהייט איז א פיעל שווערערער פון דעם קאמף פיר רעליגיאָנס-פרייהייט. דיזער לעצטער קאמף האָט געבראכט זעהר פיעלע פרייוויליגיע קעמפער אויף'ן שלאכטפעלד. עם זיינען געקומען מיט בעגייסטערונג פיעלע, וואָס האָבען קיינמאל ניט גע-דענקט צו נעהמען א שווערד אין האנט; זיי האָבען דעם שווערד ערגריפען מיט גרויס ענטוזיאזם, וועו מען האָט זיי אָנגעהויבען צווינגען צו ענטזאגען זיך פון זייער נאציאָן און פון זייער גלויבען. אָבער דיזע בעגייסטערונג פיר קריג איז באלד אָפנעקיהלט געוואָרען נאָך דעם, ווי דאָס פאלק האָט בעקומען רעליגיאָנס-פרייהייט. די זעלבע ענטוזיאסטישע קעמפער זיינען געוואָרען צופרידען מיט דער סירישער רעגירונג אזוי באלד, ווי זי האָט זיי געלאָזען דינען גאָט ווי זיי זיינען געווען געוועהנט. פאליטישע פרייהייט האָט זיי וועניג אינטערעסירט, זיי זיינען צו איהר געווען גליכגילטיג. אנ-דערם אָבער האָט פערשטאנען די לאָגע פון פאלק די פארטיי, וואָס איז גע-גאנגען האנט אין האנט מיט די בעריהמטע העלדען, די חשמונאים. זי האָט פערשטאנען, דאָס מען קען זיך ניט צופרידען שטעלען מיט דעם שוואכען רעזולטאט פון די ביזהעריגע זיגען, מיט רעליגיאָנס-פרייהייט אליין. דאָס הייסט געבליבען אין מיטען וועג; מען מוז געהן ווייטער, מען מוז דערפיה-

וואלט ארוים געגען איהם אויף אן אפענעם שטרייט, נאר עד פלענט פלוצלינג אנפאלען אויף דעם גריכישען לאגער אין פערשיידענע פונקטען, און פלעגט דעם שונא שטענדיג בעאונרוהיגען. דיזע טאקטיק האט זעהר שטארק פער-מאטערט באקכידעס'ן און עס איז איהם נמאס געוואָרען צו מישען זיך אין דעם קריג פון די אידישע פארטייען, און ער האט ענדליך געשלאסען פרידען מיט יונתן'ען. לויט דיזען פרידען האבען די חשמונאים אנערקענט די אויס-בערהערשאפט פון די גריכען איבער'ן אידישען פאלק, אבער דערפאר האבען די גריכען געגעבען די אידען פולע אויטאנאמיע און רעליגיאנס-פרייהייט און האבען פערשפראכען ניט צו מישען זיך מעהר אין זייערע פארטיי-אנגע-לענהייטען, און ניט זאגען זיי קיין דעה אין די וואהלען פון א כהן גדול (157 פ. קר.).

אבער דאס אידישע פאלק האט זיך אייניגע יאהר ניט בענוצט מיט דיזען רעכט — אליין צו ערוואהלען א כהן גדול, וויל עס איז דאמאלס אין פאלק ניט געווען א פאסענדע פערזאן, וועלכע זאל זיין בעליבט פון אלע פארטייען. דאס פאלק האט זיך דאמאלס צוטיילט אויף צוויי לאגערן. אין ירושלים האט געהערשט דער רעכט פון די אריסטאקראטען, וועלכע זיינען געווען געשטיצט פון דעם סירישען גארניזאן, און אין מכמש, אין נאהד פון ירושלים, האט זיך בעזעצט יונתן מיט זיין פארטיי, וועלכע האט דארט געהאט איהר צענטער פון אויטאנאמיע. באקכידעס איז אויף אימער אוועק פון לאנד יהודה. די סירישע רעגירונג האט זיך מעהר ניט געמישט אין דעם קאמף פון די אידישע פארטייען, די העלעניסטען און נאציאנאליסטען, און האט איבערגעלאזען צום פאלק זעלבסט צו ענטשיידען, וועלכע פארטיי זאל בלייבען די הערשענדע.

נאך דעם פרידען, וואס יונתן האט געשלאסען מיט באקכידעס'ן, האט זיך דאס לאנד יהודה אפגערוהט אונגעפעהר פיער יאהר. די העלעניסטען האבען פערלאָרען אין פאלק יעדע בעדייטונג נאך דעם, ווי זיי האבען אנגע-וואָרען די שטיצע פון דער סירישער רעגירונג. די נאציאנאל-פארטיי פון די חשמונאים איז געוואָרען אין פאלק מעהר און מעהר פאפולער. יונתן האט ניט אויפגעהערט צו דענקען וועגען פולע אונאפהענגיגקייט פיר די אי-דען. ער איז אבער געווען זעהר פארזיכטיג אין זיינע שטרעבונגען, און האט זיך בענוצט מיט יעדען צופאל צו פערבריייטערן און פערשטארקערן די אידישע אויטאנאמיע. צום גליק האט די סירישע רעגירונג אין יענער צייט אנגע-הויבען פאלען און ווערען שוואכער, און יונתן האט געוואוסט צו בענוצען

יונתן האָט געזאהען, דאָס ער איז נאָך צו שוואַך צו שטרייטען מיט באַקכידעס'. ער איז אויסק פון אידישען צענטער, פון ירושלַים, און האָט זיך בעזעצט אין תקוע, נעבען ירדן. אהין האָט ער געבראַכט זיין פּא־מיליע, ווי אויך די פאַמיליעס פון זיינע אָנהענגער, די נאַציאָנאַליסטען. די בעוועגליכע פערמעגענס זייערע האָבען זיי אויך גענומען מיט זיך אום באַק־כידעס זאָל זיי ניט קאָנפיסקירען אַלס די פערמעגענס פון רעוואָלוציאָנערען, און האָבען דאָס אויסגעשי־ אויך יענער זייט ירדן צו די נאַבאַטעער (בני נביות), אַן אַראַבישער שבט, וואָס איז געווען זעהר פריינדליך צו אידען. דיזע פערמעגענס האָט יונתן געשיקט מיט זיין ברודער יוחנן מיט אַן אָפּטי־לונג אידישע קריגער. אָבער אויף'ן וועג האָבען זיי בעפאַלען אַראַבער פון די בני אמרי, האָבען ערמאָרדעט יוחנן און צוגענומען אַלעס, וואָס ער האָט געפיהרט. ווי יונתן האָט זיך וועגען דעם דערוואוסט, איז ער באַלד געלאָפען מיט זיינע אָנהענגער צו דעם אָרט פון די רויבער און האָט זיך אַן זיי פירכטערליך נוקם געווען. אויף'ן צוריק־וועג האָט איהם בעגעגענט באַקכידעס מיט זיינע סאָלדאַטען, אָבער יונתן מיט זיינע אָנהענגער האָבען זיך געלאָזען שווימען איבער'ן ירדן. באַקכידעס מיט זיינע סאָלדאַטען האָ־בען ניט געקענט טאָן דאָס זעלבע, ווייל די גריכען זיינען אימער געווען בע־וואפענט מיט זעהר שווערע געווער.

א קורצע צייט נאָכדעם איז אַלקים געשטאָרבען (159 פ. קר.). ער האָט געהייסען צוואוואָרפען די וואַנט אין הויף פון בית המקדש, ווען כע איז געמאַכט געוואָרען אין די אַלטע צייטען, אום די בעזוכער פון היידנישע פעל־קער זאָלען ניט קענען אַרייַנדרינגען אין הייליגטום. אַלקים האָט די וואַנט פערניכטעט מיט דעם צוויק, דאָס היידען זאָלען אויך קענען אַרייַנקומען אין די אינערע טיילען פון בית המקדש. באַלד נאָכדעם איז ער געשטאָרבען. דאָס פאַלק האָט דערין געזעהען די שטראָף פון גאָט פיר דיזע טאַט. באַלד נאָך דעם טויט פון אַלקים האָט באַקכידעס פערלאָזען ירושלַים, ווייל דער הויפּט־ציל פון זיין אָנווועזנהייט אין ירושלַים איז געווען צו שטיצען דיזען ליבלינג פון דער סירישער רעגירונג. יונתן האָט זיך בענוצט מיט באַקכי־דעס'עם אָפּווועזנהייט אין האָט אָנגעהויבען צו פערגרעסערן די צאָהל קרי־גער אום מיט דער צייט צו מאַכען דאָס אידישע לאַנד אונאָפּהענגיג. דאָס ערסטע, וואָס יונתן האָט געטאָן, איז געווען ארויסצוגעהן אויף אַן אָפּענעם שטרייט געגען די העלעניסטען, און ער האָט זיי אָנגעהויבען שטאַרק צו דריקען. זיי האָבען זיך געווענדעט צו דער סירישער רעגירונג וועגען הילף. דיזע האָט ווייערער געשיקט אהין באַקכידעס'ן. יונתן אָבער האָט ניט גע־

בערגאנג פון דעם אמט פון כהן גדול צו דער פארטיי פון די חשמונאים נאך דעם, ווי דאס אמט איז געווען אין דער מאכט פון די העלעניסטען, האט צוגעגעבען פיעל מוט דער פארטיי פון די נאציאנאליסטען. עס איז געווען קלאר צו זעהן, אז פיר דאס אידישע פאלק איז פיעל בעסער צו פאראייניגען זיך מיט אלכסנדר באלאס איידער מיט דעמעטריוס'ן. דיזער האט צוגעשיקט צו יונתן שלוחים מיט גאלדענע פערשפרעכונגען צו פערבריטערן די אידישע אויטאנאמיע און האט זיי זאגאר פערשפראכען צו בעפרייען פון פערשיידענע אפצאהלונגען, וועלען זיי וועלען איהם צייגען טרייהייט און העלפען איהם אין זיין קאמף מיט באלאס'ן. יונתן אבער האט זיך ענטזאגט פון די גליקען, וואס דעמעטריוס האט איהם פערשפראכען. ווי עס שיינט האט ער פערשטאנען, דאס דעמעטריוס איז צו שוואך געגען באלאס'ן; עס קען זיין, דאס יונתן האט ניט געטרויט דעמעטריוס'ן, אז ער וועט ווירקליך מקיים זיין די הבטחות, וואס ער גיט אין דער צייט פון זיין נויט. דעמעטריוס איז געווען האפנונגסלאז, און צוויי יאהר שפעטער איז ער געפאלען טויט אין א שטרייט (150 פ. קר.). אלכסנדר באלאס איז דאן געווארען קעניג פון סיריען.

דער גליקליכער צופאל און דער פאליטישער פערשטאנד פון יונתן האט איהם לייכט פערשאפט דעם צושטאנד, צו וועלכען יהודה מכבי האט געשטרעבט און האט ניט געקענט דערגרייכען, ניט אכטענדיג אויף זיינע גלענצענדע נצחונות. א מיטגליד פון דער רעוואלוציאנערער פאמיליע חשמונאים איז געווארען כהן גדול און א האלב־זעלבשטענדיגער וואסאל פון דעם סירישען קעניג. אלכסנדר באלאס האט גערעכענט יונתן'ען פיר א זעהר אייניפלוסרייכע פערזאן און האט איהם איינגעלאדען צו זיין חתונה מיט דער טאכטער פון דעם עגיפטישען קעניג פטאלעמעאוס פילאמעטער. ביים האכצייטס־מאהלצייט איז יונתן געזעסען נעבען דעם קעניג און מען האט איהם געצייגט גרויס עהרע אלס דעם פיהרער פון א פרייגדליכער נאציאן. וועלען א רעפוטאציע פון די העלעניסטען איז געקומען צום קעניג און האט געפרובט בעליידיגען יונתן'ען, האט זי דער קעניג זאגאר ניט געוואלט אויסהערען. דער קעניג האט געגעבען יונתן'ען דאס אמט פון מיליטערישען און ציווילען הויפטמאן איבער יהודה.

אין פערלויף פון היבשע עטליכע יאהר האט יונתן פערנומען די שטעלע פון כהן גדול און אויבער־בעאמטען איבער די מיליטערישע און ציווילע אנגעלעגענהייטען אין לאנד יהודה. דאס לאנד, וואס איז נאר ניט לאנג צוריק געווען אונטערוואכט, איז געווארען האלב־זעלבשטענדיג. אבער דאס

זיך מיט דיזע גינסטיגע אומשטענדען און צו פערשאפען דעם אידישען פאלק פולע זעלבשטענדיגקייט.

אין יענער צייט האבען זיך אנגעהויבען אין סיריען רייסערייען וועגען דעם טראן. עס האט זיך בעוויזען א נייער פרעטענדענט אויף'ן טראן אין דער פערזאן פון איינעם א געוויסען באלאס, א געבארענער אין קליין-אזיען, וועלכער האט פרעטענדירט צו זיין דער געזעצליכער זוהן פון אנטיא-כוס עפיפאנעס, מיט דעם נאמען אלכסנדר. ער האט ווירקליך געהאט אן עהנליכקייט צום פרינץ אלכסנדר, דעם זוהן פון אנטיאכוס'ן. אויך האבען איהם געהאלפען די אייביגע שונאים פון די סעלייקידען, די עגיפטישע קעניגען פון דער פטאלעמאישער דינאסטיע. מיט זייער הילף האט אלכסנדר באלאס צוזאמענגעשטעלט א היבשע מיליטערישע מאכט און איז ארויס אין א קאמף מיט דעמעטריוס דעם 1טען. דיזער איז געווען גע-צווונגען אפצורופען דאס מיליטער, וואס ער האט געהאלטען אין די פעס-טונגען פון לאנד יהודה, אום צו שטרייטען מיט זיין געגנער אלכסנדר באלאס. אבער אום דיזער זאל ניט צוציהען דעם אידישען העלד יונתן אויף זיין זייט, האט דעמעטריוס געווויזען צו יונתן'ען גרויס פריינדשאפט און צוטרוין, האט איהם בעפאלמעכטיגט צוזאמענצושטעלען א אידישע ארמעע אום צו העלפען איהם אין דעם קאמף מיט באלאס'ן, און האט בעפרייט די אידישע בעריהמטע פערזאנען, וועלכע ער האט געהאלטען אין די פעסטונגען אלס משכון, דאס די אידען זאלען געגען איהם ניט מורד זיין. אלס בעפאלמעכטיג-טער פון קעניג איז יונתן צוריקגעקומען אין ירושלים, וואוהין ער האט א לאנגע צייט ניט געהאט קיין רעכט צו קומען. דאס ערסטע, וואס ער האט געטאן, איז געווען צו בעפעסטיגען דעם הר הבית.

דאס, פאר וואס דעמעטריוס האט מורא געהאט, איז געשעהען. אלכסנדר באלאס האט אויסגעפונגען, אז פיר איהם איז זעהר וויכטיג, דאס דער אידי-שער פארשטעהער יונתן זאל זיין געגייגט צו איהם און זאל איהם העלפען אין זיינע אונטערנעהמונגען געגען דעמעטריוס'ן, און דערפאר האט ער איהם פערשפראכען פיעל פרייהייט פיר דאס אידישע פאלק. ער האט איהם ערסטענס בעשטימט אלס כהן גדול, ער האט איהם געשיקט א פורפור-נעם מאנטעל מיט א גאלדענער קרוין אלס כהן גדול, און האט פון איהם דערפאר פערלאנגט, אז ער זאל מיט איהם שליסען א בונד און העלפען איהם געגען דעמעטריוס'ן. יונתן האט מיט פערגניגען אנגענומען דאס אמט פון כהן גדול. אין דעם יום טוב סוכות (153 פ. קר.) איז יונתן ערשינען אין בית המקדש אין די רייכע קליידער פון א כהן גדול. דיזער אפיציעלער אי-

דאָס דעמעטריוס געפינט זיך יעצט אין אזא צושטאַנד, אז עס לוינט זיך איהם ניט קריגען מיט די אידען. עס האָט זיך ארויסגעוויזען, דאָס יונתן איז גע-וואָן גערעכט אין זיין רעכנונג. דעמעטריוס האָט איהם אויפגענומען מיט עהרע, ווי עס פאַסט פיר א מעכטיגען וואַסאַל. יונתן האָט געבעטען פון קעניג, אז ער זאָל בעפריען דאָס לאַנד יהודה פון אַלע אָפּצאָהלונגען און זאָל איהם אָפּגעבען דריי סאַמאריטאַנישע פראָווינצען. דער קעניג האָט איהם זיין וואונש נאָכגעגעבען; יונתן האָט איהם דערפאר פערשפראָכען זיין צו הילף, וואָן ער וועט עס פון איהם פערלאַנגען, און האָט איהם אויך געגעבען 300 טאַלאַנטען זילבער פיר די 3 פראָווינצען.

דעמעטריוס האָט זיך ווירקליך באַלד געגעטיגט אין די הילף פון יונתן'ען. טריפאָן, דער גענועזענער פעלדהערר פון אַלכסנדר באַלאַס, איז געוואָרען דער אָפּעקון פון אַלכסנדר באַלאַס'עס זוהן אַנטיאָכוס דעם 6טען, און איז ארויס געגען דעמעטריוס'ן אָפּנעהמען פון איהם דעם טראָן און ארויפזעצען אויף איהם אַנטיאָכוס'ן. אין אַנטיאָכיא איז געוואָרען א רע-וואָלוציאָן געגען דעמעטריוס'ן. ער איז אַליין ניט געווען אין שטאַנד צו דערשטיקען די רעוואָלוציאָן און האָט געבעטען הילף ביי יונתן'ען. דיזער האָט איהם געשיקט 3,000 אידישע טיכטיגע סאָלדאַטען און מיט זייער הילף איז איהם גאַלונגען די רעוואָלוציאָן צו דערשטיקען. וואָס פיר א גרויסע איבערקעהרענים עס איז געשעהען אין אזא קורצער צייט! מיט 20 יאָהר צוריק האָט אַנטיאָכוס עפּיפאַנעס געטרעטען מיט די פיס דאָס אידישע פאָלק, וועלכעם ער האָט בעשלאָסען אין גאַנצען צו פערניכטען, און יעצט זיינען אידישע טרופען געקומען אין אַנטיאָכיא, די הויפּטשטאָדט פון סיריען, צו מאַכען אָרדנונג און צו רעטען דעם גריכישען קעניג פון רעוואָלוציאָנערען.

דעמעטריוס האָט פערשפראָכען יונתן'ען, פיר די הילף, וואָס ער האָט פון איהם פערלאַנגט, צו פערגרעסערן די אויטאָנאָמיע פון אידישען פאָלק און איבערצוגעבען איהם די פעסטונג אקרא און נאָך אייניגע אנדערע פעס-טונגען אין יהודה, אין וועלכע עס זיינען געשטאַנען סירישע סאָלדאַטען. אָבער אזוי באַלד, ווי די געפאָהר איז אַריבער, האָט ער זיין הבטחה ניט געוואָלט מקיים זיין און איז געוואָרען זאָגאַר פיינדליך צו יונתן'ען. דיזען האָט עס שטאַרק געקרענקט, און ער האָט בעשלאָסען צו נעהמען ראַכע פון דעמעטריוס'ן, ווי נאָר עס וועט זיך מאַכען א געלעגענהייט. עס האָט ניט לאַנג געדויערט און די געלעגענהייט איז געקומען. דעם אָפּעקון פון אַלכסנדר באַלאַס'עס זוהן אַנטיאָכוס דעם 6טען איז געלונגען צו בריינ-גען אויף זיין זייט א גרויסען טייל פון דער קעניגליכער ארמעע. עס

לאַנד האָט טריט ביי טריט פאָרטגעזעצט צו שטרעבען צו פאָלשטענדיגער אונאָפּהענגיגקייט, וועלכע עס האָט אין קורצען ווירקליך דערגרייכט, אַ דאַנק די רייסערייען, וואָס זיינען פאָרגעקומען אין סירישען הויף צוליב דעם טראָן.

אַלכסנדר באַלאַס איז געווען אַ זעהר אונפעהיגער רעגירער, ווייל ער איז געווען איבערגעגעבען צו זינדיגע פערגניגענס (תאוות), ווי אַלע אַרים-טאָקראַטען אין סיריען צו יענער צייט. אין יאָהר 147 פ. קר. איז אַרויס געגען איהם דעמעטריוס דער 2טער ניקאַטאָר, דער זוהן פון דעמעטריוס דעם 1טען סאָטער. ניקאַטאָר, וועלכער האָט זיך גע-רעכענט פיר דעם געזעצליכען טראָן־פאָלגער, האָט צוגעצויגען אויף זיין זייט אַפּאָללאָניוס'ן, דעם שטאַטהאַלטער פון קעלע־סיריען, און האָט אויך פערלאַנגט, דאָס יונתן זאָל איהם זיין טריי. אָבער דיזער האָט געהאַלטען מיט באַלאַס'ן, און דעריבער איז אַרויס אַ שטרייט צווישען אַפּאָללאָניוס'ן און יונתן'ען. דער שטרייט איז פאָרגעקומען נעבען דער שטאָדט אשדוד. יונתן האָט געזיגט און האָט מיט גרויס טריאומף זיך צוריקגעקעהרט אין ירושלים. אַלכסנדר האָט געשענקט יונתן'ען די אַלטע שטאָדט עקרון פון די פּלשתים.

אָבער אויך נאָך דעם זיג פון יונתן'ען איבער אַפּאָללאָניוס'ן איז די לאַגע פון אַלכסנדר באַלאַס געווען זעהר ניט זיכער, ווייל עס זיינען געגען איהם אויפגעשטאַנען פיעלע פון די בירגער פון אַנטיאָכיאַ, ווי אויך אַ גרוי-סער טייל פון דער אַרמעע. זאָגאַר זיין שווער, דער עגיפּטישער קעניג פּטאָ-לעמעאוס דער 6טער, איז געוואָרען זיין געגנער, און האָט אָפּגענומען זיין טאָכטער, וואָס ער האָט איהם געגעבען פיר אַ פרוי, און האָט זי געגעבען צו דעמעטריוס'ן, וועלכער איז געוואָרען קעניג פון סיריען. אַלכסנדר באַלאַס איז ענטלאָפען נאָך אַראַביען און איז דאָרט ערמאָרדעט געוואָרען (145 פ. קר.).

יונתן אָבער האָט ניט געוואָלט אָנערקענען דעמעטריוס'ן אַלס דעם קע-ניג פון סיריען. ווי עס שיינט, האָט ער פערשטאַנען, דאָס יעצט איז דער מאָמענט גינסטיג צו בעקומען פאָלשטענדיגע פּאָליטישע זעלבשטענדיגקייט פיר די אידישע נאַציאָן. ער האָט בעלאַגערט די פעסטונג אַקראַ, וואו עס זיינען געווען פערפעסטיגט די סירישע סאָלדאַטען און די העלעניסטען. דיזע טאַט האָט דעמעטריוס גערעכענט פיר אַ פערשווערונג געגען איהם און ער האָט אַרויסגעפאָדערט יונתן'ען צו זיך אין פּטאָלעמאַאידע פיר אַן ערקלערונג אויף זיינע מעשים. יונתן איז געקומען צום קעניג געבען אַן ערקלערונג, ער האָט אָבער די בעלאַגערונג ניט אויפגעגעבען. ער האָט גוט פערשטאַנען,

מערקט טריפאן, דער אפעקון פון אנטיאכוס דעם 6טען, און האט בעשלאסען צו טאן עטוואס געגען דעם. ער האט גוט געוואוסט, דאס עס איז געפערלעך ארויסצוגעהן אין אפענעם שטרייט מיט יונתן'ן, אין ער האט דעריבער בעשלאסען צו בעגעהן בעטרוג. ער האט אנגעהויבען מארשירען מיט זיין ארמעע נאך יהודה. יונתן האט אויך צוזאמענגעשטעלט אן ארמעע און איז ארויס געגען טריפאן'ן. דיזער לעצטער האט בעגעגנט יונתן'ן זעהר פריינדליך און האט זיך געוואונדערט, וואס יונתן דענקט וועגען איהם שלעכטעס אין דער צייט, וואס עס איז גאר ניטא קיין אורזאך, אז עס זאל זיין צווישען זיי א שאטען פון שנאה. ער האט איינגעריבט יונתן'ן, אז ער זאל פערנאנדערלאזען זיין ארמעע און גהן מיט איהם נאך פטאלעמאאידא, וואו ער וועט מיט איהם פערהאנדלען וועגען איבערגעבען אייניג שטעדט צום לאנד יהודה. יונתן האט איהם געגלויבט און איז מיט איהם געגאנגען נאך פטאלעמאאידא. דארט האט ער יונתן'ס סוויטע ארמאדעט און איהם האט ער אריינגעווארפען אין געפענגנים (143 פ. קר.).

וועז שמעון האט זיך דערוואוסט, וואס עס טוט זיך מיט יונתן'ן, איז ער באלד געקומען אין ירושלים. דארט האט איהם דאס פאלק ערוועהלט אלס זיין פיהרער אנשטאט יונתן'ן. שמעון האט בעשלאסען טאן אלץ וואס איז מעגליך אום צו בעפרייען זיין ברודער. ער איז ארויס געגען טריפאן'ן מיט א היבשער מאכט פערטיג צו מלחמה. טריפאן האט בעגאנגען א נייע געמיינע טאט. ער האט געשיקט זאגען שמעון'ן, דאס ער איז גרייט ארויסצוגעבען יונתן'ן, וועז ער, שמעון, וועט איהם געבען 100 טאלאנטען זילבער אוז יונתן'ס צוויי זיהן אלס משכון, דאס ער וועט געגען איהם מעהר ניט שטרייטען. שמעון האט אפילו גערעכענט, דאס דער נידערטרעכטיגער גריך מיינט עס ניט באמת, ער האט אבער בעשלאסען נאכצוגעבען זיינע פאדערונגען, אום מען זאל ניט זאגען, דאס ער האט ניט געטאן אלץ וואס איז מעגליך צו רעטען דעם ברודער'ס לעבען. אוז ווירקליך איז עס געשעהען, ווי שמעון האט פארויסגעזעהען. דער מערדער טריפאן האט צוגענומען דאס זילבער אוז די קינדער פון יונתן אוז האט נאכדעם ערמארדעט יונתן'ן אין באסקאם, אויך יענער זייט ירדן (143 פ. קר.). שמעון'ן איז געלונגען ארויסצוקריגען יונתן'ס טויטען קערפער אוז ער האט איהם מקבר געווען אין מאדים אין דעם פאמיליען־גראב. אזוי איז געפאלען דער גרויסער העלד אוז גרויסער פאליטיקער אין דעם מאמענט, וועז ער האט געבראכט דאס אידישע לאנד אוז פאלק צום שוועל פון פאליטישער פרייהייט.

עס איז נעבליבען נאר איין שריט ביז דער פאלשטענדיגער פאליטישער פרייהייט פון לאנד יהודה. אוז דיזען שריט האט נעמאכט שמעון החשמונאי.

האָט אויסגעבראָכען אַ שווערער קאַמף צווישען די צוויי פּרעטענדענטען אויף'ן סירישען טראָן: צווישען אַנטיאָכוס דעם 6טען און דעמעטריוס דעם 2טען. טריפאָן האָט געשלאָסען מיט יונתן'ען אַ נייעם בונד אויף בעדינגונגען, וואָס זיינען געווען גוט פיר ביידע צדדים (144 פ. קר.). יונתן האָט בעקומען פיר דאָס אידישע פאָלק אַלע פרייהייטען, וועלכע ער האָט פערלאַנגט פון דעמעטריוס'ן. יונתן'ס ברודער, שמעון, איז ערנאַנט געוואָרען אַלס אויבער־קאָמאַנדיר איבער די בעוואַפענטע אין פּאַלעסטינאַ, און האָט בעקומען די פולמאַכט אַרויסצוטרייבען פון לאַנד יהודה אַלע סאָלדאַטען פון דעמעטריוס'ן. דאָס האָט געגעבען די חשמונאים אַ גרויסע מאַכט, וועלכע זיי האָבען בענוצט פיר אַנטיאָכוס דעם 6טען, אָבער מעהר פיר זיך זעלבסט.

יונתן האָט געהאַט אייניגע נצחונות איבער דער אַרמעע פון דעמעטריוס דעם 2טען, האָט אַיינגענומען אייניגע שטעדט, וועלכע ער האָט איבערגעגעבען צו אַנטיאָכוס דעם 6טען, און איז ענדליך צוריקגעקומען אין ירושלים. דאָרט האָט ער פערזאַמעלט די אידישע זקנים פון ראַט, און מיט זייער אַיינשטימונג האָט ער בעשלאָסען צו בעפעסטיגען ירושלים און נאָך אַנדערע וויכטיגע שטעדט אין יהודה. אין ירושלים זעלבסט האָט ער געלאָזט מאַכען אַ וואַנט, וואָס זאָל בעשיצען דעם הייליגען טייל פון שטאָדט, וואו דער טעמפּעל איז געשטאַנען, געגען דעם סירישען גאַרניזאָן, וואָס איז געשטאַנען אין דער פעסטונג אַקראַ. אין דער זעלבער צייט האָט שמעון בעפעסטיגט די שטעדט, וואָס זיינען געשטאַנען אויף'ן גרענעץ פון לאַנד יהודה, האָט אַיינגענומען בית־צור, האָט פון דאָרט אַרויסגעטריבען די סירישע סאָלדאַטען פון דעמעטריוס דעם 2טען און האָט דאָרט אַריינגעשטעלט אידישע סאָלדאַטען, דאַן האָט ער אַיינגענומען די שטאָדט יפו און דאָרט געמאַכט אַ פעסטונג צו בעשיצען דאָס לאַנד יהודה. אַזוי האָבען די חשמונאים ביסלאַכווייז פאָרבערייטעט די אומשטענדען צו געווינען פיר די אידען פולע זעלבשטענדיגקייט.

יונתן האָט געשיקט אַ געזאַנדטשאַפט צום סענאַט אין רוים צו בענייען דעם בונד, וואָס איז געשלאָסען געוואָרען צווישען יהודה מכבי און דעם סענאַט. די געזאַנדטשאַפט האָט געהאַט אַ פאָלשטענדיגען ערפאָלג. דיזעס איז געווען אין יענער צייט זעהר וויכטיג, ווייל די צוויי ברידער פון די חשמונאים, יונתן און שמעון, אַיינגעהמענדיג אייניגע שטעדט פיר אַנטיאָכוס דעם 6טען אַלס בעפאָלמעכטיגטע קאָמאַנדירען פון איהם, האָבען צוגענומען אייניגע שטעדט פיר זיך און האָבען זיי פעראייניגט מיט'ן לאַנד יהודה. דערצו האָבען זיי געמוזט האָבען די צושטימונג פון רוים. דאָס האָט בע-

ער האָט בעפעסטיגט ירושלים, האָט צוגענומען די שטאָדט יפו, וועלכע איז פיר ירושלים זעהר וויכטיג, ווייל זי איז געווען א האָפען־שטאָדט ביים מיט־לענדישען מעער. פיעל האָבען איהם געהאָלפען די רייסערייען אין סיריען פיר דעם טראָן. טריפאָן האָט ערמאָרדעט אנטיאָכוס דעם 6טען, דעם יונגען קעניג, וועמעס אָפּעקון ער איז געווען, און איז זעלבסט געוואָרען קעניג פון סיריען. דאָמאָלס איז שמעון אָפּען ארויס געגען איהם און האָט געשלאָסען א בונד מיט דעמעטריוס דעם 2טען, אָבער ניט אלס יואסאל, נאָר אלס זעלבשטענדיגער הערשער. דעמעטריוס האָט אָנערקענט די פאָלשטענדיגע פרייהייט פון אידישען פאָלק און האָט זיך ענטזאגט פון יעדען רעכט צו פאָ־דערן פון די אידען וועלכע עס איז שטייערן (142 פ. קר.).

באלד נאָכדעם האָט שמעון גענומען ארויסטרייבען די גריכישע חיל פון אקרא. ער האָט בעלאָגערט די פעסטונג, האָט ניט צוגעלאָזען קיין שפייז צו די בעלאָגערטע, ביז זיי האָבען זיך געמוזט אונטערגעבען. דעם 23טען אייר איז די פעסטונג איינגענומען געוואָרען און דאָס פאָלק איז אהין ארײַן מיט גרויס פרייד, מיט לולבים אין די הענט און מיט גרויס געזאַנג, מיט שירים און מזמורים פון תהלים. דיזער טאָג איז יאָהרען־לאַנג געפייערט געוואָרען פון אידישען פאָלק אלס א גרויסער נאציאָנאלער יום טוב.

יעצט איז געווען די אויפגאָבע פון שמעון'ען צו זיכערן די ערוואָרבענע פרייהייט און איינצוואָרדנען א ריכטיגע רעגירונג. דאָס אמט פון כהן גדול, וועלכעם איז פריהער געיוען בירושה אין דער משפחה פון די כהנים פון די בני צדוק, איז אריבער צו יונתן החשמונאי נאָך דעם, ווי יאָזאָן פון די בני צדוק איז געוואָרען אונטריי דעם אידישען גלויבען און דער אידישער נאציאָן. יעצט איז אויך די פאָליטישע מאכט דורך דעם גאנג פון דער געשיכטע אריין אין די הענט פון די חשמונאים. אזוי האָבען זיך קאָנצענטרירט די פאָליטישע און די רעליגיעזע מאכט אין איין האנט. דעם 18טען אלול פון דעם יאָהר 141 (פ. קר.) האָט דאָס פאָלק אָנערקענט שמעון החשמונאי אלס נשיא און כהן גדול, און האָבען בעשטימט, דאָס דיזער טיטעל זאָל זיין ערבליך צו זיינע קינדער, מיט אלע רעכטען פון א קענig. עס איז פערפאָסט געוואָרען א קאָנסטיטוציאָן, פון וועלכער די הויפט־פונקטען זיינען אויסגעקריצט געוואָרען אויף קופערנע טאפלען, וועלכע זיינען אוועקגעלעגט געוואָרען אין בית המקדש.

די נייע אידישע רעגירונג האָט דאָמאָלס ארויסגעלאָזען אייניגע מטבעות: שקלים און האלבע שקלים, אויף וועלכע עס זיינען געווען די וועטער

מטבעות פון דער צייט פון די מאַקאַבעער.

אויפשריפטען: 1) A ירושלים קדשה; B שקל ישראל. 2) A חצי השקל, שב (שנה ב׳); B ירושלים הקדושה. 3) A לחרות ירושלם; B רעכטס: שמ, לינקס: עונ (שמעון). 4) A שמעון נשיא ישראל; B (שנה אח)ת לגאלת ישראל. 5) A שמעון נשיא ישראל; B שנה אחת לגאלת ישראל. 6) A חצי... שנת ארבע; B לגאלת ציון.

חכמים פון שפעטערע דורות געזעהען אין דיזער ליבע די הייליגע געפיהלען פון דעם אידישען פאלק צו זיין גאט, און האבען דערביבער דיזע פאעמע ארויס-געגומען אין תנ"ך. די ליבעגדע שולמית ענטלויפט פון די שענסטע קעניג-ליכע פאלאצען, איהר איז דארט ענג, שטיקענד די לופט, איהר ציהט אין פעלד, אין די ווייגגערטנער פון עין גדי, אויף די בערגלאך, וואס זיינען בע-דעקט מיט שמעקענדע בלומען. ז' בערגעטערט די נאטור און ווערט פון איהר בעגייסטערט. „די ליבע", זאגט שולמית, „איז שטארק ווי דער טויט. קיין ימים קענען זי ניט פערלעשען, קיין גרויסע טייכען קענען זי ניט פער-פלייצען. איהרע פיילען זיינען פייער, געטליכעם פייער".

דאס אנדערע ווערק פון יענער צייט, קהלת, איז דער היפך פון שיר השירים. קהלת איז דורכגעדרונגען מיט א פילאזאפישען סקעפטיציזם (צווייפלען אין אלעם). די תלמודיסטען, וועלכע האלטען, דאס דיזע בייד ווערק, שיר השירים און קהלת, זיינען פון איין און דער זעלבער פערזאן, פון שלמה המלך, דאס בייד זיינען דער פראדוקט פון דעם פערשיידענעם עלטער פון דעם מענשען, זאגען וועגען דעם: „וען א מענש איז יונג זינגט ער פרעהליכע לידער, ווערט ער אבער אלט, זאגט ער „הכל הבל", „אלעם איז גארניט". שיר השירים, זאגען זיי, האט שלמה געשריבען אין זיין יוגענד, דערביבער איז דארט אויסגעדריקט א לעבען פול מיט פרייד, דער פריהלינג פון דער נאטור שיינט, די יונגע ליבע בליהט; אין קהלת, וואס איז פערפאסט געווארען פון שלמה'ן אויף דער עלטער, דרוקט ער אויס דעם אומעטיגען גייסט פון דער עלטער פון א מענשען, וועלכער האט אלעם געהאט אין זיין לעבען, אבער ער האט ניט געפונען אין קיין זאך קיין צווועק. ער האט גע-נאסען אלע פערגניגענס, ער האט גוט געגעסען, גוט געטרונקען, זיך פיעל געפרייט; ער האט זיך אויך בערייכערט מיט וויסען, מיט קענטניסען, אבער לסוף איז ער געקומען צום שלום, אז „הכל הבל", דאס אלעם האט ניט קיין ווערט, מען קען ניט וויסען, וואו איז דער אמת און וואו איז דער שקר, וואס איז ווירקליך גוט און וואס איז ווירקליך שלעכט; אין דער וועלט איז אלעם צונויפגעמישט, אויף יעדען שריט און טריט בעגעגענט מען פראגען, וואס מען האט ניט אויף זיי קיין ענטפער. און דער סוף פון אלעם איז דער טויט, וועלכער גלייכט אוים אלעם. דער גוטער, דער שלעכטער, דער קלו-גער, דער נארישער, דער גליקליכער, דער אונגליקליכער — אלע ווערען נאך דעם טויט גלייך. דער מענש האט ניט קיין פארצוג געגען א טיער. דאס נאנצע לעבען האט ניט קיין ריכטיגען ווערט, ווייל ער איז א שפילצייג אין די הענט פון צופאל. זאגאר דער פערשטאנד פון מענשען טוט איהם ניט

„ירושלים הקדושה", דאָס יאָהר (דער 1טער פון דער רעגירונג פון שמעון) און דער וועלט פון דער מטבע (שקל, חצי שקל).

אום צו פערזיכערן זיך געגען אָנפאַלען פון שונאים, האָט שמעון גע-שיקט אַ געזאַנדטשאפט צום סענאט אין רוים צו בענייען דעם בונד, וואָס די פריהערדיגע חשמונאים האָבען געשלאָסען מיט'ן סענאט. דיזער האָט אויפגענומען די געזאַנדטע זעהר העפליך און האָט זיי גאַראַנטירט, דאָס רוים וועט ניט ערלויבען קיינעם אָנגרייפען דאָס אידישע לאַנד. דער סענאט האָט וועגען דעם געגעבען צו וויסען אין עגיפטען, סיריען און אין די זעלב-שטענדיגע שטעדט אין קליין-אזיען (139 פ. קר.).

ה. די אידישע ליטעראטור אין דער צייט פון דער גריכישער הערשאפט.

אין דעם 3טען יאָהרהונדערט פ. קר. זיינען די אידען אין ארץ ישראל צום ערסטען מאָל בעקאַנט געוואָרען מיט דער גריכישער קולטור. אָנפאַנגם האָט דער גריכישער גייסט ניט געשאַדט דעם אידישען רעליגיעזען גייסט, וועלכער האָט געשלאָגען טיפע וואָרצלען אין פאָלק פון דער צייט פון עזרא'ן. אין געגענטייל, די גריכישע קולטור האָט זיי אָנפאַנגם געעפענט די אויגען צו זעהן און בעמראַכטען אזעלכע זאכען, פון וועלכע זיי האָבען פריהער גאָר-נישט געוואוסט.

די נייעסטע פאָרשער פון דער אידישער געשיכטע און ליטעראַטור פון יענער אַלטער צייט זיינען געקומען צום בעשלוס, דאָס אין דער צייט, וועו די פּטאָלעמעער האָבען געהערשט אין לאַנד יהודה, זיינען פערפאַסט געוואָרען צוויי ווערק, וועלכע זיינען אריינגענומען געוואָרען אין תנ"ך אויף דעם נאָמען פין שלמה המלך. דיזע ווערק זיינען: שיר השירים און קהלת. אָבער בוידע זיינען פערפאַסט געוואָרען פון אידישע חכמים אונטער דעם איינפלוס פון דער גריכישער קולטור. אין שיר השירים בעזינגט דער פער-פאַסער די ליבע פון א שענער הירטין (פאַסטושקע), שולמית, צו איהר גע-ליבטען פאַסטוך, און עס רייצען איהר ניט די רייכטימער פון קעניג שלמה, וועלכער האָט זי גענומען צו זיך אין זיינע פאָלאַצען. אין דיזער פאָעמע הערען זיך די אָפּקלאַנגען פון די גרויסע גריכישע לירייקער, מיט זייער ליבע צום לעבען, אָבער זי איז דאָ אזוי פעראידישט, דאָס די נאָכאהמונג איז ניט צו דערקענען. אין דיזער פאָעמע ווערט בעזונגען די נאטור מיט דער עדעל-כטער ראַמאַנטישער ליבע. אָבער די ליבע איז דאָ אזוי אונשולדיג, אזוי נאַיוו, דאָס זי ערשיינט צו זיין געטליך. ניט אומזיסט האָבען די אידישע

זיין מאָראַל איז געגרינדעט אויף׳ן פּרינציפּ, דאָס דער מענש מוז ער-פילען זיין פליכט, און דאָס ער האָט אַ פרייען ווילען צו טאָן וואָס ער וויל, און ער איז דעריבער פעראַנטוואָרטליך פיר זיינע מעשים. ער איז זעהר שטרענג אין דער מאָראַל פון פאַמיליען־לעבען. ער וואַרנט מענער, אַז זיי זאָלען זיך ניט נאָכגעבען די תאוות צו פרעמדע פרויען, און ער ראַט שטאַרק אַכטונג צו געבען אויף די אויפפיהרונג פון יונגפרויען. ער לערנט, אַז צו קינדער דאַרף מען זיין זעהר שטרענג, און זיי אָפט בעשטראָפען פיר אַ פער-ברעכען. דאָס לעבען בעטראַכט ער אַלס אַ זעהר שווערע אויפגאַבע, צו וועלכער דער מענש מוז ווערען גוט פאָרבערייט. ער רעקאָמענדירט אויף יעדען טריט מעסיגקייט. אַ געזונטער קערפּער איז דער בעסטער רייכטום; אַ גוטער מוט איז די בעסטע פרייד. יעדער מענש מוז זיך אַליין שעצען, לויט זיין פערדינסטען און זיין ווערט, וואָרים ווער וועט איהם שעצען, ווען ער ערנידריגט זיך זעלבסט? אין די פראַגען פון לעבען ראַט ער צו האַלטען זיך אָן דעם גאָלדענעם מיטעל־וועג. דער מענש מוז זיך אימער רעכנען ניט מיט דעם, ווי עס וואָלט בעדאַרפט זיין, נאָר מיט דעם, ווי עס איז. דער ספר פון בן סירא איז אָריגינעל געשריבען געוואָרען אין העברעאיש. נאָכ-דעם האָט איהם דעם מחבר׳ס אַן עניקעל איבערזעצט אין דער גריכישער שפּראַך. מיט דער צייט איז דער העברעאישער אָריגינאַל פערפאַלען געוואָרען. ניט לאַנג האָבען די געלעהרטע געפונען אַ גרויסען טייל פון אַ העברעאישען טעקסט פון בן סירא, אָבער דיזער איז ניט דער ריכטיגער אָריגינאַל, נאָר ער איז געשריבען געוואָרען אין 11טען און 12טען יאָהרהונדערט נ. קר.

אויך פון דער צייט פון די רעליגיאָנס־פערפאָלגונגען און מאַרטירערטום פון אידישען פאָלק, פון דער צייט פון אַנטיאָכוס עפּיפאַנעס, זיינען געבליבען שפּורען אין דער אַלטער אידישער ליטעראַטור. דער קאַפּיטעל ע״ד אין תהלים איז נאָך דער מיינונג פון די גרעסטע קריטיקער פערפאַסט געוואָרען אין יענער טרויעריגער צייט, ווי עס צייגען קלאָר פאָלגענדע ווערטער:

למה אלהים זנחת לנצח...
שאגו צורריך בקרב מועדיך...
שלחו באש מקדשך, לארץ חללו משכן שמך...
עד מתי אלהים יחרף צר?...

אָה, גאָט! וואַרום האָסטו אונז אַזוי לאַנג פערלאָזען?
די פיינד שטורמען אין דיינע הייליגטימער...

קיין גוטעם, אין געגענטייל, ער פערשאפט איהם נאר ליידען, וויל מיט זיין פערשטאנד וויים דער מענש, דאם ער מוז שטארבען, וועהרענד אנדערע לע-בעדיגע זאכען האבען ניט קיין אהנונג פון טויט איידער ער קומט. „צו וואס איז די גאנצע מיה פון דעם מענשען? וואס איז דער צוועק פון מענשען'ס לעבען?"

דער פערפאסער פון קהלת קעהרט זיך אום אפט צו דעם געדאנק, דאם עם איז בעסער, אז דער מענש זאל גאר ניט טראכטען וועגען קיין זאך, ניט פארשען צו פיעל, נאר לעבען מיט דער מינוט, כל זמן עם לעבט זיך. אבער אויך דאם איז ניט קיין צוועק, זאגט ער. דעריבער גיט ער אן עצה: לעזט גאר ניט קיין ביכער, וועניגסטענס פילאזאפישע ביכער, וויל עם איז אהן אן ענדע, מען קען פון זיי אויך גארניט ארויסקריגען קיין בעשטימטעם. דאם בעסטע איז: „האב מורא פאר גאט, טו זיינע געבאט, וויל דאם איז דער צוועק פון לעבען". צוליב דיזע וועהרטער איז דער ספר קהלת ארייננעגנומען געווארען אין תנ"ך. דאך שטעהט דיזעם בוך אין גראד פון הייליגקייט אונ-טער אלע אנדערע ספרים פון די כתבי הקודש (תנ"ך).

צווישען 200 און 170 פ. קר., וען די הערשער אין פאלעסטינא זיינען געווארען די סעלייקידען אנשטאט די פטאלעמעער, איז פערפאסט געווארען אין יהודה א ווערק פון לעהר-שפרוכען פון יהושוע בן סירא. די-זער יהושוע האט געלעבט אין דער צייט פון דעם כהן גדול שמעון דעם 2טען (הצדיק) און איז געווען איינער פון די סופרים פון יענער צייט. ער האט ערווארבען פיעל וועלטליכע בילדונג און מעהר פון אלעם — פיעל ערפאהרונג. „וער עם האט ניט געהאט קיין ערפאהרונג", זאגט ער, „דער ווייס וועניג; וער עם האט פיעל געאירט, דער איז אמת קלוג. איך האב פיעל געזעהען, ריי-זענדיג פון איין ארט אין אנדערען; איך האב מעהר געווואוסט און וועניג ge-רעדט. איך בין פיעלע מאל געווען אונטערווארפען אונטער טויט-געפאהר, אבער איך האב זיך גערעטעט, א דאנק מיין ערפאהרענהייט". די שפריכווור-טער פון בן סירא האבען א גרויסע עהנליכקייט צו די שפריכווערטער פון שלמה (משלי שלמה), וועלכע זיינען א ספר פון די כתבי הקודש (תנ"ך). בן סירא איז ניט זעהר ענטציקט פון לעבען און איז ניט בייז אויף דאם לעבען. ער בעטראכט דאם לעבען מיט א קלארען פערשטאנד און גיט עצות ווי דורכצו-פיהרען דאם לעבען מיט נוצען. צו פיעל אריינלאזען זיך אין פילאזאפירען, דענקען און פארשען, הייסט ער ניט. „זוך ניט קיין זאכען, וואס זיינען טיף פערבארגען פון דיר. גענוג, אז דו וועסט וויסען דאס, וואס איז צוגענג-ליך צום מענשליכען פערשטאנד".

אריינגעוואָרפען אין אַ ברענענדען קאַלך־אויוון; אָבער דאָ איז געשען א נס, דאָס די יונגע לייט זיינען ניט פערברענט געוואָרען, זאָגאָר זייערע האָאר זיינען ניט פערסמאָליעט געוואָרען. ענדליך ווערט דערצוהלט אין ערסטען טייל, ווי נבוכדנאצר איז פערוואָנדעלט געוואָרען אין א ווילדעם טיער, און האָט זיבען יאָהר געלעבט אין וואַלד צווישען חיות און האָט זיך געשפייזט גלייך מיט זיי פון גראָז און בוים־בלעטער. דיזע אַלע ערצעה־לונגען זיינען דאָמאָלס, אין דער צייט פון אנטיוכוס הרשע, געווען א דבר בעתו. מען האָט דערמיט בעצוועקט איינצופלאַנצען אין פאַלק דעם גלויבען, דאָס אויך אין די פריהערדינג צייטען זיינען אידען געווען אָפּגעהיט פון צו עסען פון גוי'אישע מאכלים און האָבען ניט געוואָלט דינען צו זייערע געטער, און דערפאַר האָט גאָט מיט זיי געטאָן נסים, און די שלעכטע קעניגען, די רשעים, זיינען געשטראָפט געוואָרען פון גאָט פיר די מעשים רעים, וואָס זיי האָבען געטאָן דעם אידישען פאַלק, און דעריבער זאָל מען ניט פערלירען די האָפענונג, דאָס אויך מיט די אידען פון דער צייט פון אנטיאָכוס'ן ווערט גאָט טאָן נסים, ווען זיי וועלען זיך האַלטען פעסט ביי זייער גלויבען, און דער רשע, וואָס דריקט זיי, ווערט אויך בעשטראָפט ווערען ווי נבוכדנאצר.

אין צווייטען טייל פון ספר דניאל שטעלט דער פערפאַסער פאָר אַלע־גאָריש (פערשטעלט) די געשיכטע פון דער גריכישער הערשאָפט פון דער דינאַסטיע סעלייקום אין פאַלעסטינא, די מלחמות, וואָס קומען פאָר צווישען די מלכי הנגב (עגיפטען) און מלכי הצפון (סיריען). די ליידען פון עם קודש (אידען) פון דער טיראַניי פון דעם סירישען הערשער (אנטיאָכוס עפי־פאַנעס), וועלכער ווערט צושטערען דעם נעטליכען דינסט אין טעמפעל (קרבן התמיד) און ווערט אויפגעשטעלען אַן אַלטאַר צום גריכישען אָפּגאָט (שקוץ משומם), ווערט שטיצען די מרשיעי ברית (מענעלאָוס מיט די העלעניסטען), ווערט דריקען די פּאַרטיי חסידים, אָבער ענדליך ווערט ער האָבען א שרעקליכע מפלה, און עם ווערט געגרינדעט ווערען א נייע מלוכה, א מלוכה פון לויטער הייליגע, וועלכע ווערט עקסיסטירען פיר אימער.

די ערשטע צייט, וואָס די צוויי פעלקער, די גריכען און די אידען, האָ־בען זיך בענעגנט און זיינען נאָהענט צוזאַמענגעקומען, זיינען זייערע פער־שיידענע קולטורען געווען זעהר פרעמד איינע צו דער אַנדערער. דעריבער געפינען מיר ביי די גריכישע שרייבער פון יענער צייט זעהר פערשיידענע מיינונגען וועגען דעם אידישען פאַלק און זייער קולטור. די תלמידים פון דעם גרעסטען פילאָזאָף צווישען די גריכען, אריסטאָטעל, דעם לעהרער פון אלכסנדר מוקדון, בעשרייבען אידען אלס א פאַלק פון פילאָזאָפען, אלס

דיין הייליגען טעמפעל האָבען זיי פערברענט...
אָה, גאָט! ביז ווי לאַנג וועט דער דרויקער שימפען?...

אויך דער קאפיטעל ע"ט דריקט אויס דעם טיפען טרויער פון יענער פינסטערער צייט:

אלהים! באו גוים בנחלתך,
טמאו את היכל קדשך,
שמו את ירושלים לעיים,
נתנו את נבלת עבדיך מאכל לעוף השמים,
בשר חסידיך לחיתו ארץ.
שפכו דמם כמים סביבות ירושלים...

אָה, גאָט! עס זיינען אַריין באַרבאַרען אין דיין אָרט,
האָבען פעראונרייניגט דיין הייליגען טעמפעל,
האָבען פערוואַנדעלט ירושלים אין תורבות,
האָבען אָפגעגעבען די טרופען פון דיינע קנעכט צו די פויגלאַך פון
הימעל,
די קערפערס פון דיינע חסידים — צו די חיות פון דער ערד.
זיי האָבען פערגאָסען זייער בלוט ווי וואַסער אַרום ירושלים...

אויך דער ספר דניאל, וואָס איז א טייל פון דער היילינגער שריפט (תנ"ך), איז פערפאַסט געוואָרען אין יענער ביטערער צייט פון דער אידישער געשיכטע. אין די ערסטע קאפיטלאך פון דעם ספר ווערט דערצעהלט, דאָס וועז נבוכדנאצר האָט איינגענומען ירושלים, האָט ער גענומען פון דער אידישער אריסטאקראטיע איניגע יונגע לייט, האָט זיי געבראכט נאך בבל, וואו מען האָט זיי געגעבען באַבילאָנישע בילדונג, אום זיי זאלען קענען זיין בעאמטע אין קעניגליכען הויף. צווישען דיזע יונגע לייט האָבען זיך געפונען: דניאל, חנניה, מישאל און עזריה. דיזע האָבען ניט געוואלט עסען די שפייז, וואָס מען האָט זיי געגעבען פון קעניגליכען טיש, און האָבען נאָר געלעבט מיט גאָרטען־פרוכט און וואַסער, און דאָך האָבען זיי אויסגעזעהען שען און געזונט. וויטער ווערט דערצעהלט אין דיזען ספר, דאָס נבוכדנאצר האָט אויפגעשטעלט א גרויסען גאָלדענעם בילד אין דעם טאָל דורא און האָט געפאָדערט, דאָס אַלע זיינע אונטערטאַנען זאָלען זיך בוקען צו איהם ווי צו א גאָט. נאָר חנניה, מישאל און עזריה האָבען צו דיזען אָפגאָט ניט געוואלט בוקען זיך, און דערפאר האָט מען זיי

די געשיכטע פון מבול לויט דעם, ווי זי ווערט דערצעהלט פון די בבליים, און ווי לכע איז זעהר עהנליך צו דעם, ווי עס ווערט ווענען דעם דערצעהלט אין דער ביבל. ער דערצעהלט דאָרט אויך ווענען דעם חורבן ירושלים און בית המקדש, און ווי די אידען זיינען פערטריבען געוואָרען אין בבל אלס געפאַנגענע פון נבוכדנאצר, דעם קעניג פון בבל.

די אידען האָבען שוין אין 3טען יאָהרהונדערט פ. קר. גוט געוואוסט די גריכישע ליטעראַטור און האָבען אָנגענומען זייער קולטור. פיר די גריכי- אָבער איז די אידישע שריפט געווען א סאָרט רעטענים. אין יענער צייט האָבען די אידען אין אלעקסאַנדריען בעשלאָסען איבערצוזעצען זייערע היליגע שריפטען אין דער גריכישער שפראַך. זיי האָבען געוואָלט ווייזען די הע- לענישטען, וואָס פיר אן ערהאבענע ליטעראַטור זיי בעזיצען, אום זיי זאָלען האָבען מעהר רעספעקט פאר'ן יודענטום, און פיליכט אויך צו ווירקען אויף די וואלט-אנשויאונג פון די גריכען זעלבסט. אויסער דעם איז די איבער- זעצונג געוואָרען פיר די אידען אין אלעקסאַנדריען א נויטווענדיגקייט. די העברעישע שפראַך האָבען פערשטאַנען נאָר די נעלעהרטע, דאָס פאָלק אָבער האָט נערעדט און געלעזען נאָר גריכיש. עס איז געוואָרען נעטיג אי- בערצוזעצען די ביבל אין גריכיש אום דאָס פאָלק זאָל פערשטעהן די הייליגע שריפטען.

דאָס ערסטע האָט מען איבערזעצט די ת ו ר ה (חמשה חומשי תורה). אין א דאָקומענט, וואָס איז געשריבען געוואָרען אין 2טען יאָהרהונדערט פ. קר., בעווואוסט אונטער'ן נאָמען „דער בריף פון אריסטעאָס", ווערט דער- צעהלט די געשיכטע פון דיזער איבערזעצונג. דער קעניג פטאָלעמעאוס דער 2טער פילאָדעלפוס האָט געוואָלט האָבען אין זיין גרויסער ביבליאָטעק אויך די אידישע הייליגע שריפטען. צו דיזען צוועק האָט ער געשיקט א געזאנדט- שאפט נאָך ירושלים צום כהן גדול אליעזר און האָט פון איהם פערלאַנגט, אז ער זאָל איהם צושיקען געלעהרטע אידען, וואָס וויסען גוט די הייליגע שריפטען און קענען אויך גרינדליך די גריכישע שפראַך, אום זיי זאָלען אי- בערזעצען די אידישע תורה אין גריכיש. דער כהן גדול האָט צוגעשיקט צום קעניג אין אלעקסאַנדריען 72 אידישע געלעהרטע זקנים מיט ספר-תורה'ס איבערצוזעצען זיי פון העברעאיש אין גריכיש. דער קעניג האָט זיי אויפ- גענומען זעהר פרייגדליך, האָט מיט זיי לאַנג פערבראַכט און געשפראָכען איבער רעליגיאָן, פילאָזאָפיע, עטהיק (זיטען-לעהרע) און פאָליטיק, און ער האָט זיך פערוואונדערט איבער זייער חכמה. נאָכדעם האָט מען זיי אָפּגע- געבען א געבויידע אויף דער אינזל פאַראָס, ניט ווייט פון אלעקסאַנדריען,

די נאכפאלגער פון די פילאזאפען פון אינדיען. דער גריכישער היסטאריקער פון דער צייט פון פטאלעמעאוס דעם 1טען, העקאטעאוס פון אבדעראַ, האָט אויספיהרליך בעהאנדעלט אין זיין געשיכטע פון עגיפטען די אידישע געשיכטע, זייער ארויסגעהן פון מצרים, די געזעצגעבונג פון משה'ן, זייערע מלחמות מיט די קעניגען פון כנען, דעם טעמפעל. די אידען, שרייבט ער, האָבען לויט די געזעצען פון משה'ן זיך בעארפט רעגירען אלס א רעפובליק, ניט אלס א מאנארכיע, נאָר דער כהן גדול איז געווען די העכסטע פערזאן אין דער רעגירונג; זיי לענגן זהער פיעל געוויכט אויף די ערציהונג פון זייערע קינדער, אבער אין די לעצטע צייטען, אונטער דער הערשאפט פון די נאכפאלגער פון אלכסנדר מוקדון, האָבען זיי זיך פיעל געענדערט און האָבען געביטען זייערע אלטע געוואוינהייטען.

עס האָבען זיך שוין אבער דאמאלס געפונען צוויישען די גריכען שרייבער, וואס האָבען די אידען שרעקליך געהאסט און האָבען אויף זיי אויסגעטראכט אלערליי שקרים און בלבולים. אייניער פון די וויכטיגסטע פון דיזען סארט איז געווען מאנעטהאן, אן עגיפטישער פריסטער פון דער צייט פון פטאלעמעאוס דעם 2טען. ער האָט געשריבען אין דער גריכישער שפראך אן אויספיהרליכע געשיכטע פון עגיפטען. „די אידען", שרייבט ער אין זיין געשיכטע, „זיינען אלע געווען אויסזעציגע (מצורעים), וועלכע דער עגיפטישער קעניג אמענאפים האָט געצוואונגען צו ארבייטען אויף די בערג, וואו זיי האָבען געמוזט האקען שטיינער. משה איז פריהער געווען א פריסטער אין עגיפטען. מיט דער הילף פון די פאסטוכער, וואס זיינען בעקאנט אין דער געשיכטע מיט'ן נאמען „היקסאס", האָט ער ארונטערגעזעצט דעם עגיפטישען פרעה און איז געווארען הערשער אין לאנד. און האָט געזומען די אידישע מצורעים אונטער זיין שוץ. אבער ענדליך זיינען די מצורעים ארויסגעטריבען געווארען פון לאנד. משה, וועלכער האָט פריהער אלס עגיפטישער פריסטער געטראגען דעם נאמען אסארסיפא, האָט זיי, די מצורעים, נאך דעם, וויזיי זיינען ארויסגעטריבען געווארען פון מצרים, געגעבען נייע געזעצען, אין וועלכע ער זאגט זיי אן ניט צו גלויבען אין די געטער פון מצרים און צו פערניכטען די היליגע טיערען, וואס די מצריים פערגעטערן".

אין יענער צייט האָט אויך א כאלדעאישער פריסטער פון טעמפעל בל אין בבל, מיט'ן נאמען בעראסוס, בעהאנדעלט די אידישע געשיכטע אין זיין ווערק איבער דער געשיכטע פון בבל. ער איז אבער צו אידען ניט געווען אזוי פיינדליך, ווי דער עגיפטישער מאנעטהאן. בעראסוס בעשרייבט

(לאטיניש: „סעפטואגינטא"), האט פיעל געהאלפען צום איבערגעהן פון די גריכען און רוימער פון היידענטום צום יודענטום.

3. די אונאפהענגיגקייט פון יהודה אונטער די חשמונאים.

(140—63 פ. קר.)

די מלחמות צווישען די אידען און די גריכען האבען זיך געענדיגט. דער רעזולטאט איז פיר די אידען געווען בעסער, ווי זיי האבען געוואונשען. זיי האבען אנגעהויבען צו שטרייטען פיר רעליגיעזע פרייהייט און האבען געוואונען אויך פאליטישע פרייהייט. דאס, וואס זיי האבען פערלאנגט מיט 450 יאהר צוריק, האבען זיי יעצט בעקומען צוריק. פיער הערשאפטען האבען זיך אין דער צייט געביטען: בבל, פרס, די גריכישע־עגיפטישע און גריכישׂ־סירישע, און ענדליך האבען זיך די אידען ערוואלבען פאלשטענדיגע אונאפהענגיגקייט.

שמעון החשמונאי, ווי עס איז דערצעהלט געוואלען פריהער, איז ערוועהלט געוואלען פון פאלק אלס פירסט און כהן גדול. אמת, ער איז ניט געווען פון דער דינאסטיע פון דוד'ן און ער האט ניט געשטאמט פון צדוק'ן, אבער דער פערדינסט פון די חשמונאים ביים אידישען פאלק אין דער לעצטער צייט איז געווארען אזוי גרויס, דאס עס איז זיי לייכט אנגעקומען צו גרינדען א נייע דינאסטיע. די לעצטע סקאנדאלען פון די כהנים גדולים יאזאן און אלקים מיט זייער יחוס פון צדוק'ן האבען אזוי פער'מיאוס'ט דיזען יחוס, דאס ער האט אנגעווארען ביים פאלק דעם נאנצען גלאנץ, און דער יחוס חשמונאי איז געשטאנען אין די אויגען פון פאלק פיעל העכער ווי דער אלטער יחוס פון צדוק'ן. צוזאמען מיט זייער אונאפהענגיגקייט האבען די אידען אויך פערגרעסערט זייער טעריטאריע, בעזונדערס אונטער דעם צוויי־טען פירסט פון דער אונאפהענגיגער יהודה, יוחנן הורקנוס (הירקאנוס), וועלכער האט צוגענומען דעם נאהרליכען טייל פון גליל, דעם עבר הירדן און זאנאר דאס לאנד אדום. דער זוהן פון יוחנן הורקנוס דעם 1טען, אלכסנדר ינאי, האט נאך מעהר געזוכט צו פערגרעסערן דאס לאנד דורך איינגענהמען אזעלכע פראווינצען, וועלכע האבען דעם פאלק קיין פאליטישע נוצען ניט געבראכט; זיי האבען נאר פערגרעסערט דעם רוהם פון דעם פירסט פיר זיין העלדישקייט און ער האט דערפאר בעקומען דעם טיטעל „קעניג". דאס לאנד יהודה האט אנגעהויבען ווערען א מאכט אין מערב פון אזיען און איינשלינגען די שוואכערע פון זיך.

וואו יעדער איינער בעזונדער האָט איבערזעצט דעם גאַנצען העברעאישען טעקסט, און די איבערגעזעצטע טיילען פון יעדען איינעם זיינען יעדען טאָג פערגליכען געוואָרען פון אלע איבערזעצער, און אזוי איז נאָך פיעל מיה פון אלעמענס ארבייט צוזאַמענגעשטעלט געוואָרען א פינקטליכע איבערזעצונג פון דעם טעקסט. 72 טעג האָט געדויערט די גאַנצע ארבייט, וועלכע האָט בעקומען די הסכמה פון די פּאָרשטעהער פון דער אידישער געמיינדע אין אלעקסאַנדריען. די איבערזעצונג איז איבערגענעבען געוואָרען צום קעניג, וועלכער האָט שטאַרק בעוואונדערט משה'ס געזעצגעבונג און האָט די איבער-זעצונג איבערגענעבען אין דער קעניגליכער ביבליאָטעק. דער קעניג האָט געענעבען צו די איבערזעצער גרויסע מתנות און האָט זיי מיט כבוד אָפּגע-שיקט צוריק אין זייער לאַנד, אין ארץ ישראל.

אין דיזער ערצעהלונג איז צוזאַמענגעמישט לענענדע מיט געשיכטע. וואָס די פּאָרשער פון געשיכטע האָבען אָנערקענט אלס ווירקליך איז, דאָס די תורה איז געוואָרען איבערגעזעצט אין גריכיש אין 3טען יאָהרהונדערט פ. קר. (צווישען 280—220), און אין 2טען יאָהרהונדערט פ. קר. זיינען איבערגעזעצט געוואָרען די נביאים און א טייל פון כתובים. די גריכישע איבערזעצונג פון דער תורה איז געווען א זעהר וויכטיגער פאַקט אין דער געשיכטע פון די אידען, ווי אויך פיר די ציוויליזאַציאָן פון די גריכען און די רוימער. אין דער אידשער וועלט פון די שפעטיגערע דורות זיינען געווען פערשיידענע מיינונגען וועגען דער בעדייטונג פון דיזער איבערזעצונג. די אידען אין ארץ ישראל זיינען געווען געגען דיזער איבערזעצונג. זיי האָבען זיך אויסגעדריקט, דאָס דער טאָג, אין וועלכען דיזע איבערזעצונג איז ער-שינען, איז פיר די אידען געווען אזא שווערער און טרויעריגער טאָג, ווי דער טאָג, אין וועלכען די אידען האָבען אָנגעהויבן אין דעם מדבר געמאַכט דעם עגל (דעם גאלדענעם קאלב אלס אָפּגאָט), ווייל עס איז אונמעגליך צו אי-בערצעצען ריכטיג די תורה אין א פרעמדער שפּראַך, און דערפון קען אויך ארויסקומען א גרויסער מכשול פיר די אידישע רעליגיאָן. עס קען זיין, דאָס אין דיזע ווערטער ליגט א פּראָטעסט פון די עכטע נאציאָנאליסטען געגען די אסימילאַטאָרען, וועלכע האָבען געפאָדערט א גריכישע איבערזעצונג פון דער תורה. די געשיכטע אָבער צייגט, דאָס די איבערזעצונג פון דער ביבעל אין גריכיש האָט געבראַכט זעהר פיעל נוצען דעם אידישען פאָלק, און האָט געהאָט א ציוויליזאַטאָרישע ווירקונג אויף די אַנדערע פעלקער. דיזע איבערזעצונג, וועלכע איז בעקאַנט אלס „איבערזעצונג פון די זיבעציג׳

טישען לעבען, צו וועלכען דאָס פאָלק איז שוין געוואָרען צוגעוועהנט זינט פיעלע יאָהרהונדערטער?

עס האָט זיך אָנגעהויבען אַן אינערליכער קאַמף, וועלכער שטעלט מיט זיך פאָר איינעם פון די וויכטיגסטע מאָמענטען אין דער אידישער געשיכטע. עס איז געוואָרען אַ פראַגע: וועלכער עלעמענט זאָל האָבען די אויבערמאַכט אין דער רעגירונג — דער רעליגיעזער, אָדער דער פּאָליטישער? עס האָבען זיך דאַמאָלס געבילדעט צוויי פּאַרטייען: צדוקים און פּרושים. די ערסטע האָבען געוואָלט, אַז די הערשענדע מאַכט זאָל זיין די וועלטליכע, און די אַנדערע האָבען געוואָלט, אַז די גייסטיגע מאַכט זאָל הערשען. די צדוקים האָבען געשטרעבט צו אַסימילאַציע, די פּרושים — צו אַ זעלבשטענדיגען אייגענאַרטיגען נאַציאָנאַלען לעבען. די הערשער פון די חשמונאים, וועלכע זיינען געווען גרינדער פון דער פּאָליטישער מאַכט, זיינען געווען אויף דער זייט פון די צדוקים, אין זייער פּריוואַט־לעבען האָט געהערשט די גריכישע קולטור, זייערע נעמען זיינען געווען גריכישע: אַריסטאָבולוס, אַלכסנדר, אַנטיגאָנוס, און דיזע זיינען דאָך אויך געווען כהנים גדולים. אויף דיזער זייט איז אויך געווען די ווייכע קלאַס און פערשיידענע בעאַמטע. אָבער די מאַסע פון פאָלק, וואָס איז געווען געוועהנט פון אַלטע יאָהרען צו פיהרען אַ שטרענגעס רעליגיעזעס לעבען, האָט געהאַלטען מיט דער פּאַרטיי פון די פּרושים, מיט זייער אַלטער רעליגיעזער קאָנסטיטוציאָן. עס איז געוואָרען אַ שטאַרקע שפּאַלטונג, וועלכע האָט צוטרייסעלט דעם גאַנצען פונדאַמענט פון דער יונגער חשמונאישער דינאַסטיע. דער פעסטער צעמענט פון דער טהעאָקראַטיע איז געווען שטאַרקער פון דעם נייעם דינעם הייטעל פון דער וועלטליכער רעגירונג; די רעליגיאָן האָט בעזיגט די פּאָליטיק און די חשמונאישע דינאַסטיע מיט איהר רעגירונג לויפט שנעל צום אונטערגאַנג.

צום אונטערגאַנג פון דער דינאַסטיע פון די חשמונאים האָט אויך פיעל געהאָלפען די אונצופרידענהייט פון אַ גרויסען און וויכטיגען טייל פון פאָלק דערמיט, וואָס איינע און די זעלבע פּערזאָן האָט אין זיך פעראייניגט צוויי פערשיידענע עמטער: קעניג און כהן גדול, וועלכע קענען שווערליך האַרמאָנירען צווישען זיך. עס איז ווירקליך שווער פיר איין פּערזאָן געוויסענהאַפט דורכצופיהרען די פליכטען פון דיזע ביידע עמטער: צו פיהרען קריג און פערגיסען בלוט, און אין דער זעלבער צייט צו זיין אַ גייסטיגער פיהרער און פּרעדיגען מאָראַל פון מענשען־ליבע און פון לא תרצח. צו אַלעם דעם האָט דיזע צוויי־קעפּיגע מאַכט אָנגעמאַכט שרעקליכע קריגערייען און רייסענים צווישען די מיטגלידער פון דער חשמונאישער דינאַסטיע.

אבער אין דער זעלבער צייט האט דער נאציאנאלער גייסט וויעדער בעקומען מאכט און האט אננעהויבען מאכען שטערונגען דער קענינגליכער פאליטישער מאכט. 400 יאהר איז דאס אידישע פאלק געווען אונטער דעם אייזפלום פון א טהעאקראטישער רעגירונג און איז שוין געווהנט געווארן צו לעגען מעהר געוויכט אויף זיין גייסטיגען לעבען איידער אויף'ן וועלט-ליכען. עזרא, נחמיה און די סופרים (די אנשי כנסת הגדולה) האבען פעסט-געשטעלט אין יהודה א רוהיגע, גייסטיגע רעפובליק, אין וועלכער עם האט געהערשט די רעליגיאן און דער נאציאנאל-גייסט, וועלכער האט געהאלטען דאס אידישע פאלק אפגעזונדערט פון אנדערע פעלקער. אין דער צייט, וועז איבער פאלעסטינא האבען געהערשט די סירישׂ-גריכישע קענינגען פון דער דינאסטיע סעליוקוס, האבען זיך אננעהויבען צו צייגען שפאלטען אין דעם רוהיגען גייסטיגען לעבען פון דער אידישער נאציאן. דורך דיזע שפאלטען האט זיך אננעהויבען ארריינשפארען אין אידישען לעבען דער גריכישער גייסט, די גריכישע קולטור פון די שטעדט אנטיאכיא, אלעקסאנדריען און אנדערע צענטערן אין סיריען און עגיפטען. אונטער דיזען איינפלום זיינען ארונטערגעפאלען אויך די אידישע כהנים גדולים, וועלכע האבען אננעהויבען צו שפילען א ראלע פון וועלטליכע בעאמטע. אבער וויל זיי האבען דערצו געמוזט האבען די הילף פון דער סירישער רעגירונג, האבען זיי געבראכט דאס פאלק צו דעם מצב, אין וועלכען עם האט זיך געפונען אין דער צייט פון אנטיאכום עפיפאנעס, וועז די רעגירונג האט אננעהויבען געברויכען גוואלדטאטען אום איינצופיהרען צווישען אידען דאס גריכענטום און פערניכטען דאס יודענטום. דאס פאלק האט געמאכט אן אויפשטאנד און האט בעקומען צוריק זיין אינערליכע אויטאנאמיע און רעליגיאנס-פרייהייט. דאס פאלק איז מיט דיזע רעזולטאטען געווען צופריעדען און האט זיך געוואלט בערוהיגען און ניט פארערן מעהר. אבער די פיהרער פון פאלק פון יענער צייט, די חשמונאים, זיינען מיט די רעזולטאטען גיט נעווען צופריעדען; זיי האבען געוואלט געהן ווייטער — צו בעקומען אויף פאליטישע זעלבשטענ-דיגקייט. די פאליטישע אומשטענדען אין אזיען זיינען אין יענער צייט גע-ווען גינסטיג צו העלפען די חשמונאים דערגרייכען זייער ציל. יהודה איז געווארען א קענינגרייך מיט אן אייגענעם הערשער, מיט אן ארמעע, מיט זעלבשטענדיגע דיפלאמאטישע בעציהונגען צו אנדערע קענינגרייכען. יעצט איז אויפגעשטאנען א שווערע פראגע: וואס פיר אן ארדנונג עס זאל גע-שאפען ווערען אין לאנד, וואס זאל שטימען מיט דעם גייסטיגען, טהעאקרא-

ניט געווען אזוי גלענצענד, ווי עס איז קלאר צו זעהן פון דער געשיכטע פון זיין רעגירונג.

דאס לאנד יהודה האט ווירקליך געהאט רוה אין דער צייט, וואס דע-מעטריוס דער 2טער האט געפיהרט קריג מיט טריפאן'ען. צוליב דיזען קריג האט דעמעטריוס געמוזט פערשווייגען די אונאפהענגיגקייט פון די אידען און די פערגרעסערונג פון דער אידישער טעריטאריע דורך ערווערבען יפו און גזר. אבער די אומשטענדען האבען זיך געענדערט נאך דעם, ווי דע-מעטריוס איז אריינגעפאלען אין פלען וועהרענד זיין קריג מיט'ן פארטהישען קעניג מיטהרידאטעס דעם 1טען, און אויף'ן סירישען טראן איז ארויף זיין ברודער אנטיאכוס דער 7טער סידעטעס, וועלכער האט געפאנגען זיין געגנער טריפאן און האט איהם הינגעריכטעט (138 פ. קר.).

אין דיזען קריג איז שמעון געשטאנען אויף דער זייט פון סידעטעס'ן, וועלכער האט איהם געבעטען, אז ער זאל איהם זיין צו הילף. דערצו האט איהם אויך געטריבען דער געפיהל פון ראכע פיר דעם טויט פון זיין ברודער יונתן, וועלכען דער מערדער טריפאן האט פערנארט מיט פאלשע רייד און האט איהם אומגעבראכט. שמעון האט געהאלפען סידעטעס'ן מיט סאלדא-טען, געלט און פראוויזיאן. אבער אזוי באלד ווי סידעטעס האט געזיגט, האט ער אנגעהויבען פערלאנגען צו הערשען איבער אייניגע פראווינצען, וועלכע האבען געהערט צום לאנד יהודה. ער האט געפאדערט פון שמעון'ען, אז ער זאל איהם אפגעבען יפו, גזר און די פעסטונג אקרא אין ירושלים. און אויב שמעון וויל, דאס דיזע שטעדט און פעסטונגען זאלען בלייבען פיר איהם, מוז ער בעצאהלען צו דער סירישער רעגירונג 1,000 טאלאנטען זילבער. אום צו פערמיידען א שטרייט האט שמעון איינגעשטימט צו בעצאהלען 100 טאלאנטען, וויל מעהר ווי אזוי פיעל איז ער ניט געווען אין שטאנד צו געבען. סידעטעס האט געשיקט אן ארמעע צו צווינגען שמעון'ען נאכצוגע-בען זיינע פאדערונגען. שמעון איז שוין דאמאלס געווען זעהר אלט, און האט ניט געקענט פערזענליך נעהמען אנטייל אין דעם שטרייט און ער האט געשיקט געגען דעם פיינד זיינע צוויי זיהן, יוחנן און יהודה. די ברידער האבען געהאט א גלענצענדען זיג און זיינען מיט גרויס טריאומף געקומען צוריק אין ירושלים (137 פ. קר.).

נאך דיזען זיג האט אנטיאכוס סידעטעס מעהר ניט בעאונרוהיגט דאס לאנד יהודה. אבער שמעון'ען איז ניט געווען בעשערט צו ענדיגען זיינע יאהרען רוהיג. זיין איידים פטאלעמעאוס בן חביב, וועלכער איז געווען א סארט גובערנאטאר איבער דער געגענד פון יריחו, האט ער-

דיזע רייסעריין האבען געפיהרט דערצו, דאס די אידישע מלוכה איז געווארען איינגעשלונגען פון דעם גרויסען וועלט־רויבער, פון רוים. די צוויי שטרייטענדע ברידער חשמונאים, הורקנוס דער 2טער און אריסטאבולוס דער 2טער, האבען זיך געוועלדט צום רוימישען פעלדהערר פאמפעיוס, וועלכער האט דאמאלס געוויזען זיינע העלדענטאטען אין וועסט־אזיען, אום ער זאל ענטשיידען, ווער פון זיי איז גערעכט. פאמפעיוס האט די פראגע שנעל געלעזט: ער האט גענומען יהודה אונטער דעם שוץ פון רוים (63 פ. קר.). באלד האט רוים אין גאנצען בעהערשט יהודה. די פרייע אידישע מלוכה אונטער די חשמונאים האט געדויערט נאר 80 יאהר (140—63 פ. קר.). די הייליגע־פרייע מלוכה האט עקסיסטירט נאך וועניגער.

די גאנצע אימפעריע פון אלכסנדר מוקדון געהט איבער צו דער מאכט פון רוים, אבער די קולטור בלייבט אין אלע לענדער און פראווינצען די זעלבע — די גריכישע. אן אויסנאהמע אין דיזער הינזיכט זיינען די אידען אין יהודה, ווי אויך אין אלע אנדערע לענדער, וואו זיי זיינען געווען צוזעעט און צושפרייט — זייער קולטור איז געווען א מין מיש־מאש פון יודענטום און גריכענטום.

3. די פירסטען שמעון און יוחנן הורקנוס. (140—104 פ. קר.)

באלד מיט דעם אנפאנג פון דער רעגירונג פון ערסטען אידישען פירסט פון דער דינאסטיע חשמונאים, שמעון, איז דאס לאנד יהודה געווארען רוהיג און אונאפהענגיג. דאס פאלק האט אויפגעהערט אנשטרענגען זיך צו שטרייטען, און האט געקענט אונגעשטערט איבערגעהן צו רוהיגע בעשעפטיגונגען. דער לאנדמאן האט געקענט רוהיג בעארבייטען זיין פעלד און זיין ווייגנגארטען, דער סוחר — זיך אפגעבען מיט זיין האנדעל. אויסער פון די וויכטיגסטע פערדינסטען פון שמעון'ען איז געווען, וואס ער האט ערווארבען פיר דאס לאנד די שטאדט יפו, וועלכע איז אימער געווען א זעהר וויכטיגער פונקט פיר דעם אויסלענדישען האנדעל דורך דאס מיטלענדישע מעער.

אין דעם ערסטען בוך פון די חשמונאים (חשמונאים א, קאפיטעל 14) איז פארגעשטעלט א זעהר אינטערעסאנטעס בילד פון דעם רוהיגען און גליקליכען לעבען פון אידישען פאלק אין דער צייט פון שמעון החשמונאי און זיינע נאכפאלגער. דיזעס בילד איז טיילוויז ריכטיג אין דער צייט פון זיינע נאכפאלגער, אבער אין שמעון'ס צייטען זיינען די אומשטענדען נאך

הוננער. יוחנן הורקנוס איז נעווען געצוואונגען ארויסצושיקען די מענשען, וואס טויגען ניט צו בעשיצען די שטאדט. אבער אנטיאכוס סידעטעס האט זיי ניט דורכגעלאזען, און אזוי האבען זיי זיך געדרעהט און געבלאנדזעט ארום ירושלים ביז עס איז אנגעקומען דער יום טוב סוכות. דאמאלס האט די בעפעלקערונג אין ירושלים בעשלאסען אריינצונעהמען די אונגליקליכע צוריק אין שטאדט וועניגסטענס איבער יום טוב. דאן האט יוחנן הורקנוס געבעטען אנטיאכוס סידעטעס'ן, אז ער זאל די ציים פון יום טוב מאכען א וואפען־שטיל־שטאנד. אנטיאכוס האט איהם זיין וואונש נאכגעגעבען און האט נאך נעשיקט א קרבן אין בית המקדש. דאם האט געפיהרט דערצו, דאם יוחנן הורקנוס האט פערפיהרט פערהאנדלונגען מיט סידעטעס'ן וועגען פרידען. די בעדינגונגען פון דיזען פרידען זיינען פיר די אידען גאווען זעהר ניט גינסטיג, אבער יוחנן הורקנוס איז געווען געצוואונגען זיי אנצונעהמען. וואהרשיינליך האט ער נערעכענט, דאם די לאגע פון סיריען און פון סידע־טעס'ן וועט זיך גיך עגדערן, און דאן וועלען די בעדינגונגען פון דעם פרידען מוזען נעענדערט ווערען.

און ווירקליך, אין א קורצער ציים נאכדעם איז סידעטעס אוועק שטרי־טען מיט די פארטהיער, אבער ער האט נעהאט א מיאום'ע מפלה און ער איז געווען געצוואונגען אראפצוואוארפען זיך פון א הויכען בארג און טויטען זיך אום ניט אריינצופאלען אין פלען (129 פ. קר.). דעמעטריום דער 2טער איז אפילו בעפריים געווארען פון זיין געפאנגענשאפט ביי די פארטהיער און איז צוריק ארויף אויף דעם סירישען טראן, אבער די רייסעריין אין דער די־נאסטיע האבען ניט אויפגעהערט און האבען זיך געענדיגט מיט דעם פאל־שטענדיגען אונטערנאנג פון דער סירישער מאנארכיע.

יוחנן הורקנוס האט זיך בעגוצט מיט דיזען צושטאנד פון סיריען און האט זיך ענטזאגט פון צו זיין א וואסאל. די אלע אונגינסטיגע בעדינגונגען פון דעם פרידען, וואס איז געשלאסען געווארען מיט סידעטעס'ן, האט ער אפגעשאפט, און אום דאס זאל זיין אנערקענט פון די רוימער, האט יוחנן הורקנוס געשיקט א געזאנדטשאפט צום רוימישען סענאט צו בעניין דעם בונד מיט רוים און בעטען, אז דער סענאט זאל אנערקענען פיר איהם די שטעדט יפו, גזר און אנדערע, וועלכע ער האט פריהער ערוואַרבען. דער סענאט האט ערפילט זיין וואונש און יוחנן הורקנוס איז געבליבען הערשער איבער יהודה און די אנדערע שטעדט, וואס ער האט פריהער אייננעמען, ניט אפהענגיג פון קיינעם.

מאָרדעט זיין שוועך שמעון מיט זיינע צוויי זיהן, מתתיהו און יהודה, וועלכע זיינען געקומען צו איהם צו גאסט אין דער פעסטונג דאק; נאכדעם האט ער געשיקט זיינע סאלדאטען צו ערמאָרדען שמעון'ס לעצטען זוהן, יוחנן, וועלכער איז דאמאלס געווען קאמענדאנט אין דער פערסטונג גזר, אום עס זאל מעהר ניט בלייבען קיין שריד ופליט פון די חשמונאים און ער זאל קענען וועהרען הערשער איבער'ן לאנד יהודה מיט דער הילף פון אנטיאכוס סידעטעס. יוחנן האט זיך וועגען דעם דערוואוסט צו דער רעכטער צייט און ער האט דער'הרג'עט די מערדער, וואס זיינען געשיקט געווארען פון זיין שוואגער. נאך דיזער טאט איז יוחנן ענטלאפען נאך ירושלים. דארט האט דאס פאלק געוויזען צו איהם גרויס סימפאטיע, און וועז פטאלעמעאוס איז געקומען צו ירושלים האט ער זיך איבערצייגט, דאס עס איז איהם אונמעגליך צו נעהמען די שטאדט מיט זיין ביסל סאלדאטען, און ער איז אווענק צוריק צו זיין פעסטונג דאק פון יריחו.

יוחנן איז באלד אווענק אהין מיט א קלייניר ארמעע און האט בעלאגערט די פעסטונג דאק. אבער דער מערדער פטאלעמעאוס, וועלכער האט פערהאלטען ביי זיך זיין שוויגער, די מוטער פון יוחנן, האט ארויפגעבראכט די אלטע פרוי אויף'ן מויער פון דער פעסטונג יעדען מאל, וועז יוחנן האט זי געוואלט שטורמען, און ער האט איהם מתרה געווען, דאס ער וועט זי אראפווארפען פון מויער, אויב ער וועט שטורמען די פעסטונג. דערווייל איז אנגעקומען דאס שמטה־יאהר, וועז עס איז ניט געווען גענוג פראוויזיאן פיר די בעלאגערער, און יוחנן איז געווען געצוואונגען צוריצוקעהרען זיך אין ירושלים. דער סוף איז געווען, דאס דער רוצח פטאלעמעאוס האט ערמאָרדעט יוחנן'ס אלטע מוטער און איז ענטלאפען נאך רבת בני עמון (פילאדעלפיא).

. . . . . .

שמעון'ס קערפער האט מען מקבר געווען אין דעם פאמיליען־גראב אין מאָדים, און יוחנן איז געווארען כהן גדול און נשיא (פירסט) אנשטאט זיין פאטער. די צייט, וואס יוחנן אדער יוחנן הורקנוס (135—104 פ. קר.) איז געווארען הערשער, איז געווען זעהר א קריטישע — אנטיאכוס סידעטעס האט וויעדער ערקלערט קריג דעם הערשער פון יהודה מיט דעם צוועק אפצונעהמען פון איהם צוריק די שטאדט יפו מיט דער אומגענענד. ער איז אריין אין יהודה מיט א גרויסער מיליטערישער מאכט, האט פערוויסטעט פיליע אידישע שמעדט און האט בעלאגערט ירושלים (134 פ. קר.).

די בעלאגערטע איִדען האבען זיך געפונען אין גרויסער נויט. עס האט לאנג ניט געגומען און דאס פאלק אין ירושלים האט אנגעהויבען צו ליידען

רעזולטאַט פון דעם איז געווען אַ זעהר טרויעריגער, ווי עס וועט ווייטער דערצעהלט ווערען.

נאָכדעם האָט זיך יוחנן געמומען צו דער שטאָדט שומרון, וויל די גריכען, וואָס זיינען דאָרט געזעסען, האָבען זעהר אָפט בעאונרוהיגט די אידישע בעפעלקערונג אין זייער נאָכבאַרשאַפט. ער האָט אהין געשיקט זיינע צוויי זיהן, אַריסטאָבולום און אַנטיגאָנוס, וועלכע האָבען זי בעזיגט. די לענענדע דערצעהלט, דאָס יוחנן האָט געהערט א בת קול אין בית המקדש אין דער צייט, וואָס ער האָט דאָרט מקריב געווען קרבנות, אַז זיינע זיהן האָבען געהאָט אַ נצחון איבער'ן פיינד. דער טאָג, ווען די חשמונאים האָבען איינגענומען שומרון, איז בעשטימט געוואָרען פיר א נאציאָנאַלען יום טוב (25טען חשון).

אַזוי איז אין יוזנז'ס צייט דאָס לאַנד יהודה געוואָרען פערגרעסערט אין אַלע עקען. אָבער דער הערשער האָט נאָך אַלץ געטראָגען ניט מעהר ווי דעם טיטעל „עטהנאַרך" (פירסט) און כהן גדול. ווי עס שיינט איז דער טיטעל כהן גדול געווען דער וויכטיגסטער, וויל אויף די מטבעות, וואָס זיינען געמאַכט געוואָרען אין זיין צייט, זיינען נאָר געווען געשטעמפּעלט די ווערטער „יוחנן כהן גדול וחבר היהודים". דאָס צייגט אויף דעם דעמאָקראַטישען גייסט פון יענער צייט צווישען די אידען. „חבר היהודים" בעדייט „די אידישע געמיינדע". אָבער גיכער איז צו פערשטעהן אונטער'ן וואָרט „חבר" קאָלעגיום אָדער סענאַט. די צייט פון דער רעגירונג פון יוחנן הורקנוס איז לאַנג געבליבען אין דעם אָנדענקען פון פאָלק אַלס א זעהר גלענצענדע, אין וועלכער דאָס אידישע לאַנד האָט פיעל פערגרעסערט איהר פאָליטישע מאַכט.

ה. די אידישע פּאַרטייען און די אינערליכע רעגירונג אין די לעצטע צייטען פון יוחנן הורקנוס.

די אידישע נאציאָן איז יעצט געשטאַנען אויף א שיידעווע. איהר איז פאַרגעשטאַנען צו לעזען די פראַגע: אויף וועלכען וועג צו געהן? זאָל זי גאָהן אויף דעם וועג פון אַנדערע פעלקער, וואָס פיהרען א פאָליטישעס לעבען, אָדער זי זאָל גאָהן אויף דעם זעלבען וועג, אויף וועלכען זי איז איינגעוואָהנט צו גאָהן שוין 400 יאָהר, זינט דער צייט פון זרובבל, עזרא, נחמיה און די סופרים, די אנשי כנסת הגדולה — צו פיהרען איבערהויפט א גייסטיגעס לעבען מיט א טהאָקראַטישער רעגירונג? דאַרף די אידישע נאציאָן נאָהמען אַנטייל אין פאָליטישען לעבען פון אַנדערע פעלקער, פיהרען מלחמות,

נאכדעם האט זיך יוחנן הורקנוס געזומען צו אונטערוואַרפען אונטער זיין מאכט אייניגע בענאכבאַרטע פראָווינצען, וועלכע האבען געשטערט די ענטוויקלונג פון דער פאָליטישער מאכט פון אידישען פאָלק. די ערסטע זיינען געווען די סאמאריטאַנער (שומרונים), וועלכע האבען פערנומען שכם און די אומגעגענד און האבען געשטערט צו דער פעראייניגונג פון דעם אידישען פאָלק, וואָס א טייל פון איהם האט זיך בעזעצט אין יהודה און א טייל אין גליל אויף יענער זייט פון שכם. דאָס האט געצוואונגען יוחנן הורקנוס'ן צו אונטערנעהמען א פעלד־צוג געגען די שומרונים. אויסער דעם איז זייער טעמפּעל, וואָס איז געשטאַנען אויף'ן בארג גריזים, אויך געווען א גרויסע שטערונג פיר די אידישע רעליגיאָן. יוחנן האט זיי בעזיגט, האט איינגענומען זייער הויפטשטאדט שכם און האט צושטערט זייער טעמפּעל. דאָס איז געווען א זעהר וויכטיגע עראייגנים אין דעם לעבען פון אידישען פאָלק און מען האט דעם טאָג, וואָס דער סאמאריטאַנישער טעמפּעל איז צושטערט געווארען, ערקלערט פיר א נאציאנאלען יום טוב אונטער'ן נאמען „יום גריזים" (21טען כסלו). פון דאמאלס אן האבען די שומרונים פערלאָרען יעדען פאָליטישען ווערט, און פון זיי איז געבליבען נאָר א קליין הייפּעל, וואָס ווערט אלע מאל וועניגער און וועניגער.

פיעל וויכטיגער איז געווען פיר דאָס אידישע פאָלק די מלחמה מיט אדום און דער זיג איבער דיזער נאציאָן. די אדומים זיינען געווען די זידליכע שכנים פון יהודה און פון אייביג אן זיינען זיי געווען זעהר פיינדליך צו די אידען; בעזונדערס זיינען זיי געווען געפעהרליך פיר דאָס אידישע פאָלק אין א צייט פון קריג, וויל דורך דיזעם לאנד איז געווען דער נאָהענטסטער וועג צו קומען אין ירושלים. עס איז געווען נעטיג איינצונעהמען דאָס לאנד אדום און אויסבויען דאָרט נייע פעסטונגען אום צו בעשיצען דאָס לאנד יהודה פון דיזער זייט. נאָך דעם, ווי יוחנן הורקנוס האט בעזיגט דאָס לאנד אדום, האט ער ערלויבט צו בלייבען וואוינען אין לאנד נאָר די, וועלכע האבען אנגענומען דעם אידישען גלויבען. פיעלע פון די אלטע איינוואוינער האבען אנגענומען די אידישע רעליגיאָן און האבען זיך מיט דער צייט אסימילירט מיט די אידען. דיזער פאקט האט געבראכט דעם אידישען פאָלק פיעלע צרות און דער דינאסטיע פון די חשמונאים — איהר אונטערגאנג. די אידען אין זרובבל'ס און עזרא'ס צייטען האבען ניט געוואָלט אריינגעהן מען אין זיך פרעמדע פעלקער, וועז יענע האבען זיך ביי זיי געבעטען, און יוחנן האט געצוואונגען אן אנדער פאָלק אנצונעהמען דאָס יודענטום. דער

לעגיאָן, און די פרושים האָבען געפֿאָדערט, דאָס די רעגירונג זאָל זיין אונטערוואָרפען אונטער דער רעליגיאָן.

עס איז אָבער געווען נאָך א פּאַרטיי, א דריטע, וועלכע האָט בעהויפּטעט, דאָס עס איז נאָר אונמעגליך פּיר א מענשען צו פֿיהרען אַן עכט רעליגיעזעם לעבען און האָבען אומגאַנג מיט דער געזעלשאַפֿט, ווי זי איז אייגענטלעך. אום צו פֿיהרען אַן אמת מאָראַלישעם לעבען, דארף מען אָפּשאַפֿען אייגענטום, מען מוז פֿיהרען א שטרענג מאָראַלישעם לעבען צוזאַמען ווי ברידער, ווי איין פֿאַמיליע, זיך בעשעפֿטיגען נאָר מיט נאַטור־אַרבייט, ווי אַקערבוי, עסען זעהר אייגפֿאַכע שפּייזען, קליידען זיך אייגפֿאַך, וואוינען אייגפֿאַך, און שטרעבען נאָר צו א גייסטיגען, שטרענג־מאָראַלישען לעבען. דיזע פּאַרטיי איז בעוואוסט אונטער'ן נאָמען אסיים (עסעער). מען גלויבט, אז דאָס וואָרט איז אַן אַראַמאַישעם — „אסיא", וועלכעם בעדייט דאָקטאָר (זעה ווייטער).

פון דיזע פּאַרטייען האָבען נאָר די ערסטע צוויי געקעמפֿט צווישען זיך, די צדוקים און די פרושים; די דריטע אָבער, די אסיים, האָבען אין גאַנצען פערוואָרפען דאָס בירגערליכע געזעלשאַפֿטליכע לעבען און האָבען געפֿיהרט א לעבען פון מאָנאַכען, ערגעץ אין די פעלדער, ווייט פון א מענשליכער געזעלשאַפֿט. מיר וועלען דאָ געבען א ביסעל אויספֿיהרליכער די כאַראַקטעריסטיק פון דיזע פּאַרטייען, אום מען זאָל בעסער פערשטעהן זייער וויכטיגקייט אין דעם אידישען לעבען פון יענער צייט.

די צדוקים. דיזע פּאַרטיי איז בעשטאַנען הויפּטזעכליך פון די מיסיג העלעניסטען, וועלכע האָבען געלעגט מעהר געוויכט אויף דער וועלטליכער קולטור איידער אויף דער גייסטיגער. צו איהר האָבען געהערט גבילדעטע כהנים, די העכערע בעאַמטע, און אין אלגעמיין די רייכערע קלאַס, וועלכע האָט געהאַט אָפּטע געשעפֿטען און אומגאַנג מיט די גריכען. דער אידעאל פון דיזער פּאַרטיי איז געווען — אָפּצושוואַכען די ספּעציעלע אידישע מאַניערען און מנהגים, וועלכע זונדערן זיי אָפּ פון אַנדערע פעלקער, ווי די סיריער, עגיפּטער, און שטערען די אידען צוזאַמענלעבען זיך מיט זיי. תורת משה איז ביי זיי געווען הייליג, דאָס איז ביי זיי געווען די קאַנסטיטוציאָן פון פאלק, אָבער די מנהגים, די געזעצען, וואָס זיינען נעמאַכט געוואָרען אין פערשיידענע צייטען אלס א צאַם צו דער תורה, געזעצען, וואָס זיינען פערפאַסט געוואָרען פון מענשען און זיינען ניט געטליך, האָבען פיר די צדוקים ניט געהאַט קיין ווערט און זיי האָבען זיך ניט געהאַלטען פערפליכטעט צו היטען זיי. אָבער דערפאַר האָבען זיי די ביבלישע געזעצען

זוכען צו ווערען פיזיש שטארקער, פערגרעסערן איהר טעריטאריע, אדער זי דאדף שטרעבען נאר צו פעבעסערן איהר גייסטיגעם לעבען, ענטוויקלען א הויבע מאראל און זיך ניט מעסטען אין פיזישער קראפט מיט אנדערע פעלקער, נאר פיהרען אזא סארט לעבען, ווי עס פאסט פיר א פאלק, וואס האט א פרעטענזיע צו זיין א גאט־ערוועהלטעם פאלק, אן עם סגולה?

די פראגע איז געווען א ברענענדע און האט געפארערט שנעל געלעזט צו ווערען. די ערסטע פירסטען פון די חשמונאים האבען געפיהרט דאס פאלק אויף דעם וועג פון אן אלגעמיינעם פאליטישען לעבען. אויף זייער זייט איז געווען די אידישע אריסטאקראטיע פון יענער צייט: די כהנים, די בעאמטע און פיעלע פון פאלק, וואס זיינען געווען געניינט צום גריכישען לעבען. געגען דיזער פארטיי זיינען געשטאנען ווי אן אייזערנע וואנט די יעניגע, וועלכע האבען געגעבען א פארצוג דעם גייסטיגען און מאראלען צושטאנד פון פאלק, וועלכע האבען געפונען דאס גליק פון פאלק אין דער רעליגיאן, אין א טהעאקראטישער רעגירונג און אין א סארט לעבען, וואס איז אין גאנצען פערשיידען פון דעם לעבען פון אלע אנדערע פעלקער. צו דיזער פארטיי האבען געהערט די אידישע געלעהרטע פון יענער צייט און די פאלקס־מאסע.

דיזע צוויי פארטייען זיינען שארף ארויס אייגע געגען דער אנדערער אין דער צייט פון דער רעגירונג פון יוחנן הורקנוס. דאמאלס האבען די פארטייען בעקומען זייערע נעמען. די פאליטישע פארטיי האט געהייסען צדוקים, נאך דעם נאמען צדוק, דעם אור־פאטער פון די אלע כהנים גדולים, וועלכע זיינען געווען אין יהודה די גאנצע צייט פון יהושע בן יהוצדק ביז די חשמונאים; די לעצטע כהנים גדולים פון דיזען יחוס זיינען געווען יאזאן און אלקימאס, וועלכע האבען געשטרעבט אפצושאפען אין פאלק דאס יודענטום און אייגפלאנצען דאס גריכענטום, דעם העלעניזם. די אנדערע פארטיי האט זיך גערופען פרושים, אפגעזונדערטע, וועלכע האט געשטרעבט אייגצופלאנצען אין פאלק דעם וואונש און פערלאנג צו פיהרען א שטרענג רעליגיעזעם לעבען, צו זיין אפגעזונדערט פון אלע אנדערע פעלקער. דיזע פארטיי האט פערלאנגט נאר אין זאך — מען זאל לאזען דעם פאלק פיהרען א רוהיגעם רעליגיעזעם לעבען, קיינער זאל זיי דערין ניט שטערען; זיי האבען ניט פערלאנגט קיין אנטייל אין פאליטישען לעבען פון די אנדערע פעלקער און ניט שטרייטען מיט קיינעם. מיט איין וואָרט — די צדוקים האבען געוואלט אפטיילען די רעגירונג פון דער רע-

און אזוי האבען די פרושים פארטגעוצט די טעטיגקייט און די מע-
טאדע פון די סופרים און די אנשי כנסת הגדולה. אבער זיי זיינען געווען
אין זייער טעטיגקייט זעהר פארזיכטיג, ווייל דאס לעבען פון אידישען פאלק
איז געווארען פיעל אנדערס זינט עס איז געווארען זעלבשטענדיג. זיי הא-
בען געמוזט פיעלע זאכען ענדערן, אבער די ענדערונגען האבען געמוזט שטי-
מען מיט דעם וואהרען גייסט פון דער תורה. עס איז געווען א זעהר שווערע
אויפגאבע: ניט ענדערן די געזעצען פון דער תורה און דאך זיי צופאסען צום
נייעם לעבען פון פאלק, וועלכעם איז פיעל אנדערס פון פריהער. אבער די
פרושים האבען געלעזט דיזע אויפגאבע זעהר געווויסענהאפט און זעהר פאר-
זיכטיג. מיט זייערע ערקלערונגען פון די געזעצען פון דער תורה האבען זיי
פיעלע זאכען פערלייכטערט פיר דאס פאלק. אזוי צ. ב. האבען זיי ער-
קלערט, דאס „עין תחת עין" מיינט, מען זאל געבען א געלט־שטראף און
ניט ארויסנעהמען אן אויג פיר אן אויג און ד. גל. און דעריבער איז דאס
פאלק געווען אויף זייער זייט און געגען די צדוקים, וועלכע האבען זיך גע-
האלטען אן דעם בוכשטאב פון געזעץ, אן דער אויסטייטשונג אות באות.

די פראגע פון דער אונגערעכטיגקייט אין דער וועלט־ארדנונג: ווארום
געהט עס דעם שלעכטען גוט, און דעם גוטען שלעכט? האט געמאכט דענקען
פיעלע פון די גרויסע מענשען פון אידישען פאלק, פון די נביאים אן, און
מען האט זיך געגעבען די מיה צו פערענטפערן זי אויף אן ארט, וואס זאל
שטימען מיט דעם גלויבען און דער גערעכטיגקייט פון גאט. מיט דער
צייט איז דיזע פראגע פערענטפערט געווארען דורך דעם פרינציפ פון אונ-
שטערבליכקייט פון דער זעעלע (השארת הנפש) און דורך שכר ועונש נאך
דעם טויט. די פרושים האבען אנגענומען דיזע ערקלערונג, ווייל זי האט
געשטימט מיט די רעליגיעזע געפיהלען פון פאלק. די צדוקים אבער האבען
דאס ניט אנגענומען, ווייל עס איז וועגען דעם ניט דערמאהנט בפירוש
אין דער תורה.

דער וויידערשפרוך צווישען די צוויי פרינציפען: ידיעה און בחירה,
ד. ה. דאס גאט ווייס פריהער וואס דער מענש וועט טאן, און דאך האט
דער מענש א פרייען ווילען דאס ניט צו טאן, און דעריבער איז ער פער-
אנטווארטליך פיר זיינע מעשים און מוז פיר זיי, אויב זיי זיינען שלעכט,
בעשטראפט ווערען, — א ווידערשפרוך, וואס האט פערדרעהט דעם קאפ
פון פיעלע דענקער, האבען די פרושים געזוכט רעכט צו מאכען מיט פיער
ווערטער: „הכל צפוי והרשות נתונה", דאס הייסט: „הגם אלעס, וואס עס
טרעפט דעם מענשען, איז פארויסגעזעהען און בעשטימט געווארען פון דער

פינקטליך ערפילט, ניט אכטענדיג דערויף, וואס זיי זיינען מאנכמאל שווער דורכצופיהרען אין דער פראקטיק. אזוי צ. ב. האבען זיי דורכגעפיהרט דאס גזירת „עין תחת עין" בוכשטעבליך, וועהרענד די פרושים האבען עס גע-מאכט גרינגער, נעמליך, דאס דעם, וואס האט יענעם ארויסגענומען אן אויג, זאל מען אונטערווארפען נאר אונטער א געווייסער געלט-שטראף. דאגעגען, פון די רעליגיעזע געזעצען האבען זיי, די צדוקים, וועניגער געהאלטען פון די פרושים. זיי האבען אמאל געזעהען, ווי די פרושים זיינען טובל די כלים פון בית המקדש, האבען זיי זיך צולאכט און האבען געזאגט: „די פרושים וועלען באלד טובל זיין די זון אין וואסער".

די צדוקים האבען אויך ניט געגלויבט אין השארת הנפש, דאס די נשמה פון מענשען נאך זיין טויט פיהרט נאך א סארט לעבען, און אז דער מענש בעקומט נאך זיין טויט בעלוינונג פיר זיינע גוטע מעשים און א שטראף פיר זיינע שלעכטע טאטען. זיי האבען אויך ניט געגלויבט אין תחית המתים, דאס די טויטע וועלען נאך אמאל צוריק לעבעדיג ווערען. זיי האבען דערין ניט געגלויבט, ווייל עס איז אין דער תורה וועגען דעם ניט געוארט.

אין אלגעמיין זיינען די צדוקים געווען מענשען פון לעבען און האבען זיך וועניג אינטערעסירט מיט רעליגיאן. זיי האבען ניט געגלויבט אין דאס, וואס זיי זעהען ניט אדער פיהלען ניט מיט זייערע חושים, דערויבער האבען זיי ניט געגלויבט אין דער עקסיסטענץ פון מלאכים אדער גייסטער.

די פרושים. די פרושים האבען געלעגט די הויפטגעוויכט אויף דעם רעליגיעזען לעבען. די פאליטישע פרייהייט איז פיר זיי געווען וויכ-טיג נאר דערפאר, ווייל זי זיכערט די פרייהייט און אונאפהענגיקייט פון דעם גייסטיגען, רעליגיעזען לעבען. אן דער שפיץ פון דיזער פארטיי זיינען געשטאנען הויך-געבילדעטע מענשען, גוט-געזיטעטע, מיט טיפע רעליגיעזע איבערצייגונגען. אנהענגער פון דיזער פארטיי זיינען געווען מענשען פון די מיטלע און אונטערע שיכטען פון פאלק, און דעריבער איז זי געווען דורכגעדרונגען מיט א דעמאקראטישען גייס

די פרושים האבען בעטראכט די אינטערעסען פון דעם פאלק אלס פיעל וויכטיגער ווי די אינטערעסען פון דער רעגירונג. די תורה איז געווען דאס געזעצבוך, וואס האט רעגולירט דאס לעבען פון פאלק. אבער אזוי ווי די תורה האט ניט אריינגענומען אלע צופעלען פון לעבען, „האט מען זי געמוזט ערגענצען מיט דער טראדיציאן, מיט תורה שבעל פה, אדער מיט אויס-טייטשען די געזעצען אין די ווערטער פון דער תורה.

רען זאָגאר אויף אן אמת. זיין „יע" אדער „ניין" איז געווען היילוג ווי א שבועה.

די ערסטע פליכט זייערע אין דער פריה איז געווען א נעבעט צו גאָט. בשעת דער תפלה פלעגען זיי שטעהן מיט'ן געזיכט צו דער זון. נאָך דער תפלה זיינען זיי אַוועק צו דער ארבייט. קומענדיג פון דער ארבייט האָבען זיי זיך טובל געווען אין קאלטען וואסער. די טבילה איז ביי זיי געווען א היילוג רעליגיעזע פליכט. פאר יעדען עסען האָבען זיי זיך געמוזט טובל זיין. אויך נאָך דעם, ווי זיי האָבען זיך אנגעריהרט אן אן אונריינער זאך, אדער ווען זיי האָבען געטאָן די נעטיגע מענשליכע בעדערפניסען, האָבען זיי זיך טובל געווען. דער מיטעלפונקט פון רעליגיעזען לעבען איז געווען די אלגעמיינע מאהלצייט. דער טיש איז ביי זיי געווען א מין מזבח. פון קרבנות האָבען זיי ניט געהאלטען. זייערע אלגעמיינע מאהלצייטען זיינען ביי זיי געווען פעררעכענט פיר קרבנות. די שפייז פלעגען פארבערייטען זיי- ערע כהנים און דערבי האָבען זיי געמוזט אפהיטען זעהר פיעלע געזעצען פון ריינליכקייט. יאָזעפוס בעשרייבט זייער אויפפיהרונג אזוי: נאָך דער טבילה געהען זיי אריין אין עס־צימער, ווי אין א הייליגטום. זיי צוזעצען זיך שטילערהייט און דער בעקער דערלאנגט יעדען זיין ברויט, און דער קוכער דערלאנגט יעדען זיין זופ. די שפייז איז געווען פיר אלעמען גלייך. פאר דעם עסען האָט דער גייסטליכער געזאָגט א תפלה, קיינער האָט זיך ניט גע- טארט צוריהרען צו שפייז אויידער די תפלה איז אפגעזאָגט געוואָרען. נאָך דעם עסען האָט דער גייסטליכער געזאָגט אן אנדער תפלה, אין וועלכער ער האָט געדאנקט גאָט אין דעם נאָמען פון די אלע אנווועזענדע פיר די שפייז, וואָס ער האָט זיי געגעבען. נאָכהער האָט מען אויסגעטאָן די הייליגע עסען־ קליידער און מען האָט אנגעטאָן די איינפאכע קליידער און מען איז ווידער אוועק צו דער ארבייט ביז פארנאכט. פארנאכט האָט מען געפראווט די אבענד־מאהלצייט אין דער זעלביגער ארדנונג און מיט די זעלבע צערעמא- ניעס ווי צום מיטאג־עסען.

מיר האָבען שוין פריהער בעמערקט, דאָס די אסיים האָבען ניט מקריב געווען קיין קרבנות אין בית המקדש פון בעלי חיים, אבער זיי פלעגען אפ- פארן אנדערע זאכען אלס נדבות פיר דעם טעמפעל. ביי זייער געטליכען דינסט פלעגען זיי לייענען געוויסע אפטיילונגען פון תנ"ך. זיי זיינען ge- וועז זעהר שטרענגע שומרי שבת. אום שבת פלעגען זיי זאָגאר ניט איבער- שטעלען א כלי פון אין ארט אויף' אנדערען. זיי פלעגען אויסמיידען אלעס, וואָס מאכט אונריין דעם קערפער.

נאטהייט, דאך האט דער מענש א פרייען ווילען עס ניט צו טאן". דאס ווי זאגען: מיט'ן פערשטאנד איז עס שווער צו בענרייפען, אבער די זאך איז דאך אזוי. אין די זאכען, וואו דער גלויבען און דער שכל שטימען ניט, דארף דער גלויבען האבען א פארצוג, ווייל דעם מענשען'ס פערשטאנד איז אפטמאל צו קורץ און צו שוואך צו בענעהמען אזעלכע זאכען. אין אזא פאל האט אונז דער חכם שלמה געלערנט: „ואל בינתך אל תשען", פערלאז זיך ניט אויף דיין פערשטאנד, ווייל דער פערשטאנד קען זעהר אפט מאכען אן אירטום.

די אסיים. די אסיים זיינען ניט געווען א פאליטישע פארטיי, נאר א מין ארדען, וועלכער האט זיך נאר אינטערעסירט מיט זיין אייגענעם אינדיווידועלען לעבען, איבערהויפט מיט זיין רעליגיעזען לעבען. זיי האבען אין אלגעמיין וועניג געהאלטען פון דער וועלט, האבען געלעבט ווי מאנאכען, ווי א פרומע ברידערשאפט. זיי האבען ניט געהאט קיין פרי-וואט-אייגענטום. מען האט געארבייט פיר'ן כלל, די פערדינסטען פון יעדען איינעם זיינען אריינגעבראכט געווארען אין די אלגעמיינע קאסע, פון וועל-כער מען האט גענומען פיר די הצטרכות פון דער געמיינדע. עס זיינען צווי-שען זיי ניט געווען ניט קיין רייכע און ניט קיין ארימע. מען האט געגעסען צוזאמען, געוואוינט צוזאמען, אלע זיינען געגאנגען אין וויסע קלײדער זו-מער און אין וואריימע מאנטלען ווינטער. יעדער האט געמוזט ארבייטען אום צו פערדינען זיינע לעבענס-מיטלען. קיין בעדינטע האבען זיי ניט געהאט, פון שקלאפען איז קיין רעד ניט געווען. די מיטגלידער פון דער סעקטע זיי-נען געווען אדער אקערבויער אדער בעלי מלאכות. מיט האנדעל האבען זיי זיך ניט בעשעפטיגט. א נייעם מיטגליד האט מען אריינגענומען נאר נאך דעם, ווי מען האט איהם געפרובט, אויב ער איז ווערט אריינגענומען צו וע-רען אין דער סעקטע. די פראבע האט געדויערט א יאהר. אויב ער איז ג-פונען געווארען ווערט אריינצוטרעטען אין זייער געמיינדע, האט מען איהם טובל געווען, אבער ער האט געמוזט נאכדעם זיין צוויי יאהר א האלבער מיט-גליד, ערסט נאך די צוויי יאהר איז ער צוגעלאזען געווארען צום אלגעמיינעם טיש צו שפייזען צוזאמען מיט אלע אנדערע מיטגלידער. דאן האט מען איהם געגעבען א הייליגע שבועה, דאס ער וועט טאן אלעס, וואס די עלטערע אין דער געמיינדע וועלען פון איהם פארלאנגען, דאס ער וועט קיינעם ניט ארוים-געבען די סודות פון דער סעקטע. דאס איז געווען דער אייניציגער פאל, ווען אן עסעער האט געדארפט שווערען. אויסער דעם האט ער ניט געטארט שווע-

רעגירונג. די איבערקעהרענים, וואָס איז פֿאַרגעקומען אין ארץ ישראל מיט דעם זיג פון די חשמונאים, האָט פֿאַראורזאַכט א גרויסע ענדערונג אין דיזען ראָט, וועלכער איז יעצט געווָארען די העכסטע אונאָפּהענגיגע אינסטיטוציאָן אין לאַנד מיט דעם פּירסט — כהן גדול — אָן דער שפּיץ. די מיטגלידער פון דיזער אינסטיטוציאָן זיינען געווען ניט נאָר פון רעליגיעזען שטאַנד, נאָר אויך פּיעלע וועלטליכע. דיזער ראָט האָט אין דער צייט פון די חשמונאים בעקומען דעם נאָמען „סנהדרין", אין פּאָלק איז ער אויך געווען בעוואוסט אונטער'ן נאָמען „בית דין הגדול" (דאָס העכסטע געריכטס־הויז). אויך די מטבעות, וואָס זיינען געמאַכט געווָארען אין דער צייט פון דער רעגירונג פון יוחנן הורקנוס דעם 2טען, ווערען זיי בעציכענט מיט דעם טיטעל „חבר היהודים". אין דיזער צייט האָט דער סנהדרין געקראָגען זיין שטאַרקסטע אָרגאַניזאַציע, וועלכע האָט זיך שפּעטער געביטען לויט די פּאָליטישע אומ־שטענדען.

ווי מיר האָבען שוין פריהער ערקלערט, איז אָן דער שפּיץ פון די סנהדרין אין דער צייט פון די חשמונאים געשטאַנען דער פּירסט — כהן גדול. שפּע־טער, אין דער צייט פון הורדוס'ן און פון די רוימישע פּראָקוראַטאָרען — א נשיא (פּרעזידענט); אונטער איהם איז געווען אָן אב בית דין, דער עלטעס־טער פון די ריכטער. די צאָהל פון די מיטגלידער פון סנהדרין אִיז געווען זיבעציג, און זיי האָבען געהאַט זייערע זיצונגען אין א פּאַלאַטע נעבען טעמ־פּעל, וואָס איז געווען בעוואוסט אלס „לשכת הגזית" (די פּאַלאַטע פון בע־האָקטע שטיינער). אויסער דיזען העכסטען געריכטס־הויז זיינען געווען אונ־טערע הייזער (סנהדרין קטנה), וועלכע האָבען זיך געפונען אין יעדער שטאָדט. אין קלענערע ערטער זיינען אויך געווען נאָנץ קלייגע געריכטס־אנשטאַלטען צו משפּט'ן ציווייל־פּראָצעסען. דיזע אנשטאַלטען האָבען זיך אויך געפונען אין גרעסערע שטעדט און זיינען בעשטאַנען נאָר פון דריי פּערזאָנען.

די סנהדרין הגדולה אין ירושלים איז געווען די געזעצגעבענדע מאַכט פון פּאָלק, און צוזאַמען מיט דעם איז זי אויך געווען דאָס העכסטע געריכט אין לאַנד. און ווייל די תורה איז געווען פיר דאָס אידישע פּאָלק די הויפּט־קוועלע פיר אלע געזעצען אין אלערליי ציפעלען פון לעבען, איז די קונסט פון די סנהדרין בעשטאַנען אין דעם, צו נעפינען צו יעדען צופאל א רמז, א וואונק אין דער תורה, אַדער אזוי צו ערקלערען דאָס געזעץ פון דער תורה, דאָס עם זאָל פּאַסען צו די פּאַדערונגען פון פּראַקטישען לעבען. און דערי־בער איז ביי זיי דאַמאָלס געווען א כלל, דאָס יעדער מיטגליד פון די סנהדרין האָט געמוזט זיין אזוי שאַרפזיניג אין די אידישע געזעצען, דאָס ער זאָל

איינער פון די וויכטיגסטע פּרינציפּען, פון די עקרים פון רעליגיאָן ביי די אסיים, איז געווען: „די געטליכע פאָרויסבעשטימונג", ד. ה. אַז אַלעס, וואָס עס טרעפט דעם מענשען אויף דער ערד, איז פאָרויס בעשטימט פון גאָט, און דער מענש קען גאָר ניט טאָן צו בעפרייען זיך דערפון אָדער עס אויס-מיידען. די נשמה פון מענשען, האָבען זיי געגלויבט, איז אונשטערבליך. נאָך דעם טויט פון דעם קערפּער קומען די גוטע פרומע נשמות אַריין אין גן עדן און די שלעכטע זינדיגע נשמות פאַלען אַריין אין גיהנום. זיי האָבען אויך געגלויבט אין דער עקסיסטענץ פון צווייערליי מלאכים (גייסטער), אין גוטע און שלעכטע (מלאכי חבלה). זיי האָבען געהאַט אַ גרויסע ידיעה אין דער פלאַנצען־וועלט; זיי האָבען געוואוסט פיעלע פלאַנצען, וועלכע ענטהאַל-טען אין זיך אַ הייל־קראַפט און פלעגען זיך בעשעפטיגען מיט מעדיצין און העלפען קראַנקע מענשען. (מען גלויבט, דאָס דעריבער טאַקי האָבען זיי גע-הייסען „אַסיים". „אַסיא" אין כאַלדעאיש בעדייט דאָקטאָר, רופא.) דער המון האָט זיי געהאַלטען פיר הייליגע מענשען, וועלכע זיינען אין שטאַנד זאָגאַר צו זאָגען אָפטמאָל נביאות.

הגם די אסיים זיינען אויסגעוואַקסען אויף'ן באָדען פון יודענטום, האָ-בען זיי דאָך אַריינגענומען אין זייער גלויבען מנהגים און לעהרעס פון אַנ-דערע אמונות, ווי דאָס לעבען פון מאָנאַכען און מיסטיציזם (געהיים־לעהרע). דיזע ביידע עלעמענטען זיינען פרעמד דעם אמת'ען גייסט פון יודענטום, וועלכעס האָט אַלס זיין צוועק צו רעגולירען דעם מענשען'ס לעבען פּריוואַט אָדער געזעלשאַפטליך, ווי עס בעדאַרף צו זיין לויט דעם געזונטען פערשטאַנד, אָהן סודות און אָהן געמאַכטע, געקינצעלטע געפיהלען. די אידישע זיטענ-לעהרע ווייס ניט פון אַ פאָדערונג פון מענשען צו לעבען איינזאַם, אָהן אַ פרוי, אָהן אַ פאַמיליע. דיזע פרעמדע עלעמענטען אין דער סעקטע אסיים האָבען געפיהרט דערצו, דאָס אין פערלויף פון דער צייט זיינען זיי אין גאַנ-צען אַוועק פון יודענטום און זיינען געוואָרען די גרינדער פון קריסטענטום.

די סנהדרין (דער העכסטער ראַט). די רייסערייען צווישען די צוויי פּאַרטייען, צדוקים און פּרושים, האָבען געהאַט אַ גרויסען אַיינפלוס אויף די גאַנצע פיהרונג פון דער אידישער רעגירונג, אין וועלכער די הויפּט־ראָלע האָ-בען געשפּילט די סנהדרין, דער העכסטער פאָלקס־ראַט, וועלכער האָט עקסיס-טירט ביי אידען זינט זיי זיינען צוריקגעקומען פון גלות בבל. אין דער צייט, ווען די גריכען האָבען געהערשט איבער פּאַלעסטינאַ, איז דיזער ראַט געווען אַן אַריסטאָקראַטישע אינסטיטוציאָן מיט דעם כהן גדול אָן דער שפּיץ, וועלכע איז געשטאַנען צווישען פאָלק און דער אויבערהערשאַפט פון דער גריכישער

די שפּאַלטונג צווישען יוחנן הורקנוס און די פּרושים. אין די לעצטע יאָהרען פון יוחנן הורקנוס'עס רעגירונג האָט אויסגעבראָכען אַן אָפענער קאַמף צווישען די פּרושים און די צדוקים, פון וועלכע יעדע האָבען יאָהרען־לאַנג געשטרעבט צו געווינען דעם איינפלוס אויף דער רעגירונג. די פּרושים איז געווען שטאַרק ניט געפעלען דאָס שטרעבען פון יוחנן הורקנוס איינצושלינגען אַנדערע לענדער און פעלקער, וועהרענד ער האָט פערנאַכלעסיגט די אינערליכע פּאָליטיק. דאַגעגען די צדוקים, וועלכע האָבען געשטרעבט צו וועלטליכער, פּאָליטישער מאַכט, זיינען מיט יוחנן הורקנוס'עס פּאָליטיק געווען צופרידען. ער האָט יאָהרען־לאַנג ניט געקענט בעשליסען, וועלכע פון די צוויי פּאַרטייען, וואָס זיינען געווען פערטרעטען אין די סנהדרין, ער זאָל געבען דעם פאָרצוג. אָנפאַנגס איז ער געווען נענייגט צו די פּרושים און האָט פיעל געזאָרגט וועגען דער רעליגיעזער זייט פון פאָלק, אָבער אין פער לויף פון דער צייט האָבען די אינטערעסען פון דער אויסלענדישער פּאָליטיק גענומען דאָס איבערגעוויכט, דאַן האָבען די צדוקים אָנגעהויבען שפּילען די הויפּט־ראָלע אין סנהדרין, און הורקנוס איז אין גאַנצען אַריבער אויף זייער זייט און האָט די פּרושים אָפּגעשטויסען פון זיך.

אַ בעזונדער צופאַל האָט אַרויסגערופען אַ שטאַרקע שנאה צווישען הורקנוס'ן און די פּרושים. הורקנוס האָט אַמאָל געמאַכט אַ מאָהלצייט, אויף וועלכען ער האָט איינגעלאַדען אייניגע איינפלוסרייכע פּרושים. ביים מאָהלצייט האָט ער געמאַכט אַ פאָרשלאַג, דאָס די געסט זאָלען איהם אָפען זאָגען, אויב זיי האָבען בעמערקט אין זיין רעגירונג אַ האַנדלונג געגען דער רעליגיאָן, און אויב זיי האָבען אַזאַ האַנדלונג בעמערקט זאָלען זיי איהם זאָגען אָפען, אום ער זאָל זיין פאָרזיכטיג אין דער צוקונפט און ניט וויעדערהאָלען זי נאָך אַ מאָל. די געסט האָבען אויסגעדריקט פאָלקאָמענע צופרידענהייט מיט אַלע זיינע האַנדלונגען. נאָר איינער פון די פּרושים, מיט'ן נאָמען אליעזר, האָט געזאָגט: „ווען דו ווילסט ווירקליך זיין אַ מאַן מיט פּרינציפּען פון רעכט, זאָלסטו זיך צופרידען שטעלען מיט דעם טיטעל פירסט אַליין, און גיב אָפּ דאָס אַמט פון כהן גדול צו אַן אַנדערען, ווייל מיר האָבען געהערט, דאָס דיין מוטער איז געווען אַ געפאַנגענע ביי אַנטיאָכוס עפּיפאַנעס" (וואָס דערמיט איז זיין יחוס אַלס כהן גדול ניט גאַנץ זיכער). מען האָט דיזע זאַך אונטערזוכט און עס איז בעוויזען געוואָרען אַלס פאַלש. דאָס האָט דעם פירסט שטאַרק אויפגערייצט אויף די פּרושים, הגם די מעסיגע פּרושים זיינען געווען שטאַרק אויפגעבראַכט אויף דעם פערליימדער.

זיין אין שטאנד צו ערקלערען, אז א שרץ איז טהור, הגם די תורה האט איהם ערקלערט אלס אונריין (טמא), און דאס האט ער בעדארפט קענען בעווייזען פון דער תורה זעלבסט מיט 150 ארגומענטען (אין מושיבין בסנהדרין אלא מי שיכול לטהר את השרץ בק"נ טעמים), ווייל אין פראקטישען לעבען מאכט זיך אפט, דאס מען מוז טאן נעגען דער תורה, און דערצו, האבען זיי נע-גלויבט, האט די תורה זעלבסט זיי געגעבען דאס רעכט (חכמים יש כח בידם לעקור דבר מן התורה בהוראת שעה). עס פערשטעהט זיך, דאס דיזעם האט געמוזט ווערען געטאן זעהר עדעל, ניט מבזה זיין דערביי דעם כבוד התורה, נאר אויסטייטשען אזוי, דאס די תורה זעלבסט האט אזוי געמיינט, ווי זיי פסק'ענען יעצט. לויט ווי דער תלמוד זאגט, האבען די סנהדרין געהאט דאס רעכט צו ערקלערען קריג צו אן אנדער פאלק, אדער צו שלייסען פרידען, צו משפט'ן א פאלשען נביא, וואס האט פערפיהרט אידען צו דינען עבודה זרה; זיי האבען אויך בעדארפט פיהרען דעם ספר היוחסין פון די אידישע משפחות, איבערהויפט פון כהנים, און בעשטימען די ריכטיגע צייט פון די אידישע ימים טובים.

די זיצונגען פון די סנהדרין זיינען געווען עפענטליכע. די מיטגלידער פון די אויבער-ריכטער זיינען געזעסען אין א האלבען צירקעל, אום זיי זאלען זעהן אייגער דעם אנדערען. צוויי סעקרעטארען זיינען געשטאנען פון ביידע זייטען, פון רעכטס און פון לינקס, און האבען פערשריבען די מיינונגען פון די ריכטער. דער פסק איז אנגענומען געווארען נאך דער בעשטימונג פון דער מעהרהייט. אין קרימינאל-פראצעסען איז צו אנערקענען אלס ניט שולדיג נעווען נענוג א מעהרהייט פון איין שטימע, אבער צו ערקענען פיר שולדיג האט מען געמוזט האבען ניט וועניגער ווי א מעהרהייט פון צוויי שטימען. וען עס איז געקומען אויפצונעהמען די שטימען פון די ריכטער, האט מען אנגעהויבען פון די אינגערע, אום זיי זאלען ניט זיין בעאיינפלוסט פון די עלטערע ריכטער. פריהער האט געהאט דאס ווארט די פערטיידיגונג, און נאכדעם האט ג'טענה'ט די בעשולדיגונג.

דעם הומאנעם גייסט אין סנהדרין האבען איבערהויפט אריינגעבראכט די פרושים, וועלכע האבען פערנומען אין דעם גריכטס-הויז א זעהר וויכטי-גען ארט. די צדוקים זיינען געווען אין געגענטייל זעהר שטרענג אין זייערע משפטים, און האבען זיך גענאלטען שטרענג ביים בוכשטאב פון געזעץ. דע-ריבער האבען די פרושים געהאט מעהר וועדט אין סנהדרין ווי די צדוקים, און אויך מעהר אייגפלום אויף דאס אינערע לעבען פון פאלק.

די חשמונאים זיינען איבערגעגאַנגען צום עלטסטען זוהן יהודה אַריסטאָבולום ביידע טיטלען פון זיין פאָטער יוחנן הורקנום: פירסט און כהן גדול. לויט ווי אַן אַלטע זאָגע דערצעהלט, האָט יוחנן הורקנום געלאָזען א צוואה, דאָס זיין פרוי די אַלמנה זאָל זיין די רעגירערין און יהודה אַריסטאָבולום זאָל נאָר זיין כהן גדול. עס קען זיין, דאָס ער האָט עס געטאָן צוליב דער אונצופרידנהייט, וואָס האָט זיך בעוויזען אין פאָלק דערמיט, וואָס איין פערזאָן פערטרעט ביידע עמטער. יהודה אַריסטאָבולום איז אָבער געווען אונצופרידען מיט דיזער צוואה פון זיין פאָטער, וועלכע איז געווען אונגעוצליך. ער האָט צוגענומען פון זיין מוטער די רעגירונג און האָט זי אַריינגעוואָרפען אין געפענגנים, וואו זי איז געשטאָרבען פון הונגער. אויך זיינע ברידער האָט ער פערשלאָסען אין געפענגנים, אויסער אייניעם, אַנטיגאָנוס'ן, וועלכען ער האָט שטאַרק געליבט, און האָט איהם געגומען פיר א מיטהעלפער אין דער רעגירונג.

יהודה אַריסטאָבולום איז ניט געווען צופרידען מיט'ן טיטל נשיא (פירסט, עטהנארך); ער האָט אָנגענומען דעם טיטל קעניג (מלך). דאָס איז געווען געגען דער טראַדיציאָן, וואָס האָט געהערשט אין פאָלק, דאָס א קעניג איבער דעם אידישען פאָלק קען זיין נאָר א פערזאָן פון דער דינאַסטיע פון דוד המלך (בית דוד). אָבער אויך די מטבעות, וואָס זיינען געמאַכט געוואָרען אין זיין צייט, איז ניט געווען דער טיטל קעניג, עס זיינען געשטאַנען די זעלבע ווערטער, וואָס אויף די מטבעות פון זיין פאָטער יוחנן הורקנום, נאָר אָנשטאָט יוחנן איז געשטאַנען יהודה — „יהודה כהן גדול וחבר היהודים".

וואָס אָנבעטרעפט די אויסווערטיגע פאָליטיק איז יהודה אַריסטאָבולום געגאַנגען אין דעם וועג פון זיין פאָטער. יוחנן הורקנום האָט אונטערגעוואָרפען אונטער זיין מאַכט די אידומעער (בני אדום) און האָט זיי געצוואונגען אָנצונעהמען דעם אידישען גלויבען, און יהודה אַריסטאָבולום האָט געטאָן דאָס זעלבע מיט אן אַראַבישען שבט „יטיר", וועלכער איז געזעסען ביים בארג לבנון.

אַריסטאָבולום האָט אָבער ניט לאַנג געקענינט. ער איז געווען א קרענקליכער מענש, האָט קיינעם ניט געטרויט און האָט יעדען חושד געווען, דאָס ער איז איהם אונטריי. זיין געליבטער ברודער אַנטיגאָנוס איז געווען זעהר בעליבט ביים פאָלק און ביי דעם מילימער. אַנטיגאָנוס'עם פיינד האָבען אויך איהם אָנגעהעצט פאַר זיין ברודער דעם קעניג, דאָס ער דענקט צו מאַכען אן איבערקעהרעניס אין דער רעגירונג און פערכאַפען דעם טראָן. אַריסטאָבולום האָט זיי געגליובט און האָט געהייסען מען זאָל איהם ערשלאָגען.

מיט דיזען צופאל האבען זיך בענוצט די צדוקים, און האבען געוזוכט צו ציהען הורקנוס'ן אין גאנצען אויף זייער זייט. מען האט איהם ערקלערט, דאס די גאנצע פארטיי פון די פרושים זיינען איהם שונאים. די צדוקים האבען איהם גראטען, אז ער זאל פאדערן פון די פרושים, דאס זיי זאלען ערקלערען, וואס פיר א שטראף עס זאל געגעבען ווערען דעם פערלייטמדער אליעזר'ן. די פרושים האבען איהם בעשטימט א שטראף, וואס עס קומט פיר דיזען פערברעכען אין אלגעמיין, און האבען די שטראף ניט געמאכט שטארקער און גרעסער דערפאר, וואס דער בעליידיגטער איז א פירסט. הורקנוס האט דעריבער געראטענט, דאס די פרושים זיינען צופרידען וואס אליעזר דער פרוש האט איהם בעליידיגט. דערצו האבען נאך די צדוקים געגאסטן בוימעל אויף'ן פייער.

הורקנוס האט אהן צווייפעל געוואוסט, דאס צווישען די פרושים זיינען דא פיעלע, וואס זיינען ווירקליך ניט צופרידען דערמיט, וואס איין פערזאן איז קעניג און כהן גדול, און דעריבער איז ער אויף זיי געווען בייזי. יעצט, ווען דער פרוש אליעזר האט איהם נאך דערצו אזוי שטארק בעליידיגט האט ער זיך אין גאנצען אפגעטרייסעלט פון די פרושים.

אין די לעצטע יאהרען פון זיין לעבען איז הורקנוס אין גאנצען אריבער אויף דער זייט פון די צדוקים. ער האט אפגעשאפט פיעלע געזעצען, וואס די פרושים האבען געפאסט אויף דעם גרונד פון זייערע ערקלערונגען פון דער ביבל. די הויפט־רעלע האבען דאמאלס געשפילט די צדוקים.

ניט אכטענדיג דערויף איז דאך אין דעם אנדענקען פון פאלק לאנג פערבליבען דער איינדרוק פון דער גלענצענדער צייט פון דער רעגירונג פון יוחנן הורקנוס. אין דער צייט פון דער רעגירונג פון יוחנן הורקנוס האט אידישע פאלק דערגרייכט אזא הויכע שטופע אין פאליטישער און אין גייסטיגער הינזיכט, אויף וועלכער עס איז זעהר זעלטען געשטאנען אין דער צייט פון זיין געשיכטליכען לעבען.

ט. די קעניגען אריסטאבולוס דער ערשטער און אלכסנדר ינאי און די קעניגין סאלאמא אלכסנדרא. (104—67 פ. קר.)

יוחנן הורקנוס האט רעגירט 30 יאהר און איז געשטארבען אין יאהר 104 פ. קר. נאך איהם זיינען געבליבען זיין פרוי און פינף זיהן, פון וועלכע דער עלטערער איז געווען יהודה, מיט'ן גריכישען נאמען אריסטאבולוס. דיזער אריסטאבולוס האט ביים פאטער'ס לעבען בעזונט שומרון צוזאמען מיט זיין ברודער אנטיגאנוס. לויט דער קאנסטיטוציאן פון

אַלכסנדר ינאי און זיינע מלחמות. נאָך דעם טויט פון אַריסטאָבו-לוס האָט זיין פרוי די אלמנה־קעניגין בעפרייט זיינע ברידער פון געפענג-ניס, און דער עלטסטער פון זיי, אַלכסנדר ינאי, איז ערוועהלט געוואָרען אַלס קעניג און כהן גדול (103—76 פ. קר.). אַריסטאָבולוס האָט ניט געלאָזען נאָך זיך קיין קינד, און אַלכסנדר ינאי (יונתן) האָט געהייראַט מיט דער אלמנה פון זיין פערשטאָרבענעם ברודער, ווי עס פאָדערט דאָס אי-דישע געזעץ. אויך זי האָט געהאַט צוויי נעמען: אַ אידישען שלמינון און אַ גריכישען אַלכסנדרא.

מען דערצעהלט, דאָס יוחנן הורקנוס האָט ניט ליב געהאַט זיין זוהן אַלכסנדר ינאי, און אום ניט צו האָבען איהם נעבען זיך, האָט ער איהם אַוועקגעשיקט אין גליל, און דאָרט איז ער ערצויגען געוואָרען אין גריכישען גייסט, צו פיהרען מלחמות. זייענדיג פרעמד פון אידישען גייסט איז ער ניט געווען פעהיג צו זיין אַ אידישער קעניג און אַ כהן גדול. ער האָט גע-וואוסט נאָר איין ציל אין לעבען — מלחמה. אָבער זיינע מלחמות מיט זיינע נצחונות זיינען זעהר אָפט געווען שעדליך פיר דעם פאָליטישען צו-שטאַנד פון פאָלק און האָבען געקאָסט דעם פאָלק פיעלע אָפּפער.

די ערסטע פעלד־צוגען זיינע האָט ער געמאַכט אויף די שטעדט, וואָס זיינען געלעגען ביים ברעג פון מיטלענדישען מעער, וואו דאָס אידישע פאָלק האָט נאָר געהאַט די שטאָדט יפו און אייניגע אַנדערע שטעדט. אין סיריען האָט דאַמאָלס געהערשט אַ פאָלשטענדיגע אַנאַרכיע, און דעריבער זיינען כמעט אַלע שטעדט, וואָס זיינען געלעגען ביים ברעג פון מיטלענדישען מעער, גע-וואָרען אונאָפּהענגיגע פרייע שטעדט. זיי זיינען געווען בעזעצט מיט גרי-כען און פעניציער, צווישען וועלכע דער האַנדעל האָט זיך דאָרט געפונען אין אַ זעהר בליהענדען צושטאַנד. אָבער זיי זיינען ניט געווען גענוג בע-פעסטיגט געגען אַן אָנפאַל פון אַ פיינד. דערמיט האָט זיך בענוצט דער שטרייטזיכטיגער אידישער קעניג אַלכסנדר ינאי און האָט בעשלאָסען צו עראָבערן דאָס גאַנצע שטיק לאַנד מיט אַלע שטעדט, וואָס זיינען געלעגען ביים ברעג פון מיטלענדישען מעער צו מערב פון פּאַלעסטינאַ. דאָס ערסטע האָט ער זיך גענימען צו עכו, וועלכע האָט זיך דאַמאָלס גערופען מיט'ן נאָמען פּטאָלעמאַאידע, און האָט זי בעלאַגערט. די איינוואוינער האָבען זיך געווענדט נאָך הילף צום קעניג פון דער אינזעל ציפּערן (קפריסין), וואו עס האָט דאַמאָלס געהערשט פּטאָלעמעאוס לאַטור, דער עגיפּטישער טראָן־פּרינץ, וועלכען די עגיפּטישע קעניגין קלעאָפּאַטראַ האָט אַרויסגעטריבען פון זיין פאָטערלאַנד. אַלכסנדר ינאי איז געווען געצוואונ-

וועגען דיזען טרויעריגען צופאל ווערט דערצוהלט פאלגענדע געשיכטע: אין יענער צייט איז אנטיגאנוס געקומען פון א פעלד־צוג צוריק אין ירושלים צוליב דעם יום טוב סוכות. דאם פאלק האט איהם בעגעגענט מיט גרויס ליבשאפט און בעגייסטערונג. באלד נאך דעם, ווי ער איז אנגעקומען אין ירושלים, איז ער געגאנגען אין די קליידער פון א פעלד־הערר מיט דער גאנצער בעוואפנונג אן דער שפיץ פון פיעלע אפיצערען און סאלדאטען גלייך צום טעמפעל, אום צו ערעפענען דעם יום טוב און צו בריינגען א קרבן און זאגען א תפלה פיר די געזונדהייט ון זיין געליבטען ברודער דעם קעניג יהודה אריסטאבולום. די פיינד פון אנטיגאנוס האבען באלד דערצוהלט דעם קעניג אריסטאבולום, דאם אנטיגאנוס איז געקומען אין ירושלים אום צו מאכען אין לאנד אן איבערקעהרעניס און פערכאפען דעם טראן, און דאם ער וועט באלד קומען אין קעניגליכען פאלאץ אין פולער בעוואפנונג דורכצופירען זיין פלאן. דער קעניג האט אנגעזאגט די היטער פון פאלאץ צו ערמאדען, וואם וועט וועלען אריין אין פאלאץ א בעוואפענטער, און צו אנטיגאנוס'ן האט ער בסוד געשיקט זאגען, דאם ער זאל קומען צו איהם אין פאלאץ אונבעוואפענט. אבער די שונאים פון אנטיגאנוס'ן האבען איבערגענומען דעם שליח, וואם דער קעניג האט געשיקט צו זיין ברודער, און האבען איהם איינגערעדט, אז ער זאל זאגען דעם פרינץ, דאם דער קעניג פערלאנגט איהם צו זעהן אין פולער בעוואפנונג און אין די נייע קריגס־קליידער, אום צו זעהן ווי זיי פאסען איהם. אנטיגאנוס האט געטאן ווי דער שליח האט איהם געזאגט אין דעם נאמען פון זיין ברודער דעם קעניג. די סאלדאטען, די וועכטער, ווי נאר זיי האבען דערזעהען, דאם אנטיגאנוס ווייל אריין אין פאלאץ אין פולער בעוואפנונג, האבען זיי איהם ערמארדעט. וועז דער קעניג האט דערהערט פון דעם טויט פון זיין געליבטען ברודער, איז ער גאנץ ווארען זעהר טרויעריג; זיין קראנקהייט איז באלד געווארען געפעהרליך, ער האט אנגעהויבען שפייען מיט בלוט, און אין א קורצער צייט איז ער געשטארבען פון גרויס עגמת נפש (אויף 2טען יאהר פון זיין רעגירונג, 103 פ. קר.).

אריסטאבולום איז געווען איינם מיט דער פארטיי צדוקים און נעגען די פרושים. עם קען זיין, דאם די געשיכטעם וועגען זיין שלעכט־בעהאנדלען זיין מוטער און זיינע ברידער שטאמען פון זיינע שונאים די פרושים. בלויז די גריכישע היסטאריקער לויבען איהם, וואהרשיינליך, וויל ער איז געווען א „פרייגד פון די גריכען" (א העלעניסט).

ינאי האָט עראָבערט צוויי שטעדט נעבען ירדן: גדרה און אַמאַט. די בעלאַגערונג פון גדרה האָט געדויערט צעהן מאָנאַטען, אָבער ער האָט זי ענדליך גענומען. די עראָבערונג פון אַמאַט האָט געקאָסט זעהר פיעלע אי-דישע לעבענס. נאָכדעם האָט ער זיך וויעדער געווענדט צו מערב, האָט דאָרט עראָבערט אייניגע שטעדט, צווישען אַנדערע אויך די שטאָדט עזה (96 פ. קר.), וועלכע איז געווען זעהר וויכטיג פיר דאָס לאַנד יהודה אַלס אַ פּאָרט. די בעלאַגערונג פון עזה האָט געדויערט אַ גאַנצען יאָהר. די אַיינ-וואוינער האָבען זיך פערטיידיגט מיט גרויס מוט, אָבער די שטאָדט־מיליץ האָט איבערגעגעבען די פעסטונג צו אַלכסנדר ינאי. ער האָט ערלויבט די סאָלדאַטען צו רויבען און שענדען די אַיינוואוינער, ווי עס איז שוין דאַ-מאָלס געווען דער מנהג ביי אַנדערע פעלקער, איבערהויפּט ביי די גריכען. די מיטגלידער פון שטאָדט־ראַט מיט נאָך אַנדערע וויכטיגע בירגער אין צאָהל פון 500, וועלכע האָבען זיך גירעטעט אין טעמפּעל פון דעם גריכישען גאָט אַפּאָללאָן, האָבען ינאי'ס סאָלדאַטען אַלע ערמאָרדעט. מיר מוזען אָבער בעמערקען, דאָס אַ גרויסער טייל פון ינאי'ס סאָלדאַטען זיינען געווען פון אַנדערע פעלקער, געדונגענע, און זיי זיינען געווען געוועהנט מיט אַזעלכע גרויזאַמקייטען.

דער אויפשטאַנד אין טעמפּעל. מיט די נצחונות פון אַלכסנדר ינאי זיינען געווען צופרידען נאָר די צדוקים. די פּרושים האָבען געלעגט מעהר געוויכט אויף די גייסטיגע ענטוויקלונג פון פאָלק און אויף זיינע רעליגיעזע זיטען. די פּרושים האָבען געגלויבט, אַז דאָס אידישע פאָלק האָט אויף זיך אַנדערע פליכטען; ניט די גראָבע קריגס־קראַפט דאַרף דאָס אידישע פאָלק אין זיך ענטוויקלען, נאָר די גייסטיגע, גוטע, אידעאַלע זיטען, ליבע צו פּראָגרעס און פרידליכען געזעלשאַפטליכען לעבען. דער גרעסטער טייל פון פאָלק האָט געהאַלטען מיט די פּרושים. און עס איז קיין וואונדער ניט. אַפילו די, וואָס האָבען ניט פערשטאַנען דאָס אידישע פאָלק ווי די פּרושים האָבען עס פערשטאַנען, האָבען געפיהלט, ווי ווייט די מלחמות זיינען אַן אונגליק פיר דאָס לאַנד; אויסער דעם האָבען זיי ניט געקענט פערטראָגען דעם ווידערשפּרוך, דאָס אַ קעניג, וואָס זיינע הענט זיינען פול מיט בלוט פון הרוגים פון מלחמה, זאָל זיין אַ כהן גדול און מקריב זיין קרבנות און בעטען גאָט צו פערגעבען די זינד, וועלכע ער האָט געטאָן אַזו איז בערייט יעדע מינוט נאָך מעהר צו טאָן.

אין דער צייט פון אַלכסנדר ינאי'ס רעגירונג זיינען די צדוקים געווען אין מאַכט. אין דער אַרמעע, ווי אין טעמפּעל, האָבען זיי פערנומען די

גען אפצוטרעטען פון דער בעלאגערונג. ער האט אבער ניט אויפגענעבען זיין פלאן צו בעהערשען עכו, וועלכע איז געווען פיר פאלעסטינא א זעהר וויכטיגער פאָרט, און האט זיך געמומען דערגרייכען זיין פלאן מיט דיפלא-מאטישע שפיצלאך. ער האט מיט פטאלעמעאוס'ן געשלאסען פרידען, אבער אין געהיים האט ער פערהאנדעלט מיט דער קעניגין פון עגיפטען, קלעאפאטרא, די מוטער פון פטאלעמעאוס'ן, און זיין ביטערער שונא. איהם האבען אין זיין פערלאנג געהאלפען אייניגע אידישע בעאמטע, וועלכע הא-בען זיך דאמאלס געפונען אין עגיפטישען הויף ביי דער קעניגין. פטאלע-מעאוס האט זיך וועגען דעם דערוואוסט און האט געשיקט אין ארץ ישראל א גרויסע ארמעע און האט איינגענומען די שטאדט אסאכיש אין גליל נעבען צפורי און האט זי צוראבירט. ביים ירדן האבען זיך ביידע ארמעען בע-גענעט. דארט האט זיך אנגעפאנגען א שלאכט, וועלכע האט זיך געענדיגט מיט א שטארקערע מפלה פיר אלכסנדר ינאי (100 פ. קר.).

די זיגער זיינען צווק צוריק צום אופער פון דעם מיטלענדישען מערר און אויף'ן וועג האבען זיי צושטערט פיעלע אידישע שטעדט און דערפער, און האבען די איינוואוינער בעהאנדלט גרויזאם. לאטור האט שוין געהאט איינגענומען עכו און עזה, וועגען וועלכע אלכסנדר ינאי האט אזוי פיעל געדענקט. אבער דאן האט זיך ארויסגעמישט די עגיפטישע קעניגין קלעא-פאטרא. איהר האט ניט געלוינט, דאס איהר זוהן, וועלכען זי האט אזוי שטארק געהאסט, זאל זיך בעפעסטיגען ביים ברעג פון מיטלענדישען מערר אזוי נאהענט צו עגיפטען, און זי האט געגען איהם ארויסגעשיקט א מעכ-טיגע פלאטע מיט מיליטער. אלס קאמאנדירען פון דער ארמעע, וואס זי האט געשיקט געגען איהר זוהן, האט זי בעשטימט צוויי אידען פון אלעק-סאנדריען: חלקיה און חנניה. לאטור האט געכאפט א גרויסע מפלה. די קעניגין קלעאפאטרא זעלבסט איז דאמאלס געווען אין פאלעס-טינא. איהרע מיניסטארען האבען איהר געראטען, אז זי זאל זיך בענוצען מיט דעם גינסטיגען מאמענט און בעהערשען פאלעסטינא און פערוואנדלען זי אין אן עגיפטישע פראווינץ, ווי אין די פריהערדיגע צייטען. אבער דער אידישער פעלד־הערר חנניה האט זי אפגעהאלטען פון דורכפיהרען דיזען פלאן. דער אנדערער אידישער חיל־פיהרער חלקיה איז געפאלען אין שלאכט. קלעאפאטרא האט געשלאסען מיט אלכסנדר ינאי א בונד און דיזער האט איהר שטארק בעראנקט פיר די הילף, וואס זי האט איהם געצייגט. ער האט זיך דאן געמומען צו אנדערע ערוברונגען.

וועלכע האָט אָנגעהויבען צו וואַרפען אויף איהם די אתרוגים און האָט גע-שריען: „געה אַוועק פון הייליגען מזבח, דו ביזט ניט ווערט צו זיין אַ כהן גדול! דיין באָבע האָט זיך יאָהרען־לאַנג געוואַלגערט אַ געפאַנגענע צווישען גוים און דו ביזט ניט קיין כשר'ער מיוחס!" דאָס האָט דעם קעניג שטאַרק פערדראָסען און ער האָט באַלד אַריינגעשיקט אין טעמפּעל זיינע געדונגענע סאָלדאַטען פון די גוים. די גויישע סאָלדאַטען האָבען דאַמאָלס צו'הרג'עט נאָהענט פון זעקס טויזענד אידען (95 פ. קר.). דער האַס פון פאָלק און פון די פּרושים צום קעניג האָט נאָך דעם געוואַקסען פון טאָג צו טאָג. עס האָט געפעהלט אַ קליינער צופאַל, אַז עס זאָל אויסברעכען אַן אויפשטאַנד. און דיזער צופאַל האָט זיך באַלד בעוויזען.

דער בירגער־קריג. דער קעניג האָט לאַנג ניט געקענט רוהען אין ירושלים. איהם האָט וויעדער געצויגען צו מלחמה. ער האָט זעהר געוואָלט פערברייטערן דאָס לאַנד. איבערהויפּט האָט ער געוואָלט זיכערן די גרענ-צען פון לאַנד, ווייל ער האָט מורא געהאַט פאַר די בענאַכבאַרטע פעלקער. און עס איז באמת געווען פאַר וואָס מורא צו האָבען. די אַראַבער אויף יע-נער זייט ירדן האָבען זיך שטאַרק פערגרעסערט אין צאָהל און האָבען אָנ-געהויבען צו ווערען אַ געפאַהר פיר דאָס אידישע פאָלק. די אַראַבער האָ-בען פערכאַפּט די לענדער פון עמון און מואב, אויך אַ טייל פון אדום, און האָבען דאָרט געגרינדעט אַ מלוכה מיט דער שטאָדט סלע (פּעטראַ) אַלס הויפּטשטאָדט. אַלכסנדר ינאי האָט געדונגען אין קליין־אַזיען אַ גרויסע צאָהל סאָלדאַטען און איז מיט זיי אַוועק אין גלעד און האָט אונטערוואָרפען די אַיינוואוינער אונטער זיין הערשאַפט. דאָרט אָבער איז אַרויס דער אַראַ-בישער קעניג עובדיה אויף אַ שטרייט, און אַלכסנדר ינאי האָט געכאַפּט אַ שטאַרקע מפּלה נעבען ים כנרת, און ער איז קוים מיט'ן לעבען ענטלאָפען נאָך ירושלים.

ער האָט זיך געריכט, דאָס אין ירושלים וועט ער ניט האָבען קיין פריינד-ליכע אויפנאַהמע. די פּרושים האָבען אין דער צייט, וואָס ער איז געווען אַוועק, ערקלערט דעם פאָלק, וואָס פיר אַן אונגליק עס זיינען די מלחמות, וועלכע דער קעניג פיהרט שטענדיג. עס האָט זיך ועבילדעט אַ רעוואָלוציאָ-נערע פּאַרטיי, צו וועלכער עס איז צוגעשטאַנען אַ גרויסער טייל פון פאָלק. זעקס יאָהר האָט געדויערט דער קאַמף צווישען פאָלק און זיין קעניג (94—88 פ. קר.) און עס זיינען געפאַלען אַן ערך 50,000 אידען. אין דיזען קאַמף האָבען איהם געהאָלפען סאָלדאַטען פון פרעמדע פעלקער, וועלכע האָבען בעהאַנדעלט די אידישע קעמפער זעהר גרויזאַם. ענדליך האָט דער קעניג

העכסטע עמטער. די פרושים זיינען געווען זייערע ביטערע געגנער; זיי האבען מיט זיי געקעמפט פיר די מאכט אין סנהדרין. זיי האבען אויך גערעכענט אויף אן ערפאלג אין דיזען קאמף. איינער פון די וויכטיגסטע מענשען פון דער פארטיי פרושים איז געווען שמעון בן שטח, דער קעניגין סאלאמא'ס ברודער. די קעניגין איז געווען אין גאנצען אונטער זיין איינפלום; זי האט געשיצט די פרושים געגען דעם וויללען פון איהר מאן אלכסנדר ינאי. און זי איז געווען אין שטאנד דאס צו טאן, ווייל איהר מאן איז כמעט אימער געווען בעשעפטיגט מיט וויטע מלחמות און די רעגירונגס־מאכט איז דאן געווען אין איהרע הענט. שמעון בן שטח האט זיך ניט גוט פערטראגען מיט'ן קעניג. עס ווערט דערצעהלט, דאס ער איז געווען אמאל געצוואונגען צו ענטלויפען פון ירושלים און בעהאלטען זיך פון דעם צארן פון אלכסנדר ינאי, נאר די קעניגין אליין האט געוואוסט ווא ער געפינט זיך. איין מאל זיינען געקומען צו אלכסנדר ינאי פערשישע מאנגאטען אלס געסט. זיי האבען זיך נאכגעפרעגט אויף שמעון בן שטח, וועלכען זיי האבען געקענט אלס חכם און געלעהרטען, און האבען געבעטען דעם קעניג, אז ער זאל זיי פערשאפען דעם פערגניגען צו פערבריינגען א ביסעל מיט דיזען חכם. די קעניגין האט איהם, לויט דעם דעם פערלאנג פון איהר מאן, ארויס־גערופען פון זיין בעהעלטנים, און האט איהם פערזיכערט, דאס ער איז אויס־סער געפאהר. וועו שמעון בן שטח איז געקומען אין קעניגליכען פאלאץ, האט ער זיך אויפגעפיהרט ווי א מענש, וואס וויים זיין וועלט. ביים טיש האט ער זיך געזעצט צווישען דעם קעניג און דער קעניגין. אלכסנדר'ן האט די מעשה א ביסעל פערדראסען און ער האט איהם געפרעגט, ווי קומט ער עס צו טאן אזוי? דערויף האט ער איהם געענטפערט מיט א פסוק פון ספר בן סירא: „וועו דו וועסט זיך בעשעפטיגען מיט חכמה, וועט זי דיך זעצען צווישען פירסטען".

אלכסנדר ינאי, אלס אייגער פון דער פארטיי צדוקים, פלעגט זיך זעהר אפט ערלויבען ביים דינסט אין טעמפעל צו טאן אזעלכע זאכען, וואס האט שטארק אויפגעריצט די פרושים, ווייל אלס צדוקי האט ער געטאן די זאך לויט ווי די צדוקים פערשטעהען די געזעצען פון דער תורה. איין מאל אום סוכות, וועו עס איז געווען אין טעמפעל א גרויסע מאסע פון פאלק מיט אתרוגים און לולבים אין זייערע הענט, און אלכסנדר ינאי האט געפראווט די עבודה ביים אלטאר, האט ער די כלי מיט וואסער, וועלכעם איז געווען בעשטימט צום גיסען אויף'ן מזבח, לויט דעם מנהג פון די פרושים, אויס־גענאסען אויף דער ערד. דאס האט שוערליך אויפגעריצט די פאלקס־מאסע,

צום ענדע פון זיין רעגירונג האָט אַלכסנדר ינאי געהאַט אייניגע מלחמות און האָט עראָבערט אייניגע וויכטיגע שטעדט אויף יענער זייט ירדן. דאָס פאָלק איז געוואָרען צו איהם אַ ביסעל פריינדליכער, אָבער די פרושים האָבען איהם ניט אויפגעהערט צו האַסען. דער רעזולטאַט פון די אַלע מלחמות, וואָס אַלכסנדר ינאי האָט געפיהרט אין דער צייט פון זיין רעגירונג, איז געווען, אַז דאָס לאַנד יהודה האָט ווירקליך פערברייטערט איהרע גרענצען.

אַלכסנדר ינאי האָט זיך אויך געהאַלטען אָן דער פּאָליטיק פון זיינע עלטערן — צו צווינגען די עראָבערטע פעלקער אָנגעהמען יודענטום, ניט אַכטענדיג דערויף, וואָס ער זעלבסט איז געווען אַ הייסער אָנהענגער פון דער גריכישער קולטור. ער איז ענדליך געוואָרען קראַנק, מען זאָגט פון צו פיעל טרינקען וויין, און איז געשטאָרבען ניט אין דער היים, נאָר ביי דער פעסטונג ראַגאַב אויף יענער זייט ירדן אין דער צייט פון איהר בעלאַגערונג. ער האָט רעגירט 27 יאָהר און איז געשטאָרבען צו 52 יאָהר (76 פ. קר.).

סאַלאָמאַ אַלכסנדראַ און די פרושים. פאַר זיין טויט האָט אַלכסנדר ינאי בעשטימט זיין פרוי סאַלאָמאַ אַלכסנדראַ אַלס די הערשערין אין יהודה. אַזוי באַלד, ווי זי האָט דערהערט, דאָס איהר מאַן איז געוואָרען קראַנק, איז זי געשווינד געלאָפען צו איהם אין לאַגער. נאָך דעם, ווי די פעסטונג ראַגאַב איז עראָבערט געוואָרען דורך דאָס אידישע מיליטער, האָט אַלכסנדראַ געבראַכט איהר מאַן'ס טויטען קערפּער אין ירושלים און האָט איהם בעערדיגט מיט גרויס כבוד. עס ווערט דערצעהלט, דאָס פאַר זיין טויט האָט אַלכסנדר ינאי געראַטען זיין ווייב, אַז זי זאָל זיך פערהאַלטען גוט מיט די פרושים און צוציהען זיי צו נעהמען אָנטייל אין דער רעגירונג פון לאַנד, ווייל דיזע פּאַרטיי איז אין לאַנד זעהר פּאָפּולער און פון איהר איז אָפּהענגיג דער שיקזאַל פון דער דינאַסטיע. ווי עס שיינט האָט ינאי ניט געוואוסט, דאָס ער פערשפּאָרט געבען זיין ווייב אַזאַ עצה, ווייל זי איז שוין לאַנג געווען איבערגעבען צו דער פּאַרטיי פון די פרושים.

פון די צוויי זיהן, וואָס זיינען געבליבען נאָך אַלכסנדר ינאי'ס טויט, איז דער עלטערער, הורקנוס, געווען אַ מענש מיט אַ זעהר שוואַכען כאַראַקטער און איז ניט געווען פעהיג צו רעגירען. דער אינגערער, אַריסטאָבולוס, איז אין געגענטייל געווען אַ מענש מיט אַ הייסען טעמפּעראַמענט און איז געווען שטאַרק גענייגט צו די צדוקים. די קעניגין האָט איבערגעגעבען דאָס אַמט פון כהן גדול צו איהר עלטערען זוהן הורקנוס, און דעם אינגערען, אַריסטאָבולוס, האָט זי אין גאַנצען אָפּגעשטויסען פון דער רעגירונג, ווייל

געבעטען די פרושים צו מאכען שלום. דיזע האבען איהם געענטפערט, דאס נאר זיין טויט קען זיי בערוהיגען. זיי האבען גערופען צו הילף דעם סירישען הערשער דעמעטריוס דעם 3טען, דעם זוהן פון דעמעטריוס דעם 2טען.

די אידישע רעוואלוציאנערען האבען זיך פעראייניגט מיט דער סירישער ארמעע נעבען שכם. אהין איז געקומען אלכסנדר ינאי מיט זיין ארמעע. עס האט זיך אנגעפאנגען א בלוטיגער שטרייט פון אידען גענען אידען. דער קעניג מיט דער אריסטאקראטיע פון איין זייט און דאס ערביטערטע פאלק פון אנדערען זייט, און גריכען געגען גריכען: דעמעטריוס'עם ארמעע געגען די געדונגענע סאלדאטען פון אלכסנדר ינאי'ס ארמעע. דער אידישער קעניג האט נעהאט א שרעקליכע מפלה און איז געווען געצוואונגען צו ענטלויפען אין די בערג פון שבט אפרים (88 פ. קר.). אבער אין דיזען מאמענט האבען זיך די אידישע רעוואלוציאנערען ארומגעזעהען, דאס זיי געהען צו ווייט: דער סירישער הערשער ווערט פיר זיי געווים זיין פיעל גע-פעהרליכער אפילו פון אלכסנדר ינאי. עס זיינען באלד אריבער אויף דער זייט פון אלכסנדר ינאי 6,000 רעוואלוציאנערען. דעמעטריוס איז געווען געצוואונגען צו פערלאזען דאס לאנד יהודה און צוריקקעהרען זיך אין זיין היים.

אבער עס זיינען נאך געבליבען צוויישען די רעוואלוציאנערען פיעלע, וואס האבען פיר קיין פאל ניט געוואלט שליסען פרידען מיט'ן קעניג, און זיי האבען בעשלאסען פארטצוזעצען דעם קאמף. מיט זיי האט ינאי ניט געהאט לאנג צו טאן. ער האט זיי שנעל צוקלאפט. איין אפטיילונג פון די רעוואלוציאנערען האט זיך פערשלאסען אין דער פעסטונג בעטאם. ינאי האט זיי בעלאגערט און האט זיי אין גיכען געזומען אין פלען און געבראכט אין ירושלים. דארט האט ער זיי געהייסען הענגען, 800 פערזאן. אבער איידער ער האט זיי אלעמען צוהאנגען האט ער געהייסען בריינגען זייערע וויבער און קינדער און האט זיי געהייסען צושעבטען ביז אייניעם פאר זייערע אויגען. דאס פאלק איז אזוי דערשראקען געווארען, דאס 8,000 מענשען זיינען אין איין נאכט ענטלאפען פון לאנד יהודה. זיי זיינען געווען נע ונד אין אנדערע לענדער א לאנגע צייט ביז נאך דעם טויט פון דיזען טיראן. צוויישען דיזע פאליטישע עמיגראנטען איז אויך געווען דער נשיא פון די סנהדרין, שמעון בן שטח, דער קעניגין'ס ברודער. דאס פאלק האט זיין קעניג ינאי נאך מעהר פערהאסט און האט איהם געגעבען א נאמען „טהראקיד" (טהראציער), וועלכער האט בעדייטעט: ווילדער, הענקער.

עס ווערט דערצעהלט וועגען שמעון בן שטח, דאָס אָנפאַנגס, ווי ער איז צוריקגעקומען צו זיין אַמט אַלס פּרעזידענט אין די סנהדרין, איז ער געווען אין זיינע משפּטים זעהר שטרענג. אַזוי צ. ב. ווערט דערצעהלט, דאָס ער האָט פעראורטיילט צום טויט 80 מכשפות אין דער שטאָדט אשקלון. אָבער מען רעכענט, אַז דאָס איז איבערטריבען, ערסטענס האָט דאַמאָלס די שטאָדט אשקלון ניט געהערט צו די אידען, און צווייטענס איז עס געגען זיין לעהרע אין פּרקי אבות: דאָס מען מוז זיין זעהר פאָרזיכטיג ביי די פערהאַנדלונגען פון אַ פּראָצעס. שמעון בן שטח האָט געמאַכט פיר דאָס פאָלק אייניגע וויכטיגע נייע געזעצען. אַזוי צ. ב. האָט ער מתקן געווען אַ כתובה פיר אַ פרוי, אום זי זאָל זיין בעזאָרגט, ווען זי בלייבט אַן אלמנה אָדער זי ווערט אַ גרושה, מיט אַ געוויסער סומע געלט, און ער האָט אַיינ-געאָרדענט שולען צום לערנען קינדער. די געשיכטע פון יענער צייט זאָגט ניט קלאָר, אויב ער האָט דער ערסטער געגרינדעט שולען פיר קינדער, אָדער שולען זיינען שוין געווען פאַר איהם, נאָר ער האָט געמאַכט פיר אַ מוז, אַ חוב, דאָס יעדער פאָטער זאָל שיקען זיין קינד לערנען אין אַ שולע. דער תלמוד זאָגט, דאָס אין די צייטען פון שמעון בן שטח זיינען די רעגענס געגאַנגען אין דער ריכטיגער צייט און די קערנער פון די תבואות זיינען געווען אונגעוועהנליך גרויס. דאָס איז וואַהרשיינליך אַ בילד פון אַ רו-היגער צייט, ווען דאָס פאָלק האָט זיך געקענט איבערגעבען צו אַקערבוי און ניט פערלירען זיין ענערגיע אין שטענדיגע מלחמות. אָבער דיזע גליק-ליכע, רוהיגע צייט האָט ניט לאַנג געדויערט. סאַלאָמאַ אַלכסנדראַ האָט רעגירט נאָר 9 יאָהר, פון 76 ביז 67 פ. קר.

די קעניגין סאַלאָמאַ אַלכסנדראַ האָט געפונען פיר נעטיג אָנצוהאַלטען אַן אַרמעע, הגם זי האָט ניט געהאַט אין זינען צו פיהרען מלחמות. זי האָט עס געמוזט טאָן, אום אין פאַל פון אַן אָנפאַל פון אַן אַנדער מאַכט זאָל זי זיך קענען פערטיידיגען. דער אינגערער זוהן איהרער, אַריסטאָבולוס, איז געווען אַ ליבהאָבער פון מלחמות, ווי זיין פאָטער ינאי, און דעריבער איז ער געווען איבערגעגעבען צו דער פּאַרטיי פון די צדוקים, וועלכע זיינען גע-ווען די הויפּט־בעאַמטע אין דער אַרמעע. ווען די פּרושים האָבען אָנגעהוי-בען שטאַרק פערפאָלגען די צדוקים, איז אַריסטאָבולוס אָן דער שפּיץ פון אַ דעפּוטאַציע פון די צדוקים געקומען צו דער קעניגין און פון איהר פער-לאַנגט, אַז זי זאָל נעהמען די צדוקים אונטער איהר שוץ. אין פאַל, ווען זי וועט עס ניט טאָן, האָבען זיי ערקלערט, וועלען זיי פערלאָזען דאָס לאַנד און איבערגעהן דינען צו אַנדערע קעניגרייכען. די קעניגין האָט דערפאַר

זי האָט מורא געהאט פאר זיין קריגערישען כאראקטער און פאר זיין נייגונג צו די צדוקים.

דיזער פאקט, דאָס א פרוי איז געווארן די רעגירערין, האָט געהאט א זעהר וויכטיגען רעזולטאט. די צווי עמטער: וועלטליכער רעגירער און רעליגיעזער (קעניג און כהן גדול), איז יעצט געווארן צוטיילט. דיזעם האָט דאָס פאלק שוין לאנג פערלאנגט און האָט עס ניט געקענט דורכפיהרען, און דערפון זיינען ארויסגעקומען רייסעריין און בירגער־קריג. יעצט איז עס ממילא, פון זיך אליין, אפגעשאפט געווארן, וויל א פרוי האָט דאָך ניט געקענט זיין קיין כהן גדול, און עס איז שוין אזוי פערבליבען אויף אימער. אבער די רעגירונג פון דער קעניגין סאלאמא אלכסנדרא האָט געהאט נאָך א זעהר וויכטיגען רעזולטאט, נעמליך, דאָס די עמטער פון די סנהדרין זיינען אריבער פון די צדוקים צו די פרושים. דאָס האָט געהאט א גינסטיגע ווירקונג אויף די גאנצע רעגירונג, די אינערליכע ווי די אויסערליכע. דער קריגס־פיבער איז אריבער, ווייל די מעהרהייט פון פאלק זיינען געווען דאָגעגען, און די סנהדרין האָבען זיך געקענט איבערגעבען הויפטזעכליך צו קולטור־ארבייט. די שטרענגע געזעצען, וואָס די צדוקים האָבען איינגעפיהרט אין דער צייט פון זייער הערשעווען, זיינען אפגעשאפט געווארן, און אנשטאט זיי זיינען איינגעפיהרט געווארן מילדע געזעצען. דאָס איז געווען ביים פאלק אזוי וויכטיג, דאָס מען האָט בעשטימט א טאג אין יאָהר צו פייערן דיזע ענדערונג (14טען תמוז).

די פרושים, וועלכע האָבען געמוזט פערלאָזען דאָס פאטערלאנד אין דער צייט פון דער רעגירונג פון אלכסנדר ינאי, וועלכער האָט זיי שטארק פערפאלגט, האָבען זיך יעצט צוריקגעקעהרט. צווישען זיי האָבען זיך גענען די צווי אידישע גדולים שמעון בן שטח און יהודה בן טבאי, וועלכע זיינען געווען ענטלאָפען נאָך אלעקסאנדריין אין עגיפטען. יעצט, וען די פרושים האָבען בעקומען די מאכט אין זייערע הענט, האָבען זיי געפאדערט פון דער קעניגין, אז מען זאל בעשטראפען די צדוקים, וועלכע האָבען בעאיינפלוסט דעם קעניג ינאי צו ערמאָרדען אזוי פיעלע פרושים. די קעניגין האָט זייער פערלאנג נאכגעגעבען, און אייניגע פון די הויפט־אנפיהרער פון די צדוקים זיינען פער'משפט געווארן צום טויט. דיזע האנדלונג איז ניט געווען א געפיהל פון ראכע, נאר זי איז געווען א נויטוועניגקייט. ערסטענס, אום צו בערוהיגען דאָס פאלק, וועלכעם איז געווען שטארק אונצופרידען מיט דער פריהערדיגער רעגירונג, און צווייטענס, אנצושרעקען די צדוקים.

זייער רעליגיאָן, זייערע זיטען אוּן אין אַלגעמיין אויף זייער גייסטיגע ענט-
ווּיקלוּנג, האָבען געהאַלטען מיט הורקנוס'ן; דאָגעגען די צדוקים מיט די מי-
ליטער-בעאַמטע האָבען זיך געשטעלט אויף דער זייט פון אַריסטאָבוּלוס'ן,
ווייל דורך איהם האָבען זיי געהאָפט צו בעקומען די אויבערמאַכט אין דער
רעגירוּנג.

ווי נאָר הורקנוס דער 2טער איז אַרויף אויף טראָן, האָט
אַריסטאָבוּלוס גלייך גענומען מאַרשירען אויף ירושלים מיט זיין אַרמעע.
הורקנוס האָט געגען איהם אַרויסגעשיקט אייניגע אָפּטיילוּנגען פון זיין מי-
ליטער. ביי יריחו האָבען זיך ביידע אַרמעען בעגעגנט. די מוטיגקייט
פון אַריסטאָבוּלוס'ן איז געווען זעהר אָנציהענד פיר די סאָלדאָטען פון
הורקנוס און פיעלע זיינען אַריבער אויף זיין זייט, און פון דעם קאַמף איז
אַריסטאָבוּלוס אַרויס דער זיגער. הורקנוס האָט זיך פערשלאָסען אין דער
פעסטונג נעבען בית המקדש, און האָט מיט זיך גענומען די פרוי און קיני-
דער פון אַריסטאָבוּלוס'ן אום צו האַלטען זיי אַלס משכון, אז אַריסטאָבוּלוס
זאָל ניט טאָן קיין גרויזאַמקייטען. ווען אַריסטאָבוּלוס איז אָנגעקומען אין
ירושלים, האָבען די צוויי ברידער געשלאָסען שלום: הורקנוס איז געבליבען
כהן גדול און אַריסטאָבוּלוס — קעניג. און אום דער פרידען זאָל זיין א
ריכטיגער האָבען די ביידע ברידער פערהייראָט זייערע קינדער צווישען זיך:
די טאָכטער פון הורקנוס, אַלכסנדרא, איז געוואָרען די פרוי פון אַריסטאָ-
בוּלוס'עם זוהן, אַלכסנדר.

אָבער ניט אַלע זיינען געווען צופרידען מיט דיזען שלום. די פרושים
האָט מען שוין אָנגעהויבען ביסלאָכווייז צו דערווייטערן פון דער רעגירוּנג
און עס האָט זיך אָנגעפאָנגען א רעאַקציע פון די צדוקים. אויסער דעם הא
בען זיך געפונען איינצעלנע זעהר אייגפלוסרייכע מענשען, וואָס זיינען מיט
דיזער ענדערוּנג אין דער רעגירוּנג ניט געווען צופרידען, ווייל זייערע פער-
זענליכע אינטערעסען האָבען דערפון געליטען. איינער פון די וויכטיגסטע
פערזאָנען פון דיזען סאָרט איז געווען א פערזענליכער פרייַנד פון הורקנוס,
מיט'ן נאָמען אַנטיפאַטער; דיזער איז געווען איינער פון די אידו-
מער (בני אדום), וועלכע האָבען אין דער צייט פון יוחנן הורקנוס דעם 1טען
אָנגענומען דעם אידישען גלויבען. אַנטיפאַטער'ס פאָטער איז געווען א הוי-
כער מיליטער-בעאַמטער אין דער פראָווינץ אדום. וואַהרשיינליך האָט אויך
אַנטיפאַטער פערנומען די זעלבע שטעלע. דיזער אַנטיפאַטער איז געווען
א מענש מיט א שטאַרקען כאַראָקטער אוּן א גרויסער אַמביציע. ער האָט
געהאָפט, דאָס וועט הורקנוס וועט זיצען אויף'ן טראָן, וועט ער שפּילען א

ווירקליך געהאט מורא, ווייל דאס לאנד וועט בלייבען אהן א מיליטערישער מאכט, וואס איז אזוי נעטיג געווען אין יענער צייט, וועו פערשיידענע קעניגען אין אזיען האבען געשאפט די ציינער אויף דאס לאנד יהודה. זי האט זיי איבערגעגעבען אייניגע פעסטונגען, וואו זיי האבען זיך געקענט פערטיידיגען געגען די פערפאלגונגען פון די פרושים. נאר די פעסטונגען, וואו עס האבען זיך געפונען די שאץ־קאמערן פון דער רעגירונג, האט זי זיי ניט איבערגעגעבען. די צייט האט געווייזען, ווי וויכט נעטיג עס איז געווען די פארזיכטיגקייט פון דער קעניגין.

צו ענדע פון דער רעגירונג פון דער קעניגין סאלאמא אלכסנדרא האט זיך די פארטיי צדוקים וויעדער געשטארקט. די צדוקים האבען נענומען העלפען דעם אינגערען פרינץ אריסטאבולוס, אז ער זאל ווערען הערשער נאך דעם טויט פון זיין מוטער, און ניט הורקנוס, וועלכער האט זיך געפונען אונטער דעם איינפלוס פון די פרושים. מיט זייער הילף האט אריסטאבולוס איינגענומען פיעלע פעסטונגען אין יהודה; צו איהם איז צוגעשטאנען א היבשע מאסע פון פאלק, און עס האט זיך אנגעהויבען א נייער בירגער־קריג. די קעניגין איז דאמאלס געווען אלט 73 יאהר און איז געווען זעהר שוואך. איבערהויפט האט אויף איהר שלעכט געווירקט דער אויפשטאנד פון איהר זוהן אריסטאבולוס. די פרושים זיינען צו איהר געקומען בעראטען זיך וואס צו טאן. זי האט זיי געענטפערט, דאס זי איז צו שוואך צו טאן עטוואס, נאר דאס זיי קענען זיך זעלבסט העלפען, ווייל זיי האבען אין זייערע הענט די ארמעע און די אוצרות פון לאנד. באלד נאך דעם איז די קעניגין גע־שטארבען (67 פ. קר.).

י. דער קריג צווישען הורקנוס און אריסטאבולוס און דאס אריינמישען זיך פון רוים. (67—63 פ. קר.)

באלד נאך דעם טויט פון דער קעניגין סאלאמא אלכסנדרא האט זיך צופלאקערט א קאמף צווישען די צווייי ברידער הורקנוס און אריסטאבולוס פיר דעם טראן. הורקנוס איז געווען דער עלטערער, און לויט דער קאנסטי־טוציאן פון די חשמונאים האט ער בעראכט ירש'ענען דעם טראן. ער איז אבער געווען צו שוואך צו זיין א רעגירער. דאס האט גענעבען דעם אינגערען אריסטאבולוס די מעגליכקייט צו דענקען, אז דער טראן געהערט צו איהם, וויייל ער איז געווען מעהר פעהיג צו רעגירען. אויך דאס פאלק איז געווען צושפאלטען אין צוויי לאגערן — די פרושים, וועלכע האבען אי־בערהויפט געלעגט דאס גאנצע געוויכט אויף די קולטור פון די מאסען, אויף

אויף זייערע קאָסטען אין מצרים. די לייט, וואָס האָבען זיך געפונען אין דער פעסטונג, פלעגען אלע טאָג אַראָפּשיקען צו די בעלאָגערער פיעל גאָלד פון טעמפּעל אום מען זאָל זיי אַרויפשיקען א שאָף אויף א קרבן. איינמאָל האָט איינער פון הורקנום'עס מענשען געגעבען אן עצה, אז מען זאָל מעהר ניט אַרויפשיקען קיין שאָף פיר א קרבן, אום מען זאָל זיי דורך דעם צווינגען זיך אונטערצוגעבען. וועז די בעלאָגערטע האָבען נעכסטען מאָל אַראָפּגעשיקט פיעל גאָלד, אז מען זאָל זיי אַרויפשיקען א שאָף, האָט מען זיי אַרויפגעשיקט א חזיר. עס ווערט דערצעהלט, דאָס באלד נאָך דעם איז געווָארען א שטאַרקער שטורם, וועלכער האָט פערניכטעט אלעס אויף די פעלדער און אין לאַנד איז געווָארען א הונגער. דאָס פאָלק האָט דערין געזעהען א שטראָף פון גאָט פיר בעליידיגען דעם בית המקדש.

די בעלאָגערער זיינען געווָארען אויסער זיך פון פערדרום, וואָס זיי קענען ניט איינעהמען די פעסטונג. זיי האָבען געשיקט רופען אין לאַגער א גווויסען הייליגען מיט'ן נאָמען חוני המעגל, וועגען וועלכען מען האָט געגלויבט, דאָס זיין וואָרט, זיין ברכה אָדער זיין קללה, האָט א ווירקונג. זיי האָבען פון איהם געפאָדערט, אז ער זאָל שילטען די בעלאָגערטע. חוני האָט זיך געשטעלט אין מיטען לאַגער און האָט תפלה געטאָן צו גאָט מיט דיזע ווערטער: „אלמעכטיגער גאָט! אַרום מיר שטעהט דיין פאָלק, און די בעלאָגערטע זיינען אויך דיינע קינדער, די כהנים. איך בעט דיך, טו ניט זייער בייזענס וויליגען". די בעלאָגערער האָבען ניט פערשטאַנען די גרויסע נשמה פון דיזען הייליגען, וואָס פיר א הויכע מאַראַל עס ענטהאלטען אין זיך דיזע ווערטער, און האָבען איהם פון גרויס כעס ערמאָרדעט.

אין יענער צייט האָט זיך געפונען אין וועסט־אזיען דער בעריהמטער רויטישער הערשער און חיל־פיהרער פאָמפּעיוס. ער האָט שוין גענאָגענומען פיעל לענדער אין וועסט־אזיען, און האָט זיך נאָכדעם גענומען צו בעזיגען סיריען. ער האָט געשיקט נאָך דמשק זיינעם א בעאַמטען מיט'ן נאָמען סקאָורוס (65 פ. קר.). אין דמשק האָט זיך סקאָורוס דערוואוסט וועגען דעם בירגער־קריג אין יהודה. ער האָט בעלאָגסען צו בענוצען זיך מיט דיזען קריג פיר רוים. ער איז אַוועק אין יהודה. ווי נאָר ער איז אהין געקומען זיינען באלד צו איהם געקומען געזאַנדטע פון יעדען פון די צוויי שטרייטענדע בריידער. יעדער האָט איהם פאַרגעשלאָגען 400 טאלאַנטען זילבער פיר די הילף, וואָס ער, סקאָורוס, וועט איהם געבען. סקאָורוס האָט בעשלאָסען בעסער צו העלפען אַריסטאָבולום'ן, ווייל ער איז דאָך קעניג און וועט גיכער זיין אין שטאַנד צו ערפילען זיין פערשפּרעכען.

גרויסע ראלע אין דער רעגירונג, וויל הורקנוס איז צו שוואך צו רעגירן און ער וועט זיך זיכער געפינען אונטער זיין איינפלוס. ער איז אבער ניט געווען פון דעם סארט מענשען, וואס גיבען זיך אונטער צו אומשטענדען. ער האט ענומען אינטריגירען און האט בעוויזען, דאס ערסטענס איז עס א גרויסע עווילה אפצושטויסען הורקנוס'ן פון זיין געזעצליכען טראן, און צוויי-טענס איז ער אויך אין געפאהר צו ווערען ערמארדעט פון אריסטאבולוס'ן, וואלכער וועט זיך געווינ וועלען בעפריען פון א געזעצליכען פרעטענדענט אויף'ן טראן. ער האט איינגערעדט הורקנוס'ן אנצופאנגען געהיימע אונ-טערהאנדלונגען מיט דעם אראבישען קעניג ארעט, אז ער זאל שיקען זיין מיליטער צו העלפען הורקנוס'ן אפענהמען צוריק דעם טראן פון זיין ברודער, און האט דערפאר פערשפראכען געבען ארעט'ן א געוויסע סומע געלט.

איין מאל ביי נאכט זיינען אנטיפאטאר און הורקנוס ענטלאפען פון ירושלים נאך פעטרא, די הויפטשטאדט פון קעניג ארעט. דארט האבען זיי געשלאסען אן אפמאך, לויט וועלכען ארעט האט זיך פערפליכטעט צו שיקען נאך ירושלים א גרויסע ארמיע אום צו העלפען הורקנוס'ן אפענהמען פון זיין ברודער אריסטאבולוס דעם טראן, וואלכער געהערט געזעצליך צו איהם, הורקנוס'ן; דערפאר האט זיך הורקנוס פערפליכטעט צוריקצוגעבען צו ארעט'ן די שטעדט, וואס אלכסנדר יגאי האט צוגענומען פון דער פראווינץ אדום.

באלד נאך דעם אפמאך האט ארעט געשיקט א גרויסע ארמיע נאך ירושלים (66—65 פ. קר.). אריסטאבולוס האט ארויסגעשיקט געגען איהם זיין מיליטער, אבער ער האט באלד פערלארען די שלאכט, האט זיך צוריק-געקהרט אין ירושלים און האט זיך פערשלאסען אין דער פעסטונג נעבען בית המקדש (הר הבית). ארעט'ס ארמיע מיט הורקנוס'ן אן דער שפיץ איז אריין אין ירושלים און האט בעלאגערט די פעסטונג, אין וועלכער אריס-טאבולוס איז געווען פערשלאסען. דאס פאלק אין ירושלים האט זיך צו-טיילט אויף צוויי לאגערן: הורקנוסיסטען און אריסטאבוליסטען. עם האט זיך אנגעהויבען א בירגער-קריג.

די בעלאגערונג האט געדויערט אייניגע מאנאטען. דערווייל איז אנ-געקומען דער יום טוב פסח, וועז פון אלע שטעדט פון לאנד זיינען אנגעקומען אידען מיט רעליגיעזע געפיהלען צו בריינגען דעם קרבן פסח אין בית המקדש. עס איז אבער דארט געווען אזוי ענג פון די סאלדאטען, דאס פיעלע בעזוכער האבען פערלאזען ירושלים און זיינען אוועק אין מצרים, וואו עס איז דא-מאלס אויך געווען א בית המקדש מיט כהנים און קרבנות, ווי אין ירושלים. דיזען טעמפעל האבען די אלעקסאנדריער אידען שוין לאנג אויפגעשטעלט

אַלע דריי דעפּוטאַציעס רוהיג אויסגעהערט און האָט זיי געהייסען געהן צו-ריק זאָגן זייער לאַנד, פערזיכערנדיג זיי, דאָס אין קורצען וועט ער זיין אין ירושלַים און וועט אַלעס איינאָרדנען. דערווייל האָט ער זיי געהייסען פער-האַלטען זיך רוהיג און אויפהערען זיך קריגען.

זעלבסטפערשטענדליך האָט זיך פאַמפֿעיוס גאָרניט אינטערעסירט מיט דעם צושטאַנד פון יהודה אום צו ברייגען אָרדנונג אין איהר רעגירונג. ער האָט געהאַט אין זינען צוצונעהמען דאָס לאַנד און אונטערוואַרפען עס אונ-טער דעם רוימישען יאָך, ווי ער האָט געטאָן מיט אַלע אַנדערע לענדער פון וועסט-אַזיען. פאַמפֿעיוס האָט אָבער גומ פערשטאַנען, דאָס אַריסטאָבולוס וועט זיך אזוי גיך ניט אונטערגעבען אונטער דעם איינפלוס פון רוים, און איהם, פאַמפֿעיוס'ן, וועט עס קאָסטען גענוג מיה ביז ער וועט איהם בע-זיגען. אַריסטאָבולוס פון זיין זייט האָט שוין אויך גוט געזעהען, דאָס דעם לאַנד יהודה שטעהט פאָר א גרויסע געפאַהר פון רוים, דאָס איהר פרייהייט און אונאָפּהענגיגקייט הענגען יעצט אויף א האָאָר. פאַמפֿעיוס האָט גע-וואָלט פערהאַלטען אַריסטאָבולוס'ן נעבען זיך ביז ער וועט ענדיגען זיין פעלד-צוג אויף די אַראַבער, אָבער אַריסטאָבולוס האָט זיך ווי עס איז אוים-געדרעהט פון זיינע הענט און האָט זיך צוריקגעקעהרט אין יהודה. ער האָט זיך בעפעסטיגט אין אַלעקסאַנדריום, א פעסטונג אין צפון-זייט פון יריחו. פאַמפֿעיוס האָט באַלד פערשטאַנען, דאָס אַריסטאָבולוס וועט זיך שטעלען געגען איהם; ער האָט אויפגעגעבען דעם פעלד-צוג אויף די אַראַבער, איז אַריבער דעם ירדן און איז אַריין אין יהודה.

ביי אַלעקסאַנדריום האָט פאַמפֿעיוס געשיקט רופען צו זיך אַריסטאָבו-לוס'ן. דיזער האָט זעהר ניט געוואָלט נעהן צו פאַמפֿעיוס'ן, אָבער זיינע גוטע פרייגד האָבען איהם גערָאטען ניט אויפרייצען דעם בעריהמטען רוימי-שען פעלד-הערר. פאַמפֿעיוס האָט פון איהם געפאָדערט, אז ער זאָל איהם פערשפּרעכען, דאָס ער וועט פאַלגען זיין פסק אין דער פראָגע פון דעם קריג מיט זיין ברודער. אַריסטאָבולוס האָט עס איהם צוגעזאָגט ניט מיט'ן גאַנצען האַרצען. אַלס גאַראַנטיע אָבער האָט פאַמפֿעיוס פון איהם פער-לאַנגט, אז ער זאָל איבערגעבען אין זיינע הענט אַלע פעסטונגען פון יהודה. דאָס האָט אויפגעפּלאָקערט אין איהם דעם עלדישען גייסט פון די מא-קאָבעער, דעם נאַציאָנאַל-גייסט, און ער האָט בעשלאָסען צו בעשיצען זיין פאָטערלאַנד מיט אַלע קרעפטען. ער האָט פערשפּראָכען פאַמפֿעיוס'ן, דאָס ער וועט טאָן זיין פערלאַנג, אָבער ווי נאָר ער איז געקומען צוריק אין ירושלַים האָט ער אָנגעהויבען פאַרצובערייטען זיך צו א קאַמף. פאַמפֿעיוס

ער האָט באַלד געשיקט זאָגען אַרעט׳ן, אז ער זאָל אויפגעבען די בעלאַגערונג, ווען ניט, וועט ער איהם ערקלערען אלס א פיינד פון רוים. ארעט האָט גוט פערשטאַנען, וואָס דאָס בעדייט, און האָט באַלד אויפגענעבען די בעלאַגערונג. אריסטאָבולוס איז באַלד אַרויס פון דער פעסטונג און האָט איהם נאָכגעיאָגט און האָט געהאַט א גרויסען זיג איבער איהם און איבער די אָנהענגער פון הורקנוס׳ן.

פאָמפּעיוס אין יהודה. אין דער זעלבער צייט איז פאָרגעקומען א גרויסע ענדערונג אין דער פּאָליטיק פון די פעלקער פון וועסט־אזיען. רוים איז דאָרט געוואָרען די הערשערין. דיזער צושטאַנד איז געשאַפען געוואָרען דורך דעם בעריהמטען רוימישען קריגס־קאָמאַנדיר פאָמפּעיוס, וועלכער האָט דאָמאָלס געמאַכט זיין צייטווייליגע רעזידענץ אין דמשק. די רוימישע לעגיאָנען זיינען שוין געשטאַנען ניט ווייט פון יהודה. עס איז געווען קלאָר, דאָס פריהער אָדער שפעטער וועט פאָמפּעיוס אויך איינשליסען יהודה. אָבער דער קריג צווישען די צוויי ברידער אין ירושלים האָט געהאָלפען, דאָס די איבערקעהרענים אין יהודה זאָל נעשעהען גיכער.

צווישען די געזאַנדטשאפטען, וואָס זיינען געקומען צו פאָמפּעיוס׳ן אין דמשק צו צייגען איהם זייער אונטערטעניגקייט צו רוים, האָט זיך אויך געפונען א געזאַנדטשאפט פון אריסטאָבולוס׳ן, וועלכע האָט איהם געבראַכט א מתנה א גאָלדענעם ווייַנשטאָק פון זעהר קונציגער ארבייט, וואָס האָט געהאַט דעם ווערט פון 500 טאַלאַנטען זילבער. באַלד נאָכדעם זיינען אריסטאָבולוס און הורקנוס פערזענליך געקומען צו איהם, אום ער זאָל זיין זייער שיידם־ריכטער. הורקנוס האָט בעשולדיגט זיין ברודער אריסטאָבולוס׳ן, דאָס ער האָט איהם בערויבט פון טראָן, וועלכער נעהערט געזעצליך צו איהם, און אויסער דעם בעשעפטיגט ער זיך זעהר **וועניג** מיט רעגירען דאָס פאָלק, נאָר ער האָט אלץ אין זינען צו פערכאַפען פרעמדע לענדער און מעהר פון אלעם העלפט ער די פיראַטען (ים־רויבער), אויף וועלכע פאָמפּעיוס האָט אָנגעהאַלטען פיעלע קרעפטען צו פערניכטען זיי. דיזע קלאָגע האָבען בעשטעטיגט פיעלע אָנגעזעהענע בירגער פון יהודה, וועלכע אָנטיפאַטאָר האָט מיט זיך גענראַכט אלס עדות. אריסטאָבולוס פון זיין זייט האָט ערקלערט, דאָס ער האָט איבערגענומען די רעגירונג אין זיינע הענט, וויל הורקנוס איז אונפעהיג צו זיין א רעגירער. אויך איז צו פאָמפּעיוס׳ן געקומען א דריטע דעפוטאציע פון די אידען, וועלכע האָבען איהם געבעטען, אז ער זאָל זיי העלפען פּטור ווערען פון ביידע ברידער, און איינפיהרען אין לאַנד א טהעאָקראַטישע רעגירונג אונטער דער אויבערהערשאפט פון א כהן גדול. פאָמפּעיוס האָט

בייט וועט נעהמען א זעהר לאַנגע צייט. די רוימער אָבער האָבען זיך דער-וואוסט, דאָס די אידען מעגען שטרייטען אום שבת, נאָר וועז עס שטעהט פּאָר צו רעטען א מענשען'ס לעבען (פּקוח נפש), אָבער אויסער אזעלכע פע-לען טאָרען זיי ניט מחלל שבת זיין. פּאָמפּעיוס האָט בעפוילען, דאָס די רוימער זאָלען אום שבת ניט שיסען קיין פייל'ען אויף די אידען אין דער פעסטונג, זיי זאָלען נאָר טאָן זייער אַרבייט צו פערשיטען דעם טאָל און אויפּאַרבייטען דעם וואל. די רוימער האָבען אזוי געטאָן. די אַרבייט פון דעם טאָל האָבען זיי געטאָן אום שבת, און דאָמאָלס האָבען זיי ניט אָנגע-גריפען די בעלאַגערטע. די אידען האָבען זיי ניט געשטערט אין זייער אַר-בייט און זי איז אין א קורצער צייט פערטיג געוואָרען.

אזוי באַלד, ווי דער טאָל איז פערשאָטען געוואָרען, האָט פּאָמפּעיוס גע-הייסען בריינגען א בעלאַגערונגס־מאשין און מען האָט אָנגעהויבען באָמ-באַרדירען די פעסטונג. די בעלאַגערטע האָבען ניט פערלאָרען קיין מוט און האָבען זיך פערטיידיגט ווי לייבען. דער געטליכער דינסט אין טעמפּעל האָט ניט אויפגעהערט אויף איין טאָג. דעם קרבן תמיד האָבען די כהנים מקריב געווען יעדען טאָג, ניט אכטעניג אויף די באָמבאַרדירונג פון די רוימער. דרי חדשים האָבען די רוימער באָמבאַרדירט די פעסטונג פון בית המקדש און האָבען זי ניט געקענט נעהמען. ענדליך איז זיי געלונגען צו צושטערען איין טורם און אַריינרייסען זיך אין טעמפּעל. דאָס איז געווען אין יום כפור פון דעם יאָהר 63 פ. קר. די כהנים האָבען ניט אויפגעהערט צו טאָן זייער עבודה, אפילו וועז דער פיינד איז שוין געווען אין בית המקדש. די רוימער האָבען זיך גענומען מיט דעם זעפיהל פון א ווילדען צורייצטען טיער שניידען קעפ רעלטם און לינקס. 12,000 מענשען זיינען יענעם יום כפור געפאַלען פון אידען.

זעהר שטאַרק האָט געקרענקט די פרומע אידען דער פאַקט, וואָס פּאָמ-פּעיוס איז אַריין אין קדש הקדשים מיט זיין גאַנצער סוויטע, וויל אין קדש הקדשים האָט אפילו קיין איד ניט געטאָרט אַריינטרעטען אויסער דעם כהן גדול אום יום כפור. די היידען האָבען דאָמאָלס געהאט וועגען דעם קדש הקדשים זעהר ווילדע מיינונגען. אייניגע האָבען בעהויפּטעט, דאָס דאָר-טען האָלטען די אָדען א קאָפּ פון אן עזעל און פערגעטערן איהם. וועז פּאָמפ

האָט איהם נאָך אַ מאָל גערופען צו זיך און האָט פון איהם געפאָדערט אַן ערקלערונג. אַריסטאָבולוס האָט איהם פערשפּראָכען איבערצוגעבען אין זיינע הענט ירושלים און בעצאָהלען אַ געוויסע קאָנטריבוציע. פּאָמפּעיוס האָט באַלד געשיקט זיינעם אַ גענעראַל, גאַבינ יוס, מיט מיליטער נאָך ירושלים און האָט געפאָדערט, אַז די אַיינוואוינער זאָלען זיך אונטער-געבען אונטער דער מאַכט פון רוים און זאָלען בעצאָהלען די קאָנטריבוציע, וואָס אַריסטאָבולוס האָט זיך פערפליכטעט צו געבען. דערווייל האָט ער פערהאַלטען אַריסטאָבולוס'ן ביי זיך ביז ער וועט הערען, וואָס פיר אַ בעריכט גאַביניוס וועט איהם בריינגען פון ירושלים. דאָס פאָלק אין ירושלים האָט זיך ענטזאַגט אונטערצוגעבען זיך אונטער דער מאַכט פון רוים און צו צאָה-לען וועלכע עס איז קאָנטריבוציע. דאָס האָט פּאָמפּעיוס'ן שטאַרק אויפגע-רייצט. ער האָט באַלד געהייסען אַרעסטירען אַריסטאָבולוס'ן, און ער איז אַוועק מיט אייניגע לעגיאָנען צו נעהמען ירושלים.

ירושלים איז געוואָרען צוטיילט אויף צוויי פּאַרטייען: איינע, די אָנ-הענגער פון אַריסטאָבולוס'ן, זיינען געווען ענטשלאָסען אויף קריג; די אַנ-דערע האָבען געפאָדערט, אַז מען זאָל נאָכגעבען די פאָדערונגען פון פּאָמ-פּעיוס'ן, ווייל זיי האָבען אַרויסגעזעהען, דאָס זיי זיינען צו שוואַך צו שטע-לען זיך געגען רוים. די אַריסטאָבוליסטען זיינען געווען די מינאָריטעט. זיי האָבען זיך פערשלאָסען אין דער פעסטונג אויף'ן הר הבית, און די שטאָדט האָבען זיי איבערגעלאָזען צום פאָלק, עס זאָל טאָן מיט איהר ווי עס וויל. דאָס פאָלק האָט באַלד געעפענט די טויערן פון ירושלים, האָט אַריינגעלאָזען די רוימישע לעגיאָנען און האָט איבערגעגעבען צו פּאָמפּעיוס'ן די שטאָדט מיט'ן קעניגליכען פּאַלאַץ.

אַזוי באַלד, ווי די רוימער זיינען אַריין אין ירושלים, האָבען זיי זיך גענומען צו בעלאַגערן די פעסטונג פון הר הבית. דיזער פעסטונג איז געווען אונמעגליך צו נעהמען פון די זייטען מזרח און דרום, ווייל אין דיזע זייטען איז דער שטיינערנער באַרג געווען ווי אַ גלייכע הויכע וואַנט, און האָט ניט געהאַט קיין שום שפּוע. פון צפון-זייט האָט זי געהאַט אַ זעהר שטאַרקע וואַנט, און פון מערב-זייט האָט זיך געפונען אַ טיפער טאָל, וועלכער האָט אָפּגעטיילט די פעסטונג פון שטאָדט. פון דיזער זייט האָט פּאָמפּעיוס בע-שלאָסען צו נעהמען די פעסטונג. ער האָט אָנגעהויבען צו פערשיטען דעם טיפען טאָל און בילדען דאָרט אַ וואַל. אָבער די בעלאַגערטע האָבען זיי געשטערט צו טאָן זייער אַרבייט, זיי פלעגען שיסען אויף די אַרבייטער מיט פיילען און וואַרפען שטיינער, אַזוי דאָס עס האָט אויסגעוויזען, אַז די אַר-

יא. די אידישע קולטור אין יהודה און מצרים.

צוויי פראגען שטעלען זיך פיר דעם יעניגען, וואס בעטראכט גרינדליך דאס לעבען פון דעם אידישען פאלק אין דער צייט פון די מאקאבעער. די ערסטע פראגע איז: אויב די אידען האבען אויפגעהערט זיך צוזעען און צושפרייטען איבער אנדערע לענדער אין דער צייט, וועלכע די חשמונאים האבען געהערשט, און דאס פאלק איז געווארען אונאפהענגיג און האט גענאסען פולע פאליטישע פרייהייט ביי זיך אין דער היים? און די צווייטע פראגע איז: אויב דאס אידישע פאלק האט זיך בעפרייט פון דעם איינפלוס פון דער גריכישער קולטור נאך דעם, ווי עס האט זיך בעפרייט פון דער פאליטישער הערשאפט פון די גריכען? אויף דיזע ביידע פראגען ענטפערט די געשיכטע: ניין.

די עפאכע פון די חשמונאים האט געהאט פיעל צו טאן אום צו פערשיידענע שטעדט פון פאלעסטינא און וואס זיינען פערפרעמדט געווארען אין דער צייט, וואס פאלעסטינא האט זיך נעפונען אונטער פרעמדער הערשאפט. און דאס איז געווען דער הויפט־צוועק פון די חשמונאישע הערשער, ווי שמעון, יונתן, יוחנן הורקנוס און אלכסנדר יאני, וועלכע האבען געזוכט צו געווינען די שטעדט צוריק פיר דאס אידישע פאלק אום די אידישע איינוואוינער פון יענע שטעדט זאלען זיך פעראייניגען אין איין פאלק. אבער דאס עס זאל זיין א שטארקע עמיגראציע פון אלע אנדערע גלות־לענדער, וואו עס האבען זיך נעפונען אידישע קאלאניעס, נאך פאלעסטינא — דאס איז ניט געווען. עס האבען פארטנעזעצט צו עקסיסטירען אידישע קאלאניעס, גרויסע און קלייניע, אין אנדערע לענדער: יוין קליין־אזיען, אפריקא, מעסאפאטאמיען (ארם נהרים) און סיריען. הגם די אלע אידישע קאלאניעס האבען בעטראכט ירושלים אלס רעליגיעזען צענטער, וואוהין זיי פלעגען שיקען זייערע מתנות פיר דעם טעמפעל און פיעלע פלעגען אפט געהן אהין בעזוכען דעם טעמפעל (עולי רגל זיין), אבער ניט מיט דעם צוועק דארט צו פערבלייבען.

אבער א גרויסער טייל פון די עראבערטע שטעדט, וואס די חשמונאישע הערשער האבען פעראייניגט מיט פאלעסטינא, זיינען געווען בעזעצט מיט גריכען. דיזע האבען זיך ניט אסימילירט מיט אידען, וויל די אידען האבען זיך ניט אסימילירט מיט זיי. אבער זיי האבען דאך געהאט אן איינפלוס אייניג אויף די אנדערע. די גריכישע קולטור האט אין זיך פיעל אייגנעזויגען פון דער אידישער זיטען־לעהרע, פון זייערע פרינציפען וועגען דער איינהייט

רעליגיאן שרייבט פאר. נאר אריסטאבולוס'עס אנהענגער, וואס זיינען גע-
וען די הויפט־אנפיהרער פון דער קריגס־פארטיי, האט ער געהייסען אפ-
האקען די קעפ.

נאך דיזען נצחון האט פאמפעיוס אפגעשאפט די זעלבשטענדיגקייט
פון יהודה און האט זי געמאכט אפהענגיג פון רוים. אויסער דעם האט
ער אפגעריסען פון יהודה פיעלע שטעדט און האט זיי פעראייניגט מיט
די רוימישע פראווינצען אין סיריען. די שטעדט, וואס פאמפעיוס האט
אפגעריסען פון יהודה, זיינען צום גרעסטען טייל געווען בעזעצט מיט גרי-
כען, און דיזע זיינען געווען העכסט צופריידען, וואס זיי זיך נען ארוים פון
אונטער דער הערשאפט פון די אידען. די רוימער האבען געגעבען יעדער
שטאדט דאס רעכט צו גרינדען איהר בעזונדערע רעספובליק, און אייניגע
שטעדט האבען זיך פעראייניגט און געביידעט א פערבאנד. דיזער פער-
באנד איז בעקאנט אונטער'ן נאמען „דעקאפאליס", ד. ה. די פעראייניגונג
פון 10 שטעדט. אלס שטאטהאלטער אין סיריען האט פאמפעיוס בעשטימט
סקאורוס'ן, וועלכען מיר האבען פריהער אויספיהרליך דערצעהלט.

נאך דעם, ווי פאמפעיוס האט איינגעארדענט זיינע געשעפטען אין
סיריען און פאלעסטינא, האט ער פערנומען מיט זיך אלע קריגס־געפאנגענע,
דעם געווען קעניג אריסטאבולוס דעם 2טען, זיינע צוויי טעכטער און
זיינע צוויי זיהן אלכסנדר און אנטיגאנוס. אין יאהר 61 (פ. קר.) איז פאמ-
פעיוס צוריקגעקומען אין רוים. הינטער זיין טריאומף־צוג זיינען געגאנגען
די אלע הערשער, וואס ער האט בעזיגט אין אזיען, צוויישען וועלכע עס איז
אויך געווין דער אידישער קעניג אריסטאבולוס מיט זיינע קינדער, אויסער
איינעם, אלכסנדר, וועלכער איז אין מיטען וועג ענטלאפען. צוזאמען מיט
דער קעניגליכער פאמיליע האט פאמפעיוס געבראכט נאך רוים א גרויסע
צאהל אידישע קריגס־געפאנגענע, וועלכע האבען מיט דער צייט געקראגען
זייער פרייהייט און האבען געביידעט דעם אנפאנג פון דער אידישער גע-
מיינדע אין רוים.

כמעט 80 יאהר האט עקסיסטירט די הערשאפט פון די חשמונאים און
די אונאפהענגיגקייט פון דעם אידישען פאלק. די ערסטע חשמונאים הא-
בען געארבייט צוזאמען פרידליך און האבען בעפריידט דאס אידישע פאלק
פין דער אפהענגיגקייט פון די גריכען (סעלייקידען). די לעצטע חשמונאים
האבען זיך גערישען צוויישען זיך און האבען געבראכט דאס פאלק אין די
אייזערנע הענט פון רוים, וועלכע האט זיי געבראכט צו דער העכסטער שטופע
כון לייידען און אונגליק.

א זעהר וויכטיגער היסטאָרישער דאָקומענט פון דער עפּאָכע פון די השמונאים איז דער ערסטער טייל פון „ספר החשמונאים". דיזעס בוך ענטהאלט די געשיכטע פון די חשמונאים פון מתתיהו ביז שמעון'ען. דאָס בוך איז געשריבען אין א סטיל זעהר עהנליך צו דעם סטיל פון די נביאים ראשונים פון תנ"ך, נאָר אָהן א צופאַרבונג מיט רעליגיאָן. ער בעשרייבט די גבורות פון יהודה המכבי און דערמאָהנט זעלטען דאָס אריינמישען זיך פון גאָט. עס קען זיין, דאָס דיזעס איז די אורזאך, וואָרום די אידישע חכמים פון יענער צייט האָבען ניט אריינגענומען דיזען ספר צווישען די ספרי הקודש פון תנ"ך, הגם דער טייל פון תנ"ך, וואָס איז בעקאַנט אונטער דעם נאָמען כתובים, איז ערסט אין יענער צייט אריינגענומען געוואָרען צווישען די ספרי הקודש. דיזעס בוך איז אָריגינעל געווען געשריבען אין העבראיש, אָבער דער אָריגינאל איז פערפאַלען געוואָרען און ער איז געבליבען נאָר אין דער גריכישער איבערזעצונג פון דער ביבעל, וועלכע איז בעקאַנט מיט'ן נאָמען „סעפטואַגינטא" (איבערזעצונג פון די זיבעציג), און מיר האָבען איהם יעצט איבערזעצט אין העברעאיש פון גריכיש. די חכמים פון יענער צייט האָבען דעם ספר אריינגעשטעלט צווישען די „ספרים החיצונים", וועלכע זיינען היינט בעקאַנט מיט'ן נאָמען „אפאָקריפען" (בעהאלטענע שריפטען, ספרים גנוזים). אויך די צוויי ערצעהלונגען „יהודית" און „טוביה", פון וועלכע די ערסטע דערצעהלט וועגען דעם פייערדיגען פאַטריאָטישען געפיהל פון א אידישער העלדין יהודית, וואָס האָט אָרונטערגעשניטען דעם קאָפּ פון דעם סירישען קריגס־קאָמאַנדיר האָלאָפערנעס, און די צווייטע, וועלכע האָט דעם צוועק צו פערענטפערן די פראַגע, וואָרום געהט אָפט דעם צדיק שלעכט אויף דיזער וועלט, געהערען צו יענער צייט און זיינען צווישען די אפאָקריפען.

אין יענע צייטען איז געוואָרען א מאָדע צו שרייבען ספרים אין דעם סטיל פון דער פאָרמע פון דעם ספר „דניאל", ד. ה. אין פאַנטאַסטישע בילדער, וועלכע שטעלען פאָר דעם געשיכטליכען גאַנג פון אידישען פאָלק אָדער די רעליגיעזע מאָמענטען פון זיין לעבען. צווישען די אפאָקריפען געפינט זיך אזא ארט בוך מיט'ן טיטעל „חנוך", געשריבען, ווי מען האָט געגלויבט, פון נח'ס אור־זיידען חנוך, וועלכען גאָט האָט צוגענומען צו זיך אויף'ן הימעל לעבעדיגערהייט. דאָס אפאָקריפישע בוך „תהלים של שלמה" ענטהאלט אין זיך פיעל געשיכטליכעם פון אידישען לעבען, איבערהויפט די טרויעריגע געפיהלען פון די פרושים פון דער צייט פון די לעצטע חשמונאים,

פון גאט און ד. ג'. די גריכישע קולטור וויעדער האט געהאט אן איינפלוס אויף די אידען.

דער האנדעל האט פיעל געהאלפען צו ברייטגען די גריכען און די אידען אין א נאהענטע בעריהרונג, וועלכע האט געהאט א גרויסען איינפלוס אויף זייערע אויסערליכע מאנירען און זייער שפראך. זעהר פיעלע גריכישע וואָרטער, איבערהויפט טעכנישע, זיינען אנגענומען געוואָרען אין דער אידישער אומגאנג־שפראך, וועלכע איז דאמאלס געווען העברעאיש־אראמעאיש, און אויך אין דער ליטעראטור. מיר געפינען אין דער משנה, וועלכע איז געשריבען אין א ריין העברעאישער שפראך, א גרויסע מאסע פרעמדע, גריכישע וואָרטער. גריכישע נעמען זיינען געווען א זעהר געווענליכע צדוקים. די פרושים האבען אנגעהויבען מורא האבען, דאס דיזער גריכישער איינפלוס וועט זיך ניט בעשרענקען מיט דער אויסערליכער זייט, נאר וועט באלד אנהויבען אריינגעהן טיפער אין גייסטיגען לעבען פון אידישען פאלק, און דעריבער האבען זיי אנגעהויבען צו מאכען בעגרענצונגען, בעשרענקונגען, צאמען (סיגים) ארום די געזעצען, אום מעהר און מעהר אפצוזונדערן דאס אידישע פאלק פון דער גרויסער מאסע אנדערע פעלקער, אום זיי זאלען זיך ניט אסימילירען מיט זיי. דיזער מיטעל האט שטארק געווירקט ניט נאר אויף די אידען אין פאלעסטינא, נאר אויך און זאגאר נאך מעהר אויף די אידישע קאלאניעס אין דער דיאספארא (די גלות־לענדער).

די ליטעראטור אין יהודה. אזן צוויפעל האט די פאליטישע פרייהייט, וואס די חשמונאים האבען פערשאפט דעם אידישען פאלק, אויפגעהויבען און פערשטארקט דעם נאציאנאל־גייסט און צוזאמען מיט דעם אויך די ליטעראריש שאפונג. אבער די וועלט, וואס זיינען אונז געבליבען פון יענער צייט, זיינען צו וועניג, וועלליג וויי זיי האבען בעדארפט זיין לויט דער ענטוויקלונג פון פאלק. עס קען זיין, דאס די מחלוקת פון די פארטייען האט איינגעשלונגען פיעל ענערגיע פון דער דענקענדער קלאס, און דאס האט געשטערט דער ליטעראריש שאפונג; עס קען אויך זיין, דאס דער פרינציפ, וועלכער האט דאמאלס געהערשט צווישען די פרושים, דאס די תורה שבעל פה טאר מען ניט אויפשרייבען, האט געשטערט צו שרייבען וועלט אין יענער צייט. און אפשר זיינען פיעלע געשריבענע וועלט פערלארען געגאנגען.

דיזער איז געווען דער לעצטער כהן גדול פון די בני צדוק. דער קעניג פון עגיפטען פטאלעמעאוס פילאָמעטאָר און די קעניגין קלעאָפּאַטרא האָבען איהם זעהר פריינדליך אויפגענומען, ווייל זיי האָבען גערעכענט, דאָס דורך איהם וועט זיי גלינגען צו מאַכען די אידען פון יהודה פריינדליך צו די פטאלעמעער און פיינדליך צו די סעלייקידען, און דורך דעם צוריקגעווינען די פראָווינץ יהודה אונטער זייער שוץ. חוניו האָט זיך בענוצט מיט דיזער גלעגענהייט, און האָט אויסגעווירקט ביים קעניג און דער קעניגין די ער-לויבנים צו בויען א בית המקדש אין מצרים מיט א מזבח און מיט כהנים און קרבנות, ריכטיג ווי אין ירושלים. די אידען פון עגיפטען האָבען עם געהאלטען פיר א נויטוועגדיגקייט, ווייל די פערפאלגונגען פון אנטיאָכוס עפיפאַנעס האָבען זיי געשטערט צו קומען אין ירושלים און מקריב זיין קרבנות, ווי זיי זיינען דאמאלס געווען געוועהנט צו דינען גאָט, און איבער-הויפט נאָך דעם, ווי דער בית המקדש אין ירושלים איז פעראונרייניגט גע-ווארען דורך די גריכען, וועלכע האָבען אין איהם אריינגעשטעלט דאָס בילד פון זייער אָפּגאָט אפאלאָ, און דער בית המקדש אין ירושלים האָט דאן אָנ-געווארען פיר זיי זיין פריהערד גע אנציהונגס־קראפט. זיי זיינען געווען זעהר צופריעדען פון דער ערלויבנים, וואָס חוניו האָט ערהאלטען פון דעם קעניגליכען פאָאָר, צו בויען א בית המקדש אין מצרים. זייער קאנסערוא-טיזם איז ניט געווען גענגען דיזען פלאָן, זיי האָבען זיך געשטיצט אויף דער נבואה פון נביא ישעיהו, דאָס אין דער צוקונפט וועט זיין א מזבח צו גאָט אויך אין מצרים, און מען וועט דאָרט אויך מקריב זיין קרבנות (ישעיהו יט, 19—21).

דיזער טעמפעל איז געווען אויסגעבויט אין לעאָנטאָפּאָליס, ניט ווייט פון מעמפיס. חוניו האָט צוגעצויגען אהין כהנים און לוים פון ירושלים, וועלכע זיינען אנטלאָפען פון די פערפאלגונגען פון אנטיאָכוס עפי-פאנעס און זיינע בעאמטע. די פרומע אידען אין ירושלים זיינען געווען ניט זעהר צופריעדען מיט'ן עגיפטישען בית המקדש, ווייבער זיי האָבען איהם אויך ניט פערפאלגט. אויך אין מצרים זעלבסט זיינען געווען פיעלע, וואָס האָ-בען געשיקט זייערע קרבנות נאָך ירושלים און פלעגען זעלבסט עולה רגל זיין צהין אין די שלש רגלים: פסח, שבועות און סוכות.

די אידען אין עגיפטען האָבען אין יענער צייט געהאט פולע רעכטען צוגלייך מיט אלע אנדערע בירגער — ציווילע און פאליטישע רעכטען. אי-בערהויפט איז געווען גוט דער מצב פון די אידען אין אלעקסאנדריען, די גרעטע ציווילזירטע שטאָדט אין יענער צייט נאָך רוים. דיזע שטאָדט

וועלכע האבען פערשאפט דעם אידישען פאלק פיעלע ליידען מיט זייערע רייסערייען צוויישען זיך.

אין דער צייט פון די חשמונאים האבען זיך אויך געפונען געלעהרטע, וועלכע האבען געשריבען און ענטוויקעלט די ליטעראטור פון וועלטליכער קלוגהייט און פראקטישען לעבען, אזוי ווי די משלי שלמה פון תנ"ך. אזעלכע ווערק זיינען געווען דער ספר בן סירא, חכמת שלמה, און פיעלע וויכטיגע רעגלען צום לעבען, וואס זיינען פערבליבען אין „פרקי אבות". זעהר אלט זיינען אין די פרקי אבות די שפריכען פון די ערסטע דריי פאאר, וואס זיינען געשטאנען אן דער שפיץ פון די אנשי כנסת הגדולה אין די ערסטע צייטען פון די חשמונאים. דאס ערסטע פאאר איז געווען: יוסי בן יועזר פון צרדה און יוסי בן יוחנן פון ירושלים, וועלכע האבען געלעבט אין דער צייט פון דעם אויפשטאנד פון די חשמונאים; דאס צווייטע פאאר איז געווען: יהושע בן פרחיה און ניתאי הארבלי, וועלכע האבען געלעבט אין דער צייט פון יוחנן הורקנוס, און דאס דריטע פאאר איז געווען: שמעון בן שטח און יהודה בן טבאי, וועלכע זיינען געווען די הויפט פון די סנהדרין אין דער צייט פון דער קעניגין סאלאמא אלכסנדרא. זייערע שפרוכען געפינען זיך אין ערסטען פרק פון די פרקי אבות.

צוויישען די אידישע קאלאניעס, וואס זיינען געגרינדעט געווארען אין אזיען און אפריקא, איז די וויכטיגסטע געווען די אידישע געמיינדע אין אלעקסאנדריען, וואס איז אין עגיפטען. אין דער צייט, וועז די פטאלעמעער האבען געהערשט איבער יהודה, איז אלעקסאנדריען געווען א אידישער קול-טור-צענטער, וועלכער איז געווען זעהר פערשיידען פון ירושלים. וועז פא-לעסטינא איז איבערגענאנגען אונטער די הערשאפט פון סיריען און אנטיא-כוס עפיפאנעס האט אנגעהויבען שטארק צו פערפאלגען די אידען, האבען די אידען אין עגיפטען געהאט פולע פרייהייט און האבען ניט געוואוסט פון קיין פערפאלגונגען. פטאלעמעוס דער 6טער פי-לאמעטאר, וועלכיר האט דאמאלס געהערשט אין עגיפטען, האט זא-גאר פרייגדיק אויפגענומען אין זיין לאנד די אידישע עמיגראנטען, וואס זיינען ענטלאפען פון יהודה פון די פערפאלגונגען פון אנטיאכוס און זיינע משרתים.

צוויישען די עמיגראנטען, וואס זיינען געקומען אין עגיפטען, האט זיך געפונען אניאס (חוניו דער 4טער), דער זוהן פון כהן גדול חוניו דעם 3טען, וועלכער איז ערמארדעט געווארען פון די העלעניסטען.

קאן איז געווארען פעסט אין זיין טראן האט ער די אידען בעהאנדעלט ניט שלעכט. זיי האבען געהאט אונטער איהם די זעלבע פרייהייט ווי זיינע אלע אנדערע אונטערטאנען.

די אידיש־גריכישע ליטעראטור. אין די לעצטע 200 יאהר פ. קר. איז די שטאדט אלעקסאנדריען געווען דער צענטער פון דער געבילדעטער אריסטאקראטיע פון דער גאנצער וועלט פון יענער צייט. הגם די אלע לי־טעראריש ווערק, וואס זיינען דארט געשריבען געווארען, זיינען געווען אין דער גריכישער שפראך, זיינען דאך געווען אין זיי צו בעמערקען כאראקטע־ריסטישע אייגענהייטען פון דעם פאלק, וואס האט געזומען אנטייל אין די־זער וועלט־ליטעראטור. אזוי איז עס אויך געווען מיט די אידען. זיי האב־בען אריינגעבראכט אין דער גריכישער ליטעראטור פיעל פון דעם אידישען גייסט דורך זייער איבערזעצונג פון דער ביבל אין גריכיש. די איבערזע־צינג האט זיך אנגעפאנגען אין 3טען יאהרהונדערט פ. קר. און האט זיך גע־עגדיגט אין 2טען. די איבערזעצער זיינען געווען זעהר פארזיכטיג מיט דער תורה און די נביאים, אבער ביים איבערזעצען די כתובים האבען זיי זיך ער־לויבט צוצושטעלען פערשיידענע הוספות. אזוי צ. ב. צו „מגלת אסתר" הא־בען זיי צוגעגעבען די תפלה פון מרדכי'ן און נאך איניגע זאכען, אום צוצו־געבען צו דער מגלה א רעליגיעזען כאראקטער, וויל אין דער גאנצער מגלה ווערט ניט דערמאהנט גאט'ס נאמען, און עס שיינט, דאס דער גאנצער נס פון פורים איז עפעס געווען א נאטירליכער צופאל, אהן שום אריינמישען זיך פון דער עטליכער השגחה. אויך צום ספר „דניאל" האבען זיי צוגע־געבען איניגע הוספות: 1) די תפלה פון חנניה, מישאל און עזריה, וועלכע האט זיי אריינגעווארפען אין קאלך־אויוועז; 2) אן ערצעהלונג וועגען דעם שלאנג און דעם אפגאט „בל" און די געשיכטע פון אן אונשולדיגער פרוי „שושנה", וואס איז פעראורטיילט געווארען צום טויט צוליב פאלש עדות זאגען פון צוויי אלטע הולטייעס, און דניאל מיט זיין חכמה האט בע־וויזען איהר אונשולד. מען קען זאגען, דאס וועלכע ניט די איבערזעצונגען פון די אפאקריפישע ביכער אין גריכיש, וואלטען מיר היינט פון זיי גאר ניט גע־וואוסט; די אידען אין פאלעסטינא האבען אויך זיי קיין גרויס געוויכט ניט געלעגט, וויל זיי זיינען ניט אנערקענט געווארען פיר הייליג, ווי די אנדערע כתבי הקודש, און די אריגינעלע העברעאישע ווערק פון דיזע אלע ספרים זיינען פערפאלען געווארען.

די אלעקסאנדרינישע אידען האבען זיך ניט בעשרענקט מיט איבערזע־צונגען אין גריכיש פון העברעאיש, נאר זיי האבען אויך געשאפען פיעל אריי־

איז געווען אַיינגעטיילט אין פינף גרויסע קוואַרטאַלען; דער צווייטער פון זיי איז געווען בעזעצט מיט אידען און האָט זיך דעריבער גערופען „די אידישע שטאָדט". אין דיזער שטאָדט האָט אימער געקאָכט און גערוישט פון האַנדעל. הגם די אידען אין עגיפּטען האָבען געהאַט גלייכע רעכטען, האָט זיי די עגיפּטישע רעגירונג נאָך געגעבען אַ בעזונדערע אויטאָנאָמיע, אום זיי זאָלען זיך פיהרען אין זייער אייגענעם אינערליכען לעבען נאָך זייערע אייגענע געזעצען, ווי זיי געפעלט. אָן דער שפּיץ פון דער אַלעקסאַנדרינישער אידישער געמיינדע איז געשטאַנען אַן עטהנאַרך (נשיא, פירסט) מיט אַ גרויסער פאָלמאַכט. די אידען אין עגיפּטען האָבען זיך דאַמאָלס אויסגעצייכענט אויף פערשיידענע געביטען, זאָגאַר אין מיליטער. אין דער צייט פון פּטאָלעמעאוס פילאָמעטאָר האָבען זיך געפונען צוויי אידישע הויכע בעאַמטע אין דער אַרמעע, איינער פון זיי איז געווען דער כהן גדול חוניו, וועלכער האָט בעקומען די ערלויבנים צו בויען אַ טעמפּעל אין מצרים. שפּעטער זיינען געווען אין דער עגיפּטישער אַרמעע צוויי וויכטיגע גענעראַלען חלקיה און חנניה, וועלכע, ווי מיר האָבען פריהער דערצעהלט, האָבען געהאָלפען אַלכסנדר ינאי געגען פּטאָלעמעאוס לאַטור, דעם פערהאַסטען זוהן פון דער עגיפּטישער קעניגין קלעאָפּאַטראַ.

נאָר איין מאָל האָט זיך געטראָפען, דאָס די אידען האָבען געליטען פערפאָלגונגען אין עגיפּטען. דאָס איז געווען אין דער צייט פון פּטאָלעמעאוס דעם 7טען פיסקאָן, וועלכער האָט געקעמפט געגען דער קעניגין קלעאָפּאַטראַ, די פרוי פון זיין פערשטאָרבענעם ברודער פּטאָלעמעאוס פילאָמעטאָר. פיסקאָן איז געווען שטאַרק אויפגעבראַכט אויף די אידען פאַרוואָס דער בעריהמטער פעלד־הערר חוניו איז אַרויס געגען איהם און האָט געשטריטען געגען איהם פיר די קעניגין קלעאָפּאַטראַ, און פאַרוואָס די אידען זיינען אויך געווען אויף דער זייט פון דער קעניגין און געגען איהם. עס ווערט דערצעהלט, דאָס איידער פיסקאָן איז אַרויס אויף אַ שטרייט געגען חוניו'ן, האָט ער געהייסען זיינע סאָלדאַטען, אַז זיי זאָלען אויפטרייבען אַ גרויסע מאַסע אידען אין אַלעקסאַנדריען אויף אַ געוויסען פּלאַץ, און דאָרט האָט מען אויף זיי אַרויפגעיאָגט צואווילדעטע העלפאַנדען. אָבער די העלפאַנדען האָבען זיך אַרויפגעוואָרפען ניט אויף די אידען, נאָר אויף דעם קעניג'ס בעאַמטע. די אידען אין אַלעקסאַנדריען האָבען צום אָנדענקען פון דיזער וואונדערבאַרער פּאַסירונג בעשטימט דעם טאָג פיר אַ יום טוב אויף אימער. אָבער דאָס איז ניט געווען אַ רעזולטאַט פון ראַסען־האַס אָדער רעליגיאָנס־האַס, נאָר אַ פּאָליטישער צוזאַמענשטויס. ווען אָבער פיס-

פון גאָט א. אז. וו. דער צוועק פון דיזע ערקלערונגען איז געווען צו בע־ווייזען, דאָס די ביבעל קען שטימען מיט דער גריכישער פילאָזאָפיע, וועלכע האָט געלערנט, דאָס דער שעפער פון דער וועלט איז ניט קיין קערפער און האָט ניט די אלע אייגענשאפטען, וואָס א קערפער האָט. אין דיזען וועג זיינען נאָכהער געגאַנגען אלע אידישע פילאָזאָפען פון די שפעטערע צייטען אין מיטעלאלטער.

עס האָבען זיך אין יענער צייט אויך געפונען אייניגע אידישע געלעהר־טע, וועלכע האָבען געשריבען איבער אידישער געשיכטע אין דער גריכישער שפראַך. דעמעטריוס האָט געשריבען די געשיכטע פון אידישען פאָלק פון דער צייט פון משה רבנו ביז דער לעצטער צייט פון די פטאָלע־מעער. נאָך איינער אין יענער צייט האָט געשריבען אן עהנליכע געשיכטע, אין וועלכער ער שטעלט פאָר משה רבנו אלס דעם גרעסטען חכם אין דער וועלט. לויט איהם האָט משה אויסגעלערנט די אידען די קונסט פון שרייבען, דיזע האָבען עם איבערגעגעבען צו די פעניציער, און די גריכען האָבען זיך אויסגעלערנט שרייבען פון די פעניציער. דער דריטער אידישער היס־טאָריקער פון יענער צייט ארטאפאן שרייבט, דאָס די מצריים האָבען געלערנט פון די אידען זייער גלויבען, קונסט, וויסענשאפטען און זאָגאָר אלע געזעלשאפטליכע און פאָליטישע אייניריכטונגען. לויט איהם האָט אברהם אבינו געלערנט די מצריים אסטראָנאָמיע, יוסף האָט זיי געלערנט צו בעארבייטען גוט זייערע פעלדער, און דער ריכטיגער גרינדער פון דער עגיפטישער קולטור איז געווען משה רבנו. ווי ער דערצעהלט, האָט משה איינגעטיילט מצרים אין 36 פראָווינצען, האָט דאָרט איינגעאָרדענט א געט־ליכען דינסט און א ריכטיגע רעגירונג און האָט אויסגעלערנט די עגיפטישע פריסטער די קונסט פון שרייבען.

אויך די אידיש־גריכישע פאָעטען האָבען אָנגעהויבען צו געברויכען ביב־ליש טהעמעס. אזוי האָט פילאָן (דער עלטערער) געשריבען א פאָעמע אונטער'ן נאָמען „ירושלים", אין וועלכער ער האָט בעזונגען אברהם אבינו, יוסף'ן און די אידישע הויפטשטאָדט ירושלים. אן אנדער פאָעט, טהעאָ־דאָט, האָט בעשריבען אין א פאָעמע די שטאָדט שכם, וועלכע יעקב'ס קינדער האָבען אייניגענומען נאָך דעם, ווי שכם, דער זוהן פון חמור, דער פרעזידענט פון שטאָדט, האָט געפאָנגען זייער שוועסטער דינה. א געוויסער פאָעט יחזקאל האָט געשריבען א דראָמא „יציאת מצרים", וואו ער האָט אויספיהרליך בעהאנדעלט דאָס לעבען פון משה רבנו און די געשיכטע פון יציאת מצרים.

גינעלעס; אָבער אויך אין די אָריגינעלע ווערק, וואָס זיי האָבען געשריבען אין גריכיש, איז געווען צו בעמערקען פיעל אידישעס. דיזע ליטעראַטור איז דעריבער בעקאַנט אונטער'ן נאָמען „אידיש־גריכישע ליטעראַטור". אַזוי צ. ב. האָט אַ אידישער פערפאַסער געשריבען אין גריכיש אַ אידישע געשיכטע אין 5 טיילען נאָר פון דער צייט פון די פערפאָלגונגען פון אַנטיאָ-כוס עפּיפאַנעס און דעם אויפשטאַנד פון די מאַקאַבעער, ביז זיי האָבען בעפרייט דאָס אידישע פאָלק פון די סירישע פערפאָלגונגען. דיזעס ווערק איז פערלאָרען געוואָרען; פון איהם איז נאָר געבליבען אַן אויסצוג, וואָס אַן אַנדער פערפאַסער האָט פערקירצט אונטער'ן נאָמען „דאָס 2טע בוך פון די חשמונאים". דיזער ספר איז מעהר געשריבען געוואָרען אין רעליגיעזען גייסט. ווי עס ווייזט אויס, האָט דער מחבר געוואָלט ווייזען דער היידני-שער וועלט, דאָס די אידישע רעליגיאָן איז אַזוי געטליך און פעסט, דאָס קיין מענשליכע קראַפט איז ניט אין שטאַנד זי אונטערצובריינגען.

יב. די אידיש־גריכישע פילאָזאָפיע און די פערטיידיגונג פון דער אידישער רעליגיאָן.

די אידישע געלעהרטע אין אַלעקסאַנדריען פון יענער צייט האָ-בען זיך געגעבען פיעל מיה צו שאַפען אַ האַרמאָניע צווישען דער אידי-שער רעליגיאָן און דער גריכישער פילאָזאָפיע. דער אידישער דענקער אַריס-טאָבולוס, וועלכער האָט געלעבט אין דער צייט פון פּטאָלעמעאוס פילאָמע-טאָר (150—170 פ. קר.), האָט געשריבען אַ ווערק וועגען תורת משה, און ווי מען דערצעהלט, האָט ער דאָס ווערק געווידמעט צו דיזען קעניג. פון דיזען ווערק זעהט מען קלאָר, דאָס ער איז געווען גוט בעקאַנט מיט די אי-דעען פון די גרויסי גריכישע פילאָזאָפען: פּיטהאַגאָראַס, פּלאַטאָ און אַריס-טאָטעל, ווי אויך מיט דער אַלטער גריכישער פּאָעזיע. אין דיזען ווערק האָט ער זיך געגעבען די מיה צו בעווייזען, אַז דאָס בעסטע, וואָס עס גע-פינט זיך אין די ווערק פון די גרויסע גריכישע פילאָזאָפען, געפינט זיך אין תורת משה, עס פערשטעהט זיך, ווען מען זאָל זי פערשטעהן ווי עס געהערט צו זיין. ער בעהויפּטעט זאָגאַר, דאָס דיזע פילאָזאָפען האָבען געשעפּט זיי-ערע אידעען פון תורת משה. ער איז דער ערסטער, וואָס האָט ערקלערט די וואַהרע מיינונג פון די שטעלען פון דער ביבעל, וואו עס ווערט גערעדט פון גאָט ווי פון אַ מענשען מיט זיינע גלידער. אַזוי צ. ב. האָט ער ערקלערט, דאָס דער אויסדרוק „די האַנט פון גאָט" מיינט די מאַכט, די אויגען פון גאָט מיינט ניט, דאָס גאָט האָט אויגען ווי אַ מענש, נאָר דאָס מיינט די השגחה

דיזע ווערק האבען געהאט נאך אן אנדער צוועק — צו פערטיידיגען דאס יודענטום און די אידען פון די בעליידיגונגען און בעשולדיגונגען, וואס זיינען געמאכט געוואָרען אין יענער צייט געגען זיי און זייער רעליגיאן פון אידישע שונאים. די ווערק פון דעם עניפטישען פריסטער מאנעטהאן, וועלכען מיר האבען פריהער בעשריבען, האבען פערבריטעט גרוים האס צו די אידען. די אלעקסאנדרינישע אידען האבען אלעס אנגעוועגדט אום צו בעווייזען, דאס די אידען זיינען א הויך ציווילזירטעס פאלק פון גאנץ אלטע צייטען. אום צו געבען מעהר ווערט צו דיזען סארט פערטיידיגונגס־ווערק, איז דאמאלס נעווען א מאדע צו שרייבען ווערק אונטער'ן נאמען פון אן אלטער גרויסער אויטאריטעט. אזוי צ. ב. האט א אידישער פילאזאף, וועלכער האט געלעבט אן ערך 200 יאהר פ. קר., געשריבען א ווערק וועגען אידען אונטער דעם נאמען פון אן אלטען גריכישען פילאזאף, אין וועלכען ער בעשרייבט די איבערגעבענהייט פון די אידען צו אלכסנדר דעם גרויסען (אלכסנדר מוקדון) און צו פטאלעמעאוס לאגוס.

א זעהר אינטערעסאנטעס לויב־ווערק פיר די אידען און יודענטום האט געשריבען א אידישער געלעהרטער אין 2טען יאהרהונדערט פ. קר. אונטער'ן טיטעל „דאס שרייבען פון אריסטאס". דיזעס ווערק איז איבערזעצט פון דעם בעריהמטען אידישען געלעהרטען ר' עזריה מן האדומים אונטער'ן טיטעל „הדרת זקנים". דאס ווערק איז געשריבען געוואָרען אין דער פארמע פון א בריף פון א גריכישען באמטען פון קעניג פטאלעמעאוס פילאדעלפוס צו זיינעם א פרוינד, וועלכען ער דערצעהלט די געשיכטע פון דער איבערזעצונג פון דער ביבעל אין דער גריכישער שפראך, און בעריכטעט די פילאזאפישע פערהאנדלונגען, וואס זיינען פארגעקומען צווישען דעם כהן גדול אליעזר און די אידישע געלעהרטע פון איין זייט און דעם קעניג פטאלעמעאוס פילאדעלפוס און זיינע הויפלייט פון דער אנדערער זייט. דער קעניג שטעלט די אידישע געלעהרטע פראגען וועגען עטהיק (זיטענלעהרע), פילאזאפיע, פאליטיק און וועלטליכע קלוגהייט, און ער ווערט זעהר ענטציקט פון די אנטוואָרטען, וואס ער בעקומט פון זיי. בעזונדערס ווערט ער ערשטוינט פון די טיפזיניגע ערקלערונגען וועגען דער בעדייטונג פון אייניגע צערעמאניעס פון דער אידישער רעליגיאן, וועלכע זיינען געווען פיר די גריכען זעהר אונפערשטענדליך.

Toronto Jewish Public Library
THIS BOOK MAY BE KEPT
21 DAYS
and may be renewed once, if no application has been registered for it.

פאנט י.ג.
וועלטגעשיכטע
באנד 2
געשיכטע 4994
FEB 3232
OCT 1180

געשיכטע 4994
DEC 1 0 1996
FEB
OCT 26 '78
DEC 14
JAN 5 '81.
AUG 9
NOV 1 1994

JEWISH PUBLIC LIBRARY